श्रीमद् बुद्धिसागरसूरिजी ग्रन्थमाला

યોગનિષ્ઠ અધ્યાત્મજ્ઞાનવિશારદ જૈનાચાર્ય

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજીવિરચિત

आत्मप्रकाश

માણસાના શેઠ વીરચંદભાઇ કૃષ્ણાજીના પત્ની શ્રાવિકા
બાઇ સમરથબાઇની દ્રવ્ય સહાયથી

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર
શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ
હા. વકીલ શા મોહનલાલભાઇ હિમચંદ
મુ. પાદરા

આવૃત્તિ બીજી — પ્રતિ ૫૦૦

મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

વડોદરા-લુહાણામિત્ર સ્ટીમ પ્રિ. પ્રેસમાં અંબાલાલ વિઠલભાઇ ઠક્કરે
પ્રકાશક માટે છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યું. તા. ૧૫-૩-૨૫

નિવેદન

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડળના તરફથી પ્રકટ થતી, શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિ ગ્રંથમાળના ગ્રંથાંક નેવુ મા તરીકે (૯૦) આ ગ્રંથ પ્રકટ કરતા અમોને ઘણો આનંદ થાય છે શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી સૂરીશ્વરજીની ઓજસ્વીની કલમે લખાયેલ આત્મજ્ઞાનના ગૂઢ રહસ્યવાળા પરોપકારી પુસ્તકો પૈકીનો આ ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથ ગુરૂ મહારાજે પ્રથમ લખેલો અને સં ૧૯૬૪ ની સાલમા માણસાનિવાસી શેઠ વીરચંદભાઈ કૃષ્ણાજીએ પોતાના મદ્દગત પત્નીશ્રી ચંચળબાઈના સ્મરણાર્થે તેમના પૂણ્યાર્થે કાઢેલી રકમમાથી છપાવેલ હતો જેની એક હજાર નકલો તેમણે વિના મૂલ્યે જીજ્ઞાસુઓને આપી હતી તે નકલો પૂરી થઇ જવાથી તેમજ આ ગ્રંથ આત્મજ્ઞાનના તથા ધર્મના જીજ્ઞાસુઓને અતિ ઉપયોગી અને સદ્બોધક હોવાથી તેની બીજી આવૃત્તિ આ મંડળ દ્વારા પ્રસિદ્ધ કરવામા આવે છે

આ ગ્રંથમા મુખ્ય વસ્તુમાં જડની અને ચેતનની વહે-

ચણી, આત્મા, અનાત્મા વિચાર, વૈરાગ્ય, ભાવના, સ્વરૂપ તત્ત્વ-
નિદર્શન, તથા અધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રકાશને વિસ્તારનાર અનેક ઉપયોગી અને મહત્વની તત્ત્વજ્ઞાનના ઉત્તમોત્તમ વિષયોથી ભરપુર હોવાથી તેનું નામ આત્મપ્રકાશ સાર્થક છે. આ ગ્રંથમાંથી ભવિ જીવોને, વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયને જાણવાના જીજ્ઞાસુઓને, તથા આત્મ રમણતામાં રમવાની ઇચ્છાવાળા આત્માર્થીઓને ઘણુંજ જાણવાનું તથા શીખવાનું મળે તેમ છે. શાસ્ત્ર વિશારદ યોગનિષ્ઠ આધ્યાત્મજ્ઞાનમહોદધિ સમર્થ કવિરત્ન, અનેક સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત ગદ્ય તથા પદ્ય મહાગ્રંથોના રચિયતા આચાર્ય મહારાજની પરમ તેજસ્વીની લેખિનીથી ભારત વર્ષ હવે સારી રીતે જ્ઞાત છે, તેમને તેઓશ્રીના જ્ઞાનનો પરિચય કરાવવો તે કોડીયાના દીપકવડે સૂર્ય બતાવવા સરખું છે. આ ગ્રંથમાં રહેલા રસનો આસ્વાદ કરનાર તેના ગૂઢત્વ મહત્વ અને વિશિષ્ઠતાને સારી રીતે સમજી અનુભવી શકશે. આ મંડલ, પ્રસિદ્ધ થતા ગ્રંથો પડતર અને તેથીયે ઓછા મૂલ્યે જન સમાજમાં જ્ઞાનનો પ્રસાર થાય તે હેતુને લક્ષ્યમાં રાખી વેચે છે અને આમ સેંકડો ગ્રંથો પ્રકાશ કરી ફેલાવવાનું કાર્ય આ મંડળ અસ્ખલિતપણે કરી રહ્યું છે, અને પાસે જાથુકનું સારૂ ફંડ ન હોવા છતાં પણ ધર્મ જીજ્ઞાસુ ઉદારાત્માઓની સહાયથી પણ કાર્ય કરે જાય છે.

આ પુસ્તકની પ્રસિદ્ધ કરવમા માણુઆનિવાસી શેઠ વીર-ચદભાઇ કૃષ્ણાજીએ રૂ. ૪૦૦) ની આર્થિક મદદ પોતાની પત્નીના નામથી આપી છે, આવો જ્ઞાન પ્રસાગનો લાભ લેવા માટે ઉકત શેઠનો આ મડળ ધન્યવાદ પૂર્વક આભાર માને છે

ૐ શાતિ

મુ પાદરા, માઘ કૃષ્ણ ૮ અષ્ટમી } વકીલ શા મોહનલાલ હિમચદભાઇ

प्रथमावृत्ति प्रस्तावना

॥ समुद्देश ॥

॥ सम्मतितर्क ॥

सर्वस्यैव हि शास्त्रस्य,—कर्मणो वापि कस्यचित् ।
यावत् प्रयोजनं नोक्तं, तावत् तत् केन गृह्यते ॥१॥

अनिर्दिष्ट फलं सर्वं, न प्रेक्षापूर्वकारिभिः ।
शास्त्रमाद्रियते तेन, वाच्यमग्रे प्रयोजनम् ॥ २ ॥

शास्त्रस्य तु फले दृष्टे, तत्प्राप्त्याशावशीकृताः ।
प्रेक्षावंतः प्रवर्तन्ते, तेन वाच्यं प्रयोजनम् ॥ ३ ॥

यावत् प्रयोजनेनास्य, संबंधो नाभिधीयते ।
असंबंधप्रलापित्वाद्, भवेत्तावदसङ्गतिः ॥ ४ ॥

तस्माद् व्याख्यांगमिच्छद्भिः सहेतुस्स प्रयोजनः ।
शास्त्रावतारसंबंधो, वाच्यो वान्यस्तु निष्फलः ॥ ५ ॥

સર્વ શાસ્ત્રનુ વા કોઇ કર્મનુ પ્રયોજન જ્યા સુધી કહેવામા આવતુ નથી, ત્યાસુધી તે કોનાવડે ગ્રહણ કરાય ? માટે પ્રત્યેક ગ્રન્થનુ પ્રયોજન ગ્રન્થાર ભે શિષ્ઠપુરૂષોએ કથન કરવુ જોઇએ. પ્રેક્ષાવ ત ભવ્યોવડે જેનું ફલ કહ્યુ નથી, એવુ શાસ્ત્ર આદરવાળુ થતુ નથી માટે તેનુ પ્રયોજન કહેવુ જોઇએ, અમુક શાસ્ત્રથી વાચકને અમુક જ્ઞાનદ્વાર અમુક ફલ થાય છે એમ ફલ દેખતે છતે તેની પ્રાપ્તિની આશામા વશીભૂત પ્રેક્ષાવ ત પ્રવર્તે છે, માટે પ્રયોજન કહેવુ જોઇએ-પ્રયોજનવડે ગ્રન્થનો સ બ ધ જ્યા સુધી કહેવામા આવ્યો નથી, ત્યાસુધી અસ બ ધ પ્રલાપથી ગ્રન્થની અગ ગતિ થાય છે તે માટે વ્યાખ્યાનાગ ઇચ્છાવાળાઓએ હેતુસહિત પ્રયોજનવાળો શાસ્ત્રાવતાર સ બ ધ કહેવો જોઇએ અન્યથા સત્પુરૂષો નિષ્ફલપણુ કથે છે તેમ સમ્મતિતર્કવૃત્તિકારના મત પ્રમાણે આ આત્મપ્રકાશ ગ્રન્થનુ પ્રયોજન કહેવુ જોઇએ આત્મપ્રકાશ ગ્રન્થ કરવાનુ પ્રયોજન એ છે કે તે ગ્રન્થ વાચીને સર્વ ભવ્યો પોતાના આત્મસ્વરૂપને ઓળખે સર્વજ્ઞાન કરતા આત્મજ્ઞાન શાસ્ત્રોમા અપેક્ષાએ મોટુ કહ્યુ છે. આત્મજ્ઞાન બે પ્રકારનુ છે ૧ મિથ્યા આત્મજ્ઞાન ૨ બીજુ સમ્યગ્ આત્મજ્ઞાન-તેમા પ્રથમ મિથ્યા આત્મજ્ઞાન કહેનાગ દુનિયામા ઘણા શાસ્ત્રો છે, તેથી આત્મજ્ઞાનને બદલે આત્માનું અજ્ઞાનજ થાય છે, અને તેથી ઇષ્ટકર્તવ્યની પરાઙ્મુખતાથી ભવભ્રમણની વૃદ્ધિ થયા કરે છે.

માટે આત્મજ્ઞાન એટલા શબ્દથી રાજી ન થતાં સમ્યગ્ આત્મજ્ઞાન શું છે, અને તેના વકતા કોણ છે? તેની પરીક્ષા કરવી જોઇએ. અમો કહીશું કે-પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ વચનના ભાષણકર્તાશ્રી સર્વજ્ઞ વીરપ્રભુએ આત્મસ્વરૂપ યથાતથ્ય કેવલજ્ઞાનથી જાણી ભવ્યજનોને ઉપદેશ્યું છે. તે આત્મસ્વરૂપનું વર્ણન સૂત્રોમાં છે. તે સૂત્રસમુદ્રમાંથી બિંદુની પેઠે ઉદ્ધાર કરી સમ્યગ્ આત્મસ્વરૂપ આ ગ્રન્થમાં પ્રકાશ્યું છે. માટે—આ ગ્રન્થનું નામ, આત્મપ્રકાશ સાર્થક રાખવામાં આવ્યું છે. સર્વજ્ઞવાણી અનુસાર આ ગ્રન્થ રચ્યો છે તેથી તે ગ્રન્થમાં પ્રમાણતા આવે છે. કારણ કે-आप्तोक्तं वाक्यं प्रमाणं આપ્તપુરૂષે કહેલું વાકય પ્રમાણ છે-માટે આત્મપ્રકાશ ગ્રન્થ પણ પ્રમાણભૂત ઠરે છે. શ્રી સમ્મતિતર્કમાં પણ કહ્યું છે કે-પ્રમાણનું લક્ષણ.

॥ श्लोक ॥

तत्रापूर्वार्थविज्ञानं, निश्चितं बाधवर्जितम् ।
अदुष्टकारणारब्धं, प्रमाणं लोकसंमतम् ॥ १ ॥

એ પ્રમાણલક્ષણની સંગતિ પણ આત્મપ્રકાશ ગ્રન્થમાં જીજ્ઞાનુસારીપણાથી થાય છે. આત્મપ્રકાશગ્રન્થ વાચક છે, અને આત્મસ્વરૂપ વાચ્ય છે. માટે આ ગ્રન્થનો અને આત્મસ્વરૂપનો વાચ્ય વાચકભાવ સંબંધ જાણવો આત્મ-સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરવો, કરાવવો, એ ગ્રન્થરચનનો હેતુ છે અને

તેનુ ફલ મોક્ષપ્રાપ્તિ છે તેમા આ ગ્રન્થ ઉપાયભૂત છે અને મોક્ષ ઉપેય છે મોક્ષાધિકારી થવાને આ ગ્રન્થ યોગ્યતા બતાવે છે આ ગ્રન્થ વ્યવહારનુ અને નિશ્ચયનુ સમ્યક્ પ્રતિપાદન કરે છે જો કે આ ગ્રન્થ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો છે અને તેમા નિશ્ચયનયનુ વિશેષ વર્ણન છે તોપણ વ્યવહારનયને કારણ પરત્વે આદેય બતાવવામા ખામી ગણી નથી અધ્યાત્મજ્ઞાનનુ વિશેષ વિવેચન કર્યું છે તે અધ્યાત્મજ્ઞાન અર્થે છે, પણ તેથી વ્યવહારનો લોપ કરવા માટે નથી તેમ જ્યા વ્યવહારનુ વિશેષ પ્રતિપાદન કર્યું છે ત્યા એમ સમજવુ કે ભવ્યજનોની વ્યવહાર ધર્મમા પ્રવૃત્તિ સૂચવી છે, પણ નિશ્ચયનયનુ ખડન કર્યું નથી. આ ગ્રન્થમા પ્રથમ અહવૃત્તિનુ સ્વરૂપ બતાવ્યુ છે ત્યારબાદ અહવૃત્તિના નાશ માટે ષડ્દ્રવ્યનુ તથા સાતનયોનુ જ્ઞાન બતાવ્યુ છે, અને પશ્ચાત્ સાધ્યતત્ત્વ છેલ્લા દુહાઓમા બતાવ્યુ છે તેમજ જ્ઞાન, ક્રિયા, એ બેથી મુક્તિ મળે છે એમ સર્વ શાસ્ત્રસારાશ દર્શાવ્યો છે એકલા જ્ઞાનથી પણ મુક્તિ નથી તેમજ એકલી ક્રિયાથી પણ મુક્તિ નથી. બેથી મુક્તિ છે શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકર સૂરિ કહે છે કે—

परस्पर कोऽपि योगः क्रियाज्ञानविशेषयोः
स्त्रीपुसयोरिवानन्द, प्रसूते परमात्मजम् ॥ १ ॥
भाग्य पगूपमं पुंसां, व्यवसायोऽन्धसन्निभः
यथा सिद्धिस्तयोर्योगे तथा ज्ञानचरित्रयोः ॥ २ ॥

પરસ્પર ક્રિયામાં અને જ્ઞાનમાં એવું માહાત્મ્ય રહેલું છે કે તે સ્ત્રીપુરૂષની પેઠે પરમાત્માનંદને ઉત્પન્ન કરે છે. પુરૂષોનું ભાગ્ય પંગુ સમાન છે અને વ્યવસાય એટલે વ્યાપાર; ક્રિયા અંધ સમાન છે, પણ તે બેનાસંયોગે જેમ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે તેમ જ્ઞાન અને ચારિત્ર એટલે સંયમક્રિયા એ બેનેવિષે મોક્ષરૂપકાર્યની સિદ્ધિ જાણવી. આત્મજ્ઞાનથી સમ્યગ્ વિવેક પ્રગટવાથી અંતરાત્મની શુદ્ધિ થાય છે, અને બાહ્યશુદ્ધિ તો વ્યવહાર ધર્મક્રિયારૂપ સંવરથી થાય છે. તે વિષે શ્રી સિદ્ધસેનસૂરિચરણ નીચે મુજબ કહે છે—

॥ श्लोक ॥

अन्तस्तत्त्वं मनःशुद्धिः बहिस्तत्त्वं च संयमः ॥
कैवल्यं द्वयसंयोगे तस्माद् द्वितयभाग् भव ॥

ઇત્યાદિથી જ્ઞાનક્રિયા પર્યુપાસના જૈન શાસ્ત્રોમાં રૂડી રીતે સિદ્ધ થાય છે તેને દર્શાવનાર આત્મપ્રકાશ છે આત્મા જેનાવડે પ્રકાશે તે આત્મપ્રકાશ ગ્રન્થ છે, આત્મપ્રકાશ ગ્રન્થમાં મતિદોષથી કોઇ સ્થાને જીનાજ્ઞા વિરૂદ્ધ લખાયું હોય તેની હું સંઘની પાસે ક્ષમા ચાહું છું, અને તે ભૂલને સજ્જન પંડિતો સુધારી લેશે. આ ગ્રન્થમાં અસત્ય જે કંઇ લખાયું હોય તો તેને કોઇએ દૃષ્ટિરાગથી સત્ય માનવું નહિ. સાપેક્ષ ગંભી-

રનયવડે આ ગ્રન્થમા આત્મસ્વરૂપ સબધી વિવેચન કર્યું છે શ્રી સર્વજ્ઞપ્રભુએ બે પ્રકારનો મોક્ષમાર્ગ બતાવ્યો છે ૧ સાધુ માર્ગ ૨ શ્રાવકમાર્ગ એ બે માર્ગથી મોક્ષનગરીમા જવાય છે. તે બે માર્ગમા પણ પ્રવૃત્તિ કરવામાટે આત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા છે માટે આ ગ્રન્થ વાચવાથી વૈરાગ્ય સવેગ નિર્વેદદ્વારા મોક્ષની આરાધના થશે દુહા રૂપે આ ગ્રન્થ બનાવ્યા બાદ માણસાના સુશ્રાવક શા વીરચદભાઈ કૃષ્ણાજીની વિનતિથી ભણાવવા માટે તેનુ વિવેચન કર્યું છે, અને તેઓજ આ ગ્રન્થને છપાવી હજારો ભવ્યજીવોને જ્ઞાનદાન આપવામા સહાયકારી બન્યા છે અમદાવાદમા–શાહીભાગમા શ્રાવક ઝવેરી લલ્લુભાઈરાયજીના બગલામા આ ગ્રન્થના દુહાઓને ઝવેરી મગળભાઈ (ભોગીલાલ) તારાચદભાઈએ વાચ્યા હતા તેમને વાચ્યાથી બહુ આનદ મળ્યો હતો, તેથી તેમને પણ વિજ્ઞપ્તિ વિવેચન માટે કરી હતી, હાલના સમયમા લોકોનુ અધ્યાત્મમાર્ગમા વિશેષ વલણ થયુ છે તેથી કેટલાક કેટલાક જૈનો, એકાત મિથ્યાત્વના અધ્યાત્મ ગ્રન્થો વાચે છે તેથી તેઓને પણ સમ્યગ્ જૈનશાસનના અધ્યાત્મજ્ઞાનમા દોરવાને આ ગ્રન્થ બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે, કેટલાક ફક્ત અધ્યાત્મ ગ્રન્થો વાચી શુષ્કજ્ઞાની બની સદ્વર્તન ઉચ્ચ આચાર વ્યવહાર ક્રિયાથી ભ્રષ્ટ બને છે તેઓને આ ગ્રન્થ સારા વિચારો આપી આ-

ચારવિચારની ઉચ્ચ કોટિના સદ્વર્તનમાં અને વ્યવહારધર્મ-વ્રતોમાં સ્હાયકારી બનશે. તેમજ કેટલાક એકાંત અજ્ઞપણાથી ધર્મક્રિયા કરે છે અને આત્મજ્ઞાનમાર્ગમાં કંઇ પણ સમજી શકતા નથી તેવા ભવ્યજનોને આ ગ્રન્થ તત્ત્વનું સ્વરૂપ સમજાવશે, અને ધર્મની ક્રિયાઓમાં વિશેષ રૂચિ કરાવશે. હાલના સમયમાં સંસ્કૃત ભાષામાં તથા માગધીભાષામાં રચેલા ધર્મધુરંધર પૂજ્ય હરિભદ્ર, હેમાચાર્ય, શ્રી યશોવિજયજી, જેવાના ગ્રન્થોનું ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાંતર કરાવવું પડે છે, તેનું કારણ એછે કે માગધી અને સંસ્કૃતમાં રચેલા ગ્રન્થોના અભ્યાસી અલ્પ છે અને ગુજરાતી ભાષાના જાણકાર ઘણા છે. માગધી અને સંસ્કૃતગ્રન્થોનું પણ જ્યારે ગુર્જર ભાષામાં ભાષાંતર કરવું કરાવવું પડે છે, અને તેથી લોકોને ધર્મજ્ઞાનનો લાભ મળે છે તો અમોએ પણ સર્વભવ્યોને લાભ મળવા માટે ગુજરાતી ભાષામાં ગ્રન્થ રચ્યો છે અને તેથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં વધારો દેખી સાહિત્યના ઉપાસકો આનંદ માનશે, આ ગ્રન્થથી—ભવ્યજનો ધર્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરો. એજ.

શુભાશા.

ॐ शांतिः शांतिः शांतिः ३

દ્વિતીયાવૃત્તિ

પ્રસ્તાવના.

વિક્રમ સવત ૧૯૬૨ ના માઘ શુદિ વસત પંચમીએ આત્મપ્રકાશ ગ્રથના ૧૬૬ દુહા રચીને ધુળેવામા-કેશરીઆજી મા પૂર્ણ ગ્રથ કર્યો હતો, અને તે ગ્રથના દુહાગ્ચવાનો આરભ વિક્રમ સવત્ ૧૯૬૨ ના માગશર સુદિ ૨ ના રોજ ઇડરગઢમા કરવામા આવ્યો હતો ત્યારબાદ વિજાપુરના પાડેચીઆ શ્રાવક શા વાડીલાલ હરિચદની વિધવા બ્હેન પાલી બ્હેને શ્રી કેશરીઆજીનો સઘ કહાડયો હતો તે સઘમા અમારા ગુરૂ મહારાજ શ્રી સુખસાગરજી મહારાજનો તથા મુનિમહારાજ શ્રી રગસાગરજીનો કેશરીઆજીની યાત્રાનો ભાવ થવાથી ગુરૂ મહારાજ સાથે કેશરીઆજીના સઘમા જતા ગામોગામ સ્થિરતાનો વખત મળતા અહમદ નગર, રૂપાલ, ટીંટોઇ, શામળાજી, વિછીવાડા, ડુગરપુર અને છેવટે કેશરીઆજીમા આ ગ્રથની રચના પૂર્ણ કરવામા આવી અને આ ગ્રથ દુહા તરીકે ધુળેવામા કે જ્યા પન્ન્યાસ શ્રી રૂપવિજયજી મહારાજની દેહરી ઉચી ટેકરી ઉપર છે ત્યા પૂર્ણ કર્યો, પશ્ચાત્ કેશરીઆજીની યાત્રા કરીને ઇડર થઇ

વિજાપુર આવવાનું થયું અને વિજાપુરથી પ્રાંતિજમાં ગુરૂ મહારાજની સાથે આવવાનું થયું. પ્રાંતિજના કેટલાક શ્રાવકો ને આ ગ્રંથ પસંદ પડયો અને તેમણે આ ગ્રંથના ઉપર વિવેચન કરવા માટે વિનંતિ કરી તે વખતે અમોએ તે ઉપર વિવેચન કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. પશ્ચાત્ પ્રાંતિજથી વિહાર કરીને મહુડી થઇ વિજાપુરમાં જવાનું થયું અને વિજાપુરથી લોદરા અને લોદરાથી માણસા જવાનું થયું. માણસામાં શા. વીરચંદભાઇ કૃષ્ણાજીએ આ ગ્રંથ વાંચ્યો અને તેના ઉપર વિવેચન કરવા ખાસ આગ્રહ કર્યો, અને તેથી તેમની વિનંતી માન્ય રાખી વિવેચન કરવાનો વિચાર કર્યો. માણસામાં શા. બાલાભાઇ અનુપચંદ, અધ્યાત્મજ્ઞાનના ઘણા રાગી થયા હતા અને તેમને ધર્મની લગની ઘણી સારી લાગી હતી. બાલાભાઇ ઉપર તેમના સસરા શેઠ દલસુખભાઈ સરૂપચંદ કે તે અધ્યાત્મજ્ઞાની હતા તેમની અસર થઇ હતી. સુશ્રાવક શા. બાલાભાઇના સંબંધથી શા. વીરચંદ કૃષ્ણાજીની તત્વજ્ઞાનની ઇચ્છા ઘણી વધી અને તેમણે અમારી પાસે નવતત્વ, જીવાદિ સ્વરૂપ, આગમસાર, નયચક્ર, શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ચોવીશી, તથા શ્રીમદ્ આનંદઘનજીની ચોવીશી, દ્રવ્યગુણપર્યાય રાસ વિગેરે ગ્રંથોનું અધ્યયન કર્યું, વીરચંદભાઇની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ હોવાથી તથા તાર્કિક બુદ્ધિ હોવાથી તેમણે અનેક શંકાઓ પુછીને તેના સમાધાન પૂર્વક ગ્રંથોનું

અધ્યયન કર્યું, અને તેથી તેમની સમકિતની શ્રદ્ધા ઘણી દૃઢ થઇ અને આગમોના શ્રોતા થવા માટે યોગ્ય અધિકારી થયા એથી તેમની વિનંતિ માન્ય રાખી ને પેથાપુર થઇ અમદાવાદ ચોમાસુ કર્યું તે વખતે ગ્રથ ઉપર વિવેચન લખવાનુ શરૂ કર્યું અને માણુંદમા વિક્રમ સ. ૧૯૬૩ ની સાલમા ચોમાસુ ત્યાના સઘના આગ્રહથી કર્યું, તે વખતે ત્યા બાકી રહેલા દુહાઓ ઉપરનુ વિવેચન વિ સ ૧૯૬૩ ના શ્રાવણ શુદિ ૧૫ ના રોજ પૂર્ણ કર્યું, અને ગ્રથ પૂર્ણ કર્યો, અને ત્યા છેવટે ગ્રથની પ્રશસ્તિ રચી અને માણુસાના સુશ્રાવક શા વીરચદભાઇના આગ્રહથી આ ગ્રથ તેમના હિતાર્થે રચ્યો છે, એમ પ્રશસ્તિમા દર્શાવ્યુ છે અને આ ગ્રથ શા૦ વીરચદ કૃષ્ણાજીના આગ્રહથી તેમના પુત્ર શા ચદુલાલ વીરચદ તથા શા ભોગીલાલ વીરચદની સ્વર્ગવાસી માતુશ્રી ચચળબાઇના પુણ્યસ્મરણાર્થે કઢાડેલા રૂપીઆમાથી આ ગ્રથ પ્રથમાવૃત્તિ તરીકે અમદાવાદ સત્ય વિજય પ્રિન્ટીગ પ્રેસમા વિ૦ સ૦ ૧૯૬૪ મા છપાવીને પ્રસિદ્ધ કરવામા આવ્યો હતો, અને તેની પ્રથમાવૃત્તિની પ્રસ્તાવના પણ તે સાથે છપાવીને પ્રસિદ્ધ કરી હતી કે જે પ્રસ્તાવના ઉપયોગી હોવાથી દ્વિતીયાવૃત્તિ પ્રસગે પણ કાયમ રાખી આ પુસ્તક જોડે જોડી દેવામા આવી છે, આત્મપ્રકાશ ગ્રથમા અધ્યાત્મ જ્ઞાન, દ્રવ્યાનુયોગ જ્ઞાન, ઘણુ પ્રકાશિત થયુ છે, અને તેની કોપીઓ જે પહેલા

છપાવવામાં આવી હતી તે ઘણી ખરી ખપી ગઈ હતી, જૈનકોમ તેમજ જૈનેતર કોમ તરફથી પણ તેની ઘણી માગણીઓ થતી હતી. તેથી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડળના વહીવટ કરનાર સુશ્રાવક વકીલજી શા. મોહનલાલભાઈ હિમચંદભાઈ વિગેરેની વિનંતિથી આત્મ પ્રકાશ ગ્રંથ છપાવીને અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ ગ્રંથમાળાના મણકા તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા થઈ. એવા પ્રસંગમાં વિ. સ. ૧૯૮૦ ના પોષ વદિ ૯ ના રોજ મહુડી (મધુપુરી) માં માણસાના સુશ્રાવક શા. વીરચંદ કૃષ્ણાજી દર્શનાર્થે આવ્યા હતા, તેમણે તે વખતે ત્યાં આત્મ પ્રકાશની દ્વિતીયાવૃત્તિ પણ પોતાની બીજી પત્ની શ્રાવિકા સમરથના સ્મરણાર્થે છપાવવાની ઇચ્છા પ્રસિદ્ધ કરી અને તે ઇચ્છાને વકીલ શા મોહનલાલભાઈ હિમચંદભાઈએ માન્ય રાખી અને આત્મપ્રકાશ ગ્રંથ છપાવવા માટે વડોદરા લુહાણામિત્ર સ્ટીમ પ્રેસમાં સ. ૧૯૮૦ ના જેઠ માસમાં આપ્યો અને તે ગ્રંથ સ ૧૯૮૧ ના પોષ માસમાં સંપૂર્ણ છપાઈ ગયો. શા. વીરચંદભાઈ કૃષ્ણાજીએ આ ગ્રંથ છપાવવામાં રૂ. ૪૦૦ ની મદદ કરી છે. આત્મપ્રકાશ ગ્રંથના ફરમા સુધારવામાં અમને પેથાપુરવાસી શા રમણિકલાલ ડાહ્યાભાઈ તથા શા મોતીલાલ પાનાચંદ તથા શા મણિલાલ હીરાચંદ વિગેરેએ ચોમાસામાં સહાય કરી છે. માટે તેમને ધન્યવાદ આપવામાં આવે છે. આ ગ્રંથનું અશુદ્ધિ શુદ્ધિપત્રક પણ આ

માર્યે છપાવવા આવ્યું છે. પ્રેસના ઘસાયેલા ટાઇપ દોષ વિગેરે થી જે કઇ અશુદ્ધિ થયેલી હોય તથા વીતરાગ શ્રી જીનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ જે કઇ લખાયુ હોય તેની ગ્રથની આગળ ક્ષમાપના પૂર્વક માફી માગુ છું, તથા ગીતાર્થ મુનિવરોને વદન પૂર્વક વિજ્ઞપ્તિ કરૂ છુ કે આ ગ્રથમા છદ્મસ્થ દૃષ્ટિથી જે કઇ અસત્ય લખાયુ હોય તેને સુધારશો કારણુ કે શ્રી ગૌતમ સ્વામી જેવા છદ્મસ્થદૃષ્ટિથી બોલવામા ભૂલ કરે તો મારા જેવા અલ્પજ્ઞાનીની તો શી વાત કરવી ! માટે ભૂલો રહી જાય તેમા કાઇ આશ્ચર્ય નથી. ગીતાર્થ મુનિવરો આ ગ્રથમા જે કઇ અશુદ્ધતા બતાવશે તો તેનો તૃતીયાવૃત્તિમા સુધારો કરવામા આવશે इत्येव ॐ अर्ह महावीर

शान्ति शान्ति शान्ति

મુકામ — લે બુદ્ધિસાગર

પ્રાંતિજ — વિ. સ ૧૯૮૧ ના માઘ સુદિ ૧૨

अर्पण पत्रिका.

(अमदावादी जैन दातार शेठ लल्लुभाइ रायजी)

મારી સાથે તમારો પરિચય વિ. સં ૧૯૬૨ મા અમદાવાદમા થયો હતો તમને વૈરાગ્યભાવનાની ઘણી રૂચિ હતી અમદાવાદમાં અમારા ઉપદેશથી તમને જૈન ધર્મની શ્રદ્ધામા વૃદ્ધિ થઇ અને તમોએ અમારા ઉપદેશથી અમદાવાદમા તમારા નામે શેઠ લલ્લુભાઇ રાયજી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક બોર્ડીંગની સ્થાપના કરી હતી (વિ સં ૧૯૬૨ આસો સુદિ દશમે) તમોએ ગરીબોને દાનમા હજારો રૂપૈયા આપ્યા દવા કરાવવામા દર્દીઓને હજારો રૂપૈયાની સહાય આપી અનાથ ગરીબોને સહાય કરવામા તમોએ લાંબા હાથ કરી દાન દીધુ તથા જૈન ગરીબ વર્ગની તમોએ જેટલી સંભાળ લીધી અને ગરીબ જૈનોને તમોએ જેટલી સહાય કરી તેટલી બીજાએ ભાગ્યે કરી હશે. શેઠ લલ્લુભાઇ પોતાના હાથે લક્ષ્મી રળ્યા હતા જૈ૦ શ્વે૦ બો૦ વિદ્યાર્થીઓની દરેક હરકત દૂર કરતા હતા ઓશવાળી જૈનો પૈકી જે કોઇ ગરીબ તેમની પાસે આવતો હતો કે તુર્ત ખાનગીમા તેને મદત કરતા હતા અને બેઠા પણ તેની જીંદગી નિભાવતા હતા. હિંદુ મુસલમાન વગેરે દરેક ગરીબને આશ્રય આપવામા ઉદાર હતા શેઠ, મણિભાઇ પ્રેમાભાઇ, શેઠ લાલભાઇ દલપતભાઇ, શેઠ, જેશંગભાઇ

હઠીશંગ, શેઠ મયાભાઇ પ્રેમાભાઇ, શેઠ, મનસુખભાઇ ભગુભાઇ, શેઠ વીરચંદ દીપચંદ. વગેરે જૈન શેઠિયાઓ સાથે તેમનો ઘણો સારો સંબંધ હતો અને હાલ એ શેઠિયાઓ નથી તોપણ તેઓના યશરૂપ અક્ષર દેહની સાથે શેઠ લલ્લુભાઇ રાયજી પણ જૈનોમાં જૈન સહાયક તરીકે સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. શેઠ લલ્લુભાઇને અમારી પાસે ભજન પદો સાંભળવાની ઘણી રૂચિ હતી, તથા તેમણે અમારાં અનેક ધાર્મિક વ્યાખ્યાન સાંભળ્યાં હતાં, આઠ નવ વર્ષ સુધી તેઓ અમારા પરિચયમાં આવ્યા હતા. તેમના શાહીબાગના બંગલામાં અમોએ એક માસ કલ્પ કર્યો હતો ત્યાં પૂજાઓ ભણાવવામાં આવતી હતી, કલેકટર કમીશનર વગેરે સરકારી અમલદારો સાથે પણ શેઠનો સારો સંબંધ હતો. જાહેર સાર્વજનિક કાર્યોમાં પણ તેઓ આર્થિક મદત કરતા હતા. તેમને મીલો છતાં સટ્ટાનું વ્યસન પડી ગયું હતું, તેમની પત્ની શ્રાવિકા માણેકબેન અને નારંગીબેનના કહેવાથી શેઠને અમોએ સટ્ટો નહીં કરવાનું ભજન જોડી સંભળાવ્યું હતું અને સટ્ટો નહીં કરવા માટે ઉપદેશ આપ્યો હતો પણ તેમનાથી સટ્ટાનું વ્યસન ટળ્યું નહીં અને તેથી તેમની આર્થિક સ્થિતિ નરમ પડી. જો તેમની પાછળથી આર્થિક સ્થિતિ સારી રહી હોત તો જૈન શ્વે૦ બો૦ ની ઉન્નતિ હાલ જુદા પ્રકારની હોત. ભાવીભાવ આગળ કોઇનો ઉપાય ચાલતો નથી. શેઠને મરણ પામે અગિયાર વર્ષ થયાં છે પણ તે યશરૂપી

અક્ષરદેહે જીવતા છે,તેમના પુત્ર શેઠ ચ દુલાલ તથા કેશવલાલ તથા બબાભાઇ તથા રતિલાલ એ ચાર પૈકી હાલ રતિલાલ વિના ત્રણ વિદ્યમાન છે શેઠ ચ દુલાલ તથા કેશવલાલ શેઠની આર્થિક સ્થિતિ સુધરવા લાગી છે અને તેઓ વખત આવશે ત્યારે જૈનશ્વેતાબર લલ્લુ રાયજી જૈન બોર્ડીંગને સારી મદત કરવાની અભિલાષા રાખે છે,તથા ગુજરાત કોલેજની પાસે એક જૈનબોર્ડીંગનુ મકાન કરાવી ત્યા બોર્ડીંગની વ્યવસ્થા કરવા વિચાર કરે છે. બોર્ડીંગના મેબરોમા શેઠ ચ દુલાલ લલ્લુભાઈ છે અને તે તથા કેશવલાલભાઇ તથા શેઠ બબુભાઇ પોતાની પિતાની યાદગીરી કાયમ રાખવા અભિલાષા રાખે છે શાસન દેવો, તેમને સહાય કરો જૈનબોર્ડીંગના પ્રમુખ તરીકે હાલસુધી શેઠ જગાભાઇ દલપતભાઈ હતા, તેમની જગોએ હાલ શેઠ કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ દલપતભાઈ કે જે હાલમા હિદ ચોયસરાયની મોટી ધારાસભામા મેબર તરીકે ચુટાયા છે તેઓ પ્રમુખ તરીકે નિમાયા છે શેઠ લલ્લુભાઇ રાયજીએ ખાનગીમા હજારો રૂપૈયાની સખાવત કરી છે તેમને તત્ત્વ-જ્ઞાન આત્મજ્ઞાન ઉપર રૂચિ હતી, તે અમાગ ભક્ત શ્રાવક હતા, તેથી તેમના ગુણાનુરાગે તેમને આ પુસ્તકની અર્પણ પત્રિકા કરીને તેમના આત્માનુ ભલુ ઇચ્છવામા આવે છે.

इत्येव ॐ अर्हंमहावीर शान्ति ३

વિ સ ૧૯૮૧ ફા સુ. ૩.

મુ. વિજાપુર (ગુજરાત). બુદ્ધિસાગરસૂરિ

ॐ अर्हम्

श्री आत्मप्रकाशनुं शुद्धिपत्रकम्

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
૬	૧૯	શંસય	સશય
૭	૨	શશય	સશય
૧૫	૫	ષડદ્રવ્ય	ષડ્દ્રવ્ય
૨૧	૧૧	પરિમાણુ	પરમાણુ
૨૫	૨૧	બદર	બાદર
૨૮	૧૬	દ્રવ્ય	દ્રવ્યુ
૨૮	૧૭	સ્વરૂપ	સ્વરૂપ
૨૯	૩	વૈરોષિક દર્શન	વૈશેષિક દર્શન
૬૧	૧૩	શાગ્ગીક	ગારારક
૭૦	૧૫	પ્લાલા	પ્યાલા
૧૦૨	૮	ચૈતન	ચેતન
૧૦૩	૭	સ્વભૂપ	સ્વરૂપ
૧૧૨	૧૫	ઉત્કૃષ્ટા	ઉત્કૃષ્ટ
૧૧૬	૧૪	સ્વરૂ	સ્વરૂપ
૧૨૧	૪	આત્મત્ત્વ	આત્મતત્ત્વ
૧૨૫	૧૬	જ્ઞાનાવદણીય	જ્ઞાનાવરણીય
૧૨૬	૨૨	પણિમ્યા	પરણુન્યા
૧૩૮	૧૨	મયુની	મયૂગી
૧૪૦	૨૦	શમ	સમ
૧૪૦	૨૧	શમ	સમ

૧૪૧	૮	એકયતા	ઐક્ય
૧૪૩	૧૦	જધન્ય	જઘન્ય
૧૪૪	૭	અંતમુંહુર્ત	અંતમુંહૂર્ત
૧૪૭	૮	पंफज	पंकज
૧૬૩	૧૫	प्रादुर्भवति	प्रादुर्भवति
૧૬૪	૧૭	ધછી	પછી
૧૬૬	૧૭	रुद्धि	ऋद्धि
૧૭૬	૨	पर्वतोकृत्य	पर्वतीकृत्य
૧૭૮	૨૦	अस्मस्म	अस्मत्
૨૧૧	૧૭	લેશન	લેશ
૨૧૨	૪	ધામધમ	ધામધુમ
૨૨૪	૨૨	આશ્ચય	આશ્ચર્ય
૨૨૫	૨	ક્રોધ	ક્રોધ
૨૩૨	૭	રત્નાવતારિકા	રત્નાકરાવતારિકા
૨૩૩	૩	આત્મ	આત્મા
૨૩૪	૫	સ્વાત્મ	સ્વાત્મા
૨૩૯	૧૨	અપૂવ	અપૂર્વ
૨૪૧	૧૬	ગ્રહસ્થા	ગૃહસ્થા
૨૪૨	૧૧	पश्चाम	पश्चम
૨૪૯	૧૬	સુગંધન્ધ	સુગંધ
૨૫૪	૫	કાયદિક	કાયાદિક
૨૬૩	૧૨	પ્રપ્રતિ	પ્રતિ
૨૭૮	૧૧	અંતમુંહુર્ત	અંતમુંહૂર્ત
૨૭૮	૧૨	सोऽहं	सोऽहं

૨૭૯	૯	ह्वदि	हृदि
૨૮૩	૫	जयो	जय॰
૨૮૩	૬	विजये	विजयो
૨૮૩	૧૧	रोंग	रोग
૨૯૧	૨૨	शाश्व	शाश्वत
૩૧૬	૧૩	આઆત્મ	આત્મ
૩૧૮	૧૬	બ્રહ્ય	બ્રહ્મ
૩૩૨	૨	कर्माणिं	कर्माणि
૩૫૧	૪	વૃક્ષવત્વ	વૃક્ષત્વ
૩૫૫	૧૬	અક્યત્વ	ઐક્ય
૩૭૦	૩	સત્વ	સત્ત્વ
૩૭૦	૪	૦ય	વ્યય
૩૭૫	૪	वस्तुच्च	वस्तुत्व
૩૮૩	૨૨	ऋज्रुसूत्रनस्याभाष्ट	ऋजुसुत्रनय- स्याभीष्ट
૩૮૬	૧૬	દર્શની નાસ્તી	દર્શનની નાસ્તિતા
૪૦૨	૯	ભાવર્થ	ભાવાર્થ
૪૩૯	૧૮	લાયા	લાગ્યા
૪૫૦	૧૮	નવકાશી	નવકારશી
૪૯૨	૧૧	આયુગ્ય	આયુષ્ય
૫૦૫	૧૧	જ્ઞાનાનિક	જ્ઞાનાદિક
૫૨૨	૧૬	આષધિ	ઔષધિ
૫૩૦	૯	પર્ણું	પૂર્ણું
૫૩૨	૧૦	सागहस्याप	सागहस्यापि
૫૩૬	૧૭	जिव्हा	जिह्वा

श्री अध्यात्मज्ञानप्रसारकमंडळ तरफथी श्रीमद् बुद्धिसागरसूरिजी ग्रन्थमाळामां प्रगट थयेला ग्रन्थो.

ग्रन्थाक		पृष्ठ	किंमत
१	क भजन संग्रह भाग १ लो	२००	०-८-०
१	अध्यात्म व्याख्यानमाळा	२०६	०-४-०
* २	भजनसंग्रह भाग २ जो	३३६	०-८-०
* ३	भजनसंग्रह भाग ३ जो	२१८	०-८-०
* ४	समाधिशतकम्	६१२	०-८-०
५	अनुभवपच्चिशी	२४८	०-८-०
६	आत्मप्रदीप	३१५	०-८-०
* ७	भजनसंग्रह भाग ४ थो	३०४	०-८-०
* ८	परमात्मदर्शन.	४००	०-१२-०
*९	परमात्मज्योति	५००	०-१२-०
*१०	तत्त्वबिंदु	२३०	०-४-०
११	गुणानुराग (आवृत्ति बीजी)	२४	०-१-०

*१२–१३. भजनसंग्रह भाग ५ मो तथा ज्ञानदीपिका.	१९०	०–६–०
*१४ तीर्थयात्रानुं विमान(आ०बीजी)	६४	०–२–०
१५ अध्यात्मभजनसंग्रह	१९०	०–६–०
१६ गुरुबोध.	१७४	०–४–०
*१७ तत्त्वज्ञानदीपिका	१२४	०–६–०
१८ गहूंलीसंग्रह भा. १	११२	०–३–०
*१९–२० श्रावकधर्मस्वरूप भाग १–२(आवृत्ति त्रीजी)	४०–४	०–१–०
*२१ भजनपदसंग्रह भाग ६ ठो.	२०८	०-१२-०
२२ वचनामृत.	८३०	०-१४-०
२३ योगदीपक.	३०८	०-१४-०
२४ जैन ऐतिहासिक रासमाळा.	४०८	१–०–०
*२५ आनन्दघनपद भावार्थ(१०८) संग्रह.	८०८	२–०–०
*२६ अध्यात्मशान्ति(आवृति बीजी)	१३२	०–३–०
२७ काव्यसंग्रह भाग ७ मो	१५६	०–८–०
*२८ जैनधर्मनी प्राचीन अने अर्वाचीन स्थिति.	९६	०–२–०

*२९ कुमारपाल (हिंदी)	२८७	०-६-०
३० थी४ ३४ सुखसागर गुरुगीता	३००	०-४-०
३५ षड्द्रव्यविचार	२४०	०-४-०
३६ विजापुरवृत्तांत	९०	०-४-०
३७ साबरमती गुणशिक्षण काव्य.	१९६	०-६-०
३८ प्रतिज्ञापालन	११०	०-५-०
*३९-४०-४१ जैनगच्छमतप्रबंध, संघप्रगति, जैनगीता	३०४	१-०-०
४२ जैनधातुप्रतिमा लेखसंग्रह भा १		१-०-०
४३ मित्रमैत्री		०-८-०
*४४ शिष्योपनिषद्	४८	०-२-०
४५ जैनोपनिषद्	४८	०-२-०
४६-४७धार्मिक गद्यसंग्रह तथा पत्र सदुपदेश भाग १ लो	९७६	३-०-०
४८ भजनसंग्रह भा ८	९७६	३-०-०
*४९ श्रीमद् देवचंद्र भा १	१०२८	२-०-०
५० कर्मयोग	१०१२	३-०-०
५१ आत्मतत्त्वदर्शन	११०	०-१०-०
५२ भारतसहकारशिक्षण काव्य	१६८	०-१०-०

५३	श्रीमद् देवचंद्र भा. २	१२००	३-८-०
५४	गहुंली संग्रह भा. २	१३०	०-४-०
५५	कर्मप्रकृतिटीकाभाषांतर.	८००	३-०-०
५६	गुरुगीत गुंहलीसंग्रह.	१९०	०-१२-०
५७-५८	आगमसार अने अध्यात्मगीता.	४७०	०-६-०
५९	देववंदन स्तुति स्तवन संग्रह.	१७५	०-४-०
६०	पूजासंग्रह भा. १ लो.	४१६	१-०-०
६१	भजनपदसंग्रह भा. ९	५८०	१-८-०
६२	भजनपदसंग्रह भा. १०	२००	१-०-०
६३	पत्रसदुपदेश भा. २	५७५	१-८-०
६४	धातुप्रतिमालेख संग्रह भाग २		१-०-०
६५	जैनदृष्टिए ईशावास्योपनिषद् भावार्थविवेचन.	३६०	१-०-०
६६	पूजासंग्रह भाग १-२	४१५	२-०-०
६७	स्नात्रपूजा.		०-२-०
६८	श्रीमद् देवचंद्रजी अने तेमनुं जीवनचरित्र.		०-४-०

(४) जैन श्वे० ग्रंथनामावलि
(५) आत्मस्वरूप
(६) अध्यात्मगीता
(७) आत्मसमाधि शतक
(८) जीवक प्रबोध.
(९) परमात्म दर्शन.
(१०) भजनसंग्रह भाग ११ मो.
(११) जैनसूत्रमां मूर्तिपूजा.

* आ निशानीवाळा ग्रंथो शिलकमां नथी.

उपरनां पुस्तको मळवाना ठेकाणो.

वकील मोहनलाल हीमचंद. मु. पादरा—(गुजरात).
शा. आत्माराम खेमचंद. मु. साणंद.
मोहनलाल नगीनदास—भांखरीया.
१९२—९४ वजारगेट कोट मुंबाइ.
शा. नगीनदास रायचंद—भांखरीया. मु. मेहेसाणा.
शा. चंदुलाल गोकलदास. जैनज्ञानमन्दिर मु. विजापुर.
बुकसेलर—मेघजी हीरजी. पायधुनी—मुंबाइ.
श्रीमद् बुद्धिसागरसूरिमंडल. मु. पेथापुर.
शेठ रतिलाल केशवलाल. मु. प्रांतिज.

ॐ अर्हं नमः

आत्मप्रकाश.

नत्वा स्मृत्वा जगद्देवं, श्रीवीर परमेश्वरम् ॥
आत्मप्रकाशशास्त्रस्य, व्याख्या वितन्यते मया ॥ १ ॥

दुहा.

परपरागम पामीने, पाळे पञ्चाचार ॥
रजोहरण मुखवस्त्रिका, जैनसूत्र अनुसार ॥ १ ॥

વિવેચન—આ જગતમા અનેક પ્રકારના ધર્મમાર્ગો પ્રવર્તે છે, પણ તેમા પૂર્ણ સત્ય સમાયુ નથી, દુનિયામા ત્રણસો ત્રેસઠ પાખડીઓના મતો છે અને તેનુ વિવેચન શ્રી સૂયગડાગસૂત્ર વિગેરેમા કર્યું છે, દરેક મતોમાં સપૂર્ણ અંશે સત્યતા નથી, એવુ જ્ઞાન જે વીતરાગ કથિત તત્ત્વોને જાણે છે, તેને થાય છે જે ભવ્યો વીતરાગના વચન જાણે છે તે દુનીયામા ઉત્પન્ન થએલા ધર્મ પન્થો, કે, જે એકાત વાદથી ભરપૂર છે, તેમા ફસાતા નથી શ્રી વીતરાગ પ્રરૂપિત સાતનયોનુ ગુરૂગમદ્વારા જ્ઞાન થતા સમ્યક્તત્ત્વનુ શ્રદ્ધાન થાય છે. માટે ભવ્ય પુરૂષોએ ગુરૂચરણની ઉપાસના કરવી જોઈએ. સાધુ તરીકે પંચમ પરમેષ્ઠિરૂપ ગુરૂ નવકાર

પદમાં જે જણાવ્યા છે, તેનું લક્ષણ પ્રથમ બાલજીવોના અર્થે કહેવામાં આવે છે. સાધુરૂપ ગુરૂનું લક્ષણ કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે, શ્રી સાધુ મહારાજનું ઓળખાણ થાય. અને તેમનું ઓળખાણ થતાં, તેમની વિનયભક્તિ થશે. અને તેમની વિનયભક્તિથી જ્ઞાન મળશે, અને જ્ઞાનથી સમ્કિતની પ્રાપ્તિ થશે. ઉત્તરોત્તર આત્મા પરમાત્મ અવસ્થા સન્મુખતાને ભજશે. જે કોઇ સાધુ પરંપરાગમ પ્રાપ્ત કરી, પંચમહાવ્રત ગુરૂ પાસે ઉચ્ચરી, રજોહરણ અને મુખવસ્ત્રિકારૂપ યતિલિંગને ધારણ કરે અને જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર તેમજ વીર્યાચારનું સમ્યગ્રીત્યા દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવ પ્રમાણે રક્ષણ કરે, અને સ્વાત્મ સન્મુખતાને ભજે, એવા મુનિરાજ વ્યવહારથી સાધુ કહેવાય છે. વ્યવહારથી કથિત મુનિ વેષથી જીવ ઉપાધિ માર્ગથી ન્યારો રહેવા પ્રયત્ન કરે છે. वेसो रक्खइ धम्मं એમ પણ કહ્યું છે. માટે વેષ પણ ભાવ મુનિગુણ પ્રાપ્ત કરવામાં ઉપકારક છે. શ્રી તીર્થંકર ભગવાન્ પણ ગૃહસ્થાવાસનો ત્યાગ કરી, વ્યવહાર સાધુપણું ગ્રહણ કરે છે. કોઇ ગૃહસ્થ ભાવમુનિના ગુણ સ્પર્શી ભાવચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી, કેવળજ્ઞાની બને, અને તેનું આયુષ્ય વિશેષ હોય તો, અવશ્ય તેવા કેવલજ્ઞાનીને રજોહરણ અને મુખવસ્ત્રિકા ધારણ કરવી પડે છે. શ્રીકુર્માપુત્રને ગૃહસ્થાવાસમાં કેવલજ્ઞાન થયું, અને છ મહીના

સુધી ગ્રહસ્થાવાસમાં રહ્યા, અને તે વાતની સ્પષ્ટતા થતાં આયુષ્ય મર્યાદા વિશેષ હતી, માટે કુર્માપુત્રે રજોહરણ અને મુખવસ્ત્રિકારૂપ વ્યવહાર સાધુનો વેષ અંગીકાર કર્યો આ ઠેકાણે સમજવું કે, તેમને નિશ્ચય ચારિત્ર પ્રાપ્ત છતા, પણ ઉપદેશાધિકાર તથા અનાદિકાળની સ્થિતિ જાળવવા અને તેથી અનેક જીવોને લાભ થાય, માટે વ્યવહારથી સાધુનો વેષ અંગીકાર કર્યો વ્યવહારમા વ્યવહાર સાધુપણું બળવાન્ છે, વ્યવહાર સાધુત્વ અંગીકારથી નિશ્ચય સાધુત્વ પ્રગટવું એ તો રાજમાર્ગ છે, અને એવો માર્ગ સર્વ જગત્ જીવોને અવલંબનીય છે. અને તેથી સિદ્ધાંતકારે કહ્યું છે કે—

गाथा

एगदीवसंपि जीवो, पव्वज्जमुवागओ अनन्नमणो ॥
जइवि न पावइ मुक्खं, अवस्स वेमाणिओ होइ ॥ १ ॥
कंचणमणि सोवाण, थंभसहस्सभूसियं सुवन्नतलं ॥
जो कारिज्ज जिणहरं, तओवि तव संजमो अहिओ ॥ २ ॥

ભાવાર્થ—જે કોઇ ભવ્ય જીવે એક દીવસની પણ અનન્યચિત્તથી દીક્ષા અંગીકાર કરી હોય, તે જો કદાપિ મુક્તિ પામે નહિ તો પણ અવશ્ય આરાધક હોવાથી, વૈમાનિક થાય છે કોઇ મનુષ્ય સહસ્ર સ્તંભથી શોભાયમાન સુવર્ણ તથા મણિમય જીનમંદિર કરાવે, તેથી પણ તપ અને સંજમ-

માર્ગ વિશેષ છે, અલબત સંવરમય ચારિત્રમાર્ગ ગૃહસ્થાવાસના ધાર્મિક કૃત્યો કરતાં અધિક છે, આત્માનું સમ્યગ્મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાન હોય, તો પણ વ્યવહારથી સાધુપણું અંગીકાર કરી પાળેલો ચારિત્રમાર્ગ વિશેષતઃ કર્મનો ક્ષય કરે છે. દેવતાઓને મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, તથા અવધિજ્ઞાન હોય છે, તો પણ તેમનામાં વ્યવહારથી ચારિત્રગુણ અંગીકાર કરવાની શક્તિ નથી. તેથી તેઓ મનુષ્યાવતારમાં જે કોઇ વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરે છે તેમને નમસ્કાર કરે છે, તેમની સ્તુતિ કરે છે; ચોસઠ ઇંદ્રને પણ વ્યવહારચારિત્ર પાળનાર મુનિરાજ વંદ્ય છે, તો ગૃહસ્થજીવ મુનિરાજને વંદન કરેજ તેમાં શું આશ્ચર્ય ! તીર્થંકર ભગવાન્ ધર્મમાર્ગ પ્રવર્તાવવા પ્રથમ સાધુમાર્ગમાં જીવોનો પ્રવેશ કરાવે છે, અને પોતે ભવ્ય જીવોને વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરાવે છે. કેવલજ્ઞાનીના હુકમને અનુસરી, સર્વ જીવોએ વ્યહારચારિત્ર અંગીકાર કરેલા મુનિરાજોની વિનયભક્તિ કરવી. તેમનાથી ઉન્મુખ થઇ ઉત્સૂત્ર પ્રલાપ કરવો નહીં. કોઇ એમ કહે કે, હાલના સમયમાં સાધુ નથી, સાધ્વી નથી, શ્રાવક નથી, શ્રાવિકા નથી; એમ કહેનારને સંઘની બહાર કાઢવો. વ્યવહાર સાધુનો વેષપણ જીનેશ્વર કથિત સૂત્રાનુસારે હોવો જોઇએ. વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરવાથી, અનેક પ્રકારની સંસારની ઉપાધિયો દૂર થાય છે કાજળની કોટડીમાં રહીને જેમ ડાઘરહિત

રહેવુ તેવુજ સંસારાવસ્થામા રહીને ઉપાધિરહિત રહેવુ કઠિન છે ત્રણજ્ઞાને યુક્ત એવા, તીર્થંકરભગવાન કે જેમને તે ભવમા મુક્તિ જવાનુ છે, એમ તે જાણે છે, છતા વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરે છે, તો અન્ય ભવ્ય જીવોએ તે અવશ્ય વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરવુ અને વ્યવહારચારિત્ર ધર્મ અંગીકાર કરનાર મુનિરાજની સેવા ચાકરી કરવી જે કોઇ વ્યવહાર સાધુ થવારૂપ વ્યવહારનુ ઉત્થાપન કરે છે, તે તીર્થનો ઉચ્છેદ કરી, મહામોહનીય કર્મ સમુપાર્જન કરે છે. માટે આત્માર્થી જીવોએ સુસાધુનુ બહુમાન કરવુ, અને સાધુ પદ અંગીકાર કરવાની ચાહના કરવી સંસારને બંધનરૂપ માનવો ગૃહસ્થાવાસમા છકાયના જીવોની હિંસા કરવી પડે છે, અને પંચપ્રકારના અવ્રતોનુ સેવન થાય છે. વ્યવહારચારિત્રાવસ્થામા પંચપ્રકારના અવ્રતોનો ત્યાગ કરવો પડે છે ધર્મોપદેશના અધિકારી પણ ગીતાર્થ સાધુ મહારાજ છે, પણ ગૃહસ્થ નથી અસંયતિની પૂજા નામનુ દશમુ આશ્ચર્ય હાલમા પ્રવર્તે છે, તેથી આત્માર્થી જીવોએ માધ્યસ્થભાવધારવુ કરવે ઉપદેશના વા વ્યાખ્યાનના અધિકારી મુનિરાજ છે શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે—

ગાથા

संविग्गो गीयत्थो, मज्झत्थो देसकालभावन्नु ॥
नाणस्स होइ दाया, जो शुद्धपरूवगो साहू ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—સંવિજ્ઞ, ગીતાર્થ, માધ્યસ્થ અને દેશકાલ ભાવનો જાણુ એવો અને શુદ્ધપ્રરૂપક સાધુ તેજ જ્ઞાનનો દાતા જાણવો. ગૃહસ્થાવાસમાં રહીને ઉપદેશનો અધિકારી જીવ બની શકતો નથી. જ્યાં જ્યાં સૂત્રમાં ધર્મકથાઓ ચાલી છે, ત્યાં ત્યાં મુનિરાજોએ ધર્મોપદેશ આપ્યો છે. શ્રાવક વા સાધુ-માર્ગનો ઉપદેશ કરવો, એ મુનિરાજનું કર્તવ્ય છે. ગૃહસ્થા-વાસમાં રહીને પણ અપવાદ માર્ગે કોઇને કંઇ ગૃહસ્થજીવ, ગીતાર્થ મુનિરાજની નિશ્રાએ સમજાવે તો પણ સૂત્રમાં શ્રાવકને લદ્ધઠા ગહિયઠા કહ્યા છે. પણ ઉપદેશ વા ધર્મવ્યાખ્યાન આપનાર કહ્યા નથી. ગીતાર્થ મુનિવિના ધર્મો-પદેશ આપ્યાથી ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા, ધર્મમાર્ગલોપ, વગેરે દોષોત્પત્તિ થવાનો પ્રસંગ રહે છે. માટે જ્ઞાની સદ્ગુરૂ ચરણ સેવાધીન રહી, ભવ્યજીવોએ આત્મકલ્યાણ કરવું, અને એવા સદ્ગુરૂ મુનિદ્વારા જ્ઞાન ગ્રહણ કરવું એજ ઉદ્દેશ હૃદ-યમાં ધારણ કરવો.

दुहा.

आतमध्यानी पण साधु वा, श्रावक जे को होय ॥
परमपंथने पारखी-करे न शंसय कोय ॥ २ ॥

ભાવાર્થ—જે કોઇ આત્મધ્યાન કરનાર સાધુ અગર શ્રાવક હોય, તે શ્રી વીતરાગ પ્રરૂપીત પરમ પન્થને જાણી

પૂર્વોક્ત બાબતમા કોઇ પણ પ્રકારનો શશય કરતા નથી શ્રાવક ધર્મ અને સાધુ ધર્મ, તે બન્ને ધર્મનું પૂર્ણ રહસ્ય સમજી, આત્મધ્યાની શ્રાવક વા સાધુ માર્ગનો નિષેધ કરતો નથી. સર્વજ્ઞ બે માર્ગ પ્રરૂપ્યા છે, તે યથાયોગ્ય છે. કેવલજ્ઞાનીએ જે જે માર્ગ સ્વરૂપ બતાવ્યુ છે, તે તે સત્ય છે, એમ સમજી આત્મધ્યાની પોતે પ્રયત્નમાજ જોડાય છે, આત્મ તત્ત્વસન્મુખ થવા સદ્ગુરૂની ઉપાસના કર્યા કરે છે. પોતાની શક્તિ હોય તો, સાધુ ધર્મ સ્વીકારે છે, અને તેટલી શક્તિ ન હોય તો શ્રાવકનો ધર્મ સ્વીકારે છે પોતાનાથી જેટલુ બને તેટલું કર્યા કરે છે, શ્રાવક કરતા સાધુને ધર્મધ્યાન તથા શુકલ ધ્યાનની પ્રાપ્તિ ગજમાર્ગથી જોતા વિશેષત થાય છે. ગૃહસ્થ દેશથી ઉપાધિ એટલે અવિરતિ પણાનો ત્યાગ કરે છે, અને મુનિરાજ સર્વથા પ્રકારે અવિરતિપણાનો ત્યાગ કરે છે, ઉપાધિરહિત દશામા ધ્યાન કરી શકાય છે. ગૃહસ્થ સદાકાળ પ્રાય ઉપાધિ દશામા જીવન ગાળે છે, તેથી તેને ધ્યાનનો સભવ અલ્પ છે, અને મુનિગજ તો કચન, કામિની, સસાર વ્યવહાર વગેરેના ત્યાગી હોવાથી, તેઓને આત્મધ્યાન માટે ઘણો વખત મળે છે, અને તેથી તેઓ ધર્મધ્યાનાદિકનુ વિશેષત સેવન કરી શકે છે. શ્રાવક ચોથા ગુણસ્થાનકમા વા પચમગુણસ્થાનકમાં વર્તતા હોય છે, અને ચોથા તથા પાચમા ગુણ

ઠાણે ધર્મધ્યાન કહ્યું છે. તેથી શ્રાવકને પણ આત્મધ્યાની કહ્યા છે, પણ શ્રાવકને ગુણ ઠાણાની મર્યાદા પ્રમાણે ધ્યાન છે. ધ્યાનની મુખ્યતા મુનિ માર્ગમાં છે. મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો આસન્ન ઉપાય મુનિધર્મ છે, મુનિ ધર્મથી સર્વ કર્મનો નાશ થાય છે. શ્રાવક પણ સદાકાળ મુનિ થવાની અંતરમાં ભાવના કરે. આત્મધ્યાની એમ દુહામાં કહ્યું છે તેનો પરમાર્થ એ છે કે, શ્રાવક વા સાધુ વર્ગ ફક્ત આત્મધર્મ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય છે, તે જણાવ્યું છે. મુનિરાજ આત્મ ધર્મ સન્મુખ કેવી રીતે થાય છે તે બતાવે છે.

दुहा

द्रव्यानुयोगे करी, करता आत्मध्यान
चरणानुयोगे करी, वाह्याचारे ध्यान ॥ ३ ॥
वर्ते निजपद शून्यता, चळवे डाकडमाळ
वर्ते वाह्याचारमां, भव तस अरहट्टमाळ ॥ ४ ॥
वेष ग्रहेथी शुं हुवे, अन्तर नाहि उपयोग
अंतर उपयोगी मुनि, पामे निजगुण भोग ॥ ५ ॥

ભાવાર્થ—મુનિરાજ દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનથી આત્મધ્યાન કરે છે, અને ચરણ કરણાનુયોગથી બાહ્ય સાધુના આચારમાં તત્પર રહે છે. અનુયોગ ચાર પ્રકારના છે. ૧. દ્રવ્યાનુયોગ. ૨. ગણિતાનુયોગ. ૩. ચરણકરણાનુયોગ.

અને ૪ ધર્મકથાનુયોગ એ ચાર અનુયોગમાં દ્રવ્યાનુયોગ તે તત્ત્વમય છે. શ્રીતીર્થંકર પ્રભુએ દ્રવ્ય ગુણપર્યાયનું સ્વરૂપ કહ્યુ છે, તે દ્રવ્યની વ્યાખ્યા આવે છે. ષડ્દ્રવ્યનો વિચાર અસ્મદીય ષડ્દ્રવ્યવિચાર નામના ગ્રંથમાથી જોઈ લેવો ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, કાલ, અને જીવ એ ષડ્દ્રવ્ય છે ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનો ચલણ સહાય ગુણ છે. ધર્માસ્તિકાયના અસખ્ય પ્રદેશ છે લોકાકાશવ્યાપીધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય છે ધર્માસ્તિકાયના પ્રતિ પ્રદેશે ચલણ સહાયગુણ રહ્યો છે. ધર્માસ્તિકાય અનાદિકાળથી છે, અને અનત છે ધર્માસ્તિકાય અરૂપી છે, અજીવ છે પરદ્રવ્યમા પરિણમતુ નથી ધર્માસ્તિકાયના પ્રતિ પ્રદેશે અનત ગુણપર્યાય છે ધર્માસ્તિકાયમા સમયે સમયે એકેક પ્રદેશમા ઉત્પાદવ્યયની વર્તના થઇ રહી છે, તેજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય પણ અસખ્યપ્રદેશી છે, સ્થિર થવામા સાહાય્ય આપવી, એ ગુણ અધર્મદ્રવ્યનો છે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય લોકાકાશવ્યાપી છે તેના પ્રતિ પ્રદેશે અનત ગુણપર્યાય રહ્યા છે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય અનાદિકાળથી છે, અને અનત છે જે વસ્તુ અનાદિ અનત છે, તેનો અન્ય કોઇ કર્તા નથી. અધર્માસ્તિકાય અરૂપી છે, તથા અજીવ છે તે પર દ્રવ્યમા પરિણમતુ નથી, અધર્મદ્રવ્યના એકેક પ્રદેશમા સમયે સમયે અનત ઉત્પાદવ્યયની વર્તના થયા કરે છે.

ત્રીજું આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્ય છે. આકાશદ્રવ્ય લોક તથા અલોકમાં સર્વવ્યાપી છે. अवगाहो आगासं અવકાશ આપવો, એજ આકાશનું લક્ષણ છે. સર્વ દ્રવ્યને રહેવાના સ્થિતિ આકાશમાં છે. લોકાકાશમાં પંચ દ્રવ્ય છે. અલોકાકાશમાં તો ફક્ત એક આકાશ દ્રવ્ય છે. આકાશના અનંતપ્રદેશ છે. લોકાકાશના અસંખ્યપ્રદેશ છે. અલોકાકાશના અનંતપ્રદેશ છે. આકાશદ્રવ્ય અનાદિ અનંત છે. આકાશ અરૂપી છે. અજીવ છે, તેના પ્રતિપ્રદેશે સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે. આકાશ દ્રવ્ય અન્ય દ્રવ્યમાં પરિણમતું નથી.

ચોથું દ્રવ્ય પુદ્ગલાસ્તિકાય છે. પુદ્ગલ પરમાણુ અનંત છે, પ્રત્યેક પરમાણુમાં એક વર્ણ એક ગંધ, એક રસ, અને બે સ્પર્શ રહ્યા હોય છે. બે પરમાણુ ભેગા થાય ત્યારે દ્વયણુક કહેવાય છે. ત્રણ પરમાણુ ભેગા થાય, ત્યારે ત્ર્યણુક સ્કંધ થાય છે. અસંખ્ય પરમાણુ ભેગા થાય ત્યારે અસંખ્યાતાણુક કહેવાય છે. અનંતપરમાણુ ભેગા થાય, ત્યારે અનંતાણુક પુદ્ગલસ્કંધ કહેવાય છે. આઠકર્મની વર્ગણાઓ પણ આવા પુદ્ગલ પરમાણુઓથી બની હોય છે. ઔદારિક વર્ગણામાં અનંત પરમાણુઓ હોય છે. તેનાથી વૈક્રિયવર્ગણામાં અનંતપરમાણુ વિશેષ હોય છે. તેના કરતાં આહારક વર્ગણામાં અનંતપરમાણુ વિશેષાધિક છે.

તેના કરતા તૈજસ વર્ગણામાં અનંતપરમાણુવિશેષાધિક છે. એમ ભાષા વર્ગણા તથા શ્વાસોશ્વાસ વર્ગણા અને મનો વર્ગણા અને આઠમી કાર્મણ વર્ગણામા ઉત્તરોત્તર અનંતાનંતવિશેષાધિક પરમાણુઓ રહ્યા હોય છે. આ આઠ વર્ગણાઓ ચૌદરાજ લોકમા ભરી છે દરેક જીવ, કર્મ-આ આઠ વર્ગણાઓને ગ્રહણ કરે છે, અને પછી તેને ત્યાગે છે આઠ કર્મ પણ પુદ્ગલ પરમાણુઓના સ્કધોથી બન્યા છે છ લેશ્યાઓ પણ પરમાણુઓના સ્કધોથી બની હોય છે. પાચ પ્રકારના શરીર પણ પુદ્ગલ પરમાણુઓના સ્કધોથી બને છે પુદ્ગલ સ્કધના બે ભેદ છે. એક સચિત્ત પુદ્ગલ સ્કધ અને બીજો અચિત્ત પુદ્ગલસ્કધ તેમા જીવની સાથે લાગેલા સ્કધોને સચિત્ત પુદ્ગલ સ્કધ કહે છે, અને જે જીવના પ્રદેશોની સાથે નથી લાગ્યા તેને અચિત્ત પુદ્ગલ સ્કધો કહે છે સચિત્ત અને અચિત્ત પુદ્ગલ સ્કધો પણ મળે છે અને પાછા વિખરાઇ જાય છે સ્કધ પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યના પર્યાય કહેવામા આવે છે પુદ્ગલ સ્કધ અનિત્ય છે પૃથિવી, જલ, અગ્નિ અને વાયુ તત્ત્વરૂપે પણ પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણમે છે, ચાર તત્વમય સ્થિતિ તે પણ પુદ્ગલ સ્કધોની છે છકાયરૂપે પણ પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણમે છે. પુદ્ગલ દ્રવ્ય રૂપી છે. અનાદિકાળથી પુદ્ગલદ્રવ્ય છે, અને તેનો અત નથી, માટે તે અનત છે. પુદ્ગલનો કર્ત્તા કોઇ

અન્ય ઇશ્વર નથી. જે વસ્તુ અનાદિ છે. તેનો બનાવનાર કોઇ હોતો નથી. પ્રત્યેક પરમાણુમાં સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે. પુદ્ગલ દ્રવ્ય જીવદ્રવ્યની સાથે પરિણમી જાય છે, તેથી પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણામી કહેવાય છે. પુદ્ગલ દ્રવ્ય વ્યવહારથી જીવની સાથે પરિણામી છે. પણ નિશ્ચયથી પરિણામી હોત, તો પુદ્ગલદ્રવ્યથી ભિન્ન કોઇ આત્મા થાત નહિ. અનેક જીવો પુદ્ગલ દ્રવ્યથી ભિન્ન થાય છે, માટે પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે, તે વ્યવહારથી જીવની સાથે પરિણમે છે. જેમ દુધ અને જલ પરસ્પર એક બીજામાં મળી જાય છે, તેમ આત્મા અને પુદ્ગલ પરસ્પર પરિણમે છે. અનાદિકાળથી આત્માની સાથે કર્મરૂપ પુદ્ગલ પરિણમ્યું છે. કર્મ પુદ્ગલ સ્કંધો અનિત્ય છે. કારણ કે, તે મળે છે, અને વિખરે છે. પુદ્ગલ પરમાણુઓ જડ છે. અન્ય દ્રવ્યનું પોતાનું સ્વરૂપ જાણવાનો પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં સ્વભાવ નથી. પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ અનંત પરમાણુઓમા નિત્યપણું અને અનિત્યપણું કહ્યું છે. નૈયાયિકોએ પરમાણુઓને એકાંતે નિત્યપણું અને અનિત્યપણું કહ્યું છે. દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ નિત્યપણું અને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ અનિત્યપણું રહ્યું છે. એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું છે—એકજ પરમાણુમાં એક સમયે નિત્યત્વપણું અને અનિત્યત્વપણું રહ્યું છે. પરમાણુમાં રહેલા વર્ણ ગંધરસ અને સ્પર્શના પર્યાય ફરે છે, માટે અનિત્યત્વપણું

રહ્યુ છે. અને પરમાણુરૂપ દ્રવ્ય છે તે પર્યાયના ફેરફારથી પણ પોતે બદલાતુ નથી, માટે તે પરમાણુ દ્રવ્યપણે નિત્ય છે, જગત્મા અનંત પરમાણુઓ છે પરમાણુઓથી બનેલા પુદ્ગલસ્કંધો કેટલાક દ્રષ્ટિગોચર થય છે અને કેટલાક દ્રષ્ટિગોચર થતા નથી પરમાણુઓમા ગમન શકિત રહી છે, તેથી તે ગમનશકિત પરમાણુથી બનેલા સ્કંધોમા પણ આવે છે ઉદ્યોત, તાપ, પ્રતિબિંબ, તાઢ, છાયા એ સર્વ પુદ્ગલ દ્રવ્યના સ્કંધો છે. શબ્દ છે, તે પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યના સ્કંધો છે शब्दगुणमाकाशं નૈયાયિકો શબ્દગુણ આકાશનો એમ કહે છે પણ તે તેમની ભૂલ છે કારણ કે, આકાશદ્રવ્ય અરૂપી છે અને શબ્દ તો રૂપી છે આકાશતો અગતિમાન છે અને શબ્દતો ગતિમાન્ છે વળી શબ્દતો મુખાદિ પ્રયત્ન જન્ય છે, તેથી તે આકાશનો ગુણ નથી, વળી હાલના સમયમાં શબ્દ ગતિમાન્ રૂપી છે, તેની સાબીતીમા ફોનોગ્રાફયંત્ર અને ટેલીફોન વિગેરેને જોઇ લ્યો શબ્દરૂપી છે અને તે પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે, એમ અનેક હેતુઓથી સિદ્ધ થાય છે. આ સ્થળે તેની ઘણી ચર્ચા કરવી તે યોગ્ય નથી પુદ્ગલ દ્રવ્ય રૂપી છે તેનો સ્વભાવ મડણ પડણ અને વિધ્વંસનનો છે, પુદ્ગલ દ્રવ્ય અજીવ છે લોકાકાશમા પુદ્ગલ દ્રવ્યની સ્થિતિ છે. પુદ્ગલ દ્રવ્યમા ઘણી શકિત રહી છે, પણ તે આત્મિક-શક્તિ કરતા જુદા પ્રકારની છે ઘર, હાટ, શરીર, ઇન્દ્રિય,

સહેલ, પૃથ્વી, રથ, ધન એ સર્વ પુદ્ગલદ્રવ્યના સ્કંધો છે, પુદ્ગલદ્રવ્યમાં મળવાની અને વિખરવાની સ્વભાવથી શક્તિ રહી છે. પુદ્ગલદ્રવ્યના મોટા મોટા પર્યાયરૂપ આકારો દેખી આપણે અજ્ઞાનથી વિચારીએ છીએ કે, અહો ! આવા મોટા આકારો કોણે કર્યા હશે ? તેનો કર્તા અન્ય કોઇ હોવો જોઇએ ? પણ જ્ઞાન દ્રષ્ટિ જ્યારે થાય છે, અને આવી રીતે પુદ્ગલદ્રવ્યનું સ્વરૂપ સમજવામાં આવે છે ત્યારે માલુમ પડે છે કે, પુદ્ગલદ્રવ્યમાંજ મળવાની અને વિખરવાની શક્તિ રહી છે. કોઇ એમ કહેશે કે, પરમાણુદ્રવ્યના પર્વત આદિ મોટા મોટા આકાર બનાવનાર ઇશ્વરની શકિત માનવી જોઇએ, આવી રીતે કોઇ કહે તો તેની ભૂલ છે. કારણ કે, તેવી પર્વતાદિ મોટા પર્યાયરૂપે થવાની શકિત પુદ્ગલદ્રવ્યમાં ના હોત તો ઇશ્વરશકિતની કલ્પના કરવી પડત. પણ એવી શકિત પુદ્ગલદ્રવ્યમાં રહી છે, માટે ઇશ્વરશકિતની જરૂર રહેતી નથી. ઇશ્વરની શક્તિ તો ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, તે જડ જે પુદ્ગલ પરમાણુઓ તેને એકઠા કરવા, જુદા કરવા આદિ કાર્ય કરી શકતીજ નથી. દૂધનો દધિરૂપ પર્યાય થવાની શકિત સ્વભાવ તો દૂધમાંજ છે. પણ કંઇ ઇશ્વરે દૂધનો દધિરૂપ પર્યાય કર્યો નથી. ઇશ્વરની શક્તિથી અમુક મોટું વિગેરે થાય છે, તેમ કહેવું તે તો અજ્ઞાનથીજ છે. જ્યારે દરેક દ્રવ્યનો ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવ છે, ત્યારે અન્ય

દ્રવ્યનું કાર્ય અન્યદ્રવ્ય કેમ કરી શકે? અગ્નિમા ઉષ્ણતા સ્વભાવેજ રહી છે. તેનો કર્તા જેમ અન્ય (ઇશ્વર) નથી. જલમા શીતતા સ્વભાવે રહી છે, તેનો કર્તા અન્ય ઇશ્વરરૂપે નથી. તેમ ષડદ્રવ્યના સમૂહરૂપ આ જગત્‌નો કર્તા અન્ય (ઇશ્વર) નથી, પણ પ્રત્યેક દ્રવ્ય પોતપોતાના ધર્મનો કર્તા છે, અમુક અને અમુક પદાર્થ ભેગા કરીએ ત્યારે લાલરગ બને છે. તેમ પુદ્‌ગલ સ્કધોના ભેગા થવાથી મોટા મોટા પર્વતો વગેરે બને છે પુદ્‌ગલદ્રવ્યના મહાન્ પર્યાય થવામા પુદ્‌ગલ દ્રવ્યજ કારણીભૂત છે, પુદ્‌ગલ દ્રવ્ય મા વિચિત્ર શક્તિઓ રહી છે. એક તલમાત્ર હલાહલ વિષથી, મોટામોટા હાથીઓના આણુ નાશ પામે છે, ત્યારે વિચારો કે પુદ્‌ગલમા કેટલી શક્તિ રહી છે ભિન્ન ભિન્ન વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શને લઇ પુદ્‌ગલ સ્કધો પણ ભિન્ન ભિન્ન શક્તિવાળા બનેલા હોય છે, અને તેથી પુદ્‌ગલદ્રવ્યના પર્યાયો પણ પરસ્પર એક બીજાથી વિરૂદ્ધ સ્વભાવવાળા હોય છે, કેટલાક પુદ્‌ગલો શરીરમા-સરૂધિર રૂપે પરિણમે છે, અને કેટલાક પુદ્‌ગલો શરીરમા ધાતુ રૂપે પરિણમે છે વળી કેટલાક પરમાણુ પુદ્‌ગલોનો અસ્થિ રૂપ પરિણામ બને છે વળી કેટલાક પુદ્‌ગલો પરસેવા રૂપે પરિણમે છે એમ પુદ્‌ગલ દ્રવ્યના પર્યાયોનો પરિણામ ભિન્ન ભિન્નરૂપે પરિણમ્યા કરે છે. જેમ ચોલડીના

પુદ્ગલો સાકરરૂપ પરિણામને ધારણ કરે છે. દૂધ રૂપ પુદ્ગલો દહિરૂપપર્યાય પરિણામને ધારણ કરે છે. અપ્કાયનાં પુદગલો વરાળ રૂપ પરિણામને ધારણ કરે છે. અનેક પ્રકારનાં ઔષધોરૂપ પુદ્ગલ પર્યાયોથી, અનેક પ્રકારના રોગો મટે છે. જ્વરના ઔષધથી જ્વરોત્પાદક પુદ્ગલસ્કંધોની શાંતિ થાય છે. કોઇ મનુષ્યને સર્પ કરડે છે, ત્યારે તેના શરીરમાં સર્પવિષના પુદ્ગલોનો પ્રવેશ થાય છે. તેજ વિષ પુદ્ગલોનો પ્રતિપક્ષી ઔષધ રૂપ પુદ્ગલોથી નાશ રૂપ વિપરિણામ થાય છે. કોઇ મનુષ્યની આંગળીએ વૃશ્ચિક કરડયો હોય છે, અને ત્યાંથી તેના હસ્તમાં લોહી મારફત વિષનાં પુદ્ગલો પ્રસરે છે; ત્યારે તેજ વિષપુદ્ગલોનો તેના ઔષધરૂપ પ્રતિપક્ષી પુદ્ગલોથી શાંત ભાવ થાય છે, અર્થાત્ તે વિષનાં પુદ્ગલો બહાર નીકળી જાય છે. વા શરીરમાંજ વિષતાને છોડી અન્યરૂપે પરિણમે છે, એમ જણાય છે. આ ઉપરથી વિચારો કે પુદ્ગલોમાંજ સ્વભાવતઃ કેવા પ્રકારની શક્તિ રહી છે. કોઇ મનુષ્યની આંખ દુઃખે છે, ત્યારે તેની ચક્ષુ રકત પુદ્ગલવાળી દેખાય છે. ત્યારે તે રક્ત પુદ્ગલો ઉપશાંત કરવાં સારૂ અન્ય પ્રતિપક્ષી ઔષધ રૂપ પુદ્ગલોને ચક્ષુમાં આંજતાં, તુરત રક્તપુદ્ગલોનો શાંત ભાવ થાય છે. દરેક વનસ્પતિનાં પુદ્ગલોમાં સ્વ-

ભાવત' એક બીજાથી વિરૂદ્ધ એવા પ્રકારની શક્તિ વર્ણગંધરસ સ્પર્શની વિભિન્નતાએ રહ્યા કરે છે તેમજ પુણ્ય અને પાપના પુદ્‌ગલો પણ પરસ્પર વિરૂદ્ધ સ્વભાવવાળા હોય છે, પુણ્યના પુદ્‌ગલો જ્યારે શાતા વેદનીય ના હેતુ થાય છે ત્યારે પાપના પુદ્‌ગલો અશાતાવેદનીયના હેતુભૂત થાય છે ચૌદરાજલોકમા પુદ્‌ગલસ્કંધો સદાકાળે વર્તે છે. વિશ્રસા, મિશ્રમા, અને પ્રયોગસા આ ત્રણ પ્રકારે પણ પુદ્‌ગલોજ પરિણમે છે પુદ્‌ગલ સ્કંધો અનેકરૂપે પરિણમે છે શુભપુદ્‌ગલો અશુભરૂપે પણ પરિણમે છે, અને અશુભ પુદ્‌ગલો છે, તે શુભ રૂપે પણ પરિણમે છે મિષ્ટ પુદ્‌ગલો અમિષ્ટરૂપે પરિણમે છે, અને અમિષ્ટ પુદ્‌ગલો મિષ્ટરૂપે પરિણમે છે સુગંધી પુદ્‌ગલો ક્ષણમા દુર્ગંધરૂપે પરિણમે છે, અને દુર્ગંધના પુદ્‌ગલો નિમિત્ત પામી, ક્ષણમા સુગંધરૂપે પરિણમે છે અંધકારના પુદ્‌ગલો અજવાળા રૂપે પરિણમે છે, અને અજવાળાના પુદ્‌ગલો અંધકાર રૂપે પરિણમે છે નૈયાયિક તેજના અભાવને તમ. માને છે, પણ તેની તે ભૂલ છે તેજનો અભાવ તે અંધકાર નથી, પણ અંધકાર પુદ્‌ગલ દ્રવ્ય છે જેમ તેજની ઉત્પત્તિ અને વિલય છે, તેમ અંધકારની પણ ઉત્પત્તિ અને વિલયતા છે તેજના પુદ્‌ગલોથી અંધકારના પુદ્‌ગલોનો નાશ થાય છે જેટલા જેટલા ભાગમા તેજના પુદ્‌ગલો

હોય છે; તેટલા ભાગમાં અંધકારનાં પુદ્ગલો તેજ રૂપે ક્ષણમાં પરિણમે છે. પુદ્ગલદ્રવ્યમાં અદ્ભૂત પરિણમન શક્તિ છે. તેથી અંધકારનાં પુદ્ગલો ક્ષણમાં તેજરૂપે પરિણમે, એમાં આશ્ચર્ય નથી. વળી રાત્રી પડતાં તેજનાં પુદ્ગલો પણ અંધકાર રૂપે પરિણમે છે. પુદ્ગલ સ્કંધોમાં નાશ અને ઉત્પાદપણું રહ્યું છે. તમસ્ અને તેજનાં પુદ્ગલોમાં પણ નાશ અને ઉત્પાદપણું રહ્યું છે. જે કંઇ પદાર્થજ નથી તેનામાં ઉત્પાદ અને નાશ હોતો નથી. જેમ આકાશ કુસુમનું દ્રષ્ટાંત. તેજ પ્રમાણે અંધકાર જો પદાર્થ ન હોત, તો તેમાં ઉત્પાદવ્યય થાતજ નહીં, અને ઉત્પાદવ્યય તો થાય છે, માટે તે પુદ્ગલ સ્કંધ છે, એમ ન્યાયથી પણ સિદ્ધ ઠરે છે. અને આગમ પ્રમાણ આ પ્રમાણે કહે છે—

ગાથા

सद्दंधयारउज्जोअ, पभाछायातवेहिय।
वन्नगंधरसाफासा, पुग्गलाणं तु लक्खणं ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—શબ્દ, અંધકાર, ઉદ્યોત, પ્રભા, છાયા, આતપ, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શએ પુદ્ગલોનું લક્ષણ છે. અનેક પ્રકારના દારૂના ગોળાઓ પણ પુદ્ગલ સ્કંધોનોજ પરિણામ છે. કેટલાંક પુદ્ગલો સારી અસર, આત્મામાં ઉત્પન્ન કરે છે અને કેટલાંક પુદ્ગલો નઠારી અસર, આ-

-ણામા ઉત્પન્ન કરે છે કસ્તુરીરૂપ સુગધ પરિણામને પામેલા પુદ્ગલોજ છે, અને લસણુ રૂપ દુર્ગંધ પરિણામને પામેલાં પણ પુદ્ગલોજ છે

હડકવાવાળા કૂતરાના વિષના પણ પુદ્ગલોજ છે હડકાયા કૂતરાના વિષનાં પુદ્ગલોની ઘણી પરપગ દેખાય છે, હડકાયુ કૂતરૂ જેને કરડે તે મનુષ્ય પણ હડકાયુ થાય છે વળી તે મનુષ્યને હડકવા સાલતા તે જેને કરડે તેને પણ હડકવા થાય છે પાપાર ભકાર્યોથી પાપના પુદ્ગલોની પ્રવૃતિ પણ હડકાયા કૂતરાના વિષ સદૃશજ છે માટે સર્વ પાપોના હેતુઓનો ત્રિધાયોગે ત્યાગ કરવો જોઇએ બકરીને સર્પ કરડે છે, તો મરતી નથી, અને વૃશ્ચિક જો બકરીને કરડે છે તો બકરી પ્રાણનો ત્યાગ કરે છે, આ સાભળેલી વાતમા પણ વિચારીએ તો પુદ્ગલોનોજ પરિણામ છે. બકરીના શરીરમા સર્પના વિષના પુદ્ગલોની અસર થાય નહીં, એવા પ્રકારના પ્રતિપક્ષી પુદ્ગલોની હયાતી છે તેથી સર્પવિષ પુદ્ગલો પોતાની અસર કર્યા વિના ઉપશાત થાય છે અનેક પ્રકારે પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણમે છે. એક કૃષ્ણ પરમાણુ દાખલા તરીકે લ્યો, અને એક રક્ત પરમાણુ દાખલા તરીકે લ્યો. કૃષ્ણ પરમાણુમાં રક્ત ગુણની નાસ્તિતા છે અને રક્ત પરમાણુમા કૃષ્ણ ગુણની નાસ્તિતા છે પોતાને ગુણે અસ્તિતા છે અને પરગુણની

પોતાનામાં નાસ્તિતા એક સમયમાં આવે છે. એમ એકજ કૃષ્ણ પરમાણુમાં અસ્તિતા અને નાસ્તિતા એક સમયમાં રહી છે. કૃષ્ણ ગુણવાળા પરમાણુમાં અસ્તિતા અને નાસ્તિતાનાયોગે સપ્તભંગી ઉત્પન્ન થાય છે. એમ એકેક પરમાણુમાં પ્રત્યેક વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શને આશ્રયી સપ્તભંગી ઉત્પન્ન થાય છે. એમ પરમાણુ દ્રવ્યમાં નિત્ય અને અનિત્ય તેમજ એક અને અનેક તેમજ ભેદ અને અભેદ આદિની સપ્તભંગીયો કરી હોય તો અનેક સપ્તભંગીનો અવતાર થાય છે. પરમાણુઓ અનંત છે અને તે પરમાણુ દ્રવ્ય અનાદિ અનંત છે. પરમાણુરૂપ પુદ્ગલ દ્રવ્યને બનાવનાર કોઇ નથી. જે વસ્તુ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંત હોય છે, તેનો અન્યકર્તા હોતો નથી. પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરમાણુપણે નિત્ય દ્રવ્યપણે છે. તેથી તે પરમાણુ દ્રવ્યનો ત્રિકાલમાં નાશ થતો નથી, માટે તે નિત્ય છે. જે વસ્તુ નિત્ય હોય છે તે અનાદિ અનંત હોય છે. પુદ્ગલ પરમાણુઓ પણ દ્રવ્યપણે નિત્ય છે, માટે તે અનાદિઅનંત છે. અનાદિવસ્તુનો ઉત્પન્ન કર્તા અન્ય કોઇ નથી. પુદ્ગલ દ્રવ્યથી આત્મગુણનો ઘાત થાય છે. પુદ્ગલદ્રવ્યથી આત્મગુણનું આવરણ થાય છે, તેનું દ્રષ્ટાંત નીચે મુજબ સમજવું. જેમ મદિરા રૂપી છે, તથા મદિરાના અણુઓ પણ જડ છે, પુદ્ગલ છે, પણ મદિરાપાન કરવાથી આત્માનો

-જ્ઞાનગુણ અરૂપી છે, તેનુ આચ્છાદન થાય છે તથા ચક્ષુની અ દગ ગોલકમા અસ ખ્ય પ્રદેશ આત્માના છે તે પ્રદેશોમાં ચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ યોગે ચક્ષુદર્શન ગુણ આત્માનો છે, તોપણુ તે ગુણનું આવરણ–પડલ વિગેરે પુદ્ગલ પર્યાયોથી થાય છે. માટે અનેક દ્રષ્ટાતોથી સિદ્ધ -થાય છે કે આત્મગુણનુ આચ્છાદન પુદ્ગલ સ્કધોથી થાય છે, તથા તેમજ ક્ષયોપશમભાવીય મતિજ્ઞાનનો વિકાસ બ્રાહ્મી વિગેરે ઔષધિયોના ભક્ષણથી થાય છે. ક્ષયોપશમભા--વીયજ્ઞાનમા પુદ્ગલ સ્કધો કથચિત્ નિમિત્ત કારણરૂપે ઉપકારક પણ થાય છે પુદ્ગલ દ્રવ્ય સક્રિય છે, તેથી પરિમાણુઓ એક સ્થાનેથી અન્યસ્થાને ગમન કર્યા કરે છે પુદ્ગલદ્રવ્યના યોગે આત્મા પણ એક ગતિમાથી અન્યગતિમા જઈ શકે છે, પુદ્ગલ સ્કધો અનેકરૂપે પરિણમેલા દ્રષ્ટિગોચર થાય છે, પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, વાઉકાય, વનસ્પતિકાય, અને ત્રસકાયરૂપે પણ પુદ્ગલ સ્કધોજ પરિણમ્યા છે ઋતુવતી સ્ત્રીના શરીરની છાયાના પુદ્ગલોથી અડદના પાપડ ફાટી જાય છે, તેથી સમજાય છે કે છાયાના પુદ્ગલોમા પણ ઘણી શક્તિ રહી છે જે લોકો છાયાના પુદ્ગલો નથી માનતા તેઓના આ દ્રષ્ટાત વિચારી જોતા મનાશે સ્ત્રીના આસને બ્રહ્મચારી પુરૂષે બે ઘડી પછી બેસવુ, તેનુ કારણ પણ એ છે કે જે સ્થાને સ્ત્રી બેઠી હોય છે, તે સ્થાને વિષયના

કેટલાંક પુદ્ગલો બહાર નીકળેલાં હોય છે, તે પુદ્ગલોનો સંબંધ પુરૂષના શરીરની સાથે થતાં વિષયનાં પુદ્ગલો શરીરમાં પ્રવેશી મનમાં ખરાબ અસર કરે છે; બે ઘડી પછી વિષયનાં પુદ્ગલો સ્ત્રીના ગયા બાદ નષ્ટપ્રાયઃ થઇ જાય છે. માટે અનુભવથી જોતાં પુદ્ગલોના વિચિત્ર સ્વભાવ માલુમ પડે છે. જેણે ફોનોગ્રાફ યંત્ર પ્રત્યક્ષ જોયું હશે તેને માલુમ પડશે કે તેમાં આપણે જેવું બોલીએ છીએ, તેવાજ સ્વરથી ફોનોગ્રાફયંત્ર સામુ બોલી જવાબ આપે છે. પોતાના મુખમાંથી જે જે શબ્દો નીકળે છે તે તે શબ્દના પુદ્ગલોને ધારણ કરવાની તે યંત્રમાં શક્તિ હોય છે. આરીસામાં મુખ જોતાં, સામુ દેખાય છે. તે મુખનું પ્રતિબિંબ છે, અને તે પુદ્ગલ સ્કંધોથી તેવાજ પ્રકારનું બની જાય છે. જે મનુષ્યો છબીઓ પાડે છે, તેમાં પણ અસલ વસ્તુ સદૃશ અન્ય પુદ્ગલોજ ગોઠવાય છે; તેમજ આત્મા જે જે રાગ અને દ્વેષના વિચારો કરે છે, તેથી કર્મરૂપપુદ્ગલસ્કંધોને પોતાના પ્રદેશોની સાથે ગ્રહણ કરે છે. જેવો વિચાર તેવાજ કર્મનું ગ્રહણ, જેમ જેવો મનુષ્ય તેવાજ આકારની છબી પડે છે. તે પ્રમાણે આત્મા જેવા-શુભ વા અશુભ વિચાર કરે છે. તેવાંજ કર્મ ગ્રહણ કર્યા કરે છે; અનાદિકાળથી કર્મ, આત્માની સાથે વર્તે છે. દરેક ગતિમાં આત્મા, આઠકર્મનાં કેટલાંક પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે, અને છોડે છે. શુભ અને

અશુભ વિચારોથી સમજમા વા અણુસમજમા પણ આત્મા પુણ્ય અને પાપરૂપ પુદ્ગલો ગ્રહણ કર્યા કરે છે રાગદ્વેષના વિચારયોગે કર્મ ગ્રહણ થાય છે રાગ દ્વેષનો કર્ત્તા આત્મા છે, તેથી રાગ દ્વેષ યોગે ગ્રહણ થતા કર્મનો કર્ત્તા પણ આત્મા બને છે જ્યારે આ પ્રમાણે સ્વભાવેજ પુદ્ગલોમા પોતાની મેળે પરિણમવાની શક્તિ રહી છે, ત્યારે અન્ય ઇશ્વર કર્મ ગ્રહણ કરાવે છે, વિગેરે જે કલ્પના કરવી, તે અજ્ઞાનતાનુ કારણ છે, જુઓ નાળીએરનુ પાણી કેવુ સરસ છે, પણ તેજ પુદ્ગલોમા કપુરના પુદ્ગલો મેળવીએ તો તેનેનો થયેલો વિકાર અશુભ થાય છે પરમાણુઓથી બનેલા પુદ્ગલ સ્કંધોનો જેમ જેમ અનુભવ કરીએ છીએ તેમ તેમ તે સબંધી વિશેષ વિશેષ જ્ઞાન પ્રગટ થતુ જાય છે, જે મનુષ્યને પ્રમેહરોગ થાય છે, તેના પેશાબમા પણ પ્રમેહરોગના પુદ્ગલો હયાતી ધરાવે છે, તેથી પ્રમેહી મનુષ્યના પેશાબ ઉપર અન્ય મનુષ્યો પેશાબ કરે છે, તો તે પ્રમેહરોગના પુદ્ગલો પેશાબ કરનાર પુરૂષની ઉપસ્થ ઇન્દ્રિયદ્વારા શરીરમા દાખલ થઇ તે પુદ્ગલો પોતાની વૃદ્ધિ કરે છે, અને પ્રમેહરોગ કરે છે માટે પ્રમેહી વિગેરે ચેપી રોગવાળા પુરૂષના પેશાબની ઉપર પેશાબ કરતા પણ રોગના પુદ્ગલો બીજાને લાગી શકે છે માટે બનતી સગવડે અન્યે કરેલા પેશાબ ઉપર પેશાબ કરવો નહીં વળી પેશાબ

ઉપર પેશાબ કરવાથી જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે. માટે પેશાબ ઉપર પેશાબ કરવો નહીં. સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી આવાં સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોનાં પરિણામો સમજવામાં આવે, તો આત્મા સારો અનુભવ મેળવી શકે અમુક રોગી પુરૂષનો શ્વાસ લેવો નહિ એમ કોઇ સ્થાને દેખાડ્યું છે, તેનું કારણ પણ શ્વાસના પુદ્ગલોથી થતી ખરાબ અસરજ છે; ક્ષયવાળા પુરૂષની સંતતિને પણ ક્ષયરોગ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાં પણ પુદ્ગલોનીજ થતી અસર છે. જે પિતાના શરીરમાં રોગો હોય છે; તે રોગો પુત્રના શરીરમાં પણ દેખવામાં આવે છે, તેનું કારણ રોગના પુદ્ગલોનો પરંપરાએ પુત્રના શરીરમાં પ્રવેશ અમુક રીતિએ થાય છે, તેજ છે, ઇત્યાદિ સર્વ પુદ્ગલોનો સ્વાભાવિક વિચિત્ર પરિણામ જાણવો. હવે કાલ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ કહે છે.–કાલદ્રવ્ય ઔપચારિક છે, કાલ કંઇ પ્રદેશ સમૂહરૂપ નથી. માટે તે દ્રવ્ય નથી. કાલના ત્રણ ભેદ છે. અતીત, અનાગત અને વર્તમાન. કાલદ્રવ્યનું એમ સામાન્ય સ્વરૂપ કહ્યું.—જીવદ્રવ્ય અનંત છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને ઉપયોગ એ જીવનું લક્ષણ છે. કહ્યું છે કે—

ગાથા.

नाणं च दंसणं चेव । चरित्तं च तवो तहा ॥
वीरियं उवओगो अ । एयं जीवस्स लक्खणं ॥ १ ॥

જીવ બે પ્રકારના છે, સસારી તથા સિદ્ધ તેમાં સમારી જીવના બે ભેદ છે, ૧. ત્રસ અને ૨ સ્થાવર તેમા સ્થાવરના પાચ ભેદ છે, ૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપ્‌કાય, ૩ તેઉકાય, ૪ વાયુકાય, ૫ વનસ્પતિકાય, તેમજ ત્રસ જીવના દ્વીન્દ્રિય. ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય અને પચેદ્રિય એ ચાર ભેદ છે એમ જીવના પાચસે ત્રેસઠ ભેદ થાય છે. ચેતના લક્ષણથી જીવ એક પ્રકારે છે ત્રસ અને સ્થાવરની અપેક્ષાએ જીવ બે પ્રકારે કહેવાય છે સ્ત્રી વેદ, પુરૂષ વેદ, અને નપુસક વેદ, આ ત્રણ વેદવાળા જીવો દુનિયામા વર્તે છે, માટે ત્રણ પ્રકારે જીવ કહેવાય છે દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યંચ, અને નારકી આ ચાર ગતિની અપેક્ષાએ જીવ ચાર પ્રકારના કહે છે, તેમ સ્પર્શેન્દ્રિય, રસેન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય ચક્ષુરિન્દ્રિય, અને શ્રોત્રેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ જીવ પાંચ પ્રકારે કહેવાય છે. કાયની અપેક્ષાએ જીવ છ પ્રકારે કહેવાય છે. વળી નવતત્ત્વ પ્રકરણમા જીવના ચઉદ ભેદ કથન કર્યા છે—

गाथा

एगिंदिय सुहुमियरा, सण्णियर पणिंदियाय बितिचउ ॥
अपज्जत्ता पज्जत्ता, कमेण चउदस जीयठाणा ॥ १ ॥

એકેદ્રિયના સૂક્ષ્મ અને બાદર એ બે ભેદ છે. પંચેદ્રિય જીવો સન્ની અને અસન્ની એ બે ભેદ છે.

એ ચાર ભેદમાં બેરેંદ્રિય, તેરેંદ્રિય, અને ચતુરિંદ્રિયના ત્રણ ભેદો ઉમેરતાં ૭ સાત ભેદો થયા. એ સાત ભેદ પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા ગણતાં, ચતુર્દશ ભેદ થયા. જીવ સંબંધીનો વિશેષ અધિકાર અસ્મદીય કૃત **તત્ત્વવિચાર** નામના ગ્રંથમાંથી જોઇ લેવો, તેથી વિશેષ જીવાભિગમ સૂત્ર આદિમાંથી અધિકાર જોવો. સિદ્ધ જીવોના ભેદ નથી. કારણકે સિદ્ધના જીવોએ ક્ષાયિક ભાવે સ્વસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું છે. જીવ દ્રવ્ય બે પ્રકારના છે. એક ભવ્ય જીવ, અને બીજા અભવ્ય જીવ. ભવ્યજીવમાં મુક્તિ યોગ્યતા છે, અને અભવ્ય જીવમાં મુક્તિ યોગ્યતા નથી. અભવ્ય જીવ સમ્યક્ત્વરત્ન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, જીવના અસંખ્યાતા પ્રદેશ છે, એકેક પ્રદેશે અનંત કર્મ વર્ગણા લાગી રહી છે, જીવના પ્રદેશોમાં એવો સ્વભાવ છે કે તે કીડીનું શરીર ધારણ કરતાં તેમાંજ સમાઇ રહે છે, અને તેજ જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ હસ્તીના શરીરમાં પણ સમાઇ જાય છે, જીવ દ્રવ્ય અનાદિ અનંત છે, જે વસ્તુની અનાદિ છે તે વસ્તુ દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ નિત્ય હોય છે, આત્મામાં નિત્યત્વપણું રહ્યું છે, અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ અનિત્યત્વપણું રહ્યું છે, તેમજ આત્મામાં એકત્વ રહ્યું છે, અને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ અનેકત્વ રહ્યું છે, તેમ આત્મામાં ભવ્યસ્વભાવ રહ્યો છે, અને અભવ્યસ્વભાવ રહ્યો છે. તેમ આત્મામાં ભેદત્વ અને

અભેદત્વ રહ્યુ છે. નૈયાયિકો એકાત આત્માને નિત્ય માને છે, પણ તેમની તે ભૂલ છે, કારણ કે એકાત નિત્ય આત્મા કર્મોચ્છાદિત થઈ શકતો નથી. તેમજ એકાત નિત્ય માનવાથી મનુષ્યાદિ પર્યાય ધારણ કરી શકે નહીં. માટે પર્યાયાર્થિક નયને મતે કથચિત્ અનિત્ય માનતા, બધ મોક્ષાદિની વ્યવસ્થા યથાયોગ્ય થઈ શકે છે આત્મામા સ્વદ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવની અસ્તિતા રહી છે, અને પરદ્રવ્ય ક્ષેત્રકાલ ભાવની નાસ્તિતા રહીછે. આત્મામા જે સમયે સ્વદ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલભાવની અસ્તિતા છે, તેજ સમયમા પરદ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલભાવની નાસ્તિતા છે આત્મામા રહેલી અસ્તિતા તથા કથચિત્ નાસ્તિતા અવક્તવ્ય છે–કથચિત અસ્તિતા અવક્તવ્ય છે, તેમજ કથચિત્ નાસ્તિતા પણ અવક્તવ્ય છે અસ્તિતા અને નાસ્તિતા આત્મામા રહી છે, તે યુગપત્ અવક્તવ્ય છે એમ આત્મામા અસ્તિતા અને નાસ્તિતાના યોગે સપ્તભગી ઉત્પન્ન થાય છે તેમ એક અનેક તથા નિત્ય અને અનિત્ય આદિની અનેક સપ્તભગીઓ આત્મામા લાગી શકે છે, આત્મા જ્ઞાન ગુણવડે સ્વ અને પરનો પ્રકાશક છે માટે આત્મા સ્વપર પ્રકાશક કહેવાય છે પરદ્રવ્યનો જ્ઞાનમા પ્રતિભાસ થાય છે આત્મજ્ઞાનમા અનત વસ્તુઓ જ્ઞેયરૂપે પ્રતિભાસે છે આત્મામા અનત દર્શનગુણ છે, દર્શનના ચાર ભેદ છે, ચક્ષુ દર્શન, અચક્ષુ દર્શન, અવધિદર્શન અને કેવલદર્શન, આ ચાર દર્શનોમા કેવલ દર્શન

છે તે ક્ષાયિક ભાવનું શુદ્ધ દર્શન છે, તે કેવળ દર્શનથી ષડ્-દ્રવ્યો દશ્યપણે પ્રતિભાસે છે. તેમજ આત્મામાં ચારિત્ર ગુણ રહ્યો છે; આત્માના અનંત ગુણો પોતાના સ્વભાવે શુદ્ધ સ્થિર થાય, તેને ચારિત્ર કહે છે, તેમજ આત્મામાં અનંત ક્ષાયિક સમકિતગુણ રહ્યો છે, તેમજ આત્મામાં અનંત દાનાદિક પાંચ લબ્ધિયો રહી છે. આત્માનું સ્વરૂપ કદાપિ-કાળે ક્ષરતું નથી માટે આત્માને અક્ષર કહે છે. તેમજ આત્મા કદાપિકાળે ઉત્પન્ન થયો નથી, માટે તેને અજ કહે છે. વળી આત્મા વર્ણાદિકથી ન્યારો છે, માટે તેને અ-રૂપી કહે છે. સમયે સમયે આત્મા સુખાદિક અનંત ગુણનો ભોક્તા છે, માટે તેને ભોગી કહે છે; પરપુદ્ગલરૂપ અચેતન વસ્તુનો આત્મા અભોગી છે. પૂર્વોક્ત ગુણ વિશિષ્ટ આત્મદ્રવ્ય સ્વરૂપ છે. શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય પણ ન્યાયાલોક નામના ગ્રંથમાં કહે છે કે--तत्र द्रव्याणि ' धर्माधर्माकाश कालजीव पुद्गल भेदात् षोढा. એમ છ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ સંક્ષેપથી કહ્યું છે—उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं द्रव्यं ઉત્પાદવ્યય અને ધ્રૌવ્ય પણું દ્રવ્યનું લક્ષણ કહેવાય છે. જે સમયે દ્રવ્યનો ઉત્પાદ છે, તેજ સમયે વ્યય છે, અને તેજ સમયે ધ્રૌવ્યતા રહી છે. એકલું ઉત્પાદપણું તથા એકલું વ્યયપણું, તથા એકલું ધ્રૌવ્યપણું દ્રવ્યનું લક્ષણ થતું નથી. ત્રણે મળીને દ્રવ્યનું લક્ષણ થાય છે. શ્રી વીત-

રાગ ભગવતે આ છ દ્રવ્ય કથન કર્યા છે. દુનિયાના દરેક તત્ત્વોનો આ ષડ દ્રવ્યમા સમાવેશ થાય છે. વૈશેષિકદર્શન, દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ, સમવાય અને અભાવ, આ સાત પદાર્થ માને છે પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, આકાશ, કાલ, દિગ્, આત્મા, મન આ નવ દ્રવ્યના ભેદ છે પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, જો સચિત્ત હોય તો તેઓનો જીવમા સમાવેશ થાય છે, અને અચિત્ત હોય તો, તેઓનો અજીવમા સમાવેશ થાય છે. આકાશ તો દ્રવ્યજ ભિન્ન છે. દિક્નો આકાશ દ્રવ્યમા સમાવેશ થાય છે. કાલ દ્રવ્ય ભિન્ન છે. આત્મા દ્રવ્ય ભિન્ન છે અને મનના બે ભેદ છે, તેમા દ્રવ્ય મન જે પુદ્ગલ સ્વરૂપ છે, તેનો પુદ્ગલ દ્રવ્યમા સમાવેશ થાય છે, ગુણ એ કઇ દ્રવ્યને ત્યાગ કરી અન્યત્ર રહેતો નથી, તેથી તેને ભિન્ન પદાર્થ કલ્પવો વ્યર્થ છે કર્મનો સમાવેશ પુદ્ગલ દ્રવ્યમા થાય છે સામાન્ય અને વિશેષ એ બે તો વસ્તુના ધર્મ છે, તેથી તેનો છ દ્રવ્યના ધર્મમા જ સમાવેશ થાય છે, તેથી અન્ય પદાર્થ કલ્પના કરવી વ્યર્થ છે સમવાય એક જાતનો સબધ છે તેનો પણ ષડ્ દ્રવ્યમાજ સમાવેશ થાય છે અભાવ એ નાસ્તિ સ્વરૂપ છે અને નાસ્તિતા રૂપ ધર્મ છે તે ધર્મ વિના રહી શકે નહીં ષડ્દ્રવ્યોમાં પરસ્પર નાસ્તિતા રહી છે માટે અભાવ પણ ષડ્દ્રવ્યમા પ્રવિષ્ટ થાય છે. નૈયાયિક મતમા પ્રમાણ પ્રમેયાદિ સોળ

પદાર્થની કલ્પના કરી છે, તેનો પણ ષડ્દ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે, નવ તત્ત્વનો પણ ષડ્ દ્રવ્યમાં સમાવેશ થાય છે. વેદાન્ત મત પ્રરૂપકો, सर्वं खलु इदं ब्रह्म એમ કહી એક બ્રહ્મ વિના અન્ય વસ્તુનો અપલાપ કરે છે, તે તેમની ભૂલ છે. તે સંબંધી ઘણી ચર્ચા છે, તે અન્ય ગ્રંથોથી જોઇ લેવી.

એમ છ દ્રવ્ય અનાદિ કાળથી છે, તેનું સાતનયથી યથાતથ્ય જ્ઞાન કરવું, અને એ ષડ્દ્રવ્ય ઉપર સપ્તભંગીનો અવતાર કરવો. તથા ચાર નિક્ષેપાથી ષડ્ દ્રવ્યનું ગુરૂગમ દ્વારા જ્ઞાન કરવું. द्रव्यानुयोगे करी करता आतमध्यान આ પ્રથમ વાક્યાર્થથી એમ સૂચવ્યું કે ધ્યાની પુરૂષો દ્રવ્યાનુયોગથી આત્મધ્યાન કરે છે. દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાન વિના, આત્મ ધ્યાન થઇ શકતું નથી, માટે જે ભવ્ય પુરૂષોને ધ્યાનેચ્છા પ્રવર્તતી હોય તેમણે દ્રવ્યાનુયોગ સ્વરૂપ જ્ઞાન સંપ્રાપ્ત કરવું. આત્માર્થી પુરૂષો દ્રવ્યાનુયોગથી આત્મધ્યાન કરે છે અને ચરણાનુયોગ દ્વારા ચારિત્રમાર્ગનું સમ્યગ્રીત્યા પરિપાલન કરે છે. વ્યવહાર ચારિત્ર અંગીકાર કરી, ચારિત્રમોહનીય કર્મનો પરાજય કરવા ભવ્ય પુરૂષો સદાકાળ પ્રયત્ન કરે છે.

પોતાના સ્વરૂપની અંતર દૃષ્ટિથી શૂન્યતા વર્તે, અર્થાત્ સ્વસ્વરૂપનો ઉપયોગ હોય નહીં, અને બાહ્ય દૃષ્ટિથી અંધની પેઠે ડાકડમાલ ચલવી પોતાને ધર્મી માને અને

સદાકાળ બાહ્યાચારમાં પ્રવર્તે, આત્મજ્ઞાન અને આત્મ તત્ત્વ પ્રાપ્તિમા નિમિત્તાદિક આચારો પ્રતિ લક્ષ આપે નહીં એવા જીવના ભવ, અરહટ્ટ ઘટિકાની પેઠે, પુન પુન: સસૃતિમા થયા કરે છે. માટે ભવ્યજીવે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિ યોગ્ય આચારોનુ સેવન કરી અતર ઉપયોગ દશાની જાગૃતિ કરવા પ્રયત્ન કરવો

જે બાહ્ય વેષ માત્રથી મુક્તિ માની, આત્મજ્ઞાન તથા આત્મધર્મ પ્રતિ લક્ષ આપતા નથી તેમને શિક્ષા વચન કહે છે કે એકલો મુનિવેષ ધારણ કરવાથી શું થાય ? અતર દશાની જાગૃતિ થવી જોઇએ આત્માર્થી પુરૂષોએ આત્મ જ્ઞાનથી આત્મ સન્મુખતાને ભજવી, આત્મ સન્મુખતાથી સવર તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે ઉપશમભાવ, ક્ષયોપશમભાવ, અને ક્ષાયિકભાવનુ આરાધન કરવા અતર ઉપયોગ દશાનુ સેવન કરવુ જે ભવ્યમુનિ, વેષ ધારણ કરી, આત્મોપયોગમા વર્તે છે, તે મુનિનો દ્રવ્ય વેષ ઉપયોગી છે શ્રી આનદઘનજી મહારાજ પણ કહે છે કે— आतमज्ञानी श्रमण कहावे बीजा तो द्रव्यलिंगी रे—એ વાક્યથી આત્મ જ્ઞાનોપયોગી મુનિ કહ્યા છે એવા આત્મ જ્ઞાનિ મુનિ સ્વસ્વરૂપના ભોગી બને છે ભવ્યજીવ, તત્ત્વ જ્ઞાનના બોધક સદ્ગુરૂનુ વિશેષત આલબન કરે છે, તે નીચેના દુહાથી બતાવે છે.

मूल दुहा.

तत्वबोधना हेतु जे, सद्गुर्वादिक होय ॥
पामी तेने प्रेमथी, पापपंक सब धोय ॥ ६ ॥

ભાવાર્થ:—તત્ત્વ જ્ઞાનના હેતુભૂત સદ્દગુરૂ મહારાજ તથા સૂત્રાદિક છે તેનું વિશેષેતઃ અવલંબન કરીને જીવ, સમકિત રત્ન પ્રાપ્ત કરે છે. અને અનાદિકાળથી લાગેલ મિથ્યાત્વાદિ પાપપંકનો નાશ કરે છે. માટે ભવ્યજીવે જો તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો, સદ્દગુરૂ મુનિરાજનું શરણ અંગીકાર કરવું, તેમના વિશ્વાસે વર્તવું, તેમની મન, વચન, અને કાયાથી ભક્તિ કરવી, સદ્દગુરૂની આજ્ઞા સદાકાળ પાળવી. જીનવાણી તથા સદ્દગુરૂ તથા જીનમૂર્તિનું અવલંબન કરવું, જીન વાણીનું સદ્દગુરૂદ્વારા શ્રવણ કરવું, પુષ્ટ નિમિત્તને અવલંબવાથી, આત્મા સ્વોન્નતિ શિખરે ચડે છે.

मूल दुहा.

निज परना विज्ञान बिन, क्रियाकाण्डमां रक्त ॥
भेदज्ञाननी दृष्टिबिन, नहि धर्मे आसक्त ॥ ७ ॥

ભાવાર્થ:—પોતાના અને પર સ્વરૂપના જ્ઞાન વિના અજ્ઞાન દૃષ્ટિથી બાહ્ય ક્રિયા સમૂહમાં જે વર્તે છે. તેમાંજ એકાંતે હિત ગણી આસકત થએલો જીવ પોતાનું હિત કરી શકતો નથી, બાહ્ય દૃષ્ટિથી જોતાં, ધર્મમાં આસકત થ-

એવો દેખાય છે પણ ષડ્દ્રવ્ય તેના ગુણપર્યાયથી જે ભેદજ્ઞાનદૃષ્ટિ થાય છે તે ભેદ જ્ઞાનની દૃષ્ટિ વિના, બાહ્યભૂત આત્મધર્મમાં આસક્ત થયેલો નથી ત્યારે શાથી આત્મધર્મમાં આસક્ત થએલો જીવ સમજવો, એવી જીજ્ઞાસા થતા તેનો પ્રત્યુત્તર આપે છે

દુહા.

भेदज्ञान प्रगट रहे, प्रेम शिवपुर पथ ॥
ग्रन्थी त्यजे द्विधा तदा, थाय महानिर्ग्रन्थ ॥ ८ ॥

ભાવાર્થ—જ્યારે ષડ્દ્રવ્યનું ગુરૂગમ દ્વારા જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે જીવદ્રવ્ય અને અન્યદ્રવ્ય ભિન્ન છે, મન, વાણી, અને કાયાથી આત્મતત્ત્વ સદા ભિન્ન છે, એવી ભેદજ્ઞાનદૃષ્ટિ થાય છે ત્યારે જીવને ઉદાસીનભાવ પ્રગટે છે અરે આ સંસારમા જે દેખું છું, તે સર્વ પુદ્ગલ વસ્તુ છે, આજ પર્યંત મેં અજ્ઞાનદશાથી પર જડ વસ્તુને પોતાની માની, તેના મમત્વભાવથી સ્વભાન ભૂલ્યો, અને રાગ અગ્નિમાં ઝુરયો અને પરબુદ્ધિથી મુંઝ્યો. અહો મારી કેવી અજ્ઞાન દશા હતી? જેમ કોઇ બાલક લાકડાની સ્ત્રીને પોતાની સ્ત્રી કલ્પે, તેમ મેં પોતાનાથી ભિન્ન એવી પરવસ્તુને પોતાની કલ્પી. હવે હું પરવસ્તુમાં રાચું નહી. મારૂં સ્વરૂપ તો પોતાના ગુણમાં રમવાનું છે. અને મારૂં નિત્ય-

સુખ પણ આત્માસાંજ રહ્યું છે. જડવસ્તુમાં અંશ માત્ર પણ નિત્યસુખ નથી, એવી ભેદજ્ઞાનયોગે વિવેકખ્યાતિ જાગ્રત્ થતાં આત્મા ચાર ગતિના વાસને વિષ્ઠાગૃહ સમાન માની, આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરવા લાગ્યો. વ્યવહારથી બાહ્યગ્રંથિનો ત્યાગ કરી, અને અંતરથી રાગદ્વેષાદિક ગ્રંથિનો ત્યાગ કરી, આત્મા સત્ય નિર્ગ્રંથ થયો, અને સ્વસ્વરૂપમાં એકચિત્તથી રમણ કરતો કર્મપ્રકૃતિનો નાશ કરતો, શિવપુરપન્થ પ્રાપ્ત કરી પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે.

दुहा.

साध्यदृष्टि सापेक्षथी, यदि वर्ते व्यवहार
निर्विकल्पपणे ग्रहे, शुद्धस्वरूपाधार ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—ધર્મવ્યવહારનાં આચરણો અંતરતત્ત્વ સાધ્ય કરવાની દૃષ્ટિથી જો હોય, તો તે ભવ્ય નિર્વિકલ્પરૂપ શુદ્ધ સ્વરૂપમય આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે; તે સંબંધી શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે—

वचन निरपेक्ष व्यवहार जूठो कह्यो, वचन सापेक्ष व्यवहार साचो ॥
वचननिरपेक्ष व्यवहार संसारफळ, सांभळी आदरी कांइ राचो

સાધ્યદૃષ્ટિશૂન્યતા અંતરમાં વર્તતી હોય, તો કરેલો વ્યવહાર નિરપેક્ષ હોવાથી, ત્યાજ્ય છે. માટે મુનિરાજ મહારાજ દ્રવ્યાનુ યોગ વિગેરેથી આત્મસાધ્ય સિદ્ધિ કરતા

હોય તો તેમની બાહ્યક્રિયા પણ અતિશય ફલવતી જાણવી. અધ્યાત્મ દષ્ટિમત જીવની વ્યવહારક્રિયા સફલ જાણવી. અત્ર જાણવુ કે કોઇ જીવ આત્મજ્ઞાનવિના ધર્મબુદ્ધિથી બાહ્યઆચારરૂપ વ્યવહારનુ પરિપાલન કરે છે, તો તેનું કોઇએ ખડન કરવુ નહીં બાહ્યધર્મક્રિયાથી પણ શુભ કર્મોપાર્જન થાય છે

दुहा.

सूक्ष्मज्ञाननी सद्दृष्टि वण, होवे नहि भव अंत ॥
शिवपुर पन्थ वह्या विना, कबु न होवे सन्त ॥१०॥

ભાવાર્થ—તત્ત્વોનુ વ્યવહાર અને નિશ્ચયદ્વારા સૂક્ષ્મજ્ઞાન થયા વિના, અને આત્માની સન્મુખ થયા વિના, ભવાત હોતો નથી અને સૂક્ષ્મજ્ઞાન અને સદ્દષ્ટિ વિના શિવપુરપન્થમા વહન થતુ નથી, અને શિવપુરપથપ્રતિ ગમન કર્યા વિના, સન્તપણુ પ્રાપ્ત થતુ નથી.

दुहा.

अन्तरशून्य दशा वहे, बाह्य दशा उजमाल ॥
द्रव्यधर्म आराधना, ते मूर्खानी चाल ॥ ११ ॥

ભાવાર્થ—જ્ઞાન વિના અતરમા શૂન્ય દશા આત્માની હોય, અર્થાત્ બહિર્ગત્મદશામા ઉજમાલ થયો હોય, એવો પુરૂષ દ્રવ્યધર્મ આરાધે છે, અને તેવી આરાધના

અજ્ઞ પુરૂષોની છે, માટે આત્મોપયોગે વર્તી ધર્મસાધન કરવું. આત્મસ્વરૂપ સાધ્ય ગણી ધર્મારાધના કરવી.

દુહા.

वर्ते आतमस्वभावमां, आतमस्वभावे स्थिर ॥
शुद्धचरण परमार्थथी, पामी थाय फकीर ॥ १२ ॥

ભાવાર્થ—ભવ્યાત્મા ચૈતન્યધર્મસાધક પુરૂષ આત્મસ્વભાવમાં વર્તે બાહ્ય જગત્ પ્રપંચમાં અજ્ઞાનતઃ ભ્રમણ કરતી ચિત્તવૃત્તિયોને સંહરી, એક પરમ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં રમતો રહે. આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશમાં સ્થિરતા કરે. બાહ્ય અનિત્યજગત્માં અસ્થિરત્વ દેખી, અખંડ અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ જે સ્વકીય વાસ તેમાંજ વસે, અને સત્યવાસ પણ અસંખ્ય પ્રદેશમય આત્મતત્ત્વમાંજ માને; આત્મગુણ સ્થિરતારૂપ શુદ્ધ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરી, સત્યફકીર અર્થાત્ આત્માનંદ ભોગી પોતે બને. આત્મામાં અનંત સત્યસુખ છે, તેનો અનુભવ સ્થિરતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના પ્રાપ્ત થતો નથી. આત્મગુણ સ્થિરતા પ્રાપ્તિસાધન નિર્જન દેશ, જ્ઞાન ગ્રંથાદિનું અવલંબન કરી જીવ અંતર્સત્યાનંદનો ભોક્તા બને છે, અસલ ફકીરી કંઇ આત્માથી ભિન્ન નથી. અનંત ગુણ પર્યાયાધાર આત્માને જાણતાં, તેની શ્રદ્ધા કરતાં, અને તેમાં રમણ કરતાં સુખની લહરીયોનો ભાસ પોતાને થાય છે.

દુહા.

आत्मस्वभावे ध्यान त्या, परनो नहि प्रसंग ॥
चरण करण साफल्यता, पामे प्रभुता अंग ॥१३॥

ભાવાર્થ—જ્યા આત્મિક શુદ્ધ સ્વભાવનુ ધ્યાન છે, ત્યા પરનો પ્રસગ એટલે પુદ્ગલ વસ્તુનો સબધ રહેતો નથી, અર્થાત્ આત્મધ્યાની આત્મધ્યાનપ્રાબલ્યથી પરવસ્તુમા લેપાતો નથી જ્યા લેપાવાપણુ છે, ત્યા ધ્યાન નથી અને જ્યા ધ્યાન છે, ત્યા લેપાવાપણુ નથી, આત્મજ્ઞાન વિના ધ્યાન થતુ નથી, માટે આત્મજ્ઞાનપ્રશસા પૂર્વે કરી હતી, "જ્ઞાનીકો ભોગ સવિનિર્જરાકો હેતુ હૈ" (સમયસાર) એ વચન પણુ આત્મજ્ઞાનીની પરિણુતિને ઉદ્દેશી કહ્યુ છે આત્મધ્યાની પુરૂષો બાહ્યક્રિયા કરતા ધ્યાનરૂપ ક્રિયાથી ઘણા કર્મનો ક્ષય કરે છે, ધ્યાન પણુ ક્રિયારૂપ છે, જે લોકો આત્મધ્યાન કરનારને ક્રિયા કરનાર નથી માનતા તે લોકો અજ્ઞાની જાણુવા ક્રિયા બે પ્રકારની છે, ૧ બાહ્યક્રિયા ૨ અતરક્રિયા બાહ્યક્રિયા પ્રતિલેખના વદનાદિક છે અને અતરક્રિયા ધ્યાનરૂપ છે શ્રી વિજયલક્ષ્મી સૂરિમહારાજ પણુ કહે છે કે—

ध्यानक्रिया मनमा आणीजे, धर्म शुकल ध्यायीजेरे ॥
आर्त रौद्रना कारण किरिया, पचवीशने वारीजेरे ॥

ધ્યાનક્રિયા—ધ્યાન ને ક્રિયા કથનાર શ્રી વિજયલક્ષ્મી

સૂરિ ગીતાર્થ હતા. તેમણે પણ અંતરક્રિયાનું આ પ્રમાણે સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે, અનેક ગ્રંથોમાં એમ બે પ્રકારની ક્રિયાના પુરાવા મળી આવે છે. જે મુનિ દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાની હોય, અને આવી અંતરક્રિયાસાં વિશેષ પ્રવૃત્તિવાળા હોય, અને તેથી બાહ્યક્રિયામાં વિશેષ લીન ન હોય, તોપણ તે અંતરક્રિયા કરવાથી સર્વ કરતાં મોટામાં મોટા ધર્મારાધક સમજવા. કારણ કે, મનને જીતવું એ અંતરક્રિયા છે, તે ક્રિયાના કર્તા જે હોય છે તે પૂજ્ય, આરાધ્ય, સેવ્ય જાણવા. બાહ્યક્રિયાનો કંઇ નિષેધ નથી. પ્રથમમાર્ગમાં તેની જરૂર છે, પણ જ્યારે આત્મજ્ઞાનથી ધ્યાનમાં પ્રવેશ થાય છે, ત્યારે તો અંતરક્રિયાની મહત્ત્વતા જાણવી. આત્મધ્યાનીઓ પરકાર્યપ્રપંચમાં પ્રસંગે આવી પડે તોપણ અન્તર્થી ન્યારા વર્તી શકે છે. કારણ કે તેઓ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી વિવેકદ્વારા સ્વ પરની વહેંચણ કરે છે, તેથી તેમાં રાગદ્વેષે કરી લીન થતા નથી. ગૃહસ્થાવાસમાં કુર્માપુત્ર તથા ભરત ચક્રવર્તિ વિગેરેને કેવલજ્ઞાન થયું તેનું કારણ પણ તેમના આત્માએ અંતર્થી સેવેલી ધ્યાનક્રિયા છે, ચાલતાં, હરતાં, ફરતાં, ખાતાં, પીતાં, પણ અન્તરથી પોતાના સ્વરૂપનો ઉપયોગ ક્ષણે ક્ષણે વર્તે, અને બાહ્ય કાર્ય કરતાં છતાં પણ ચિત્ત બાહ્યભાવમાં રંગાય નહીં, અને આત્માના સ્વરૂપમાં રમણ કરે, એવી આત્માની સ્થિ-

તિને ધ્યાનક્રિયા કહે છે આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે વૈરાગી મુનિરાજોની સગતિ કરવી, અને દ્રવ્યાનુયોગના પુસ્તકો વાચવા એમ સતત પ્રયાસ કર્યાથી, વૈરાગ્યભાવ પ્રગટ થશે, અને તેથી વિષયોથી વૈરાગ્ય થયેલુ મન આત્માના ગુણો તરફ વળશે જલમા કમળ રહે છે પણ જલથી ન્યારૂ રહે છે, તેમ તેવા જીવો સસારવ્યવહાર-કાર્યોમા પ્રવૃત્તિ ઔદયિકભાવના યોગથી કરે પણ અન્તરથી ન્યારા વર્તી, રાગદ્વેષનો લેપ આત્માને થવા દેતા નથી તેથી તેઓ ખરા વૈરાગી કહેવાય છે આવા વૈરાગી પુરૂષો વા સ્રીવર્ગ આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે અને સત્ય સુખપ્રાપ્ત કરવા અને વિષય સુખથી પરાડ્મુખ થવા ચારિત્ર અગીકાર કરે છે, ચારિત્ર અગીકાર કરી નિરૂપાધિ દશા ભોગવી, ક્ષણે ક્ષણે આત્મસુખ અનુભવે છે. ખરેખર સત્યસુખ, મુનિ અવસ્થામા ધ્યાનદશાથી મળે છે. સસારના વૈષયિકસુખ ત્યાગવાનુ કારણ એ છે કેમ સારી સુખ અનિત્ય છે, અને તે સુખની પાછળ દુ ખ રહ્યુ છે અને આત્મ-સુખ નિત્ય છે આત્મસુખ સદાકાળ રહે છે તેથી આત્મસુખ પ્રાપ્ત કરવા ચારિત્ર અગીકાર કરવાની જરૂર છે. પરિસહ કેવળ સહન કરવા એટલોજ ઉદ્દેશ કાઇ ચારિત્ર શબ્દનો નથી પરિસહ સહન કરવા તે પણ આત્મસુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે, અને નવા કર્મ બધાય નહી તે માટે છે આત્મધ્યાની ચારિત્ર-

માર્ગ પાળી આત્મિકસુખ ક્ષણે ક્ષણે અનુભવી, ચરણકરણ-
ની સફલતા કરે છે. ચરણકરણનું ફળ આત્મા પોતાની
સુખાદિ અનંતરૂદ્ધિ પ્રગટપણે કરે તેજ છે. ચરણકરણથી
આત્મા સ્વસ્વરૂપમાં આવી, ક્ષણે ક્ષણે અનંતકર્મવર્ગણાને
ખેરવતો અને તે તે અંશે આત્મગુણો પ્રાપ્ત કરતો છતો
પ્રાંતે ક્ષપકશ્રેણિ આરોહી, પરમપદની પ્રાપ્તિ કરી, અ-
નંત સુખનો તે સમયે સમયે ભોક્તા બને છે. તે સુખ પ્રાપ્ત
કરવા માટે, આત્મધ્યાની મુનિવરોની યોગ્યતા છે. સંસાર-
ના સુખમાં વિષ્ઠાના કીડાની પેઠે રાચી માચી રહેલા મોહી
પામર સંસારીજીવોની નિત્યસુખમાં ધ્યાની મુનિરાજ
જેવી યોગ્યતા નથી, માટે તેવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા માટે તેવા
સદ્ગુરૂનાં ચરણકમળ સેવી, યોગ્યતા મેળવી, આત્મધ્યાની
થવું. અવતરણ ધ્યાની આત્મપરિણતિ કેવા પ્રકારની સેવે તે
પરિણતિનું વિવેચન કરે છે.

દુહા.

द्विधा परिणति ख्याति छे, शुद्धाशुद्ध विचार ॥
शुद्ध रही सिद्धात्ममां, नित्यानंदाधार ॥ १४ ॥

ભાવાર્થ—પરિણતિના બે ભેદ છે–૧ શુદ્ધ પરિણતી
અને બીજી અશુદ્ધ પરિણતિ. તેમાં પ્રથમ શુદ્ધ પરિણતિ
સ્વરૂપ કહે છે. આત્માના ગુણો ક્ષાયિકભાવે શુદ્ધ થઇ શુદ્ધ
પરિણામને ભજે, તે શુદ્ધ પરિણતિ કહેવાય છે. કેવળ

શુદ્ધ પરિણુતિના ધારક સિદ્ધાત્માઓ છે, અને કેવળજ્ઞાનીઓ છે. નિત્ય આનદના આધારભૂત તે શુદ્ધપરિણુતિ કોઇ પણ કાળે પોતાનુ સ્વરૂપ ત્યાગતી નથી. શુદ્ધપરિણુતિ સાદિ અનતમા ભાગે છે એવી શુદ્ધ પરિણુતિ પ્રાપ્ત કરવા આત્માર્થી ભવ્યજીવોએ આત્મસન્મુખતા સેવવારૂપક્રિયા કરવી જોઇએ, જીવ અને પુદ્ગલની વહેચણી કરી, આત્મા દ્રવ્યને પુદ્ગલથી ભિન્ન ધારી, તેના સ્વરૂપમા એક સ્થિર ચિત્તથી રમણુતા કરવાથી, શુદ્ધ પરિણુતિ સન્મુખ ગતિ કિચિત્ કિચિત્ અશે થશે અને જે જે અશે આત્મ સ્વરૂપમા લીનતા થશે, તે તે અશે શુદ્ધ પરિણુતિનો અનુભવ આત્માને થશે શુદ્ધ પરિણુતિ એ અરૂપી છે, અને અરૂપી શુદ્ધ પરિણુતિનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરવો એ દુર્લભ વાત છે અરૂપી આત્મસ્વરૂપમા રમણુતા કરે, તો તેથી અરૂપી શુદ્ધ પરિણુતિ શી વસ્તુ છે, તેનો અનુભવ થઇ શકે બાહ્યપદાર્થોમા અહર્નિશ મનમર્કટ પરિભ્રમણુ કર્યા કરે, અને શુદ્ધ પરિણુતિનો અનુભવ કરવો એ વાત ભસવુ અને આટો ફાકવા બરાબર છે, માટે અરૂપી એવા આત્માનુ ધ્યાન કરો, ચિત્તને બાહ્યમા એક પરમાણુ માત્રના વિચારમા પણ જવાદો નહી એમ એક મીનીટ, બે મીનીટ, અર્ધ કલાક, પોણો કલાક, એમ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમા જ સ્થિરોપયોગ કરવાનો અભ્યાસ કરો અને પછી જુઓ કે પ્રથ-

મના કરતાં તમારી દૃષ્ટિમાં હવે શુદ્ધ પરિણતિના અનુભવમાં કેટલો વિશેષ નિશ્ચય થયો છે, તમારો આત્મા તમને તે સંબંધી પ્રત્યુત્તર આપશે. અહર્નિશ સાંસારિક પદાર્થોમાં સુખની બુદ્ધિથી રાચી માચી રહી તમો આત્મસંબંધી જરા માત્ર લક્ષ આપતા નથી, અને એકદમ શુદ્ધ પરિણતિનો અનુભવ કરવો છે, તેની હયાતિ જાણવી છે, આ બાબતમાં તમો કેટલું બધું સાહસ કરો છો ? તમો તમારા શરીરને નવરાવવા, ખવરાવવા, અને શણગારવા જેટલો વખત ગાળો છો, તેટલો પણ વખત શું શુદ્ધપરિણતિના અનુભવ માટે થતા ધ્યાનરૂપ પ્રયાસમાં ગાળો છો ? ના નથી ગાળતા; જ્યારે તમે ગાળતા નથી ત્યારે તે વસ્તુનો તમને અનુભવ થાય નહી તે યોગ્ય છે. તમારે શુદ્ધ પરિણતિ માટે પ્રયત્ન કરવો નથી, અને શુદ્ધ પરિણતિની પ્રાપ્તિ કરવી છે તેવી નકામી આશાથી તમારૂ કાર્ય સિદ્ધ થવાનું નથી. તમો તમારા પુત્રને માટે, તથા તમારી સ્ત્રી માટે, તથા તમારા ઘેર આવેલા પ્રાહુણાઓ માટે, કેટલો બધો વખત ગાળો છો ? તેટલો વખત પણ તમે ખરા અંતઃકરણથી શુદ્ધ પરિણતિ અનુભવ કારણ ધ્યાન માટે જ્ઞાનપૂર્વક દરરોજ સેવ્યો છે ? ઉત્તરમાં કહેશો કે સેવ્યો નથી. જ્યારે ધ્યાન પ્રયત્ન સેવ્યો નથી, તો તેનો અનુભવ તમે પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી. **ખાતાં પીતાં પ્રભુ મીલે, તો હમકું ભી કહિયો.** આવી સ્થિતિ

તમે સેવન કરો છો, ધનની પ્રાપ્તી માટે તમો અમુક શેઠના કામ થઈને રહો છો રાત્રી અને દિવસ ગદ્ધાવૈતરૂ કરતા જરા માત્ર અચકાતા નથી વળી તમે ધનની પ્રાપ્તિ માટે પહાડ, નદી, જંગલ, સમુદ્ર, ખાણોમા ભય દૂર કરી જાઓ છો-અને તે કાર્યમા કેટલો બધો ઉમંગ ધરાવો છો! શુ તમોએ આત્માની શુદ્ધ પરિણુતિરૂપ અનંત ધન અર્થે સદ્ગુરૂનુ દાસત્વ અંગીકાર કર્યું છે! શુદ્ધ પરિણુતિરૂપ ધન અર્થે શુ તમોએ રાત્રી દિવસ સતત પ્રયત્ન કર્યો છે? શુ તમોએ આત્મપરિણુતિરૂપ ધનને અર્થે અનેક પ્રકારના ભયનો ત્યાગ કરી, ધ્યાનાભ્યાસમા પ્રવેશ કર્યો છે? ઉત્તરમા કહેશો કે કશુ કર્યું નથી. જ્યારે તમે સત્યધન, અને સત્ય સુખરૂપ શુદ્ધ પરિણુતિ માટે ધ્યાનાભ્યાસરૂપ પ્રયત્ન કરતા નથી, તો તેની પ્રાપ્તિ શી રીતે કરી શકો? શુ વાત કરતા વડા થઇ જશે એમ તમે ધારો છો! ના કદી તેમ થવાનુ નથી તમે જરા જુઓ! જંબુસ્વામી નામે ચરમકેવલી થયા, તેમણે સાંસારિક ક્ષણુભંગુર સુખનો ત્યાગ કરી, સત્ય અનંતસુખ પ્રાપ્ત કરવામાટે કેટલો બધો પ્રયત્ન કર્યો છે. શ્રી જંબુસ્વામીએ આત્મસન્મુખતામાટે બાહ્ય પ્રપંચોથી કેટલી બધી પરાઙ્મુખતા ધારણ કરી હતી તેમ કદી પ્રયત્ન તમે કરો છો? શ્રી વીરપરમાત્મા ચરમતીર્થંકરે શુદ્ધ પરિણુતિ અર્થે બાર વર્ષ અધિક ઉત્તમ પ્રકારની

ચારિત્ર અવસ્થા ગાળી હતી, ત્યારે તેમને કેવળજ્ઞાન થયું. તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા તમોએ જરા માત્ર પણ પ્રયત્ન કર્યો નથી, માતેલા સાંઢની પેઠે અહર્નિશ ચિત્તવૃત્તિને દુનીયાના વ્યવહારમાં ગમે ત્યાં ફરવા દો, તેથી તમારે અને શુદ્ધ પરિણતિને આકાશ અને પાતાળ જેટલું અંતરૂ રહે છે. શુદ્ધ પરિણતિ તમારા આત્માથી દૂર નથી, તમારી પાસેજ સદા કાલ વસે છે. પણ તમારાજ પ્રમાદથી તે તિરોભાવે વર્તે છે. જો તમે આત્માભિમુખતા સાધવા અર્થે શુદ્ધજ્ઞાન અને જ્ઞાનવડે બાહ્ય પ્રપંચથી તથા રાગદ્વેષાદિ આંતર પ્રપંચથી દૂર રહી, પ્રયત્ન કરો, તો તે પ્રગટ થયા વિના રહેવાની નથી. તમારા ઉદ્યમમાં ખામી છે, તમે શુદ્ધપરિણતિ કરવા અર્થે આજ સુધી દ્રઢ સંકલ્પ કરી, ખરા પ્રેમ તથા પ્રયત્નથી જોડાયા નથી. શુદ્ધ પરિણતિ એમ કહે છે કે જે ભવ્ય આત્મસ્વભાવમાં પરિણમે, અને પરસ્વભાવમાં પરિણમે નહીં તેની તો હું દાસી થઇને રહું છું. પણ જે જીવ અશુદ્ધ પરિણતિનું સેવન કરે છે, અને તેનામાંજ રાગદ્વેષથી પરિણમી રહે છે, તેનાથી હું તેની પાસે છતાં દૂર છું. વળી શુદ્ધ પરિણતિ એમ કહે છે કે જે ભવ્ય આત્મધ્યાનથી સ્વસ્વભાવમાં રમણતા—લીનતા—એકતા કરે છે. તેની હું રાગીણી થાઉ છું. મારી પ્રાપ્તિ કરનાર આત્માને સદાકાળ અખંડ અનંત સુખ સમયે સમયે મળે છે. મારી પ્રાપ્તિ

કરનાર આત્મા ત્રણ ભુવનનો પતિ બને છે. વળી મારા સગે રહેનાર આત્મા સાદિ અનતમા ભાગે શુદ્ધ બુદ્ધ પરમાત્મારૂપ બને છે, મારી સગતિથી અનત સિદ્ધાત્માઓ અનત અનત સુખ ભોગવે છે મારી સંગતિથી આત્મા અનતકાળ પર્યંત ભોગવેલા દુઃખથી દૂર રહે છે. મારી સગતિથી ચોરાશી લાખ જીવયોનિમા પરિભ્રમણ થતુ નથી મારી સગતિથી જીવ રંક સરખો હોય પણ ગજા બને છે, મારી સગતિથી જીવ અજર અમર બને છે કોઇ સદ્ગુરૂ વચનામૃત પ્રાપ્ત કરી જીવો મારી સગતિ અર્થે પ્રયત્ન કરે છે જેમ સ્પર્શમણિના સયોગે લોહ સુવર્ણપણાને પામે છે, તેમ મારી સગતિથી જીવ તે શિવ એટલે પરમાત્મ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે ભૂતકાળે અનત સિદ્ધો થયા, વર્તમાન કાળે થાય છે, અને ભવિષ્યકાળે અનત સિદ્ધો થશે, તે સર્વ શુદ્ધપરિણુતિ સેવન કરવાથીજ થાય છે માટે ભવ્યજીવોએ શુદ્ધ પરિણુતિની પ્રાપ્તિ અર્થે અહર્નિશ પ્રયત્ન કરવો, આત્મસ્વભાવમા રમવુ, પર સ્વભાવનો ત્યાગ કરવો, એજ શુદ્ધ પરિણુતિ પ્રાપ્ત કરવાનો સરળ ઉપાય છે શુદ્ધ પરિણુતિ પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધના જીવો શુ સુખ ભોગવે છે, તે બતાવે છે.

दुहा

पामी शुद्ध स्वभावने, शाश्वत शुद्ध कथाय ॥
सुख अनंता भोगवे, निर्मळता निर्माय ॥ १९ ॥

ભાવાર્થ—સિદ્ધ પરમાત્માઓ શુદ્ધસ્વભાવરૂપ શુદ્ધ પરિણુતિ પ્રાપ્ત કરી, સાદિ અનંતમે ભાંગે શાશ્વત શુદ્ધ કહેવાય છે, ત્યાં અનંત સુખ આત્મસ્વભાવથી સમયે સમયે ભોગવે છે. જ્યાં દુઃખનું તો કિંચિત્ માત્ર પણુ નામ નથી. જ્યાં સદાકાળ આનંદ આનંદ વર્તી રહ્યો છે, શુદ્ધ નિર્મલતા પ્રાપ્ત કરી જે સદાને માટે કૃત્યકૃત્ય થઇ રહ્યા છે. જ્યાં આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિનો તો બીલકુલ સંભવ નથી, એવું શુદ્ધ પરિણુતિનું સામર્થ્ય સિદ્ધ પરમાત્માસાં વર્તે છે. હવે પ્રસંગાનુસાર જીજ્ઞાસા થઇ કે જ્યારે સિદ્ધ પરમાત્માઓ શુદ્ધ પરિણુતિના ભોક્તા છે, ત્યારે તે સિદ્ધાત્માઓની સિદ્ધ સ્થાનમાં વા સિદ્ધ થયાની આદિ છે કે નહી, તેનું સમાધાન કરે છે.

દુહા.

स्थिति प्रवाह अपेक्षतां, आदि कवहू न होय ॥
आतमसिद्धनीदृष्टिए, भंगी प्रथमज जोय ॥ १६ ॥
एकज व्यक्ति अपेक्षतां, सिद्ध जीवनी जाण ॥
सादि अनंति स्थिति ज्यां, शोमे छे निर्वाण ॥ १७ ॥

ભાવાર્થ—પ્રવાહની અપેક્ષાએ સિદ્ધ જીવોની આદિ નથી, અર્થાત્ અનાદિ છે. એમ આત્મસ્વરૂપ વ્યકિતભાવે કરેલ અનંત સિદ્ધની અનાદિ સ્થિતિ જાણુવી; અને એક

શ્રી ઋષભદેવ અથવા વીર પ્રભુરૂપ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ સિદ્ધ જીવની સાદિ અનત સ્થિતિ છે એનુ વિશેષ સ્વરૂપ સદ્ગુરૂ ઉપાસના કરી લેવુ. મોક્ષ સ્થાન પ્રાપ્તિની એક જીવની અપેક્ષાએ સાદિ છે, પણ મોક્ષમાથી જીવ પાછો સસારમા આવતો નથી સસારમાં પરિભ્રમણ કરવાનુ કારણ કર્મ છે, અને કર્મ જ્યા છે, ત્યા સસાર છે સિદ્ધના જીવ સપૂર્ણ કર્મક્ષય કરી, નિર્વાણ પદ પામ્યા છે તેથી પુન સસારમા અવતાર લઈ શકતા નથી કહ્યું છે કે —

શ્લોક.

दग्धे बीजे यथात्यंत, प्रादुर्भवति नाङ्कुरः ॥
कर्मबीजे तथा दग्धे, नरोहति भवाङ्कुरः ॥ १ ॥

બીજ બળી જતા, જેમ બળેલા બીજમાથી, અકુર ઉગી નીકળતો નથી, તેમ કર્મ બીજ બળી જતા સસારરૂપ અંકુર ઉગી નીકળતો નથી ભગવદ્‌ગીતામા પણ કહ્યું છે કે—यद्गत्वा न निवर्तते तद्धाम परम मम જ્યા ગયા બાદ સસારમા પાછુ આવતુ નથી, તેજ મોક્ષ છે, આત્મા પોતાના અસખ્યપ્રદેશે કરી મુક્તિસ્થાનમા રહે છે સ્વસ્વરૂપે આત્મા અનત ગુણથી અનત પર્યાયથી જ્યા શોભી રહ્યો છે, તે સ્થાન ભવ્ય પુરૂષોએ પ્રાપ્ત કરવુ યોગ્ય છે

હવે સામાન્યત શુદ્ધ પરિણતિ તથા તેના સ્વા

બીનું વર્ણન લેશ માત્ર કર્યું, હવે અશુદ્ધ પરિણુતિનું સ્વરૂપ કહે છે.

दुहा.

काल अनादि प्राणीने, वर्ते छे अज्ञान ॥
वृद्धिगत थातां क्रमे, प्रगटे लौकीक भान ॥१८॥
अहंवृत्त्युद्भव थतां, अशुद्ध परिणति पोष ॥
अहंवृत्ति छे ज्यां लगे, मिटे न तावद्दोप ॥ १९ ॥

ભાવાર્થ—અનાદિકાળથી પ્રાણીને અજ્ઞાન વર્તે છે, અનંતકાળથી નિગોદમાં જીવ રહ્યો છે. ત્યાં પણ અજ્ઞાન વર્તે છે. જેમ જેમ જીવ નિગોદમાંથી નીકળી ઉચ્ચગતિ એકેન્દ્રિય બેરેન્દ્રિય વિગેરેમાં આવ્યો, તેમ તેમ અવ્યક્તભાવે રહેલું જે અજ્ઞાન, તે કિંચિત્ વ્યક્તપણે પ્રગટવા લાગ્યું ક્રમે ક્રમે વ્યક્તપણે અજ્ઞાનની વૃદ્ધિ થવા લાગી. પંચેન્દ્રિય અવતારમાં પણ અજ્ઞાન વર્તી રહ્યું છે. અને તે અજ્ઞાનથી દુનિયાના વ્યવહારના અભ્યાસમાં પ્રવર્તતાં લૌકિકઅજ્ઞાન વૃદ્ધિ પામી, આ હું અને આ મારો, એવું લૌકિકભાન થવા લાગ્યું અને તે અજ્ઞાનદ્વારા અહંવૃત્તિનો ઉદ્ભવ થવા લાગ્યો, અને તેથી હું અને મારૂં એવા પ્રપંચથી અહંવૃત્તિ સંસ્કારની પુષ્ટિ થવા લાગી. અને તેથી જીવ દુનીયાના વ્યવહારમાં સગાં વહાલાં, ધન, કુટુંબ, પુત્ર, સ્ત્રી

મહેલ, શરીરાદિને પોતાનાં કલ્પવા લાગ્યો અને તે કુટુબાદિમા રાચીમાચી રહેવુ, અને તેજ પોતાના, અને તેજ હુ એમ મિથ્યા અધ્યાસવાળો પ્રાણી થઇ ગયો પગ અને પોતાનુ શુ, તે તત્ત્વથી જાણ્યુ નહીં જગત્‌ના વ્યવહાર પ્રમાણે વર્તવુ તેજ સ્વજન્મ કર્તવ્ય સમજવા લાગ્યો એમ અજ્ઞાનથી કેવળ આત્માએ પચેદ્રિયપણુ પામીને પણ અહં વૃત્તિથી અશુદ્ધ પરિણતિનુ પોષણ કર્યું અને જ્યા સુધી અશુદ્ધ પરિણતિ છે, ત્યા સુધી અજ્ઞાનાદિ દોષો ટળ્યા નહીં એમ જીવની અજ્ઞાનત બહિર્ગત્મદશાજ રહી

હવે અહવૃત્તિથી આત્મા દોષ રહિત થાય નહીં તે પ્રસગાનુસાર જણાવે છે

दुहा.

अहवृत्ति यावद् रहे, तावद्दोष न अस्त ॥
अहवृत्ति अज्ञानथी, प्रगटे दोष समस्त ॥ २० ॥
अहवृत्ति उदये ग्रहे, भ्रात मात ने तात ॥
अहं मंत्र मोहारिनो, स्मरता नरके पात ॥ २१ ॥

ભાવાર્થ—અહવૃત્તિ આત્મામાં જ્યાં સુધી રહે છે, તાવત્ પર્યંત કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મત્સર, અજ્ઞાનાદિ દોષોનો ક્ષય થતો નથી. અહવૃત્તિરૂપ અજ્ઞાનથી સર્વ પ્રકારના દોષો પ્રગટે છે પરવસ્તુમા અહવૃત્તિ થતા, તેમાં

મમતા થાય છે. આ ઘર મારૂં એમ અહંવૃત્તિ ઉત્પન્ન થતાં, તે ઘરમાં અન્ય કોઇનો પ્રવેશ થતાં, તેના ઉપર દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય છે. અમુક પુત્ર પોતાનો માનતાં, તે જો વ્યભિચાર આદિ દોષો સેવે, તો તેથી મહાદુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. અમુક ઘર મારૂં છે, એવી અહંવૃત્તિ થઇ, અને પશ્ચાત્ તે ઘર બળી જાય તો તેથી પ્રાણી મહાદુઃખ ધારણ કરે છે, અને વળી તેથી ગ્રથિલ પણ બની જાય છે. અમુક રાજ્ય મારૂં છે, અમુક દેશ મારો છે, એમ અધ્યાસ થતાં, તે રાજ્ય વા દેશ જીતવા અન્ય કોઇ પ્રયત્ન કરે તો તે માટે પોતે અહંવૃત્તિના આવેશથી યુદ્ધ કરે છે, પ્રાણનો નાશ કરે છે. રૂશીયા અને જાપાનને લડાઇ થઇ અને તેમાં લાખો મનુષ્યોનો નાશ થઇ ગયો, તે પણ અહંવૃત્તિના આવેશથીજ જાણવું.

અહંવૃત્તિના ઉદયે, જીવ બાહ્યપદાર્થોમાં વ્યવહાર મમત્વનો અધ્યાસ કરી, આ મારા ભ્રાતા, અમુક મારી મા, અને અમુક જનક, વગેરેને કલ્પી લેછે. અને પછી દૃઢ અધ્યાસ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પમાડતો પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે. પોતાના પાડેલા નામમાં પણ હું દેવદત્ત, હું ચંદ્રદત્ત, એવો દૃઢ અધ્યાસ ધારણ કરે છે. પછી દેવદત્ત નામથી પ્રશંસા શ્રવણ કરી બહુ ખુશી થાય છે, કોઇ દેવદત્ત નામથી સંબોધી ગાલીપ્રદાન કરે, તો તે બહુ દુઃખી થાય છે.

ગાલી દેનારને પણ ગાલીદાન સામુ અર્પે છે જાહેરપત્રોમા કે પુસ્તકોમા પોતાનુ નામ આવેલુ જુએ છે, તો તે ખુશી થાય છે પોતાના નામ માટે ધારે તે કરે છે પોતાનુ નામ પ્રસિદ્ધ થાય, તે માટે અનેક પ્રયત્નો કરે છે એમ અજ્ઞાનયોગે પાડેલા નામમાજ તેની અહવૃત્તિ દૃઢ થવાથી, અન્ય કશુ સમજી શકતો નથી, પોતાના નામને દેવદત્તભાઇ અથવા 'જી' એવુ જોડી અન્ય લોકો બોલાવે, તો તેને સારૂ સમજે છે આ સર્વ અશુદ્ધપરિણતિના વિલાસ છે જ્ઞાની પુરૂષને પોતાના નામ ઉપર મોહ ગ્હેતો નથી જ્ઞાની પુરૂષ સમજે છે કે જેમ ઘટપદાર્થ ઓળખવા ઘટ એવો શબ્દ સકેત છે, તેમ મારી મનુષ્યાવસ્થા ઓળખવા માટે એક સજ્ઞા પાડી છે અને સજ્ઞા તે હુ નથી ફક્ત તે થકી જગત્મા વ્યવહાર-માર્ગ પ્રવર્તે છે, આપણા ચોવીસ તીર્થંકરોના પણ નામ હતા, પણ તે નામમા અહવૃત્તિ રાખતા નહોતા, તેથી તેઓ સર્વજ્ઞ થયા દુનીયાના વ્યવહાર પ્રવર્તવા માટે દરેક વસ્તુઓના નામ પડે છે પણ તે નામમા અજ્ઞાની મોહ પામી ભૂલ કરે છે. અને જ્ઞાની મોહ પામતા નથી આત્માએ અનતિવાર જન્મ ધારણ કર્યાં તે વખતે તેના જુદા જુદા નામ પાડવામા આવેલા પણ તેમાનુ હાલ એકે નથી તેમ વળી હાલ જે નામ પાડયુ છે, તે અન્ય આગામી ભવમા રહેવાનુ નથી તો હવે સમજો કે આપણુ કયુ નામ સાચુ

અને કયું નામ ખોટું ? આપણે પોતાના નામની પ્રસિદ્ધિ-કીર્તિ માટે જે કંઇ સારાં કામ કરીએ છીએ, તેટલાંજ પરોપકાર કૃત્ય તેવી ખરાબ આશા વિના કરીએ, તો આત્માની ઉન્નતિ અલ્પકાળમાં કરી શકીએ. અલક્ષ્ય એવો આત્મા તેનું વસ્તુતઃ વિચારીએ તો નામ નથી, આત્મા અનામી છે; શબ્દસંકેતથી જગત્‌નો વ્યવહાર ચાલે છે. ઉત્તમ પુરૂષોના નામસ્મરણથી ઉત્તમગુણની યાદી આવે છે, અને તેવા ગુણો પોતાના આત્મામાં પ્રગટે છે. માટે વ્યવહારમાર્ગમાં પ્રભુનું નામ, ગુરૂનું નામ, સ્મરણીય છે. પણ નામ જેનું પાડવામાં આવ્યું છે, તેથી વસ્તુ ન્યારી હોય છે; તે વાત ભૂલવી જોઇતી નથી નામ છે તે વાચક છે, અને વસ્તુ વાચ્ય છે, નામ અને વસ્તુનો વાચક વાચ્ય સંબંધ છે; તીર્થંકરોનાં નામ તે તીર્થંકર વ્યક્તિનું ભાન કરાવે છે, માટે તે વાચક છે, અને તીર્થંકર વ્યક્તિનું વાચ્ય છે. તેમ આપણું અમુક નામ પાડયું તે વાચક છે, અને આપણી આકૃતિ તે વાચ્ય છે. નામ અને આપણી વ્યક્તિનો એકાંતે અભેદ અધ્યાસ ધારણ કરી આપણે અશુદ્ધ પરિણતિને સેવીએ છીએ અને તેથી અજ્ઞાનમાં જીવન ગાળીએ છીએ. અહંવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરનાર અજ્ઞાનનો પુત્ર અવિવેક છે. જગત્‌માં પુરૂષ અને લલનાઓ દરેક આવી રીતે નામ રૂપ, ભ્રાત, માત, તાતમાં, અહંવૃત્તિથી ફસાયાં છે. જ્ઞાનીઓ અહંવૃત્તિનું પ્રબલ સામર્થ્ય

જોઇ, આશ્ચર્ય પામે છે કે અહો! અહંવૃત્તિએ મોહરૂપ મદિરાપાન કરાવી, સર્વ જીવોને બેભાન કરી દીધા છે. તેથી પોતાનું સત્યસ્વરૂપ સમજવા જરામાત્ર પણ પ્રયત્ન કરતા નથી મારો અમુકપદાર્થ એમ અહંવૃત્તિની જાગૃતિ થતાં, આત્મા તેમાં રાગ ધારણ કરી કર્મવર્ગણાઓ ગ્રહણ કરે છે અનાદિકાળથી જીવો સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે, અને નિવૃત્તિપદ પ્રાપ્ત કરતા નથી તેનું કારણ પણ અહંવૃત્તિ છે. ત્યારે શું આપણે આ મારો પુત્ર, આ મારો શિષ્ય, આ મારૂં ઘર, એવો વચનવ્યવહાર મૂકી દેવો જોઇએ? ઉત્તરમાં કહેવાનું કે તમો એવો વ્યવહાર કરો, પણ તે વસ્તુ હું છું, અગર તે મારી છે, એવું અંતરમાં માની લો નહીં. જગતના વ્યવહારકાર્ય માટે, આ મારો પુત્ર, આ મારૂં ધન, એમ કહેવું, તેટલામાત્રથી આપણે બંધાતા નથી પણ તે વસ્તુમાં મમત્વપરિણામ ધારણ કરવાથી બંધાઇએ છીએ માટે મમત્વપરિણામનો ત્યાગ કરવો, તેજ અત્ર સારાંશ છે પણ તેવા શબ્દ ત્યાગવા, અગર બોલવા નહીં એમ કહેવાનો ઉદ્દેશ નથી જ્ઞાની આ મારા શિષ્ય, આ મારા શ્રાવકો, આ મારા ગુરૂ એવા શબ્દોનો વ્યવહાર કરે છે, પણ અહંવૃત્તિના ત્યાગથી બંધાતો નથી, અને અજ્ઞાની બંધાય છે ત્યાં મનમાં ઉત્પન્ન થતી અહંવૃત્તિનોજ દોષ છે, કંઇ શબ્દનો દોષ નથી એમ વિવેકદૃષ્ટિથી સમજવું

કે જેથી ધર્મવ્યવહારમાં પણ મારા ગુરૂ, મારા શિષ્ય, મારા દેવ, એમ વ્યવહાર કરતાં દોષ સમજાય નહીં. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા, દેવ, ગુરૂ અને ધર્મમાં પણ મારા સાધુ, મારા દેવ, વિગેરે શબ્દો બોલતાં કોઇ જાતનો દોષ નથી, વા તે શબ્દો દોષોત્પાદક નથી. પરંતુ ઉલટા ગુણોત્પાદક છે. જ્ઞાની પુરૂષ આવી રીતે ધર્મમાર્ગમાં શબ્દવ્યવહાર કરે છે, પણ બંધાતા નથી કારણ કે તે સ્વ અને પરવસ્તુના ભેદને જાણનાર હોય છે. અધર્મવસ્તુ કરતાં ધર્મોત્પાદકનિમિત્તકારણીભૂત દેવગુરૂ ઉપર પ્રશસ્ય રાગ થાય, તો તે વ્યવહારમાં પ્રશસ્ય છે કારણ કે તેથી ઉપાદાન કારણરૂપ જ્ઞાન દર્શનચારિત્રનો લાભ મળે છે. સાધુમાર્ગમાં તે પ્રમાણે વ્યવહારધર્મ પ્રવર્તન અર્થે અમુકના શિષ્ય અમુક વિગેરે નામ પાડવામાં આવે છે, તેથી કંઇ દોષ નથી. શબ્દવ્યવહાર વિના વ્યવહારધર્મમાં પ્રવેશ થતો નથી, અને વ્યવહારધર્મ વિના નિશ્ચય આત્મધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી. માટે આવા પ્રકારના શબ્દવ્યવહાર કરતાં, જ્ઞાની ધર્મવૃદ્ધિ સાપેક્ષપણે કરે છે એમ જે ન માને, તે નામ નિક્ષેપાનું ઉત્થાપન કરે છે. અત્ર પ્રસંગાનુસાર લખવાનું થયું છે તે અહંવૃત્તિરૂપ પારણામ કરવાથી કર્મબંધ છે, તેને ઉદ્દેશી છે, પણ તેથી શબ્દ માટે કોઇએ વિપરીત અર્થ ગ્રહણ કરવો નહીં. અહંવૃત્તિરૂપ અશુદ્ધપરિણતિની વ્યાખ્યાનોજ અત્ર ઉદ્દેશ છે.

મોહરૂપ શત્રુએ અહમમરૂપ મંત્રથી સર્વજગત્ વશ કર્યું છે, અને જે જીવો અહમંત્રનુ સ્મરણ કરે છે, અહમંત્રમાજ ચિત્તવૃત્તિ ગણ્યા કરે છે, તે જીવો નરકાદિગતિને ભજનારા થાય છે ઘણા ચક્રવર્તિયો, ઘણા રાજાઓ પૃથ્વીમા, રાજ્યમા અહભાવ ધારણ કરી, રાગદ્વેષયોગે અનેક પ્રકારના અશુભ-કર્મ ઉપાર્જન કરી નરકમા ગયા. જુઓ સિદ્ધાંતોમા જે જીવો નરકે ગયા, તે અહવૃત્તિના યોગેજ જણાશે અહવૃત્તિ બળતી અગ્નિ સમાન છે, તેનો સસર્ગ કરનાર જીવ મહાદુખ પ્રાપ્ત કરે છે યાવત્પર્યંત જીવ બહિરાત્મભાવમા છે, તાવત્પર્યંત તે અહવૃત્તિમાજ રમણતા કરે છે આત્મજ્ઞાન થતા અહવૃત્તિ છુટે છે. તે વિના મહાવિકરાળ અહવૃત્તિ રાક્ષસી ક્રિયાકાડથી પણ આત્માથી છુટતી નથી તે જણાવે છે

दुहा.

यावद् भान न आतमनु, अनेकान्त नहि दृष्टि ॥
क्रियाकाण्ड क्लेशे करी, मिटे न तावत् सृष्टि ॥२२॥
सूत्रभणी पण्डित बने, हु पण्डित अभिमान ॥
वेदभणी हुं वेदांछु, माने ते अज्ञान ॥ २३ ॥

ભાવાર્થ—યાવત્પર્યંત આત્મભાન થયુ નથી, અર્થાત્ સાતનય, સપ્તભગી, ચારનિક્ષેપા, વ્યવહાર અને નિશ્ચયથી, તેમ ચાર પ્રમાણથી, તથા અષ્ટપક્ષથી, આત્મજ્ઞાન થયુ

નથી, અને સમ્યગ્રીત્યા તેનું ભાન થયું નથી, અને યાવત્પર્યંત અનેકાન્તમત જાણીને અનેકાન્તદૃષ્ટિ થઇ નથી, તાવત્પર્યંત ક્રિયાકાંડનાક્લેશે કરી જગત્પરિભ્રમણ મટતું નથી. સ્વ અને પરના જ્ઞાનવિના મનુષ્ય આત્મતત્ત્વારાધક થઇ શકતો નથી, અને આત્મારાધક થયાવિના, શુદ્ધપરિણુતિ સન્મુખ થવાતું નથી. યથાપ્રવૃત્તિકરણની આરાધના જીવે ઘણીવાર કરી પણ સમકિતગુણ પ્રાપ્ત થયો નહીં. અને તેથી ભવાંત આવ્યો નહીં. આત્મભાન થયાવિના, વૈરાગ્યગુણ તથા ખરેખરી ઉદાસીનતા પ્રગટ થતી નથી, અને આત્મભાનવિના મોહભાવ ઘટતો નથી. આત્મજ્ઞાનવિના સંયમની આરાધના થતી નથી, આત્મજ્ઞાનથીજ વિવેકદૃષ્ટિ પ્રગટે છે. અને તે વિવેકદૃષ્ટિ વિના અવિવેકથી અનેક પ્રકારની કષ્ટક્રિયાઓ કરેછે તે, પણ ભવાંત આવતો નથી.

વળી અશુદ્ધપરિણુતિથી આત્માએ સ્વપરનું જ્ઞાન મેળવ્યું નહીં, અને વ્યવહારમાર્ગથી સૂત્ર ભણી પંડિતપણાનું અભિમાન ધારણ કર્યું. ફક્ત પંડિતાઇની ખ્યાતિમાટે સૂત્રાભ્યાસ સ્વીકાર્યો, તેમ વેદભણી હું વેદાંતજ્ઞાતા, મારા જેવો કોઇ વિદ્વાન્ નથી, એવું અહંવૃત્તિથી માની લીધું. આત્મજ્ઞાનપૂર્વક વિવેકદૃષ્ટિથી; જો તત્ત્વાભ્યાસ કરવામાં આવે તો અહંવૃત્તિ ઉદ્ભવતી નથી. કારણકે, જે જે ભણવું છે, તે તે આત્માર્થે છે, એમ વિવેકી સમજે છે, તેથી વિવેકી

પુરૂષ સૂત્રસિદ્ધાતનુ રહસ્ય યથાર્થ સમજી શકે છે. કોઇ અહવૃત્તિવાળો હોય છે, તોપણ સૂત્રાદિક ભણવાથી તેની અહવૃત્તિનો નાશ થાય છે એથી એકાન્ત કોઇએ સમજવુ નહિ દુહામા જે લખ્યુ છે, તે તો અહવૃત્તિને સૂત્ર ભણીને પણ ટાળવી, તેવા ઉદ્દેશથી સમજવુ કિતુ તેથી અન્યોએ એવો અર્થ લેવો નહિ કે સૂત્રાદિકનો અભ્યાસ કરવાથી, અહવૃત્તિ પ્રગટે છે માટે જે વિદ્વાનો હોય છે, તે સર્વ ખરાબ છે, આવો વિચાર સ્વપ્નમા પણ લાવવાથી આત્માનુ હીત થતુ નથી જે જે વચનો લખાય છે, તે સાપેક્ષથી શિક્ષારૂપ છે, પણ તેથી વિદ્યાભ્યાસનો નિષેધ નથી. ગગાનદીમા ગમે તેવો મલીન પુરૂષ સ્નાન કરે તોપણ જલનો સ્વભાવ એવો છે કે તે પુરૂષના શરીરને સ્વચ્છ કરે. તેમ અત્ર પણ શ્રીવીરપ્રભુના સૂત્રોમા એવુ સામર્થ્ય છે, કે તેથી ભવ્યાત્મા નિર્મલ બને. અત્ર તો એટલુંજ લેવુ કે, કોઇ જીવ સૂત્રાર્થ ભણી ગર્વ કરે તો વિદ્યામદ કર્યાથી આત્મઅહિત કરે, તેથી તેવી પરિણતિ જીવને થાય નહિ, તેટલા પુરતુ આ શિક્ષાવચન દુહામા કહ્યુ છે, પણ તેથી કોઇએ વિપરીત માર્ગમા પ્રવેશ કરવો નહીં, જીનવાણી સૂત્રરૂપ ગગાનો પ્રવાહ છે, તથા જીનવાણી તે સાક્ષાત્ તીર્થકર સમાન છે. તેના અભ્યાસી સાધુઓની પૂર્ણ ભક્તિ કરવી. તેમની નિદા કરવી નહિ જ્ઞાન અને જ્ઞાની-

ની આશાતના વર્જવી. જ્ઞાન અને જ્ઞાનાભ્યાસી મુનિરાજોની પૂર્ણ ભક્તિ કરવી. જ્ઞાનેચ્છુજીવોએ તો જ્ઞાનીની સેવા કરવી એટલુંજ લક્ષ્યમાં રાખવાનું છે. પણ અમુક અહંવૃત્તિ ધારણ કરે છે, એમ પરમાં પ્રવેશવાની બુદ્ધિ રાખવી નહિં. સૌને પોતપોતાનું કૃત્ય કરવાનું છે. ભવભીરૂ આત્મસાધક જીવ તો અહર્નિશ સ્વસન્મુખતા સેવવા પ્રયત્ન કરે છે. મિથ્યાજ્ઞાન ભણવાથી અહંવૃત્તિની જાગૃતિ થાય એ સ્વાભાવિક છે. પણ જિનેંદ્રવચનથી તો અભવ્ય સિવાય દરેક જીવને પ્રાયઃ સ્વસન્મુખતા થાય છે. શ્રીયશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી તથા શ્રીહરિભદ્રસૂરિ જેવાનાં વચનોપ્રમાણે વર્તી. આત્મકલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરવો.

दुहा.

क्रियागर्व हृदये वहे, परनिन्दामांभाव ॥
अहंवृत्तिने धारतो, पासे नहि सुखदाव ॥२४॥
सत्ताधारी वृद्ध हुं, सघळो मारो देश ॥
वृद्ध युवा हुं नृपति, अहंवृत्तिथी क्लेश ॥ २५ ॥

ભાવાર્થ—જે કોઇ બહિરાત્મવાળો જીવ, અજ્ઞાન દશામાં અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ ધર્માર્થે કરે, પણ તેથી પોતાને ઉત્તમ સમજી, અન્ય જનોની નિંદા કરે, અને પરભાવમાં રમણતા કરે, અને પોતાને નિરપેક્ષ બાહ્યક્રિયા માત્રથીજ

કૃતકૃત્ય સમજે છે, તેવો જીવ અહવૃત્તિને ધારણ કરતો, સુખપ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી શાસ્ત્રમા ક્રિયાનુ અજીર્ણ નિદા લખી છે વળી ક્રિયાઓ કરીને, ક્રિયા નહીં કરનારાઓની નિંદા કરવાથી, મન નિદામા લપટાય છે, અને તેથી નિદાની વૃત્તિ વૃદ્ધિ પામવાથી પરનિદા ગ્રહીત થવાતુ નથી. અશુદ્ધપરિણતિથી, નિદાદિક દોષોમા પ્રવૃત્તિ વૃદ્ધિ પામે છે એકવાર જો મનને નિદા કરવામા વેગ આપ્યો, તો બીજીવાર સહેજે બીજાની નિદા થાય છે, એમ પ્રતિદિન નિદાની ટેવ વધવાથી, પછીથી નિદામાથી મન પાછુ વાળતા બહુ પ્રયાસ પડે છે પ્રબળ પ્રયત્ન કર્યા વિના, નિદાની પ્રવૃત્તિ ટળતી નથી માટે નિદાવૃક્ષને ઉગતાજ, છેદી નાખવુ. અત્ર કહેવાનુ તાત્પર્યાર્થ એ છે કે ક્રિયા કરતા, પણ અન્ય નિદા પ્રવૃત્તિ કરવી નહી અને તેવી નિદાની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેનુ કારણ અશુદ્ધપરિણતિ છે અને અશુદ્ધપરિણતિ રહેવાનુ કારણ બહિરાત્મભાવ છે અને બહિરાત્મભાવનુ કારણ અજ્ઞાન છે અને અજ્ઞાનથી ઉત્તરોત્તર તેવા દોષોની ઉત્પત્તિદ્વારા અશુદ્ધ પરિણતિની પુષ્ટિ થાય છે. માટે ભવ્ય જીવે જ્ઞાન સપાદન કરી ગર્વરહીત ક્રિયા કરવી પણ ધર્મક્રિયાથી ભ્રષ્ટ થવુ નહીં મારાશ કે ક્રિયાઓ કરી, નિદાદિક દોષો પરિહરવા અને જો ધર્મક્રિયામા પ્રવર્તીને પણ નિદાદિક કરે, તો અશુદ્ધ પરિણતિની

વૃદ્ધિ કરે છે. અને ક્રિયાનું યથાર્થ ફળ મળતું નથી. ભવ્ય જીવે ક્રિયાનું સેવન કરવું. ધર્મક્રિયા નિષ્ફળ જતી નથી. દોષ રહિત ક્રિયા કરવાના કરતાં ક્રિયા નહીં કરવી, તે સારી એમ કોઇ કહે તો તે યોગ્ય નથી. દોષ ટાળવાની સાપેક્ષ બુદ્ધિથી ક્રિયા કરે, ને દોષ લાગે, તો પણ ક્રિયા કરનાર ક્રિયા નહિ કરનાર કરતાં સારો છે, અને તે આરાધક છે. જ્ઞાન હોય તો પણ ક્રિયા વિના મુક્તિ નથી. સિદ્ધાતમાં કહ્યું છે કે—

गाथा.

जाणंतो वि य तरिउं, काइयजोगं न जुंज ए जेउ ।
सो वुज्झइ सोएणं एवं, वाणी चरणहीणो ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—તરવાનું જાણતાં છતાં, પણ નદીમાં પેશી કરચરણ હલાવે નહીં, તો નદીમાં બૂડે, તેમ જ્ઞાની પણ ચારિત્રમાર્ગથી હીન ભવ સાગરમાં ડૂબે. ચારિત્રમાર્ગથી ઘણા ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે આવશ્યકાદિ ધર્મ ક્રિયાઓનું બહુ પ્રેમથી સેવન કરવું. પણ નિંદાદિક દોષોનું ભેગું સેવન કરવું નહીં. તેમ ક્રિયાનો ગર્વ પણ કરવો નહીં. ધર્મક્રિયા કરનારાઓ જો જ્ઞાન સંપાદન કરે, અને અન્તરાત્મસન્મુખ વળે, તો દોષો નાશ પામતા જાય. ગમે તેવી પોતે બહિ-રાત્મભાવથી સારી ધર્મક્રિયા કરે, અને ગર્વ નિંદાદ દો-

પોનું સેવન કરે, તો પોતાના આત્માને પણ હિત થાય નહીં અને બીજાઓ પણ પોતાની ખગભ પ્રવૃત્તિથી ધર્મની હીલના કરે. માટે પગ નિદાદિકમા થતી અહવૃત્તિને ધર્મક્રિયા કરતા સેવવી નહી અને જો તે સેવાય તો અશુદ્ધપરિણતિની વૃદ્ધિ થાય છે હુ અમુક દીવાન છુ, રાજા છુ, અમીર છુ, શહેનશાહ છુ, અમુક લોર્ડ છુ, ઇત્યાદિ બાહ્ય સત્તામા અહ-પણુ સ્ફુરાયમાન થાય છે તથા આ દેશ મારો છે, એમ બાહ્યવસ્તુમા અહકારની સ્ફુરણા થાય છે. તથા વૃદ્ધ, યુવા અને બાલ્યાવસ્થાને આત્માની અવસ્થા માને, તેમા અહકાર સ્ફુરે તો તેથી બહિરાત્મપણુ વૃદ્ધિ પામે છે, અને એવી અહવૃત્તિયોથી આત્મા નવીન કર્મ સમુપાર્જન કરે છે, અને અહમમત્વના યોગે રાગદ્વેષના યોગે શારીરીક-માનસિક મહાકલેશ પામે છે.

વળી અહવૃત્તિયોગે કેવા પ્રકારની સ્ફુરણાઓ મનમાં સમુદ્ભવે છે, તે બતાવે છે

દુહા

क्षत्री ब्राह्मण वैश्य हुं, सहुमा हु छु श्रेष्ठ ॥
अहवृत्तिनी जागृति, थावे शु परमेष्ट ॥ २६ ॥

ભાવાર્થ—અહવૃત્તિયોગે ક્ષત્રિયકુળમા ઉત્પન્ન થતા

હું ક્ષત્રિય છું. એવો અજ્ઞાનમૂલક દૃઢાધ્યાસ બંધાઇ જાયછે. તેથી ક્ષત્રિયાભિમાની બની ભ્રમજાળમાં સપડાય છે. બ્રાહ્મણીની કૂખે જન્મતાં, હું બ્રાહ્મણ છું. વર્ણમાં બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ છે, એવો મિથ્યાદૃઢાધ્યાસ અજ્ઞાનતઃ બંધાઇ જાય છે, અને તે મહાપ્રયત્ને સદ્ગુરૂસંગથી છૂટે છે; ત્યારે હું તો આત્મા છું, એમ સત્યજ્ઞાન પ્રગટે છે. વૈશ્યને ત્યાં જન્મ થતાં, હું વૈશ્ય છું, મારાં અમુક કાર્ય છે, એમ બહિરાત્મપણાથી વૈશ્ય જાતિમાં અહંવૃત્તિની જાગૃતિ થાય છે. ક્ષુદ્રને ત્યાં જન્મ થતાં હું ક્ષુદ્ર છું, એમ દૃઢ અભ્યાસ બંધાય છે. યવનને ત્યાં જન્મ થતાં, હું યવન છું, એમ અહંવૃત્તિરૂપ દૃઢ અભ્યાસ બંધાય છે. ચીનાને ત્યાં જન્મ થતાં હું ચીનો છું, એવો દ્રઢ અભ્યાસ બંધાઇ જાય છે. વળી ઉત્તમ કુળમાં જન્મ થાય, તો મનમાં અહંકારથી વિચારે કે સર્વ મનુષ્યોમાં હું શ્રેષ્ઠ છું; એવી રીતે આત્મા અહો! બહિરાત્મભાવથી પોતાને જ્યાં જન્મ્યો, ત્યાં તેવો માની લે છે. અહો! મહાકાળ અજ્ઞાનમૂળ અહંવૃત્તિની જાગૃતિમાં, આત્મા પોતાની જાગ્રદવસ્થા સ્વીકારે છે; અહો! આવી રીતે આત્મા જ્યારે બાહ્યભાવમાં પોતાને કલ્પી લેછે, તો તે પરમાત્મસ્વરૂપ શીરીતે પ્રાપ્ત કરી શકે? જેમ કોઇ મનુષ્ય પોતાને રાજા છતાં, ભિક્ષુક કલ્પી લે, તો તેની કેટલી અજ્ઞાનાવસ્થા! તેમ આ આત્મા બહિરાત્મભાવમાં, પોતાને કલ્પી, મહાદુઃખપાત્ર બન્યો છે. જેમ

કોઇ મનુષ્યે મદિરાપાન કર્યું હોય, અને પોતાને પછી કહે કે હું તો શ્રી છુ, વા કહે કે હુ તો વાઘ છુ, વા કહે કે હુ તોણાદશાહ છુ, જેમ તે દારૂપાન કરનારની કલ્પનાઓ જુઠી છે, તેમ નિશ્ચયનયથી જોતા આત્મા બ્રાહ્મણાદિ જાતિરૂપે નથી નાહક મોહ મદિરા પીને પોતાને પરરૂપે કલ્પી દુ ખી થાય છે.

• વળી અહ વૃત્તિથી આત્માની કેવી સ્થિતિ થાય છે તે બતાવે છે

દુહા

भ्रमण करे भवमा भवि, अहंवृत्ति आवेश ॥
अहंवृत्ति मनमां जगे, फरतो देशोदेश ॥ २७ ॥
आशाथी आधीनता, सुख तो मळे न लेश ॥
अहवृत्ति ससारता, टळता शु अवशेप ॥ २८ ॥

ભાવાર્થ—અજ્ઞાની જીવ અહ વૃત્તિના આવેશથી ચોરાશીલાખ જીવયોનિરૂપ સ સારમા અન તશ· પરિભ્રમણ કરે છે; દેવતા, મનુષ્ય, તિર્ય ચ, અને નારકીમા પણ આ જીવ જન્મ્યો, અને ત્યા અહ મમત્વરૂપ અહ વૃત્તિના વિચારમા પડી, પુન પુન કર્મ ઉપાર્જન કર્યા અને કર્મ ઉપાર્જન કરી, મહા દુ ખ પામ્યો. મનમા અહ વૃત્તિની જાગૃતિ થએ છતે, આત્મા ધનાદિક અર્થે દેશોદેશ પરિભ્રમણ કરે છે. દેશને

પોતાના કલ્પી લે છે. અને તે બાહ્યદેશમાં પોતાને કલ્પીને ત્યાં સુખની આશાએ પ્રયત્ન કરતો છતો, પણ જરા માત્ર સુખ પામી શકતો નથી. ક્ષણિકસુખની લાલચે, અનંત-સુખાશ્રય આત્મસ્વરૂપને ભૂલી ગયો. જરા માત્ર પણ આ-જીવે આત્મસુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કર્યો નહીં, આત્મસુખ માટે સદ્‌ગુરૂનાં ચરણકમળની ઉપાસના કરી નહીં. આત્મ સ્વરૂપજ્ઞાનાર્થે, ગીતાર્થગુરૂઓનાં વચન શ્રવણ કર્યાં નહીં. સામાન્ય વિશેષાત્મકપદાર્થસ્વરૂપ સમજી શક્યો નહીં. આત્મારૂપ દેશનું જ્ઞાન લીધું નહીં, અને બાહ્યદેશમાં સુખ માની લીધું. ઇત્યાદિ સર્વ અહંવૃત્તિનો પ્રભાવ જગત્‌માં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. વળી અહંવૃત્તિથી આશા ઉત્પન્ન થાય છે. આ જગત્‌માં અનેક પ્રકારની આશાઓને મનુષ્યો ધા-રણ કરી રહ્યા છે, કરે છે, અને કરશે. સ્ત્રી, ધન, પુત્ર, સુખની આશાએ અનેક પ્રકારના ઉદ્યમો કરાય છે. આશારૂપ પિશાચિનીના યોગે, અનેક પ્રકારની ગુલામગીરી જીવ કરે છે. ધનની આશાએ મૂર્ખ મુઢ રાજાની સેવા પંડિતો પણ કરે છે. સ્ત્રીની આશાએ અનેક પ્રકારની અજ્ઞાઓ પુરૂષ ઉઠાવે છે; સંસારનાં સુખ મધુબિંદુ સમાન છે, તેની આ શામાં જીવ પોતાનું આયુષ્ય વ્યર્થ ગુમાવે છે; ક્ષણિક સુ-ખની આશામાં, ચંડાલની પણ સેવા ચાકરી કરે છે. તે સંબંધી શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે—

पद.

आशा ओरनकी क्या कीजे, ज्ञान सुधारस पीजे ॥आशा॥
भटकत द्वार द्वार लोकनके, कुकर आशा धारी ॥
आतम अनुभव रसके रसीया, उतरे न कबहु खुमारी ॥आशा॥१॥
आशा दासीके जे जाया, ते जन जगके दासा ॥
आशा दासी करे जे नायक, लायक अनुभव प्यासा॥आशा॥२॥
मनसा प्याला प्रेम मसाला, ब्रह्मअग्नि परजाळी ॥
तनभाठी अवटाइ पीए कस, जागे अनुभव लाली ॥आशा॥३॥
अगम पियाला पीयो मतवाला, चिन्ही अध्यातमवासा ॥
आनदघन चेतन व्है खेले, देखे लोक तमासा ॥ आशा॥४॥

બહિરાત્મભાવથી અજ્ઞાનીજીવો આશારૂપ ઝેરના પ્યાલા પીવે છે, અને પરભાવરૂપ વિષ્ઠામા ભૂંડની પેઠે સદાકાળ રાચીમાચીને રહે છે આશાના બાંધ્યા જીવો પરભાવરૂપ મહા દુખસાગરમા પડે છે. આશાના યોગે જીવો અનેક પ્રકારના મહાદુકમો કરે છે કૂતરાની પેઠે આશાના યોગે જીવ ઠેકાણે ઠેકાણે ભમ્યો, પણ કોઇપણ સ્થાને જગમાત્ર સુખ પામ્યો નહીં વિશેષ શું કહેવું કે આશાની વૃદ્ધિથી વિશેષ દુખ અને આશાના નાશથી સુખ થાય છે. પરાધીનપણું આશાના યોગથીજ જીવોને હોય છે.

આશારૂપ દાસીના પુત્રો જગત્માં દાસજ જાણવા. આ શાથી લેશ માત્ર પણ સુખ મળતું નથી. આશાનો નાશ થતાં, કશું અવશેષ રહેતું નથી. અહો ! આ જીવ આશાના યોગે અનેક પ્રકારના વિકલ્પ સંકલ્પો કરે છે; તેમજ અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે, પણ તેથી કંઇ સુખ નથી. શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે—

आशा मारी आसन घरघटमें, अजपाजाप जपावे ।
आनंदघन चेतनमय मूरति, नाथ निरंजन पावे ॥

ઇત્યાદિ—અનાદિકાળથી મોહના વશથી આ જીવ પરપુદ્ગલ વસ્તુમાં સુખની આશા રાખે છે, તેનું કારણ અજ્ઞાન છે; જો આત્મજ્ઞાન થાય, તો પરવસ્તુમાં અહંપણું જીવ શા માટે ધારણ કરે ? જે પુદ્ગલ વસ્તુઓ એક ક્ષણમાં અન્ય રૂપ ધારણ કરે છે, તેવી જડ વસ્તુઓમાં જીવ પોતાપણું કલ્પે નહીં. તો તે સુખી છે, જે વસ્તુઓની આશા રાખવામાં આવે છે, તે વસ્તુઓ સર્વ પ્રાપ્ત થાય એવો કાંઇ નિયમ નથી. તેમ તે વસ્તુઓથી સુખ પણ થતું નથી, એમ અનુભવથી જોવામાં આવે છે. આશારૂપ દાસીના પ્રેમથી ફસાએલ આ જીવે અનેક શરીરો ધારણ કરી, અનેક સંકટો વેઠયાં, તો પણ હજી તેને કંઇ સુખ પ્રાપ્ત થયું નહીં. અને થનાર પણ નથી. માટે ભવ્યજીવોએ આશાથી દૂર રહેવું. પાણી વલોવતાં કદી માખણ નીકળનાર નથી. જેમ

રેતી પીલતા, તેલ નીકળતુ નથી, તેમ આશાના મગથી કદી સુખ થતુ નથી જે પ્રાપ્ત થવાનુ છે, તે થવાનુ છે. તે સબધી નાહક વિકલ્પ સકલ્પરૂપ ચિતારૂપ દાવાનલમા પડવાથી દુખજ પ્રાપ્ત થાય છે. આકાશમા જેમ આકાશીયપુષ્પ ઉત્પન્ન થાય નહી, તેમ પરવસ્તુની આશાથી કદી પણ સત્યસુખ થાય નહીં કેટલાક મનુષ્યો રાજ્યની આશામા પરભવમા ચાલ્યા ગયા, કેટલાક ધનની આશામાજ મૃત્યુ પામ્યા કેટલાક જીવો આશાથી જરા માત્ર પણ ઉઘતા નથી આશારૂપ અગ્નિના સયોગથી જીવ સદાકાળ તપ્ત રહે છે આશા સબધી કબીર કહે છે કે—

माया मरी ओर मन मरे, मर मर गए शरीर ॥
आशा तृष्णा ना मरी, लिख गए दास कबीर ॥ १ ॥

કબીરભક્ત પણ આશાનુ આવુ માહાત્મ્ય બતાવે છે, આશા હૃદયમા શક્તિની પેઠે વસ્યા કરે છે આશામાં અનેક દુખ સમાયા છે તે ઉપર એક દૃષ્ટાત કહે છે. " એક નગરમા પિગલા નામની એક વેશ્યા રહેતી હતી. તે રૂપ અને લાવણ્યથી બહુ શોભતી હતી એક દિવસ તે સવારના પહોરથી ધનિક પુરૂષોની આશાએ ગોખમા સુંદર શણગાર સજીને બેઠી, પણ કોઇ તેની પાસે આવ્યુ નહીં સાયકાળ થવા આવી, પણ કોઇ પણ ગ્રહસ્થ તેને મળ્યો નહીં પિગલા વેશ્યાએ વિચાર કર્યો કે કોઇ રાત્રીના વખતમા

આપણી પાસે આવશે, એમ વિચાર કરતી પરપુરૂષની આશાથી રાત્રીના બાર વાગ્યા સુધી બેઠી, પણ કોઇ પુરૂષ આવ્યો નહીં. પુરૂષ મળવાની આશા તેના હૃદયમાં વારંવાર નદીના પૂરની પેઠે ઉભરાતી હતી. પણ રાત્રીના બે વાગ્યા સુધી આશામાં ને આશામાં જરા માત્ર પણ ઉંઘી નહીં. ત્યારે તેણે વિચાર કર્યો કે અહો! મેં આશામાં નિદ્રા પણ લીધી નહીં. ભોજન પણ કર્યું નહીં. ધિક્કાર છે આશાને કે જે મેં આશાથી બંધાઇ મારૂં જીવન વ્યર્થ ગાળ્યું, એમ વિચાર કરતાં તેણીના મનમાં વૈરાગ્ય પ્રગટયો. વેશ્યાનો ધંધો છોડી દીધો, પ્રભુભજન કરવા લાગી, અને અનેક પુરૂષોને વેશ્યાના સંગથી થતી ખુવારી સમજાવવા લાગી, અને પોતે સદાચારમાં તત્પર થઇ; આશાને ઉદ્દેશી કહ્યું કે—आशा हि परमं दुःखं, नैराश्यं परमं सुखम् આશા છે તેજ મોટામાં મોટું દુઃખ છે, અને આશારહિતપણું તેજ મોટું સુખ છે. આપણે આશાનાં બંધનો છોડીએ તો સુખનો અનુભવ મેળવવા ભાગ્યશાળી થઇશું. અનેક પ્રકારની આશાઓના વિચારો સપાસપ મનમાં કર્યા કરો છો, અને તેથી સુખની આશા રાખો છો, તે એકી વખતે ભસવા અને આટો ફાકવા બરોબર છે. તમારે સુખની ઇચ્છા છે, પણ આશાના વશમાં છો, ત્યાં સુધી તમો તમારૂં કાર્ય સિદ્ધ કરી શકવાના નથી. બહિરાત્મભાવ યોગે આશાથી અહંવૃત્તિ, પરવસ્તુમાં

થયા કરે છે. શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે કે—

हु एनो ए माहरो, ए हु एणीबुद्धि ॥
चेतन जडता अनुभवे, न विमासे शुद्धि ॥
आतमतत्त्व विचारीए. ॥

હુ એનો અને એ મારો, એવી બુદ્ધિથી ચેતન જડતા એટલે બહિરાત્મપદ અનુભવેછે. અને તેની બહિરાત્મ બુદ્ધિથી આત્મા પોતાનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ અનુભવી શકતો નથી. માટે આત્મતત્વની વિચારણા કરવી કે જેથી પરમા થતી અહવૃત્તિ ટળે, અહવૃત્તિથીજ સસારમા પરિભ્રમણ થયા કરે છે આશા ટળે તો કઇ બાકી રહેતુ નથી, અર્થાત્ આશાના નાશથી શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે જેમ વડના બીજથી મોટુ વૃક્ષ બને છે, તેમ એક નાની સરખી આશાથી પણ મોટુ દુખવૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે, આશાનો નાશ કઇ એકદમ થતો નથી જ્ઞાની સદ્ગુરૂ મુનિગજની સેવના, ભેદજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, અને સસારના ત્યાગથી આશારૂપ અકુરો નાશ પામે છે, આત્માને એ આશાથી ખરેખર દુખજ થાય છે, એમ જો નિશ્ચય કર્યો હોત તો સસારમા પરિભ્રમણનો સમય રહેત નહીં. આશા એ ક્ષયરોગ સમાન છે ક્ષયરોગથી એકવાર મરણ થાય છે, અને આશારૂપ ક્ષયરોગથી તો વારવાર જન્મ મરણ થાય છે. ક્ષયરોગથી તમારા હૃદયમા જેટલી બીકરહે છે તેટલી જો આશારૂપ ક્ષયરોગથી બીક હોત, તો પરાધીન અવસ્થા ભોગવવી પડત નહીં. આપણે પોતેજ આશારૂપ

દુઃખવૃક્ષોને અહંવૃત્તિરૂપજલથી સિંચી મોટાં કરીએ છીએ તો તેનું ફળ આપણનેજ ભોગવવું પડશે. હે ચેતન ! તારી આવી પરાધીનસ્થિતિ પરની આશાથી થઇ છે, પર પુદ્ગલની આશાથી, હે ચેતન ! તું પુદ્ગલદ્રવ્યના ઘેર, વર્ણ ગંધાદિક વસ્તુની ભિક્ષા માગતો ફરે છે, પણ તેથી હે ચેતન ! તારૂં કંઇ કાર્ય સિદ્ધ થશે નહીં, તારી અનંત જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રરૂપ, રૂદ્ધિ તારીજ પાસે છે, ને પોતાની રૂદ્ધિની શોધ કર, ધ્યાન કર, તારી રૂદ્ધિવિના હે ચેતન ! તને ખરેખર સત્યસુખ પ્રાપ્ત થશે નહીં. અનંત તીર્થંકરો થયા, તેમણે પણ પુદ્ગલવસ્તુઓરૂપરૂદ્ધિને એંઠ સમાન સમજી તેનો ત્યાગ કરી, અંતરની રૂદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી, હે આત્મા ! તું પણ હવે આવું તારૂં સ્વરૂપ સમજી, બાહ્ય વસ્તુઓની આશા કરીશ નહીં. ખરેખર તું તો જ્ઞાનરૂપ અમૃતનો પીનાર છે, તો તું આશારૂપ વિષના પ્લાલા કેમ પીવે છે ? જરા અંતરમાં વિચાર કર. આત્મસ્વરૂપનો અનુભવરૂપરસ પીવાથી જે ખુમારી ચઢશે, તે કદિ ઉતરશે નહીં, અને તે અનુભવરસ પીવાથી અનંત સુખની ખુમારી અનુભવમાં આવશે. મોટા મોટા રાજા ચક્રવર્તિયો પણ આશાનો ત્યાગ કરી, નિર્જન પ્રદેશમાં ધ્યાનારૂઢ થયા, અને પરમ સુખ પામ્યા. જગત્નાં કાર્યો કરતાં, પણ અંતરમાં નિરાશભાવે વર્તવાથી, કર્મલેપ લાગતો નથી, અન્યજીવોને

ઉપકાર કરીને, પણ સામી અમુક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખીશ નહીં. હુ અમુકને દાન આપુ છુ, તેથી તે અમુક મારૂ કાર્ય કરશે, એવી આશા રાખીશ નહી જો તે અમુક આશાથી, અમુક મનુષ્યને ભણાવ્યો, પાછળથી તે મનુષ્ય તારૂ કામ નહી કરે, તો તને પશ્ચાત્તાપ થશે, અને પછી બીજાઓને ભણાવતા, દાન દેતા, પાછો હઠીશ, માટે પરોપકાર વિગેરે જેજે કાર્ય કરવા, તે નિરાશાભાવે કરવા નિરાશાભાવે કાર્ય કરવાથી, આત્મા પરમસુખ પ્રાપ્ત કરે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન વિના બહિરાત્મભાવનો નાશ થતો નથી. માટે અહવૃત્તિનુ સસારપરિભ્રમણ ફળ જાણી સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન લેવુ વળી અહવૃત્તિનુ માહાત્મ્ય જણાવે છે.

દુહા.

शस्त्र ग्रही रणमा चढे, माने हु महायोध ॥
अहवृत्ति प्रगटे यदा, तव वर्ते छे क्रोध ॥ २० ॥

ભાવાર્થ—અજ્ઞાની અહવૃત્તિના યોગે, શસ્ત્ર ગ્રહણ કરી, રણમા ચઢે છે, અનેકપ્રકારના યુધ્ધો–લડાઈઓ પરમા અહત્વબુદ્ધિયોગે થાય છે મહાભારતની લડાઈ થઇ, તેમા પણ અહવૃત્તિરૂપ મહાડાકિનીનુ જોર હતુ. ઇગ્લીશોએ ટ્રાન્સવાલની લડાઈ કરી, તેમાં અહવૃત્તિ જ કારણભૂત હતી જાપાન અને રૂશીયાની લડાઈ થઇ તેમા પણ

અહંવૃત્તિજ બીજરૂપ છે. રણમાં અજ્ઞાની જીવ પોતાને મહાયોદ્ધા તરીકે માને છે, તે પણ અહંવૃત્તિની ચેષ્ટાજ છે. જેમ કોઇ સ્ત્રીના શરીરમાં વ્યંતરી પેઠી હોય, અને પછી તે સ્ત્રી રૂદન કરે, મારવા ઉઠે, ગાળો દે, અનેક પ્રકારનું જૂઠું બોલે, ઘડીમાં રૂએ, ઘડીમાં ક્રોધ કરે, ઘડીમાં હસાહસ કરી મૂકે, ઘડીમાં ઉઠાઉઠ કરી મૂકે, તેમ અહંવૃત્તિરૂપ ડાકિની, પુરૂષ યા સ્ત્રીના શરીરમાં પ્રવેશ કરી, અનેક પ્રકારની યુદ્ધની ચેષ્ટાઓ કરે છે, અને સહસ્ત્રશઃ જીવોનો ઘાત કરી દે છે, તેમ વળી અહંવૃત્તિના પ્રેર્યા જીવો ક્ષણમાં ક્રોધી બની જાય છે, અને તેથી મહાકર્મ ઉપાર્જન કરે છે. અહંવૃત્તિરૂપ વ્યંતરીથી પ્રેરાયલા જીવોની સંગતમાં આવનારા મનુષ્યોને અહંવૃત્તિ વળગે છે. અહંવૃત્તિરૂપ વ્યંતરી, જીવોને ચારગતિરૂપ ખાડામાં નાખી દે છે. મોટા મોટા ઋષિયો અને મહાતપસ્વીઓને પણ અહંવૃત્તિએ સંસારમાં પાડી દીધા. અહંવૃત્તિવશમાં પડેલા જીવો પોતાનું સ્વરૂપ બીલકુલ સમજી શકતા નથી. અનેક યુદ્ધમાં જય કરી શકાય છે, ભૂખ વેઠી શકાય છે, તૃષા વેઠી શકાય, છે, શત્રુઓ ઉપર જય કરી શકાય છે, આકાશમાં પણ ચાલી શકાય છે, પણ અહંવૃત્તિનો નાશ કરી શકાતો નથી. કોઇ વિરલા પુરૂષો અહંવૃત્તિનો નાશ કરી શકે છે. અહંવૃત્તિ અનેક પ્રકારનાં રૂપ ધારણ કરી હૃદયમાં પ્રગટે છે તેનું યત્કિંચિત્ સ્વરૂપ બતાવે છે.

दुहा.

विषयेच्छा वृद्धि लहो, अहंवृत्तितायोग ॥
भय चंचलता वैरता, अहंवृत्तिना भोग ॥ ३० ॥
हुं शाणो हुं शोभतो, हुं सहुमां हुशियार ॥
अहंवृत्ति महाडाकिनी, दुःखश्रेणि दातार ॥ ३१ ॥

ભાવાર્થ—સ્પર્શનેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય ચક્ષુરિન્દ્રિય, શ્રોત્રેન્દ્રિય, એ પાચ ઇદ્રિયોના વિષય ભોગની ઇચ્છાની વૃત્તિ પણ અહવૃત્તિના યોગે ઉત્પન્ન થાય છે. રાવણે સીતાને અપહરી, તેમા વિષયની ઇચ્છાજ કારણ ભૂત હતી વિષયોમા સુખ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ ત્યારે રાવણે પાપ કર્મ આદર્યું, અને તેથી તેનુ રાજ્ય ગયુ, રણમા મરી ગયો અહ વૃત્તિએ રાવણના આત્મામા પોતાની પ્રબલ સત્તા વર્તાવી હતી દુર્યોધને અહવૃત્તિના યોગે પાચ પાડવોની સાથે લડાઇ કરી હતી વિષયોમા અહવૃત્તિથી આસક્ત થએલા ગર્દભભિલ્લરાજાએ દુર્ગતિ સ્વીકારી અલ્લાઉદ્દીન ખુનીએ લાખો મનુષ્યોને અહવૃત્તિના યોગે મારી નાખ્યા અનેક પ્રકારના દુખની દેનારી લડાઇઓમા પ્રાણાહુતિ અર્પનાર મનુષ્યો પણ અહવૃત્તિના સેવકો જાણવા વળી આ આત્મા અહવૃત્તિના યોગે સાતભયનો ભોક્તા બને છે. યાવત પરપુદ્ગલવસ્તુમા અહ ત્વમમત્વભાવ છે, ત્યા સુધીજ ભય-

દશા રહે છે. પરવસ્તુમાંથી મમત્વભાવ છુટી જતાં, જીવ નિર્ભય થાય છે. અનેક પ્રકારની મનવચન તથા કાયયોગથી થતી ચંચળતા પણ અહંવૃત્તિના યોગે છે. આત્મા મોક્ષ પામ્યો નહીં, તેનું કારણ અહંવૃત્તિ છે. આત્મા વારંવાર કર્મ ગ્રહણ કરી અનેક પ્રકારનાં શરીર ગ્રહણ કરે છે, અને છોડે છે, તે પણ અહંવૃત્તિનોજ પ્રભાવ છે. પોતાના સંબંધમાં આવતા અનેક જીવોની સાથે કલેશ કરે છે, અને અનેક જીવોનો નાશ કરે છે, તેનું કારણ પણ અહંવૃત્તિજ છે. હું શાણો છું, મારા જેવો કોઇ નથી, મારાવિના કોઇ કાંઇ કરી શકનાર નથી, મારી શક્તિના જેવી કોઇની શક્તિ નથી, સર્વ સંસારી વ્યાપાર વિગેરે પ્રપંચોમાં મારા જેવો બીજો કોઇ હુંશિયાર નથી, ઇત્યાદિ મનમાં વિચારવું. તે સર્વ અહંવૃત્તિની ચેષ્ટા છે. અહો ! આશ્ચર્યની વાત છે કે અહંવૃત્તિથીજ આવા પ્રકારનાં વિચિત્ર દુઃખ થાય છે, તો પણ મોહરૂપ મદિરાનું પાન કરનાર મૂઢજીવો; જરામાત્ર પણ ચેતી શકતા નથી. અહંવૃત્તિરૂપ મહાડાકિની, દુઃખ શ્રેણિ અર્પનાર છે, એમ ભવ્ય જીવો જાણો; અને તે ડાકિનીનો સંગ નિવારો. આત્મજ્ઞાનરૂપ મંત્રથી અહંવૃત્તિ ડાકિની દૂર-નાશી જશે. માટે આત્મજ્ઞાનરૂપ મંત્રના અર્પનાર સદ્ગુરૂ મુનિરાજની ઉપાસના કરો. સદ્ગુરૂની આજ્ઞામાં રહો. પામર-જીવ, સદ્ગુરૂના ઉપદેશ વિના ધર્મતત્ત્વ સમજી શકતો

નથી. અહંવૃત્તિના નાશ માટે સદ્ગુરૂ મહારાજ સારા ઉપાયો બતાવશે પરમ વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનવિના અહં વૃત્તિનો નાશ થતો નથી આત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્ય હૃદયાકાશમા પ્રગટતા અહં વૃત્તિરૂપ અંધકાર નાશ પામે છે, મોટા મોટા કુહાડાઓ લોઢાને કાપી શકતા નથી, પણ છીણીઓ લોઢાને કાપી નાખે છે તેમ જગતની વિદ્યાઓ અહં વૃત્તિનો નાશ કરી શકતી નથી, પણ આત્મજ્ઞાન અહં વૃત્તિનો ત્વરિત્ નાશ કરે છે અહં વૃત્તિનો નાશ ભેદજ્ઞાન અને ચારિત્ર વિના થતો નથી મોક્ષસાધ્યસાધકભવ્ય પુરૂષો અંતરથી આત્મસ્વરૂપનું સ્મરણ કરી, અહં વૃત્તિનો નાશ કરે છે, સર્વ સંસાગિક પદાર્થોનો ત્યાગ કરી, પંચમહાવ્રત અંગીકાર કરી, મુનિ થઇને પણ અહં વૃત્તિનો નાશ કરી આત્મિકસુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો, એજ ઉત્તમોત્તમ કર્તવ્ય છે અહં વૃત્તિ જો કે મહા જોરવાળી છે, તો પણ જ્ઞાન અને ધ્યાનથી તેનો નાશ થઇ શકે છે અહં વૃત્તિથી થતા અભિમાનથી સંસારમા જીવો હિંસા, જૂઠ, ચોરી, વ્યભિચાર, વિશ્વાસઘાત, વિગેરે પાપકૃત્યો અહર્નિશ કર્યા કરે છે. અહં વૃત્તિના યોગે આત્મા પોતાનુ સ્વરૂપ ધ્યાન મૂકી, અન્યવસ્તુનુ ધ્યાન કરે છે, તેથી પોતે પરવસ્તુનો ધ્યાતા કહેવાય છે અનેક પ્રકારના દોષોની ઉત્પત્તિ અહં વૃત્તિના યોગે ઉદ્ભવે છે, આત્માના અનંતગુણોનું આવરણ અહં વૃત્તિના યોગે થયુ છે, થાય છે, અને થશે.

અહંવૃત્તિના યોગે આપણે અન્ય પુદ્દગલવસ્તુઓને રૂદ્ધિ તરીકે માની તેમાં રમણુતા કરીએ છીએ. અહો ! અહંવૃત્તિ, તારૂં પ્રબળ સામ્રાજ્ય છે. હવે કૃપા કરી તું મારાથી જરા દૂરથા ! દૂરથા ! વળી અહંવૃત્તિનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે.

दुहा.

जे अज्ञानी जीव छे, पशुसम वर्ते जोय ॥
अहंवृत्ति तेमां घणी, कथ्युं विचारी जोय ॥ ३२ ॥
अज्ञानीने अंध वे, देखे नहि तलभार ॥
रणना रोझसमान ते, पामे नहि भवपार ॥ ३३ ॥
अज्ञानी अज्ञानमां, गाळे सघळो काळ ॥
वृद्धपणुंने श्वेतकेश, पण वर्तेछे बाळ ॥ ३४ ॥

ભાવાર્થ—જે પુરૂષો સમ્યગ્ અનેકાન્તધર્મતત્ત્વથી અજાણ છે, તે આ સ્થળે અજ્ઞાની જાણવા. ધર્મથી અજાણ પુરૂષો પશુ સદૃશ સંસારમાં પ્રતિભાસે છે. અજ્ઞાની જીવો સ્વપરજ્ઞાનના અભાવે સંસારમાંજ સાર માની, રાત્રી અને દિવસ ઘાંચીની ઘાણીના બળદની પેઠે યત્ન કર્યા કરે છે. અને અજ્ઞાનીજીવો સાંસારિક સુખની લાલસાએ અનેક પ્રકારનાં પાપો સેવવામાં, જરામાત્ર પણ અચકાતા નથી. મનુષ્યઅવતાર શાથી પ્રાપ્ત થયો ! હું કોણ છું ? કયાંથી આવ્યો ! અને કયાં જઇશ ? મારૂં સંસારમાં શું છે ! મારી

સાથે પરભવમા કોઇ આવશે ? પુણ્ય શુ ! અને પાપ શુ !
ઇત્યાદિ વિચારશૂન્ય અજ્ઞાની જીવોનુ હૃદય હોય છે
સસારમા શુ આદેય છે ? કઇ વસ્તુ ત્યાગ કરવા યોગ્ય
છે ! શુ જાણુવા યોગ્ય છે ? ઇત્યાદિ વિવેકના અભાવે,
અજ્ઞાનીજીવને શાસ્ત્રકાર પશુ સમાન કહે છે, તે અસત્ય
નથી. પશુ જેમ ખાવુ, પીવુ, ઉઘવુ, અને વિષયસુખ ભોગ-
વવા, એટલુ જ સમજી શકે છે, તેમ અજ્ઞાની મનુષ્ય ખાવુ,
પીવુ, સ્ત્રી ધન પુત્રનુ પાલન કરવુ, અને વિષયસુખ ભો-
વવા એટલુંજ સમજી શકે છે અજ્ઞાનીજીવમા અહવૃત્તિ
ઘણી હોય છે બી એ. વા, એમ એ પર્યંત અભ્યાસ
કરો, સી. આઇ ઇ અક્ષરોની પદવીઓ મેળવો, પણુ તેથી
તમારૂ હિત તેટલામા સમાયુ નથી જ્યાસુધી ષડ્દ્રવ્ય,
સાતનય, સિદ્ધાતાદિકનુ જ્ઞાન યોગ્યતા પૂર્વક મેળવી ભેદ
જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી, ત્યા સુધી તમો આત્મસન્મુખ
થયા નથી, અને આત્મસન્મુખ થયા વિના, તમારૂ જાણુવુ અ-
વિદ્યા વા અજ્ઞાનરૂપ છે, અને એવા અજ્ઞાનથી હુ ખકાઞ્ક ભવાત
થતો નથી, અજ્ઞાની પુરૂષજડ સરખો અ તર્ દૃષ્ટિથી જોતા ગણાય
છે અજ્ઞાની અને અ ધ બે સરખા છે. અ ધપુરૂષના કરતાં પણુ
અજ્ઞાની તો ખરાબ છે, કારણુ કે, અ ધપુરૂષ તો સદ્દગુરૂ
ઉપદેશ શ્રવણુ કરી, અ તરદષ્ટિને ખીલવે છે, રણુનારોઝ
સમાન અજ્ઞાની છે અજ્ઞાની મિથ્યાત્વાદિકમા લેપાએલો

હોવાથી શાશ્વતમુક્તિ પામી શકતો નથી. અનંતકાળ આ જીવે નિગોદમાંથી ગાળ્યો, ત્યાં પણ અજ્ઞાન હતું, અવ્યવહાર રાશિ નિગોદમાંથી નીકળી. વ્યવહારરાશિમાં આવ્યો. પાંચ સ્થાવરમાં ઘણાકાળ સુધી પરિભ્રમણ કર્યું ત્યાંથી બેરેંદ્રિયમાં આવ્યો; ત્યાંથી તેરેંદ્રિય અને ત્યાંથી ચતુરિન્દ્રિયમાં આવ્યો; ત્યાંથી પંચેંદ્રિયમાં આવ્યો; પંચેંદ્રિયના પણ દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી એ ચારભેદ છે. એ ચારના પણ પ્રત્યેકના ઘણા ભેદ છે, ઇત્યાદિ અવતારો ગ્રહણ કર્યા, પણ અજ્ઞાનના વશથી આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ સમજી શક્યો નહીં, શ્રીવીતરાગ વચનની શ્રદ્ધા કરી નહીં. કુદેવ કુગુરૂ, કુધર્મને ધર્મ માની, તેમાં વિશ્વાસ રાખ્યો. ઇત્યાદિ સર્વ અજ્ઞાનનાંજ પરિણામ જાણવાં, અજ્ઞાન પણ ત્રણ ભેદે છે. મતિઅજ્ઞાન, બીજું શ્રુતઅજ્ઞાન, અને ત્રીજું વિભંગજ્ઞાન તેમાં પ્રથમના બે ભેદો હાલમાં આ પંચમઆરામાં વિશેષતઃ જોવામાં આવે છે. અજ્ઞાનથી જીવને અજીવ માનવામાં આવે છે, તેમજ અજ્ઞાનથી પુણ્યને પાપ માનવામાં આવે છે, અને પાપનાં કાર્યને પુણ્ય માનવામાં આવે છે. અજ્ઞાનથી આશ્રવને સંવર માનવામાં આવે છે, અને સંવરને આશ્રવ માનવામાં આવે છે, તેમજ અજ્ઞાનથી બંધને મુક્તિ માનવામાં આવે છે, અને મુક્તિને બંધમાનવામાં આવે છે. અજ્ઞાનથી પુદ્ગલદ્રવ્યને જીવરૂપે માનવામાં આવે છે; અને

જીવને જડ માનવામા આવે છે, અજ્ઞાનથી રૂપીવસ્તુને અરૂપી માનવામા આવે છે, અને અરૂપીને રૂપી માનવામાં આવે છે અજ્ઞાન એજ મિથ્યાત્વનુ મૂળછે, અજ્ઞાની જીવથી આત્મહિત થઇ શકતુ નથી. મહાપ્રોફેસરની પદવી મેળવો, અનેક પ્રકારની ભાષાના વિદ્વાન્ ગણાઓ, પણ જ્યા સુધી સ્યાદ્વાદ રૂપે આત્માને ઓળખ્યો નથી ત્યા સુધી અજ્ઞાની છો અજ્ઞાનીની ક્રિયા સસારની વૃદ્ધિ કરે છે, વિષમા વિષ, દુઃખમા દુ ખ અજ્ઞાનછે માટે અજ્ઞાનનો નાશ કરવા સદ્ગુરૂ મુનિરાજ ની ઉપાસના કરવી અજ્ઞાનથી સત્યાસત્યનુ ભાન થતુ નથી. અજ્ઞાની પુરૂષ લોકવ્યવહારની નીતિનેજ ધર્મ કહે છે, વા દુનીયામા શુદ્ધાચાર રાખવો, એટલોજ ધર્મ સ્વીકારે છે, પણ તે તેનુ અજ્ઞાનજ છે, અજ્ઞાની પુરૂષ સર્વ ધર્મને એક ધર્મમાની બેસે છે. જેમ કોઇ બાળક, બકરી, ગાય, ભેસ ઉટ, શુવર, આકાડાના દૂધને એક સરખુ દૂધ માની લે છે, તેમ અજ્ઞાની જીવ, સર્વ ધર્મને એક સરખા માની લે છે, પણ તેનાથી સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરી શકાતો નથી દુનીઆની વસ્તુઓનું જ્ઞાન સારી રીતે મેળવ્યુ, પણ આત્માનુ જ્ઞાન, સાતનય, સપ્તભંગી, નિક્ષેપા, પ્રમાણ, અનુભવાદીથી મેળવ્યુ નથી, ત્યા સુધી તમારૂ કાર્ય સિદ્ધ થવાનુ નથી. અને સમકિત રત્ન પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી, ઉમર વધવાથી કાંઇ મહત્વ પ્રાપ્ત થતુ નથી. કહ્યુ છે કે—

દુહા.

ઉમર વધીતો શું થયું, ગદ્ધાં ઘરડાં થાય ॥
ખરાવપોરે ભૂંકતાં, મૂરખ તેવાં ન્યાય ॥ ૧ ॥

વૃદ્ધપણું તથા ધોળા વાળ આવવાથી મહત્વપણું પ્રાપ્ત થતું નથી, એવા વૃદ્ધો પણ અજ્ઞાનયોગે બાળ જાણવા અને બાળ હોય તો પણ અઇમુત્તામુનિની પેઠે જ્ઞાનવૃદ્ધ જાણવા. અજ્ઞાની જીવો સંસારની મોહમાયારૂપ ઘોર નિદ્રામાં સૂઇ રહ્યા હોવાથી હિતાહિત જાણી શકાતા નથી. જ્ઞાની શ્વાસોચ્છ્વાસમાં કર્મનો ક્ષય કરે છે, ત્યારે અજ્ઞાની પૂર્વ ક્રોડ વર્ષ પર્યંત ચારિત્ર પાળે, તો પણ કર્મક્ષય કરી શકતો નથી, જ્ઞાનીને આશ્રવના હેતુઓ પણ સંવરરૂપે પરિણમે છે, અને સંવરના હેતુઓ, અજ્ઞાનીને આશ્રવરૂપે પરિણમે છે, અજ્ઞાની અને ભૂંડનું જીવન સરખું છે. કોઇ પણ પ્રકારની ભાષા ભણ્યા વા વાંચતાં લખતાં આવડયું એટલે જ્ઞાની બની ગયા એમ સમજવું નહીં. શ્રી વીતરાગનાં વચન, અનેકાન્ત રૂપે સમજી, શ્રદ્ધા કરવાથી જ્ઞાની થઇ શકાય છે; અજ્ઞાની બાહ્ય વસ્તુમાં સદાકાળ લોભાઇ દ્વેષ, ક્રોધ માન માયા લોભાદિકનું સેવન કરી, અહંવૃત્તિની પ્રતિદિન પુષ્ટિ કર્યા કરે છે. અહંવૃત્તિના યોગે જ્ઞાનાવરણીયાદિક આઠ કર્મોની વર્ગણાઓ ગ્રહણ કરે છે, અને તેથી પોતે સંસારમાં

ત થાય છે—વળી અહંવૃત્તિનું સ્વરૂપ બતાવે છે

दुहा

अहंवत्तिना योगथी, उत्शृंखलतावृद्धि ॥
अस्थिर अन्तरवृत्तियो, दुःखावहा समृद्धि ॥ ३५॥
सत्य असत्यपणे ग्रहे, जडमा आतमबुद्धि ॥
धर्मदृष्टि नहि आत्ममा, क्ररेशुं निजपद शुद्धि ॥ ३६ ॥

ભાવાર્થ—અજ્ઞાનજન્ય અહંવૃત્તિથી, ઉત્શૃંખલતાની વૃદ્ધિ થાય છે તેથીઆત્મા, મનમા આવે, તેવુ માને છે, અને મનમા આવે તેવુ બકે છે જેમ કોઇ મનુષ્ય ગ્રહણુગાડો થયો હોય, તેવી તેની ચેષ્ટાઓ બહિરાત્મયોગે થાય છે અને તેથી અહંવૃદ્ધિધારકમનુષ્યની અંતરવૃત્તિઓ અસ્થિરપણે વર્તે છે. જેમ જાતે મર્કટ, વળી તે શરીરે પુષ્ટ હોય, અને તેને મદિરાનુ પાન કરાવ્યુ હોય, અને વળી તેવા પ્રસંગે તેને વૃશ્ચિક કરડે, તો કુદકુદા કરવામા બાકી મૂકે નહીં દોડદોડા કરીમૂકે, જરા માત્ર પણ સ્થિર રહે નહીં તેમ અજ્ઞાનીજીવ પણ મૂળતો આત્મસ્વરૂપથી અજાણુ અને વળી તેમા મોહમદિરાનુ પાન કર્યું, અને વળી તેને અવિવેકરૂપી વૃશ્ચિક કરડયો, એટલે તેની અંતરવૃત્તિઓ અસ્થિર વર્તેજ, અને મુક્તિરૂપ સ્થાને ઠરીને બેસે નહીં, તે સત્યજ જાણવુ. અજ્ઞાની જીવને બાહ્ય સમૃદ્ધિ પણ દુઃખપ્રદ

6

થાય છે. અજ્ઞાનીજીવ જાણે ગાંડોજ થઇ ગયો હોયની, તેમ સંસારમાં ચેષ્ટા કરે છે. જેમ કૂતરૂં આરિસામાં પોતાનું રૂપ દેખી, સામું બીજા કૂતરાની વિદ્યમાનતા દેખી, ખૂબ ભસ્યા કરે છે, અને અન્ય કૂતરાના અધ્યાસથી પ્રતિબિંબને મારવા દોડે છે; તેમ અજ્ઞાનીજીવ મનમાં, વાણીમાં તથા કાયામાં આત્મત્વ બુદ્ધિ ધારણ કરી, તેમાં અહંત્વનો દઢાધ્યાસ ધારણ કરી મુંઝાય છે. કેટલાક અજ્ઞાની છીપોનો મોટો ઢગલો દૂરથી દેખી, તેમાં રૂપાની બુદ્ધિ ધારણ કરી, તેનું ગ્રહણ કરે, અને તેને વેચવા જાય, અને ઝવેરીઓની આગળ કહે કે "આ રૂપું છે" પણ ઝવેરીઓ પાસેથી તેને કંઇ મળે નહીં; ઉલટા પોતાની ભૂલથી પશ્ચાતાપ પામે, તેમ અજ્ઞાની જીવ અહંવૃત્તિ યોગે સાંસારિક જડપદાર્થોને પોતાના કલ્પી, રાંચી માચી રહે, પણ અંતે પરભવ જતાં–શરીરથી આત્મા છૂટતાં, માલૂમ પડે કે, અહો ! હું જન્મ ધારણ કરી, નાહક મોહમાયામાં મુંઝાયો, અને મારૂં સત્યસ્વરૂપ ઓળખ્યું નહીં. અરે હવે મારી શી ગતિ થશે ? અરે ફરી મનુષ્ય-જન્મ પામું તો ભૂલ કરૂં નહીં, એમ ઘણો પશ્ચાતાપ કરે. પણ પુનઃ મનુષ્ય અવતાર દુર્લભ છે. તેમ અત્ર પણ અજ્ઞાનીજીવ ભ્રાંતિથી સાંસારિક કાર્યોમાં પુત્ર, ધન, સ્ત્રી, વગેરેમાં, પોતાનું આયુષ્ય ગાળે અને તેમાંજ સાર માને, તે ધોળા દિવસે મોહ શત્રુઓથી મનુષ્ય ગતિરૂપ બજારમાં લૂંટાય છે; લક્ષાધિપતિ

હોય, રાજા હોય, પણ આત્મજ્ઞાનના અભાવે, બાહ્યપદાર્થોમાં અહંવૃત્તિથી, રાચી માચી રહેવાથી, દુખપાત્ર અતે બને છે, આ ભવમા જે કર્મ કર્યા હોય છે, તે અવશ્ય પરભવમાં ભોગવવા પડે છે તેમા કોઇનો છુટકબારો થતો નથી જેમ ઘૂકમા સૂર્યને દેખવાનો સ્વભાવ નથી તેમ, અજ્ઞાની જીવ સત્ય તત્ત્વને દેખી શકતો નથી ઉલટુ સત્ય વસ્તુને અજ્ઞાની અસત્ય જાણે છે. ઠાણાગસૂત્રમા મિથ્યાત્વનુ સ્વરૂપ સારી રીતે બતાવ્યુ છે તેવુ મિથ્યાત્વ પણ અજ્ઞાનમૂલક છે એમ ભવ્ય જીવોએ જાણવુ પાચભૂતના બનેલા શરીરમા અજ્ઞાનીઓ આત્મબુદ્ધિ ધારણ કરે છે, અને તેથી નાસ્તિક લોકો આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે, એમ માનતા નથી, અથવા કેટલાક જીવો આત્મા અને મન એક સમજે છે, વળી કેટલાક આત્મા અને મનનો ધર્મ ભિન્ન સમજતા નથી, વળી કેટલાક આત્માને ઉત્પન્ન થયેલો માને છે, વળી કેટલાક આત્માને પુણ્ય પાપ લાગતુ નથી, એમ માને છે, એમ અનેક કુતર્કોના કરનારાઓ અજ્ઞાની જાણવા, અજ્ઞાની જીવ જડમા આત્મબુદ્ધિ ધારણ કરે છે, તેમજ વળી જડમા ધર્મ માને છે જડમા ત્રિકાલમા પણ આત્મધર્મ નથી જેમ અગ્નિનો સ્વભાવ ઉષ્ણ છે, જલનો સ્વભાવ શીત છે, તેમ જડનો જડત્વ ધર્મ છે, અને આત્માનો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ ધર્મ છે, એમ અજ્ઞાની સમજી શકતો નથી. અ-

જ્ઞાનીની આત્મામાં ધર્મબુદ્ધિ નથી, પણ તેની તો જડમાં ધર્મબુદ્ધિ વર્તે છે. તેથી અજ્ઞાની જીવ પોતાના આત્માની શુદ્ધિ કરી શકતો નથી. આત્માનું સ્વરૂપ જાણે નહીં, અને મનમાં આવે તેમ વર્તે તેથી આત્મહિત થઇ શકતું નથી. **ઉપયોગે ધર્મ અને ક્રિયાએ કર્મ, અને 'પરિણામે બંધ** છે, એનું સ્વરૂપ અજ્ઞાની સમજી શકતો નથી. અજ્ઞાની જીવ પોતાની ભૂલ સમજી શકતો નથી. અહો ! હે ચેતન ! જો તને શિવપુર પ્રાપ્ત કરવાનો ભાવ છે, તો આત્મસન્મુખ ગમન કર. હે જીવ ! બાહ્યપ્રયત્નો રાગદ્વેષથી તેં અનંતિવાર કર્યાં, પણ તેથી તારૂં કાર્ય સિદ્ધ થયું નહીં. હે જીવ ! વારંવાર આર્ય દેશ, મનુષ્ય જન્મ, દેવ ગુરૂ સામગ્રી પામીને, પણ હજી સુધી તું શ્રી વીરપ્રભુનાં પરમ શિવ સુખકારક વચનામૃતોનું પાન કરતો નથી. હે જીવ ! હજી સમય ગયો નથી. ચેતેતો હજી તારા હાથમાં બાજી છે. આયુષ્ય અવધિ સમાપ્ત થતાં, તારૂં ડહાપણ ધૂળમાં ભળશે. સમજીને પણ કેમ પ્રમાદી થાય છે. એક દિવસ આ દેખાતું શરીર ધૂળમાં ભળી જશે. ધુમાડાના બાચકા સરખી મોહ માયાથી તારૂં હિત થનાર નથી. હે જીવ ! તું અહંવૃત્તિના યોગે જ્યાં ત્યાં કુલણજીની પેઠે ફુલી જાય છે. અને દુનિયાદારીના ગપાટા સપાટામાં તારૂં જીવન નકામું ગાળે છે, અને જાણે હું અમર છું; એમ

-સમજે છે પણ યાદ કર કે દુનિયાદારીની ક્ષણિક બાજી કો-ઇને છાજી નથી, અને છાજશે પણ નહી. હે આત્મન્ ! તું દુકાનમા બેસી, અનેક જીવોને જૂઠુ સમજાવી, જૂઠું આપી, હર્ષ ધારણ કરે છે. પણ તેથી કર્મ રાજા તારૂ આવું સ્વરૂપ દેખી, હર્ષ ધારણ કરે છે કે, એ જીવ મારા તાબા-મા રહેવાનો છે અરે જીવ ! તુ ધનપતિ, વા સત્તાધારી થઇ, અનેક જીવોની હિંસા કરી, શુ ખુશી થાય છે ? તારી મોજ મઝા અને આનદ પરભવમા જોતા જોતા ઉડી જશે, અને ત્યા મહા દુખી થઇશ હે જીવ ! તુ ધર્મી પુરૂષોને ઢોગી ગણે છે, પણ તારી દુર્મતિનુ ફળ પરભ-વમા મહાદુખ રૂપે વેઠી ચાખીશ. અરે જીવ ! તુ બીજા જીવોની ઠઠ્ઠા મશ્કરી કરે છે, પણ સમજતો નથી કે તારી મશ્કરી કર્મ ગજા તેજ વખતે કરે છે, અરે જીવ ! તુ મસ્ત થઇને મ્હાલે છે, પણ યાદ રાખ કે તારા જેવા નવાણુ લાખ દુનીયામાં જન્મી જન્મીને ચાલ્યા ગયા, તો તારો શો ભાર છે ? અરે જીવ ! તુ અજ્ઞાનના યોગે મનમા અનેક પાપ કાર્ય કરવાના ઘાટો ઘડયા કરે છે, પણ યાદ કર કે ઘડી પશ્ચાત્ શુ થશે ? તેની તને સમ-જણ નથી અરે જીવ ! તુ મિત્રોની સોબતમા અનેક પ્ર-કારની કુચેષ્ટાઓ કરે છે, તેનુ ફળ તને મળ્યા વિના રહેનાર નથી અરે જીવ ! તુ મોટાઇની આશાએ ફક્ત

તારી ચતુરાઇ બીજાઓને દેખાડે છે, પણ યાદ રાખ કે પરભવમાં તારી ચતુરાઇ જરા માત્ર રહેવાની નથી. અરે જીવ તું ! અવિદ્યાના તોરમાં અને કુતર્કો કરી, ધર્મ શાસ્ત્રને જૂઠાં પાડે છે. પણ તેનું ફળ નરકાદિક તને મળ્યા વિના રહેનાર નથી. અરે જીવ ! તું અનેકપ્રકારનાં પાપ કર્મ કરીને તેને અહીં છાના રાખ પણ પરભવમાં તેના ફળ ભોગવતી વખત જરા માત્ર પણ પાપ છાનું રહેનાર નથી. અરે લોભી જીવ ! તું લોભથી અનેક પ્રકારનાં અસત્ય વચન બોલ. પણ તેથી પરભવમાં જીભ પ્રાપ્ત કરવી, પણ તને મુશ્કેલ થશે. મનમાં આવે તેમ ચાલ, ગમે તેમ કર, પણ પરભવમાં માલુમ પડશે. અરે જીવ ! માયાનાં વિષ વૃક્ષો તું વાવે છે, તો તેના નઠારાં ફળ તું ભોગવીશ. અરે જીવ ! તું જ્ઞાની મુનિરાજોની ફાવે તેમ નિંદા કર, પણ તેથી પરભવમાં મૂઢ બન્યા વિના રહેનાર નથી. અરે જીવ ! તું પોતાને ઓળખ; અવિદ્યામાં અનંત કાળ ગયો, પણ તેથી તને પરમ શાંતિ મળી નહીં. અરે જીવ ! તું પોતે પોતાને ઓળખતો નથી, એ તારી કેટલી મોટી ભૂલ છે ? અહંવૃત્તિના યોગે તું ભૂતની પેઠે ચેષ્ટા કરે છે. અહંવૃત્તિના યોગે તું પરસ્વભાવમાં પરિણમી જાય છે. અહંવૃત્તિ બાહ્યનું જીવન છે. અહંવૃત્તિ એ વિભાવદશા છે.

હવે પુનઃ અહંવૃત્તિનું સ્વરૂપ કહે છે.

दुहा.

धर्मपन्थनी भिन्नता, अहंवृत्तिना जोर ॥
अहंवृत्तिमतवादियो, करता शोरबकोर ॥ ३७ ॥
अनेकपन्थ प्रगट्या भुवि, थाशे पन्थ अनेक ॥
अहंवृत्ति अज्ञानथी, वर्ते मिथ्या टेक ॥ ३८ ॥

ભાવાર્થ—જગતમા ધર્મપન્થની ભિન્નતા દેશોદેશ જોવામા આવે છે, તેનુ કારણ અહવૃત્તિનુ જોર જાણવુ. મન વચન, કાયા, અને ધનાદિકના અહવૃત્તિ ધારનાર તથા માનપૂજા, કીર્તિ બહુ માનના લાલચુ જીવો, અહવૃત્તિથી પર સ્પર ખડન મડન કરી, પોતાનો મત સ્થાપન કરવા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે કેટલાક પોતાના મતની પુષ્ટિ માટે, ઉત્સૂત્ર ભાષણ કરે છે કેટલાક મતવાદિયો તરવારની ધારથી લાખો મનુષ્યોના લોહી પૃથ્વી ઉપર વહેવરાવી, ધર્મોન્નતિ કરવા ધારે છે, કેટલાક મતવાદિયો ધર્મના નામે અનેક પશુ પક્ષી ઓને મારીનાખી, પ્રભુને પ્રસન્ન કરવા ઇચ્છે છે, કેટલાક વામમાર્ગિઓ પોતાના પન્થની પુષ્ટિ કરવા, અહવૃત્તિથી પ્રયત્ન કર્યા કરે છે કેટલાક ફક્ત વ્યવહારનયને માની, સાખ્યમતને એકાતે સ્વીકારી આત્માને અનાદિકાળથી નિર્લેપ માની, ધર્મક્રિયાથી ઉન્મુખ બની, બીજાઓની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરી, પોતાના મતમા આણવા પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. કેટલાક

આત્માને ક્ષણિક માનનારા બૌદ્ધો, પોતાના મતની યુક્તિઓ વિસ્તારવા અહર્નિશ પ્રયત્નો કર્યા કરે છે. બુદ્ધ એકાંતઋજુસૂત્રનયને માની, અન્યનયોકથિત સ્વરૂપ માનતો નથી. શબ્દ બ્રહ્મનેજ એકાંતે સ્વીકારનાર, એકાંત શબ્દનયવાદી મીમાંસકો, ઇશ્વરાદિને સર્વજ્ઞ સ્વીકારતા નથી અને સર્વજ્ઞ પરમાત્માને તેઓ માનતા નથી, કેટલાક નૈયાયિકો આત્માને એકાંતે આકાશની પેઠે વ્યાપક માની આત્માના સુખાદિ અનંત ગુણોનો અપલાપ કરે છે, શ્રી વીશમા મુનિસુવ્રત સ્વામીના સ્તવનમાં આનંદઘનજી મહારાજ હરેક મતવાદીયોના એકાંતનયથી ઉઠતા શોરબકોરનું વિવેચન કરતાં કહે છે કેઃ—

मुनिसुव्रत जिनराय, एक मुज विनति निसुणो ।
आतम तत्त्व क्यु जाण्युं जगतगुरू, एह विचार मुज कहीयो॥
आतमतत्त्व जाण्या विण चेत्तन, चित्तसमाधि न लहीयो ।
मुनिसुव्रतजिनराय, एक मुज विनति निसुणो ॥ १ ॥
कोइ अबंध आतमतत्त्व माने, क्रिया करतो दीसे ।
क्रियातणुं फल कहो कुण भोगवे, इम पूच्छयुं चित्तरीसे
मुनिसुव्रत. ॥ २ ॥
जड चेतन ए आतम एकज, थावर जंगम सरखो ।
सुख दुःख संकर दूषण आवे. चित्त विचारीजो परखो.
मुनिसुव्रत. ॥ ३ ॥

कोइ कहे नित्य ज आतमतत्त्व, आतमदर्शन लीनो।
कृतनाश अकृतागमदूषण, नवि देखे मतहीणो.मुनिसुव्रत.॥४॥
सौगतमतरागी कहे वादी, क्षणिक ए आतम जाणो
बंध मोक्ष सुखदुःख नवि घटे, एह विचार मन आणो
मुनिसुव्रत ॥ ५ ॥
भूतचतुष्कवर्जित आतमतत्त्व, सत्ता अलगी न घटे।
अंध शकट जो नजरे न देखे, तो शुं कीजे शकटे.मुनिसुव्रत६
एम अनेकवादि मन विभ्रम संकट पडीयो न लहे।
चित्तसमाधि ते माटे पुछुं, तुम विण तत्त्व कोइ न कहे।
मुनिसुव्रत ॥ ७॥
वळतुं जगतगुरू एणी पेरे भाखे, पक्षपात सवि छंडी।
रागद्वेषमोहपखवर्जित, पक्षपात सवि छंडी–मुनिसुव्रत॥ ८॥
आतमध्यान करे जो कोउ, सो फिर इणमे नावे।
वागजाल बीजु सहु जाणो, इणतत्त्वे चित्त चावे-मुनिसुव्रत॥९
जेणे विवेक धरी ए पख ग्रहीए, सो तत्त्वज्ञानी कहीए।
श्रीमुनिसुव्रत कृपा करो तो,आनन्दघनपद लहीए.मुनिसुव्रत१०

શ્રી આનંદઘનજી એકેક નયથી, એકાંતે ઉઠેલા મતોનું સ્વરૂપ કહી, અને કહે છે કે—જે કોઇ સાત નય, ચાર નિક્ષેપા, સપ્તભંગી પૂર્વક આત્મ સ્વરૂપ સમજી, તથા

કારણ કાર્યભાવ સમજી, દ્રવ્ય, ગુણ પર્યાય સમજી, આત્મધ્યાન કરે, આત્મામાંજ રમણતા કરે, આત્માનેજ પરમતત્વ સમજે; પાંચ દ્રવ્યથી ભિન્ન આત્મસ્વરૂપનુંજ સ્મરણ કરે, ધર્મધ્યાનથી પોતાના આત્માની પુષ્ટિ કરે, બાહ્ય વસ્તુઓમાં વારંવાર ભટકતી ચિત્તવૃત્તિને, આત્મધ્યાનમાં વાળે, રાગદ્વેષથી પરમાં પરિણમન થતું વારીને, એક શુદ્ધ જ્યોતિમય આત્મધ્યાનમાં, લયલીનતા કરે, વિભાવ દશામાં વારંવાર થતું પરિણમન, અંતરથી વારી, આત્માના ઉપયોગે વર્તે, પુદ્ગલનાં કાર્ય તે આત્માનાં નહિ એમ જાણે, તથા શાતાવેદનીય અને અશાતાવેદનીયના વિપાકો ઉદય આવે, ત્યારે અંતરથી રાગદ્વેષથી ન્યારો વર્તી વેદે. શાતા અને અશાતા તેમ કીર્તિ અને અપકીર્તિ તેમજ માન અપમાનને વેદે, પણ સાક્ષીભૂત થઇને વર્તે તેમાં પરણુમી જાય નહીં. શુભ અને અશુભવિપાકોદયમાં હર્ષ વિષાદ ધારણ કરે નહીં, સમભાવે વર્તીને ઉદયમાં આવતાં કર્મને ખેરવે, જેમ કોઇ લેણદાર લેણું લેવા આવે ત્યારે અવશ્ય આપવું પડે, તેમ કર્મના વિપાકોદય આવે, તે ભોગવે, પણ તેથી ખિન્ન થાય નહીં, ઔદયિકભાવ ભોગવતો, પણ તેને રોગ સમાન જાણી, આત્માના ઉપયોગમાં રમણતા કરવી, એજ ધર્મનું શ્રદ્ધાન કરે, અને એક સ્થિર ઉપયોગથી આત્મધ્યાન કરે, તે સંબંધી નીચેનું પદ જાણીને તે પ્રમાણે લક્ષ્ય લગાવે માટે નીચે પદ લખાય છે.

पद

एणी पेरे ध्यान धरीजे घट अंतर, एणी पेरे ध्यान धरीजेरे हेजी.
मनकूं वशमें ने तनकूं कबजे, आतमरूप समरीजेरे हेजी;
आसन मारी आशा मारी, समताभाव वरीजे-घट० ॥ १ ॥
स्थिर उपयोग करी ध्याजो नरमांहिला, चित्त परमां नवी दीजे-हेजी.
असंख्यप्रदेशी परमातम सो, पोतानापर रीजे-घट० ॥२॥
जिन केप दीन थाय, ग्रहुं निजपद तव, जगमगज्योति जगावे-हेजी ॥
बुद्धिसागर निर्भयदेशी, समजे सो नर पावे-घट० ॥ ३ ॥

ભાવાર્થ—આત્માનુ આવી રીતે ધ્યાન કરવુ પ્રથમતો અનેક પ્રકારના વિકલ્પ સંકલ્પ કરનાર મનને વશ કરવુ. અંતરમા સ્થિરતાવાળુ મન થાય, તેવી રીતે મન કબજે કરવુ પદ્માસન અને સિદ્ધાસન વગેરેથી, તનુની સ્થિરતા કરવી, અને પશ્ચાત્ સમભાવ ધારણ કરવો. ચાર ભાવનાઓ ભાવી અંતરમા લક્ષ્ય દેવુ, અને સ્થિર ઉપયોગથી, અંતરાત્માનું સ્વરૂપ વિચારવુ મન ભટકી ભટકીને બહાર દોડે, તોપણ ખેંચી આણી આત્મ સ્વરૂપમાં જોડવુ. અસંખ્યપ્રદેશી આત્માના ગુણ પર્યાયનુ અષ્ટ પક્ષથી ધ્યાન કરવુ એક ધ્યાન

સંતતિથી સમયે સમયે ઘણી કર્મ વર્ગણાઓ ખેરવી દેતાં આત્મા પોતાના ગુણ પ્રગટાવી, પોતાનેજ આપે છે. આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં રમણતા કરે, તો તે પોતાના પર રીઝી, પરમાત્મદશા પ્રગટાવે. અહો ! આત્મા જીન છે. આત્મા તે પરમાત્મારૂપ છે. સર્વ કર્મનો જય કરનાર. આત્મા માટે આત્માને જીન કહેવામાં આવે છે; હવે તે જીન સમાન આત્મા પોતાના સ્વરૂપનો ભોક્તા હોઇ પોતાનું પદ ગ્રહણ કરતાં કેમ દીન એટલે રંક બને ! અર્થાત્ વીર્યોલ્લાસ પરિણામની વધતી ધારાએ કદી દીન થાય નહીં, અને સ્વધ્યાનમાં રહી, અનંતજ્ઞાન રૂપ ઝગઝગ કરતી જ્યોતિ જગાવે. અનંતા જીવોએ આવી પૂર્ણજ્યોતિ પ્રગટ કરી અને કરે છે. આવો અસંખ્યપ્રદેશી આત્મા તે નિર્ભય છે. આત્મપ્રદેશોમાં કંઇ પણ ભય નથી. અભયરૂપ અસંખ્ય પ્રદેશમાં વાસ કરતાં અનંત સુખની ખુમારી પ્રગટે છે. જે ભવ્યો આત્માનુભવથી આવું સ્વરૂપ સમજે છે, તે પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે, આત્મધ્યાનને જે ભવ્ય કરે છે, તે આ સંસારચક્રમાં જન્મ મરણ ધારણ કરતો નથી. આત્માની અનંતશક્તિની ઉપાસના મૂકી, અન્યકાર્યમાં લક્ષ દેવું, તેનું ભાષણ કરવું તે નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ વાગ્જાલ જાણવું. આત્માર્થી જીવોનું આત્મ તત્ત્વમાંજ લક્ષ્ય લાગે છે; અને તેનીજ ચાહના આત્માર્થીઓને રહે છે; જેણે સત્ય વિવેક ધારણ કરી, આત્મત-

ત્વની ઉપાસના-સેવના-ભક્તિ કરી, તેજ તત્વજ્ઞાની કહેવાય છે આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે-હે મુનિસુવ્રત સ્વામી ! આપ કૃપા કરો તો પરમાત્મતત્ત્વ પામીએ, એકાંતનયવાદનો પરિહાર કરી, અનેકાંતનયવાદ ગ્રહણ કરી, આત્મા સ્વરૂપાલંબન કરવુ. શબ્દબ્રહ્મ અને, પરબ્રહ્મ એ બે બ્રહ્મનુ સ્વરૂપ ગુરૂગમથી અવધારવુ અનુભવજ્ઞાનમા ગુરૂગમ વિના પ્રવેશ થતો નથી સદ્ગુરૂ મુનિરાજની ઉપાસના કરવી, તેમનો વિનય કરવો. તેમની વૈયાવચ્ચ કરવી ગુરૂની આજ્ઞા મન વચન અને કાયાએ કરી પાળવી સદ્ગુરૂ મુનિરાજને આહારાદિક વહોગવવા ગુરૂ ગામની નજીક આવ્યા હોય, તો વાજતે ગાજતે તેડી લાવવા ગુરૂગજ અન્યત્ર વિહાર કરે, ત્યારે પોતાની શક્તિ મુજબ પહોચાડવા જવુ ગુરૂ ઉભા હોય તો બેસવુ નહી, બેઠા હોય તો શયન કરવુ નહી ગુરૂ ઉભા થાય તો સર્વ શિષ્યોએ ઉભા થવુ. ગુરૂશ્રી વહોરવા આવ્યા હોય, તો સર્વ કાર્ય પડતા મૂકી સામા જવુ ગુરૂની પાછળ ગુરૂના ગુણ ગાવા, તથા સર્વ લોકોની આગળ ગુરૂની સ્તુતિ કરવી, ,ગુરૂનુ બહુમાન કરવુ, કોઇ ગુરૂરાજના અવર્ણવાદ બોલતો હોય, તો તેને અટકાવી, નિરૂત્તર કરવો ગુરૂરાજની નિંદા શ્રવણ કરવી નહી. ગુરૂને ત્રણ પ્રદક્ષિણા તથા ત્રણ ખમાસમણ દેઇને શાતા પુછવી, પશ્ચાત્ ખમાસમણ દેઇને અભુઠ્ઠિઓઅભિતર ખામવુ.

ગુરૂના સન્મુખ હાથ જોડી બેસવું. પગ લાંબા કરી બેસવું નહીં તેમ પગના ઉપર પગ ચઢાવવો નહીં. ગુરૂરાજ આજ્ઞા ફરમાવે તો તે શ્રવણ કરી મનમાં અત્યંત હર્ષ ધારણ કરે અને ભાવના ભાવે કે અહો ! આજ મારાં પૂર્ણ ભાગ્ય કે શ્રી સદ્ગુરૂએ મારી ઉપર કૃપા કરી, આજ્ઞા ફરમાવી, તથા ગુરૂ જે વચન કહે તે તહત્તિ કહી સ્વીકારે, તથા કાયા થકી સદ્ગુરૂનાં કથન કરેલાં કાર્ય કરે, એમ અનેક પ્રકારે સદ્ગુરૂનો વિનય સાચવી, તેમના મુખથી આત્મતત્ત્વ વિદ્યાનું ગ્રહણ કરે. ગુરૂનો બહુ વિનય કરે નહીં, તો તત્ત્વ પ્રાપ્ત થઇ શકે નહીં. મુક્તિમાર્ગદર્શક, સંસારસમુદ્ર તારક શ્રી સદ્ગુરૂજ છે. ગુરૂ વિના સ્વછંદતાએ પુસ્તકો વાંચવાથી કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. ગુરૂનો વિનય વૈયાવચ્ચ અભ્યંતર તપમાં કહ્યો છે. ગુરૂવિનયથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે, માટે સદ્ગુરૂ ઉપાસનાપૂર્વક આત્મજ્ઞાન સંપ્રાપ્તિ કરવી. આત્મજ્ઞાનથી અહંવૃત્તિનો નાશ થાય છે. આત્મજ્ઞાન વિના અહંવૃત્તિનું રાજ્ય પ્રવર્તવાથી, અનેક ધર્મ પન્થો પૃથ્વીમાં પ્રગટ થયા અને થાય છે, તેમાં અહંવૃત્તિનો વિલાસ છે. અહંવૃત્તિનું મૂળ અજ્ઞાન છે. અને અજ્ઞાન તે મિથ્યાત્વની પુષ્ટિ કરે છે. જગત્‌ના જીવો સર્વે બાહ્ય મોહ, પ્રપંચનું સ્વરૂપ ખોટું જાણે, તો મુક્તિ દૂર નથી. અહંવૃત્તિથીજ દુઃખ થયાં, અને થશે, અહંવૃત્તિથીજ

ધર્મની લડાઇયો થઇ અહંવૃત્તિથીજ ધર્મ કરતા પણ ધાડ જેવુ થયુ છે અહવૃત્તિનો મહિમા સર્વ જીવોને દુ ખમા રાખવાનો છે. સર્વ સસારી જીવો, જરા આખ મીંચી, અતરમા વિચારે તો માલુમ પડશે કે મારામા કેટલી બધી અહવૃત્તિ ભરી છે ? મારૂ મનુષ્યત્વ અહવૃત્તિથી કેટલુ બધુ બગડી ગયુ છે, એમ સહેજે હૃદયમા વિચાર કરતા માલુમ પડશે અહવૃત્તિ મનમા પ્રગટ થાય છે, માટે ક્ષણે ક્ષણે અહવૃત્તિનુ સ્વરૂપ તપાસવા મન તરફ લક્ષ દેવુ વળી અહવૃત્તિનુ સ્વરૂપ વર્ણવે છે

भिन्नभिन्न वेषो ग्रही, धर्मीनाम धराय ॥
अहवृत्ति मनमा लही, धूर्ते भोळा भाय ॥ ३९ ॥
कृष्ण चतुर्दशी सारिसुं, अंधारु महाघोर ॥
व्याप्यु जगमा जाणजो, अहवृत्तिनु जोर ॥ ४ ॥

ભાવાર્થ—શ્રી સર્વજ્ઞ પ્રણીત વ્યવહાર ધર્મના સમ્યગ્ વેષવિના જગતના જીવો અનેક પ્રકારના દશો ધારણ કરી, ભિન્ન ભિન્ન વેષો ધારણ કરે છે. અને પોતે ધર્મી બની બેસે છે. તેઓ અહવૃત્તિ ધારણ કરી ભોળા અજ્ઞાની જીવોને પોતાની કુયુક્તિના પાસલામા સપડાવી ધૂતે છે.

પ્રશ્ન—વાહવાહ ! તમે ઠીક કહો છો શ્રીજીનેશ્વર વિના સવ ધર્મવાળાઓના વેષને અપ્રમાણીક ગણો છો, તેમાં

માં તમારો પક્ષપાત નજરે દેખાય છે.

ઉત્તર—અમો જરા પણ પક્ષપાત રાખતા નથી, અમને શ્રીવીર પ્રભુ ઉપર રાગ નથી, તેમ અન્ય ઉપર દ્વેષ પણ નથી. જેના વચનમાં વિસંવાદ હોય, અને જેનાં વચન અનુભવમાં સત્ય ભાસે, તેવા પુરૂષનો કથિત ધર્મ અમારે માન્ય છે, અને તેવા સર્વજ્ઞ ભગવંતે કથેલાં ધર્મ વેષમાં વિશેષ પ્રામાણ્યતા છે અને તેમના કથનાનુસાર ચાલવાથી સર્વ જીવોનું કલ્યાણ થાય છે, માટે તેવા શ્રીવીતરાગ સર્વજ્ઞ વચન વિના, અન્ય વચનમાં સર્વાંશે સત્યતા નથી; માટે અન્ય કદાગ્રહી, અને સ્વપક્ષ સ્થાનમાંજ રસિક થઇ જગતના જીવોને કુપંથમાં લગાવે છે, તેથી તે માનનીય નથી.

પ્રશ્ન—સર્વજ્ઞ વીતરાગનાં વચન શા પ્રમાણથી સત્ય માનવાં ?

ઉત્તર—યુક્તિ અને અનુભવમાં આવે છે તેથી, તથા વળી શ્રીવીતરાગ પ્રભુનાં વચન સ્ખલાયમાન હોતાં નથી. તેથી તે પ્રમાણ છે. અન્યોના શાસ્ત્રમાં હિંસાયજ્ઞ, વિગેરે પાપકૃત્યોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં સર્વ વસ્તુઓનું સ્વરૂપ સાત નયોથી વર્ણવ્યું છે. જૈનશાસ્ત્રોમાંદરેક વસ્તુનું સ્વરૂપ નયોની અપેક્ષાથી એવી રીતે સ્થાપન કર્યું છે, કે જેમાં જરા માત્ર શંકા રહે નહીં.

પ્રશ્ન—જ્યારે તમે જીનેશ્વર કથિત વેષનું પ્રતિપાદન કરો છો, અને તેથી ધર્મસાધના થાય છે, ત્યારે તમારા

ભગવંતે પણ કહ્યું છે કે અન્યલિંગે અર્થાત્ અન્ય વેષે રૂપ મુક્તિ, જીવોની થાય છે, તેથી તે અન્યલિંગ સિદ્ધ કહેવાય છે, ત્યારે તમે કેમ એકાંત પોતાના દર્શનનું લિંગ પ્રતિપાદન કરો છો ?

ઉત્તર—હે ભવ્ય ! હજી તને સદ્ગુરૂનો સમાગમ થયો નથી, જો સદ્ગુરૂનો સમાગમ થયો હોત, તો શંકા રહેત નહીં સ્વલિંગે સિદ્ધ થાય તે તો રાજમાર્ગ છે, અને અન્યલિંગ સિદ્ધ થાય, તેતો છીંડીનો માર્ગ છે માટે અત્ર રાજમાર્ગરૂપ સ્વલિંગની મુખ્યતા સ્થાપન કરી છે અન્યલિંગે સિદ્ધ થાય, તો પણ નિશ્ચય સમકિત તથા નિશ્ચય ચારિત્ર વિના મુક્તિ થતી નથી પૂર્વભવમા જૈનતત્ત્વનો અભ્યાસ કર્યો હોય, અને પશ્ચાત્ કર્મયોગે મિથ્યાત્વ કુળમા જન્મ થાય, ત્યા વૈરાગ્યાદિથી વલ્કલચીરીની પેઠે અન્ય તાપસાદિ લિંગ ધારણ કરે, અને પશ્ચાત્ જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી પૂર્વભવ સ્મરણમા આવે અને તેથી જીનતત્ત્વનું શ્રદ્ધાન થાય, અને પશ્ચાત્ અંતરંગમા સમ્યગ્ આત્મતત્ત્વનુ ધ્યાન થાય, અને તેથી ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય કરી, અંતરંગચારિત્ર પ્રાપ્ત કરીને જીવ મુક્તિપદ પામે છે આવા બનાવોમા અન્યલિંગ છતાં પણ અંતરંગ સમકિત તેઓને પ્રગટવાથી સમભાવ આવે છે, અને તેથી પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી શાસ્ત્રકારોએ પક્ષપાત રહિતપણે પ્રતિપાદન કર્યું છે. કે—

ગાથા.

सेयंबरो वा आसंबरो वा, बुद्धो वा अहव अन्नो वा ॥
समभावभावि अप्पा, लहइ मुक्खं न संदेहो ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—શ્વેતાંબર હોય, દિગંબર હોય, અથવા બુદ્ધ હોય, અને કોઇ વેદાન્તી વિગેરે હોય તો પણ જ્યારે આત્મા સમભાવથી આત્માને ભાવીત કરે, ત્યારે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે તેમાં સંદેહ નથી.

પ્રશ્ન—જ્યારે સમભાવ આવે ત્યારે મુક્તિ થાય, તેવો સમભાવ તો દરેક દર્શનમાં, ધર્મમાં આવે, આવી શકે, ત્યારે જૈનદર્શનની મહત્વતા શાથી માનવી ?

ઉત્તરઃ—હે ભવ્ય ! શ્રવણ કર. મુખ્યતાએ જીનેશ્વરનાં વચન સમજ્યા વિના, અને તે પ્રમાણે વર્ત્યા વિના સમભાવ આવી શકતો નથી. સમ્યગ્જ્ઞાનને જીનેશ્વર ભગવંતે પ્રરૂપ્યું છે, માટે તેની શ્રદ્ધા કરવાથી આત્મા સ્વસ્વરૂપ ઓળખે છે અને અન્યમતોમાં સમ્યગજ્ઞાનના અભાવે, એકાંત વસ્તુની પ્રતીતિ થવાથી, કદાગ્રહ તથા મિથ્યા આચરણ આચરી શકાય છે માટે સમભાવની પ્રાપ્તિ અન્ય દર્શનમાં પ્રાપ્ત થવી પ્રાયઃ દુર્લભ છે; સમ્યક્ત્વવિના સમભાવ આવવો દુર્લભ છે રાગ દ્વેષ રહિત આત્માની સમભાવ પરિણતિ થવામાં, જીનેશ્વરના વચન પુષ્ટાલંબન રૂપ છે. જીનેશ્વરનું

દર્શન તે સર્વનુ દર્શન છે, શ્રી જીનેશ્વર ભગવંતે સર્વ જગત જીવોમાં જેવો સ્વાભાવિક ધર્મ રહ્યો છે, તેવો કહ્યો છે તેમજ ષડ્ દ્રવ્યાદિક પદાર્થોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે શ્રી સર્વજ્ઞે વ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી ધર્મ તત્ત્વનુ પ્રતિપાદન કર્યું છે અન્ય દર્શનો જ્યારે એક દેશથી આત્મ ધર્મ બતાવી, અન્ય દેશમા ભૂલ કરે છે, ત્યારે શ્રી જીનદર્શન સર્વ દેશથી સર્વ નયોના, સાપેક્ષપણે આત્મધર્મનું પ્રતિપાદન કરે છે, સર્વવસ્તુને સાપેક્ષ વચનોથી સ્વીકારે છે. તે માટે શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ એકવીશમા શ્રી નમિનાથના સ્તવનમા કહે છે કે—

जिनवरमां सघळां दर्शन छे, दर्शने जिनवर भजनारे,
सागरमां सघळी तटिनी सहि, तटिनीमां सागर भजनारे—
षटदर्शन जिन अंग भणीजे ॥

શ્રીજીન દર્શનમા સઘળા દર્શનોનો નયમાર્ગણાની અપેક્ષાએ સમાવેશ થય છે અર્થાત્ જીન દર્શન આરાધ્યુ તો, સઘળા દર્શનની આરાધના કરી કહેવાય. સાગરમા સઘળી નદીએ આવી પડે, તેમાં સમાય, પણ નદીમાં સાગરની ભજના છે તેમ જિન દર્શનમાં સઘળાં દર્શન છે, પણ પ્રત્યેક દર્શનમા જીનદર્શનની ભજના છે. કારણ કે, અન્યદર્શનો, એકાંત એકેક નયથી થયાં છે, અને જીનદર્શનતો સર્વ નય પરિપૂર્ણ છે, માટે જીનદર્શન અંગી છે. અને બાકીનાં અંગ છે સાપેક્ષબુદ્ધિથી જ્ઞાન

ગ્રહણ કરે, તો જીનદર્શનની પ્રાપ્તિ થાય, ન્યાયદિવાકર મહાતા-
ર્કિક શ્રીસિદ્ધસેન સૂરિકૃત સંમતિતર્કમાં પણ કહ્યું છે કે—

શ્લોક.

सुनिश्चितंनःपरतंत्रयुक्तिषु, स्फुरंतियाःकाश्चनसूक्तिसंपदः
तवैवताःपूर्वमहार्णवोच्छ्रिता, जगत्प्रमाणं जिनवाक्यविप्रुषः

માટે ભવ્યજીવોએ જીન દર્શનની શ્રદ્ધા કરવી. જીન દર્શનની
શ્રદ્ધા તથા જ્ઞાનથી માધ્યસ્થ ભાવ પ્રગટશે, તેથી અંતે સમ-
ભાવની પ્રાપ્તિ થશે. અન્ય દર્શનમાં સમભાવની પ્રાપ્તિ પૂર્વો-
ક્ત રીત્યા છીંડી માર્ગે છે, પણ રાજમાર્ગે નથી. તેથી અમો
સ્વલિંગની મુખ્યતા સમજી, અન્ય લિંગમાં ઉદાસી ભાવે
રહીએ છીએ, અને અન્યલિંગથી કંઇ તત્ત્વસ્વરૂપ પમાતું નથી,
માટે તેનો પરિહાર કરીએ છીએ. આ સંબંધી ચર્ચા ઘણી
છે. પણ ગ્રંથગૌરવ તથા પ્રસંગાભાવે વિશેષ લખવામાં
આવી નથી. હવે પ્રસ્તુત વિષય સંબંધી વર્ણન કરતાં
કહેવામાં આવે છે કે તત્ત્વસ્વરૂપના અજ્ઞ લોકો અહંવૃત્તિમાં
મગ્ન રહી, અનેક પ્રકારના વેષો ધારણ કરે, પણ તેથી
તેમના આત્માનું કલ્યાણ થાય નહીં, અને વેષમાં મમત્વ-
ભાવ ઉલટો બંધાઇ જાય, તે છુટે પણ નહીં. ત્યારે કોઇ
કહેશે કે જીનદર્શનનો વેશ પણ મમત્વપ્રદ રહેશે, તેના
ઉત્તરમાં સમજવાનું કે જીનદર્શનકથિત વેષ મમત્વનો નાશ
કરે છે, કારણકે, જીનદર્શનના સાધુનો વેષ જેઓ પહેરે છે,

તેઓ પ્રથમતો સર્વ પાપકૃત્યોનો ત્યાગ કરે છે ગૃહસ્થાવાસના કૃત્યોનો ત્યાગ કરે છે, અને પુત્ર સ્ત્રી આદિકનો મમત્વભાવ દૂર કરી, સંસારને ત્યાગી, સર્વ પરભાવથી દૂર રહી જીનદર્શનના ચિન્હ તરીકે તથા ગૃહસ્થવાસ કરતા સાધુ માર્ગ અન્ય છે, તે ઓળખાવવા, તથા શરીરની ધર્મના અર્થે રક્ષા કરવા માટે, સાધુવેષ અંગીકાર કરવાથી, મમત્વનો તો મૂળથીજ નાશ થાય છે, અને આત્માના ગુણ પ્રકટાવવા ધ્યાન વિગેરે પ્રયત્ન થાય છે શરીરનુ પણ મમત્વ રહેતું નથી, તો વસ્ત્રનું મમત્વ કયાથી હોય ? ફકત એક આત્મા વિના કોઇપણ વસ્તુ પોતાની ભાસતી નથી, તેથી જીનદર્શનના સાધુમા વ્યવહારવેષ અંગીકાર કરતા કોઇપણ દોષ સંભવતો નથી. જેમ ઔષધ ખાતા ચરી પાળવી છે, તે પણ ધર્મના માટે છે, જેમ ક્ષેત્રને વાડની જરૂર છે, તેમ ધર્મ કરતા સાધુવેષની પણ જરૂર છે જેમ આબાના વૃક્ષને વાડોલીયાની જરૂર છે, તેમ સાધુનો ધર્મ સેવન કરતા સાધુ વેષની જરૂર છે જેમ રૂપૈયામા એકતો રૂપુ હોય, અને છાપ સારી હોય, તેમ એકતો ધર્મ સત્ય, અને વેષ પણ સત્ય એમ જીનદર્શનમા સમજી લેવુ અન્ય વેષોનો પરિહાર કરી સત્યધર્મ વેષની સિદ્ધિ કર્યાબાદ, પુન અહવૃત્તિનું વર્ણન કરતા કહેવામા આવે છે કે અહો ! આ જગતમ કાળીચૌદશના જેવુ અંધારૂ વ્યાપી રહ્યુ છે. અર્થાત્ દુનિ-

ચાના જીવોમાં અજ્ઞાનરૂપ અંધારૂં મહાઘોર વર્તી રહ્યું છે, તે પણ અહંવૃત્તિનું જ જોર જાણવું. જેમ અંધકારથી વસ્તુને દેખી શકાય નહીં, તેમ મિથ્યાત્વરૂપ અંધકાર છતાં આત્મદર્શન થવું દુર્લભ છે. જેમ અંધકારથી એક બીજાને ઓળખી શકાતું નથી, તેમ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી જડ અને ચૈતન સ્વરૂપ જાણી શકાતું નથી. માટે તે પણ અહંવૃત્તિનો ઉદય જાણવો, અહંવૃત્તિનો ઉદય મહા બળવાન્ છે અહંવૃત્તિરૂપ સમુદ્રમાં સર્વ જીવો બૂડે છે, વિરલા તરી શકે છે. ત્યારે પ્રશ્ન થાય છે કે અહંવૃત્તિનાશક કોઇ બળવાન્ શરણ છે ? કોઇ બળવાન્ વસ્તુ છે કે જેના આધારે અહંવૃત્તિને જીતી શકાય ? એવા પ્રશ્નનો ઉત્તર નીચેના દુહાથી આપે છે.

दुहा

ज्ञानप्रकाशक ज्ञानिना, वाणीनो आधार ॥
जगमां वर्ते जीवने, पञ्चमआरमझार ॥ ४१ ॥
ज्ञानी सद्गुरु सेवतां, अहंवृत्तिनो नाश ॥
सत्यज्ञान प्रगटे हृदि, करतुं तत्त्वप्रकाश ॥ ४२ ॥

ભાવાર્થ—જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરનાર જ્ઞાની સદ્ગુરૂનો આધાર આ જગતમાં ભવ્યજીવોને વર્તે છે. પંચમ આરામાં જ્ઞાની સદ્ગુરૂની ઉપાસનાથી અહંવૃત્તિનો નાશ થાય છે. શ્રીસદ્ગુરૂની ઉપાસના થયા વિના અંહવૃત્તિની વૃદ્ધિ થયા કરે

છે ગીતાર્થના સેવનથી આત્મા, શુદ્ધ પરિણુતિ પ્રાપ્ત કરે છે, અને સત્ય આત્મજ્ઞાનનો હૃદયમા પ્રકાશ કરે છે આ કાળમા જીનવાણીમા અનેક પ્રકારના કુતર્ક કરનારાઓ વર્તે છે પોતાના વિચારની પુષ્ટિ માટે અનેક પ્રકારની કુયુક્તિયોથી જીવોને ભ્રમાવે છે અહો ! સદ્ગુરૂ વિના જીવ, શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ ઓળખી શકે નહીં માટે પુન પુન: ભલામણ છે કે સદ્ગુરૂની ઉપાસના કરવી શુદ્ધ નિરજન આત્મ સ્વરૂપની ઉપાસના કરવી વ્યવહારની અપેક્ષાએ આત્મા રૂપી છે, અને નિશ્ચયથી આત્મા અરૂપી છે વ્યવહારથી જોતા આત્મા અનેક પ્રકારે દેખાય છે શબ્દનયથી આત્મા સમકિત પ્રાપ્ત કરેલોજ કહેવાય છે એમ દરેક નયથી આત્માનુ સ્વરૂપ અવધારવુ નામજીવ, સ્થાપના જીવ, દ્રવ્યજીવ અને ભાવજીવનુ સ્વરૂપ અવધારવુ વ્યવહારથી દેવ ગુરૂ અને ધર્મનુ સ્વરૂપ બતાવનાર ગુરૂરાજ છે, અને તેમજ નિશ્ચયથી દેવ ગુરૂધર્મના સમજાવનારા પણ ગુરૂમહારાજ જ છે નવતત્વમા પણ આત્મા જ મુખ્યતાએ ઉપદેય છે જેણે આત્માની ઉપાસના કરી તેણે મોક્ષની ઉપાસના કરી કાગ્ણુ કે, મોક્ષ કઇ આત્માથી ભિન્ન નથી સવર પણ આત્માનો ધર્મજ છે રેતીમા જેમ ખાંડ વેરાણી હોય, તેને કીડીઓ વેણી ખાય છે, તેમ સૂક્ષ્મસ્વરૂપ દર્શી અન્તરાત્માઓ શુદ્ધચેતન્ય સ્વરૂપ પોતાનુ છે તે પુદ્ગલથી ન્યારૂ કરી આરાધી પ્રાપ્ત કરે છે જેમ કમળ પત્રને જલનો

લેપ લાગતો નથી, તેમ સદ્ગુરૂ ઉપાસના કરનાર અંતરાત્મા-ઓને અહંવૃત્તિનો લેપ થતો નથી. જેમ અગ્નિ, સર્વને બાળી ભસ્મ કરી દે છે, તેમ અંતરાત્મા જ્ઞાની, કર્મને બાળી ભસ્મ કરી દે છે. શ્રી આષાઢાભૂતિ આચાર્ય કે જે વેશ્યાના સંગી હતા, તે પણ આત્મજ્ઞાન ભાવનાથી કેવળજ્ઞાન પામ્યા. શ્રી ભરતરાજા પણ આત્મજ્ઞાનથી મુક્તિ પામ્યા, શ્રી ગૌતમસ્વામી પણ આત્મસ્વરૂપ ચિંતનથી કેવળજ્ઞાન પામ્યા. આત્મસ્વરૂપના ઉપયોગમાં વર્ત્યા વિના અનેક કષ્ટ ક્રિયાઓ, તપ જપ કરવાથી, પણ આત્મા શુદ્ધ થતો નથી. વિરલા પુરૂષો આત્મતત્વની આરાધના કરે છે. કેટલાક પુરૂષો તો હું આત્મા છું કે જડ છું, તેનું પણ સ્વરૂપ સમજતા નથી. તેવા જીવોને જ્ઞાની સદ્ગુરૂ શરણ્ય છે. જ્ઞાની ગુરૂ વિના મોક્ષમાર્ગ સ્વરૂપ સમજાતું નથી. માટે ભવ્યજીવોએ જ્ઞાનીની ઉપાસના કરવી. પિસ્તાલીશ આગમનું રહસ્ય સમજાવનાર પણ જ્ઞાની મુનિરાજ છે. માટે આ કાળમાં વિશેષતઃ ગુરૂની ઉપાસના કરવી. જેમ સૂર્ય ઉગતાં અંધકાર સ્વતઃ દૂર થાય છે તેમ જ્ઞાની ગુરૂની વાણી શ્રવણ કરતાં, અહંવૃત્તિ પલાયન કરી જાય છે. કોઈ પુરૂષ, ગુફાના અંધકારને નાશ કરવા તેના સામી તરવાર ચલાવે, યા બંદુક ફોડે, વા લાકડીઓ મારે, પણ તેથી જરા માત્ર તેમનો નાશ થતો નથી પણ તેમાં નાનો સરખો દીપક લેઇ

જવાથી અધકાર તુરત નાશ પામે છે. તેમ જ્ઞાનીગુરૂ સેવતાં અહંવૃત્તિરૂપઅધકારનો તુરત નાશ થાય છે હાલના સમયમા ગુરૂ શરણ્ય છે. પ્રદેશીરાજા મહામિથ્યાત્વી હતો પુણ્ય પાપ માનતો નહતો, તથા જીવ પણ માનતો નહતો. પચભૂતનુ પૂતળુ શરીર છે, તે વિના જીવવસ્તુ, અન્ય નથી, એવું તે માનતો હતો પણ કેશી કુમારની પાસે આવ્યો ત્યારે તેના હૃદયમા જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો પ્રકાશ થયો, અને જૈન ધર્મ અગીકાર કર્યો તેનો વિશેષ વિચાર અમારા બનાવેલા પચશતી નામના (પરમાત્મ દર્શન) ગ્રથમા જોઇ લેવો તેમજ જ્ઞાની સદ્ગુરૂની કેવી રીતે ભક્તિ કરવી તેની વિધિ અમારા બનાવેલા અનુભવપચવિશતિ નામના ગ્રથમાથી જોઈ લેવી. આસ્થાને તેનો વિશેષ અધિકાર લખ્યો નથી. ગુરૂ સેવા સબધી નીચે લખેલુ પદ અનુભવવુ —

पद.

गुरुगमर्था भाइ ज्ञान ग्रहो तुम, गुरु देवता गुरु दीवो ।
गुरु आखोने गुरु छे पाखो, गुरु गीतारथ जगजीवो-गुरु०.१।
गुरुकृपार्थी ज्ञान ज प्रगटे, विघटे मिथ्यामल भारी ॥
चिरजीवजो गुरुगीतारथ, बुडता बेडली तारी—गुरु०।।२।।
देवगुरु दो देखी सज्जन, वन्दो पहेला किसकु भाइ ॥
उपकारी गुरुवन्दन पहेला,सत जनोए दीयुं बताइ गुरु०।।३।।

गुरुने देखी वन्दन करवुं, नम्रवचनने उच्चरवुं ॥
हाथ जोडकर सुणो देशना, गुरुविनये मनडुं धरवुं गुरु०।४।
समकितदायक सद्गुरुदर्शन, विधिये करज्यो नरनारी ॥
प्राणांते पण गुरुनी आणा, लोपो नहि हिम्मतधारी–गुरु०।५
जेना माथे सद्गुरु नहीं ते, नगुरा दुःख लहेशे भारी ॥
सेवो गुरुने ज्ञान ज अर्थे, समज समज मन संसारी–गुरु०।६।
गुरुनी भक्ति करजो प्रेमे, श्रद्धा मन लावी सारी ॥
बुद्धिसागर वन्दो सद्गुरु, हुं जावुं तम बलिहारी–गुरु०।७।

ઇત્યાદિ સદ્‌ગુરૂ મહિમા અપરંપરા છે. સદ્‌ગુરૂ સદા-રાધ્ય છે. તેમના સંઘથી અહંવૃત્તિનો નાશ છે. હવે સદ્‌-ગુરૂ સેવનથી આત્માની ઉન્નતિ થાય છે. તે બતાવે છે.

दुहा.

ग्राह्याग्राह्यविवेकता प्रगटे घटमां स्पष्ट ॥
सूक्ष्मभेद विचारणा, होवे ज्ञान अदष्ट ॥४३॥
भेदज्ञानथी भेदता, हंसचञ्चुने न्याय ॥
पुद्गल चेतन लक्षणो, भिन्न भिन्न परखाय ॥ ४४ ॥

ભાવાર્થ—શ્રી સદ્‌ગુરૂ મહારાજની ઉપાસના કરવાથી ગ્રાહ્યાગ્રાહ્યનો વિવેક ઘટમાં સ્પષ્ટ રીતે પ્રગટે છે, અને જ્ઞાન

દર્શન ચારિત્રવીર્યસુખાદિ અનંત ગુણોનો ભોક્તા હું આત્મા છુ, હું ભાવ સંવરમય છું, પુદ્ગલોની બનેલી અનેક કર્મ વર્ગણાઓ આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશે લાગેલી છે, તે મારે ભોગ્ય નથી કારણ કે વર્ગણાઓમા વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ રહેલો છે દરેક વર્ગણાઓમા સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થઈ રહેલો છે વર્ગણાઓમા સક્રિયપણુ છે ઔદારિક વર્ગણા, વૈક્રિય વર્ગણા, તૈજસ વર્ગણા, આહારક વર્ગણા, ભાષા વર્ગણા, શ્વાસોચ્છવાસ વર્ગણા, મનોવર્ગણા, અને કાર્મણ વર્ગણા છે. આ આઠ વર્ગણા અનાદિકાળથી આત્માના પ્રદેશોની સાથે લાગી રહી છે અભવ્ય જીવને આઠ વર્ગણા જીવને અનાદિ સાત ભાગે વર્તે છે જે જે સિદ્ધાત્માઓ થયા તેઓએ આઠે વર્ગણાઓનો બિલકુલ સંબંધ છોડયો, અને તે છુટેલી વર્ગણાઓ ચૌદ રાજલોકમા રહી, અને તે કારણ યોગે અન્યપરિણામને પણ પામે છે આ આત્માની સાથે પણ આઠે વર્ગણાઓ લાગી છે, પણ તે પ્રત્યેક વર્ગણાઓ પોતપોતાનુ જુદુ જુદુ કાર્ય કરે છે રાગ અને દ્વેષથી સમયે સમયે આત્મા, અનંત કર્મ વર્ગણાને ગ્રહણ કરે છે આ વર્ગણાઓ અનંતાનંત પરમાણુની બનેલી હોય છે પહેલીના કરતા બીજીમા અનંત પરમાણુઓ વિશેષાધિક હોય છે એમ ઉત્તરોત્તરની વર્ગણાઓમા અનંતાનંત વિશેષ પરમાણુઓ જાણવા. આત્મા ચોરાશી લાખ જીવયોનિમા

શરીર ધારણ કરી, કેટલીક કર્મવર્ગણાઓને ગ્રહણ કરે છે,
અને કેટલીક કર્મવર્ગણાઓને છોડે છે. શરીરમાં રહેલો
આત્મા પોતાની પાસે રહેલી કર્મ વર્ગણાઓને ગ્રહણ કરે,
છે. હરેક વર્ગણાઓના પરમાણુઓમાં સમયે સમયે વર્ણ,
રસ અને ગંધનો ઉત્પાદવ્યય થયા કરે છે. વર્ણ, ગંધ, રસ,
અને સ્પર્શની વર્ગણાઓમાં ષટ્ગુણ હાનિવૃદ્ધિ પરિણમી
રહી છે. આ જીવે અનંતી કર્મવર્ગણાઓને ગ્રહણ કરી.
રાગ અને દ્વેષના યોગે આત્માએ કર્મવર્ગણાઓનું ગ્રહણ
કર્યું, પણ એમાં તત્ત્વથી વિચારી જોતાં જડભૂતકર્મ વર્ગ-
ણાઓમાં આત્માને કાંઇ ગ્રાહ્યપણું નથી. વર્ગણા જડ છે
અને આત્મા જ્ઞાનવાન્ છે. આત્માને આત્મત્વ જાતિ છે અને
પુદ્ગલની પુદ્ગલત્વ જાતિ છે, આત્મા અરૂપી છે અને
વર્ગણાઓ રૂપી છે. આત્મા અક્રિય છે, અને વર્ગણાઓ
સક્રિય છે, આત્માઓ અવિનાશી છે, અને વર્ગણાઓ વિનાશ
ધર્મવાળી છે. આત્મા સ્વસ્વરૂપે પરિણામી છે, અને તેમાં
અનંત સુખ રહ્યું છે. પુદ્ગલમાં સુખ ગુણ નથી. આત્મા
લોકાલોકને પોતાના જ્ઞાનમાં વિષયભૂત કરે છે અને પો-
તાના સ્વરૂપને પણ જ્ઞાનમાં જ્ઞેયરૂપે વિષયીભૂત કરે છે.
તેથી આત્મા સ્વપર પ્રકાશક કહેવાય છે. સ્વપર પ્રકાશક
ગુણ અજીવ પદાર્થોમાં થયો નથી, અને થશે પણ નહિ.
સુખ ગુણ જાણવાની શક્તિ તથા ભોગવવાની શક્તિ આ

ત્મામા રહી છે તેથી આત્મા અનત સુખનો ભોગી કહેવાય. છે આત્મા પોતાના સ્વરુપમાજ સુખનો અનુભવ પામે છે પરસ્વરુપમા રમણ કરવાથી, ત્રિકાલમા પણ સુખનો અનુભવ થઇ શકતો નથી. બાહ્ય પદાર્થોમા જે સુખની બુદ્ધિ થાય છે તે ફક્ત ભ્રાન્તિજ છે જડ પદાર્થોમા જે જીવો રાચીમાચી રહેલા છે, તે જીવો કદાપિ કાળે સુખાનુભવ કરી શકતા નથી આઠ વર્ગણાઓને પુદ્‌ગલ જાણી, અગ્રાહ્યતા રુપે સ્વીકારે. તેમજ આઠ કર્મ, છ લેશ્યાઓ, પાંચ શરીર, છ સસ્થાન, મન વચન કે કાયાના યોગમા આત્મા નથી, તેથી આત્માને કર્માદિક ગ્રાહ્ય નથી બાહ્ય દેખાતા દ્રવ્ય તથા અદ્રવ્ય પદાર્થો પુદ્‌ગલ સ્કધો છે, તે પણ આત્માને ગ્રાહ્ય નથી અગ્રાહ્ય એવી પુદ્‌ગલ વસ્તુને, આત્મા ગ્રહણ કરી, ચારગતિમા પરિક્રમણ કરે છે પુણ્ય અને પાપના પુદ્‌ગલો પણ વર્ણ, ગધ, રસ અને સ્પર્શવાળા છે પુણ્યના પુદ્‌ગલો શુભવર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શવાળા છે, અને પાપના પુદ્‌ગલો અશુભવર્ણ ગધ રસ અને સ્પર્શવાળા છે પુણ્યના પુદ્‌ગલોથી શુભ વિપાકોદય શાતાવેદનીયરૂપ ભોગ ભોગવવો પડે છે પુણ્ય અને પાપની ચતુર્ભંગી થાય છે પુણ્યાનુબધી પુણ્ય, પાપાનુબધી પુણ્ય, પાપાનુબધી પાપ, પુણ્યાનુબધી પાપ, આ ચારભગીનુ વિશેષ વિવરણ આત્મશક્તિપ્રકાશ નામનો અમારો બનાવેલો ગ્રથ છે, તેમાથી

જોઇ લેવું. અત્ર તો સામાન્યતઃ વર્ણન કર્યું છે. પુણ્ય અને પાપનાં પુદ્‌ગલો પણ આત્માથી જુદાં છે. આત્મા, પુણ્ય અને પાપથી ભિન્ન છે એમ સમજીને તેમાં રમણતા કરવી, પુદ્‌ગલ દ્રવ્યના સ્કંધો અભોગ્ય અને અગ્રાહ્ય છે, પણ ચેતન વિભાવદશાથી, તેનો ગ્રહણકર્તા તથા ભોકતા અનાદિકાળથી આત્મા બન્યો છે; અભવી જીવને પુણ્ય પાપ અનાદિ અનંતમે ભાંગે છે, અને ભવ્યજીવને પુણ્ય ને પાપ અનાદિસાંત ભાંગે છે. પુણ્ય સુવર્ણની બેડી છે, અને પાપ લોહની બેડી છે પુણ્ય છાયા સમાન છે, અને પાપ તડકા સમાન છે. પુણ્ય વ્યવહારથી આદરવા લાયક છે અને નિશ્ચયથી ત્યાગ કરવા લાયક છે. પુદ્‌ગલ સ્કંધો જે જે આત્માની સાથે લાગ્યા છે, તે સર્વ રાગ અને દ્વેષથી લાગ્યા છે. જ્યારે રાગ અને દ્વેષનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે, ત્યારે રૂપ પુદ્‌ગલસ્કંધોનું આવાગમન આત્માની સાથે થતું નથી. રાગદ્વેષ પરિણતિથી કર્મ ગ્રહણ થાય છે, માટે તેનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, રાગ અને દ્વેષના પણ ચાર ભેદ છે. શુભરાગ, અને અશુભરાગ; અને શુભદ્વેષ, અને અશુભદ્વેષ, એ ચાર ભેદો છે તે પણ નિશ્ચયથી અગ્રાહ્ય સમજવા. રાગ અને દ્વેષ ગુણસ્થાનકની હદે નાશ થાય છે, માટે તેનો નાશ કરવા વ્યવહાર ચારિત્રને અંગીકાર કરવું. શુભ રાગથી અશુભ રાગનો નાશ થાય છે, અને શુભ દ્વેષ

થી અશુભ દ્વેષનો નાશ થાય છે અનુક્રમ દશાએ રાગદ્વેષનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરવો ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો પણ રાગ દ્વેષમા સમાવેશ થાય છે તેનુ સ્વરૂપ શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાકૃત અધ્યાત્મમતપરીક્ષામા સારી રીતે વર્ણવ્યું છે વિભાવ દશાનુ મૂલ કારણ રાગ અને દ્વેષ છે. વિભાવ દશામા રમણુતા કરવાથી, અશુદ્ધ ષટ્કારકનો કર્તા આત્મા અનાદિકાળથી થયો છે, તેથીજ પરવસ્તુમાં અહં-અને મમત્વ અધ્યાસ બધાયો છે માટે વિભાવદશા પણ અગ્રાહ્ય સમજી, તેનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરવો મિથ્યાત્વ અવિરતિ આદિ પણ અગ્રાહ્ય જાણી, ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલ અને કાલ આ પચદ્રવ્યથી આત્મદ્રવ્ય ભિન્ન ઉપાદેય છે નવતત્વમા પણ અજીવ, પાપ, આશ્રવ અને બધ તત્વ-ત્યાગ કરવા લાયક છે અને પુણ્ય વ્યવહારથી ગ્રાહ્ય છે, અને નિશ્ચયથી ત્યાગ કરવા લાયક છે, સવર, મોક્ષ અને નિર્જરાતત્વ ઉપાદેય છે વિવેકદ્રષ્ટિથી જોતા શુદ્ધ આત્મ તત્વ ઉપાસ્ય છે, તેની ઉપાસના કરવાથી આત્મા તેજ પરમાત્મા રૂપ થાય છે, આત્માના ગુણુપર્યાયનુ સ્મરણ, ધ્યાન, નિદિધ્યાસન કરવુ આત્મા તેજ પ્રભુ છે ક્ષણે ક્ષણે આત્મસ્વરૂપ ઉપયોગીથી સ્મરવુ તે સબધી તાર્કિક ન્યાયવિશારદ શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય ગાવે છે કે:—

पद.

परम प्रभु सब जन शब्दे ध्यावे, जब लग अन्तर भ्रम नभागे॥
तब लग कोउ न पावे. परम० ॥१॥
सकल अंश देखे जग जोगी, जों खीणु समता आवे ॥
ममता अन्ध न देखे याको, चित्त चिन्हु ओर ध्यावे परम.॥२॥
सहज शक्ति अरु भक्ति सुगुरुकी, जो चित्त जोग जगावे ॥
गुणपर्याय द्रव्य शुं अपने, तो लय कोउ लगावे परम०॥३॥
पढत पुराण वेद अरु गीता, मूरख अर्थ न पावे ॥
इन उत फरत लहत रस नांहि, ज्युं पशु चरवत चावे परम॥४॥
पुद्गलशुं न्यारो प्रभु मेरो, पुद्गल आप छीपावे ॥
उनसे अन्तर नांहि हमारे, अब क्यां भाग्यो जावे परम०॥५॥
अकल अलख अरु अजर निरंजन, सो प्रभु सहज कहावे ॥
अन्तरजामी पूरण प्रगट्यो, सेवक जस गुण गावे. परम०॥६॥

પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ લક્ષ્મી સ્વામી આત્માને સર્વે પુરૂષો શબ્દથી ધ્યાવે છે. આત્મા આત્મા એમ સર્વ કહે છે, પણ તેથી કંઇ કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી. જ્યાં સુધી જડ અને ચેતનનું જ્ઞાન થતું નથી. અને જડમાં ચેતન બુદ્ધિ છે, બહિરાત્માભાવરૂપ ભ્રમણા વર્તે છે, ત્યાં સુધી કોઇ આત્મરૂપ પરમ પ્રભુની પ્રાપ્તિ કરી શકતા

નથી અષ્ટપક્ષ, અને સાતનય, ચારનિક્ષેપાવડે, સમ્યગ્આત્મ સ્વરૂપ સર્વાંશે પરિપૂર્ણ સ્વરૂપને મુનિરાજો કે જે પોતાના ગુણોને પોતાના સ્વરૂપમા જોડનારા યોગિયો છે તે જાણે છે ક્ષણ ભાવમા પણ સમતા જો આવી જાય, તો આત્મા પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ પ્રકાશ કરી શકે છે જ્યારે આત્મા રાગદ્વેષ, માન, અપમાન, કીર્તિ, અપકીર્તિ, શત્રુ, મિત્ર, પ્રિય, અપ્રિય, તૃણ, મણિ, વદક નિદક, ઉપર સમભાવ ધારણ કરે છે, અને એક આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાજ ઉપયોગભાવે એ કાગ્રચિત્તથી વર્તે છે, ત્યારે સહજાનદનો અનુભવ કરી શકે છે મમતામા અધ થયેલા પુરૂષો કે જેનુ ચિત્ત ચારે તરફ ફરતુ છે, તેઓ પરમ પ્રભુસ્વરૂપ આત્માને અનુભવ ચક્ષુથી દેખી શકતા નથી. જ્યારે સ્વાભાવિક આત્મશક્તિઓની સ્ફુર્ણા થાય છે, સદ્ગુરૂની ભક્તિ હૃદયમાં જાગૃત થાય છે, સદ્ગુરૂ ઉપદિષ્ટ આત્મસ્વરૂપમા ચિત્ત સ્થિરતાને પામી ધ્યાન કરે છે, અને આત્માના ગુણ પર્યાયનુ જ્ઞાન ધ્યાન થાય ત્યારે કોઇ ભવ્ય પુરૂષ લયયોગ, સ્વરૂપાવસ્થાનમય પ્રાપ્ત કરે છે પુરાણ, વેદ અને ગીતાનો અભ્યાસ કરતા, મૂર્ખ સાપેક્ષ બુદ્ધિ વિના સમ્યગ્ અર્થ પામી શકતો નથી અનેક પ્રકારની વનસ્પતિઓનુ ચર્વણ કરનાર પશુ, રસનો આસ્વાદ પ્રાપ્ત કરતુ નથી તેમ વિચારશૂન્ય અને જ્ઞાન નયોના જ્ઞાનહીન પામરમનુષ્ય આત્મતત્ત્વ પ્રાપ્ત કરતો

નથી. પુદ્ગલના બનેલા દેહથી આત્મા ન્યારો છે. પોતે પુદ્ગલમાં રહ્યો છે, તેનું કારણ કર્મ છે. જેમ શેલડી પરાળમાં ઢાંકી છતાં છુપાતી નથી. તથા જેમ છાણડીથી સૂર્યનું આચ્છાદન થઇ શકતું નથી. તેમ શરીરમાં રહેલો આત્મા જ્ઞાનીઓને દેખાયા વિના રહેતો નથી, કારણ કે જ્ઞાન અને દર્શન આત્માના ગુણો છે. તે સ્વતઃ પોતાના સ્વરૂપને જાણી તથા દેખી શકે છે. એમ શ્રી ઉપાધ્યાયજી પરોક્ષ જ્ઞાનદ્વારા અનુભવદૃષ્ટિથી અને જ્ઞાનવડે કહે છે, કે અમારે પરમપ્રભુ આત્માથી અંતર નથી. અંતરનું કારણ બહિરાત્મદશા હતી. બહિરાત્મદશાનું કારણ અજ્ઞાન હતું. અજ્ઞાન ટળવાથી, સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું, અને તે સમ્યગ્જ્ઞાન કાંઇ આત્માથી ન્યારૂં નથી. સમ્યગ્જ્ઞાનમાં આત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, તો સાક્ષાત્ થયેલો આત્મા શી રીતે દૂર થઇ શકશે, અર્થાત્ તે દુર થઇ શકનાર નથી. એમ પરમભક્તિદ્વારા કહે છે, વળી આત્માનું સ્વરૂપ બતાવે છે. આત્મા કળારહિત છે. બાહ્યથી દેખાતી ચંદ્રાદિકની કળા વૃદ્ધિ અને ક્ષીણતાને પામે છે, આત્માની સકળ કળા છે, તે ઉપશમસમકિત, ક્ષયોપશમસમકિત અને ક્ષાયિક સમકિત પ્રાપ્ત થતાં પ્રતિભાસે છે, વળી આત્મા અલક્ષ્ય છે, સ્પર્શેન્દ્રિયનાં આઠ ગુણ છે, સ્પર્શેન્દ્રિય, સ્પર્શને જાણી શકે છે. પણ પ્રભુ અરૂપી આત્મસ્વરૂપને જાણી શકતી નથી. રસનેન્દ્રિય

રસને, ઘ્રાણેન્દ્રિય ઘ્રાણને, ચક્ષુરિન્દ્રિય રૂપને, શ્રોત્રેન્દ્રિય શબ્દને, અને મન રૂપી પદાર્થને જાણી શકે છે આત્મા અરૂપી છે, તેથી તે અતીન્દ્રિય છે, અને અતીન્દ્રિય આત્મસ્વરૂપ અનુભવ જ્ઞાન તથા કેવળજ્ઞાન વિના લક્ષમા આવી શકે નહિ, માટે આત્મા અલખ કહેવાય છે આત્માને જન્મ જરા મરણ નથી, કારણ કે નિશ્ચયનયથી આત્મા અનાદિકાળથી છે અસખ્ય પ્રદેશરૂપ પોતાનુ સ્વરૂપ કદિ ઉત્પન્ન થયુ નથી અને થનાર નથી આત્મા વ્યવહારદૃષ્ટિથી કર્મયોગે શરીરાદિ ધારણ કરે છે, તેની અપેક્ષાએ જન્મ, જરા, મરણ ધારણ કર્તા કહેવાય છે જન્મ, જરા, અને મરણરૂપ અશુદ્ધ પર્યાય તે આત્માના શુદ્ધપર્યાયથી ભિન્ન છે શુદ્ધપર્યાયરૂપ ધર્મ ઉપાસ્ય છે, અને ઉપાસક આત્મા છે અશુદ્ધપર્યાય ત્યાજય છે, અને તેનો ત્યાગ કરનાર શુદ્ધપર્યાય રમણ કર્ત્તા આત્મા કહેવાય છે ગતિપર્યાય, દેહપર્યાયાદિનો ત્યાગ કરવાથી, આત્મા પરમાત્મરૂપે પ્રકાશે છે આત્મા નિરજન કહેવાય છે શુદ્ધ નિશ્ચયનયનથી જોતા આત્મા કર્મરૂપ અજનથી રહિત છે, અને વ્યવહારથી પરભાવમા રમણ કરે છે, ત્યા સુધી કર્મરૂપ અજનવાળો કહેવાય છે વસ્તુત જોતા કર્મરૂપ અજન આત્માનો ધર્મ નથી, અને જે પોતાનુ સ્વરૂપ નથી, તેમા રમવુ તે અજ્ઞાનીનુ લક્ષણ છે. જે જે જ્ઞાની મહાત્માઓ થઇ ગયા, તેઓ આત્મજ્ઞાનધ્યાનમા રમણુતા

કરી, તિરોભાવ ઋદ્ધિનો આવિર્ભાવ કરી શુદ્ધ સિદ્ધ બુદ્ધ થયા. **પંચશતિ નામના** અમારા બનાવેલા ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે

तिरोभाव निज ऋद्धिनो, आविर्भाव प्रकाश ॥
परमातमपद ते कह्युं, ते पदरूपहुंखास ॥ १ ॥

પરમાત્મ સ્વરૂપ એજ સારમાં સાર આદેયમાં આદેય છે. અનંત ગુણથી વિરાજીત શુદ્ધાત્મા, અંતર્યામી ધ્યાનથી પૂર્ણ પ્રકટે છે. જરા માત્ર પણ પોતાના ગુણમાં ન્યૂનતા રહેતી નથી; એમ આત્મઉપાસક, આત્મપ્રભુસેવક શ્રીયશોવિજયજી પોતાના સ્વરૂપનું ગાન કરે છે. આવી રીતે ગ્રાહ્ય આત્મસ્વરૂપ જાણી, ધ્યાનશતકમાં કથન કરેલ ધ્યાન પ્રયોગે સ્વવીર્ય પ્રગટ કરી શુદ્ધાત્માની ઉપાસના કરી પૂજ્ય બને છે, ચતુર્થગુણસ્થાનકથી ઉપશમ સમકિત, ક્ષયોપશમસમકિત, અને ક્ષાયિકસમકિતથી આત્મસ્વરૂની ઉપાસના કરાય છે, તથા વળી ચતુર્થ ગુણસ્થાનકથી ઉપશમ ચારિત્રથી, અને ક્ષયોપસમ ચારિત્રથી, શુદ્ધ ચરણની ઉપાસના થાય છે. અષ્ટમગુણસ્થાનકથી, ક્ષપકશ્રેણિએ ચઢેલો આત્મા કર્મપ્રકૃતિઓને ખેરવતો, નવમા દશમા ગુણઠાણાને સ્પર્શતો, બારમા ગુણઠાણે આવે છે. બારમા ગુણઠાણે ક્ષયોપશમભાવનું જ્ઞાન છે, અને ત્યાં દર્શનાવરણીય કર્મનો પણ ક્ષયોપશમભાવ છે. બારમા ગુણ-

ઠાણાને અતે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અતરાય, એ ત્રણ કર્મનો ક્ષય કરે છે, મોહનીયકર્મનો નાશ, દશમા ગુણ ઠાણે કરે છે, એમ ચારઘાતીકર્મનો ક્ષય કરી આત્મા તેરમા ગુણઠાણે આવે છે, અને ત્યા સયોગી કેવલી કહેવાય છે શરીર છતા આયુષ્યની મર્યાદાએ કેવલજ્ઞાની ભવ્ય જીવોને ધર્મઉપદેશ આપે છે આયુષ્ય મર્યાદા પૂર્ણ થતા, શુકલ ધ્યાનના ચરમ બે પાયાનુ ધ્યાન કરી, ગુણઠાણાતીત થઇ, એક સમયમા ઉર્ધ્વ ગમન કરી, સમ શ્રેણિએ સિદ્ધશિલાની ઉપર—એક યોજનના ચોવિશ ભાગ કરીએ તેમા ત્રેવિશ ભાગ નીચે મૂકી ચોવિશમા ભાગની ઉપર સાદિ અનતમે ભાગે પરમાત્મ રૂપે સમયે સમયે અનત સુખના ભોક્તા થઇ વિરાજે છે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનો ભોગ તેજ નિશ્ચયનયથી જોતા ગ્રાહ્ય છે, અને તેમાજ રમણુતા કરવી ઇષ્ટ છે આવી રીતે સૂક્ષ્મભેદની વિચારણાથી, અનતજ્ઞાન કે જે ઇન્દ્રિયોથી નહિ દેખાયલુ એવુ હૃદયમા પ્રગટ થાય છે, અને તેથી અહવૃત્તિ સમૂલત ભેદજ્ઞાનથી નાશ પામે છે ભેદજ્ઞાન, હંસની ચચુ માફક છે હસ પોતાની ચચુથી દૂધ અને પાણી બેને ભિન્ન કરી, દૂધનુ પાન કરે છે, તેમ આત્મા પણ વિવેક દૃષ્ટિ ભેદજ્ઞાન રૂપ ચચુથી જલ સમાન પુદ્ગલ વસ્તુ અને દુગ્ધ સમાન ચૈતન્ય વસ્તુ ભિન્ન કરી ચૈતન્યસ્વરૂપે અહં

છે. સમ્યગ્ ભેદજ્ઞાનથી આત્મા જડ અને ચૈતન્યલક્ષણોને ભિન્ન ભિન્ન પણે પારખી શકે છે.

दुहा

कायादिपर्याय सहु, पुद्गलना पर्याय ॥
आत्मप्रदेशे कर्म पण, पुद्गलकार्य सोहाय ॥ ४५ ॥
चेतन पण जडसंगते, जडतारूप जणाय ॥
तिरोभाव निज शक्तिथी, आच्छादनता थाय ॥४६॥
अहंवृति आच्छादती, अन्तर निजगुणशक्ति ॥
अहंवृत्तिता जो टळे, परमातमपद व्यक्ति ॥ ४७ ॥

કાયા લેશ્યાદિ સર્વ પુદ્ગલ સ્કંધોના પર્યાય છે. આત્માના પ્રદેશોની સાથે ક્ષીર નીરવત્ પરિણામે કર્મ પણ પુદ્ગલ પર્યાયો છે. અહો ! ! ચેતન પણ જડની સંગતિથી જડ જેવો બની ગયો છે. અને તેથી આત્માના અનંતગુણો સૂર્યતેજ જેમ વાદળથી ઢંકાય છે, તેમ કર્મયોગે આચ્છાદિત થયા છે. આત્માના ગુણો તિરોભાવે વર્તે છે, તે જેમ જેમ કર્માવરણ જેજે પ્રમાણમાં ટળે છે, તેતે પ્રમાણમાં આવિર્ભાવતાને પામે છે, જ્ઞાનાવરણીયકર્મોનો ક્ષયોપશમ, વા ક્ષાયિકભાવ થવાથી, જ્ઞાનગુણ આવિર્ભાવતાને પામી, સ્વપરનો પ્રકાશ છે. દર્શનવરણીયકર્મનો ક્ષયોપશમ વા ક્ષાયિકભાવ થતાં; દર્શનગુણ—આવિર્ભાવતાને પામે છે. વે-

દનીયકર્મનો ક્ષય થતા અવ્યાબાધ સુખ આત્મામા પ્રગટે છે, મોહનીયકર્મનો ઉપશમભાવ, ક્ષયોપશમભાવ, તથા ક્ષાયિકભાવ થવાથી સમકિતગુણ તથા ક્ષાયિક ચારિત્રગુણ પ્રગટે છે આયુષ્યકર્મનો ક્ષય થતા આત્માની સાદિ અનતી સ્થિતિ પ્રગટે છે, નામકર્મનો નાશ થતા અરૂપીગુણ આત્માનો આવિર્ભાવતાને પામે છે ગોત્રકર્મનો નાશ થતા આત્માનો અગુરૂ લઘુગુણ આર્વિભાવને પામે છે અતરાયકર્મનો ક્ષયોપશમ વા ક્ષાયિકભાવ થતા, અનતદાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, અનતવીર્યગુણ આત્મામા પ્રગટે છે આત્માના અનતગુણો અનાદિકાળથી શક્તિભાવે છે, પણ કર્માવરણથી વ્યક્તિભાવે થયા નથી પણ જ્યારે કર્માવરણ દૂર થાય છે, ત્યારે સ્વત અનતગુણો પોતપોતાના કાર્યગુણથી પ્રકાશ કરે છે કર્મ છતા આત્માની ઋદ્ધિ તિરોભાવે વર્તે છે, અને કર્માભાવે આત્માની ઋદ્ધિ પ્રગટભાવે થાય છે કર્મની એકશોઅઠ્ઠાવન પ્રકૃતિયો આત્માની સાથે બધાએલી છે, કર્મનુ કારણ પણ વિચારી જોતા રાગદ્વેષમય અહવૃત્તિ જણાય છે, માટે પોતાના આત્માના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, સુખાદિગુણોને આચ્છાદન કરનારી વસ્તુગ યા અહવૃત્તિ જ છે, હવે જો મહાદુ ખદાયિકા અહવૃત્તિતા ટળે, તો આત્માના અનતગુણો શક્તિભાવે રહેલા છે તે વ્યકિતભાવે થાય જેમ જેમ આત્મગુણ રમણ, તેમ તેમ

આત્મગુણો પ્રકાશતા જાય છે. અને તે તે અંશે અહંવૃત્તિનો નાશ થાય છે. જે જે અંશે નિરૂપાધિપણું, તે તે અંશે અહંવૃત્તિ નાશદ્વારા ધર્મની પ્રગટતા થાય છે. શ્રી ઉપાધ્યાયજી પણ કહે છે કે—

जे जे अंशे रे निरुपाधिकपणुं, ते ते जाणो रे धर्म;
सम्यगदृष्टि रे गुणठाणा थकी, जाव लहे शिवशर्म.

આત્મજ્ઞાની અલ્પજીવનમાં પ્રબલ પુરૂષાર્થથી સ્વસાધ્ય સિદ્ધિ કરે છે. અહંવૃત્તિનાશક જ્ઞાન છે, માટે આત્મજ્ઞાન સંપ્રાપ્ત કરવું. આત્મઅજ્ઞાનથીજ સંસારકાર્યમાં પુનઃ પુનઃ ચિત્તવૃત્તિ પરિભ્રમે છે, અને તેથી સ્વગુણરમણતામાં પ્રેમ થતો નથી. જ્ઞાનદશા ભજતાં પરપરિણતિ સહેજે ટળે છે. કહ્યું છે કે—

ज्ञानदशा जे आकरी, तेह चरण विचारो; ॥
निर्विकल्प उपयोगमां, नहीं कर्मनो चारो. आतम० ॥

જ્ઞાનદશા જે આકરી કહેતાં શુદ્ધ સ્વભાવમાં રમણુતા રૂપ તેજ ચારિત્ર જાણો. નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ જ્ઞાનોપયોગે આત્મા જ્યારે વર્તતો હોય, ત્યારે કર્મનું આવાગમન થતું નથી. વળી કહ્યું છે કે—

श्लोक.

आत्माऽज्ञानं हि विदुषामात्मज्ञानेन हन्यते ॥

तपसाप्यात्मविज्ञानहीनैस्तत्तु न शक्यते ॥ १ ॥

આત્મઅજ્ઞાનથી પુદ્ગલ પદાર્થ જેવા કે શરીર, મન વાણી, લેશ્યાદિમા આત્મત્વ ભ્રમ ધારણ કરતા કર્મગ્રહણ તથા દુ ખ થાય છે, કહ્યુ છે કે–मिच्छत्तेण उदिण्णेण अट्ठकम्म पयडीओ बधति આત્મઅજ્ઞાનથી થએલા દુ ખ, કર્મક્રિયા તપ વિગેરેથી ટળતા નથી પણ જેમ હિમવિકારનુ દુ ખ અગ્નિથી ટળે છે, તેમ આત્મઅજ્ઞાનજન્મ દુ ખ છે, તે આત્મજ્ઞાનથી ટળે છે, આત્મજ્ઞાનના પણ બે ભેદ છે, એક ભેદજ્ઞાન અને બીજુ અભેદજ્ઞાન તેમા દ્રવ્યગુણ, પર્યાયની વહેચણ કરવી. તેને ભેદજ્ઞાન કહે છે, આત્માના ત્રણ ભેદ પાડવા, અથવા જ્ઞાનાદિગુણ આત્માથી કથચિત્ ભિન્ન કહેવા, ઇત્યાદિ સર્વ ભેદજ્ઞાન છે ગુણપર્યાય સહિત દ્રવ્ય અથવા જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર તેજ આત્મા છે. ઇત્યાદિ અભેદજ્ઞાન જાણવુ, આત્મજ્ઞાની વિષમભાવોમા પણ સમભાવે જોનાર હોય વિષમભાવો જેવા કે કપટી, નિ દક, પાપી, કદાગ્રહી, દ્વેષી, લોભી, દુષ્ટમા પણ સમભાવ રાખે. આત્મધ્યાનમા રમણુતા કરતા, મુક્તિના સુખનો સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે, જીવતા જેને મુક્તિના સુખ પ્રાપ્ત થયા, તેને મૃત્યુ બાદ પણ તે સુખની પ્રાપ્તિ થશે માટે ભવ્યજીવે પૂર્વોક્ત જ્ઞાનદ્વારા સમભાવે આત્માને ભાવી અહવૃત્તિનો નાશ કરી, આત્મસુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો અહવૃત્તિ

ટાળવા પુનઃ પુનઃ પુરૂપાર્થ કરવો, અહંવૃત્તિથી આત્માની કેવી સ્થિતિ થાય છે, તે બતાવે છે,

दुहा.

परम हंस सन्यासी हुं, जाणे नहि सन्न्यास ॥
वहिर्वृत्ति वहुधा भजे, करे न सत्यप्रकाश ॥ ४८ ॥
बाहिरदष्टा दृश्यनो, अहंवृत्तिथी भेद ॥
अहंवृत्ति वहिरातमता त्रिविध अर्पे खेद ॥ ४९ ॥
प्रथमगुणस्थानक रह्या, जाणो जीवानंत ॥
व्यक्ताव्यक्तस्वरूपमां, कालानादि रहंत ॥ ५० ॥

ભાવાર્થ—સંન્યાસગ્રહણ કરી હું સંન્યાસી છું, એમ અભિમાન ધારણ કરવાથી, વૃત્તિ બાહ્યભાવમા રહે છે, અને તેથી સત્યસ્વરૂપનો પ્રકાશ થતો નથી, બાહિરવસ્તુનો આત્મા દૃષ્ટા બને છે. અને વળી દૃશ્ય એવી બાહ્યવસ્તુમાં અનેક પ્રકારના ભેદ કલ્પે છે. અને બાહ્યદૃશ્યપદાર્થોમાં પ્રિય, સુખ અસુખાદિના ભેદ કલ્પીને બાહ્ય વસ્તુના ત્યાજ્ય અ-ત્યાજ્યમાં અવિવેકરૂપ વિવેક અહંવૃત્તિથી કલ્પ્યાં છે. અને તેથી બહિરાત્મ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. અનેક પ્રકારના મનમાં થતા ખેદને અર્પનાર અહંવૃત્તિ છે, પ્રથમ ગુણસ્થાનકમાં અનંતજીવો રહ્યા છે, તેઓ પણ અહંવૃત્તિભાક્ જાણવા. વ્યક્ત વા અવ્યક્તસ્વરૂપમાં પણ અનાદિકાળથી અહંવૃત્તિ-

ધારકજીવ જાણુવો કારણુ પામી આત્મા જ્યારે સ્વસ્વરૂપને જ્ઞાતા બને છે, ત્યારે અહં વૃત્તિનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરે છે અહંવૃત્તિ મહાકેફી વસ્તુ કરતા પણુ બૂરી છે. અહં-વૃત્તિ મહા માયાનુ સ્વરૂપ છે જ્યા આત્મા નથી, તેવી પરવસ્તુમા અહંભાવવાળી અહંવૃત્તિ મહા રાક્ષસી સરખી જાણી તેનો નાશ કરવો અહંવૃત્તિ મમતારૂપ છે જગત્ના નશ્વરપદાર્થોને મારા કલ્પનાર અહંવૃત્તિનોજ આ સર્વ પ્રપ ચ છે અહંવૃત્તિનો નાશ થતા, સમભાવની પ્રાપ્તિ આત્મામા પ્રગટે છે માટે હે ચેતન ! મમતાનુ કારણુ જે અહંવૃત્તિ તેને દૂર કર !!! અહંવૃત્તિનુ સેવન કરવાથી, હે ચેતન ! તુ અનેક દોષ-પાત્ર બન્યો છુ અનેક પ્રકારના પદાર્થોમા અહંવૃત્તિ કલ્પી અજ્ઞાનથી આત્મા નરકનિગોદના મહાદુ ખ પામ્યો અન ત જીવોની સાથે અનંત જન્મ ધારણુ કરી, આ જીવે વૈર ઝેર કર્યું, તે પણુ અહંવૃત્તિના યોગેજ સમજાય છે જેમ કાષ્ઠપુ-તળીઓને મદારી દોરી ફેરવી, મરજીમા આવે તેમ નચાવે છે, તેમ અહંવૃત્તિએ જીવોને અજ્ઞાનથી ગમે તેમ નચાવ્યા અને જીવો પણુ નાચ્યા કરે છે નાટકીયાની પેઠે જીવ અનેક પ્રકા-રના શરીર ગ્રહી નાચ્યો, તેનુ કારણુ પણુ અહંવૃત્તિ છે આત્મા શુદ્ધ સ્વભાવને છે નિશ્ચયથી જોતા સ્વગુણુ ભોક્તા છે, પરંતુ અહંવૃત્તિના યોગે પરમા પરિણુમી પરનો ભોક્તા બન્યો છે. અને હજી પણુ પરસ્વભાવથી વિરામ પામતો

નથી, તે ઓછું ખેદકારક નથી. ધત્તૂરભક્ષણ કર્તાને જેમ દૃશ્ય શ્વેતવસ્તુઓમાં પીતત્વ ભાન થાય છે, તેમ અહંવૃત્તિથી દૃશ્ય વસ્તુઓ કે જે જડ છે, તેમાં પોતાની ભ્રાંતિ થવાથી આત્મા પોતાના સ્વરૂપને જાણી શક્યો નહીં, અને જેઓએ પોતાના સ્વરૂપને જાણ્યું છે, તેઓ નામ રૂપથી આત્માને ભિન્ન સમજી, સત્યપણે શ્રદ્ધા કરી, ધ્યાનાસક્ત થયા છે કહ્યું છે કે.

नहि नाम रूप जेनां, ज्योतिरूप ते तो सहि,
निजमां निज परखायोरे हेजी.
निर्भय देशी शुद्ध प्रदेशी, ज्ञानिजन सोहि वतलायोरे;
आतम अमरछेजी.
कोइ एक ज्ञानियो विचारेरे, आतम अमरछेजी.

નામ અને રૂપથી ભિન્ન ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે. તે પોતાના જ્ઞાનથી, પોતાની મેળે પ્રકાશે છે. નિર્ભય અસંખ્યપદેશી આત્માને સર્વજ્ઞે કથ્યો છે, એવો શુદ્ધ આત્મા નિશ્ચયનયથી જાણી, તેની પ્રાપ્તિ કરવા ધ્યાન કરવું.

શિષ્ય—જ્યારે આત્મા અરૂપી શુદ્ધ છે ત્યારે તે કર્મનું ગ્રહણ શી રીતે કરે છે?

ગુરૂ—હે ભવ્ય! એકાગ્રચિત્તથી શ્રવણ કર. આત્મા શુદ્ધ કહ્યો, આત્મા પરમાત્મારૂપ કહ્યો; ઇત્યાદિ સર્વ આ-

त्मानी सत्तानु वर्णन छे आत्मा सत्ताथी परमात्मा जेवो छे, पण ज्या सुधी रागद्वेष छे, त्या सुधी आत्मा परमात्मारूप थइ शकतो नथी अर्थात् व्यक्तिभावे थइ शकतो नथी तेथी ते रागद्वेष योगे कर्मनुं ग्रहण करे छे, परमात्मरूप व्यक्तिभावे थया पश्चात् कर्मनु ग्रहण थतु नथी कर्मग्रहण तो रागद्वेष योगे थाय छे ते बतावे छे

दुहा.

आकर्षेऽहवृत्तिथी, कर्माष्टकने हंस ॥
यथा शुचि लोहचुम्बके, कम्तो निजगुणभ्रश ॥५१॥
कर्माष्टकनी वर्गणा, समजो नयव्यवहार ॥
अनुपचरितासद्भूतथी, कर्त्ता चेतन धार ॥५२॥

भावार्थ—जेम लोहचुबकवडे, सोयनु आकर्षण थाय छे, तेम हस एटले आत्मा रागद्वेषरूप अहवृत्तिथी, आठकर्मनु आकर्षण करे छे व्यवहारनी अपेक्षाए, ज्ञानावरणीयादिक पुद्गलकर्मादिकनो कर्त्ता चेतन जाणवो त्या अनुपचरित असद्भूत व्यवहारथी आत्मा कर्मनो कर्त्ता छे, अने उपचरित असद्भुतव्यवहारथी ग्रह हुकानादिकनो कर्त्ता आत्मा जाणवो, तथा स्वजाति उपचरित असद्भुत व्यवहारथी पुत्रादिकनो कर्त्ता अने विजाति उपचरित असद्भुत व्यवहारथी धनादिकनो कर्त्ता आत्मा जाणवो तथा

સ્વજાતિ વિજાતિ ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારથી નગરકોટ વિગેરેનો સ્પર્શી આત્મા જાણવો. તથા અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી રાગદ્વેષનો કર્તા આત્મા છે. અશુદ્ધક્રિયાનો કર્તા આત્મા અનાદિકાળથી છે. તેથી ષટ્કારકક્રિયા પણ આત્મામાં અશુદ્ધ-પણે પરિણમી છે, અને તેથી આત્મા પરપરિણતિને ધારતો શુદ્ધ પરિણતિ સ્વરૂપ વિસરી ગયો છે. સર્વ સંસારિ જીવોની અહંવૃત્તિયોગે આવી અવસ્થા થઇ ગઇ છે. કર્મ-રૂપે આકર્ષેલા પુદ્ગલોનો ચાર પ્રકારે મોદક દ્રષ્ટાંતે બંધ પડે છે તે દર્શાવે છે.

दुहा.

आकर्ष्यां जे पुद्गलो, चउविह तेनो बंध ॥
प्रकृत्यादिक कर्मथी, जीव पुद्गल संबंध ॥ ९३ ॥
रूपी अरूपी परिणम्यां, क्षीरनीरदृष्टांत ॥
भेदज्ञाननी योजना, विना थइ महाभ्रान्ति ॥ ९४ ॥

રાગદ્વેષથી આકર્ષેલાં પુદ્ગલોનો પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિ-બંધ, પ્રદેશબંધ, અને રસબંધ, એ ચાર પ્રકારે બંધ, પડે છે; કર્મની એકસો અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિયોરૂપ પુદ્ગલનો જીવની સાથે અનાદિકાળથી સંબંધ થયો છે. આકર્ષેલાં કર્મ-રૂપી પુદ્ગલો રૂપી છે, અને તે જીવની સાથે ક્ષીરનીરની પેઠે પરિણમ્યાં છે. ભેદજ્ઞાન વિના કર્મ અને આત્માની ભિ-

ન્નતા પ્રતિભાસ્યા વિના, બેને એક રૂપે ગ્રહણ કરી આત્માએ હહાબ્રાતિ ધારણ કરી

दुहा.

शरीर मन वाणी तथा, पुद्गल सहुथी भिन्न ॥
असंख्यप्रदेशी आतमा, निर्भय निजगुणलीन ॥९५॥
अहंवृत्ति परमा जगी, परवस्तुमा सार ॥
मानी चेतन भ्रांतिथी, अटतो सवसंसार ॥ ९६ ॥

ભાવાર્થ—શરીર, મન, વાણી તથા ધનાદિક પુદ્‌ગલથી ભિન્ન અસખ્યપ્રદેશી આત્માનુ સ્વરૂપ અવધારવુ સાતભયથી અતીત તથા અનતગુણમય આત્મસ્વરૂપ છે, અહવૃત્તિપરમા જાગૃતિ પામવાથી, પર વસ્તુમા સાર માનતો; આત્મા અજ્ઞાનરૂપ ભ્રાતિથી સર્વસસારમા પરિભ્રમણ કરે છે.

दुहा

सुरता लगी न आतममा, कर्यो न उद्यम नित्य ॥
मुक्ति पण छे आतममा, जो वश वर्ते चित्त ॥ ९७ ॥
सम्यग् गुरुगम ज्ञानथी, करतो शिष्य प्रयत्न ॥
श्रद्धाज्ञाभक्ति ग्रही, पामे निजगुण रत्न ॥ ९८ ॥
कर्त्ता भोक्ता कर्मनो, हर्ता जेह कथाय ॥
रत्नत्रयी आधारभूत, आत्मस्वरूप लखाय ॥ ९९ ॥

આત્માની સાથે ઉપયોગ ભાવની એકતાનતા થઈ નહીં; અને વળી આત્મગુણપ્રાપ્તિકારક ધ્યાન સ્મરણાદિક ઉદ્યમ કર્યો નહીં, તેથી લોકાકાશના પ્રતિપ્રદેશે આત્માએ અનંતિવાર જન્મ મરણ ધારણ કર્યાં, પણ જો આત્મ-સ્વરૂપમાં ચિત્તવૃત્તિ રમે, અને પરને ગ્રહે નહીં, વિકલ્પ સંકલ્પ દશા છુટે, સંવરાવસ્થામાં આત્મા વર્તે, તો આત્મા-માંજ મુક્તિ છે. આત્માનોજ બંધ છે. અને આત્માનીજ મુક્તિ છે. સમ્યગ્ ગુરૂગમથી પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનથી, શિષ્ય આત્મસ્વરૂપાર્થે પ્રયત્ન કરતો છતો, જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્યાદિ ગુણરત્નની પ્રાપ્તિ કરે. આત્મશ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થવી મહાદુર્લભ છે, માટે પ્રથમ સુગુરૂની શ્રદ્ધા હોય, અને સુગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલે અને સુગુરૂની ભક્તિ કરે, તો સુગુરૂ પ્રતાપે આત્મપદ પ્રાપ્ત કરે છે. આત્મા વ્યવહારનયથી કર્મનો કર્ત્તા તથા ભોક્તા છે, અને ચારિત્રમાં રમણ કર-વાથી, કર્મનો હર્તા પણ થાય છે. રત્નત્રયીનો આધાર આત્મા જ્ઞાન ગુણથી ઓળખાય છે.

दुहा.

रूपी अचेतन जाणवुं, वर्णादिक पर्याय ॥
पुद्गल द्रव्य अनंतता, व्यापक लोक सदाय ॥ ६० ॥
पुद्गल परिणत आतमा, वर्ते नय व्यवहार ॥
कालअनादि भङ्गथी, जीव अनंता धार ॥ ६१ ॥

પુદ્દગલ દ્રવ્ય રૂપી અને અચેતન છે, તેના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ પર્યાય છે. પરમાણુઓરૂપ પુદ્દગલદ્રવ્ય અનંતા છે, અને તે પુદ્દગલપરમાણુઓ લોકાકાશવ્યાપક છે, પુદ્દગલપરિણામી આત્મા વ્યવહારમા વર્તે છે, અનાદિકાલથી અનંત જીવો કર્મસાથે પરિણમ્યા છે, આ સબંધી વિશેષ વર્ણન પૂર્વે કર્યું છે, તેથી સામાન્ય શબ્દાર્થ માત્રનુ અત્ર વર્ણન કર્યું છે.

दुहा.

रागद्वेषे परिणमी, अशुद्धवृत्ति थाय;
कर्माष्टक ग्रहतो भवी, भवभवमा भटकाय ॥ ६१ ॥
शक्ति विचारे सिद्धसम, जगजीवो सहु जोय;
कर्माच्छादक प्राणिया, व्यक्तपणे नवि होय ॥६२॥

રાગદ્વેષે પરિણમેલી અશુદ્ધવૃત્તિ કહેવાય છે, અને તે અશુદ્ધવૃત્તિથી અષ્ટકર્મને ગ્રહણ કરતો જીવ સંસારમા પરિભ્રમણ કરે છે અજ્ઞાનથી કલ્પેલા કુટુંબાદિકમા જીવ મમતાથી બંધાઇ રાગદ્વેષ કરે છે રાગદ્વેષયોગે જીવ રજ્જુ વિના પણ બંધાયો છે, કાદવવિના ખરડાયો છે જીવ રાગદ્વેષે કરી સંસારમા આડોઅવળો અથડાય છે આત્મ જ્ઞાનથી આત્મા વિચાર છે કે—' અરે ! મારી સ્વરૂપમા સ્થિતિ રહી નથી, અજ્ઞાનથી મોહ પામેલો જીવ વૃથા જન્મે છે,

અને વૃથા મરે છે. પ્યારા પદાર્થોની ઉપર અપ્રિયતા રહી છે, અને શાતાજન્યસુખોની ઉપર દુઃખો રહ્યાંજ છે; ક્ષણ-ભંગુર પદાર્થોને વાંછી, અથવા મેળવી, રાજી થવું એ પણ વ્યર્થ છે ' જો વિચિત્રલક્ષ્મીઓને મેળવી મન બહુ રાજી થતું હોય, તો હું તો એમજ ધારૂં છું કે તે સંપત્તિયો પણ ઘણાં કષ્ટ વેઠવાથી મળે છે; પાછું તેઓનું રક્ષણ કરવામાં પણ ઘણાં કષ્ટ છે; અને રક્ષણ કરતાં પણ અવશ્ય જતી રહે છે. માટે તેઓ સંપત્તિયો નથી, પણ વિપત્તિયોજ છે. જેમ પતંગિયું અગ્નિની શિખાઓમાં લંપટ થાય છે, તેમ હું પણ વિષયસુખની જ્વાળાઓમાં લંપટ થયો છું. આખો સંસાર દુઃખભોગોની પરાકાષ્ટારૂપ કહેવાય છે, તો દેહથી તો સુખ મળેજ ક્યાંથી ? મનરૂપ વાનરાની લીલાઓ દેખવા માત્રજ રમણીય છે, પણ પરિણામે વિનાશ ઉપજાવનારી છે; એમ મારા જાણવામાં આવ્યું, આ મનરૂપી ચોરે મને લાંબા કાળ સુધી કનડી, દુઃખ આપ્યું છે; માટે હવે હું મનના વશ થઇશ નહીં. આ દેહ હું છું, અને આ ધનાદિક મારાં છે, એ રીતે મારા મનમાં સ્ફુરેલા ખોટા વિચારનું પરિણામ મેં જાણ્યું. વળી વિચારતાં જણાય છે કે, આ સંસારમાં કઇ વસ્તુ સારી છે કે જેના પ્રયત્નમાં હું દોરાઉં ? કોઈ પણ વસ્તુ સારભૂત લાગતી નથી. આ જગતમાં જેનો ઉત્પાદ છે, તેનો વિનાશ નજરે દેખાય છે. માટે હું કંઈ

વસ્તુને પોતાની માનુ ? જ્યા રાગ, ત્યા દ્વેષ થયા કરે છે. વળી રાગ અને દ્વેષથી આ જગત્ વિષમ દેખાય છે આ જગત્મા અનેક રાજાઓ થઈ ગયા, ચક્રવર્તિ થઇ ગયા, પણ કોઇએ જગત્‌ના મોહથી સત્યસુખ પ્રાપ્ત કર્યું નહીં. સ્વાત્મજ્ઞાનવિના વિષ્ઠાના કીડાના કરતા ભૂડી મારી અવસ્થા થઇ મે બાહ્યદૃષ્ટિથી દેખાતા પદાર્થોજ સાચા માની લીધા. શ્રી સદ્‌ગુરૂ શરણને ઉપકારદૃષ્ટિથી કર્યું નહીં સ્વપ્નમા દેખાતા પદાર્થો જેવા આ દૃશ્યપદાર્થોમાં અહંભાવકલ્પના ફોગટ છે, વ ધ્યાને સ્વપ્નાની અદર દેખાએલા પુત્રમા અહંભાવ જેમ નકામો છે, તેમ આ દેખાતા પુદ્‌ગલસ્કધરૂપપદાર્થોમાં અહંભાવકલ્પના વ્યર્થ છે અગ્નિનો સ્વભાવ તે જલનો નથી, અને જલનો શીતત્વસ્વભાવ તે અગ્નિનો નથી, તેમ આત્માનો ધર્મ તે જડમા નથી, અને જડનો ધર્મ તે આત્મામા નથી ઝાઝવાના જળથી જેમ તૃષાની નિવૃત્તિ થતી નથી, તેમ તૃષ્ણાજલથી આત્માની શાતિ થતી નથી ફેરકુ ડડી ફરતા જેમ વૃક્ષાદિક ફરતા દેખાય છે, તેમ ભ્રાતિથી પુત્રાદિક પોતાના ભાસે છે જેમ ભ્રાતિથી બે ચદ્ર આકાશમાં લાગે છે, તેમ દેહમા પણ ભ્રાતિથી આત્મબુદ્ધિ થાય છે જેમ નાના બાળક લાકડાની ઢણુડીને સ્ત્રી કલ્પી, હરખાય છે, તેમ આત્માએ પણ અજ્ઞાનથી સ્ત્રી વિગેરેને પોતાના કલ્પી, હર્ષ-વિષાદનુ સેવન કર્યું હવે હું આત્માને જ્ઞાનધ્યાનથી પુષ્ટ

કરીશ. અશુદ્ધવૃત્તિનાં કાર્ય વેશ્યા સમાન સમજી, શુદ્ધવૃ-
ત્તિનું સેવન કરીશ. રાગદ્વેષરૂપ અશુદ્ધ વૃત્તિને હવે હું
કષ્ટપ્રદા સમજીશ. આ પ્રમાણે અંતરાત્માની વાણીનાં ઉદ્ગાર
સાંભળી, શુદ્ધવૃત્તિ પ્રમોદભાવ થઇને કહેવા લાગી કે-હે
આત્મપતિ ! તું હવે જ્યારે પોતાનું સ્વરૂપ સમજ્યો, ત્યારે
સુખી થયો. હે આત્મા તને ધન્ય છે કે આવી વિવેકબુ-
દ્ધિની પ્રાપ્તિ તેં કરી. આત્મા કહે છે કે, "હે શુદ્ધવૃત્તિ સ્ત્રી !!
શ્રવણ કર. હું તારા સંગમાં રહેતો નહોતો તેનું કારણ
અજ્ઞાનજ હતું. અજ્ઞાને મને સંસારરૂપ નગરના ચોરાશી
લાખ ચઉટામાં રખડાવ્યો, અને મને મોહરૂપ કેફનું પાન
અશુદ્ધવૃત્તિએ કરાવી, જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ લક્ષ્મી લૂંટી લીધી.
અશુદ્ધવૃત્તિએ એવી ઇન્દ્રજાળવિદ્યા પાથરી કે મને તેમાં
કંઇ ભાન રહ્યું નહીં. સદ્ગુરૂના ઉપદેશથી મારી અંતર-
દૃષ્ટિ ખુલી, તેથી જાણ્યું કે, અહો ! હું ક્યાં અને જડના
ધર્મો ક્યાં ! હું ક્યાં ! અને અશુદ્ધવૃત્તિ ક્યાં ! અરે અશુદ્ધ-
વૃત્તિની જેટલી દુષ્ટતા કહું તેટલી ઓછી છે" શુદ્ધવૃત્તિ
કહે છે, "હે સ્વામિનાથ ! તમો અશુદ્ધવૃત્તિ વેશ્યાના ઘેર
રહેતા હતા, અને તે તમને ફસાવી તમારૂં કાળજું કોલી
ખાતી હતી, તે સર્વ મારા જાણવામાં હતું, પણ તમો તેના
વશમાં હતા, તેથી મારૂં કંઇ ચાલતું નહોતું. મારી પાસે
આવ્યાથી હવે તેનું કંઇ ચાલવાનું નથી. આત્મા કહે છે કે

હે શુદ્ધવૃત્તિ ! હવે હુ તારી પાસેથી કદી ખસનાર નથી. રાગદ્વેષ, નિંદા, નિદ્રા, આલસ્ય, વિષય, કષાય, વગેરે ચોરોનું હવે મારી પાસે કઇ ચાલવાનું નથી. સ્વસ્વરૂપરમણુતારૂપ ઘરની બહાર જતા તે ચોરોએ મને ખુબ લૂટયો હતો. પણ હવે હુ પરસ્વભાવરૂપ ઘરની બહાર ગમન કરનાર નથી. માયાના વિષવૃક્ષો વાવી, મે નઠારા ફળોનુ ભક્ષણ કરી પોતાની મેળે દુ ખ ઉત્પન્ન કર્યું. અરે ! શુદ્ધવૃત્તિ તારી સ ગતિથી, મને અપૂર્વ સુખ પ્રાપ્ત થયુ છે, તેવુ સુખ મને કોઇપણ સ્થાને મળ્યુ નહોતુ. હે શુદ્ધવૃત્તિ ! તારી સ્થિરતા શાતતા અપૂર્વ છે તુ ખરેખરી પતિવ્રતા છે" શુદ્ધવૃત્તિ કહે છે કે—" હે સ્વામિન્ ! આપની પણ ચાકગકળા છે. આપ અન તઋદ્ધિના ભોક્તા છો, આપે જે ભૂલ કરી હતી, તેમા અશુદ્ધવૃત્તિનુ આચરણ હેતુ હવે ગઇ વાતને વિસ્મરો. આપ હવે અસ ખ્યપ્રદેશરૂપ ઘરમા રહી જ્ઞાનધ્યાન લીનતાથી સમયે સમયે અન તસુખને ગ્રહણ કરો આપ હવે અનુભવમ દિરમા નિર્વિકલ્પદશાયોગે રહી અપૂર્વશાતિ ભોગવો. આપની શક્તિ સિદ્ધસમાન છે અને કર્મોપશમથી વ્યક્તિપણે અન ત સિદ્ધસમાન થાઓ તેવા છો જે પ્રાણીયોના કર્મનો નાશ થાય છે, તે સિદ્ધબ ધુ બને છે, માટે તમો પણ જ્ઞાનધ્યાન અપ્રમાદદશા યોગે સિદ્ધસમાન થાઓ એમાકશુ આશ્ચર્ય નથી. અ તરાત્મા તેજ પરમાત્મા

છે. હું પણ તમારી સહચારિણી થઇશ. આ પ્રમાણે શુદ્ધવૃત્તિ અને અંતરાત્માનો વાર્તાલાપ પ્રસંગે ઘટાવ્યો છે.

દુહા.

अवळी परिणति आतमनी, वर्ते तव संसार;
सवळी परिणति आतमनी, निर्मलपद निर्धार. ॥६३॥
शुद्धस्वरूपाधारमां, ध्यान रहे सुखकार;
भवभ्रमणा सहेजे टळे, पामी चिद्घन सार. ॥६४॥
भोग रोगसम लेखवे, आत्मार्थी जे भव्य;
आत्मिकशुद्धस्वभावता, ज्ञानिजनकर्तव्य. ॥६५॥

ભાવાર્થ—આત્માની અવળી પરિણતિ જ્યાં સુધી વર્તે છે, ત્યાં સુધી સંસાર છે. આત્માની સવળી પરિણતિ થતાં, મલરહિત પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત થાય છે, એમાં જરા માત્ર શક નથી. શુદ્ધ અનંતધર્મઆધારીભૂત આત્માનું ક્ષયોપશમભાવે, સ્થિરોપયોગથી સુખ કરનારૂં ધ્યાન થાય, તો આ સંસારની ભ્રમણા સહજવારમાં નષ્ટ થાય, અને ચિદ્ઘનઆત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય. આત્માર્થી ભવ્યપુરૂષ, પંચેંદ્રિય વિષયભોગોને રોગ સમાન જાણે છે. પ્રારબ્ધ કર્મોદયે પંચેંદ્રિય વિષયભોગો ભોગવાય, તોપણ તેમાં રાગદ્વેષથી લેપાય નહીં. અંતરથી ન્યારો વર્તી, ભોગોને ઉદાસીનવૃત્તિથી ભોગવતાં, જ્ઞાની કર્મબંધ અલ્પ કરી શકે

છે શ્રીવીરભગવાન્ સંસારાવસ્થામાં મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાને સહિત હતા. તોપણ ગૃહસ્થાવાસમાં ભોગાવલિ કર્મના ઉદયે રહ્યા હતા, અને પંચેંદ્રિય વિષયભોગની સામગ્રી ભોગવતા હતા, પણ વૈરાગ્યબળ અને જ્ઞાનબળથી અંતરથી ન્યારાવર્તી, ઉદાસીનપણે જલપંકજવત્ અલેપ રહેતા હતા, અને જ્યારે ભોગાવલીકર્મનો ઉદય ક્ષીણ થઇ ગયો, ત્યારે લીંટની પેઠે ગૃહસ્થાવાસનો ત્યાગ કર્યો. ક્ષયોપશમની ઇન્દ્રિયો દરેક પોતપોતાનું કાર્ય કરી શકે છે, પણ તે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં રાગ વા દ્વેષભાવ ધારણ કરવાથી કર્મબંધ થાય છે અજ્ઞાનીને ઇન્દ્રિયગ્રાહ્યવિષયોમાં રોચક વા અરોચકભાવ બંધાઇ ગયો છે જ્ઞાનીને એમાનું કશું નથી. જ્ઞાની પણ ખાય છે, અજ્ઞાની પણ ખાય છે, જ્ઞાની પણ ચાલે છે, અજ્ઞાની પણ ચાલે છે, જ્ઞાની જળ પીએ છે, અજ્ઞાની પણ જલ પીએ છે, જ્ઞાની દરેક રંગ દેખે છે, અને અજ્ઞાની પણ અનેક રંગ દેખે છે પણ બન્નેમાં એટલો ફેર છે કે, જ્ઞાનીની ભેદદષ્ટિ ખૂલી છે, અને અજ્ઞાનીની ભેદદષ્ટિ ખૂલી નથી અજ્ઞાનીની દષ્ટિમાં બાહ્યપદાર્થોમાં સુખ ભાસે છે, ત્યારે જ્ઞાનીની દષ્ટિમાં અંતર્ આત્મસ્વરૂપમાં સુખ ભાસે છે, અજ્ઞાની, બાહ્યપ્રતિષ્ઠામાં પોતાના જીવનની સાફલ્યતા સમજે છે, ત્યારે જ્ઞાની બાહ્યપ્રતિષ્ઠાને નાકના મેલ સમાન ગણી, આત્મસ્વરૂપની સ્થિ-

રતામાં પ્રતિષ્ઠા સમજે છે, અજ્ઞાની કીર્તિને માટે રાત્રી દિવસ મનમાં અનેક પ્રકારની ઝંખના કરે છે, અને જો કીર્તિનો કોઇપણ પ્રકારે નાશ થઇ ગયો, તો મરણ પામે છે, ત્યારે જ્ઞાની કીર્તિ અને અપકીર્તિ બન્ને નામકર્મનાં પુદ્ગલોથી થતી દેખીને દુનીયામાં કીર્તિ અને અપકીર્તિમાં જરામાત્ર સુખ સમજતો નથી, અને તેથી કોઇ કીર્તિ કરે વા અપકીર્તિ કરે, તોપણ જરામાત્ર ખેદાતુર ન થતાં, સમભાવથી આનંદમાં મગ્ન રહે છે; અજ્ઞાની સ્ત્રી ધનને પોતાના માની તેના દાસ જેવો બની જઇ, પોતાને ભાગ્યવંત માને છે. ત્યારે જ્ઞાની સ્ત્રી ધનમાં આત્મત્વ જરામાત્ર દેખતો નથી, તેથી તે ધનાદિક હોય વા ન હોય તોપણ સમભાવી થઇ, જ્ઞાનાનંદ અમૃતનો આસ્વાદી થાય છે. અજ્ઞાની બાહ્ય મહત્તામાં મહાસુખ સમજી, તેની અત્યંત વાંછા કરે છે. અને બાહ્યસત્તાથી મહત્ત્વ પામેલા રાજા ગૃહસ્થોને પુનઃ પુનઃ નમન સલામ કરે છે, ત્યારે આત્મજ્ઞાની બાહ્યસત્તા મહત્તાને દેહમેલ સમાન ગણી અંતર્ અનુભવી જ્ઞાનિયોની મહત્તાને પ્રમાણભૂત ગણી તેમને નમસ્કાર કરે છે, વંદન કરે છે, પૂજન કરે છે, અને બાહ્યમહત્તાને ફુટેલા ઢોલ સમાન લેખે છે. અજ્ઞાની વાડી, ગાડી, લાડી, તાડીમાંજ જ્યારે સુખનો સેવધિ કલ્પી લે છે, ત્યારે જ્ઞાની વાડી ગાડી લાડીને માટીનાં પૂતળાં કલ્પી લે છે; તેથી તેમાં કંઇ પણ

તેને સુખ ભાસતુ નથી. જ્ઞાની આત્મા વિના અન્યત્ર સુખ-
નો લેશ પણ દેખી શકતો નથી અજ્ઞાની પુદ્ગલાનંદી
હોય છે, અને તે પુદ્ગલાનંદીના લક્ષણ શ્રી અધ્યાત્મસાર-
મા પરમજ્ઞાની ઉપાધ્યાયજીએ સારી રીતે વર્ણવ્યા છે જ્ઞાની
થવાથી કંઇ શરીરમા ફેરફાર થઇ શકતો નથી. જ્ઞાનીને
ઓળખવા માટે બાહ્ય લક્ષણ આભૂષણાદિક નથી, પણ જ્ઞાનીને
ઓળખાવનાર આત્મજ્ઞાન છે માટે જે આત્મજ્ઞાનીએ આ-
ત્મસ્વરૂપમા સુખ દીઠુ છે, તેને બહારના કોઇપણ પદાર્થ-
મા સુખ પ્રતિભાસતુ નથી, અને બાહ્યના પદાર્થોમાં
યાવત્ પર્યંત સુખબુદ્ધિ છે, તાવત્ પર્યંત આત્મતત્ત્વમાં
સુખની બુદ્ધિ થઇ નથી, એમ સમજવુ. બાહ્યના ભોગાદિક
પદાર્થોમા સુખબુદ્ધિ જેને હોય છે, તે મિથ્યાત્વી કહેવાય
છે. સત્ય અનંતસુખ આત્મામાજ છે. એવી પૂર્ણ શ્રદ્ધા
થઇ નથી, ત્યા સુધી જીવ અજ્ઞાની જાણવો. આત્મામાં
જ જ્ઞાનીને પૂર્ણ સુખની શ્રદ્ધા હોય છે તેથી તે સમકિતી
કહેવાય છે તેથી જ્ઞાનીની ક્રિયા મોક્ષમાર્ગ સાધનારી
થાય છે આત્મામાજ સત્ય પૂર્ણ સુખની દ્રઢ અવિચળ
શ્રદ્ધા થવાથી જ્ઞાની ચારિત્રમોહનીયાદિ કર્મનો ક્ષય કરવા
માટે, ઉપાધિભૂત સંસારાવસ્થા ત્યાગી, પંચમહાવ્રત અંગી-
કારરૂપ વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરી, નિવૃત્તિપદ સેવે છે.
હવે વિચારો કે એવા જ્ઞાનીને બાહ્યપૌદ્ગલિક ભોગ તે

રોગ સમાન લાગ્યા વિના કેમ રહે ! અર્થાત્ લાગેજ. આત્મજ્ઞાનીને આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ પ્રગટ કરવો, એજ કર્ત્તવ્યમાં કર્ત્તવ્ય અને સારમાં સાર લાગે છે. આત્માભિમુખતા ક્ષણે ક્ષણે ઉપયોગ ભાવથી અંતરમાં સેવવી. વ્યાવહારિક કાર્ય કરતાં પણ, આત્માના ગુણપર્યાયનું ચિંતવન કરવું. સાત નયોની આત્મસ્વરૂપ વિચારવું. સંગ્રહનયની અપેક્ષાએ આત્મસત્તા અવલંબી ધ્યાન કરવું. શુદ્ધવ્યવહારથી દ્રવ્યગુણપર્યાય ભેદ પાડી, આત્મધ્યાન ધરવું. એમ આત્મસ્વરૂપનું ક્ષણે ક્ષણે અંતર્વૃત્તિથી સેવન કરવું. ચકલી પોતાનાં ઈંડાંને જો સેવે નહીં તો, ઈંડાં કોહી જાય છે, અર્થાત્ બગડી જાય છે. મયુરી પણ ઈંડાંનું સેવન કરે છે, તેથી ઈંડાંની અંદર રહેલો જીવ પુષ્ટ થાય છે, અને પશ્ચાત્ તે ઈંડાં ફૂટવાથી બહાર નીકળે છે. માટે સેવનક્રિયામાં અદ્‌ભૂત શક્તિ સમાઇ છે. સમુદ્રમાં રહેલી કાચબી પોતાનાં ઈંડાં સમુદ્રની બહાર રેતીમાં આવી દાટી જાય છે, અને પછી તે જતી રહે છે. પછી સમુદ્રમાં રહી વારંવાર પોતાનાં ઈંડાંની યાદી કર્યા કરે છે. મારાં બચ્ચાં સુખી છે, મારાં બચ્ચાંને શાંતિ છે, મારાં બચ્ચાં મોટાં થાય છે, એમ વારંવાર મનમાં ચિંતવન કર્યા કરે છે, તેથી તે ઈંડાં મ્હોટાં થઇ તેમાંથી બચ્ચાં નીકળી પાણીમાં ચાલ્યાં જાય છે. જો તે કાચબીને કોઇ મારી નાંખે, વા આફતથી ઈંડાનું ચિંતવન કરે નહીં; તો

તે ઇડા સડી જાય છે. દરિયામા દૂર રહેલી કાચબીનુ મન ઇંડામા હોવાથી ઇંડા સેવાય છે, તેમ અત્ર પણ સમજવુ કે જ્ઞાનીનુ મન, આત્મામા રહેવાથી, અને મનથી ક્ષણે ક્ષણે આત્માનુ સેવન કરવાથી, આત્મા તે પરમાત્મારૂપ બને છે એવો અતર્વૃત્તિથી આત્મપ્રભુસેવનનો અદ્ભૂતમહિમા જાણવો માટે જ્ઞાન ધ્યાનવડે આત્મસેવના ક્ષણ ક્ષણે કરવી, કે જેથી સકળ કર્મ ક્ષયદ્વારા મુક્તિસુખ પ્રાપ્ત થાય.

दुहा.

शाताशाता वेदनी, समभावे वेदाय; ॥
भावे सवरता लही, निजपदमा वर्ताय ॥६६॥
लगी न ताळी ध्याननी, घट्युं न ममता मान ॥
लगी न वृत्ति लक्ष्यमां, तव तक छे अज्ञान. ॥६७॥
साचा सद्गुरु संगते, पामे प्राप्ति ज्ञान; ॥
विवेकदृष्टि जागता, आवे निजगुण भान ॥६८॥
आवे निजगुण भान तव, प्रगटे ज्ञानप्रकाश; ॥
अनुभवसुखनी लहेरियो, वेदंतां विश्वास ॥६९॥

ભાવાર્થ—શાતા વેદનીય તેમજ અશાતા વેદનીય જો રાગદ્વેષ વિનાસમભાવે વેદાય, તો ભાવસવરતા પ્રાપ્ત કરી, પોતાના સ્વરૂપમા વર્તિ શકાય છે. શ્રી વીરપ્રભુને કર્ણમા

ગોપે ખીલા માર્યા હતા, તો પણ જરા માત્ર પણ ગોપના ઉપર દ્વેષ કર્યો નહોતો; તથા વળી વીરપ્રભુને ચંડકૌશિક સર્પ કરડયો હતો, તોપણ તેના ઉપર જરા પણ દ્વેષ કર્યો નહોતો. શ્રી વીરપ્રભુને સાધુ અવસ્થામાં દેવતાઓએ સ્તવના—પ્રશંશા કરી તોપણ તેઓના ઉપર રાગભાવ કર્યો નહીં. શ્રી વીરપ્રભુએ છદ્મસ્થ અવસ્થામાં પણ ગામોગામ વિચરીને શાતા અને અશાતા વેદનીયને સમભાવે વેદી, તેથી તેમણે પરમાત્મપદ પ્રગટ કર્યું, તેમ શ્રી ચરમ તીર્થંકર વીરપ્રભુની પેઠે પુણ્યનાં અને પાપનાં ફળ ભોગવતાં, પણ સમભાવે વર્તે, હર્ષ શોક ઉત્પન્ન થાય નહીં; એવી જ્ઞાનવડે સમાવસ્થાની ઉત્પત્તિ, શાતા અને અશાતાવેદનીય ભોગવતાં પણ, અંતરમાં વર્તે તો અલ્પકાળમાં સકળકર્મનો ક્ષય થઇ જાય, શ્રી સ્કંધકસૂરિના શિષ્યોની પેઠે દુઃખ ભોગવતાં સમાવસ્થા પ્રગટે તો કલ્યાણ થાય, તથા ગજસુકુમારની પેઠે શ્વસુર ઉપર દુઃખ દેતાં, પણ સમભાવ વર્તે, તથા પૃથ્વીચંદ્ર અને ગુણસાગરની પેઠે શાતા વેદનીયના હેતુઓ પ્રાપ્ત થયા છતાં, પણ સમભાવ વર્તે, તો અલ્પકાળમાં મુક્તિ થયા વિના રહે નહીં. કેવલ સમકિતી જીવોને આવા પ્રકારનો સમભાવ વર્તી શકતો નથી. જ્ઞાન વિના આવો ઉત્તમ શમભાવ આવતો નથી. અજ્ઞાનાવસ્થામાં પણ મિથ્યાત્વયોગે શમાભાસ કોઇ જીવોમાં માલુમ પડે છે, પણ તે યથા પ્રવૃત્તિકરણનો છે. તેટલા માત્ર શમથી

ગણ્ જી થવુ નહિ ઉત્કૃષ્ટ શમભાવની પ્રાપ્તિ થતા કઈ અવશેષ રહેતુ નથી

મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત કરી, કામાદિક ભોગ ભોગવી, ખુશી થનાર અજ્ઞાની જીવોજ છે, પણ મનુષ્યજન્મ સપ્રાપ્ત કરી, આત્મજ્ઞાન કરવુ, અને આત્મજ્ઞાનદ્વારા ધ્યાન કરવુ, એજ સર્વોત્કૃષ્ટ માર્ગ છે આત્મા અને પરમાત્મસ્વરૂપની ઐકયતારૂપ ધ્યાનની તાળી લાગી નહિ, અને મમતા માન ઘટયું નહિ, અને જ્યા સુધી આત્મસ્વરૂપ રૂપ લક્ષ્યમા વૃત્તિ લાગી નહિ, ત્યા સુધી બહિર્ગત્મદશા એટલે અજ્ઞાનભાવ સમજવો, અર્થાત્ અતરઆત્મામા સુખ છે તે સબધી જરાપણ વિચાર કર્યો નહી, પૌદ્ગલિક ભાવથી ભિન્ન જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રગુણ વિશિષ્ટ અસખ્ય પ્રદેશી હુ આત્મા છુ, એવી વિવેકદૃષ્ટિ જાગી નહિ, અને ધર્મધ્યાનાદિકમા પ્રવેશ થયો નહી, ત્યા સુધી અજ્ઞાનજ છે સમ્યગ્મતિજ્ઞાન અને સમ્યક્શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતા, આત્મસ્વરૂપ ઓળખાય છે, અને તેના ઉપર પ્રેમ થાય છે અને અશે અશે મમતા અને માન ઘટે છે, તેથી ચોથા ગુણઠાણે પણ ધર્મધ્યાનની અસ્તિતા છે, પ્રથમ ગુણઠાણે ધર્મધ્યાનની અસ્તિતા કહી નથી ચોથા ગુણઠાણે ઉપશમ સમકિત, ક્ષયોપશમ સમકિત, અને ક્ષાયિક સમકિતની અસ્તિતા છે. ચોથા ગુણઠાણે મતિ અજ્ઞાનાદિ હોતા

નથી. ચોથાગુણઠાણાની પ્રાપ્તિ બીજના ચંદ્રમા સમાન કહેલી છે. મિથ્યાત્વ જ્યાંસુધી છે, ત્યાં મતિ અને શ્રુતપણ અજ્ઞાનરૂપ જાણવું. હવે પ્રસંગે જ્ઞાનના ભેદ કહે છે. આભિનિબોધિકજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, અને પાંચમું કેવલજ્ઞાન. ત્યાં પ્રથમ મતિજ્ઞાનના અઠ્ઠાવીસ ભેદ છે. તેમાં અવગ્રહ, ઇહા, અપાય, અને ધારણા એ ચાર ભેદ છે. મન અને ચક્ષુવિના બાકીની ચાર ઇંદ્રિયોવડે વ્યંજનાવગ્રહના ચાર ભેદ થાય છે. મનને ચક્ષુ અપ્રાપ્યકારી હોવાથી, તેમનો વ્યંજનાવગ્રહ થઇ શકતો નથી. અર્થનો પરિચ્છેદ કરનાર અર્થાવગ્રહને છ ઇંદ્રિયોવડે છ પ્રકારનો જાણવો. અને તે પ્રમાણે ઇહા, અપાય, અને ધારણાના ભેદો મેળવતા ચોવીશ ભેદ થયા. તેમાં વ્યંજનાવગ્રહના ચાર ભેદો મેળવતાં અઠ્ઠાવીશ ભેદ થયા. એ અઠ્ઠાવીશ ભેદોને બહુ, બહુવિધ, ક્ષિપ્ર, અનિશ્ચિત, નિશ્ચિત, અને ધ્રુવ, એ છ ભેદ તથા એના પ્રતિપક્ષિ છ ભેદ મળી, બાર પ્રકારે ગણુતાં, ત્રણસો છત્રીસ ભેદ થાય છે. જૂદી જૂદી જાતના અનેક શબ્દોને જુદા જુદા ઓળખવા તે બહુ છે; તે દરેકના પાછા સ્નિગ્ધ મધુરાદિક ભેદો જાણવા તે બહુવિધ છે. તે ઝટ પોતાનારૂપે ઓળખાવા તે અચિર છે; લિંગ વગરનું જાણવું તે અનિશ્ચિત છે; સંશયવિના જાણવું, તે નિશ્ચિતછે, કોઇવેળા નહીં પણ અત્યંત જાણવું તે ધ્રુવ છે;

મતિજ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક જીવની અપેક્ષાએ ચોસઠ સાગરોપમ અધિક છે, એટલા કાળ પ્રમાણુવાળુ ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન પણુ છે. શ્રુતજ્ઞાનના ચૌદ ભેદ છે, અક્ષર, સજ્ઞિ- સમ્યક્, સાદિ, સપર્યવસિત, ગમિક, અને અગપ્રવિષ્ઠ, એ સાત ભેદ અને તેના પતિપક્ષી સાતભેદ મેળવતા, ચઉદભેદ થાય. અવધિજ્ઞાનના બે ભેદ છે. (૧) ભવપ્રત્યયિક અને (૨) ગુણુપ્રત્યયિક, તેમા નારકીના જીવો અને દેવતાઓને ભવપ્રત્યયિદ અવધિજ્ઞાન છે, ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન ઉત્કૃષ્ટપણે તેત્રીસમાગરોપમ, અને જધન્યથી દશહજાર વર્ષ પર્યંત છે. ત્યા અનુગામિ એટલે ભવાતરે સાથે આવતુ જ્ઞાન તે અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન કહેવાય છે, અને જન્મ સુધી રહે તે પ્રતિપાતિ છે ગુણુપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનુ છે, તિર્યચોનુ અને મનુષ્યોનુ, તે જધન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ છાસઠ સાગરોપમ ઝાઝેરૂ હોય છે. તે બેવાર કોઇ વિજય વિમાને જાય, અથવા ત્રણુવાર અચ્યુત દેવલોકમા જઇ, ત્રણુજ્ઞાન સહિત મનુષ્યપણે જન્મે ત્યારે થાય છે અનુગામી, અનનુગામી, વર્ધમાન, અને હીયમાન, તથા પ્રતિપાતિ અને અપ્રતિપાતી, એ છ પ્રકારે અવધિજ્ઞાનના ભેદો જાણુવા અવધિજ્ઞાન નિશ્ચયથી પ્રત્યક્ષ અને રૂપીદ્રવ્ય વિષયી છે; એ ત્રણે સમ્યક્દષ્ટિ જીવને હોય ત્યારે જ્ઞાન ગણુાય છે, તેમાં મતિશ્રુત તો બે

સાથેજ રહે છે; અને અવધિજ્ઞાન સાથે પણ થાય; અને પછીથી પણ થાય. એ ત્રણજ્ઞાનના સ્વામી પર્યાપ્તસંજ્ઞિ પચેંદ્રિય જીવો હોય છે વળી પરભવનું આવેલું અવધિજ્ઞાન અપર્યાપ્ત સંજ્ઞિમાં પણ ગણાય કહ્યું છે કે, सन्नि अहज्जत्तेवि हु परभावियं ओहिनाणंतु એમ ધર્મરત્ન પ્રકરણમાં કહ્યું છે પરમાવધિ અંતરમુહુર્ત હોય છે. લોકાકાશ પ્રમાણ જે અવધિજ્ઞાન થાય છે, તે અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન ગણાય છે. અપ્રમત્તયતિને મન સંબંધી જે જ્ઞાન થાય, તે મનઃપર્યવ જ્ઞાન કહેવાય છે. મનઃપર્યવના બે ભેદ છે;ઋજુમતિ મનઃ પર્યવજ્ઞાની અઢીઆગળઉણું સમય ક્ષેત્ર જુવે છે. અને વિપુલમતિ સંપૂર્ણ ક્ષેત્ર જુવે છે. મનઃપર્યવ જ્ઞાન જઘન્યથી અંતર્મુહુર્ત પ્રમાણ હોય, અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોનપૂર્વકોટિ વર્ષ પર્યંત હોય, જિનસિવાય કોઇકને વખતે અવધિજ્ઞાન વિના પણ મનઃપર્યવજ્ઞાન થાય છે; શ્રુતકેવલિ, આહારક, ઋજુમતિ, અને ઉપશમ શ્રેણીવાળા જીવ પડે તો પાછા અનંતભવ પરિભ્રમણ કરે છે; બાકી વિપુલમતિ તો અપ્રતિપાતિ જાણવું. પંચમ કેવલજ્ઞાન સર્વદ્રવ્ય તથા સર્વ પર્યાયગોચર છે. તેના બે ભેદ છે; ભવસ્થ, અભવસ્થ, તેમાં ભવસ્થ કેવલજ્ઞાન જઘન્યથી અંતર્મુહુર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ દેશેઊણી પૂર્વકોટિ હોય, અભવસ્થ કેવલજ્ઞાન સાદિ અપર્યવસિત છે. સર્વજ્ઞાનોમાં શ્રુતજ્ઞાનજ ઉત્તમ છે; કેમકે તે દી-

પકની માફક સ્વ અને પરપ્રકાશક છે. બાકીના જ્ઞાન મૂક છે. કેવલજ્ઞાની પણ જે બોલે છે, તે વચનરૂપ હોવાથી, શ્રુતજ્ઞાન છે, તેમ જાણતો પણ મૂકકેવલી બોલી શકતો નથી, તેથી તે બીજાને ઉપદેશ આપી તારી શકતો નથી. જ્ઞાન, મહામોહરૂપ અંધકારની લહેરોને હરવા સૂર્યોદય સમાન છે દુર્જય કર્મરૂપ ગજોને હણવા જ્ઞાન સિંહ સમાન છે જીવ અને અજીવ વસ્તુઓ દેખવામાટે જ્ઞાન લોચન સમાન છે જે અપૂર્વજ્ઞાન શિખે છે, તે તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત કરે છે, અને અન્યોને અપૂર્વજ્ઞાન શિખવે તો મહાફળ મોક્ષરૂપ થાયજ, કોઈ અજ્ઞાની જીવ પણ માષતુષની પેઠે સમ્યગ્જ્ઞાનમા ઉદ્યમ કરતો છતો, કેવલ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે છે જ્ઞાની સંવિગ્ન પાક્ષિક છતાં, પણ જેવુ દૃઢ સમ્યકત્વ ધારી શકે છે, તેવું જ્ઞાન વિના અજ્ઞ તીવ્રતપ કરતો છતો પણ, દૃઢ સમ્યકત્વ ધારણ કરી શકે નહે . ન દીક્ષા પામીને પણ જે પરમાર્થતત્ત્વના અજાણ સંસારમાં વારવાર પરિભ્રમણ કરે છે, તેમા જ્ઞાનાવરણીયનો દોષ છે. વળી જ્ઞાનવિનાનુ ચારિત્ર શું ફળ આપે છે તે કહે છે—

गाथा.

नाणविहूणो चरणुज्जुओवि, न कयावि लहइ निव्वाण ।
अंधुव्व धावमाणो, निवडइ संसारकूवंमि ॥ १ ॥

अन्नाणी कुणउ कहं, संवेगपरायणो वि संतोत्ति ।
जिणभणियं जइधम्मं, सावयधम्मंच विहिपुव्वं. ॥ २ ॥

જ્ઞાનરહિત કોઇ ચારિત્રમાં તત્પર હોય, તો પણ તે મોક્ષ નહીં પામતાં, આંધળાની માફક દોડતો થકો સંસાર-કૂવામાં પડે છે. સંવેગમાં પરાયણ અને શાંત એવો અજ્ઞાની જીનેશ્વર કથિત યતિધર્મ અને શ્રાવકધર્મનું શી રીતે આ-રાધન કરી શકે ? અર્થાત નજ કરી શકે, માટે હમેશાં જ્ઞાન આપવું. દ્રવ્યાનુયોગ આદિના જ્ઞાની એવા મુનિરાજોને અનુ-સરવા, અને જ્ઞાનીની નિંદા કરવી નહીં. આત્મજ્ઞાની મુનિરા-જોના ચરણકમળની ઉપાસના કરવી. આત્મજ્ઞાન વિના ભવાંત થવાનો નથી, માટે શુદ્ધસુગુરૂની સંગતિ કરી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવી. સદ્‌ગુરૂ ગમથી જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તે સફળ જાણવું. સદ્‌ગુરૂ પાસે જ્ઞાન શિખતાં વિવેક દ્રષ્ટિની જાગૃતિ થાય છે, અને તેથી પોતાના સ્વરૂપનું ભાન આવે છે, અને જ્યારે પોતાના આત્મસ્વરૂપનું ભાન આવ્યું, ત્યારે સત્ય જ્ઞાનનો પ્રકાશ હૃદયમાં ભાસે છે, અને આત્માનુભવયોગે આત્મસ્થિરતાથી અનંત સુખની લહરીયોનો વેદક આત્મા બને છે, અને આત્મસુખ વેદતાં, આત્મતત્ત્વનો પૂર્ણપણે વિશ્વાસ થાય છે, અને જડ વાદને દેશવટો મળે છે. અનુભવજ્ઞાનથી, આત્મ સુખનો ભોગ મળે છે; અને તેથી આત્મસ્વરૂપ રમણતામાં

ચોલ મજીઠનો રંગ લાગે છે, તે સબંધીનું નીચેનું અનુભવ પદ જાણવું

पद

॥ अवधूत निरपक्ष विरला कोइ ए राग. ॥

अवधूत अनुभवपद कोइ रागी, दृष्टि अन्तर जस जागी;
अवधूत

जलपफजवत् अन्तर न्यारा, निद्रासम संसारा।
हसचचुवत् जडचेतनकुं, भिन्न भिन्न कर धार्या अवधूत ॥१॥
पुद्गलसुखेप कवहु न राचे, औदयिकभावे भोगी; ।
उदासीनतापरिणामे ते, भोगी निजधन योगी अवधूत ॥२॥
क्षायोपशमिकभावे मतिश्रुत,–ज्ञाने ध्यान लगावे; ।
आपहि कर्त्ता आप अकर्त्ता, स्थिरताये सुखपावे अवधूत.॥३॥
कारक पट् घट अन्तर शोधे, परपरिणतिकुं रोधे; ।
बुद्धिसागर चिन्मयचेतन, परमातमपद बोधे. अवधूत ॥४॥

જેની અન્તર દૃષ્ટિ જાગી છે, એવા કોઈ અનુભવી પુરૂષો આત્મસ્વરૂપના રાગી જાણવા. તેવા આત્માનુભવી પુરૂષો જલમા જેમ કમળ નિર્લેપ રહે છે, તેમ પોતે સંસારમા પ્રપચરૂપ જલથી નિર્લેપ રહે છે, અને તેવા અનુભવી મહાત્માઓ જેમ કોઈને ગાઢ નિદ્રા આવી

હોય તે કશું જાણી શકે નહીં તેમ સંસારની ખટપટો વિકલ્પ સંકલ્પોમાં ગાઢ નિદ્રાની પેઠે વર્તે છે, અર્થાત્ સંસારદશામાં અનુભવિમુનિરાજો જરા પણ મનને લક્ષ આપતા નથી. વળી અનુભવિમુનિરાજોએ હંસની ચંચુની પેઠે જડ અને ચૈતન્ય ભાવને ભિન્ન ભિન્ન કરી ધાર્યો છે. વળી અનુભવિ મુનિરાજો પુદ્ગલ સુખમાં કદિ રાચતા નથી. તેઓ ઔદયિક ભાવ ભોગમાં પણ ઉદાસીનતા પરિણામે વર્તે છે; મુનિરાજ આત્મધનભોગી યોગી છે; ક્ષાયોપશમિકભાવના મતિશ્રુત જ્ઞાનેકરી આત્મધ્યાન લગાવતાં, આત્મા, પોતાના સ્વરૂપનો કર્ત્તા, અને પર સ્વભાવનો અકર્ત્તા થાય છે. આત્મિક શુદ્ધ ધ્યાનની સ્થિરતાથી સુખ થાય છે. વળી આત્મધ્યાની મુનિરાજ કર્ત્તા, કર્મ, કરણ, સંપ્રદાન, અપાદાન, અધિકરણ, એ છ કારક અંતરમાં શોધે છે અને પરપરિણતિનો રોધ કરે છે. એવા મુનિરાજ, પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ કરે છે; તપ જપ ક્રિયાદિકથી પણ રાગદ્વેષક્ષય દ્વારા આત્મવિશુદ્ધિ કરવાની છે, ભવ્ય જીવો આત્મસાધક થઇ, અનુભવાખંડાનંદથી આયુષ્ય સમાપ્તિ કરે છે,

दुहा.

आत्मासंख्यप्रदेशमां, स्थिरता अद्भूत होय; ।
परपुद्गलथी भिन्नता, स्पष्टपणे अवलोय. ॥७०॥

नयप्रमाणे आत्मनी, सद्दहणा प्रगटाय; ।
अडगवृत्ति मेरू यथा, तथा चरणता पाय ॥ ७१ ॥
घट अन्तर् सहु ऋद्धिनो, होवे स्वयंप्रकाश; ।
शुद्धस्वभाने तत्त्वथी, केवल धर्मविलास. ॥ ७२ ॥
निर्वाणे निजलक्ष्य तो, घटमां छे निर्वाण; ।
ज्ञाने जो निजलक्ष्य तो, अन्तर् केवलनाण ॥ ७३ ॥

ભાવાર્થ—આત્મધ્યાનાનુભવથી અસંખ્યપ્રદેશમા અદ્ભૂત સ્થિરતા પ્રગટે છે, અને તેની અદ્ભૂતસ્થિરતાથી પર પૌદ્ગલિક વસ્તુથી સ્પષ્ટપણે આત્માની ભિન્નતા ભાસે છે નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસુત્રનય, શબ્દ, સમભિરૂઢ અને એવંભૂતનયથી આત્મસ્વરૂપ જાણતા આત્મતત્ત્વની શુદ્ધ શ્રદ્ધા પ્રગટે છે, અને તેથી આત્મવીર્યોલ્લાસથી ઉપયોગભાવે ધ્યાન કરતા, મેરૂપર્વતની પેઠે અચળ શ્રદ્ધા પ્રગટે છે, અને તેથી નિજગુણ સ્થિરતારૂપ ચારિત્ર અંતરમાં પ્રગટે છે. આત્મશક્તિ પ્રકાશ કરવા અર્થે, હે ભવ્યો ! આ ઉત્તમ ઉપાય છે. સ્વસ્વભાવ સ્થિરતા-લીનતા રમણતારૂપચારિત્ર તત્ત્વજ, સાંભા સાર છે, અને તેવી સ્થિતિથી, અનંત કર્મ વર્ગણાઓ ખરે છે, અને જેટલા પ્રમાણમા જે જે ગુણને આવરણ કરનારી કર્મવર્ગણાઓ ખરે છે, તે તે અંશે આત્માના ગુણો પ્રગટ થાય છે કોઇની આંખમા મોતિયારૂપ પુદ્-

ગળ આવરણોને લીધે ચક્ષુદર્શનમાં ઝાંખ પડે છે, તેને મોતિયારૂપ, પુદ્ગલાવરણોનો દાક્તરીયપ્રયોગથી નાશ થતાં ચક્ષુદર્શનનો સ્પષ્ટભાસ થાય છે. તે પ્રમાણે આત્મગુણોની પ્રગટતામાં પણ સમજવું. ક્ષયોપશમ ભાવયોગે મતિજ્ઞાનાદિ તથા ચક્ષુદર્શનાદિ ગુણોની ઉત્પત્તિ થાય છે. ક્ષાયિકભાવે કેવલજ્ઞાન અને કેવલ દર્શનાદિ ગુણોની ઉત્પત્તિ જાણવી.

શુદ્ધસ્વભાવે રમણ કરવાથી, આત્મામાં અનંત ઋદ્ધિનો પ્રકાશ થાય છે. હે આત્મા ! તારી શુદ્ધસત્તાનું સ્મરણ કર. તું અજ્ઞાનાંધકારમાં સ્વભાન ભૂલી કેમ આથડે છે ? પોતે સિંહ છતાં, કેમ અજવૃન્દમાં પોતાને અજ કલ્પી બેઠો છે ? આ શું અંતરમાં સમજાતું નથી ? આટલો શા માટે મોહ ? શા માટે આટલી ચિત્તની અસ્થિરતા ? શા માટે તું ધૂમાડાના બાચકાસમાન માયાને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છે છે ? અહો ! આત્મા છેલ્લી બાજી જીતી લે. સર્વ સામગ્રી પ્રાપ્ત થઇ છે; અમૂલ્ય ક્ષણ જાય છે, ચેત ! ! કોઇ પણ મનુષ્યો અનેકક્લેશદ્વેષ સંતતિ દાયકપરસ્વભાવ રમણથી કિંચિત્ પણ સત્ય સુખ પામ્યા નથી, અને પામશે પણ નહિ. સ્વપ્ન• પદાર્થવત્ ક્ષણિકપૌદ્ગલિક પદાર્થસાર્થમાં, ઇષ્ટ વા અનીષ્ટબુદ્ધિ અજ્ઞાનથી કલ્પીને જીવો, ફોગટ–નિષ્ફળ જીવન ગાળે છે. અહો કેટલી મૂર્ખતા ! ! ! રાજા સમાન આત્માને રંક સમાન,

વા ધુળ સમાન ગણી, અજ્ઞાનથી બહુ ફૂલ્યો, ભવમા ઝૂલ્યો, સંસારમા સત્યાસત્યને જરા માત્ર પણ વિચાર નહીં કરવાથી, પોતાની ભૂલથી દુખની સામગ્રી ઉત્પન્ન કરી છે. ચેતન ! જરા જ્ઞાનશક્તિ હોય, તો હુ તને સમજાવુ સમજેતો ખરા. સ્થિર થઇ, આખ મીંચી બેશી જાઓ કશું દેખાય છે, ના નહી. તેવીજ રીતે આખ મીંચાયાથી કશુ અતે દેખવાનુ નથી સર્વવસ્તુને દેખનાર તથા તે સબધી વિચાર કરનાર તે તુ પોતે છે તુ રાજાને રાજા અને સ્વામીનો સ્વામી છે. તુ જ્ઞાન ધ્યાનથી આત્માનુભવ કર. હે આત્મા ! તુ જેમ જેમ જ્ઞાનથી પોતાના સ્વરૂપને અનુભવ કરીશ, તેમ તેમ તારા દિલમા નવી નવી તર્ક વિતર્કની સ્ફુરણાઓ અક્ષ રૂપે ઉઠશે, અને પાછી સમી જશે. અનુભવાર્થે નીચેનુ પદ સ્મરણ કર.—

पद.

अरे जीव शीदने कल्पना करे—ए राग

अनुभव आतमनो जो करे, तदा तु अजरामर थइ ठरे; ।
देहदेवळमां उद्या देवने, घडी नहीं सुख अरे ॥
सुरताग्रटे उंग भागे, जागे देव दुःख हरे; ।
तदा तुं अजरामर थइ ठरे. ॥ १ ॥
त्यागे न जल ज्यु माछलु भाइ, तेम गुण निज न्रे; ।
अल्ख अनिहद आतमानी, दशा कयु नहीं फर तदा ॥२॥

पार्श्वमणिसम ध्यान तारुं, सिद्धबुद्धता वरे; ।
परम ब्रह्मस्वरूप पामी, नाम रूप नहीं धरे. तदा तुं. ॥३॥
गार्डीमांहि बेसीने झट, चालजे निज घरे; ।
सारथि मनडुं अश्वइन्द्रिय, साचवे सुखसरे. तदा तुं. ॥४॥
छेल्ली बाजी जीती ले भाइ, मायाथी शीद मरे; ।
बुद्धिसागर चेत झटपट, चेतना करगरे. तदा तुं. ॥५॥

હે આત્મન્ યદિ તું વિવેકદૃષ્ટિથી સ્વપરનો વિભાગ કરી, ચૈતન્ય તત્ત્વનો અનુભવ, સમ્યગ્ જ્ઞાનથી શ્રીવીરપ્રભુની પેઠે કરે તો તું પણ અજરામર થઇ સિદ્ધશિલાની ઉપર પરમાત્મમય થઇ, સાદિઅનંતમા ભાગે સ્થિર થાય કે જ્યાં અનંતા સિદ્ધયા છે, ત્યાં તું પણ અસંખ્યાતપ્રદેશથી નિર્મલ સિદ્ધ સનાતનતા પ્રાપ્ત કરે.

શિષ્યપ્રશ્ન—હે કૃપાસિન્ધુ ગુરો ! એકસ્થાનમાં અનંત સિદ્ધ જીવો શી રીતે રહી શકતા હશે ! તેમજ એક આત્માના પ્રદેશ ભેગા અન્યસિદ્ધોના પ્રદેશો રહેવાથી ભેળસેળપણું થઇ જાય કે નહીં ?

ગુરૂ—હે વિનેય, જિજ્ઞાસુ શિષ્ય ? એક સ્થાનમાં અનંત સિદ્ધો રહે છે, તો પણ તેમને બાધ આવતો નથી. જેમ એક ઓરડામાં એક દીપકનો પ્રકાશ માઇ રહે છે, તેમજ તેજ ઓરડામાં શત દીપકનો પ્રકાશ પણ માઇ

શકે છે, તેમજ સહસ્ર લક્ષકોટિ દીપકનો પણ માઈ શકે છે, જેમ સહસ્ર દીપકના પ્રકાશને એક ઓરડામા માતા વ્યાઘાત આવતો નથી, તેમા પણ વિચારવાનુ છે કે દીપકનો પ્રકાશ તો વર્ણ ગધરસ સ્પર્શમય પુદ્ગલના સ્કધો છે, જ્યારે રૂપી પુદ્ગલો પણ આવી રીતે માઈ શકે છે, તો પછી અરૂપી એવા સિદ્ધાત્માઓને એક સ્થાનમા રહેતા, કોઈ પણ પ્રકારનો બાધ આવી શકતો જ નથી વળી હે શિષ્ય !! તે કહ્યુ કે સિદ્ધાત્માના પ્રદેશો છે, તે અન્યસિદ્ધાત્માના પ્રદેશોની સાથે મળવાથી, સેળભેળપણુ થઈ જાય. આમ કહેવુ પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે પ્રત્યેક સિદ્ધાત્માના અરૂપી પ્રદેશો અન્યાત્માના પ્રદેશો ભેગા રહે છે, છતાં પણ મળી જતા નથી એક આકાશપ્રદેશમા અનત સિદ્ધાત્મપ્રદેશો ભેગા રહેતા પણ પ્રત્યેક સિદ્ધાત્માની વ્યક્તિ ભિન્ન હોવાને લીધે, ભેળસેળપણુ થતુ નથી જેમ એક દુકાનમા પાચ ગુમાસ્તાઓ રહે છે, પણ દરેકની વ્યક્તિ જુદી રહે છે. તેમા કઇ ભેળસેળપણું થતુ નથી, તેમ સિદ્ધાત્મપ્રદેશમાં પણ સમજી લેવુ. પ્રત્યેક સિદ્ધાત્મવ્યક્તિ ભિન્ન ભિન્ન હોવાને લીધે તેમા ભેળસેળપણુ થઈ શકતુ નથી, એમ સમજી લેવુ.

પૂર્વોક્ત સિદ્ધાત્મપદની શક્તિ આ શરીરમા રહેલા આત્મામા સત્તાએ રહી છે તેને સબોધીને કહે છે કે, હે ભવ્ય ! દેહરૂપ દેવળમા અનાદિ કાળથી આત્મારૂપ દેવ

અજ્ઞાન નિદ્રાથી ઉંઘ્યો છે, તેથી પોતે કોણ છું ? તે ભૂલી ગયો છે.

શિષ્ય પ્રશ્ન—હે પરમકૃપાળુ શરણ્યસદ્ગુરૂ આપે !! કહ્યું કે દેહરૂપ દેવળમાં અનાદિકાળથી આત્મા રહ્યો છે, એમ શી રીતે ઘટે ! કારણ કે, દેહ તો શતવર્ષ અધિક પ્રાય રહી પછી વિખરી જાય છે, તેની તો આદિ છે, અને અંતપણ છે તો તમોએ તો દેહ દેવળમાં અનાદિકાળથી આત્મદેવ રહ્યો છે, એમ કેમ કહ્યું ? દેહની આદિ થઇ, તો આત્મા અનાદિ કાળથી રહ્યો, એમ શી રીતે કહી શકાય ?

ગુરૂ ઉત્તર—હે ભવ્ય ! શ્રવણ કર । દેહરૂપદેવળ એક જાતનું નથી પણ તે પાંચ પ્રકારનું છે તે નીચે પ્રમાણે: औदारिक, वैक्रिय, आहारक, तैजस, અને कार्मण. એ પાંચ શરીરમાં તૈજસ અને કાર્મણ સૂક્ષ્મ શરીર કહેવાય છે. औदारिक સ્થૂળ શરીર કહેવાય છે. દેવતા તથા નારકીનું વૈક્રિયશરીર હોય છે. ચારેગતિમાં તૈજસ અને કાર્મણ શરીર આત્માની સાથે રહે છે. અનાદિ કાળથી સંસારમાં જીવ શરીર ગ્રહે છે અને છોડે છે, પણ કોઇ વખત સંસારમાં શરીર વિના રહી શકતો નથી. પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ કાળથી આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ છે, અને મનુષ્યાદિ શરીરની એક વ્યક્તિ અપેક્ષતાં શરીર સાદિસાંત ભાંગે છે. તેથી હે શિષ્ય ! અનાદિકાળથી આ

ત્માને દેહનો સબધ છે. તેથી કોઇ જાતનો વિરોધ આ-
વતો નથી આ ઠેકાણે દેહદેવળ ગ્રહ્યુ છે, તે તો ફકત મનુષ્ય
શરીર આશ્રી છે, તે તો સાદિસાંત ભાગે છે દેહદેવળમા
રહેલો આત્મા, પોતાની દેવત્વશક્તિના અજ્ઞાનને લીધે,
અનત શક્તિમાન છતા, પણ પોતાને શક્તિ રહિત માને
છે વળી પોતાને દેહની પેઠે વિનશ્વર માને છે દેહના
ધર્મોનો આત્મામા આરોપ કરે છે. દેહની વૃદ્ધિથી પો-
તાને વૃદ્ધ અને દેહના ક્ષીણ થવાથી પોતાને ક્ષીણ માને છે.
આવી રીતે પરના ધર્મો પોતાનામા કલ્પી, પોતાનુ સત્ય
સ્વરૂપ વિસ્મરી ગયો છે અહો ! આશ્ચર્યની વાત છે કે દેહ-
દેવળ ક્ષણભગુર છે તેથી પોતાને સુખ નથી, છતા સુખ
માની ભૂલ કરે છે ક્ષણભગુર દેહદેવળમા ઉધવાથી
ચારે ગતિમા વિચિત્ર દુખના સ્થાનભૂત આત્મા થયો
દેહ દેવળનો નાશ અણધાર્યો થાય છે, અને અન્ય દેહમા
રહેવુ પડે છે, અનેક પ્રકારના છેદન, ભેદન, તાડન અને
તર્જનના દુખો દેહવડે ભોગવવા પડે છે, તેવા દેહમાં
વાસ કરતા જરા માત્ર પણ સુખ મળવાનુ નથી વળી દેહમા
સદાકાળ અશુચિ રહ્યા કરે છે જે દેહમા કસ્તુરી નાખીએ
છીએ તે પણ વિષ્ઠારૂપ બની જાય છે. નાકમાથી
લીટ વહ્યા કરે છે, પેટમા કરમીઆ મળ, વિષ્ઠા, મૂત્ર
વિગેરે ભર્યું છે ચક્ષુમાંથી પીયા નીકળ્યા કરે છે.

બગલમાંથી સદા દુર્ગંધી મેલ ઉત્પન્ન થાય છે. અનેક પ્રકારના રોગો શરીરમાં કર્મ યોગે થયા કરે છે. જે દેહ સાત ધાતુથી બનેલ છે, તેનો એક પળનો પણ ભરૂસો નથી. જે દેહની બાલ, યુવા, વૃદ્ધાવસ્થા થયા કરે છે. એવા દેહ દેવળમાં કોણ પોતાનો વાસ કલ્પે ? પોતાનો ખરો વાસ દેહમાં નથી. દેહ તો પુદ્ગલ છે, અને આત્મા તો ત્રણે કાળમાં પુદ્ગલથી જુદી જાતનો છે. આત્મા ચેતનાગુણવાળો છે, અને પુદ્ગલ સડણ, પડણ, વિધ્વંસન સ્વભાવવાળું છે. પોતાનો ખરો વાસ તો પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશમાં છે. જે પ્રદેશો અનાદિ કાળથી છે, અને અનંત છે, અસંખ્ય પ્રદેશો, અરૂપી અને અક્ષર છે. અસંખ્ય પ્રદેશરૂપ વાસ આત્માનો છે, અને શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ સુરતાનો ઘંટ ક્ષણે ક્ષણે વાગે છે, ત્યારે આત્મારૂપ દેવ પોતાના સ્વભાવે જાગે છે. અને પોતાના સ્વભાવે જાગૃતિ પામેલો આત્મા પોતાને નડતાં અનંત દુઃખનો નાશ કરી શકે છે, અને એવી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં હે આત્મન્ ! તું અજરામર થાય છે. જેમ માછલાંઓ જળનો ત્યાગ કરતાં નથી, તેમ આત્મારૂપ મત્સ્ય છે તે સ્વસ્વભાવરૂપ જલનો ત્યાગ કરે નહિ, ત્યારે પોતાના ગુણ પ્રાપ્ત કરે છે અને વળી જ્યારે અવિનશ્વર અલક્ષ્ય આત્માની શુદ્ધ પરિણતિરૂપ દશા સ્થિરપણે વર્તે છે, ત્યારે હે ભવ્ય ! તું અજરામર થાયછે, વળી કથ્યમાન આત્માની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે, ' હે

આત્મા તારૂ ધ્યાન, પાર્શ્વમણિ સદશ છે જેમ સહસ્ર મણ લોહને પાર્શ્વમણિનો સ્પર્શ થાય, તો લોહ તુર્ત સુવર્ણ-તાને ભજે છે, તેમ હે આત્મન્! તારૂ ધ્યાન કરતા, આત્મા તે પરમાત્મા બને છે કહ્યુ છે કે—"અપ્પા સો પરમપ્પા" આત્મા તેજ પરમાત્મા છે, આત્મધ્યાને પરમબ્રહ્મ, વા સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરી, પશ્ચાત્ કદાપિ કાળે નામ રૂપને ધારણ કરી શકતો નથી એવી હે આત્મન્ ! તારી સ્થિતિ છે હે આત્મન્! ચારિત્રરૂપ ગાડીમા બેશીને, પોતાના ઘરે ચાલજે મન સારથિ સમાન છે ઇન્દ્રિયો અશ્વ સમાન છે માટે મન અને ઇન્દ્રિયો ઉપર પોતાનો અકુશ રાખજે. મન અને ઇન્દ્રિયોના વશમા થઇ, તેને છૂટી મૂકી તો ભવકાનનમા રખડાવશે. માટે અસખ્યપ્રદેશરૂપનગર તરફ તુ ચાલજે. વળી હે આત્મન્ ! યાદ રાખજે કે અસખ્યપ્રદેશ રૂપ નગર તરફ જતા માર્ગમા ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપ ચોરોનો વાસ આવે છે માટે તેથી સાવધાન રહેજે વળી હે ચેતન ! અસખ્યપ્રદેશરૂપ પોતાના નગરપ્રતિ જતા, માર્ગના તૃષ્ણારૂપ મોટી ખાઈ આવે છે, તેનુ તળીયુ જણાતુ નથી તેમા પડી જવાય નહીં, તેનો ઉપયોગ રાખજે વળી માર્ગમા ચાલતા શબ્દ, રૂપ, રસ, ગધ, સ્પર્શરૂપવિષયવિષના વૃક્ષો આવે છે, તેની છાયામા વાસ કરીશ નહીં, અને જો વાસ કર્યો, તો

મહાદુઃખ પ્રાપ્ત થશે. અને એવી તો ઘેન ચઢશે, કે તેથી મરણુ શરણુ થવું પડશે. વળી હે ચેતન ! માર્ગમાં ચાલતાં મોહરૂપ પલ્લિપતિ આવે છે, તે અનેક પ્રકારે તને છેતરવા પ્રયત્ન કરશે; પણુ તેથી તું છેતરાઇશ નહીં. અભિમાનરૂપ અજગર માર્ગમાં પડયો છે, તેથી સાવધાન થઇ ચાલજે, માર્ગમાં જતાં પરભાવરૂપસિંહ, મોહકાનનમાં વસે છે, તેનાથી દૂર રહી ચાલજે. પ્રમાદદશારૂપ પિશાચિનીને અપ્રમત્ત મંત્રથી જીતી લેજે. વિવેકરૂપચક્ષુથી, સિદ્ધા માર્ગે જોઇ જોઇને ચાલતાં, તું આત્માસંખ્યપ્રદેશરૂપ નગરને પ્રાપ્ત કરીશ. આ નગર પ્રતિ કેટલાક પુરૂષો ગમન કરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે, પણુ ગમન કરતા નથી. વળી કેટલાક પુરૂષો કંઇક સમજીને ગમન કરે છે, પણુ પંથમાં પૂર્વોકત ચોરો વગેરેથી સપડાઇ જાય છે. કેટલાકભવ્યો પ્રમાદ દશામાં પૂર્વોકત નગરનું સ્વરૂપ પણુ સમજી શકતા નથી. કેટલાક આસન્ન ભવ્યજીવો ! આવા સત્યનગરપ્રતિ ગમન કરી, સ્વવાસ પ્રાપ્ત કરે છે, માટે હે ભવ્યજીવ ! તું ચેત, અને આ છેલ્લી બાજી જીતી લે. શા માટે મોહમાયાથી જન્મ મરણુ કરે છે ? અમરપદ પ્રાપ્ત કરવું પુરૂષાર્થાધીન છે. હે જીવ ! હવે ઝટપટ ચેતી લે, અને શુદ્ધચેતના તને કરગરીને કહે છે કે પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કર. આવી શુદ્ધ ચેતનાની વિજ્ઞપ્તિ શ્રવણુ કરી, આત્મા નિર્વાણુ પ્રતિ લક્ષ આપવા લાગ્યો.

નિર્વાણમા, હે ચેતન ! તારૂ લક્ષ્ય છે, તો તારા આત્મામાજ નિર્વાણ (મોક્ષ) છે મોક્ષ સ્વરૂપી આત્મા છે, અને તે મોક્ષાવસ્થામા શિદ્ધશિલાની ઉપર રહે છે. નૈયાયિક, દુ ખના અત્યતાભાવરૂપ મુક્તિ માને છે, અને સુખગુણનો પ્રલાપ કરે છે. તેથી તેનુ માનેલુ મુક્તિનુ સ્વરૂપ યોગ્ય નથી તથા અદ્વૈતવાદી, સર્વવ્યાપક મુક્તિ માને છે, પણ તત્ત્વથી વિચારી જોતા, સર્વવ્યાપક આત્મા માનતાં તેનો બ ધ અને મોક્ષ આકાશની પેઠે ઘટતો નથી રામાનુજ મતવાળા તો આ પ્રમાણે કહે છે —

आनन्दमयपरमात्मनि जीवात्मलयो मोक्ष इत्याहुः तत्र लयो यद्येकादशेन्द्रियसूक्ष्ममात्रावस्थितपचभूतात्मकलिंगशरीरापगमस्तदा नामकर्मक्षय एव स इति कर्मक्षयरूपमोक्षवादिकक्षाप्रवेशो यदि चोपाधिशरीरनाशे औपाधिकजीवनाशस्तदा तेन रूपेण अकाम्यत्वात् अपुरूपार्थत्वात् ॥ આનન્દમય પરમાત્મામા જીવાત્માનો લક્ષ થવો, તેજ મોક્ષ છે તેને સ્યાદ્વાદવાદી કહે છે કે હે રામાનુજ મતવાદી ! તમારો માનેલો લય, એકાદશ ઇન્દ્રિય, સૂક્ષ્મમાત્રાવસ્થિતપ ચભૂતસ્વરૂપ જે લિંગ શરીર, તેનો નાશ તેને મોક્ષ કહો છો જો એવો તમારો મોક્ષ હોય, તો સ પૂર્ણકર્મક્ષયથી મોક્ષ માનનાર જૈનમતમા તમારો પ્રવેશ થયો કદાપિ જો

તમે ઉપાધિકશરીરના નાશથી ઔપાધિકજીવનો નાશ થઇ જવો તેને મુક્તિ માનતા હો તો જીવના નાશરૂપ મુક્તિ ઇચ્છવા લાયક નથી. તથા તેવી મુક્તિ માટે પુરૂષાર્થ કોઇ કરેજ નહીં, માટે રામાનુજે માનેલી મુક્તિ યોગ્ય નથી. વળી દયાનંદસરસ્વતિમતવાળા આર્યસમાજી એમ કહે છે કે જીવ મુક્તિમાં જઇ કેટલોક કાળ રહી, પાછો સંસારમાં આવે છે. ત્યારે તે મતવાળાને પુછીએ છીએ કે મોક્ષમાં ગએલા આત્માને અજ્ઞાન-અવિદ્યા ખેંચી લાવે છે કે અગર તે પોતાની ઇચ્છાથી ચાલ્યો આવે છે ? અથવા જ્યારે મુક્તાત્મા થાય છે, ત્યારે તેમાં શું કંઇ અવિદ્યાનો લેશ રહી જાય છે ? વા ઇશ્વર તેને સંસારમાં ખેંચી લાવી જન્મ મરણ કરાવે છે ? એ ચાર વિકલ્પમાંથી પ્રથમ પક્ષ જો તમે માનશો તો-તમારી માનેલી અવિદ્યા તો જડ છે, અને તમારા મતમાં તો જડ પદાર્થ કંઇ કરી શકતો નથી. અવિદ્યા કંઇ મુક્તાત્માને ખેંચી લાવે તે ઘટી શકે નહીં, અને બીજું દૂષણ એ આવે છે કે, જ્યાં સુધી અવિદ્યા છે, ત્યાં સુધી મોક્ષ પણ કહી શકાય નહીં. બીજો પક્ષ માનશો, તો તે પણ સિદ્ધ થતો નથી. કોણ મૂર્ખ મુક્તિનાં સુખ મૂકી સંસારમાં આવવાની ઇચ્છા કરે ? જે મુક્તિને માટે અનેક પ્રકારના તપ, જપ, દાન, દયા, પરોપકાર જ્ઞાન ધ્યાનાદિનું સેવન કરી, મોક્ષ મેળવ્યું, તેમાંથી પાછું

કોણુ આવવાની ઇચ્છા કરે, મુક્તાત્માને ઇચ્છા માનશો, તો તે પણુ સિદ્ધ થતુ નથી મુક્તાત્માની ઇચ્છા સુખ વિષયી છે કે દુ ખ વિષયી છે ? પુન તે ઇચ્છા નિત્ય છે કે અનિત્ય છે ? જો કહેશો કે મુક્તાત્માની ઇચ્છા સુખ વિષયી છે, તો તેમા પણુ વિકલ્પ કે–ક્ષણિક સુખ સબધી છે કે નિત્ય સુખ સબધી છે ? જો કહેશો કે ક્ષણિક સુખ સબધી ઇચ્છા છે, તો તે મુક્તાત્માને ઘટી શકે નહીં અજ્ઞાની સરાગી જીવને ક્ષણિક સુખેચ્છા હોય છે,। અને એવી જો ક્ષણિક સુખેચ્છા મુક્તાત્મામા માનશો, તો તે પણુ અજ્ઞાની મૂર્ખ સસારીજ ઠર્યો બીજા પક્ષમાં તમે કહેશો કે–મુક્તાત્માને નિત્ય સુખ સબંધી ઇચ્છા છે, તો તેવુ મોક્ષનુ નિત્ય સુખ મૂકી ક્ષણિક સસાર સુખ ભોગવવા કોણુ અજ્ઞાની વિના બીજો મોક્ષમાથી સસારમા આવવાની ઇચ્છા કરે ? તમો કહેશો કે–મુક્તાત્માને સુખવિષયી ઇચ્છા નિત્ય છે, તો હે ભવ્યો ! ! ! જરા આંખ મીંચી વિચારો તો ખરા કે–સુખ વિષયીનિત્યઇચ્છાવાળામુક્તાત્માઓની નિત્યસુખેચ્છા કદાપિ કાળે નાશ પામશે નહીં, અને તેથી મુક્તાત્મા કદિ પાછા સસારમા આવી શકશે નહીં વળી નિત્ય સુખેચ્છાવાળા મુક્તાત્માઓ સંસારના અનિત્ય સુખ ભોગવવા પાછા આવે, તે બને નહીં, અને તેમ બને તો નિત્ય સુખેચ્છાનો લોપ થાય, અને અનિત્ય સુખેચ્છા કરવાથી

સંસાર વિના મુક્તિની સિદ્ધિ થઇ શકે નહીં, અને તેથી તમારી માનેલી મુક્તિ એક કલ્પનાનો ગપ્પગોળોજ માત્ર કહી શકાય. બીજો પક્ષ ગ્રહી, તમો માનશો કે મુક્તાત્માની ઇચ્છા દુઃખ વિષયી છે, તો તેવી ઇચ્છા મુક્તાત્માને ઘટે નહીં. અને દુઃખ વિષયી ઇચ્છા, તો એક કીડાને પણ પ્રિય નથી, અને એવી ઇચ્છા તે મુક્ત જીવોને કહેતાં મહા મૂર્ખતા ઠરે.

વળી ઇચ્છાથી સંસારમાં કેમ આવી શકે? કારણ કે, સંસાર બળતા અગ્નિ સમાન છે. સંસારમાં જરા માત્ર પણ સુખ નથી તેવા સંસારમાં અનંત સુખરૂપમુક્તિને છોડીને મૂર્ખવિના કોણ આવવાની ઇચ્છા કરે? વિચારશૂન્ય વિના આવી મુક્તિ અન્ય કોણ માની શકે! વળી એક દૃષ્ટાંત સાંભળો. “ એક મનુષ્ય આંખે આંધળો હતો તેથી તે બહુ દુઃખ પામતો હતો. કોઇ દાકતરે દવાના પ્રયોગથી તેની આંખની અન્ધતા ટાળી તેથી તે સર્વ પદાર્થોને જોવા લાગ્યો. હવે તે પોતાની મેળે શી રીતે આંખ ફોડી નાંખે? તેમ સંસારી જીવ પ્રથમ સંસારમાં મહાદુઃખી હતો, તેને સમ્યગ્જ્ઞાન ધ્યાનાદિથી મુક્તિ થઇ, તેથી તે સત્ય અનંત સુખ ભોગવવા લાગ્યો, તે પાછો કેમ સંસારમાં આવવાની ઇચ્છા કરે! અલબત કદી કરેજ નહીં. વળી **સત્યાર્થપ્રકાશના** નવમા ઉલ્લાસમાં લખ્યું છે કે આત્મા જ્ઞાનફલ ચાહે છે, જ્ઞાનથી

અંવિદ્યા નષ્ટ થઇ જાય છે, અને અવિદ્યાના નાશથી મુક્તાત્મા પુન જન્મ ધારણ કરતો નથી. ત્યારે હવે દેખો કે જ્યારે તે જન્મ ધારણ કરતો નથી, ત્યારે તે સંસારમાં શામાટે આવે છે ? જો તે પાછો આવે છે, તેમ માનશો તો, તમારા સત્યાર્થ પ્રકાશનું લખવુ ભાગ પીનારા મનુષ્યના વચનની પેઠે બકવાદરૂપ અસત્ય થયુ તેથી મુક્તિમાથી સંસારમા આવવુ સિદ્ધ થયુ નહી. વળી અત્ર વિચાર કરો કે જન્મમરણરૂપ જે સંસારકાર્ય છે, તેનુ કારણ અવિદ્યા છે, તે તો જ્ઞાનથી નષ્ટ થઇ ગઇ, તો તેથી સંસારમાં જન્મ ધારણ કરવાનું કારણ રહ્યુ નહીં. તેથી મોક્ષની સ્થિતિ સાદિ અનંતમા ભાગે સિદ્ધ ઠરી શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે—

શ્લોક.

दग्धे बीजे यथात्यंतं, प्रादुर्भवति नांकुरः ॥
कर्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति भवांकुरः ॥ १ ॥

બીજ બળે છે અને જેમ અંકુરો બીજમાથી ઉગી-નીકળતા નથી, તેમ કર્મરૂપ બીજ બળે છતે સંસારમા જન્મ મરણરૂપ ભવ પ્રાપ્ત થતો નથી વળી મુક્તાત્માને ઇચ્છા માનવી તેપણ અયોગ્ય છે જે મુક્તાત્માઓ કૃત્ય કૃત્ય થયા છે, તેમને કોઇપણ પદાર્થની ઇચ્છા રહેતી નથી અને

જ્યાંસુધી કોઇપણ પદાર્થ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થાય છે, ત્યાં સુધી મુક્તાત્મા કહેવાતો નથી. ઇચ્છા તો અધુરાને હોય છે. શું તમોએ મુક્તાત્મામાં કલ્પેલી ઇચ્છા જડ પદાર્થ સંબંધી છે કે ચૈતન્ય પદાર્થ સંબંધી છે? પ્રથમ પક્ષ ગ્રહી કહેશો કે મુક્તાત્માને જડપદાર્થ સંબંધી ઇચ્છા છે, તો જડ પદાર્થમાં જે સુખ માને છે, તે બહિરાત્મા કહેવાય; મુક્તાત્મા કહેવાય નહી. જડમાં સુખની ઇચ્છા વાળો અજ્ઞાની કહેવાય, સુખ તો આત્માનો ગુણ છે, જડનો ગુણ નથી. બીજો પક્ષ ગ્રહશોતો પુછવાનું કે, ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્માની પરિપૂર્ણતાની મુક્તાત્માએ પ્રાપ્તિ કરી છે, તો હવે કાર્ય સિદ્ધિ કર્યા બાદ ઇચ્છાની નિવૃત્તિ થવી જોઇએ. જેમ કોઇ મનુષ્યને જલ પીવાની ઇચ્છા થઇ છે, અને જ્યારે જલ મળ્યું અને પીધું, ત્યારે જલપાનેચ્છાની શાંતિ થાય છે; તે પ્રમાણે જીવાત્માને પણ અનંત સત્ય સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હતી. જ્ઞાન ક્રિયાથી જીવાત્મા પોતે મુક્તાત્મા થઇ, અનંત સત્ય સુખ પામ્યો, તો પછી ઇચ્છાનો નાશ થવો જોઇએ. કારણ કે, સુખ પ્રાપ્તિ રૂપ કાર્યનું કારણ સુખેચ્છા છે, તે કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ રહેતું નહી. પરિપૂર્ણ બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થએલાને કોઇ સુખની ન્યૂનતા નથી કે જેથી સુખેચ્છા પણ હોય. એ પ્રમાણે ઇચ્છાનો નિષેધ મુક્તાત્માને જાણવો. ત્રીજો પક્ષ પણ મુક્તાત્માને ઘટતો નથી. મુક્તા-

ત્મામા અવિદ્યાનો લેશ બન્યો રહે છે, તેથી તે સસારમાં પાછો આવે છે એમ કહેવુ આકાશ કુસુમ સદશ છે, કારણ કે જ્યા સુધી અવિદ્યાનો લેશ માત્ર પણ છે, ત્યાં સુધી મુક્તાત્મા કહેવાય નહીં સર્વ અવિદ્યાનો નાશ થાય, ત્યારે મુક્તાત્મા કહેવાય છે, માટે તમોએ કોઇ સ્વર્ગના દેવ વિશેષમા મુક્તાત્માપણુ માની લીધુ છે, એમ સ્પષ્ટ ભાસે છે, કહ્યુ છે કે क्षीणे पुण्ये मृत्युलोक विशन्ति ॥ દેવતાઓપુણ્યક્ષય થઇ ગયા બાદ, મૃત્યુ લોકમા આવે છે, માટે તમોએ કલ્પેલી મુક્તિ દેવલોક વિના અન્ય સિદ્ધ થતી નથી તેથી સિદ્ધ થયુ કે, તમારી માનેલી મુક્તિ સસારજ છે, માટે સસારી જીવ સસારમા પાછા જન્મ ધારણ કરે, અને મુક્તાત્મા ઠરે નહીં એમ સિદ્ધ કર્યુ ચોથો પક્ષગ્રહી તમો કહેશો કે મુક્તાત્માને ઇશ્વર સસારમા ખેચી લાવે છે, અને જન્મ જરામરણ ભોગવે છે ત્યારે તો એમ માનવાથી સિદ્ધ ઠર્યુ કે મુક્તાત્માનુ સુખ જોઇ, ઇશ્વરને અદેખાઇ આવી, તેથી સસારમા તેમને પાછા લાવે છે, તો ઇશ્વર અદેખાઇ દોષવાળો ઠર્યો તથા મુક્તાત્માઓ આનદથી મુક્તિનુ સુખ ભોગવતા હતા તેને વાક વિના એકદમ પાછા સસારમા ખેચ્યા તો ઇશ્વર અન્યાયી થયો મુક્તાત્માઓ સત્ય સુખ ભોગવતા હતા, તેમને ખેચીને સસારમા ઇશ્વરે નાખ્યા તો દયાલુતા રહી નહીં. ઉલટો ઇશ્વર નિર્દય ઠર્યો.

માટે ચોથો પક્ષ પણ મુક્તિ અનુભવરહિત થવાથી અસિદ્ધ ઠરે છે, મુક્તાત્મા થએલો જીવ; પાછો સંસારમાં આવતો નથી. એમ માનવામાં કોઇ જાતનો દોષ આવતો નથી. વીતરાગ ભગવંતે કથિતમુક્તિ ન્યાયે મુક્તિ, પ્રમાણથી સત્ય ઠરે છે. કોઇ મતવાદી મુક્તિમાં સ્વામિ સેવક ભાવ સ્વીકારે છે, પણ કર્મક્ષયથી સર્વ સરખા હોયછે, તેથી સ્વામી સેવક ભાવ માનવો મિથ્યા ઠરે છે. आत्महानि मुक्तिरिति चार्वाकाः આત્માનો નાશ તેજ મુક્તિ ચાર્વાક માને છે. એવી મુક્તિને તો વિષ્ટાનો કીડો પણ ઇચ્છે નહિ. મુક્તિનું સ્વરૂપ સ્યાદ્વાદતત્ત્વથી સિદ્ધ થાય છે. આત્માની જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર રૂપ રૂદ્ધિનો તિરોભાવ હતો, તેનો આવિર્ભાવ થવો, તેજ મુક્તપણું ઠરે છે. कृत्स्नकर्मक्षयो मुक्तिः એવંભૂતનયની અપેક્ષાએ ઘાતીયાં અને અઘાતીયાં સર્વ કર્મનો ક્ષય, તેજ મુક્તિ જાણવી. अस्मदीयकृतपंचशती (પરમાત્મદર્શન) નામના ગ્રંથમાં પણ કહ્યું છે કે—

तिरोभाव निजरुद्धिनो, आविर्भाव प्रकाश ।
परमातमपद ते कह्युं, तेपदनो हुं दास ॥

આત્મા, કર્મના નાશથી, પોતેજ પરમાત્મ સ્વરૂપ થાય છે, માટે હે ભવ્ય ! તને નિર્વાણમાં લક્ષ્ય હોય, તો તારા

આત્મામા નિર્વાણ છે માટે આત્મસ્વરૂપ સાક્ષાત્કાર અર્થે ચારિત્રરૂપ ઉદ્યમ કર. જ્ઞાન પણ આત્મામા છે. અનત જ્ઞેય પદાર્થને જાણવાની જ્ઞાનશક્તિનો આધાર આત્મા છે આત્મામાંજ કેવલજ્ઞાન થાય છે, જ્ઞાન તે આત્માનો ગુણ છે, અને જ્ઞાન તે આત્માની મુખ્યપરિણતિ કહેવાય છે. જ્ઞાનનો પ્રકાશ આત્મામાથીજ થાય છે. અનત તીર્થકર ભગવતો થયા, તેમનામા કેવલજ્ઞાન, પોતાના આત્મામા સત્તાએ હતુ, તે આવરણક્ષયથી આવિર્ભાવરૂપે થયુ ધ્યાનથી જ્ઞાન શક્તિ વિશેષત પ્રગટે છે માટે ભવ્ય! હવે સર્વ ઉપાધિરૂપ સામારિક પ્રપચ છોડી, સ્થિર ચિત્તથી, અન્તર્ દેવની ઉપાસના કર!! અન્તર્ દેવની ઉપાસનાથી તારા સર્વ કર્મ ક્ષય થઇ જશે અન્તર્ દેવપણુ તુ છે, અને ઉપાસના કરનાર પણ તુ છે, અને ઉપાસ્યભૂત પણ તારૂજ સ્વરૂપ છે સાપેક્ષતાએ સર્વ ઉપાસક વિગેરે ભાવો પણ તારામા ઘટી શકે છે તારી અનત શકિતનો પ્રગટ કર્તા પણ જ્ઞાન ભાવથી પોતેજ છુ તુ પોતે પોતાને તારે છે, તુ પોતે પોતાને કર્મથી છોડવે છે તુ પોતેજ પોતાને અનત જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર વીર્ય સુખાદિ ગુણોનો લાભ આપે છે. તારા ઘટમાજ નિર્વાણ છે, અને તેનો પોતે ઉત્પાદક છે ક્ષયોપશમજ્ઞાનવડે કેવલજ્ઞાનનો ઉત્પાદક પણ તું છે તારી અકલગતિ છે હે આત્મન્! તુ ચિત્ સ્વરૂપ છે. તારા સ્વરૂપમા અખડાનદ

સમાયો છે. હે આત્મન્! અન્ય જડવસ્તુમાં તું કદિ નથી, તો તેમાં પોતાને શા માટે શોધે છે? માટે આત્મજ્ઞાનથી સ્વ-સ્વરૂપનું દર્શન કર; દેહ વાણી આદિ ઔદયિકભાવોમાં તું તટસ્થ સાક્ષીરૂપે વર્ત. આત્મજ્ઞાનીને પોતાની ભ્રાંતિ, જ્ઞાનથી દૂર થાય છે, અને તેથી કોઇ સાંસારિકપદાર્થમાં સ્વાર્થ પરાયણ થઇ મુંઝાતો નથી. માટે હે ચેતન! તું તારૂં જ્ઞાન કર અને સ્ત્રીવિષયાદિકમાં સુખની બુદ્ધિ થઇ છે, તેને દૂર નિવાર. કારણકે સ્ત્રીવિગેરેમાં મોહ કરવો યોગ્ય નથી. એક અસંગ આત્માનો બોધ કર. ઇન્દ્રિયાદિકના જે જે વિકારો છે, તે મોહજનિત છે. અને હે આત્મન્! તું તો તેવા વિકારોથી રહિત છે. જેમ સ્ફટિકરત્નમાં રાતા ફુલ અને શ્યામ પુષ્પનો પ્રતિભાસ પડે છે, તેથી સ્ફટિક રત્ન હું રાતું છું, વા કાળું છું, એમ માને, તો તે તેની સ્ફટિક ભ્રાંતિ છે. તેમ આત્મારૂપ સ્ફટિકરત્નમાં પ્રતિભાસ રૂપે થયેલા રાગ અને દ્વેષાદિકને આત્મા પોતાના માને, તેમાં તેની ભ્રાંતિ છે. રાગ દ્વેષાદિ વિકારો આત્માના નથી, અને આત્મા તેથી સ્ફટિકની પેઠે ન્યારો છે. વળી બીજું દૃષ્ટાંત નીચે મુજબ છે. જેમ કોઇ એક તળાવ છે, તળાવની બાજુમાં ઘર છે, અને ઉપર ચંદ્ર સૂર્ય તારાઓ વિગેરે છે. સરોવરનું જળ પવનની લહેરોથી હાલક ડોલક થાય છે. તે વખતે ઘર ચંદ્રનો પડછાયો જલમાં પડે છે, તેથી ઘર ચંદ્ર

સૂર્ય હાલક ડોલક થતા હોય એમ દેખાય છે. પણ તે જેમ ભ્રાંતિ છે, તેમ આત્માએ રાગ દ્વેષથી પોતાના માનેલા, પદાર્થો છે તે પણ વસ્તુત પોતાના નથી વેદાંતી જડ પદાર્થોને ભ્રાંતિ માત્ર કહી, તેની સત્તાનો લોપ કરે છે, તે જૈનોને માન્ય નથી. જડ પદાર્થો આત્મારૂપે નથી, તેથી તે આત્માની અપેક્ષાએ અસત્ સમજવા પણ તે પોતાના સ્વરૂપે તો સત્ છે જડ પદાર્થોની સાથે ચૈતન્ય પદાર્થનો સબધ હોવાથી, આત્મા, અજ્ઞાનથી પોતાને જડ માની, બાહ્ય પદાર્થોમા મોહપામી બહિરાત્મપદ ધારણ કરે છે આત્મ સ્વ અને પર પ્રકાશક હોવાથી, જીવ અને અજીવ પદાર્થની સિદ્ધિ થાય છે

પર અજીવાદિ વસ્તુ સિદ્ધ ઠરે, તો તેનો પ્રકાશક આત્મા ઠરે. અનેકસ્વ તથા પરશાસ્ત્રોમા આત્મા સ્વપર પ્રકાશક કથ્યો છે, તેથી જીવ અને અજીવપદાર્થરાશિ સિદ્ધ ઠરે છે, અને તે પ્રમાણે પ્રવર્તતો અલ્પકાલમા સકળ પચેન્દ્રિય વિષયારીને, નિ કામી તથા નિ સગી થાય, માટે ભવ્ય જીવોએ પરદોષદૃષ્ટિનો ત્યાગ કરી, સ્વાત્મસ્વરૂપ જ દેખવુ પરદોષ દેખવાની દૃષ્ટિથી આત્મા દોષી બને છે તે બતાવે છે.

दुहा

परदोपी जो चित्ततो, दोपी दिननें रात ॥
बालकवृत्ति दोपमां, काकवृत्ति अवदात ॥ ७४ ॥

परस्वभावे वर्तता, तिरोभावनी वृद्धि; ॥
आत्मस्वभावे वर्तता, क्षायिक आत्मसमृद्धि ॥ ७८ ॥

વિવેચન—હે ભવ્યાત્મન્ જો તારૂં ચિત્ત પારકાનાં દોષ દેખવા તત્પર છે, તો તું રાત્રી અને દિવસ દોષમય ચિત્ત વૃત્તિ થઇ જવાથી, દોષીજ છે. અમુક તો ક્રોધી છે, અમુકે તો અમુક પાપકર્મ કર્યું. અમુકે અમુકનો વિશ્વાસ-ઘાત કર્યો, અમુકે અમુકને મારી નાંખ્યો, અમુકે અમુકનું ધન હરીલીધું. અમુકે અમુકની સાથે વ્યભિચાર કર્મસેવન કર્યું, અમુકતો મહાપાપી છે, અમુકનું તો સવારના પહોરમાં નામ દેવા યોગ્ય નથી. અમુકનું આચરણ અંતરથી ન્યારૂં અને બહિરથી ન્યારૂં છે, અમુકતો મુખે;પ્રભુ પ્રભુ જપે છે, પણ હૃદયમાં તો મહાપાખંડી ;છે. અમુકતો મહાધૂર્ત છે; અમુકતો અન્યાયી છે, અમુકેતો લીધેલાં વ્રત છોડયાં છે, અમુકતો અમુક વખતે અમુક દોષ સેવતો હતો. ફલાણા દોષો દીઠા, એતો દોષના ભંડાર છે, ફલાણાએ અમુકનું ધન ચોર્યું, ફલાણાએ આખી નાત બગાડી, ફલાણાએ કુલમાં કલંક લગાડયું, વિગેરે જે જે દોષનું બોલવું, વિચારવું, દોષ દ્રષ્ટિ રાખવી ઇત્યાદિ પરસ્વભાવથી મન સદા દોષી રહે છે. મનના વેગને અન્યના દોષ જોવામાં રોકવાથી મન દોષ ગ્રહણ કરવાનુંજ શિખે છે, અને પરનો દોષ જોવાની ટે-

વથી, મનની સ્થિતિ દોષવાળીજ દેખાય છે જેમ કામનો વેગ થવાથી કામી મન અનેક સ્ત્રીઓનુ ચિંતવન કરે છે, પછી મનમાથી કામનો દોષ દૂર કરવો હોય, તો મહા મહેનત પડે છે તે પ્રમાણે મન પણ પરદોષ ગ્રહણ કરવાના વ્યાપારમા તલ્લીન થવાથી પ્રતિદિન દોષદષ્ટિની પુષ્ટિ કરે છે મનમા બીજાના અનેક દોષો જોવાથી, તે દોષોના સંસ્કાર પોતાના હૃદયમા પડે છે, અને પછી સંસ્કારવશથી, કેટલોક કાળ વીત્યા બાદ તે દોષોનુ ભાજન પોતે થઇ પડે છે, પ્રથમ તો પારકાદોષો જોવામા મનની પ્રવૃત્તિ થાય છે, પશ્ચાત વચનની પ્રવૃત્તિ થાય છે, પશ્ચાત્ કાયાની પ્રવૃત્તિ થાય છે, ત્રણયોગો પરદોષથી દોષિત બને છે પર દોષથી નિંદાની ટેવ વૃદ્ધિ પામે છે, અને તેથી વૈર વૃદ્ધિ કુસંપ પ્રાણઘાત વિગેરે પાપોની ઉત્પત્તિ થાય છે, માટે પારકા દૂષણ જોવાથી, બોલવાથી, બાળકવૃત્તિ ચેષ્ટાને ભજનારો આત્મા થાય છે જેમ કાગડો ચાઠાને દેખીને ખોતરે છે, તેમ દોષી પુરૂષ, પારકા દૂષણ જોવામાજ મનોગતિ વાપરે છે દોષદેખનાર પુરૂષ ગમે તેવો સારો હોય, પણ તે બૂરોજ છે, કારણ કે જો તે સારો હોય તો પારકા દોષ દેખનાર જોનાર કેમ હોય! અને પરદોષ દૃષ્ટા બન્યો, તો પોતાના આત્મસ્વભાવને ચૂકી પરસ્વભાવમા પેઠો, અને પર સ્વભાવવાળુ ચિત્ત હોવાથી પોતાના સ્વરૂપનો ઉપયોગ ગયો

નહીં. અને પોતાના સ્વરૂપનો અનુપયોગી થએલો એવો આત્મા સમયે સમયે સાત આઠ કર્મને ગ્રહણ કરે છે. વળી પરદોષ દૃષ્ટાને રાત્રીમાં પણ સ્વપ્નામાં પારકા દોષ દેખાય છે. આવી આત્માની સ્થિતિથી પોતે અધર્મી બન્યો. અને તેથી અંતરમાં ચંડાલ સરખો બન્યો, અને તેથી આત્મ ગુણનો નાશ કરનાર બન્યો. આવી રીતે દોષ દેખવાની તથા બોલવાની ટેવથી અનેક પ્રકારના દોષનું ભાજન આત્મા બને છે. અનેકપ્રકારના દોષથી આત્મા, બહિરાત્મભાવનેજ સેવે છે. તેથી તે ઉપશમભાવ,–ક્ષયોપશમભાવ, અને ક્ષાયિકભાવને પ્રગટ કરી શકતો નથી. માટે ભવ્ય જીવોએ આત્મકાર્ય સાધવું હોય, તો પર દોષદૃષ્ટિનો ત્યાગ કરવો. પરદોષદૃષ્ટિથી એકલા દોષોજ દેખવામાં આવે છે, પણ અન્યના ગુણ તરફ લક્ષ જતું નથી. હે ભવ્ય ! જરા હૃદયમાં સમજ ! દરેક મનુષ્યમાં દોષ અને ગુણ રહેલા છે. કાળી બાજુ તરફ નહીં દેખતાં, ધોળી બાજુ તરફ દેખવાની ટેવ પાડ ! ! હે ચેતન ! અનાદિ કાળથી દોષ દેખાડવાની ટેવ પડી છે. તેને વૈરાગ્યથી અને જ્ઞાનથી વાર. જેમ જેમ દોષ દેખવાપણું દૂર જશે, તેમ તેમ આત્મા, સ્વભાવમાં રમણ કરશે, અને સ્વસ્વભાવ રમણતાથી આત્મ ગુણોનો પ્રકાશ થશે. માટે હે ભવ્ય ! વૈર અદેખાઇ નિંદાનું મૂલ કારણ પર દોષદૃષ્ટિને જલાંજ-

લી આપ સસારમા અનેક પુરૂષોનો સ્વભાવ પારકા દોષ દેખવાનો જોવામા આવે છે, તેવા પગ દોષદષ્ટાઓના ઉપર પણ સમભાવ ધારણ કરવો, અને પગ્દોષદષ્ટાઓના દૂ-ષણો જોવાની ટેવ પણ કદિ ગખવી નહીં આપણા દૂષણો અન્ય જોવા પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે તેમના દૂષણો જોવાનુ મન પણ આપણુ થઇ જાય છે, અને તેથી મનોવૃત્તિ ખરાબ થઇ જાયછે આપણેતો એમ સમજવુ કે અન્ય પુરૂષો પોતાની ખરાબ ટેવથી ભલે દૂષણો જુવે, પણ મારે તો છતા, વા અછ-તા, પણ અન્યના દૂષણો શામાટે જોવા જોઇએ ? અન્યના દૂષણો જોવાથી, હુ પોતે પર સ્વભાવમા રમી કર્મ બાધુ છુ, તેથી હુ દોષી બનુ છુ વળી અન્યના દૂષણો જોવાથી, અને તેમની નિદા કરવાથી, અન્યોમાથી કઇ દૂષણો જતા રહે-તા નથી પારકા દોષ દેખવા કરતા, પોતાના દોષોને જોશોતો માલુમ પડશે કે મારૂ કેટલુ આત્મવિરૂદ્ધ આચરણ છે ! પો-તાનુ શુદ્ધરૂપ મૂકી મન કયા કયા ભટકે છે, તેનો તો જરા વિચાર કર !! તમારૂ મન પોતાના સ્વરૂપને મૂકી, પુદ્ગલભા-વમા જાય છે, તેજ તમારો મોટો દોષ છે તમો સમયે સમયે સાતવા આઠ કર્મને ગ્રહણ કરો છો, તે તમારો શુ સામાન્ય દોષ છે ? અલબત્ત તે મોટામા મોટો દોષ છે, તમો રાગ અને દ્વેષ કરોછો, એ શુ તમારામા મોટો દોષ નથી ? અલબત મોટો દોષ છે તમારૂ ચિત્ત જડપદાર્થમા સુખ માને છે, એ

શું ઓછો દોષ છે ? તમારૂં મન અનેક પ્રકારના વિકલ્પ સંક લ્પ કર્યા કરે છે, તે શું ઓછો દોપ છે ! આઠ કર્મ પણ દોષ રૂપજ છે, અને તે આઠ કર્મને તમો ધારણ કરોછો તો તેથી તમો નિર્દોષી ઠરતા નથી. તમો હસોછો, ખેલોછો, અંતરમાં અનેકપ્રકારની કુવાસનાઓને ધારણ કરોછો, તેથી શું તમો દોષી ઠરતા નથી ? હા અવશ્ય ઠરોછો, તમો અજ્ઞાન સ્થિતિથી સ્વાત્મભાન ભૂલી ગયા છો તે શું ઓછો દોષ છે ? આત્માની પરમાત્મસ્થિતિ થવા અર્થે બાહ્ય અને અંતર્ કોઇપણ પ્રકારનો ઉદ્યમ કરતા નથી, તે શું દોષ નથી ! અલબત્ત દોષજ છે. તમોએ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે આત્મજ્ઞાની મુનિરાજ પાસે ગયા નથી, તે શું ઓછો દોષ નથી સેવ્યો ! ! તમો દુનિયાની નીતિ પ્રમાણે ચાલોછો, કિંતુઆત્મધર્મ પ્રાપ્તિની નીતિ માટે કાંઇપણ લક્ષ આપતા નથી તે શું તમારો દોષ નથી ? વળી તમોએ પોતાને દોષી માની, દોષમય વૃત્તિવાળું મન કર્યું, પણ પોતાના ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે કંઇપણ ઉદ્યમ કર્યો નહીં, તે શું ઓછો દોષ છે ? તમો મનુષ્ય જન્મ ધારણ કરી, પશુની પેઠે ધર્મહીન આયુષ્ય ગુમાવોછો તે બહુ દોષનથી ? અજગરની પેઠે આળસુ થઇને તમોએ પ્રમાદ દોષનું ઘણું સેવન કર્યું છે, તે કેમ ભૂલીજાઓછો; તમો દોષને દેખવાની ટેવ પરિહરી, આત્મગુણોનું નિરીક્ષણ કરશો, તો અજરામર પદ પ્રાપ્ત કરશો. આપણા શ્રી વીરજીનેશ્વરે

કોઇનો અલ્પમાત્ર પણ દોષ દેખ્યો નથી, અને કોઇની નિંદા કરી નથી તમારે પણ મુક્તિ પદની ઇચ્છા હોય, તો હવે જરા આત્મસન્મુખદ્રષ્ટિદેઇ, પોતાનુ સ્વરૂપ વિચારવુ ઘટે છે શ્રી ત્રેવીશમા તીર્થંકર પાર્શ્વપ્રભુ ઉપર કમઠના જીવે બહુ ઉપસર્ગ કર્યો, પણ પ્રભુએ તેના દોષ તરફ દૃષ્ટિ દીધી નથી. શ્રી ગજસુકુમાલે પોતાના સસરાના ઉપર દોષ દૃષ્ટિથી જોયુ નથી. અપકાર કરનાર ભલે અપકારરૂપ દોષનુ સેવન કરે, પણ આપણેતો અપકાર કરનાર પ્રતિ દોષ દૃષ્ટિથી જોવુ યોગ્ય નથી. દોષ દ્રષ્ટિ વાળા છો, તો કાગડા અને તમારામા અંતર્ નથી. દોષ દેખવામા આશ્ચર્ય નથી, પણ ગુણ દેખવામા આશ્ચર્ય છે દોષ દેખવા તથા દોષનુ કથન કરવામા ધર્મ નથી, પણ ગુણ દેખવામા ધર્મ છે. દોષીને દોષી ઠહી, તેમની ફજેતી કરવામા પોતાની તથા તેમની ઉન્નતિ નથી, પણ તેમને ગુણી બનાવવામા તથા પોતાની દોષ દેખવાની ટેવ ટાળવામા ઉન્નતિ સમજવી કોઇ એક નાના બાળકની માતા પુત્રની વિષ્ઠાને ધોઇ નાખે છે, તેમ ઉત્તમ પુરૂષો કે જે માતાના સમાન છે, તે દોષી પુરૂષોના દોષરૂપ વિષ્ઠાને ધોઇ નાખે છે, પણ નિંદામાતો પ્રવૃત્ત થતાજ નથી. ભવ્ય પુરૂષો પોતાના શુદ્ધાચરણથી અનેક જીવોના દોષને ટાળી નાખે છે, અને સત્પુરૂષોની વાણીરૂપ ગંગા નદીમા અસત્પુરૂષો સ્નાન કરી દોષોને દૂર કરે છે

परगुणपरमाणून्,पर्वतीकृत्य नित्यं,निजहृदि,विकसंत संतिः संतः कियन्तः ॥ પરમાણુ સમાન પરગુણને પર્વત સમાન ગણી કેટલાક સત્પુરૂષો હૃદયમાં પ્રમોદ ધારણ કરે છે. પારકામાં રહેલા દોષને દેખી, જે લોકો દોષી તરફ તિરસ્કારની લાગણીથી જુએ છે, તેના કરતાં પારકામાં રહેલા દોષેને દેખી પ્રસંગ આવે, તે દોષોને પ્રેમભાવથી ટાળે છે, અને દોષીને શુદ્ધ બનાવે છે, તેવા સત્પુરૂષોને નમસ્કાર થાઓ. તમો સમજો કે જ્યારે પોતાનામાં કોઇ જાતનો દોષ રહેલો હોય છે, અને તે દોષથી અન્ય લોકો તમારા ઉપર તિરસ્કારની લાગણીથી જુવે છે ત્યારે તમારા મનમાં કેટલું તેના ઉપર દુઃખ લાગે છે ! તેવી રીતે સર્વ જીવોને માટે સમજવું. તમારામાં રહેલા દોષો કોઇ ટાળી તમને સારા બનાવે તો તમો તેનો કેટલો બધો ઉપકાર માનો છો ! તે પ્રમાણે સર્વના માટે સમજી લેવું. કોઇ બાલકે પોતાના મુખ ઉપર રૂશનાઇ રેડી હોય છે, પણ અજ્ઞતાથી પોતાનું મુખ કાળું છે, એમ દેખી શકતો નથી, અન્ય લોકો તેને કહે કે કાળા મુખવાળો, ત્યારે તે છોકરો કેટલો બધો મનમાં દુઃખ પામે છે, પણ કોઇ તેને આરીસો આપી, તેનું મુખ દેખાડે છે તો પોતાનું મુખ કાળું દેખી શુદ્ધ કરવા ઉમંગથી પ્રયત્ન કરે છે, તે પ્રમાણે દોષી પુરૂષોના સંબંધમાં સમજવું. પોતાનામાં દોષ છે, તેને જોવાની જ્ઞાન શક્તિ આવતાં, પોતાની મેળે દોષો-

નો ત્યાગ કરવા ઉત્સાહથી પ્રયત્ન કરે છે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં પ્રાય અલ્પ અધિક દોષોનો સદ્ભાવ હોય છે પોતાના દોષો જોતા, ગુણની વૃદ્ધિ થાય છે, અને પરના દોષો જોતા ગુણનો નાશ થાય છે તમારૂ મન સ્ફટિકરત્ન સમાન છે, તેના ઉપર પરદોષગ્રહણરૂપ રૂશનાઇ કેમ રેડો છો ? તમો પોતેજ પરદોષગ્રહણરૂપબેડીથી તમારા આત્માને સસારમા બાધી રાખ્યો છે જે દિવસમા તમોએ કોઇના દોષો તરફ દૃષ્ટિ નહીં દીધી હોય, તે દિવસને ધન્ય છે. અનાદિકાળથી તમને દોષ જોવાની ટેવ પડી છે અને તેથી તમોએ તમારી ઉન્નતિમા પોતાના હાથે પથરા નાખ્યા છે, તેથી તમારી આત્મશક્તિનો પ્રકાશ થતો નથી બીજાના દોષ જોવાનો તમને કોઇએ હુકમ આપ્યો છે ! અને બીજાના દોષો જોતા, પ્રથમ તમારા હૃદયમા દોષનો ભાસ થાય છે, તેથી તમને શમભાવની પ્રાપ્તિ થવાની નથી, અને શમભાવની પ્રાપ્તિ વિના મુક્તિ નથી તમો સાધુ અગર સાધ્વી હો અને કોઇની આગળ તમો નિંદા કરો છો, અને અન્યના દોષોથી તમારી જીભ મલીન કરો છો, તમારૂ મન મલીન કરો છો, તેથી શુ દોષોને શ્રવણ કરનાર પુરૂષો તેમને પવિત્ર ધારશે કે કેમ તેનો વિચાર કરો પ્રાય ઘણુ કરીને તમો દ્વેષ, સ્પર્ધા, અને અન્યની મોટાઇથી અન્યના દોષો જોવાનુ અને કથનનુ સાહસ કરો છો, તેથી તમે ભારે દોષી

બનો છો. તમો અન્યના જે દોષો જુઓ છો, તે ખરા હોય કે ખોટા હોય, તેમાં શું પ્રમાણ છે? અન્યમાં રહેલા છતા દોષો દેખવાની, તથા તેની નિંદા કરવાની, ટેવથીજ તમો પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તમારી સ્વસ્વભાવરમણતાને તમો પરદોષ ગ્રહણની કુટેવથી પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તમો આજથી સ્વાત્મોન્નતિના શિખરે ચઢવાનું ઈચ્છતા હોય, તો પરદોષ ગ્રહણ કરવાની બુદ્ધિને દેશવટો દ્યો, અને દ્રઢપ્રતિજ્ઞા કરો, કે હું આજથી કોઇના દોષ જોઇશ નહીં. અને કદી કલેશ વૈર વિગેરે કારણથી અન્ય દોષોચ્ચારણબુદ્ધિ થાય, તો જીનેશ્વર ભગવાન્‌નું તે સમયે સ્મરણ કરીને, બૂરી ટેવને વારીશ. કોઇની નિંદા કરવાની બુદ્ધિ થાય, ત્યારે તમારા મનને પ્રભુગુણસ્મરણમાં જોડજો. તમારી નિંદા કોઇ કરે, તે જાણીને તેની નિંદા કરવા પ્રવૃત્ત થશો નહીં. આપણી મનોવૃત્તિયો ઉપર બહુ દાબ મૂકવો જોઇએ. મનોવૃત્તિને આત્મસ્વભાવમાં જોડવી, અને પરસ્વભાવનો ત્યાગ કરવો. આત્મધર્મનો ઉપયોગ ભૂલીને, અન્યવિકલ્પ સંકલ્પ કરવા, તે સર્વ પરભાવ છે. આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન તે પરભાવના ઘરનાં છે. આર્તધ્યાનના ચાર પાયા છે, અને રૌદ્રધ્યાનના ચાર પાયા છે. તેનું વિશેષ સ્વરૂપ અસ્મત્સમત્કૃત ધ્યાનવિચારમાંથી જોઇ લેવું. પરસ્વભાવમાં વર્તતાં તિરોભાવની વૃદ્ધિ થવાથી, જ્ઞાનાદિગુણો

પ્રગટ થતા નથી, અને આત્મજ્ઞાન સપ્રાપ્ત કરી, આત્મસ્વભાવે રમણ કરતા, ક્ષાયિકભાવની વૃદ્ધિ થાય છે પ્રથમ તો, આત્મસ્વભાવમા રમણતા કરવી, એ અશક્ય લાગશે પણ અભ્યાસ કરતા હળવે હળવે ધ્યાનમા પ્રવેશ થશે અનેક વિકલ્પ સકલ્પ કરતી મનોવૃત્તિયોને દાબી દેઇ, એક સ્થિર ઉપયોગથી જ્ઞાનાદિ ગુણોનુ સ્મરણ કરવુ અનેકપ્રકારના વિચારો, તમારા મનમા પ્રવેશ કરતા જણાશે, પણ તમો હિમત હારશો નહિ પ્રથમ ધ્યાનાવસ્થામા વિકલ્પ સકલ્પોની સાથે બહાદૂરીથી યુદ્ધ કરવુ પોતાના મનને એક આત્મસ્વરૂપોપયોગમાજ જોડવું, તેજ અત્ર બહાદૂરી છે રાધાવેધની પેઠે, આત્મગુણસ્થિરતામા એકલક્ષ આપવાથી અત્યાનદનો મહેજ ઝરો હૃદયમા પ્રગટે છે, તેનો અનુભવ યોગીને હોય છે. પરસ્વભાવવૃત્તિ તેજ સસાર છે યોગનિદ્રામા જેમ સર્વ ભાન ભૂલી જવાય છે, તેમ તમો પરસ્વભાવવૃત્તિને તેવી રીતે ભૂલી જશો, તો એક આત્મસ્વરૂપની જાગૃતિ થવાની, અનત સુખના ભોગી બનવાના, એમા જરામાત્ર સશય નથી આત્મસ્વરૂપની જાગૃતિથી, અને ધ્યાનની સ્થિરતા વૃદ્ધિ પામવાથી, શુદ્ધાત્મસ્વરૂપનો અનુભવ હૃદયમા પ્રગટે છે પછી ધ્યાનીપુરૂષને અન્યમનુષ્યોની સાથે વાર્તાલાપ કરવાનુ પણ ગમતુ નથી સર્વ બાહ્ય પદાર્થોમા ઇષ્ટબુદ્ધિ બધાઇ હતી, તે ટળી જાય છે, અને

અનિષ્ટસંયોગ અને અનિષ્ટ પદાર્થોપર અરૂચિ બંધાઇહતી, તે પણ ટળી જાય છે. અંતરની રમણતા વિના ધ્યાનીના હૃદયમાં આનંદ પ્રગટતો નથી. ખરેખર અંતરના અનુભવની ખુમારીમાં લીન થવાથી, आत्मध्यानात्परंसुखम् । એજ સૂત્રનો સમ્યક્ અનુભવ પ્રતીત થાય છે.

હવે આત્મગુણપ્રાપ્તિ અર્થે પ્રવૃત્તિ કરવાથી નિવૃત્તિ થાય છે તે દર્શાવે છે.

दुहा.

रत्नत्रयी प्रवृत्तिमां, अंते छे निवृत्ति ।
त्यजी प्रवृत्ति बाह्यनी, भजवी अन्तर्भक्ति ॥ ७६ ॥
अन्तर्भक्ति भावतां, अन्तरमां उद्योत ।
शुद्धस्वभावे आत्मनी, झळके रूडी ज्योत ॥ ७७ ॥
शुद्धस्वभावे शांतता, अवरशांतता त्याग ।
सेवो शांति आत्मनी, करजो तेनो राग ॥ ७८ ॥

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપરત્નત્રયીમાં, પ્રવૃત્તિ કરવાથી અંતે મોક્ષ છે, માટે જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર વિનાની જે બાહ્યપ્રવૃત્તિ, તેનો ત્યાગ કરી અન્તર્ આત્મતત્ત્વની ભક્તિ કરવી. આત્મારૂપ સત્યસાહિબની સેવા ચાકરી કરતાં, દરિદ્રાવસ્થા રહેતી નથી. જેવી દ્રવ્ય કમાવામાં બુદ્ધિ થાય છે, તથા જેવી સુંદર યૌવનાવસ્થાવાળી સ્ત્રીમાં રાગભાવની બુદ્ધિ થાય

છે, તેવી ગગભાવથી જે અન્તરાત્મતત્ત્વમા પ્રવૃત્તિ થાય તો મુક્તિ સત્વર થાય છે અતરાત્માની સેવાથી મનમાં આનદની લહરીયો પ્રગટે છે અન્તરાત્મની સેવા ભક્તિ સમાન કોઇની સેવા નથી. તે સબધી શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે—

पद ।

अब मे साचो साहिब पायो, याकी सेवा करत हुं याको;
मुज मन प्रेम सोहायो . अब० १
वाकुं ओर न होवे अपनो, जो दीजे धरमायो
संपत्ति अपनी क्षणमें देवे, वय तो दीलमें ध्यायो अब० २
ओरनकी जन करतहे चाकरी, दूरदेश पाउ घासे;
अतरजामी ध्याने दीसे, वयतो अपने पासे अब० ३
ओर कबहु कोइ कारण कोप्यो, वहोत उपाय न तुसे;
चिदानन्दमे मगन रहतुहे, वेतो कबहु न रूसे अब० ४
ओरनकी चिन्ता चित्ते न मिटे, सबदिन धंधे जावे;
थीरता सुख पूरणगुण खेले, वयतो अपने भावे अब० ५
पराधीनहे भोग ओरको. याते होत विजोगी;
सदासिद्ध समसुख विलासी, वयतो निजगुणभोगी. अब०६
ज्युं जानो त्युं जगजन जाणो, मेंतो सेवक उनको;

पक्षपाततो परशुं होवे, राग धरत हुं गुनको. अव० ७
भाव एक हि सब ज्ञानीको, मूरख भेद न भावे ।
अपनो साहिब जो पिछाणे, सो जस लीला पावे. अव० ८

ભાવાર્થ:—હુવે મેં સત્યસાહેબ જે દેહમાં અસંખ્ય પ્રદેશરૂપવ્યક્તિથી બિરાજીત આત્મા છે, તેને પામ્યો. જેની અંતર્દ્દષ્ટિથી સેવા કરતાં મારો જેના ઉપર પ્રેમ થઇ ગયો, એવા આત્મસાહેબને પ્રાપ્ત કર્યો. અંતરાત્મપ્રભુને અન્ય કોઇ તે પોતાનો થતો નથી. ઘણા પ્રયત્નો કરીએ, તો પણ જે પોતાનો નથી, તેને પોતાનો કરે નહીં અને વળી જેની સેવા કરતાં, પોતાની સર્વ આત્મસમૃદ્ધિ ક્ષણવારમાં આપી દે છે. ક્ષપકશ્રેણિએ ચઢેલા મુનિવર્યો શુકલધ્યાનમાં ધ્યાનારૂઢ થઇ, સ્થિરોપયોગથી, આત્મપ્રભુની સેવા કરે છે, તો તે કર્મની પ્રકૃતિયોને ખેરવી તેરમાગુણઠાણે ક્ષાયિકભાવની નવલબ્ધિયોને આત્મરૂપપ્રભુ અર્પે છે. આત્મા પોતાની સેવા કરે છે અને પોતેજ સંપત્તિઓ આપે છે. માટે આત્મ રૂપસાહેબ જ મારા દિલમાં ધ્યેય છે. એના વિના રાજા, ચક્રવર્તિ, શેઠ, પાદશાહ, ઠાકોર વિગેરે બાહ્યધનસત્તાથી સાહેબ કહેવાય છે, તે તો મારા દિલમાં રૂચતા નથી. બાહ્યસાહેબ અને આત્મસાહેબમાં આકાશ પાતાળ જેટલો ફેર છે. મેરૂપર્વતની આગળ સર્ષપનો દાણો કયાં ! સ્વયંભુ

સમુદ્રની આગળ ખાબોચીયુ શા હીસાબમા ! હસની આગળ કાક શા હીસાબમા ! ઐરાવત હસ્તિની આગળ રાસભ શા હીસાબમા ! ઇંદ્રની આગળ ભૂત શા હીસાબમા ! ગરૂડની ગતિ આગળ કુકડાની ગતિ શા હીસાબમા ! સૂર્યતેજ આગળ ખજુઆનુ તેજ શા હીસાબમા ! કલ્પવૃક્ષની આગળ આકડો શા હીસાબમા ! તેવી રીતે આત્મારૂપ સાહેબની આગળ બાહ્યના દેખાતા સાહેબો કઇ હીસાબમાં નથી. અતરાત્મપ્રભુની સેવાથી મનુષ્ય અનેકપ્રકારની લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરે છે શ્રી ગૌતમસ્વામિને અઠ્ઠાવિશ લબ્ધિયો ઉત્પન્ન થઇ હતી, તે પણ અતરાત્મ પ્રભુની સેવાથી થઇ હતી વજ્રસ્વામીને આકાશગામિની વિદ્યા પ્રાપ્ત થઇ હતી, તેમા પણ તેજ કારણ હતુ શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે શત ગ્રથ આદિની રચના કરી, તેમા પણ અતરાત્મપ્રભુની સેવાથીજ જ્ઞાનશક્તિ પ્રાપ્ત થએલી હતી શ્રી કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચદ્ર આચાર્યે મહાન્ ગ્રથોની રચના કરી છે, તે પણ અતરાત્મપ્રભુ સેવામાહાત્મ્યથીજ સમજવી શ્રી આષાઢાભૂતિ આચાર્ય નાટક કરતા કરતા કેવળજ્ઞાન પામ્યા, તે પણ અતરાત્મપ્રભુની ધ્યાનરૂપ સેવાથીજ સમજવુ શ્રી ઇલાચીકુમાર, વાસે ચઢી, અતરાત્મપ્રભુની ભાવનારૂપસેવ થી કેવલજ્ઞાન પામ્યા શ્રી મરૂદેવી માતા હસ્તિના ઉપર બેઠા છતા, અતરાત્મપ્રભુની ભાવ-

નારૂપસેવાથી કેવલજ્ઞાન પામ્યાં. શ્રી ગૌતમસ્વામી અંતરાત્મ-પ્રભુની ભાવનાધ્યાનરૂપસેવા કરતા છતાં કેવળજ્ઞાન પામ્યા. શ્રી પૃથ્વીચંદ્ર અને ગુણસાગર અંતરાત્મપ્રભુની ભાવનારૂપ-સેવાથી કેવળજ્ઞાન પામી મુક્ત થયા. શ્રી સનત્કુમાર અંત-રાત્મપ્રભુની તપરૂપ સેવાથી, લબ્ધિધારક થયા. શ્રી નંદિષેણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાથીજ બોધ દેવાની શક્તિ પામ્યા. શ્રી વિષ્ણુકુમાર મુનિએ મોટું શરીર બનાવી, નમુચિને દાબી દીધો, તે પણ અંતરાત્મપ્રભુની તપરૂપ સેવાથીજ. વાલીએ રાવણને બગલમાં ઘાલી ફેરવ્યો, તથા અષ્ટાપદ ચાંપી રાવણને બૂમ પાડવાની પ્રેરણા કરાવી, તે પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાકૃપાથી. શ્રી ભરતરાજા આરીસાભુવનમાં કેવળજ્ઞાન પામ્યા, તે પણ અંતરાત્મપ્રભુની ભાવનાધ્યાનરૂપ સેવાનો મહિમા જાણવો. શ્રી પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષિ કેવલ જ્ઞાન પામ્યા, તે પણ અંત-રાત્મ પ્રભુની સેવાથીજ. શ્રી ગજસુકુમાલે મસ્તકે અગ્નિની વેદના સહન કરી તે પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાથીજ. ધર્મ ધ્યાન અને શુકલધ્યાનથી અંતરાત્મપ્રભુનીસેવા ચાકરી થઇ શકે છે અને બહિરાત્મપ્રભુઓની સેવા ચાકરી આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનથી થાય છે. યોગિયો અનેક પ્રકારની લબ્ધિ-શકિતયો પ્રાપ્ત કરે છે, તે પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાના માહાત્મ્યથીજ સમજવું. અષ્ટસિદ્ધિ અને નવનિધિનું ભો-કતાપણું પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાની પ્રસાદી સમજવી.

મેરૂ પર્વતને કંપાવવાનું સામર્થ્ય પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાથીજ પ્રગટે છે પૃથ્વીનું છત્ર કરવાનું સામર્થ્ય પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવામાં સમાયું છે અવધિજ્ઞાન તથા મન પર્યવજ્ઞાનની સંપદા પમાડનાર પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાજ છે શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રેણિક નૃપને મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ થશે, તે પણ અંતરાત્મપ્રભુના ધ્યાનથીજ સમજવું રામ તથા પાંચ પાંડવોએ મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કર્યું તે પણ અંતરાત્મપ્રભુની ધ્યાનરૂપ સેવાનું માહાત્મ્ય જાણવું પોતાની ભગિનીનો ભોક્તા ચંદ્રશેખર રાજા પરમપદ પામ્યો, તે પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાથીજ જાલી, મયાલી, અને ઉવયાલી, પણ શત્રુનો જય કરનાર અંતરાત્મપ્રભુની સેવાથી મુક્તિપદ પામ્યા. સ્કંધકસૂરિના પંચશત શિષ્યો ઘાણીમાં પીલાતા છતાં મુક્તિપદ પામ્યા, તે પણ અંતરાત્મ પ્રભુની ધ્યાનરૂપ સેવાથીજ. જેટલા જીવ સિદ્ધ થયા થાય છે, અને થશે, તે સર્વ અંતરાત્મપ્રભુની સેવાનું માહાત્મ્ય જાણવું યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, અને સમાધિ એ અષ્ટાંગયોગથી પણ આત્મપ્રભુનું સેવન કરવું પડે છે. એ અષ્ટાંગયોગનું સાધન કરતાં, અનેક પ્રકારની શક્તિયો જાગે છે, તે પણ આત્મપ્રભુસેવનનું માહાત્મ્ય જાણવું. અષ્ટદૃષ્ટિપણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવનારૂપ જાણવી મુનિરાજના પંચ મહાવ્રત ઉચ્ચરવાં, અને શ્રાવકના બાર વ્રત ઉચ્ચરવાં, ઇત્યાદિ વ્રત-

સેવના પણ અંતરાત્મપ્રભુ પ્રગટ કરવાનેમાટે સમજવી. દ્રવ્યસંવર, અને ભાવસંવરની ઉપાસના તથા દ્રવ્યનિર્જરા અને ભાવનિર્જરાની ઉપાસના પણ ઉપાસ્યભૂત અંતરાત્મપ્રભુની પ્રાપ્તિ અર્થે છે. સામાયિક, પૌષધ; પ્રતિક્રમણ, પૂજા વિગેરે કૃત્યોથી પણ અંતરાત્મપ્રભુની ઉપાસનાજ કરવામાં આવે છે. કેટલાક લોકો અંતરાત્મનાં ભજનો અને પદો ગાઇને તેની સેવના કરે છે. કોઇ સોऽहं આદિ જાપવડે અંતરાત્માની સેવના કરે છે. કોઇ પ્રભુની આગળ અનેક પ્રકારનાં સ્તવનો ગાઇને, પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવા કરે છે. કોઇ આત્મજ્ઞાનનાં પુસ્તકો વાંચીને પણ અંતરાત્મપ્રભુની સેવા કરે છે. સ્યાદ્વાદજ્ઞાની છે તે નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, શબ્દનય, સમભિરૂઢ, અને એવંભૂત એ સાતનયોથી આત્મપ્રભુનું સ્વરૂપ અનેકાન્તરૂપે સમજી તેની સેવા કરે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી, આત્મસ્વરૂપ સમજી, ભવ્યપુરૂષો આત્મપ્રભુની સેવના કરે છે. સપ્તભંગી, અને ચારનિક્ષેપા, તથા દ્રવ્યગુણપર્યાય સમજીને શ્રેયઃસાધકભવ્યાત્માઓ અંતરાત્મપ્રભુની સેવના કરે છે. અનાદિકાળથી અજ્ઞાનિજીવો આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનથી બહિરાત્મભાવે આત્માની સેવના કરી, દુર્ગતિમાં પરિભ્રમણ કરે છે. શુભોપયોગે સેવના કરતાં, સ્વર્ગાદિસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અંતરાત્મપ્રભુની

શુદ્ધોપયોગે સેવના કરતા, અલ્પકાળમા શિવસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે કેટલાક લોકોએ કીર્તિ રાજ્યાદિ આદિની પ્રાપ્ત અર્થે, સેવા કરી, તો તેને તેટલુજ મળ્યુ લોકો જેવા હેતુથી જેવી સેવના આત્મપ્રભુની કરે છે, તેવુ તેઓ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે બહિરાત્મપ્રભુની સેવના આ જીવે અનાદિકાળથી કરી, પણ કિંચિત્ સુખની પ્રાપ્તિ થઇ નહીં સુભૂમ ચક્રવર્તિ લોભથી બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરી નરકગતિ પામ્યો ઇર્ષ્યા લોભથી ધવળશેઠ બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરી નરકગતિ પામ્યો. વ્યભિચાર તથા અભિમાન વિગેરે દોષોથી, રાવણ નૃપ બહિરાત્માની સેવા કરી, નરકગતિ પામ્યો ઉદાયીરાજાને કંકરત્નની છરીથી મારનાર વિનયરત્ન નરકગતિ પામ્યો, તેમા પણ દ્વેષ કપટથી બહિરાત્મસેવનાજ કારણીભૂત છે અગ્નિશર્મા બ્રાહ્મણનો જીવ, દ્વેષવડે બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરી, દુર્ગતિના મહાદુ ખ પામ્યો નમુચિપ્રધાન, મિથ્યાત્વ દ્વેષાદિક બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરી, નરકગતિ વિગેરેના મહાદુ ખ પામ્યો. સગમ દેવતા બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરી મહાદુ ખ પામ્યો પૃથ્વીને પોતાની માની રાગથી અને દ્વેષથી બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરી, અનેક રાજાઓ જન્મજરામરણના મહાદુ ખ પામ્યા જ્યાસુધી અજ્ઞાન છે, ત્યા સુધી બહિરાત્મપ્રભુની સેવા કરવામા આવે છે અઢારપાપસ્થાનકથી, બહિરાત્મપ્રભુની સેવા

કરી, જીવો મહાદુઃખ સંપ્રાપ્ત કરે છે. સમકિત ગુણ પ્રાપ્ત થયાથી, બહિરાત્મભાવનો ત્યાગ થાય છે, અને તેથી અંતરાત્મપ્રભુની સેવા થઇ શકે છે. તથા સમકિત ગુણ અને દેશથકી વિરતિગુણ, તથા સર્વતઃ વિરતિગુણ, પ્રાપ્ત કર્યાથી, અંતરાત્મપ્રભુની વિશેષતઃ સેવાભક્તિ કરી શકાય છે. અપ્રમત્તદશાથી સાતમું ગુણઠાણું પ્રાપ્ત કર્યાથી, વિશેષતઃ અંતરાત્મપ્રભુની સેવા કરી શકાય છે. ચોથા ગુણઠાણાથી તે સાતમાગુણઠાણા સુધી ધર્મધ્યાનના ચાર પાયાવડે, અંતરાત્મપ્રભુની સેવના કરવામાં આવે છે. ઉપશમ શ્રેણિએ ચઢતો જીવ, ઉપશમ ભાવથી આઠમા ગુણઠાણાથી તે અગીયારમા ગુણઠાણા સુધી, અંતરાત્મપ્રભુની સેવના કરે છે. આઠમા ગુણઠાણાથી ક્ષપકશ્રેણિ આરંભ કરતો છતો જીવ, શુક્લધ્યાનથી અંતરાત્મપ્રભુની સેવાભક્તિ કરી શકે છે. આઠમા ગુણઠાણાથી શુક્લધ્યાન શરૂ થાય છે. શુકલધ્યાનથી અંતરાત્મપ્રભુની સેવાભક્તિથી ઘણાં કર્મનો ક્ષય થઇ જાય છે. અને તેથી આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશે નિર્મલ થતો જાય છે, શુકલધ્યાનના બીજા પાયાથી અંતરાત્મપ્રભુની સેવાભક્તિ કરતાં, શેષ રહેલાં ત્રણ ઘાતિકર્મનો ક્ષય થઇ જાય છે, અને બારમા ગુણઠાણાને અંતે ઘાતીકર્મનો ક્ષય થતાં, તેરમા ગુણઠાણે ક્ષાયિક ભાવથી નવલબ્ધિયો પ્રગટ થાય છે. જ્ઞાનાવરણીય

કર્મનો ક્ષય થવાથી, અનંત જ્ઞાન ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે કેવલજ્ઞાન પ્રગટતા બાકીના ચાર જ્ઞાન સમાઇ જાય છે કેવલજ્ઞાનથી લોકાલોકના સર્વપદાર્થ જાણવામા આવે છે. દર્શનાવરણીયકર્મનો ક્ષય થવાથી, ક્ષાયિકભાવે કેવલ દર્શન ગુણની ઉત્પત્તિ થાય છે મોહનીય કર્મક્ષયથી ક્ષાયિકસમકિત અને ક્ષાયિકચારિત્રની પ્રગટતા થાય છે, અંતરાયકર્મનો ક્ષય થવાથી, દાનાદિક પાચ લબ્ધિની ઉત્પત્તિ સહજસ્વભાવે થાય છે, એમ અંતરાત્મપ્રભુની સેવા ભક્તિ કરતા, ક્ષાયિકભાવીય નવલબ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે પશ્ચાત્ આયુષ્ય શેષ રહેતા શુકલધ્યાનના છેલ્લા બે પાયાનુ ચિન્તવન કરી, કેવલજ્ઞાની આત્મા સિદ્ધ સ્થાનમા સાદિ અનંતમે ભાગે બિરાજે છે તેરમા ગુણ ઠાણે આત્મા તેજ પરમાત્મસ્વરૂપ કહેવાય છે, પણ તે દેહસ્થ કહેવાય છે આવી રીતે અંતરાત્મ પ્રભુની સેવા કરતા અનંત સુખાદિ ગુણોનો લાભ થાય છે. હવે અંતરાત્મપ્રભુની સેવામા, અને બહિરાત્મભાવથી ઠગતી ગજા શેઠીયા વિગેરેની સેવામા કેટલો તફાવત છે તે દર્શાવે છે ओरनकी जन करतहे चाकरी दूरदेश पाउ घासे—આત્મવિનાના શેઠીયા, સાહેબ, રાજા વિગેરેની સેવા ચાકરીમા દૂરદેશોમા પગથી ગમન કરવા પડે છે અને ક્ષુધા, પિપાસા, તાઢ, તડકો, રોગ વિગેરેથી મહાદુખો સહન કરવા પડે છે.

તોપણ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી, અને અંતરાત્મ પ્રભુની સેવા ચાકરી કરતાં શું થાય છે તે કહે છે- શરીરની અંતરજામી ધ્યાને દીસે, ચય તો અપને પાસે. ધ્યાનથકી દૂર રહેલા અસંખ્યપ્રદેશીઆત્મારૂપ પ્રભુ, દેખાય છે, અને તેતો આત્મસ્વભાવમાં રમણુતા કરવાથી સંતુષ્ટ થાય છે. અંતર્યામી પ્રભુ આપણી પાસે છે— કહ્યું છે કેઃ—

જરા વિચારી દેહનગરીમાં જુઓ ત્યારે, અનુભવ આતમ જડશે, હેજી
અસંખ્ય પ્રદેશો તખતે બેઠો, જ્ઞાનિજન હાથમાંહિ ચડશે રે.
આતમ અમર છે જી. કોઇ એક વિરલા વિચારે રે આતમ અમર છે જી.

અંતરાત્મપ્રભુનાં દર્શનાર્થે દૂર દેશમાં પગ ઘસવા પડતા નથી. આત્મા દેહમાં રહેલો છે અને તે જ્ઞાનવડે ઓળખાય છે. જ્ઞાનીજીવ દેહમાં રહેલા આત્મપ્રભુને ઓળખી શકતા નથી. કહ્યું છે કે—

શ્લોક.

परमानन्द सम्पन्नं, निर्विकारं निरामयम् ।
ध्यानहीना न पश्यन्ति, निजदेहे व्यवस्थितम् ॥ १ ॥
पाषाणेषु यथा हेम, दुग्धमध्ये यथा घृतम् ।
तिलमध्ये यथा तैलं, देहमध्ये तथा शिवः ॥ २ ॥

काष्ठमध्ये यथा वन्हिः शक्तिरूपेण तिष्ठति ।
अयमात्मा शरीरेषु, यो जानाति स पण्डितः ॥ ३ ॥

પરમાનંદ સંપન્ન, નિર્વિકાર નિરામય, એવા પોતાના આત્માને દેહમાં રહ્યા છતાં, પણ ધ્યાનહીન પુરૂષો દેખી શકતા નથી. પાષાણમાં જેમ સુવર્ણ વ્યાપીને રહ્યું છે, દૂધમાં જેમ ઘી રહ્યું છે, તથા કાષ્ટમાં જેમ અગ્નિ સૂક્ષ્મરૂપે રહ્યો છે તેમ આ આત્મા, શરીરમાં વ્યાપી રહ્યો છે એમ જે જાણે છે તે જ્ઞાની જાણવો, અને તે પોતાની પાસે અંતરાત્મ પ્રભુ છે, એમ જાણી શકે છે, દેહમાં અંતરાત્મ પ્રભુ બિરાજમાન છે તેને સંબોધી એક પદ ગાયું છે કે—

पद

तत्त्वस्वरूपी अलख ब्रह्म तुं, परमातम परगट पोते ।
घटमां वशीयो मायावशथी, जडमां निजने शुं गोते ।तत्त्व॥१॥
अजरामर अविनाशी अरूपी, आंख मींचकर अवधारो ।
रटना अविहड पदनी लागे, तो होवे घट उजियारो।तत्त्व॥२॥
अविचल असख्यप्रदेशी आतम, चिद्घन चेतन तुं प्यारो।
नित्यानित्यस्वरूपी ज्ञाता, अनेकान्तमत निरधारो ।तत्त्व॥३॥
परमेष्ठिमय परगट पोते, समज समज आतमदेवा ।
बुद्धिसागर प्रेमभावथी, करवी तेनी दील सेवा । तत्त्व ॥४॥

ભાવાર્થ—સુગમ છે, તેથી વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. અંતરાત્મપ્રભુ મનુષ્ય દેહમાં બહુ પુણ્યપુંજથી આવી વસ્યા છે, તેનું કારણ કર્મ છે. દેહમાં અંતરાત્મપ્રભુ છે, એમ જ્ઞાનથી જાણી ક્યાં જડ વસ્તુઓમાં પોતાને શોધે છે? નિશ્ચય હવે થયો હશે કે અંતરાત્મપ્રભુ આપણી પાસે છે, માટે તેને ધ્યાનથી દેખી તેની સેવા કરો. પ્રેમભાવથી તેની દિલમાં સેવા કરવાથી, પોતે પોતાના ઉપર પ્રસન્ન થાય છે. અને તેથી તાઢ તડકાનાં તથા ક્ષુધાતૃષાનાં દુઃખો સત્વર નાશ પામે છે, અને અંતર્યામી અન્તરાત્મપ્રભુની સેવાથી સહજ સ્વભાવે સત્યાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે અન્તરાત્મપ્રભુની સેવા તેજ મોક્ષના મેવા જાણવા. વળી બન્ને સ્વામિનો તફાવત કહે છે. બહિર્નો સ્વામી સાહેબ કોઇ કારણસર કોપાયમાન થાય છે, તો ઘણા ઉપાયો તેને રીઝવવાના કરવામાં આવે છે, પણ સંતુષ્ટ થતો નથી. ત્યારે અંતરાત્મ પ્રભુતો ચિદાનંદમાં મગ્ન રહે છે, તેથી તે કદાપિકાળે કોપાયમાન થતા નથી. જેમ જેમ અન્તરાત્મપ્રભુની પ્રેમ ભક્તિથી, ધ્યાનથી વિશેષતઃ સેવા કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ રીઝીને વિશેષ વિશેષ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રરૂપ ઋદ્ધિને અર્પે છે. માટે અન્તરાત્મ પ્રભુની સેવામાં આનંદમહોદધિ છે, અને જરા માત્ર પણ ભય નથી. વળી બેનું અંતર્ કહે છે

અન્ય ओरनकी चिन्ता चित्ते न मटे सब दीन धंधे जावे !

સ્વામી તથા સાહેબની ચિંતા ચિત્તમાથી મટતી નથી, રખેને વાક આવશે, તો કઇ થઇ જશે, મારો કાઇ વાક આવશે તો નશીબ પરવારશે ગમે તેવી સ્વામીની ચાકરી કરવામા આવી હોય, તો પણ જરા વાક આવતા નોકરી રદ થઇ જાય છે શેઠ તથા સાહેબ કે જે ઢોલામારૂ સરખા હોય તો પણ તેને નીચા નમીને સ્વાર્થને માટે સલામ કે નમસ્કાર કરવા પડે છે જે શેઠાણી કે જેના હાથના બોગ પણ બીજા લે નહીં, તેવી મૂર્ખિણીને પણ ચાટુક વચનથી ગરીબ ગાય જેવુ મુખ કરી કરગરવુ પડે છે તથા બાહ્યસ્વામિ રાજા વિગેરેની સેવા ચાકરી કરતા સર્વદિન ધધામા ચાલ્યા જાય છે. અર્થાત્ પરતત્રતાની બેડીમા સદાકાળ રીબાવુ પડે છે, તેથી જરા માત્ર પણ બાહ્યશાતિ ભોગવાતી નથી તો અભ્યતરશાતિ તો હોયજ કયાથી ! બાહ્યસ્વામિની સેવામા સ્થિરતા તથા સુખ સમાતુ નથી, અને અતરાત્મપ્રભુની સેવા ભક્તિમા તો આત્મા, અપૂર્વ-સ્થિરતા અને પૂર્ણ સુખમા ખેલે છે, તેથી દુખ ચિંતા તથા પરતત્રતાનુ તો નામ પણ રહેતુ નથી અતરાત્મ પ્રભુની સેવા ભક્તિ તો આત્મસ્વભાવમા રમણતા કરવાથી મળે છે, અને એવી સેવા, મહાપુણ્યોદય હોય તો પ્રાપ્ત થાય છે અતરાત્મપ્રભુની સેવામાંજ સત્યસ્થિરતા હોય છે, અને જેમ જેમ નિરૂપાધિયોગે અન્તરાત્મપ્રભુનુ સ્થિ-

તાના ભવના સુખની તથા મનુષ્યભવના સુખની આદિ છે, અને તેનો અંત પણ છે, મોક્ષ સુખની આદિ છે પણ અંત નથી, માટે સત્યમોક્ષ સુખની પ્રાપ્તિનો ઉપાય તો અન્તરાત્મપ્રભુની સેવા ભક્તિ ધ્યાનાદિ છે. ઉપશમભાવથી વા ક્ષયોપશમભાવથી અન્તરાત્મપ્રભુની ભક્તિ કરવી, એજ શ્રેષ્ઠ સત્ય કર્તવ્ય છે. ઔદયિકભાવથી બાહ્યવસ્તુઓનો ઇષ્ટ સંબંધ અને અનિષ્ટ વસ્તુઓનો સંબંધ થતાં, હર્ષ શોક ધારણ કરી પુદ્ગલ વસ્તુઓમાં રાગ અને દ્વેષથી ઇષ્ટપણું અને અનિષ્ટપણું કલ્પવું તે બહિરાત્મભાવ છે, તેથી પુદ્ગલ વસ્તુની સેવા કરવી પડે છે. હે આત્મન્ ! હવે તું વિરામ પામ ! ! શાંત થા. હે બહિરાત્મ ભાવ ! ! હવે તું દૂર થા. હે સ્વભાવરમણતા ! હવે જાગ ! ! જાગ ! ! અન્તરાત્મપ્રભુની સેવામાં આનંદી બનેલા ભવ્યોની અંતરદશા જુદા પ્રકારની વર્તે છે, તે દશાનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરનાર શ્રી મહાજ્ઞાની ઉપાધ્યાયજી અંતરાત્મપ્રભુનું ગાન કરે છે કે—

ज्युं जाणो त्युं जगजन जाणो, मेंतो सेवक उनको;
पक्षपाततो परशुं होवे, राग धरत हुं गुनको.

જગત્ના જીવો પોતાની જેવી મતિ હોય તે પ્રમાણે જાણો. હું તો અંતરાત્મપ્રભુનો સેવક છું. પક્ષપાત તો પરથી હોય છે. હું તો ગુણનો રાગ ધારણ કરૂં છું, તેથી અંતરાત્મપ્રભુ—વિના મારો જડવસ્તુમાં જરા માત્ર પણ રાગ ઉત્પન્ન થતો નથી. જડ

વસ્તુમા અજ્ઞાનદશાથી રાગ બધાયો હતો તે જ્ઞાનદશા પ્રગટ થતા, નાશ પામ્યો, અને અતરાત્મપ્રભુ ધ્યાનમા રમણુતા-રૂપ રાગ થયો, તે હવે કદી છૂટનાર નથી મારા મનમા અતરાત્મપ્રભુભક્તિ અને સેવાજ અહર્નિશ રમી રહી છે. સર્વજ્ઞાનિએનો એક ભાવ હોય છે, સર્વજ્ઞાનિઓનો એકસરખો વિચાર હોય છે, અને શતમૂર્ખના શત વિચાર જુદા જુદા હોવાથી, પરસ્પર વિચાર મળતા નથી જે જ્ઞાની હશે, તેના વિચાર મળતા હશે અન્તરાત્મપ્રભુના સેવનમા જે જ્ઞાની થયા, અને જે થશે, તે સર્વના એક સરખા વિચાર હોય છે મૂર્ખોને લોકજ્ઞાનની, વા અતર્તત્ત્વની સમજણ પડતી નથી અસખ્યપ્રદેશેકરી શરીરમા વિરાજીત અતરાત્મરૂપ પોતાનો સાહેબ, તેને જે ભવ્ય ઓળખે છે, તે કર્મશત્રુને જીતીને યશોલીલા પાવે છે, એમ શ્રીયશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે અતરાત્મસાહેબની સેવા કરવી તેજ સત્યેષ્ટ કર્તવ્ય છે માટે બાહ્યની રાગ દ્વેષથી બહિરાત્મભાવે થતી પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરી, અતરાત્મની ભક્તિ કરવી, તેજ સારમા સાર છે બાહ્ય જગત્પ્રપચની ખટપટમા લટપટીયા થઇ પડવાથી, વિકલ્પ સકલ્પ જાળમા મૃગની પેઠે ફસાવુ પડે છે તે સબધી ઉપાધ્યાયજી સમાધિશતકમા કહે છે કે—

मोहवागुरी जालमन, तामें मृगमत होउ;
यामे जे मुनि नहि परे, ताकु असुख न कोउ ॥

આનું વિવેચન અમોએ વિશેષતઃ કર્યું છે તે સમાધિ શતક વિવેચનમાંથી જોઇ લેવું. બાહ્યપ્રવૃત્તિમાં મન જવાથી, બહિરાત્મભાવનું સેવન થાય છે, અમુક દોષીછે, અમુકનું આમ કરવું જોઇએ. અમુકનું હું આમ કરીશ. ઇત્યાદિ વિચારોને પર વસ્તુસંબંધી રાગદ્વેષથી કરતાં, આત્મસન્મુખતાથી ભ્રષ્ટ થવાય છે. પારકી પંચાતમાં પ્રવેશ કરતાં, આત્મા સ્વરૂપ ઉપયોગથી શૂન્ય બને છે. જગત્‌ની વિચિત્રતા છે. સર્વ જીવો કર્માધીન છે, તેથી સર્વ જીવો એક સરખા વિચારવાળા નથી, માટે કોઈ સારાં કૃત્ય કરે, અને કોઇ ખોટાં કૃત્ય કરે, તોપણ તેને દેખી માધ્યસ્થભાવે વર્તવું અને પોતાના આત્માને હિતશિક્ષાથી સમજાવવો. હે આત્મન્! તું પોતાના ચૈતન્યસ્વરૂપનો વિચાર કરી, પરમાં ઉત્પન્ન થતી અહંવૃત્તિથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કર!! જગત્‌ના જીવોનાં એક સરખાં કર્મ નથી. એક સરખા વિચાર નથી, એક સરખા આચાર નથી, એક સરખી ભાષા નથી. એક સરખા ઉચ્ચાર નથી. એક સરખા રાગ નથી, એક સરખા દ્વેષ નથી, એક સરખાં રૂપ નથી, એક સરખાં શરીર નથી, એક સરખાં મન નથી, એક સરખાં વચન નથી, એક સરખાં દુઃખ નથી, એક સરખી જાતિ નથી, એક સરખી જ્ઞાતિ નથી, એક સરખા ક્રોધ, લોભ, માન, માયા નથી, એક સરખાં સુખ નથી, એક સરખો વૈભવ નથી, એક સરખી સત્તા નથી,

એક સરખી પરિણતિ નથી, એક સરખુ ભણવુ નથી, એક સરખી ઇચ્છા નથી, એક સરખી પ્રવૃત્તિ નથી કોઇ પાપી છે, તો કોઇ પુણ્યવત છે, કેટલાક મિથ્યાત્વી છે, તો કેટલાક સમકિતી છે, કેટલાક ભોગી છે, તો કેટલાક યોગી છે, કેટલાક જીવો ધ્યાની છે, તો કેટલાક માની છે, કેટલાક જ્ઞાની છે, તો કેટલાક અજ્ઞાની છે, કેટલાક લોભી છે, તો કેટલાક નિર્લોભી છે આવી ભિન્નતા જગતજીવોની સદાકાળ રહેવાની કે તેનો નાશ થવાનો? ઉત્તરમા કહેવાનુ કે કર્મની વિચિત્રતાથી ભિન્નતા પણ કર્મની હયાતી પર્યંત રહેવાની ત્યારે શુ જગજીવોની એક સરખી પ્રવૃત્તિ થવાની? ઉત્તરમા કહેવુ થશે કે ક્ષાયિકભાવે આત્મગુણની પ્રાપ્તિ વિના નિજગુણની એક સરખી પ્રવૃત્તિ થતી નથી, એક સરખી પ્રવૃત્તિ તે પણ આત્મગુણની ગ્રહણ કરવાની છે પણ સર્વજીવો ક્ષાયિકભાવની પ્રાપ્તિ કરે, એ પણ અશકય છે સર્વજીવો સમકિતી બની જાય, એમ પણ થવુ અશકય છે ઉપદેશ વિગેરે પણ આત્મગુણોની પ્રાપ્તિમા નિમિત્ત કારણ છે, તેથી એકાતે ઉપદેશ દેવ થી સર્વ જીવો એક સરખા થઇ જાય, એમ સર્વ જીવોના માટે બનવુ અશકય છે તેથી સદોષીને નિર્દોષી બનાવવા તે પણ અશકય છે કોઇને ઉપદેશની અસર થાય છે, અને કોઇને થતી નથી પચ કારણથી કાર્યોત્પ-

ત્તિ થાય છે. માટે અન્ય મનુષ્યોને ગુણી બનાવવા એકાંત ઉદ્યમ કારણીભૂત સમજી, બાહ્યપ્રવૃત્તિમાં પડવું પ્રાયઃ યોગ્ય જણાતું નથી. પ્રથમ તો પોતાના આત્માને ગુણી બનાવ્યો નથી, તો અન્યને શી રીતે ગુણી બનાવી શકવાના. પોતાનો આત્મા બહિરાત્મભાવથી અનેક પ્રકારના વિકલ્પ સંકલ્પ સેવ્યા કરે છે, તથા રાગદ્વેષથી સદોષ આચરણ પ્રતિદિન સેવ્યા કરે છે, અનેક પ્રકારનાં સિંહની પેઠે ગર્જના કરી ભાષણો આપે છે. પણ અન્તરમાં જોયું હોય,તો મોટી પોલ હોય છે. બાહ્યજગતના જીવોને અનેક પ્રકારની વિદ્વત્તા તથા ચતુરાઇ દેખાડવા આત્મા પ્રયત્ન કરે છે, પણ અંતરના ક્રોધ, કામ, લોભ મોહ, માયા, મત્સરનો નાશ કરવા બિલકુલ પ્રયત્ન કરતો નથી. કહો કેટલું બધું અંધેર ! દુનિયામાં મહત્તા મેળવવા માટે તથા સ્વાર્થ સાધવામાટે, જીવ, જે કંઇ કરે છે, તેટલું આત્માની મહત્તા તથા આત્મગુણોની પ્રાપ્તિ માટે, તે કંઇ પણ કરતો નથી. બાહ્યકીર્તિ તથા, પ્રતિષ્ઠા માટે જેટલો પ્રયત્ન કર છે, તેનો શતાંશ પણ પોતાના આત્મગુણમાટે પ્રયત્ન કરતો નથી. બીજાની નિંદા કરવામાં તથા અમુકની હલકાઇ કરવામાં જેટલી હુંશીયારી જીવ ધારણ કરે છે, તેનો શતાંશ પણ પોતાના દોષો જોવામાં અને અવગુણથી થતી પોતાની હલકાઇ જોવામાં, પ્રયત્ન કરતો નથી. આનું કારણ અજ્ઞાન

વિના તથા મોહ વિના બીજું કંઇ નથી. અજ્ઞાનથીજ આવી બહિર્ગત્મભાવની પ્રવૃત્તિયો થયા કરે છે. અજ્ઞાનથીજ જીવ પારકી પચાતમા શેઠડાહ્યો બની આત્મગુણથી ભ્રષ્ટ થાય છે અજ્ઞાનથીજ પોતાના આત્મામા સુખ છે, એમ સમજાયુ નથી. અજ્ઞાનથીજ અન્યના દોષો જોવામા કાકવૃત્તિ ધારણ કરી, વારવાર પોતાના મનને નિંદામા પ્રવર્તાવી, પોતે નિંદક બને છે જો બહિરાત્મા, અંતરાત્મા, તથા પરમાત્મસ્વરૂપનુ ગુરૂ ઉપદેશ દ્વારા જ્ઞાન થાય તો, આવી દોષપ્રવૃત્તિઓથી નિવૃત્તિ થયા વિના રહે નહિ માટે હે આત્મન્! સમજ કે બાહ્યવસ્તુમા પ્રવૃત્તિ તથા લક્ષ દેવાથી બહિર્ગત્માની પુષ્ટિ થાય છે માટે ક્ષણે ક્ષણે આત્મસ્વરૂપ સ્મરણ કર!! અન્યવસ્તુ રૂપ હું નથી, એમ દૃઢ નિશ્ચય કરી, ખાતા, પીતા, ફરતા, દરેક કાર્ય કરતાં અંતરમા લક્ષ રાખ!! બાહ્યપ્રવૃત્તિમગ્નચિત્તને, ત્યાથી ખેંચી, અન્તરૂમા વાળ અને અન્તર્આત્મસ્વરૂપની ભક્તિ કર

અન્તરૂભક્તિથી અન્તરાત્માને ભાવતા, અંતર્મા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો ઉદ્યોત થાય છે, અને કેવલ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનુ શુદ્ધોપયોગથી તન્મયપણે ભજન (સેવન) કરતા, અંતરમા કેવલ જ્ઞાનાદિ ગુણોનો ઉદ્યોત થાય છે અન્તરાત્મપ્રભુની ભક્તિથી ક્ષાયિકભાવે શક્તિયો પ્રગટે છે કેવલ આત્મિક શુદ્ધસ્વભાવે ઉપયોગથી પ્રવર્તવુ, તેવી શાતતા પ્રાપ્ત થાય છે, પણ ફક્ત કાયા વાણીની જે ચેષ્ટા તેની સ્થિરતા,

અર્થાત્ તેને કાબુમાં રાખવી, એટલીજ શાંતતા તો ત્યાગ કરવા લાયક છે. માટે આત્મિકશાંતિનું સેવન કરવું, અને બાહ્યશાંતિ જે બકવૃત્તિ સમાન છે, તેમાં મોહ પામવો નહીં. આત્મિકશાંતિમાં રાગ ધારણ કરવાથી, તે શાંતિની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન થાય છે, અને તે શાંતિનો લાભ થાય છે. તે સંબંધી નીચે પ્રમાણે પદ છે.

पद.

शान्ति सदा सुखदाइ, जगत्मां शान्ति सदा सुखदाइ;
सेवो चित्तमां ध्यायी. जगत्मां. १
भवजंजाळे भटकतांरे, शांति होय न लेश;
मनचञ्चलता ज्यां हुवेरे, उलटो वाधे क्लेश. जगत्मां. २
सत्ता धनऋद्धियकीरे, होय उपाधिजोर;
चित्त स्थिरता नहीं भजेरे, प्रगटे दीलमां तोर. जगत्मां. ३
दुनियानी खटपट थकीरे, खटपटीयुं मन थाय;
मनडुं भटके बाह्यमांरे, बहिरातमपद पाय. जगत्मां. ४
लेश विकल्प न उपजेरे, अन्तर वर्ते ध्यान;
उपाधि अळगी हुवेरे, होवे शान्ति भान. जगत्मां. ५
खाराजळना पानथीरे, कदी न तृप्ति थाय;
धूमाडा बाचक भरेरे, हाथ कशुं नहि आय. जगत्मां. ६

माया ममता योगथीरे, कदी न शान्ति होय;
शाति वर्ते आत्ममारे, निश्चयथी अवलोय जगत्मां. ७
आत्मध्याने आतमारे, शान्तिथी भरपूर;
बुद्धिसागर शातिमारे, रहेजु सदा मगरूर जगत्मां ८

સત્યાભ્યતર શાતિનો અનુભવ કરવા ઉદ્યમ કરવો. અને જ્ઞાનથી આત્મામાજ શાતિ છે, એમ નિશ્ચય કરી, સદાકાળ, સત્ય શાતિ અર્થે, ધ્યાનસ્થિરતારૂપ પ્રયત્ન જો સેવવામા આવશે, તો અનુભવ આવશે શ્રી આનદઘનજી મહારાજે શ્રી શાતિનાથના સ્તવનમા શાતિ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયો સારી રીતે વર્ણન કરી બતાવ્યા છે ત્યાથી વિશેષ સ્વરૂપ જોઇ લેવુ ચારિત્રમોહનીયનો ઉપશમભાવ તથા ક્ષયોપશમભાવ, તથા ક્ષાયિકભાવ થતા, સત્ય સહજ આત્મિકશાતિનો લાભ મળે છે

અન્તરની સત્યશાતિ ઉપાસ્ય છે, એવા જ્ઞાન વિના બાહ્યક્રિયા ફકત માન પૂજાર્થે કપટ કરવામા આવે તો તેથી ખરી શાતિ છે તે પ્રાપ્ત થતી નથી તેમજ બાહ્યવૈરાગ્ય વિગેરેથી, પણ આત્મજ્ઞાનવિના ખરી શાતિ પ્રાપ્ત થતી નથી આત્મજ્ઞાનવિના બાહ્યક્રિયાનો આડબર આત્મકલ્યાણાર્થે થતો નથી, તે જણાવે છે

दुहा ।

क्रिया काण्डमा छद्मता, बाह्यपणे वैराग्य;
आतमनाण विन आतमा, त्यजे न परगुणछाक. ७९

द्रव्यादिक सापेक्षथी, निश्चयनयव्यवहार;
सद्गुणज्ञानी सेवना, करतां टळे विकार. ८०
संतसमागम दोहिलो, मळे न वारंवार;
आत्मार्थीने योग्य ते, करे महा उपकार. ८१
सरलस्वभावी योग्य को, पामे सद्गुरुसङ्ग;
समजी सत्यस्वरूपने, पावे निजगुणरङ्ग. ८२

ક્રિયાકાંડમાં અન્તરથી કપટતા હોય, એટલે ક્રિયાનું રહસ્ય સમજે નહિ, આલોકમાં માન, પૂજા, કીર્તિ થાય, એવોજ અંતરનો ઉદ્દેશ હોય, તથા વૈરાગ્ય પણ બાહ્યથી હોય; એટલે વૈરાગ્યના બાહ્યહેતુઓનું અવલંબન કર્યું હોય તેથી કંઇ આત્મસાધન થઇ શકતું નથી. શ્રી દેવચંદ્રજી પણ વિહુ માનના સ્તવનમાં કહે છે કેઃ—

अवगुण ढंकण काज करु जिनमतक्रिया,
न तजुं अवगुणचाल अनादिनी जे प्रिया;
दृष्टिरागनो पोप तेहसमकित गणुं,
स्याद्वादनी रीते न देखुं निजपणुं.—१

અવગુણ ઢાંકવા અર્થે, જિનોકત ક્રિયા કરૂં છું અને અનાદિની અવળી પરિણતિની માની લીધેલી પ્રિયચાલ તોડતો નથી. અહો ભગવન્ એવી મારી સ્થિતિ છે. દષ્ટિ રાગના પોષમાં સમકિત ગણું છું. સ્યાદ્વાદરીત્યા, આ-

ત્મામા આત્મતત્વતો હુ દેખતો નથી, તાત્પર્યાર્થ કે જિનોક્ત સ્યાદ્વાદરીત્યા, સમ્યગ્ આત્મતત્ત્વ જ્ઞાનવિના આત્મા પર-પુદ્ગલપરિણમતાને ત્યાગતો નથી માટે આત્મજ્ઞાના-ભ્યાસને સદ્ગુરૂ પાસે કરવો શ્રી ઉત્તરાધ્યયનમા પણ કહ્યુ છે કે—अप्पनाणेण मुणी होइ, न मुणि रण्णवासेण આત્મજ્ઞાનથી મુનિ થવાય છે કઇ જગલમા, ગૃહ સ્ત્રીનો ત્યાગી થઇ વસવાથી, મુનિ થવાતુ નથી શ્રી આનદઘ-નજી મહારાજ કહે છે કે-“ આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે, બીજા તો દ્રવ્ય લિગીરે !” આ પદથી પણ આત્મજ્ઞાનથી મુનિપદની સાફલ્યતા છે માટે બાહ્યપ્રવૃત્તિ પરિહરી, આત્મ-જ્ઞાનનો હે ભવ્ય પુરૂષો ખપ કરો આત્મજ્ઞાનથી સર્વ કર્મનો ક્ષય થઇ જાય છે अप्पा सो परमप्पा આત્મા તે પરમાત્મા છે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવયોગે આત્મા, વ્યવહારનયનુ અને નિશ્ચ-યનયનુ અવલબન કરી, પરમાત્મસ્વરૂપ સાધ્ય લક્ષી આત્મ તત્ત્વની સેવના કરે તો, દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ અને નોકર્મનો વિકાર ટળી જાય, અને આત્મા સિદ્ધ બુદ્ધ પરમાત્મસ્થિ-તિનો ભોક્તા થાય આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત્યર્થમ્ જ્ઞાનિમુનિ મ-તોની ઉપાસના કરવી જ્ઞાનિમુનિવર્યમતેનો સમાગમ કલ્પવૃક્ષ વા ચિતામણિ રત્નની પેઠે દુલભ છે વારવાર સત મુનિરાજેનો સમાગમ મળતો નથી, માટે આત્માર્થી પુરૂષે મુનિસત સમાગમ પ્રાપ્ત કરી, આત્મતત્ત્વની ઉપાસના કરવી

સંત પુરૂષોની બહુ ભક્તિ કરવી, તેમની યોગ્યસંગતિથી મોટામાં મોટો ઉપકાર થાય છે. કોઇ સરલ સ્વભાવી અને સદ્ગુરૂના પ્રેમી આવો ઉત્તમોત્તમ સમાગમ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને તેઓ તેથી આત્મસ્વરૂપમાં દ્રઢરંગ ધારણ કરી શકે છે, અને પરમાત્મ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે. તમારા જીવનની પ્રતિદિન ઉચ્ચસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા જ્ઞાની સત્પુરૂષોના ચરણકમલની સેવા કરો. તમારો આત્મા તમારી આવી પ્રવૃત્તિથી ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી પ્રાંતે અનંત સુખમય નિવૃત્તિ પદ પ્રાપ્ત કરશે.

શુદ્ધ નિશ્ચયનય ચેતન્યસ્વરૂપને ઉપયોગભાવે ધ્યાનદશામાં લક્ષી, અંતર્માં રમણતા કરવાથી, અદ્ભૂત આનંદ સદાકાળ ભોગવવામાં આવે છે. તેને ઉદ્દેશી કહે છે.

दुहा ।

अद्भूत आनंदे सदा, सहजस्वभावे होय;
जे करशे ते भोगवे, नडे न कोने कोय. ८३

स्थिरता क्षायिकभावथी, चिदानन्दभण्डार;
वेत्ता ज्ञेय अनंतनो, शुद्धस्वभावे धार. ८४

उपशम क्षयोपशमादिथी, आत्मिकधर्म कथाय;
औदयिकभावे धर्मनी, आश न लेश रखाय. ८५

અદ્‌ભૂત સત્યાનંદથી, સહજસ્વભાવે આત્મા સદા વર્તે છે. કર્મપુદ્‌ગલોના શુભાશુભ વિપાકોમા, તથા તેના સાનુકુળ વા પ્રતિકુળ સંયોગોમા, સમાનભાવે વર્તે છે જે કરશે તે ભોગવશે. હુ સ્વસ્વરૂપ ભોગવીશ, તથા અધુના ભોગવુ છુ પુદ્‌ગલનો ભોગ પુદ્‌ગલનેજ ઘટે ચેતન ધર્મનો ભોગ ચેતનદ્રવ્યનેજ ઘટે કર્મરૂપ વિપાકી પુદ્‌ગલોનો ભોકતા હુ નથી યદ્યપિ તેનો વ્યવહારથી ભોકતા કહેવાઉ છુ, પણ નિશ્ચયથી નથી તેમ કર્મ વિપાકિપુદ્‌ગલો વ્યવહારનયથી નડે છે, પણ નિશ્ચયથી આત્માને નડી શકતા નથી આત્મદ્રવ્યથી પુદ્‌ગલ દ્રવ્યનો વિનાશ થતો નથી, અને પુદ્‌ગલ દ્રવ્યથી આત્મદ્રવ્યનો વિનાશ થતો નથી, નિશ્ચયનયથી જોતા કોઇ દ્રવ્ય કોઇ દ્રવ્યને ઉપકારક તથા વિઘાતક નથી શુદ્ધ ચેતન્યસ્વરૂપમા, એક સરખી ઉપયોગધારા વહેતા, આવી આત્મદશાનુ ભાન થાય છે, અને સત્ય આત્મધર્મની પ્રતીત થાય છે, અને તેથી ચારિત્રમોહનીયનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવ કરી આત્મા ચિદાનંદ ભંડાર બને છે અને તેરમા ગુણસ્થાનકે કેવલજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંત ક્ષાયિકસમકિત, અનંતચારિત્ર, દાનાદિ પાચલબ્ધિનો ભોકતા બને છે અનંતજ્ઞેય પદાર્થનો જ્ઞાના જ્ઞાનથી આત્મા બને છે આત્માનો શુદ્ધસ્વભાવ થતા, સહેજે આવી સ્થિતિ બન્યા કરે છે ઉપશમભાવથી વા ક્ષયો

પશમ ભાવથી વા ક્ષાયિકભાવથી આત્મધર્મ કથાય છે, પણ ઔદયિકભાવમાં આત્મિકધર્મની લેશ માત્ર પણ આશા રાખવી નહીં. ઔદયિકભાવથી થતી શરીરાદિ ક્રિયાઓમાં ધર્મ માની અજ્ઞાની જીવો ઠગાય છે. કેટલાક ધર્મ ધર્મ પોકારે છે પણ ઔદયિકભાવમાંજ રાચી માચી રહે છે. ઔદયિકભાવથી ભિન્ન ઉપશમભાવાદિને કોઇ સમજતા નથી, તેવાઓના વિચારમાં સત્ય ધર્મ આવી શકે નહીં. વસ્તુ ધર્મને અન્યમાં શોધીએ તો જડ મૂર્ખ કહેવાઇએ. આત્માના અનંતજ્ઞાન દર્શન ચારિત્રાદિ ધર્મો કે જે અરૂપી છે, તે સત્યધર્મ રૂપે છે, તેનો અનુભવ સદ્‌ગુરૂદ્વારા સમ્યગ્‌જ્ઞાન પામી કરાય છે. જડપુદ્‌ગલરૂપ દેહના ધર્મમાં અજ્ઞાની જીવ ધર્મમાની કર્મોપાર્જન કરી ચતુર્ગતિમાં પુનઃ પુનઃ અવતાર ગ્રહણ કરે છે. આત્મદ્રવ્ય અને પુદ્‌ગલ દ્રવ્ય ન્યારૂં છે. પુદ્‌ગળના ધર્મ જડ છે, અને તે હેય છે. આત્મા, અનાદિકાળથી કર્મરૂપપુદ્‌ગલની સાથે ક્ષીર નીરની પેઠે નિકટ સંબંધમાં આવેલો છે, અને તેથી પુદ્‌ગલના ધર્મને પણ ભ્રાંતિથી પોતાના સમજે છે. પુદ્‌ગલકર્મની સોબતથી પોતાને પણ જડ જેવો માની લીધો છે. એટલાથી પણ વિશેષ એ બન્યું કે તેણે ચૈતન્ય સત્તા પણ પંચ ભૂતમાં માની, રાચવા લાગ્યો અને પોતાને જડરૂપજ માની ચૈતન્ય સત્તાનો નિષેધ કરવા લાગ્યો, અને જડવાદના ભયં-

કર અથાગ મસુદ્રમા ગોથાં ખાવા લાગ્યો સર્વત્ર જગત્મા ચૈતન્યસત્તાનો નિષેધ સ્વીકારી, અનેક જાતના પાપો કરવા લાગ્યો ખાવુ, પીવુ, એશઆગમ ભોગવવામાજ મનુષ્ય-જન્મની સાફલ્યતા સમજી, નરકનિગોદમા પુન પુન અથડાયો, મિથ્યાત્વબુદ્ધિથી સત્યને અસત્ય માનવા લાગ્યો, અને અસત્યને સત્ય માનવા લાગ્યો એમ જડની સ ગતિથી જડ બનેલા આત્માએ બહિર્ગત્મપદ ધારણ કર્યું, અને મોહ માયામા ખૂચી, અન ત દુ ખનો ભોક્તા બન્યો અજ્ઞાનથી ઔદયિકભાવમાજ ધર્મતત્ત્વની એકાતે ધારણા કરી સત્ય ધર્મનો અપલાપ ર્ક્યો સમ્યગ્જ્ઞાનવિના મિથ્યાત્વી જીવોની તથા પ્રકારની સ્થિતિ જોવામા આવે છે એ જીવોને સત્યનુ ભાસન નહી થતા, ઉલટુ અસત્યનુ ભાસન થાય છે મિથ્વાત્વીજીવોની તર્કશક્તિનો પણ મિથ્યા ઉપયોગ થાય છે સાગગ કે અજ્ઞાની જીવો ઔદયિકભાવમા રાચી માચીને પરિણમે છે, પણ જ્ઞાનીજીવો તો આત્માભિમુખતા ધારણ કરી, ઉપશમભાવ વા ક્ષયોપશમ વા ક્ષાયિકભાવમાજ સુખના ભોગી બને છે, અને ઔદયિકભાવને તટસ્થ દ્રષ્ટિથી નીરખે છે માટે ભવ્ય જીવોએ કર્મગ્રથ, ભાવ પ્રકરણ વિગેરેથી પ ચભાવનુ સ્વરૂપ સમજી, ઉપશમભાવાદિ ત્રણમા આદર કરવો સિદ્ધાત - વચનના સૂક્ષ્મ રહસ્ય જાણ્યા વિના ધર્મનુ પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ

જણાતું નથી અને તે વિના સાધુવેષ ગ્રહણ કરીને પણ યથાર્થ તત્ત્વ સાધ્ય કર્યું નહીં, તે જણાવે છે.

દુહા.

समयसिन्धु अवगाहना, करी न जीव लगार ।
नाम धरावे साधुनुं, वेष विडम्बक धार ॥ ८६ ॥
धर्मी नाम धरावीने, वञ्चे जनना थोक ।
बाह्यक्रियामां छद्मता, जाणो ते सहु फोक ॥ ८७ ॥
अहो विषमकलिकालमां, विरला सद्गुरु भाण ।
धामधूमने ढोंगमां, वर्ते जीव अजाण ॥ ८८ ॥

ભાવાર્થઃ—કેવલીભગવાન્‌ની વાણીરૂપ શ્રુતજ્ઞાનસ-
મુદ્રનું અવગાહન તો જરા માત્ર પણ કર્યું નહી, અને
યતિવેષ ધારણ કર્યો, તો ફક્ત તે વેષધારીજ જાણવો.
જ્ઞાનવડે મુનિપણું પ્રાપ્ત થાય છે. પણ જંગલમાં વસ-
વા માત્રથી મુનિપણું નથી, એમ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં
શ્રી વીરપ્રભુએ કહ્યું છે. કર્મનું જ્ઞાન નથી, જીવ અજીવનું
જ્ઞાન નથી, તો જ્ઞાનવિના દયા પણ કોની પાળશે ? અ-
થવા ધર્મી એવું નામ ધારણ કરીને સહસ્રશઃ મનુષ્યોને
છેતરે, અને બાહ્યક્રિયા પડિલેહણ, પ્રતિક્રમણ પ્રમુખ
લોકલજ્જા, કીર્તિલાભ, માન, પૂજાની ખાતર કરે, વા
એકાંતે ક્રિયાનું સ્વરૂપ બરાબર સમજ્યા વિના તેમાંજ ધ-

મંમાની જ્ઞાનાદિકની ઉપેક્ષા કરે, તોપણ તેનુ સર્વ નિ-ષ્ફળ જાણવુ. બાહ્યક્રિયાને અજ્ઞાને કરી લોકોમા પોતાને મોટો જણાવે અને જ્ઞાનિયોની નિંદા કરે, ક્રિયાનુ અજીર્ણ બરાબર ભજવે, એવા જીવો, સ્વતત્વના શૂન્યોપયોગથી, આત્માનુ હિત સાધી શકતા નથી અહો વિકરાળ પંચમકાળમા સૂર્યસમાનપ્રકાશક અલ્પસુસાધુ ગુરૂરાજો છે બાકી ધામધૂમ ને ઢોંગમા અનુપયોગ દશાથી વર્તનારા અજાણુ-જીવો વર્તે છે તેવા જીવોને દેખી મનમા વૈરાગ્ય-ભાવ ધારણ કરવો, પણ કોઇની નિન્દા, હેલના, અપમાન કરવુ નહિ. કારણ કે અજ્ઞજીવો તો અજ્ઞદોષથી દોષીત થાય છે માટે તેનો અજ્ઞદોષ ટાળવા પ્રયત્ન કરવો આત્મર્થી જીવોએ પરમા પડવુ નહિ જ્યા સુધી પોતાને ગુણી માનો પારકા ચાદા ખોળવાનો ટેવ છે, ત્યા સુધી આત્મસન્મુખતાથી લાખો ગાઉ દૂર છીએ, એમ સમજવુ જ્ઞાનીનુ કર્તવ્ય છે કે કારૂણ્યભાવનાથી તથા માધ્યસ્થભાવનાથી પોતાના આત્માને ભાવી સ્વાત્મસાધનપરાયણ થવુ અજ્ઞદોષવાળા મનુષ્યોનુ પણ લેશનમાત્ર અશુભ ચિંતવવુ નહી સ્વાત્મહિતથી ભ્રષ્ટ થવાય નહિ, તેવી રીતે ક્રિયામા કપટ કરનાર વા અજ્ઞાની જીવોને અનેક માનુકુળ ઉપાયો કરી, સત્યધર્મસન્મુખ આકર્ષવા અને સત્ય સમજાવવુ કે જેથી તેમનુ કલ્યાણ થાય અહો પંચવિષ જેમા ભેગા

થયાં છે એવા આ વિષમ કલિકાળ પંચમા આરામાં સૂર્ય-સમાન; સ્વપરપ્રકાશક, અલ્પસદ્ગુરૂઓ હોય છે. બાકી ધામધમ અને ઢોંગમાં, ગીતાર્થપરતંત્રતા વિના અજ્ઞાની જીવો વર્તે છે, અને અન્યને પણ પોતાની માયાજાળમાં ફસાવે છે. કેટલાક તો ગ્રહસ્થાવાસમાં વસી પોતાને ગુરૂ મનાવી, ખમાસમણ દેવરાવે છે. તેવા માન પૂજાના અભિલાષી પાસરજીવો જીનાજ્ઞાવિરાધકયોગથી પુનઃપુનઃ સંસારસમાં પરિભ્રમણ કરે છે, અને અન્યજીવોને પરિભ્રમણ કરાવે છે. જીનાજ્ઞાનું આરાધન કરનાર સદ્ગુરૂનું શરણ કરવું. તેમની આજ્ઞા મસ્તકે ધારણ કરવી. તેમનો વિનય કરવામાં ખામી રાખવી નહીં, દેવ ગુરૂ અને ધર્મની પ્રાપ્તિ મહા દુર્લભ જાણી, ધર્મારાધક થવામાટે સદ્ગુરૂઉપદેશનું વારંવાર શ્રવણ કરવું, અજ્ઞાનીઓના પાસમાં ફસાવું નહીં. સદ્ગુરૂનાં ઉપદેશવચનો હ્રદયમાં ધારણ કરી, અંતરમાં રમણતા કરવી. બાહ્યશૂન્યદશાભરપૂર કુગુરૂઓની સંગતિ કરવી નહીં. શ્રી મુનિસુંદરસૂરિમહારાજાએ ઉપદેશરત્નાકરગ્રંથમાં કુગુરૂ અને સુગુરૂઓનાં લક્ષણ બતાવ્યાં છે. તે જાણી સુગુરૂનુંશરણ કરવું. બાહ્યઢોંગમાં અથવા બાહ્યચારમાં ધર્મ માની અંતરઆત્મસ્વરૂપમાં રમણ નહિં કરવાથી આત્મગુણરૂપ ધનનું આચ્છાદન થાય છે, તે જણાવે છે,

दुहा.

बाह्याचारे वर्ततां, अंतर्धन अवराय ।
भ्रान्ति टळी बाह्यनी, अन्तर्धर्म ग्रहाय ॥ ८९ ॥
प्रायः दृष्टिरागमांहि, माने जगजन धर्म ।
अन्तर्धर्म न पारखे, बांधे उलटां कर्म ॥ ९० ॥

શરીર વાણીના બાહ્યાચારમા પ્રવર્તતા તથા અતરૂ ઉપયોગ શૂન્ય થવાથી, આત્મિકજ્ઞાનદર્શનચારિત્રધનનુ આચ્છાદન થાય છે આત્મામા ધર્મ છે, આત્મધર્મ અરૂપી છે, તે ચક્ષુથી દેખી શકાતો નથી, અને જે ચક્ષુથી દેખવામા આવે છે, તે આત્મિકધર્મજ નથી, પણ જડ વસ્તુ છે, તો ધર્મનુ સ્વરૂપ સમજ્યાવિના શરીરની (ચેષ્ટાઓમા) ક્રિયાઓમા, ધર્મ માનતા મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિ થાય છે માટે બાહ્યક્રિયા ચેષ્ટામા ધર્મની ભ્રાન્તિ અનાદિકાળની હતી તે ટાળી વિવેકીપુરૂષવડે આત્મિકધર્મ ગ્રહણ કરાય છે. ઘણુંકરી જીવો, દૃષ્ટિરાગમા ધર્મ માને છે, અને તેથી અન્તરઆત્મિકધર્મ પારખ્યાવિના ઉલટા કર્મ બાંધે છે પણ મહાશયો धम्मो वत्थुसहावो વસ્તુનો સ્વભાવ તેજ ધર્મ છે પણ કંઇ વિભાવદશામા ધર્મ નથી આત્માનો સ્વભાવ તેજ ધર્મ છે. તે માટે ज्ञानदर्शनचारित्राणि मोक्षमार्गः- આત્માના જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ગુણ છે, તેજ મોક્ષ માર્ગ

છે, એમ કથ્યું છે. આત્માની મુક્તિ થવામાં જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર ઉપાદાન કારણ છે. ચોથા ગુણઠાણાથી આત્મધર્મની અંશે અંશે પ્રગટતા છે. અનંત ધર્મનો આધાર રૂપ આત્માને મૂકી જે જીવો, પુદ્ગલદ્રવ્યમાં ધર્મને શોધે છે, તે જીવો અજ્ઞાની જાણવા, અને તે જીવો સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. યથા-પ્રવૃત્તિકરણ સુધી પણ ઘણા જીવો આવીને પાછા સં-સારમાં ભમે છે. માટે યથાપ્રવૃત્તિકરણની સ્થિતિથી પણ રાચવું નહીં. સમકિત આદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ અર્થે, પ્રયત્ન કરવો. બાહ્યવસ્તુમાં ધર્મ માનનારા પામરજીવો અહંવૃત્તિમાં લયલીન રહે છે, અને ઉલટા તેઓ અધર્મ કરે છે તે દર્શાવે છે.

दुहा.

अहंवृत्तिथी धर्मनो, लाभ न कबहु होय ।
ज्ञानी समजे ज्ञानथी, मूढ न समजे कोय ॥ ९१ ॥
अन्तर्लक्ष्य उवेखता, चलवे डाकडमाल ।
पञ्चमकाले प्राणिया, करे न अन्तरख्याल ॥ ९२ ॥
दर्शन श्रीजिनवर कथ्युं, अधुना ते छेदाय ।
उपदेशक पण तेहवा, कलियुगनो महिमाय ॥ ९३ ॥
अन्तरस्थिरता ज्ञानथी, अज्ञाने नहि थाय ।
बाह्योपाधि त्यागथी, स्थिरता घट वर्ताय ॥ ९४ ॥

बाह्योपाधि त्यागी पण, घट्युं न ममतामान ।
घट्यु हि ममता मान तो, त्यागी तेह प्रमाण ॥ ९६ ॥

અહવૃત્તિથી આત્મકધર્મની પ્રાપ્તિ કદાપિ થતી નથી. એમ જ્ઞાનદ્વારા જ્ઞાની સમજી શકે છે અજ્ઞાની જીવ સમજી શકતો નથી અજ્ઞાનીજીવ, વસ્તુસ્વરૂપના અજ્ઞાનથી સ્વ અને પરનો ભેદ જાણી શકતો નથી.

અન્તર્ જે આત્મિકધર્મ તેને ઉવેખી, બાહ્યમા ધર્મ માનનારા અજ્ઞ જીવો પંચમકાળમા દ્રષ્ટિદોષથી અન્તર ખ્યાલ કરી શકતા નથી બાહ્યડાકડમાલમા આત્મધર્મની આશા રાખવી નહી આવા અજ્ઞજીવોની સ્થિતિને દેખી, સવાસો ગાથાના સ્તવનમા શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે કે'—

ज्ञानदर्शन चरणगुण विना, जे करावे कुलाचाररे ।
लूटे तेणे जग देखता-क्यां करे लोक पोकाररे ॥ स्वामि०

જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રવિના કુલાચારે જે ધર્મ પ્રરૂપે છે, તે લોકોને લૂટે છે લોક કયા જઈ પોકાર કરે ? વળી જે પુદ્ગલરૂપ પરઘરમા ધર્મ માને છે અને આત્મરૂપ ઘરમા ધર્મ જોતા નથી તેને ઠપકો આપે છે –

परघरे जोतारे धर्म तुमे फरो, निजघर न लहोरे धर्म ।
जेम नवि जाणेरे मृगकस्तुरियां, मृगमद परिमल मर्म ॥श्री०

જેમ તે ભૂલ્યોરે મૃગદિશિદિશિ ફરે, લેવા મૃગમદ ગંધ ।
તેમ જગે ઢુંઢરે વાહિરધર્મને, મિથ્યાદૃષ્ટિરે અંધ શ્રી૦
જાતિઅંધનોરે દોષ ન આકરો, જે નવિ દેખેરે અર્થ ।
મિથ્યાદૃષ્ટિરે તેહથી આકરો, માને અર્થ અનર્થ ॥ શ્રી૦

ભાવાર્થ. હે બાહ્યદ્રષ્ટિ જીવો ! તમે પરઘરમાં ધર્મને જોતા ફરો છો, પણ પોતાના ઘટમાં ધર્મ પામતા નથી. જેમ કસ્તુરીઓ મૃગ, પોતાની નાભિમાં ઉત્પન્ન થએલી કસ્તુરી ગંધસુવાસ જાણે નહીં, અને અન્ય સ્થાનથી કસ્તુરીની ગંધ આવે છે, તેમ જાણે છે તેમ બાહ્યદ્રષ્ટિ જીવોની પણ પરપુદ્ગલ વસ્તુમાં સુખ તથા રૂદ્ધિ છે એવી બુદ્ધિ થઇ છે, અને તેથી બહિરાત્મભાવે રાત્રી દિવસ પુદ્ગલના ચુંથણામાં, તથા પુદ્ગલ ગ્રહણમાં, ભમ્યા કરે છે. અહો કેટલી અજ્ઞાનતા ! વળી જેમ કસ્તુરીયોમૃગ કસ્તુરીની ગંધ લેવા માટે, વનમાં દિશાદિશામાં ફરે, છે તેમ મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવ કે જે આત્મસ્વરૂપ જાણતો નથી તે પોતાના આત્માથી અન્યત્ર શરીર મનવાણી આદિ પુદ્ગલ વસ્તુમાં ભ્રાંતિથી ધર્મને શોધે છે, પણ વિપર્યાસથી આત્મામાં રમણતા કરે નહીં અને પરમાં રાચીમાચી રહે. ધન ધાન્યાદિકને રૂદ્ધિ કલ્પી તેમાં અહંત્વબુદ્ધિ ધારણ કરે. જન્મથી જે અંધ છે, તે કોઇ વસ્તુને દેખતો નથી, તેમાં તેનો દોષ આકરો નથી, પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ અજ્ઞાની જીવ તો છતિ આંખે, વસ્તુને દેખ-

તો નથી માટે તે જાતિઅધના કરતા આકરો દોષી છે. કારણ કે તે અર્થને અનર્થકરી માને છે અજ્ઞાની મિથ્યાદૃષ્ટિજીવ દશ પ્રકારનુ મિથ્યાત્વ ધારણ કરેછે તે કહે છે—

धम्मे अधम्मसन्ना अधम्मे धम्मसन्ना ।
उमग्गे मग्गसन्ना मग्गे उमग्गसन्ना ॥
साहूसु असाहुसन्ना असाहुसु साहुसन्ना ।
जीवे अजीवसन्ना अजीवे जीवसन्ना ॥
मुत्ते अमुत्तसन्ना अमुत्ते मुत्तसन्ना ॥

ભાવાર્થ—અજ્ઞાની જીવને ધર્મમા અધર્મસંજ્ઞા રહે છે. નિમિત્ત કારણરૂપે ધર્મ અને ઉપાદાન કારણ રૂપે જે ધર્મ તેમા તેની અધર્મબુદ્ધિ રહે છે.' દ્રવ્યધર્મ, ભાવધર્મ, તથા વ્યવહાર ધર્મ તથા નિશ્ચયધર્મમા અધર્મપણુ અજ્ઞાની માને છે. દશવૈકાલીકસૂત્રની આદામા કહ્યુ છે કે धम्मो मगलमुक्किट्ठ अहिंसा सजमो तयो, देवा वित नमसति, जस्सधम्मे सयामणो ॥ ધર્મ તેજ ઉત્કૃષ્ટ મગલ છે ધર્મનુ લક્ષણ કહે છે ' અહિંસા સયમ અને તપરૂપ ધર્મ છે. તેમા પ્રથમ જ્યા સુધી જીવનીહિંસા કરવામા આવે છે, ત્યા સુધી અધર્મ છે ખ્રીસ્તિ લોકોતો ગાય, ભેંસ, પશુ, પંખી, માછલા વિગેરેમા આત્મા માનતા નથી, અને તે જીવોના માસથી ઉદરપૂર્તિ કરેછે, માટે તેઓ દયામાજ સમજતા નથી. ખ્રીસ્તિયો એમ કહે

કે બાઇબલમાં પશુ પંખીમાં આત્મા માન્યો નથી, તો કહેવાનું કે બાઇબલ કંઇ સર્વજ્ઞપ્રણીત શાસ્ત્ર નથી, માટે તે અપ્રમાણ પુસ્તક છે. પશુપંખીમાં મનુષ્યની પેઠે આત્મા છે, તેથી તે જીવોને મારવામાં જે અધર્મ ગણતા નથી, તે સર્વ અજ્ઞાની મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવો જાણવા. જે લોકો એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિય જીવોનું સ્વરૂપ જાણતા નથી, તેથી તે લોકો મિથ્યાત્વી જાણવા. જીવના જ્ઞાનવિના જીવની દયા થઈ શકતી નથી દશવૈકાલીકમાંજ કહ્યું છે કે पढमं नाणं तओ दया—પહેલું જ્ઞાન, અને પશ્ચાત્ દયા, માટે મિથ્યાદ્રષ્ટિજીવ અજ્ઞાનથી, અહિંસારૂપ ધર્મને જાણી શકતો નથી. વળી અહિંસાના બે ભેદ છે. એક દ્રવ્યઅહિંસા, અને બીજી ભાવઅહિંસા. તેમાં જે પ્રાણીને જેટલા પ્રાણ હોય, તેની રક્ષા કરવી તે દ્રવ્યઅહિંસા. એકેન્દ્રિયને ચાર, બેરેન્દ્રિયને છ, તેરેન્દ્રિયને સાત પ્રાણ, ચતુરિન્દ્રિયને આઠ પ્રાણ, અને પંચેન્દ્રિયને દશ પ્રાણ હોય છે, આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશ છે, તેમાં પ્રત્યેક પ્રદેશે અનંતજ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિ ગુણો છે. સાંસારિકજીવોના એકેક પ્રદેશે અનંતિકર્મવર્ગણાનાં દલીયાં લાગ્યાં છે. તેથી આત્માના ગુણો આચ્છાદિત થયા છે, અને આત્મા પુદ્ગલદ્રવ્ય સંબંધે ચારગતિમાં ભ્રમે છે. પોતાના આત્માના ગુણોનું સ્વરૂપ સમજી, તેનું રક્ષણ કરવું. આત્માના

સ્વભાવમા રમવુ, તે ભાવદયા છે, તેના વિના ભવાત થતો નથી ભાવદયાના પણ બે ભેદ છે સ્વભાવદયા અને પરભાવદયા તેમા આત્મજ્ઞાનવડે સ્વરૂપમા રમણુતા કરવાથી સ્વભાવદયા કહેવાય છે, અને પરજીવને સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્રની ઉપદેશદ્વારા પ્રાપ્તિ કરાવી આપવી તે પરભાવદયા કહેવાય છે. પોતાના આત્માની ભાવદયાવિના પરઆત્માની ભાવદયા થઇ શકતી નથી અજ્ઞાની મિથ્યાત્વીને સમક્તિના અભાવે, ભાવદયા હોઇ શકતી નથી, દ્રવ્યદયા પણ મિથ્યાત્વી જીવ સમજી શકતો નથી, તો દ્રવ્યદયા સમ્યક્ શી રીતે પાળીશકે ? માટે ભવ્યજીવોએ જ્ઞાનનો ખપ કરવો. 'જ્ઞાન' 'જ્ઞાન' પણ ઘણા પોકારે છે, સમ્યગ્જ્ઞાન થયા વિના આત્મકલ્યાણ થતુ નથી મિથ્યાત્વજ્ઞાનથી ઉલટી સસારની વૃદ્ધિ થાય છે. સ્યાદ્વાદપણે પટ્દર્શનનુ જ્ઞાન થાય છે, તેને સમ્યગ્જ્ઞાન કહે છે. હવે મારાશ કે અહિસાનુ પાલન સમકિતી કરે છે તેમા પણ મુનિરાજ કે જે દીક્ષા ગ્રહણ કરી, પચમહાવ્રત પાળે છે, તે બરાબર છકાયના જીવોની દયા કરે છે માટેજ મુનીશ્વરને છકાયના પીયર કહે છે. અન્યધર્મ કે જે એકાતમત, તેમા આસક્ત એવા સન્યાસી, ફકીર, વીશવસાની દ્રવ્યદયા પણ પાળી શકતા નથી તો ગૃહસ્થાવાસમા રહેલા જીવોની તો શી વાત કરવી ? અહિસાજ ધર્મરૂપ છે, તથા સયમ તથા તપના ભેદ શાસ્ત્રમા

વિસ્તારથી વર્ણવ્યા છે, તેવા સંયમમાં ધર્મ છે. સંયમથી કર્મનો ક્ષય થાય છે, અને આત્મગુણોનો આવિર્ભાવ થાય છે. માટે ધર્મ તેજ ઉત્કૃષ્ટમંગલ છે. પૂર્વોક્ત ધર્મમાં મિથ્યાત્વીને અધર્મબુદ્ધિ રહે છે. ખાવું, પીવું, મોજમઝાહ મારવી, એટલુંજ સ્વકર્તવ્ય સમજે છે. વા અજ્ઞાનીજીવ પોતાના આત્માને પંચભૂતથી ભિન્ન માનતો નથી. તેથી તે નાસ્તિકવાદમાં પ્રવેશી સદાને માટે દુર્ગતિમાર્ગ કબૂલ કરે છે. કેટલાક એમ સમજે છે કે સર્વ પાપ કરીને એક દિવસ પ્રભુપાસે પશ્ચાત્તાપ કરીશું, એટલે સર્વ પાપ ક્ષય થઇ જશે. એમ માનનારાની પણ ભૂલ છે. કારણ કે જે જે કર્મ કરવામાં આવેછે તેનું ફળ અવસ્ય ભોગવવું પડે છે. જાણી જોઇને પાપ કરી પશ્ચાતાપ કરવાથી કંઇ પાપથી છૂટી શકાતું નથી. કેટલાક એમ કહે છે કે આપણને સારી અગર ખોટી બુદ્ધિ આપનાર ઇશ્વર છે, તેથી આપણે સારાં કર્મ અગર નઠારાં કર્મ કરીએ તેનું ફળ ઇશ્વરને છે, આપણને નથી, આમ જે અજ્ઞાની લોકો કહે છે, તેની પણ ભૂલ છે. કારણ કે ઇશ્વર કોઇને સારી અગર ખોટી બુદ્ધિ આપતો નથી. ઇશ્વરને કોઇને સારી અગર ખોટી બુદ્ધિ આપવાનું પ્રયોજન નથી. ઇશ્વર કોઇને સારી ખોટી બુદ્ધિ આપે, એમ માનીએ તો એકના ઉપર રાગ અને બીજાના ઉપર દ્વેષ અને તેથી ઇશ્વરમાં રાગદ્વેષ રૂપ પક્ષપાત રૂપ દોષ લાગવાથી ઇશ્વરપણું કહેવાય નહીં.

કોઇ એમ કહે છે કે—જેવા આપણે કર્મ કર્યા છે, તે તે કર્માનુસારે ઇશ્વર સારી અગર ખોટી બુદ્ધિ ન્યાયપૂર્વક આપે છે -આમ જે કહે છે, તેને અમો પૂછીએ છીએ કે આત્માઓમા સ્વાભાવિક બુદ્ધિ રહી છે, કે તે ઇશ્વરની બુદ્ધિ થીજ કર્મ કર્યા કરે છે? પ્રથમપક્ષ ગ્રહી કહેશો કે જીવોમા સ્વાભાવિક બુદ્ધિ રહી છે તો સિદ્ધ કર્યું કે જીવોમાજ સ્વાભાવિક સારી અગર ખોટી બુદ્ધિ રહી છે તેમા કઇ ઇશ્વરને વચમા લાવવાનુ કારણ રહ્યુ નથી. બીજો પક્ષ ગ્રહણ કરી કહેશો કે જીવો ઇશ્વરની બુદ્ધિથીજ કર્મ કર્યા કરે છે, તો અહો તમારા માનેલા ઇશ્વરની લીલાનો પાર રહ્યો નહી કારણ કે વ્યભિચાર, જૂઠ, હિંસાબુદ્ધિ આપનાર ઇશ્વર ઠર્યો તેમજ લડાઇ, વૈર, વિશ્વાસઘાત બુદ્ધિ આપનાર ઇશ્વર ઠર્યો સારી અગર ખોટી બુદ્ધિ ઇશ્વરની તો તેનુ ફળ પણ ઇશ્વરને થવુ જોઇએ મૂર્ખ મનુષ્ય પણ સારી અને ખોટી બુદ્ધિ આપનારને ઇશ્વર માની શકે નહિ ઇશ્વર કર્માનુસારેણ વા કર્મ વિના પણ કોઇને સારી અગર ખોટી બુદ્ધિ આપી શકતો નથી ઇશ્વરનુ સ્વરૂપ યથાર્થ જાણવામા આવે તો ઇશ્વર ઉપર આવા દોષો લગાડવાનો પ્રસગ આવે નહીં ઇશ્વરનુ સ્વરૂપ, આત્માનુ સ્વરૂપ, કર્મસ્વરૂપ, જગતસ્વરૂપ બરાબર સમજવામા નહીં આવે ત્યા સુધી અજ્ઞાનપણુ જાણવુ જે ભવ્ય, આત્મા અને કર્મનુ સ્વરૂપ સમજતો નથી, ધર્મનુ સ્વરૂપ

સમજી શકતો નથી, તેની ધર્મમાં અધર્મબુદ્ધિ રહે તેમાં શક નથી. અને તેથી ઉલટું અધર્મમાં ધર્મબુદ્ધિ રહે છે. મિથ્યાત્વથી ઉન્માર્ગમાં માર્ગસંજ્ઞા રહે છે. ज्ञानदर्शन चारित्राणि मोक्षमार्गः જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર મોક્ષમાર્ગ છે. તેથી વિપરીત માર્ગને ઉન્માર્ગ કહેવાય છે. અર્થાત્ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાના માર્ગને મોક્ષમાર્ગ માનવો, તે ઉન્માર્ગ જાણવો. રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ યોગ, હિંસા, જૂઠ, ચોરી, સ્ત્રીસેવન, મૂર્છા, એકાન્તપક્ષપાત, પરસ્વભાવરમણ, અજ્ઞાન ઇત્યાદિ સર્વ ઉન્માર્ગ છે. અર્થાત્ તે થકી પુનઃ પુનઃ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે. તેમા મોક્ષમાર્ગની બુદ્ધિ જેને હોય છે. તે મિથ્યાત્વીજીવ જાણવો. તથા સંવરરૂપ મોક્ષમાર્ગ, અથવા જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર તેજ મોક્ષમાર્ગ છે. એવા સમ્યગ્ મોક્ષમાર્ગમાં ઉન્માર્ગબુદ્ધિ જેની છે, તે જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ અજ્ઞાની જાણવા, **સાહુસુ અસાહુસન્ના** સાધુઓમાં અસાધુપણાની બુદ્ધિ, જે જીનાજ્ઞાપૂર્વક ભાગવતીદીક્ષા અંગીકાર કરી, પંચમહાવ્રત પાળતા હોય, અને ચરણસિત્તરિ અને કરણસિત્તરીનું સમ્યક્પ્રતિપાલન કરનારા હોય, તેમજ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવ પ્રમાણે ચારિત્રના આરાધક હોય, એવા સાધુઓમાં અસાધુપણાની જે બુદ્ધિ તે મિથ્યાત્વ જાણવું. કેટલાક કહે છે કે હાલના કાળમાં સાધુપણું નથી તેમ કહે-

નાશ અનંત સસારની વૃદ્ધિ કરે છે.

પ્રશ્ન—હાલના કાળમા સાધુપણુ છે, એવુ કયા સૂત્રમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે ।

ઉત્તર—હે ભદ્રકભવ્ય સાભળ શ્રી કલ્પપૂત્રમા કહ્યુ છે કે–

गाथा

जो भणइ नथ्थि धम्मो, न य सामाइय न चेत्र वयाई,
सो समणसंघवज्झो, कायव्वो समणसंघेण

જે એમ કહે, કે–ધર્મ નથી સામાયક નથી, પચ-મહાવ્રત હાલ નથી, એમ કહેનાર ઉત્સૂત્રભાષકને શ્રમણુ-સઘથી બહિષ્કૃત કરવો શ્રીભગવતીસૂત્રમા કહ્યુ છે કે "હે ગૌતમ ! મારૂ શાસન એકવીશહજાર વર્ષ સુધી રહેશે, અને ત્યા સુધી સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, તથા શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વધ સઘ બન્યો રહેશે બે હજાર અને ચાર યુગ પ્રધાનમાથી હજી ઘણાખરા તો થવાના છે, તે સર્વે સાધુવેષે જાણવા મહા-નિશીથ, નિશીથ, આચારાગ, બ્રહત્‌કલ્પ, ઉત્તરાધ્યયન, ભગવતી, દશવૈકાલિક વિગેરે ઘણા સૂત્રોમા સાધુ તથા સાધ્વીના આચારોનુ વર્ણન તથા તેમનાથીજ ધર્મની આરાધના વર્ણવેલી છે સાધુ અને સાધ્વી વિના શ્રાવક તથા શ્રાવિકાપણુ કોઇ પણ સૂત્રમા કહ્યુ નથી અધુના સાતમા ગુણઠાણા સુધીની સ્થિતિ છે, અને મુનિપણુ તો છઠ્ઠા ગુણઠાણે કહ્યુ છે,

તેથી છઠ્ઠું ગુણઠાણું પ્રાપ્ત થાય છે. અને આત્મોપયોગે સાતમું આવે છે. માટે જે સાધુ અને સાધ્વી માર્ગનો નિષેધ કરે છે, વા સાધુ તથા સાધ્વીને માનતા નથી તેવા મૂઢ મિથ્યાત્વી જીવોની કંઇ ગતિ થશે ? તે કેવલીભગવાન્ જાણે, જેઓ મહામિથ્યાદૃષ્ટિ એ પણ શ્રાવક નામ ધારણ કરનારાઓ જિનકલ્પી અથવા સ્નાતકનિગ્રંથના ગુણો વખાણી સ્થવિરકલ્પધારક સાધુઓ અને સાધવીઓ ઉપરની શ્રદ્ધાને ફેરવવા અન્યજીવોને ભરમાવે છે, તે ઘણાકાલ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરશે. તથા જે એમ કહે છે કે જે નામાં રાગદ્વેષ હોય નહીં, તે સાધુસાધ્વી કહેવાય, પણ આવી રીતે બોલનાર સમજતો નથી. કે પ્રથમ ગુણઠાણાનું સ્વરૂપ જાણ્યું હોય, તો સમજવામાં આવે કે છઠ્ઠું ગુણઠાણું સાધુનું છે. સાતમા ગુણઠાણાનો અલ્પકાળ હોવાથી તેની વ્યાખ્યા કરી નથી. છઠ્ઠા ગુણઠાણે સંજવલનનો ક્રોધ માન માયા અને લોભ હોય છે. સંજવલનના કષાયની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પન્નર દિવસની છે. તેથી છઠ્ઠા ગુણઠાણે સાધુ સાધ્વીને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ થવાનો સંભવ છે. અને તેથી છઠ્ઠું ગુણઠાણું પ્રમાદી કહેવાય છે. સંજવલનના ક્રોધાદિક કરવાનો ભાવ નથી, પણ પ્રશસ્યકષાયેવા કોઇ ઉદીરણા કરે તો ક્રોધાદિક થઈ શકે છે, પણ તેની આલોચના નિંદા પશ્ચાત્તાપ કરવાથી ક્રોધાદિકનું ફળ બેસી શકતું નથી. દશમા ગુણઠાણા સુધી કષાય છે, પછી છઠ્ઠા ગુણઠાણાએ તો હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય ?

સાધુ સાધ્વીને ક્રોધાદિક હોય નહીં એમ જો માનીએ તો, પછી પખ્ખીસૂત્ર વિગેરેમા ક્રોધાદિક દોષોનો પશ્ચાતાપ કરવાનો કહ્યો છે, તેનુ શુ કારણ! અલબત્ત પ્રમાદગુણસ્થાનકે ક્રોધાદિકનો સભવ છે, અને સાધુસાધ્વીને ક્રોધ માન માયા લોભ થાય છે, તેથી કઇ સાધુપણુ જતુ નથી, પણ તેથી અતિચાર લાગે છે, અને અતિચારની તો આલોયણા કરવાની છે બીલકુલ રાગદ્વેષ રહિત હાલના કાળમા કોઇનાથી થવાતું નથી તેરમા ગુણઠાણે બીલકૂલ રાગદ્વેષ નથી, અને જે રાગદ્વેષ રહિત સર્વથા હોય છે, તે કેવળજ્ઞાની હોય છે હાલના સમયમા તો છઠ્ઠા અને સાતમા ગુણઠાણા સુધી જઇ શકાય છે, અને તેથી છઠ્ઠા ગુણઠાણે બીલકૂલ રાગ દ્વેષનો ક્ષય હોતો નથી, રાગદ્વેષને જીતવાને માટે તો વ્યવહારચારિત્ર અગી કાર કર્યું છે. ઉદ્યમ કરતા બારમા ગુણઠાણાની હદે રાગદ્વેષનો ક્ષય થાય છે, માટે કદાપિ કોઈ સાધુને રાગદ્વેષ થઈ જાય છે તેથી આ સાધુ નથી, એમ કહેવુ નહી. ખરાબ વચનો કહી સાધુને ક્રોધાદિક કરાવનાર પોતે પાપી બને છે, અને સાધુને પણ કષાયની ઉદીરણા કરાવવામા નિમિત્ત કારણ થાય છે જુઓ પ્રસન્નચદ્રરાજર્ષિને પણ સાધુ અવસ્થામાં ક્રોધ થયો હતો, અને તેથી મનવડે સાતમી નરકમા દળી યા ઉપાર્જન કર્યાં હતા, અને પાછા ધર્મધ્યાનાદિકમા વળ્યા ત્યારે કેવલજ્ઞાન પામ્યા. માટે એકાત કોઈ વાત પકડવી

નહીં. ચંડરૂદ્રાચાર્યે શિષ્ય ઉપર ઘણો ક્રોધ કર્યો હતો અને શિષ્યને કેવલજ્ઞાન થતાં તેને ખમાવતાં પોતાને પણ કેવલજ્ઞાન થયું. એમ ઘણા સાધુઓને ચરિત્રાનુવાદે જોતાં, ક્રોધ થયો હોયછે. અને પાછો શમી પણ જાય છે. તેથી સમજવાનું કે શાસ્ત્રનાં વચન સમજ્યા વિના એકાંતહઠ કદાગ્રહ પકડી, જે કોઇ સાધુ સાધ્વીની હરેક પ્રકારે હીલના કરે છે, તે મહામોહનીયકર્મ ઉપાર્જન કરી, બીચારો નરકમાં જાય છે. વળી જૈનશાસ્ત્રમાં કંઇ એકનયથી વાત માનવાની કહી નથી. સાતનયથી વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજવું જોઇએ. નૈગમનયથી સાધુનું સ્વરૂપ, સંગ્રહનયથી. સાધુનું સ્વરૂપ, વ્યહારનયથી સાધુ, ઋજુસૂત્રનયથી સાધુ, શબ્દ નયથી સાધુ, સમભિરૂઢનયથી સાધુનું સ્વરૂપ અને એવંભૂતનયથી સાધુનું સ્વરૂપ સમજવું જોઇએ. નિશ્ચયનયથી કહેવાતું સાધુનું સ્વરૂપ માની, વ્યહારનયથી કહેવાતું સાધુનું સ્વરૂપ નહીં માનીએ તો અનંત સંસારની વૃદ્ધિ થાય અને વ્યવહારનય પ્રમાણે સાધુ સ્વરૂપ તથા સાધ્વી સ્વરૂપ નહીં માનનારાએ એકાંતનય પકડવાથી, મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિ કરી, અને જૈનશાસનનો ઉચ્છેદ કર્યો એમ ભગવાન્‌ની વાણીથી સમજવું. શ્રીઆવશ્યકસૂત્રમાં કહ્યું છે કે–जइ जिणमयं पवज्जह, ता मा ववहार निश्चए मुयह, ववहारन ओच्छेए, तित्थुच्छेओ जओ भणियो–ભાવર્થઃ-યદિ હે ભવ્ય ! જો તું જિનમત

અંગીકાર કરે છે, તો વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયને મૂકીશ નહી વ્યવહારનયનો ઉચ્છેદ કરતા, તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે એમ વીરપ્રભુએ કહ્યુ છે. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકારૂપતીર્થ, વ્યવહારનય માન્યાવિના, સ્થાપન સિદ્ધ થઇ શકતુ નથી પુસ્તક વાચવુ, ગુરૂદર્શન કરવા, સ્તવન ગાવા, ધ્યાન કરવુ પુસ્તક લખવા, લખાવવા, ખાવુ, પીવુ, ઉપદેશ આપવો, ઉપદેશ શ્રવણ કરવો, પ્રભુપૂજા કરવી, ઇત્યાદિ સર્વ વ્યવહાર છે વ્યવહારનય નહીં માને તેને ખાવુ પીવુ વા બોલવુ પણ જોઇએ નહીં વ્યવહારનય કારણ છે, અને નિશ્ચયનય કાર્ય છે જેણે કારણ ઉત્થાપ્યુ, તેણે કાર્ય ઉથાપ્યુ

ઘણા ડોળઘાલુ શુષ્કઅધ્યાત્મીઓ આત્મા આત્મા પોકારે છે, અને સાધુ સાધ્વીને માનતા નથી અને તેમની પાસે પણ જતા નથી, અને પોતાનો નોખો પથ ચલાવવા, સમુદ્રમા બૂડતો મનુષ્ય જેમ ફીણને પકડે છે, તેમ કુયુક્તિયોને પકડે છે હજારોજીવોને સાધુ સાધ્વીની નિદા કરી, આડુઅવળુ સમજાવી પોતાના પાશમા ફસાવે છે તેથી તે જીવો ધર્મક્રિયારૂપ વ્યવહાર મૂકીને હરાયા ઢોરની પેઠે આડાઅવળા અથડાય છે, અને પ્રથમથીજ મગજ ચસકી જવાથી પશ્ચાત્ ઘણુ સમજાવવામા આવે છે, તોપણ પ્રયાસ નિષ્ફળ જાય છે. અહો એવા શુષ્ક અધ્યાત્મીયોનાં હૃદય તપાસીએ તો તેમના ચરિત્ર ખરાબ વાસ-

નાથી ભરપૂર હોય છે. વ્યવહાર ધર્મ વર્તનવિના શુષ્ક અધ્યા-
ત્મીઓનો વૈરાગ્ય, ફાતડાના વિલાપ જેવો લાગે છે. નિશ્ચય-
નય ફક્ત આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ બતાવે છે પણ તે
વ્યવહાર પ્રયત્ન વિના કંઇ પ્રાપ્ત થતું નથી. ઘડાનું
સ્વરૂપ જાણ્યું, તેટલાથીજ કંઇ ઘટની પ્રાપ્તિ થતી
નથી, પણ ઘટને બનાવવાની ક્રિયારૂપ વ્યવહારપ્રવૃત્તિ કરીએ
તો ઘટ બને છે. તેમ આત્મા પરમાત્માસ્વરૂપ છે, એમ
અનેક યુક્તિથી જાણ્યું, પણ આત્મા પરમાત્મારૂપ થાય, તેવી
વ્યવહારધર્મ ધ્યાન ક્રિયા નહીં કરીએ, તો કર્મનો ક્ષય શી
રીતે થઈ શકે ? માટે ભવ્યજીવોએ વિચારવાનું કે કાર્યની
સિદ્ધિ અર્થે કારણનું અવલંબન કરવું જોઇએ. જેટલા પર-
માત્મસ્વરૂપ થયા, તેમણે ભાવના, ધ્યાન, ધર્મક્રિયારૂપ
કારણવિના મુક્તિરૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન કર્યું નથી. ધર્મધ્યાન અને
શુક્લધ્યાન ધ્યાયાવિના, ઉપરના ગુણસ્થાનકે ચઢાતું નથી, અને
કર્મનો ક્ષય થતો નથી. ઉપાદાનકારણ અને નિમિત્તકારણના
જ્ઞાનવિના આત્મહિત થતું નથી. જે લોકો ઉપાદાનકારણને
અવલંબવું માની, નિમિત્તકારણને ઉથાપે છે, તેઓ જીને-
શ્વરનો મત જાણતા નથી. માટી તેજ ઘટરૂપ થાય છે, પણ
દંડચક્ર કુંભાર વિગેરે ના હોય, તો એકલી માટી પોતાની
મેળે ઘટરૂપ બની શકતી નથી. તેમજ આત્મા એકલા ઉપા-
દાન કારણથી પરમાત્માસ્વરૂપ બની શકતો નથી. દેવગુર-

આદિ નિમિત્તકારણને અવલબ્યા વિના, કોઈની સિદ્ધિ થઈ નથી. વળી વિચારો કે કોઇને ઘીનો ખપ છે- તો ગાય અગર ભેસ રાખે, અને ચારો ખવરાવે, દોહનક્રિયા કરે, દૂધ કાઢે, પાછુ તેનું દહી થાય, તેને વલોવે તેનુ માખણુ થાય, પશ્ચાત્ માખણુ તાવવાથી ઘી થાય તેમ પરમાત્મદશાની પ્રાપ્તિ માટે, આત્મા, ગુરૂનો સમાગમ કરે, જીનવાણી સાભળી તત્ત્વની શ્રદ્ધા કરે, દેવની શ્રદ્ધા કરે, વ્યવહાર તથા નિશ્ચયધર્મ સમજી, ધર્મની આરાધના કરે પરસ્વભાવનો ત્યાગ કરે, આત્મસ્વભાવમા રમણુતા કરે, શ્રાવક વા સાધુવ્રતોને યથાશક્તિ અગીકાર કરે. એમ પ્રયત્ન કરતા, આત્મા સ્વસ્વરૂપાભિમુખ થતો જાય અને અતે કર્મનો ક્ષય કરે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે વ્યવહારનયકથિત ધર્માનુષ્ઠાન પ્રવૃત્તિ વિના, નિશ્ચયનયથી આત્મકલ્યાણુ થતુ નથી. આત્મા આત્મા એમ પોકારે, પણુ પોતાના આત્માની શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરે નહી, તો કઇ હિત નથી કેવલીભગવાન્ પણુ વ્યવહારની માન્યતા રાખે છે. કેવલીભગવાન્ દેશના દેછે, તે પણુ વ્યવહાર છે, અને દેશના શ્રવણુકરવી તે પણુ વ્યવહાર છે. વ્યવહારના પણુ પ્રસગાનુસારત ઘણા ભેદ પડેછે. તીર્થંકરભગવાન્ દીક્ષા અગીકાર કરે છે, તે પણુ વ્યવહાર છે કેવલજ્ઞાન પામ્યા પશ્ચાત્ સમવસરણુમા બેસે છે, તે 'પણુ 'વ્યવહાર છે સમવસરણુમાથી દેવછંદામા વિગેરે છે તે

પણ વ્યવહાર છે. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, તથા શ્રાવિકારૂપ તીર્થની સ્થાપના કરેછે, તે પણ વ્યવહાર છે, નિશ્ચયથી તીર્થની સ્થાપના થતી નથી. વળી વિચારો કે સાધુ સાધ્વીના તથા શ્રાવક શ્રાવિકારૂપ તીર્થ સ્થાપ્યું, ત્યારે તે દરેક વર્ગના આચાર પણ જુદા જુદા કેવલજ્ઞાનથી બતાવ્યા, તેમાં પણ વ્યવહાર શુદ્ધિદ્વારા આત્મગુણ પ્રાપ્તિરૂપ નિશ્ચયનય કથ્યો છે. નિશ્ચયનય, શુદ્ધ આત્મિકસ્વરૂપ બતાવે છે પણ તેનો ઉદ્યમ કરીએ તો તેવું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય. ઉદ્યમરૂપવ્યવહારને માન્યા વિના આગળના નયકથિત આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી. સાતનયથી ધર્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ સમજવું, અને ધર્મતત્ત્વની શ્રદ્ધા કરવી. ચઢતાનય છે તે પાછળના નયના કરતાં આત્મશુદ્ધતા વિશેષતઃ બતાવે છે, એવાત ખરી, પણ તે નયથી તે સ્વરૂપ જાણ્યું, એટલે કંઇ આત્મામાં તેવા ગુણો એકદમ પ્રગટતા નથી. એવંભૂતનયથી આત્માનું સ્વરૂપ સિદ્ધસમાન જાણ્યું, એટલે શું વાંચનાર સિદ્ધસમાન બની ગયો ? ના કદી નહીં. એવંભૂતથી સિદ્ધસ્વરૂપ આત્માનું છે, પણ તે નયદ્વારા કથિત આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા નિમિત્ત ઉદ્યમ દ્વારા ઉપાદાનકારણની શુદ્ધતા કરવારૂપ ઉદ્યમ કરવો જોઇએ. આ ઠેકાણે સમજવું કે ઉપાદાનકારણની શુદ્ધિ જે જે હેતુદ્વારા થાય છે તે તે હેતુઓ સર્વે વ્યવહારરૂપે જાણવા. વ્યવહારનયની મુખ્યતા સિદ્ધકરવા માટે, શ્રી તીર્થંકર ભગવાન્ કે જે

કેવળજ્ઞાની છે, તે પણ શ્રુતજ્ઞાનીના હાથથી લાવેલો આ-
હાર વાપરે છે, માટે વ્યવહારનય બલવાન્ છે અસાહુસુ
સાહુસન્ના-અસાધુ કે સાધુ નથી, વા સાધુનો વેષ અંગીકાર
કર્યો છે પણ પાસથ્થો છે. વા બ્રાહ્મણ, સન્યાસી, પાદરી
વિગેરે જે સાધુ નથી તેનામા જે સાધુપણાની બુદ્ધિ, તેને
મિથ્યાત્વ કહે છે તથા જીવે અજીવસન્ના, અજીવે જીવ-
સન્ના જીવમા અજીવબુદ્ધિ તેને મિથ્યા કહે છે એકેન્દ્રિ-
યથી તે ૫ ચેન્દ્રિય પર્યંત જીવો તથા સિદ્ધના જીવોનુ સ્વરૂપ
જે જાણતા નથી, તેને જીવમા, અજીવમ જ્ઞારૂપ મિથ્યાત્વ
હોય છે ચાર્વાક જડવાદીયો, ઇશુખ્રીસ્તિયો, વિગેરે જીવોનુ
પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, વિગેરે જીવોનુ સ્વરૂપ જાણતા નથી,
તથા પૃથ્વી, જલ, વનસ્પતિ વગેરેની અંદર જીવ મા-
નતા નથી, તેથી તે મિથ્યાદષ્ટિ અજ્ઞાની જાણવા. જે
અજીવ વસ્તુ છે, તેમાં જીવપણાની બુદ્ધિ તે અજીવમાં
જીવમ જ્ઞારૂપ મિથ્યાત્વ જાણવું. પુદ્ગલદ્રવ્યરૂપ પરમા-
ણુઓ અનંત છે, તે પરમાણુઓ જડ છે, છતા કોઇ તેને
ચૈતન્ય શક્તિવાળા કહે, તો તેને અજીવમા જીવસ જ્ઞારૂપ
મિથ્યાત્વ લાગે છે મુત્તે અમુત્તમન્ના મૂર્તવસ્તુમા અમૂર્તપ-
ણાની બુદ્ધિ તેને મૂર્તમા અમૂર્તસ જ્ઞારૂપ મિથ્યાત્વ કહે છે.
જે કોઇ વાયુને મૂર્ત છતા અમૂર્ત માને, તેને આ મિથ્યા-
ત્વ છે જે અમૂર્તવસ્તુ હોય છે, તે કોઇપણ ઇન્દ્રિયથી

ગ્રહણ કરી શકાતી નથી, વાયુ તો ત્વચા ઇન્દ્રિયથી ગ્રહણ કરી શકાય છે, માટે તે મૂર્ત છે. કોઇ शब्दगुणमाकाशं- શબ્દને આકાશનો ગુણ માને છે, તેના મતપ્રમાણે શબ્દ અમૂર્ત ઠરે છે, પણ સમજવું જોઇએ કે-શબ્દ શ્રવણેન્દ્રિયથી ગ્રહણ કરી શકાય છે, માટે તે મૂર્ત છે. સ્યાદ્વાદરત્નાવતારિકા, સમ્મતિતર્ક, વિગેરેમાં શબ્દ પૌદ્ગલિક મૂર્ત છે, એમ યુક્તિપ્રમાણથી સિદ્ધ કર્યું છે, માટે શબ્દને મૂર્ત માનવો, અને જે નથી માનતા, તેને પૂર્વોક્ત મિથ્યાત્વ લાગે છે, ઉષ્ણતાનાં અને શીતતાનાં પુદ્ગલો તથા પ્રકાશનાં તથા અંધકારનાં પુદ્ગલો મૂર્ત છે, અને તેને કોઇ અમૂર્ત માને છે તેને પૂર્વોક્ત મિથ્યાત્વદોષ લાગે છે. અંધકાર પદાર્થ છે, એમ સમ્મતિતર્ક વિગેરેમાં સારી રીતે પ્રમાણથી સિદ્ધ કર્યું છે. અંધકાર સક્રિય છે; માટે તે મૂર્ત છે; આ સ્થાને તેનું વર્ણન કરતાં ગ્રંથગૌરવ થઇ જાય માટે વિશેષ વિવેચન કર્યું નથી. अमुत्ते मुत्तसन्ना. અમૂર્ત પદાર્થમાં મૂર્ત પણાની બુદ્ધિ, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, અને જીવ તથા કાલ આ પંચ દ્રવ્ય અમૂર્ત છે. તેમાં મૂર્તપણાની બુદ્ધિથી મિથ્યાત્વ લાગે છે. ઠાણાંગસૂત્રમાં આ દશ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ કહ્યું છે. તે જ્યાં સુધી ટળ્યું નથી ત્યાં સુધી આત્માની અજ્ઞાનાવસ્થા જાણવી. દશ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ ટળવાથી, સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટે છે, અને સમ્યગ્જ્ઞાન

થવાથી, સ્વયમેવ અહં વૃત્તિ ટળતા, આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપ સન્મુખ વળે છે. અન્તરૂલક્ષ્યની ઉપેક્ષા કરતા આત્મભિમુખતાની સિદ્ધિ થતી નથી. અધુના પંચમકાળમા શ્રી સર્વજ્ઞતીર્થંકર મહારાજાએ કથન કરેલું સ્યાદ્વાદદર્શન છેદાય છે સ્યાદ્વાદદર્શનનું જ્ઞાન, સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ વિના થઇ શકતુ નથી વિરલા ભવ્યજીવો સ્યાદ્વાદદર્શનને સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી જાણે છે ઉપદેશક પણ સૂક્ષ્મજ્ઞાનના અભાવે, સ્થૂળપદાર્થોનું જ વર્ણન કરનારા હોય છે, અને શ્રોતાઓ પણ ભાૈતિકપદાર્થોમા સ્વાત્મોન્નતિ માનનારા હોય છે, તેથી સૂક્ષ્મતત્ત્વજ્ઞાનને ગુરૂગમદ્વારા લેતા નથી, અને આપમતિથી છપાએલા ગ્રન્થો વાચવાથી પર પરા ચાલતો આવેલો અનુભવ, તથા પર પરાએ ચાલતુ આવેલુ ગુરૂગમજ્ઞાન છે તેનો નાશ થાય છે અ તરૂમા ખરેખરી લાગણી થયા વિના અને આત્મશ્રદ્ધા પ્રગટયા વિના, સ્વાત્મોન્નતિના શિખરે પહોચાતુ નથી કાળના માહાત્મ્યથી જૈનદર્શનની ઉન્નતિ વિશેષત દેખવામા આવતી નથી ભવ્યોએ સ્વપરપ્રકાશક એવુ જ્ઞાન પ્રથમ સ પાદન કરવુ જોઇએ સત્યસ્યાદ્વાદજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી, ભાૈતિકપદાર્થમાં મમત્વયોગે થતી અહંતાનો નાશ થાય છે, અને અ તરૂ આત્મસ્વરૂપમા જ્ઞાનવડે સ્થિરતા થાય છે, પણ અજ્ઞાનથી તો ઉલટી અસ્થિરતા થાય છે. જેટલુ અજ્ઞાન, તેટલી અસ્થિરતા; જે જે અ શે આત્મજ્ઞાન, તે તે અ શે સ્થિરતા. જ્ઞાન હોય પણ બાહ્યોપાધિનો સ સર્ગ

હોય તો મનની ચંચળતા ઉદ્ભવે છે, માટે જ્ઞાન થતાં બ્હોપાધિનો ત્યાગ કરવાથી આત્મામાં સ્થિરતા અનુભવ ગોચર થાય છે. કોઇએ બાહ્યઉપાધિ ત્યાગી, પણ મમતા માન ઘટ્યું નહીં, અને સ્વાત્મભિમુખતા થઈ નહીં, તો તેનો બાહ્ય ત્યાગ અપ્રમાણ છે, બાહ્યત્યાગ પણ હિતકારક છે, અને અંતર્ત્યાગ તો વિશેષતઃ હિતકારક છે. બાહ્યાભ્યંતરત્યાગથી ત્યાગીપણું, આત્મસ્થિરતા પ્રગટાવી, સહજાનંદનો સ્વાદ ચખાડે છે, અને આત્મજ્ઞાનદશા પ્રગટતાં, અહંવૃત્તિનું જોર નાશ પામે છે, આત્મા તે આત્મા અને જડ તે જડ, એમ ભેદ જ્ઞાનથી, વિવેકદષ્ટિ પ્રગટતાં, સર્વવસ્તુનો સાક્ષીભૂત આત્મા લાગે છે.

હવે વિષયાદિકમાં રાગબુદ્ધિ, અહંવૃત્તિયોગે પ્રગટે છે,-તે દર્શાવે છેઃ—

दुहा.

अहंवृत्ति त्यां सहु घटे, विषयादिक सञ्चार;
क्षयता जोऽहंवृत्तिनी, लहिये भवजल पार. ९६
यथाप्रवृत्तिकरणथी, बाह्य शांतता होय;
अभवोने पण आवती, नहि ते धर्मी जोय. ९७
वार अनन्ती आवीयुं, प्रथम करण निर्धार;
समकित विन संसारमां, पुन पुनः अवतार. ९८

विन समकित शुं साधना, अन्तर्लक्ष्य न लेश ।
अन्तर्लक्ष्य विना कदि, घटे न धर्मी वेश ९९

જ્યા અહવૃત્તિ છે, ત્યા વિષયાદિક પ્રવૃત્તિ ઘટે છે જો અહવૃત્તિનો ક્ષય થાય, તો ભવજલપાર પામીએ. કહ્યુ છે કે —

श्लोक

यत्राहं वृत्तितातत्र, रागादीना समुद्भवः
अहंवृत्तेरपायेतु, मुक्तिरेव न संशयः १

પરમા અહત્વબુદ્ધિથી પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપ પ્રતિ વળાતુ નથી, અને શુદ્ધસ્વરૂપાભિમુખતા વિના, ખરી શાતતા થતી નથી બાહ્યશાતતા તો યથાપ્રવૃત્તિકરણવાળાને પણ અનતીવાર આવે છે પણ તેથી સમ્યકત્વાદિ ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી કહ્યુ છે કે -

श्लोक

यथाप्रवृत्तितः शान्ति, र्बाह्या भवति देहिनाम्;
सा त्वभव्यैरपि प्राप्ता, तया धर्मी न कश्चन १

અનતીવાર યથાપ્રવૃત્તિકરણ પ્રાપ્ત થયુ, પણ સમ્યકત્વવિના સસારમા પુન પુન અવતાર ધારણ કરવા પડે છે. વળી હે જીવ!! સમજ કે સમકિતવિના ધર્મસાધના

નિષ્ફળ છે, અર્થાત્ ધર્મસાધના મોક્ષફળ અર્પનાર નથી. સમ્યક્ત્વવિના અન્તરાત્મસ્વરૂપનું લક્ષ્ય થતું નથી, અને ચિત્તવૃત્તિ બહિરાત્મભાવે રમે છે. સમ્યક્ત્વવિના અન્તર્ લક્ષ્ય થતું નથી, અને અન્તર આત્મસ્વરૂપનું લક્ષ્ય થયા વિના, આત્મધર્મીપણું ઘટતું નથી. અન્તર લક્ષ્ય થયા વિના ધર્મીપણું ઘટતું નથી, તે દર્શાવે છે.

દુહા।

चित्त न लाग्युं लक्ष्यमां, अन्यभावमां चित्त ॥
धर्मी नाम धरावतां, कबहु न होय पवित्र. ॥१००॥

આત્માની પરમાત્મદશા પ્રાપ્તવ્ય છે, આત્મ લક્ષ્યમાં ચિત્ત લાગ્યું નહીં અને અન્યભાવમાં ચિત્ત પરિણમે છે તો ચિત્તવડે આત્મોપયોગતા સેવાતી નથી, અને ચિત્તમાં પૌદ્ગલિકવસ્તુઓસંબંધી હજારો વિચારો પ્રવેશ કરે છે, અને નીકળે છે. અનેક વિષયના વ્યાપારને ચિત્ત કર્યા કરતું હોય, ક્ષણવારપણ સ્થિરતાથી, ચિત્ત આત્મામાં લીન થતું ન હોય, અનન્ય પ્રેમભક્તિભાવે જો મનોદ્વારા આત્માનું આરાધનપણું થતું ન હોય, તો ધર્મી એવું નામ ધરાવાથી પણ આત્મા પવિત્ર થતો નથી. મનઃ સંયમદ્વારા આત્મા પવિત્ર થાય છે. આસનવાળીને બેસો, આંખો મીચો, પણ મન જો દશ દિશાએ જ્યાં ત્યાં

ભટકયા કરે તો આત્માનુ સેવન ધ્યાન થઇ શકતુ નથી. ચિત્તશુદ્ધિ કર્યાવિના, મનુષ્ય ધર્માધિકારી થઇ શકતો નથી જેના પેટમા મળ હોય, તેને જુલાબ આપ્યાવિના, પેટ સ્વચ્છ થતુ નથી. તેમ હૃદયમાથી રાગ, દ્વેષ, ભય, ક્રોધ, લોભ, ઇર્ષ્યા, વૈર, કદાગ્રહ, કપટાદિક અશુદ્ધિ ગયા વિના, ચિત્તની શુદ્ધિ થતી નથી ચિત્તશુદ્ધિ વિના ધર્મક્રિયાઓ યથાર્થફ-ળને અર્પતી નથી સરોવરમાથી સેવાળ ખસ્યા વિના, સરોવ-રમા ચદ્રનુ પ્રતિબિબ પડતુ નથી દર્પણની કાલિમા, ગખ-વિના દૂર થતી નથી દર્પણ સ્વચ્છ થયા વિના દર્પણમા કોઇ વસ્તુનુ પ્રતિબિબ પડી શકતું નથી. તેમ ચિત્તની શુદ્ધિ થયા વિના, ચિત્તમા આત્માનુભવ સાક્ષાત્કાર થતો નથી. જેમ ક્ષેત્રની શુદ્ધિ કર્યા વિના, તેમા બરાબર ધાન્ય ઉગી નીકળતુ નથી, તેમ ચિત્તની શુદ્ધિ કર્યા વિના આત્મ-ધર્મમા પ્રવેશ થતો નથી. મૃત્તિકાની શુદ્ધિ કર્યા વિના ઘટ બનતો નથી. ધાતુની શુદ્ધિ કર્યા વિના જેમ માત્રા બનતી નથી, તેમ ચિત્તની શુદ્ધિ થયા વિના આત્મધર્મસાધનતા થઈ શકતી નથી પ્રથમ મન શુદ્ધિ કરવાની આવશ્યકતા છે. જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, પ્રભુભક્તિ, ગુરૂભક્તિ, આત્મપ્રેમ, સત્સંગમ, સદ્ગુરૂ ઉપદેશ, વિગેરેથી મન શુદ્ધિ થાય છે. પશ્ચાત્ મનઃ સંયમ કરવાથી, ચિત્તની સ્થિરતા થાય છે, અને ચિત્તની સ્થિર-તાથી આત્મસ્વભાવમા રમણુતા થાય છે, અને જ્યારે આત્મા-

નેજ એક લક્ષ્ય લક્ષી ચિત્ત અત્યંત સ્થિર થઇ જાય છે, ત્યારે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રગુણધારકઆત્માભિમુખતાને આત્મા વીર્યશક્તિથી સાધી શકે છે. એમ પ્રતિદિન મનની લીનતા આત્મસ્વરૂપમાં થવાથી, આત્મા, કર્મરૂપ પડદો ચીરીને સૂર્યની પેઠે કેવલજ્ઞાનવડે લોકાલોકનો પ્રકાશ કરે છે. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, અને સમાધિથી આત્મા પરમાત્મતત્ત્વની સિદ્ધિ કરે છે. અષ્ટાંગયોગમાં પણ ચિત્તશુદ્ધિની આવશ્યકતા છે. મલીનજળમાં કતકનું ચૂર્ણ નાખ્યા વિના તથાં ગળ્યાવિના જલ જેમ સ્વચ્છ થતું નથી, તેમ મન પણ જ્ઞાનવૈરાગ્યરૂપ કતક-ચૂર્ણ તથા આત્મપ્રેમ વિવેકરૂપ ગરણીથી ગળ્યા વિના શુદ્ધ થતું નથી, માટે ચિત્ત આત્માના લક્ષ્યમાં લાગે તેવા ઉપાયોનું સેવન કરવું, તે વિના ધર્મીપણું શોભતું નથી. મનઃ સંયમ કરીને, આત્મામાં રમણ કરવું તેથી અનુભવ થાય છે, અને સમ્યગ્અનુભવજ્ઞાનથી આત્માની જાગૃતિ થાય છે, તો અહંવૃત્તિનો ક્ષણમાં નાશ થાય છે, અને સમ્યગ્જ્ઞાન વિના અનુભવજ્ઞાન થતું નથી, તે દર્શાવે છે.

दुहा ।

सम्यग् अनुभव प्राप्तिथी, अहंवृत्तिनो नाश;
सम्यग्ज्ञानी जो मळे, तो तत्त्वे विश्वास. १०१
दीर्घ विकटशित्रपन्थमां, स्थिर लक्ष्ये जो वृत्ति;
शक्तिभक्ति संयोगथी, अल्पकालमां मुक्ति. १०२

बहिरवहे नहि वृत्तियो, लक्ष्ये तस विश्राम;
अलखदशा तब जागशे, परमातमपद नाम. १०३

लगी न ताली आतमनी, ग्रह्यो न सद्गुरुसङ्ग;
तपजपकिरिया फोक सहु, भाखे भगवइ अग. १०४

ग्रहुं न ध्यान विवेकथी, चेतन तत्त्वस्वरूप;
तब तक भवभ्रमणा रहे, मिटे न भवभयधुप. १०५

સમ્યગ્ અનુભવજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતા, રાગ દ્વેષમય અહંવૃત્તિનો નાશ થાય છે. સૂર્યની આગળ જેમ અધકાર ટકી શકતુ નથી, જેમ સિંહની આગળ હસ્તિવૃન્દ ટકી શકતુ નથી, તેમ સમ્યગ્ અનુભવજ્ઞાનની આગળ રાગ દ્વેષમય અહંવૃત્તિ ટકી શકતી નથી સમ્યગ્અનુભવ જ્ઞાનનુ અપૂવ મહાત્મ્ય છે, એની અપૂર્વશક્તિ છે સમ્યગ્ અનુભવજ્ઞાન અપાર મહોદધિ છે સમ્યગ્ અનુભવજ્ઞાનથી, તત્ત્વનો નિર્ણય હસ્તામલકવત્ છે સમ્યગ અનુભવજ્ઞાન છે, તે કેવલ જ્ઞાનનો લઘુભ્રાતા છે. અનુભવમા ખરૂ સુખ શાતિ તથા સ્થિરતા સમાઇ છે અનુભવજ્ઞાનનુ વર્ણન જીહ્વાથી કરવુ એ સાહસ છે અનુભવજ્ઞાન બીજાને કહી શકાતુ નથી, પણ એવા અનુભવી જ્ઞાનિયોની પાસે રહેતા તેમના વચનોથી અલૌકિક બોધ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે સમ્યગ્જ્ઞાનિયોની પાસે રહેતા, તેમને સેવતા તેમના વચનામૃતથી, આત્મતત્ત્વમા વિશ્વાસ થાય છે, અને અમૂર્ત આત્મસ્વરૂપમા

લીનતા થતાં, અખંડ સુખની ધારા વહે છે. અનન્ય શરણ્ય આત્મસ્વરૂપમાં સદાકાળ મગ્ન રહેવાથી, આત્મા પોતાની પરમાત્મદશા પ્રાપ્ત કરી જન્મજરામરણનાં દુઃખથી રહિત થાય છે.

દીર્ઘવિકટ શિવપન્થમાં ચાલતાં, લક્ષ્યમાં સ્થિરવૃત્તિ હોય, અને આત્મશક્તિ તથા ભક્તિનો સંયોગ થાય તો અલ્પકાલમાં મુક્તિ થાય છે.

વૃત્તિયોનું વહન જો બાહ્યભાવમાં થાય નહીં, અને લક્ષ્યમાં વૃત્તિયો વિશ્રામ પામે, ત્યારે આત્માની અલખદશા જાગે છે. પરમાત્મપદમાં વાસ કરવાથી, બાહ્યવાસનો અંત આવે છે. જ્યાંસુધી આત્મસ્વરૂપમાં એકતન્મયતા થવી તેરૂપી તાળી જો લાગી નહીં, અને સદ્ગુરૂ સંગ કર્યો નહીં, ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વ ભાવ હોવાથી, **ભગવતી સૂત્રમાં** મિથ્યા અજ્ઞાનીનું તપજપ ક્રિયા ફોક કહી છે. જ્યાંસુધી ચેતનતત્ત્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન વિવેકથી ગ્રહણ કર્યું નહીં, ત્યાં સુધી ભવભ્રમણ રહે છે, અને સંસારનાં આધિવ્યાધિ ઉપાધિનાં દુઃખ ટળતાં નથી, અને શાન્તાવસ્થાથી થતા સુખનું ભાન હોતું નથી. જ્ઞાન પ્રગટતાં બાહ્ય ઉપાધિ સુખકર લાગતી નથી, અને અન્તરાત્મસ્વરૂપ વેદનમાં બાહ્યોપાધિ, અસ્થિરતા કરાવે છે. માટે જ્ઞાનિ પુરૂષોએ જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે એમજાણીને સંયમપન્થ ગ્રહણ કરવો જોઇએ; તે દર્શાવે છે—

दुहा

वाह्योपाधि त्यागीने, ग्रहवो संयमपन्थ;
पञ्चमहाव्रत धारतां, थइए महानिर्ग्रन्थ. १०६

ભાવાર્થ —સાસાગ્નિકરાગદ્વેષોત્પાદકબાહ્યોપાધિનો ત્યાગ કરી, સયમમાર્ગ ગ્રહણ કરવો યોગ્ય છે. પચમહાવ્રતને દ્રવ્યભાવથી ધારતા, ઉત્તમ નિર્ગ્રન્થ થઇએ, અને તેથી ભવાત થાય. બાહ્યોપાધિત્યાગ, એ શબ્દથી વ્યવહારચારિત્રમા કુ દુ બાદિકનો ત્યાગ મુખ્યતાએ ગ્રહણ કર્યો છે, અને બાહ્યોપાધિ ત્યાગતા મોહ માયાદિક અ તરૂઉપાધિ પણ નાશ પામે છે. બાહ્યોપાધિના ત્યાગની સાથેજ અ તરૂઉપાધિનો ત્યાગ એકદમ થઇ શકતો નથી. અ તરૂઉપાધિ નાશાર્થે બાહ્યોપાધિનો ત્યાગ કરવો શાસ્ત્રના કહ્યો છે અ તરૂઉપાધિનો નાશ બાહ્યોપાધિ ત્યાગવિના થઇ શકતો નથી, એ રાજમાર્ગ છે તીર્થંકરો,અનત થયા, તેઓએ બાહ્યોપાધિનો ત્યાગ પ્રથમ કર્યો તથા અનતતીર્થકરો ભાવિકાલે થશે, તે પણ ગ્રહસ્થાવાસરૂપ બાહ્યોપાધિનો ત્યાગ કરી અ તરૂઉપાધિનો નાશ કરી મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરશે બાહ્યોપાધિનાત્યાગથી વ્યવહારચારિત્ર કહેવાય છે. શ્રાવકઅવસ્થા કરતા, સૂત્રાનુસારે જોતાં, સાધુઅવસ્થા મોટી છે. તે દર્શાવે છે-

दुहा

सर्षव सुरगिरि जेवडो, श्रावक यतिमां फेर;
करो न निन्दा साधुनी, करतां भव अन्धेर. १०७
गणियाछे परमेष्ठिमां, पञ्चमपद मुनिराय;
परमेश्वर मुनिरायने, नमतां शिवसुख थाय. १०८
लक्ष्य ग्रही शुद्धात्मनुं, साधे तत्त्वोपाय;
नमो नमो मुनिवर प्रभु, जन्मजरादुःख जाय. १०९
श्रावक बाह्योपाधिमां, वर्ते छे निशदिन;
विरतिछे तस देशथी, प्रायः परमां लीन. ११०
धर्मधुरंधर साधु छे, संप्रति पञ्चामकाल;
नमो नमो मुनिवरसदा; होवे मङ्गलमाल. १११

ક્યાં સરસવનો દાણો અને ક્યાં મેરૂ પર્વત ? એટલો શ્રાવક અને સાધુની દશામાં અંતર છે. શ્રાવક જ્યારે ગૃહસ્થાવાસમાં સ્ત્રીપુત્રાદિકમાં બંધાય છે; ત્યારે મુનિરાજે સ્ત્રીપુત્રાદિકનો ત્યાગ કર્યો છે. શ્રાવક પંચમહાવ્રતથી દૂર છે, અને મુનિરાજ પંચમહાવ્રત પાળે છે. શ્રાવક ઘરમાં બંધાયો છે, ત્યારે મુનિરાજ ગૃહનો ત્યાગ કરી અનગાર થયા છે.શ્રાવક વ્યાપાર વિગેરેની ઉપાધિમાં પડી રાગદ્વેષથી ચિત્તઅસ્થિરતા પ્રાપ્ત કરે છે, અને મુનિરાજ, વ્યાપાર વિગે-

રેની ખટપટો ત્યાગવાથી, રાગ અને દ્વેષના કારણોથી દૂર રહી, નિર્મળચિત્તથી વિચરે છે શ્રાવક, સ્ત્રીસાથે મૈથુન કરે છે, ત્યારે મુનિરાજ, દ્રવ્ય તથા ભાવથી મૈથુનનો ત્યાગ કરી વિષ્ટાની પેઠે તેના સામુ પણ જોતા નથી શ્રાવકને ગ્રહસ્થાવાસમા આહાર વિગેરેને પચાવવાના આરંભ કરવા પડે છે, ત્યારે મુનિરાજને તેમાનુ કશું હોતુ નથી જ્યાંથી નિર્દોષ આહાર મળ્યો, ત્યાથી લેઇ લે છે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રથી આત્મગુણને સાધે, તેને સાધુ કહે છે. સાધુમુનિરાજ ચોરાશી ઉપમાથી વિરાજમાન હોય છે તેમા પ્રથમ સાત ઉપમા સર્પની આપે છે

૧—જેમ સર્પ પોતે બીલાદિક ઘર કરે નહી, અને ઉંદર વિગેરેનુ કરેલુ બિલાદિક હોય તેમા રહે છે, તેમ સાધુ પોતે ઘર કરે નહી, કરાવે નહિ, કરતાને અનુમોદે નહિ. ગૃહસ્થે પોતાને માટે કરાવેલુ ઘર હોય તે નિર્દોષ જાણી આજ્ઞા લેઈ, તેમાં રહે

૨—જેમ અગધનજાતિનો સર્પ વિષ વમીને પાછુ લેતો નથી; તેમ મુનિરાજે શબ્દાદિક ૫ ચેન્દ્રિયવિષયભોગ ત્યાગ્યા; તે પાછા ગ્રહણ કરે નહી.

૩—જેમ સર્પ બીલમા સીધો પ્રવેશ કરે, તેમ મુનિરાજ મોક્ષમાર્ગમા સિદ્ધા પ્રવર્તે.

૪—જેમ સર્પ બીલમાં પ્રવેશ કરતા, આઘોપાછો થાય નહીં

૩—જેમ પર્વતના આધારે બહુ પંખી પ્રમુખ જીવો શાતા પામે છે, તેમ મુનિવર્યના આધારે શિષ્ય, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાઓ પણ તેમના વચનામૃતનું પાન કરી શાતા પામે છે.

૪—જેમ નદીનાં ઝરણાં વિગેરેથી પર્વત શોભાયમાન હોય છે; તેમ ક્ષમાશ્રમણ સપ્તભંગી, સાતનય, વિગેરેના ઉપદેશરૂપ નદીનાં ઝરણથી શોભાયમાન હોય છે.

૫—જેમ પર્વત, ઉંચપણે ઉંચો હોય છે, તેમ ભિક્ષુક જ્ઞાનદર્શનચારિત્રભાવનાથી ઉચ્ચ હોય છે.

૬—જેમ પર્વત, નિર્મલ સ્ફટિકરત્નાદિકથી શોભાયમાન હોય છે, તેમ સાધુ, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, તથા ક્ષાયિકભાવથી શોભાયમાન હોય છે.

૭—જેમ પર્વત દેવતાદિકને ક્રીડા કરવાનું સ્થાન હોય છે; તેમ મુનિવર્ય વિનેયશિષ્યાદિક ભવ્યજીવોને જ્ઞાનક્રીડા કરવાના સ્થાનભુત હોય છે.

મુનિરાજને સાત ઉપમા સમુદ્રની આપે છે.

૧—જેમ સમુદ્ર અતિ ગંભીર હોય, તેમ મુનિરાજ અતિ ગંભીર હોય. કોઇનો દોષ પ્રકાશે નહિ.

૨—જેમ સમુદ્રરત્નાકર હોય, તેમ મુનિવર્ય જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરત્નના આકર હોય છે.

૩—જેમ સમુદ્ર મર્યાદા લોપે નહિ, તેમ મુનિવર્ય તીર્થં-

કરની આજ્ઞારૂપ મર્યાદા લોપે નહિ

૪—જેમ સમુદ્ર, ચારે તરફથી નદીઓ પોતાનામા આવે છે, તેથી જરા માત્ર ઉછળતો નથી, તેમ મુનિવર્ય, તીર્થંકરની વાણી શ્રવણ કરે, શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે, ચાર પ્રકારના અનુયોગનું જ્ઞાન કરે, પણ કિંચિત્ માત્ર અહંકાર કરે નહિ

૫—જેમ સમુદ્ર જલવડે ઉછળે નહિ, તેમ મુનિવર્ય ક્રોધાદિકથી ઉછળે નહિ, ક્રોધાદિક થતા તેનો ઉપશમ કરે.

૬—જેમ સમુદ્ર કલ્લોલતરંગે સહિત હોય, તેમ મુનિવર્ય, સ્વપરજ્ઞાનકલ્લોલતરંગે સહિત હોય

૭—જેમ સમુદ્ર જલથી શીતલ હોય, તેમ મુનિવર્ય ક્ષમારૂપ જલથી શીતલ હોય

૭ સપ્ત ઉપમા આકાશની મુનિરાજને આપે છે

૧—જેમ આકાશ નિર્મળ ઉજ્વલ હોય છે, તેમ મુનિવર્યનો આત્મા નિર્મળ ઉજ્વલ હોય છે.

૧—જેમ આકાશ આલંબન રહિત હોય છે, અર્થાત્ પરના આધાર રહિત હોય છે, તેમ મુનિવર્ય, ગૃહસ્થાદિકના આધાર રહિત હોય છે. ગૃહસ્થના તાબામા મુનિરાજ રહે નહીં, ગૃહસ્થની નિશ્રાએ વર્તે નહિં,

૩—જેમ આકાશ પઞ્ચ દ્રવ્યનુ ભાજન હોય છે, તેમ મુ-

નિવર્ય પઞ્ચ મહાવ્રતના ભાજન હોય છે.

૪—જેમ આકાશ સૂર્યના આતાપથી સૂકાય નહીં, તેમ મુનિવર્ય પરિસહ ઉપસર્ગ ઉત્પન્ન થએ છતે જ્ઞાન વૈરાગ્યગુણુથી સૂકાય નહીં,

૫-જેમ આકાશ વર્ષાથી ભીંજાય નહિ, તેમ મુનિવર્ય પોતાની ગુણ-સ્તુતિ શ્રવણુ કરીને હર્ષથી ભીંજાય નહીં,

૬—જેમ આકાશ અરૂપી છે, તેમ મુનિવર્ય નિશ્ચયથી આત્માને અરૂપી જાણે.

૭—જેમ આકાશ અનંત છે, તેમ મુનિવર્ય જ્ઞાનાદિક ગુણુથી અનંત છે.

૭ સાત ઉપમા વૃક્ષની મુનિરાજને આપે છે.

૧—જેમ વૃક્ષ શીત ઉષ્ણુ સહે છે, તેમ મુનિવર્ય શીત ઉષ્ણુ પરિસહ સહન કરે છે.

૨—જેમ વૃક્ષ પુષ્પ ફલાદિક આપે છે, તેમ મુનિવર્ય શ્રુત ચારિત્રરૂપ પુષ્પ ફલાદિક આપે છે.

૩—જેમ વૃક્ષના આશ્રયથી પક્ષીઆદિ ઘણા જીવ સુખ શાતા પામે છે, તેમ મુનિવર્યથી પૃથ્વીકાયાદિક જીવો સુખશાતા પામે છે.

૪—જેમ વૃક્ષને કોઇ છેદે ભેદે તો, તે કોઇની પાસે કહે નહીં તેમ મુનિરાજની કોઇ હેલના કરે, નિન્દા કરે, ઉપસર્ગ

કરે તો પણ મુનિરાજ કોઇની આગળ કહે નહિ.

૫—જેમ વૃક્ષને કોઇ ચન્દનાદિક સુગંધી દ્રવ્યનું વિલેપન કરે, તો વૃક્ષ હર્ષાયમાન થાય નહીં, તેમ મુનિરાજને કોઇ ગુણસ્તુતિરૂપચન્દનાદિકનો લેપ લગાવે, તો પણ હર્ષાયમાન થાય નહીં.

૬—જેમ વૃક્ષ જલસિંચનરૂપ સેવાથી, પુષ્પ ફલાદિક આપે છે; તેમ મુનિરાજ પણ અભ્યુત્થાન, વિનય, ભક્તિ, બહુમાન ગુણ સ્તવનાદિક સેવા કરવાથી, શ્રુતશ્રવણ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, પ્રત્યાખ્યાન, યાવત્ નિર્વાણરૂપ પુષ્પ ફલાદિક આપે છે.

૭—જેમ વૃક્ષ વેલાએ કરી વિંટાએલ હોય છે, તેમ મુનિવર્ય સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધસંઘથી વીંટાએલ હોય છે.

૭ સાત ઉપમા ભ્રમરાની મુનિરાજને આપે છે.

૧—જેમ ભ્રમર બગીચામાં પુષ્પાદિકમાંથી સુગંધન્ધરસ ગ્રહણ કરે છે, પણ પુષ્પને કીલામણા ઉપજાવતો નથી, ને પોતાના આત્માને સન્તોષે છે. તેમ ભ્રમરસમાન મુનિવર્ય તે બાગ સમાન ગ્રામનગરાદિક સંબંધી વૃક્ષસમાન જે ઘર, અને પુષ્પસમાન ગૃહસ્થ દાતારની પાસે જઇ, સુગંધ સમાન અશનાદિક ગ્રહણ કરે છે. પણ પુષ્પસમાન ગૃહસ્થ દાતારને કોઈજાતની કીલામણા ઉપજાવે નહિ,

અને આત્માને સંતોષે છે.

૨—જેમ ભ્રમર સુગંધ લેવાને માટે, પુષ્પઉપર બેસે છે. પણ પુષ્પની સાથે પ્રેમસ્નેહ પ્રતિબદ્ધતાને કરતો નથી, તેમ મુનિવર્ય આહારાદિક અર્થે ગૃહસ્થના ઘેર જાય છે, પણ તે ગૃહસ્થોની સાથે પ્રેમસ્નેહાદિક કોઈપણ જાતિના પ્રતિબદ્ધમાં લપટાતા નથી.

૩—જેમ ભ્રમર પુષ્પોના ઉપર ઝંકાર ગુંજારવ શબ્દ કરે છે, તેમ મુનિવર્ય ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરી, જીવોને ભવ્ય મધુરધ્વનિથી સમકિતપૂર્વક સાધુ શ્રાવકધર્મસંબંધી દેશના દેછે, તેજ મુનિરાજનો ઝંકાર ગુંઝારવ શબ્દ જાણવો.

૪—જેમ ભ્રમર અશનાદિકનો સંગ્રહ કરે નહિ, તેમ મુનિરાજ અશનવસનાદિકનો સંગ્રહ કરે નહીં, અર્થાત્ મર્યાદા ઉપરાંત અધિક રાખે નહિ.

૫—જેમ ભ્રમર સુગંધને અર્થે પુષ્પઉપર બોલાવ્યા વિના જાય છે; તેમ મુનિવર્ય ગૌચરી જાય છે.

૬—જેમ માલાકારે બનાવેલી પુષ્પવાટિકામાં ભ્રમર સુગંધ લેવા જાય છે; તેમ મુનિરાજ ગૃહસ્થોએ પોતાને માટે બનાવેલા આહાર લેવા માટે જાય છે.

૭—જેમ ભ્રમર, કેતકી માલતી કેવડાદિક ઉપર વારંવાર જાય છે, તેમ મુનિરાજ ગ્રામનગરાદિકમાં ધર્મરાગવંત

ભવ્ય જીવો જ્યાં હોય છે ત્યાં વારંવાર જાય છે. જ્યાં ધર્મરાગી મનુષ્યો વિશેષ હોય, અને ગુરૂશ્રદ્ધાળુ જીવો હોય, ત્યાં મુનિરાજ વિશેષતઃ વિચરે છે અને તેમનાપર ઉપકાર કરે છે.

સાત ઉપમા પૃથ્વીની મુનિરાજને આપે છે.

૧—જેમ પૃથ્વી છે તે અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ, મનુષ્ય, તિર્યંચ, દેવાદિકકૃત્ય, લડાઇ, વહન, પચન,શોષણ વિગેરેને સહન કરે છે, વિષ્ઠાદિકને પણ સહન કરે છે; તેમ મુનીશ્વર બાવીશ પરિસહને સહન કરે છે.

૨—જેમ પૃથ્વી, ધન ધાન્યાદિક સહિત હોય છે, તેમ મુનીશ્વર જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રાદિક ઋદ્ધિસહિત હોય છે.

૩—જેમ પૃથ્વી, અનેક પ્રકારની શાલિપ્રમુખ ધાન્યાદિકની ઉત્પત્તિ કરે છે, તેમ મુનિવર્ય પોતાની આત્મભૂમિમાં અનેક પ્રકારની જ્ઞાનદર્શનચારિત્રની વિશુદ્ધતારૂપ ગુણોની ઉત્પત્તિ કરે છે. અથવા મુનિરાજ હિતોપદેશ દેઇને, જીવોની હૃદયભૂમિમાં ન્યાયસમ્પન્નવિભવાદિક માર્ગાનુસારિના ગુણ, તથા સમકિતપૂર્વક દેશવિરતિ, સર્વ વિરતિ, પ્રમુખ આત્મગુણોની ઉત્પત્તિ કરે છે.

૪—જેમ પૃથ્વી શીતઉષ્ણ સ્પર્શ સહે છે; તેમ મુનિવર્ય શીતોષ્ણસ્પર્શ સહન કરે છે.

૫—જેમ પૃથ્વી, છેદાતી ભેદાતી કોઇ આગળ કહે નહિ;

તેમ મુનિરાજને કોઇ ઉપદ્રવ કરે, ઉપસર્ગ કરે; નિંદા-
હેલના કરે, તોપણ મુનિરાજ કોઇને કહે નહિં.

૬—જેમ પૃથ્વી કાદવ કચરાને સુકાવે છે, તેમ મુનિ, કામ-
ભોગરૂપ કાદવ કચરાને સૂકાવે છે.

૭—જેમ પૃથ્વી, વૃક્ષાદિકને આધારભૂત હોય છે, તેમ મુનિ-
વર્ય, આત્માર્થિં જીવોને આધારભૂત હોય છે.

સાત ઉપમા કમલની, મુનિરાજને આપે છે.

૧—કાદવમાંહિ ઉપજે છે અને જલમાં વૃદ્ધિપામે છે અને
કાદવ જલ બેને મૂકી ઉપર વર્તે છે, એટલે તેથી ઉંચું
રહે છે, તેમ મુનિવર્ય, કર્મરૂપ કાદવમાં ઉપજે છે, અને
ભોગરૂપ જલમાં વૃદ્ધિ પામે છે, અને તે કર્મભોગ
બેને મૂકી, ઉપર વર્તે છે, એટલે તે બન્નેને છોડી ન્યારા
વર્તે છે.

૨—જેમ કમલ, પોતાની વેલોને પોતાની સુગંધિથી વા-
સિત કરે છે. તેમ મુનિરાજ, જ્ઞપ્તિશ્રદ્ધાવિરતિસ્વ-
રૂપ પોતાની વેલોને, જ્ઞાનાદિક સુગંધિથી વાસિત કરે છે.

૩—જેમ કમલ, ચંદ્રથી તથા સૂર્યોદયથી વિકસ્વર થાય છે;
તેમ મુનિરાજ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, બહુશ્રુત, ગુર્વા-
દિકના આગમનથી તથા તેમને દેખવાથી વિકસ્વર થાય
છે. આનંદ પામે છે, અથવા લઘુકર્મિં શ્રોતાદિક ભવ્ય
જીવને દેખીને પણ આનંદ પામે છે.

૪—જેમ કમલ પોતાની સુગંધથી સુગંધિત હોય છે; તેમ મુનિરાજ સ્વસ્વભાવરમણાદિક ગુણોથી સુગંધિત રહે છે,

૫—જેમ કમલ પોતાની કાન્તિથી દેદીપ્યમાન હોય છે, તેમ મુનિરાજ, જ્ઞાનધ્યાનરૂપકાન્તિથી દેદીપ્યમાન હોય છે.

૬—જેમ કમલ નિર્મલ ઉજ્વલ હોય છે, તેમ મુનિરાજ ધર્મધ્યાનવડે તથા શુક્લધ્યાનવડે નિર્મળ ઉજ્વલ હોય છે.

૭—જેમ કમલ સદા ચંદ્ર તથા સૂર્યના સન્મુખ રહે છે, તેમ મુનિરાજ આચાર્ય ઉપાધ્યાય સન્મુખ રહે છે.

શ્રી મુનીશ્વર મહારાજ રત્નત્રયીના સદાકાળ આરાધક હોવાથી તેઓ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રથમપદે અધિકારી છે, અને તેમને પંચપરમેષ્ઠીમાં ગણ્યા છે. णमो लोए सव्वसाहूणं- લોકોની અંદર રહેલા જીનાજ્ઞાધારક પંચ મહાવ્રતધારી સર્વ મુનીશ્વરોને નમસ્કાર થાઓ, એમ પરમેષ્ઠિમંત્રમાં ઈશ્વરરૂપે સાધુ વર્ણવ્યા છે. એવા પરમેશ્વરરૂપ મુનિરાજની અધ્યાત્મ-દશાનું વર્ણન કરે છે. શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું પ્રથમ જ્ઞાન કરી,પશ્ચાત્ તેનું લક્ષ્ય કરી. મુનિરાજ તત્ત્વસ્વરૂપ જે આત્મા, તેની પરમાત્મદશા થવાના ઉપાયો સાધે છે. એવા મુનિવરપ્રભુને નમસ્કાર કરતાં, જન્મજરામરણનાં દુઃખ નાશ પામે છે, શ્રાવક અને મુનિરાજની આ-

ત્મદશામાં આકાશ અને પાતાળ જેટલો ફેર છે. શ્રાવક, બાહ્યસંસારની ઉપાધિમાં નિશદિન વર્તે છે; એટલે શ્રાવકને ગૃહસ્થાવાસમાં ખાવા પીવાના આરંભની ઉપાધિ સદાકાળ લાગી રહેલી છે. પૃથ્વીકાયદિકના આરંભ કરી, અસંખ્ય પૃથ્વીકાયના જીવોનો નાશ કરતો વર્તે છે, પીવાને માટે પાણી, સ્નાન કરવાને માટે પાણી, વસ્ત્ર ધોવા માટે પાણી, કુટુંબને પીવા માટે પાણી, એમ દરરોજ અપ્કાયના અસંખ્ય જીવોનો નાશ કરે છે. શ્રાવક જલ ગળીને વાપરે છે, તેથી ત્રસજીવોની રક્ષા થાય છે, પણ તેથી અપ્કાયના જીવોની દયા રક્ષા થઇ શકતી નથી. વળી ગૃહસ્થાવાસમાં શ્રાવક અગ્નિકાયના તથા વાયુકાયના જીવોનો નાશ ઉપાધિયોગે કરે છે; તથા વનસ્પતિના જીવોનો નાશ પણ શ્રાવક કરે છે. વનસ્પતિના બે ભેદ છે. ૧ એક સાધારણ અને બીજી પ્રત્યેક. તેમાં એકશરીરમાં અનંતજીવો હોય છે, તેને સાધારણ કહે છે. જેમ કે, આદુ, મૂળા, ગાજરીયાં, શકરીયાં, બટાટા, સૂરણ, રતાળુ, પિંડાળુ, વિગેરે, કંદમૂળ વિગેરે સાધારણ વનસ્પતિમાં અનંતજીવો હોવાથી શ્રી વીરપ્રભુએ અભક્ષ્ય ગણી છે. જેને એક શરીરમાં એક જીવ હોય છે, તેને પ્રત્યેક વનસ્પતિ કહે છે. આંબા, લીંબડા, રાયણ, વિગેરે, પ્રત્યેકવનસ્પતિના પણ ઘણા ભેદ છે. તેની શ્રાવક હિંસા કરે છે. એમ સ્થૂલ પંચ સ્થાવર જી-

વોના નાશથી, શ્રાવક વિરમ્યો નથી. તેમ ત્રસ જીવોની પણ હિંસા શ્રાવક કરે છે: માટે શ્રાવકને તો સવાવસાની દયા શાસ્ત્રકારે કહી છે. તેમ હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુનથી પણ શ્રાવક સર્વથા વિરામ પામ્યો નથી. પંચેંદ્રિયના વિષયભોગથી પણ શ્રાવક વિરામ પામ્યો નથી. આશ્રવના કારણોથી શ્રાવક દેશથકી વિરામ પામ્યો છે, પણ સર્વથકી વિરામ પામ્યો નથી. ઘણું કરી શ્રાવક પુદ્ગલ વસ્તુઓમાં લીન રહે છે. શ્રાવકને અનેક પ્રકારના વ્યાપારની ઉપાધિ કરવી પડે છે. અનેક પ્રકારનાં વ્યાપારનાં-હિંસક સાધનો શ્રાવકને સેવવાં પડે છે. ગૃહસ્થાવાસમાં સ્ત્રી, પુત્ર, ભાઈ, બેન વિગેરેના સંબંધથી પ્રભુભજન તથા જ્ઞાન ધ્યાન કરવાનો સમય પણ મળતો નથી. સંસારમાં ધર્મસાધનનાં કારણો વિશેષતઃ નથી. ज्ञानस्य फलं विरतिः જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ છે. અલ્પવિરતિપણું શ્રાવક ધારણ કરી શકે છે. સંસારનો ત્યાગ કર્યાવિના સર્વથકી વિરતિપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. તે માટે ચોવીશતીર્થંકરભગવાને ગૃહસ્થાવાસનો ત્યાગ કરી, સાધુપણું અંગીકાર કર્યું છે. ગૃહસ્થાવાસમાં છીંડી માર્ગે કદાપિ કોઈને કેવલજ્ઞાન થયું સાંભળીએ છીએ, પણ તે છીંડીમાર્ગ ગ્રહણ કરવાનો નથી. સાધુપદ ગ્રહણ કરવાથી કર્મક્ષય થાય છે. આ રાજમાર્ગનું સેવન કરવું જોઈએ. સાધુ થવા રૂપ વ્યવહારમાર્ગને છોડી મનઃકલ્પનાઓ

શ્રાવકપણું અંગીકાર કરી, સંતોષ માનવો નહીં. જેના મનમાં સાધુ થવાની ભાવના નથી, તે શ્રાવક નથી, ગૃહસ્થાવાસમાં વસતાં ભરત, મરૂદેવી માતા પ્રમુખને કેવલ જ્ઞાન થયું, એમ વાંચી ગૃહસ્થાવાસમાં વસવાનો સ્થિર વિચાર કરવો જોઇએ નહીં, વા એવો ઉપદેશ પણ આપવો યોગ્ય નથી. તે સંબંધી મહાજ્ઞાની ધર્મધુરંધર ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી કહે છે કે:—

चरित भणी बहुलोकमांजी, भरतादिकनां जेह;
लोपे शुभ व्यवहारनेजी, बोधि हणे निज तेह. सौ०
बहुदल दीसे जीवनांजी, व्यवहारे शिवयोग;
छींडी ताके पाधरोजी, छोडी पन्थ अयोग. सौ०

ઘણા મનુષ્યો લોકમાં ભરત, મરૂદેવા, પ્રમુખનાં ચરિત્ર કહીને, જે સાધુ થવા રૂપ તથા અન્ય જે શુભ વ્યવહાર તેને લોપે છે, તે સમકિતનો નાશ કરે છે. એકાન્તવાદી એમ કહે કે “ ભરત, મરૂદેવી માતા વિગેરેએ સાધુપદ ક્યાં અંગીકાર કર્યું હતું ? કેવળ આત્મશુદ્ધિથીજ કેવલજ્ઞાન પામ્યા, તો વ્યવહારનું શું કારણ છે. ” “ સાધુ થવાની કંઇ જરૂર નથી. આત્મશુદ્ધ સ્વભાવમાં રમણતા કરીશું, એટલે મુક્તિ થશે. ” એમ કહેનારા વ્યવહારમાર્ગનો નાશ કરે છે. કારણ કે ઘણા દળ અર્થાત્ અનેક મનુષ્યો, વ્યવહારથી શિવ

ચોગ્ય દિસે છે. તે માટે સાધુ થવા આદિ વ્યવહારે તે રાજમાર્ગ છે. એ પાધરો માર્ગ છંડીને, જે છીંડીનો એટલે ગલીકુંચીનો માર્ગ શોધે છે, તે જીવો અયોગ્ય જાણવા. ગૃહસ્થશ્રાવકપદ કરતાં સાધુપદ મોટું છે. માટે વ્યવહારને મૂકી, નિશ્ચયનય એકાંતે અંગીકાર કરી, જે જીવો સાધુમાર્ગનો નિષેધ કરે છે, વા સાધુ થયા વિના શ્રાવકઅવસ્થાથી એકાંતે મુક્તિની ઇચ્છા રાખે છે, તેઓ અયોગ્ય જાણવાં. श्री ओघनिर्युक्तिमां કહ્યું છે કેઃ—

गाथा.

निस्थय मवलंबंता, णिच्छयओ णिच्छयं अयाणंता;
णासंति चरणकरणं, बाहिरकरणाकसा. १ इति

વળી શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કેઃ—

तुरंग चढी जेम पामीएजी. वेगे पुरनो पन्थ;
मार्ग तेम शिवनो लहेजी, व्यवहारे निर्ग्रन्थ. सौ०

ઘોડા ઉપર ચઢીને જેમ વેગે પુર પામીએ, તેમ વ્યવહારે કરી નિર્ગ્રંથ, શિવપુરમાર્ગ લહે છે. માટે નિર્ગ્રંથ થવાની ઘણી આવશ્યકતા છે, ગૃહસ્થાવાસમાં કેવળજ્ઞાન ઉપજે છે, તોપણ રજોહરણ અને મુખવસ્ત્રિકારૂપ સાધુનો વેષ અંગીકાર કર્યા વિના, દેવતાઓ કેવલજ્ઞાનીને વાંદતા નથી. જ્યારે કેવલજ્ઞાની રજોહરણ અને મુખવસ્ત્રિકારૂપ

સાધુવેષ ધારણ કરે છે, ત્યારે દેવતા વિગેરે કેવળજ્ઞાનીને વંદન કરે છે. તેથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે સાધુપણું અંગીકાર કરવાની આવશ્યકતા છે. સાધુ થવાની શ્રાવક, પ્રતિદિન ભાવના કરે, બોલવામાત્ર નહીં પણ અંતઃકરણથી સાધુ થવાનો શ્રાવક મનોરથ કરે. પંચમગુણઠાણું દેશવિરતિ શ્રાવકનું છે, અને છઠું ગુણઠાણું સર્વવિરતિ મુનિરાજનું છે, માટે શુદ્ધવ્યવહારના અભિલાષીજીવોએ સર્વવિરતિપદ અંગીકાર કરવું જોઈએ.

ધર્મનીધુરાના ધારણ કરનાર સર્વઉપાધિ ત્યાગ કરી પંચમહાવ્રત ધારણ કરનારા મુનીશ્વર જાણવા. સંપ્રતિપંચમકાળમાં સુવિહિતસાધુનું શરણ વિશેષતઃ ઉપકારી છે. એવા મુનિરાજનેપુનઃ પુનઃ નમસ્કાર થાઓ. તેમના સ્તવન ધ્યાન શરણથી મંગલમાલા પ્રગટે છે.

दुहा.

शासन चाले साधुथी, श्रावक भक्त कहाय;
नमो नमो निर्ग्रंथने, नरपति सेवे पाय. ११२
पार्श्वमणि श्रीसद्‌गुरू, उपकारी शिरदार;
नमो नमो निर्ग्रंथने, धर्मदान दातार. ११३

જૈન વીતરાગશાસનના પ્રવર્તક સાધુ છે. આચાર્ય

ઉપાધ્યાય, સ્થવિર વિગેરે પણ સાધુપદમાં સમાય છે, અને શ્રાવક ભકત કહેવાય છે, અને ભકતોનો ઉદ્ધાર તો સ્વામિની આજ્ઞા માનવાથી થાય છે. ગુરૂરૂપસાધુમહારાજે બાહ્ય અને અભ્યંતર એ બે પ્રકારની ગ્રંથીનો ત્યાગ કર્યો છે, માટે તે નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે, એવા નિર્ગ્રંથને પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર થાઓ. નરપતિ, ચક્રવર્તિ અને સુરપતિ પણ, જેમના ચરણકમલ સેવે છે, એવા નિર્ગ્રંથને નમસ્કાર કરવાથી ચારિત્રમોહનીયનો નાશ થાય છે, અને આત્મા ચારિત્રસન્મુખતાને ભજે છે. જેણે સમકિતદાન આપ્યું છે, એવા સાધુરૂપસદ્‌ગુરૂપાર્શ્વમણિસમાન છે. જેમ પાર્શ્વમણિનો સંયોગ થતાં, લોહ સુવર્ણતાને પામે છે; તેમ સદ્‌ગુરૂ મુનિરાજની સંગતિથી, જીવરૂપલોહ તે પરમાત્મરૂપસુવર્ણતાને પામે છે. સર્વઉપકારીશિરોમણિ સદ્‌ગુરૂ મુનિરાજ છે. અન્નદાન, વસ્ત્રદાન, પ્રાણદાન, અનુકંપાદાન, ઉચિતદાન, સુપાત્રદાનાદિ સર્વ દાનોમાં સમકિતનું દાન તે મોટામાં મોટું છે. એવા સમકિતદાનદાતાર તથા ચારિત્રદાન દાતાર નિર્ગ્રંથને પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર થાઓ. ધર્મદાન દાતાર સદ્‌ગુરૂનું જેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું ઓછું છે. સદ્‌ગુરૂનો વિનય કેવી રીતે કરવો, તે સંબંધી વિશેષ વર્ણન અસ્મદીયકૃત અનુભવપચિશી નામના ગ્રંથમાંથી જોઇ લેવું.

दुहा.

समकितदाता सेवतां, नमतां पाप प्रणाश;
विनयभक्ते आराधतां, मुक्तिपुरीमां वास. ११४
शाश्वतपन्थ न ओळखे, विनयभक्तिथी हीन;
गुर्वाज्ञा विन प्राणिया, भमता दुःखिया दीन. ११५
गुर्वाज्ञाए धर्म छे, गुर्वाज्ञाए ध्यान;
नगुरा जननुं फोक छे, तप जप किरिया दान. ११६
खप जो शिवपुर मार्गनो, तो शिक्षा तव भव्य;
गुर्वाज्ञाए धर्म छे, संयम सहु कर्त्तव्य. ११७
जिनआणा गुरुआणमां, गिरुआ गुरु सदाय;
नमो नमो श्रीसद्गुरु, प्रेमे प्रणमो पाय. ११८
गुरुगमनाणदशा ग्रही, शाश्वतपन्थ चलाय;
शुद्धपरिणति, आतमनी, सहजपणे वर्ताय. ११९

શ્રી સમ્યક્ત્વદાતા સદ્‌ગુરૂરાજનું સેવન કરતાં, અને તેમને નમસ્કાર કરતાં, અનંતભવનાં પાપ નાશ પામે છે. શ્રી સદ્‌ગુરૂમુનીશ્વરનું વિનયભક્તિથી આરાધન કરતાં, આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપનો ભોક્તા થઇ, મોક્ષસ્થાનમાં વાસ કરે છે. રાજાની પદવી મળે. ચક્રવર્તિની પદવી પણ સુભાગ્યયોગે મનુષ્યને સંપ્રાપ્ત થાય છે, સુર તથા

સુરપતિની પદવી પણ પુણ્યદ્વારા સંપ્રાપ્ત થાય છે, પણ જગતમાં સદ્દગુરૂની પ્રાપ્તિ થવી મહા દુર્લભ છે. મોક્ષમાર્ગારાધક શ્રી સદ્દગુરૂની જે જે અંશે હૃદયમાં ભક્તિ છે, તે તે અંશે મનુષ્ય ધર્માધિકારી થઇ શકે છે. શ્રી શિષ્યની ઉપર ઉપરની હલદરના રંગ જેવી વિનયભક્તિથી શ્રી સદ્દગુરૂ સંતુષ્ટ થતા નથી. કિંતુ તેઓ ચોલમજીઠના જેવી વિનયભક્તિથી શિષ્યની યોગ્યતા સમજી સંતુષ્ટ થઇ તેને યથાક્રમતત્ત્વોપદેશે તત્ત્વમાર્ગમાં પ્રેરે છે. વિનય ભક્તિદ્વારા ભવ્યશિષ્યોએ સદ્દગુરૂની ઉપાસના કરી, મનની વિકલ્પસંકલ્પશ્રેણિને દૂર કરી, આત્મસાધક બનવું. બાવનાચંદનસમશીતલ વચનોથી શ્રી સદ્દગુરૂ, શિષ્યોનાં કષાયથી સંતપ્ત હૃદયને શાંત કરે છે. શ્રી સદ્દગુરૂવર્યના મુખદર્શનથી તથા તેમની તત્ત્વામૃતવાણીથી, શિષ્યોનાં પાપી હૃદય ગંગાજલની પેઠે નિર્મલ થાય છે. કેટલાક શ્રદ્ધાહીન અજ્ઞમનુષ્યોના મનમાં, શ્રી સદ્દગુરૂને તેમના મનુષ્યસ્વરૂપે દેખી, તથા પોતાનીપેઠે ખાતા પીતા દેખી તેમનાપર શ્રદ્ધા થતી નથી, તેમના મનમાં એવા વિચારો આવે છે કે શ્રી સદ્દગુરૂને આપણા જેવું શરીર હોય છે; પણ તેઓ અજ્ઞતાથી શ્રી સદ્દગુરૂની આત્મોન્નતિ સમજી શકતા નથી. અંધકારથી પ્રકાશદર્શન થતું નથી, તેમ અજ્ઞાનીથી જ્ઞાનિસદ્દગુરૂનું આભ્યંતરસ્વરૂપ સમજી શકાતું નથી.

તેથી તેઓ મોટી ભૂલ કરે છે. સમજુભવ્યશિષ્ય, શ્રી સદ્ગુરૂની આત્મનિષ્ઠા તથા આત્મધર્મસાધકવ્યવહારિક ધર્માચરણ દેખી, શ્રદ્ધાભકિતદ્વારા સદ્ગુરૂ ઉપાસના કરે છે, અને તેથી મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરી, અનંતશાશ્વતસુખમય બની કૃતકૃત્ય થાય છે.

વિનય તથા ભકિતથી હીન, નગુરા, શંકાશીલ, અજ્ઞશિષ્ય, સદ્ગુરૂઆજ્ઞા વિના શાશ્વતપન્થને ઓળખી શકતા નથી, અને હરાયા ઢોરની પેઠે જ્યાં ત્યાં ધર્મબુદ્ધિ ધારણ કરીને, ચોરાશી લક્ષજીવયોનિમાં દીન તથા દુઃખીયા થઇને પરિભ્રમણ કરે છે. માટે ભવ્યજીવોએ શ્રીસદ્ગુરૂની આજ્ઞા મસ્તકે ચઢાવવી. કારણ કે ગુરૂની આજ્ઞાએ ધર્મ છે. ગુરૂની આજ્ઞાએ ધ્યાનની સાફલ્યતા છે. જે નાસ્તિક અલ્પજ્ઞ કુળાચારથીજ માત્ર ધર્મ માનનારા લોકો છે, એવા નગુરાજનનું તપજપાદિ સર્વ અનુષ્ઠાન સફળ થતું નથી. હે ભવ્ય ! જરા માધ્યસ્થચિત્તથી બોધ શ્રવણ કરી, મનમાં વિચારીશ તો પૂર્વોકતવચનનું રહસ્ય હૃદયમાં ઉતરશે. હે શિષ્ય ! તને જો મોક્ષમાર્ગની ચાહના હોય તો ત્હને એક વજ્રલેખ સમાન ઉપાય બતાવું છું. તે આ છે કે—સંયમ તપ જપાદિધર્મ, ગુરૂની આજ્ઞાએ કરવાયોગ્ય છે. સદ્ગુરૂની આજ્ઞાએ સર્વ ધર્મક્રિયાની સાફલ્યતા સમજવી.

શ્રી જીનાજ્ઞાધારક સુવિહિત ધર્મક્રિયાકારક તથા પ્રવર્તક

ગીતાર્થ સદ્‌ગુરૂ મુનિરાજની આજ્ઞામાં, જીનેશ્વરની આજ્ઞા પણ સમાય છે. જેમકે લોર્ડ ગવર્નર જનરલની જેણે આજ્ઞા ઉત્થાપી, તેણે શહેનશાહની આજ્ઞા ઉથાપી, અને જેણે લોર્ડ ગવર્નર જનરલની આજ્ઞા માની, તેણે શહેનશાહની પણ આજ્ઞા માની. અર્થાત્ લોર્ડની આજ્ઞામાં શહેનશાહની આજ્ઞા સમાઇ ગઇ. શ્રી તીર્થંકર ભગવાને કહ્યું છે કે જે જે કાળે, દ્રવ્યક્ષેત્રાનુસારે, જીનાજ્ઞાપ્રતિપાલક સુવિહિતસૂરિ હોય તે તેતે દ્રવ્યક્ષેત્ર કાલાનુસારે, સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક શ્રાવિકાના હિતને અર્થે, કલ્યાણનેઅર્થે, ધર્માર્થે, શાસનોન્નતિઅર્થે જે જે આજ્ઞા કરે, તે મારી આજ્ઞાજ સમજવી. તેમ અનુભવમાં પણ આવે છે. તેમ શ્રી સદ્‌ગુરૂની આજ્ઞામાં પણ જીનાજ્ઞાનું પ્રતિપાલન આવી જાય છે. માટે ભવ્યશિષ્યોએ સ્વચ્છંદતાનો ત્યાગ કરી, ગુરૂઆજ્ઞામાં પ્રવર્તવું. ધર્મદાનથી સદ્‌ગુરૂ મહાન્ છે, માટે તેમની ભક્તિ બહુમાનમાં જેટલી ઓછાશ, તેટલી જ ધર્મન્યૂનતા તથા ભાગ્યહીનતા જાણવી. જંગમ કલ્પવૃક્ષ; કામકુંભ, ચિંતામણિ રત્નસદૃશ, ધર્મમૂર્તિ શ્રી સદ્‌ગુરૂને મન વચન અને કાયાથી પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર થાઓ. પ્રેમથી તેમના ચરણ કમળને નમસ્કાર કરવો. પૂર્વોક્ત સદ્‌ગુરૂગમથી જ્ઞાનદશા ગ્રહણ કરીને, શાશ્વત મોક્ષમાર્ગમાં ગમન કરી શકાય છે. જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીની સાપેક્ષપણે સાધ્ય સિદ્ધિમાં પ્રવૃત્ત થએલ આત્મા, ઉપશમભાવ,

ક્ષયોપશમભાવ, અને ક્ષાયિકભાવની ઉપાસના કરતો છતો, આત્માની શુદ્ધપરિણતિને સહેજે ઉત્પન્ન કરે છે. આત્મિક શુદ્ધપરિણતિનો ઇચ્છક આત્માનંદિભવ્યપુરૂષ, પુદ્ગલાનંદને વિષ્ઠાનીપેઠે માને છે, તે માન પૂજા કીર્તિની વાસનાનો હૃદયમાં સ્થાન આપતો નથી. બાહ્ય પૌદ્ગલિક જડવસ્તુઓમાં ઇષ્ટાનિષ્ટ બુદ્ધિને પરિહરી, આત્મામાં સહજ સત્ય સુખમાની, તેને પ્રાપ્ત કરવા ધ્યાનાદિકનું સેવન કરે છે, આત્માનંદીને કોઈ પીડે વા કોપ નિંદા કરે, તોપણ તેના હૃદયમાં રતિ અરતિ ઉત્પન્ન થતી નથી; એવી તેની આત્મ દશા વર્તે છે. મનરૂપી સરોવરોમાં, વિકલ્પ સંકલ્પરૂપ તરંગો, ઉપાધિરૂપવાયુયોગે ઉદ્ભવે છે. જ્યારે ઉપાધિયોગે જે બાહ્યભાવ વર્તે છે, તેનો સાક્ષી અન્તરાત્મા વર્તે છે, અને તેમાં રાગદ્વેષથી પરિણમતો નથી, ત્યારે આત્મા નિર્મલમનનો થઇ શાંતપણે સહજ સ્વરૂપી આત્માનો અનુભવપ્રકાશ અંતરમાં અનુભવે છે. જ્યારે આત્મા, હૃદયરૂપ ક્ષેત્રમાંથી, જડભાવેચ્છારૂપવલ્લિને, મૂળથી ઉદાસીનતારૂપ કોદાળીથી, ઉખેડી નાખે છે, ત્યારે શોક વિયોગાદિ ફળોની પ્રાપ્તિ આત્માને થતી નથી. આત્મા, ધ્યાનવડે પોતાનું ધ્યાન કરતો અદ્ભૂત અનુભવદશાને પ્રગટ કરે છે. ભવ્યોએ આત્મશ્રદ્ધામાં સ્થિર થઇ,અન્તરના ઉપયોગથી સ્વસ્વરૂપની ઉપાસના કરવી.પોતાની આત્મિકશક્તિ પ્રગટાવવા યથાક્રમ ધર્માનુષ્ઠાનની સેવના પ્ર·

तिदिन क्यों करवी. हे भव्यो ! तमो यथाशक्ति प्राप्त ज्ञानद्वारा शुद्ध प्रवृत्ति करता रहो. तमारी शुद्ध प्रवृत्तिनुं स्वरूप अन्यजनो समजे नहीं, तेथी निंदा करे, दोष जुए, तेथी तमे तमारी शुद्ध प्रवृत्तिने निर्दोष ठरावया, दोषी निन्दक जनोनी आगळ कंइ पण प्रयत्न करशो नहीं. दुनिया दोरंगी छे, आज कोइनी आगळ तमारी शुद्ध प्रवृत्ति सिद्ध करी आपी तो वळी काल हजारो पुछशे, ते सर्व मनुष्योनी आगळ तमारी शुद्ध प्रवृत्तिनी साबीती करतां करतां थाकी जवाना, अने वळी तमे निर्दोष थवाने जे इच्छा धरावो छो, तेथीज जाणवानुं के हजी तमोए आत्माभिमुखता प्राप्त करी नथी. जो आत्माभिमुखता प्राप्त करी होय, तो भले कोई तमारी शुद्ध प्रवृत्तिने दोषवाळी कहे, तेथी तमारूं कंइ बगडवानुं नथी. दर्पणमां जे जे वस्तुओनां सारां अगर खोटां प्रतिबिंबो पडे छे, ते जेम दर्पणथी न्यारां छे, तेम कोइ आत्मसाधकपुरूषनी निंदा करे, अथवा स्तुति करे, तोपण तेथी आत्मसाधकने कंइ लागतुं नथी. तमो तमारी शुद्ध प्रवृत्तिअर्थे निःशंक रहो. तमने कोइ सारा अगर खोटा कहे, तोपण तमो जरा मात्र शब्दोच्चारण संबंधी लक्ष आपशो नहीं, तमारी शुद्ध प्रवृत्ति आपोआप सूर्यनी पेठे सर्वत्र प्रकाश करती भव्यजीवोना हृदयने आनंद अर्पशे. शुद्धप्रवृत्ति करनारा पुरूषोनी निंदा करे, एवा मनुष्योनी शुं ओछाश छे ? ना, नथी.

પોતાની નિર્દોષતા સિદ્ધ કરવા માટે અનેક પ્રકારનો પ્રયત્ન કરવો એ એકજાતની નબળાઇ છે. જેને સાંસારિક કીર્તિ વાસનાની ઇચ્છા છે, તેને એમ મનમાં આવે છે કે અરે મને દુનિયા શું કહેતી હશે ? દુનિયામાં મારી પ્રવૃત્તિ સારી શી રીતે ગણાય ? આત્માનંદિભવ્યજીવોને સાંસારિકવાસનાનો અરૂચિભાવ હોવાથી, તેઓ મનમાં જરામાત્ર પણ વિકલ્પ સંકલ્પને અવકાશ આપતા નથી. તમારે પોતાના આત્માની શુદ્ધ દશા પ્રગટ કરવી હોય તો બીજાના સારા અભિપ્રાય સંપાદન કરવાનું કાર્ય આજથી તત્કાળ છોડી દો. અન્ય પુરૂષો તમને સ્વાર્થી, લોભી, ધૂર્ત, કપટી, ધારે તોપણ તેમની દૃષ્ટિમાં સારા ગણાવાનું જરામાત્ર ઇચ્છશો નહીં. મણિને કોઇ મૂલ્યવાન્ કહે, તથા કોઇ અમૂલ્યવાન્ કહે, તોપણ મણિને તેમાંનું કશું લાગતું વળગતું નથી, તેમ આત્માર્થીપુરૂષને કોઇ સારો કહે, અગર કોઇ નઠારો કહે, તોપણ તેથી તેમના મનમાં હર્ષ શોક ઉત્પન્ન થતો નથી. સૂર્યને ઘુવડનું બાળક, અંધકારનો ગોળો કહે, તેથી કંઇ સૂર્યનો પ્રકાશ નાશ પામતો નથી. તેમ તમે હે ભવ્યો ! તમારી આત્મિકશુદ્ધપ્રવૃત્તિનેમાટે સમજજો. તમો કેવલજ્ઞાનીની દૃષ્ટિમાં શુદ્ધપ્રવૃત્તિવાળા છો, એમ જણાવવા ઇચ્છા કરો. તમોએ શ્રી સદ્ગુરૂ આજ્ઞાથી શુદ્ધપ્રવૃત્તિમાર્ગનો નિશ્ચય કર્યો હોય તે તરફ, જગત્‌ના અભિપ્રાય સંબંધી લક્ષ નહીં

દેતાં, આંખો મીંચી એકનિષ્ઠાથી પ્રવૃત્તિ કરજો. શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ દ્વારા પરમાત્માવસ્થાની સિદ્ધિ કંઇ જગતના જીવોને રાજી રાખવાથી થતી નથી, માટે આયુષ્ય અને આસસામર્થ્યનો ઉપયોગ, આત્મશુદ્ધિ માટે પૂર્ણ ધૈર્યથી તથા ઉત્સાહથી કરો. જગતજીવોએ તો શ્રી તીર્થંકર જેવાને પણ નિર્દોષ કહ્યા નથી, તો તમો તો શા હિસાબમાં? આટલી વાત ધ્યાનમાં રાખો કે બીજા તમને કરોડાધિપતિ કહે, તેથી તમારા ઘરમાં કંઇ પચ્ચીસ રૂપૈયા પણ આવવાના નથી. તેમ અન્ય જગજ્જનો તમને સારા કહેશે તો તમારા આત્માની જેવી સ્થિતિ છે, તેથી કંઇ કિંચિત્ પણ વૃદ્ધિ પામવાની નથી, તો પછી મનુષ્યોને વ્યર્થ સંતોષ પમાડવા, તથા તમારા આત્માને વ્યર્થ સંતોષ પમાડવા, મનુષ્ય આયુનો દુરૂપયોગ કેમ કરવો? બીજાઓને મરજીમાં આવે તેમ બબડવા દો. તમારી શુદ્ધ પ્રવૃત્તિથી મંગલમાલા કંઠમાં આરોપાઇ છે, એમ નિશ્શંકરીત્યા સમજજો, આત્મિકશુદ્ધપરિણતિ ઇચ્છનારની યોગ્યતા સામાન્ય પ્રકારની નથી. તેને સોમણની તળાઇમાં શયન કરવાનું નથી. શુદ્ધપરિણતિની તીવ્રેચ્છા, અને તે દ્વારા ઉત્પન્ન થતો અસાધારણ પુરૂપાર્થ, એ બન્નેની અખંડ જાગૃતિથી શુદ્ધપરિણતિના સન્મુખ ગમન થશે. શુદ્ધપરિણતિમાટે સર્વપ્રકારની બાહ્યસુખેચ્છાઓ ત્યજી દેવાની જરૂર છે, ભસવું અને આટો ફાકવો એ બે કામ

સાથે બનતાં નથી, તેમ એક તરફ બાહ્યસુખેચ્છા અને એક તરફ શુદ્ધપરિણતિની પ્રાપ્તિ એ બે સાથે રહી શકે નહીં તેમ બે બની પણ શકે નહીં. નિષ્કામથી જે ભવ્યો શુદ્ધપરિણતિ પ્રાપ્તિઅર્થે પુરૂષાર્થ કરે છે, તેઓ તેની પ્રાપ્તિ અવશ્ય કરી શકે છે. શુદ્ધપરિણતિની પ્રાપ્તિ થવી મહા દુર્લભ છે, એમ સમજી તમારા પગ ઢીલા કરી નાંખશો નહીં. ઉદ્યમ અને ઉત્સાહથી અસાધ્યની પણ સિદ્ધિ થાયછે. ઘણા ગ્રન્થોમાં ટીંટોડી અને ટીંટોડાના ઉદ્યમની અને ઉત્સાહની કથા છે, તે શું તમો ભૂલી જાઓ છો ? ટીંપે ટીંપે સરોવર ભરાય, આ શું હિતશિક્ષા ભૂલી જાઓછો ? ભવ્યજીવો !! ઉદ્યમથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. માટે આત્મજ્ઞાનધ્યાનાદિક અર્થે ઉદ્યમ કરો. તમારા આત્માના જ્ઞાનવિના તમો સ્વદયાના પ્રતિપાલક થઇ શકતા નથી. શ્રી ઉપાધ્યાય પણ કહે છે કે—

जेह राखे परप्राणने, दया तास व्यवहारे;
निजदया विग कहो परदया, होवे कवण प्रकारे. शुद्ध०
लोकविग जेम नगर मेदिनी, जेम जीवविण काया;
फोक तेम ज्ञानविण परदया, जिसी नटतणी माया० शुद्ध०

જે કીડી મંકોડા આદિ પરજીવોના બાહ્યપ્રાણનું રક્ષણ કરવું તે વ્યવહાર દયા છે, અને તે પરદયા કહેવાય છે. પરદયા પણ દ્રવ્યથી અને ભાવથી છે. તેઓની બાહ્ય પ્રાણની

દયા તે દ્રવ્યથી પરદયા અને પરને ઉપદેશથી સમ્યકત્વાદિન પ્રાપ્તિ કરાવવી, તે ભાવથી પરદયા જાણવી. જ્ઞાનરૂપ આત્મદયાવિના પરદયા કેમ હોય ? અર્થાત્ ન હોય. કહ્યું છે કે.

गाथा.

जइ आणणेण चत्तं, अत्तणयं नाणदंसणचरित्तं;
तइआ तस्स परेसु, अणुकंपा नथ्थि जीवेसु. १ ॥

એમ ઉપદેશમાલામાં કહ્યું છે. લોકવિના પૃથ્વી જેમ ઉજ્જડરૂપ ભાસે છે. અને જીવવિના જેમ કાયા ભાસે છે, સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપઆત્મદયાવિના પરદયા તે જેમ નાટકીયાની બાજી ફોક, તેમ ફોક જાણવી. હે ભવ્યો ! પૂર્વોક્તવચનથી હૃદયમાં જણાયું હશે કે આત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા ઘણી છે. તમો સમજ્યાવિના કોને તારવા પ્રયત્ન કરશો ? જ્ઞાનવિના તમો ક્રિયા કોની કરશો ? આત્મજ્ઞાનની સંપ્રાપ્તિ કરવામાં જરામાત્ર આલસ્યનું સેવન કરવું યોગ્ય નથી. આત્મજ્ઞાન, તમને શુદ્ધપરિણતિનું સ્વરૂપ દીપકની પેઠે દેખાડશે, અને આત્મજ્ઞાનથી તમો વિવેકદૃષ્ટિની જાગૃતિ કરી શકશો, આત્મજ્ઞાનથી તમને આત્મશ્રદ્ધા થશે, અને તેથી તમો અખંડપ્રયત્નદ્વારા અનેક પરિસહને સહન કરીને આત્મસૂર્યને લાગેલા કર્મરૂપ વાદળરૂપ

પડદાને ક્ષણમાં ધ્યાનવડે ચીરી નાંખી અનંતજ્ઞાનપ્રકાશ સામર્થ્યને પ્રગટાવશો. તમો હુંપણાના તુચ્છ અભિમાનની સર્વ લાગણીઓમાં પ્રવર્તતી ચિત્તવૃત્તિને શાંત કરી, અચલ શ્રદ્ધાથી આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરજો. શરીરના અને શરીર સંબંધી અનેક ઇષ્ટ અનિષ્ટ સંયોગથી થતા અનેક વિચારનાં કોકડાંને ભૂલી જઇ, કેવલ આત્મસ્વરૂપનોજ વિચાર હૃદયમાં સ્મરણ કર્યા કરજો. બાહ્યભાવનું અહંવૃત્તિનું અભિમાન ભૂલાવી દેઇ, આત્મસ્વરૂપમાં એકાકાર થવાનો અભ્યાસ સેવ્યા કરશો. આવો સબલ આશ્રય પોતાની પાસે છતાં કયાં અન્યત્ર શોધવા પ્રયત્ન કરો છો ? સર્વતઃ કેવળ શુદ્ધઆત્મસ્વરૂપમાં અનન્યપ્રેમભાવથી નિષ્ઠા રાખો. તમે પોતાની શકિતનો પ્રાદુર્ભાવ સ્વયમેવ કરશો. આત્માની શુદ્ધપરિણતિ જાગૃત પામે એવા વિચારનો હૃદયમાં પ્રવેશ થવા દેશો. રાગના, દ્વેષના ઇર્ષ્યાના, અદેખાઇના, કપટના, સ્વાર્થના વિચારોને આજ દિન સુધી કરી તમે હૃદયને અપવિત્ર બનાવી દીધું છે. હવે તમો ખરાબવિચારને દૂર કરો. તમારા હૃદયને તમે પોતાની મેળે દુષ્ટવાસનાઓથી ભરી દીધું છે. તમારા એવા અપવિત્ર હૃદયમાં આત્મપ્રભુનો વાસ થવાની આશા નથી. સ્વ અને પરની દયારૂપ જલથી હૃદય મંદિરને સ્નાન કરાવી નિર્મલ કરો, અને વૈર ઝેર સ્વાર્થનો નાશ અને વૈરાગ્યરૂપ

સાણુથી તમારૂં હૃદય મંદિર સ્વચ્છ કરો. આમ કરવાથી હૃદયમંદિર સ્વચ્છ–પવિત્ર થતાં, તેમાં આત્મપ્રભુને વાસ કરવાની યોગ્યતા આવશે. सोऽहं सोऽहं એ અલખ જાપ દ્વારા આત્મપ્રભુનું સ્મરણ, સ્થિરચિત્તથી પ્રેમભાવી કરશો, તો તેથી આત્મપ્રભુનો હૃદયમંદિરમાં વાસ થશે. ભવ્યો ! ! સમજો કે જ્યાં સ્વચ્છ પવિત્ર સ્થાન હોય, ત્યાં ઉત્તમ જનને બેસવાનું મન થાય છે. જ્યાં સુધી હૃદયમંદિરમાં તૃષ્ણારૂપ ભંગિયેણુ અને ક્રોધરૂપ ભંગીનો વાસો હોય છે ત્યાં સુધી તેવા ખરાબ સ્થાનમાં આત્મપ્રભુ કે જે ત્રિભુવનજનસેવ્યસ્તુત્યપૂજ્ય છે, તે વાસ કરી શકે નહીં. ભવ્યો ! તમારા ગૃહમાં કોહેલું કૂતરૂ પેસેછે, તો તમે કેવા તાડુકીને લાકડીવડે તેને બહાર કાઢી મૂકોછો, કોહેલા કૂતરાને કાઢયા વિના તમને નિરાંત વળતી નથી. ભવ્યો ! તમો તેથી પણ વિશેષ ભૂલ કરો છો. તમારા હૃદયગૃહમાં વિષયવાસનારૂપ કોહેલું કૂતરૂં વસ્યા કરેછે, તેને આજદિનપર્યંત તમે નિરાંતે વસવા દેઇ, તમારૂં હૃદયગૃહ દુર્ગંધિમય કરી નાખ્યું છે. જો તમારા હૃદય મંદિરમાં અનંતશક્તિમય આત્મપ્રભુ સ્થાપવાની ઇચ્છા હોય તો વૈરાગ્યરૂપ લાકડીવડે વિષયવાસનારૂપ કોહેલા કૂતરાને જલદી કાઢી મૂકો, અને પાછું હૃદયમાં લાગજોઇ પ્રવેશે નહીં, તેની સ્મૃતિ રાખો. તમારૂં હૃદયમંદિર પવિત્ર દેખતાં, ધ્યાન ભક્તિથી આકર્ષાએલા આત્મપ્રભુ આપોઆપ બિરાજમાન થશે.

તમારા હૃદયમાં સ્વાર્થરૂપ રાફડો કરી, તેમાં કપટરૂપ કાળો નાગ વસેછે, તેને યુક્તિ પ્રયુક્તિથી દૂર કરજો, હૃદયમંદિર શુદ્ધ નહીં થાય ત્યાં સુધી તમે ગમે તેટલા પ્રયત્ન કરો, પણ કાર્ય-સિદ્ધિ થશે નહીં. તમારૂં હૃદયક્ષેત્ર જ્યાંસુધી અયોગ્યતા મલીનતા રૂપ ખારી માટીથી ખરાબ બન્યું છે, ત્યાં સુધી તેમાં આત્મશુદ્ધપરિણતિરૂપ ફલાર્થે, આત્મોપાસનારૂપ બીજ વાવશો, તો તે નકાસું જવાનું છે. ખારી માટીસમાન દુર્ગુણી હૃદયક્ષેત્રમાં વાવેલું આત્મોપાસનારૂપ બીજ નકાસું જશે. બાહિરથી અનેક પ્રકારનાં ટીલાં ટપકાં છાપ વિગેરે લગાવી માનીલો કે મારા હૃદયમંદિરમાં ભગવાન્ પધાર્યા, પણ આ તમારૂં માનવું મંડુકજટાવત્ તથા મનુષ્યશૃંગવત ફોક છે. જ્યાં સુધી તમો સ્વાર્થઅન્ધ છો, અને વેર ઝેર નિંદા વિશ્વાસઘાત વિગેરે અપકૃત્યોથી હૃદયમંદિરને ખરાબ દુર્ગંધી બનાવતા રહો છો, ત્યાં સુધી ઉપરનાં ટીલાં ટપકાં છાપ વિગેરે લાખો ચિન્હો લગાવો, મેરૂપર્વતની જેટલી ભસ્મ શરીરે ચોપડો, ફોનોગ્રાફયંત્રની પેઠે જડવત્ બની અનેક પ્રકારનું ગાન કરો, પણ તેથી આત્મપ્રભુ સંતુષ્ટ થશે નહીં, અને હૃદયમંદિરમાં વાસ કરશે નહીં, એમ નક્કી સમજજો, હાથીના દાંત ચાવવાના જૂદા અને દેખાડવાના જૂદા. એવી બેભાવવાળી કપટવૃત્તિને તમે હૃદયમાં વાસ કરવા દો છો, ત્યાંસુધી હૃદયમંદિરમાં

આત્મપ્રભુ વાસ કરવાના નથી. જ્ઞાનરૂપ દીપકથી હૃદયમંદિર પ્રકાશવાળું કરો, ભક્તિરૂપ છંટકાવ કરો, ધ્યાનરૂપ ગાદી તકીયા બીછાવી દો, સમતાનાં તોરણ બાંધો, ઉત્સાહ પ્રેમના વિજયવાવટા લટકાવી દો. સોઽહંનાં આમંત્રણપાટીયાં લગાવી દો, પછી જુઓ કે-તમારા હૃદયમંદિરમાં આત્મપ્રભુને પધરાવતાં કેટલીકવાર થાય છે ! જરા માત્ર પણ વાર થશે નહીં. અસંખ્યાતપ્રદેશરૂપ દ્વારિકાનગરી, અને આત્મરૂપકૃષ્ણ જાણો, અને શુદ્ધપરિણતિરૂપ રાધા જાણો. આવી રીતે આત્મરૂપકૃષ્ણ અને શુદ્ધ પરિણતિરૂપ રાધાની સાથે અસંખ્યાતપ્રદેશરૂપદ્વારિકા નગરીમાં ધ્યાનચક્ષુથી દેખો, અને નમન કરો. આત્મસ્વરૂપ કૃષ્ણપ્રભુને હૃદયમંદિરમાં સ્મૃતિપણે સ્થાપવાની યોગ્યતા સંપ્રાપ્ત કરશો, એટલે તમારી ભક્તિના આધીન આત્મસ્વરૂપ કૃષ્ણપ્રભુ અવશ્ય પધાર્યા વિના રહેશે નહીં. આત્મસ્વરૂપ રામ જાણો અભિમાનરૂપ રાવણ જાણો; અયોધ્યાસ્વરૂપઅસંખ્યપ્રદેશ જાણો, શુદ્ધપરિણતિરૂપ સીતા જાણો, જ્ઞાનસ્વરૂપ લક્ષ્મણ જાણો, તૃષ્ણારૂપ સમુદ્ર જાણો, અભિમાનરૂપ રાવણે શુદ્ધપરિણતિ સીતાને હરી, તૃષ્ણારૂપસમુદ્રનીમધ્યે અજ્ઞાનરૂપલંકાનગરીમાં પેઠો એમ સમજો. આત્મપ્રભુસ્વરૂપ રામ છે, તે જ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મણ ભાઇની સાથે, સમતા, સંતોષ, ધૈર્યાદિ યોદ્ધાઓની સાથે,

લંકામાં પ્રવેશ કરી, અભિમાનરૂપ શત્રુને મારી, શુદ્ધ પરિણતિરૂપસીતાને પ્રાપ્ત કરી. હે ભવ્યો ! તમારો આત્મા રામ છે તે શુદ્ધપરિણતિરૂપ સીતાની સાથે હૃદયમંદિરમાં પ્રવેશ કરે, એવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરો. તમારી નિર્મળ મનથી થતી શુદ્ધભક્તિ છે, તે આત્મસ્વરૂપ રામને જ્યાં હશે, ત્યાંથી ખેંચી લાવવાને સમર્થ છે, એમ નક્કી સમજો. તમારો આત્મારામ શરીરની અંદર વ્યાપી રહેલો છે, અસંખ્યાતપ્રદેશરૂપગૃહમાં આત્મસ્વરૂપરામ વસે છે. તેની હે ભવ્યો ! શુદ્ધ ભાવથી ઉપાસના કરો. તમારી ખરા અંતઃકરણથી થતી ઉપાસના, શુદ્ધપરિણતિનો પ્રાદુર્ભાવ કર્યોવિના રહેવાની નથી. સર્વબાહ્યના પદાર્થોમાં ચિત્તવૃત્તિના ભટકવાથી આત્મશક્તિનો પ્રકાશ થતો નથી, અને આત્મિકશુદ્ધપરિણતિના સન્મુખ ગમન થતું નથી— देहं पातयामि वा अर्थं साधयामि દેહને પાડું છું વા અર્થને સાધુ છું. આવી દૃઢ અંતરંગ પ્રતિજ્ઞા વિના, શુદ્ધ પરિણતિનો ઉપાસક આત્મા બની શકતો નથી. દૃઢ નિશ્ચયથી આત્મશુદ્ધતા સેવન કરો. દૃઢનિશ્ચયથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય પ્રગટે છે. દૃઢનિશ્ચયવાળો ભવ્ય, મોડા વહેલો શુદ્ધ પરિણતિની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. આ દ્વાદશાઙ્ગ પોકારીને કહે છે કે આત્મામાં પરમાત્મસ્વરૂપ થવાની શક્તિ છે, માટે હવે તમે પોતાને સિદ્ધકોટિમાં

મૂકવા માટે ઉત્સાહવાન્ થાઓ. જે વસ્તુપર તમે દૃષ્ટિ સ્થાપો છો, તે વસ્તુને ધ્યેયરૂપ કરો છો. આજદિન પર્યંત શુભ વસ્તુમાં અને અશુભવસ્તુઓમાં ઇષ્ટાનિષ્ટબુદ્ધિથી, દૃષ્ટિ સ્થાપી તેને ધ્યેયરૂપે કરી પુણ્ય પાપનું ઉપાર્જન કરી; ચારગતિમાં તેનાં ફળો ભોગવ્યાં. હવે તેવી બાહ્ય ઇષ્ટાનિષ્ટ કલ્પેલી વસ્તુઓ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપી ધ્યેયરૂપે કરવાનું પરિહરીને અન્તર્યામી અસંખ્યપ્રદેશીઆત્મ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપી, તેના સ્વરૂપને ધ્યેયરૂપે કરો. ખરેખર ધ્યેય તથા ધ્યાતા અભેદરૂપ છે, પણ શ્રાવક અવસ્થામાં આવા ક્રમવિના યતિ સાધ્યસિદ્ધિ થતી નથી. આત્માને ધ્યેયરૂપ કરવાથી આત્મ સન્મુખ આવતા જાઓ છો. આ અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત નિયમ છે. રોગી અવસ્થામાં–દુઃખી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં, પણ તમો હું રોગી છું, હું દુઃખી છું, હું ગરીબ છું, એમ ભાવના કરશો નહીં. એવી ખરાબ ભાવના કરવાથી આત્મસ્વરૂપતાથી કરોડો ગાઉ દૂર જાઓ છો. એમ બહિરાત્મ ભાવના કરવાથી અનંત શક્તિવાળી આત્મસત્તાનો લોપ-કરી, બહિરાત્મભાવની દુઃખમય સત્તાને આગળ કરવામાં આવે છે. બહિરાત્મભાવની એવી તુચ્છ સત્તાને જે અવલંબે છે, તે અજ્ઞાની છે, કારણ કે જે બહિરાત્મપણું મિથ્યા છે. તેને તે આગળ કરે છે, માટે તે આત્માનો અશક્ત છે. સુખમય આત્મપ્રભુને હૃદયમંદિરમાં રાખવાને બદલે દુઃખ-

તેજ હૃદયસિંહાસન ઉપર બેસાડવાથી કદિ તે પુરૂષ સહજ શાશ્વતસુખનો ભોક્તા થઈ શકતો નથી. તેવો અજ્ઞ પુરૂષ ચિંતામણિરત્ન મૂકીને કાચનો કડકો ગ્રહણ કરે છે. વળી તે અમૃત મૂકીને વિષનું ગ્રહણ કરે છે. વળી તે કામધેનુ મૂકીને રાસભને ગ્રહે છે. વળી તે પરમેશ્વરનું પૂજન ત્યાગ કરી ભૂતપ્રેતનું પૂજન કરે છે. કારણકે, જ્ઞાન સુખ વિગેરે આત્માના ગુણો છે. રોગ, શોક, દુઃખ, એ આત્માના ગુણો નથી. આત્માના ગુણોનો ત્યાગ કરી, અન્યબહિરાત્મભાવના ધારણ કરે છે, તે અજ્ઞાની છે. તે પુદ્ગલાનંદી હોવાથી આત્મધર્મની ગંધપણ સમજતો નથી, એમ સમજી લેવું. શાતાવેદનીયના સંયોગોમાં અને અશાતાવેદનીયના સંયોગોમાં પણ, તે બે સંયોગોથી આત્માને ભિન્ન ધારીને અન્તરથી આત્માના સુખાદિગુણોની દૃઢનિશ્ચયધૈર્યથી ભાવના કરવી કે જેથી શુદ્ધપરિણતિની પ્રાપ્તિ થાય. હું શરીર છું; પ્રાણી છું, એમ તમારૂં ધારવું મિથ્યા છે, શરીર વા પ્રાણને ધારણ કરનાર વ્યવહારથી આત્મા કથાય છે, પણ નિશ્ચયથી જોતાં આત્મા ભિન્ન છે; અને શરીર પ્રાણ પણ ભિન્ન છે. હું અનંતજ્ઞાન દર્શનચારિત્રમય છું. એવી સતત ભાવના કરવી. આત્મા તેજ પરમાત્મસ્વરૂપ છે, એમ ધ્યાનથી અભેદપણું ચિંતવ્યા કરો કે જેથી અનંતસુખનો પ્રકાશ તમારા અનુભવમાં આવે. તમે શુદ્ધ પરિણતિ પ્રાપ્ત કરવાનો

પ્રયત્ન સેવ્યા કરો. ભવિતવ્યતાને આગળ કરી પ્રયત્ન ત્યાગશો નહીં. શુદ્ધ પ્રયત્ન કોઈપણ શુદ્ધ પરિણામને પમાડશે. શુદ્ધ પરિણતિનો પ્રયત્ન છે, તે શુદ્ધપરિણતિનેજ અર્પવાનો, માટે પ્રયત્ન કરો. હાથ જોડી બેસી રહેવાથી કદિ સારૂં પરિણામ આવનાર નથી. આત્મામાં રહેલા અનંતગુણોનો આવિર્ભાવ કરવાનો છે. માટે જ્યારે જ્યારે જે જે સમય નિવૃત્તિનો મળે, તે તે સમય આત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરો. ધ્યાતા અને ધ્યેય ધ્યાનની ઐક્યતામાં લીન થાઓ. એકક્ષણ પણ આત્મભાવનાના પ્રયત્ન વિના નકામી જવા દેશો નહીં. કારણકે, એકક્ષણમાં પણ આત્માની ઉચ્ચદશા થઇ શકે છે. થોડા સમયનો પણ પ્રયત્નઆત્મમય થવામાં ઉત્તમ સાહાય્ય આપશે. પ્રયત્નમાં શ્રદ્ધા સેવવી, એ પ્રયત્નને અધિક શક્તિમય કરનાર છે, પ્રયત્ન પર શ્રદ્ધાનો ઓપ ચઢતાં, અધિક શક્તિ આત્મામાં ખીલે છે. આત્માનો ધ્યાન પ્રયત્ન સેવતાં, આત્મમય થશો, અને તેમ થતા અખંડ પ્રસન્નતાને પ્રગટપણે અનુભવજ્ઞાનથી અનુભવશો, અને સહજ સ્વરૂપે આત્માની શુદ્ધપરિણતિ પ્રગટ થતાં, નિરંજન નિરાકાર જ્યોતિઃ સ્વરૂપમય થશો.

दुहा ।

कर्मकलङ्क विनाशना, रमतां आतमस्वभाव;
आतमरांम पदांसिता, सोऽहंपदप्रभाव. १२१

सोऽहं सोऽहं ध्यानथी, होवे निर्मल हंस;
कृत्यकृत्यछे आतमनुं, करतां जगप्रशंस. १२२
काया माया वासना, भूली करवुं ध्यान;
अहंवृत्ति भूले यदा, तव पामे शिवठाण. १२३

આત્મિક શુદ્ધ સ્વભાવમાં સ્થિરોપયોગથી રમતાં કર્મ કલંકનો નાશ થાય છે. કરોડો મણનો કાષ્ટનો ઢગલો હોય પણ તેમાં એક અગ્નિનો કણીયો મૂકવાથી, સર્વ કાષ્ઠનો ઢગલો બળીને ભસ્મીભૂત થઈ જાય છે. તેમ અનંતભવનાં કર્મનાં દલિક, આત્માની સાથે લાગ્યાં છે, પણ શુદ્ધોપયોગના એક અંતર્મુહુર્ત ધ્યાનાગ્નિથી સર્વ કર્મ બળીને ભસ્મીભૂત થઇ જાય છે. सोऽहं એ અલખપદને પ્રાપ્ત કરાવે છે. सः એટલે જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રમય પરમાત્મા જે સત્તાએ ઘટમાં વર્તે છે તેજ अहं-હું છું. આત્મામાં પરમાત્મશકિત તિરોભાવે રહી છે, તે વ્યકિતભાવે થાય, એટલે હું પરમાત્મા. ધ્યાનાગ્નિથી સ્વસ્વરૂપે થશે. પરમાત્માની સર્વ સત્તા મારામાં વર્તે છે, માટે હું પરમાત્મા છું. સત્તાનું સોહં એ શબ્દથી ધ્યાન કરતાં, શકિતભાવે સર્વ ગુણો આત્મામાં પ્રગટે છે. सोऽहं શબ્દનો મનદ્વારા જાપ કરવો. અન્તરમાં વૃત્તિરાખીને આત્મગુણનું સ્મરણ કરવું. એમ અહનિશ જાપ કરતાં, પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. અરણિમાં ગુપ્તપણે રહેલી અગ્નિ મથનકરતાં

પ્રગટ થાય છે, તેમ શરીરમાં રહેલો ગુપ્ત આત્મા તેનું ધ્યાન કરતાં આવિર્ભાવે થાય છે. જો તમારે સોઽહં અક્ષરદ્વારા અનક્ષરનું ધ્યાન કરવું હોય તો પ્રથમ યમનિયમનું પ્રતિપાલન કરો તથા આસન દૃઢ કરો. આસન દૃઢ કરીને પ્રાણાયામ શરૂ કરો. રેચક, પૂરક અને કુંભક એ ત્રણ પ્રકારે પ્રાણાયામ છે. પ્રાણાયામથી પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન અને વ્યાન આ પંચ પ્રકારના વાયુની શુદ્ધિ તથા વશતા, થાય છે,

हृदि प्राणो गुदेऽपानः समानो नाभिमण्डले;
उदानः कण्ठदेशे स्यात्, व्यानः सर्वशरीरगः ॥ १

હૃદયમાં પ્રાણવાયુ રહે છે, ગુદામાં અપાનવાયુ રહે છે. નાભિમંડલમાં સમાનવાયુ રહે છે. કંઠદેશમાં ઉદાનવાયુ રહે છે, અને સર્વ શરીરમાં વ્યાનવાયુ રહે છે. વાયુને બહાર કાઢવો, તેને રેચક પ્રાણાયામ કહે છે. વાયુને નાસિકાદ્વારા નાભિઆદિ સ્થાનમાં પૂરવો તેને પૂરક કહે છે. વાયુને ઉદરમાં પુરી, સ્થિરકરવો, તેને કુંભક પ્રાણાયમ કહે છે. આ ત્રણ પ્રકારના પ્રાણાયામ કરવાથી મલની શુદ્ધિ તથા રક્તની શુદ્ધિ થાય છે. પ્રાણાયામની ક્રિયા ગુરૂગમપૂર્વક કરવી જોઈએ. શુદ્ધસ્થાન, એકાંતદેશ, સારી હવા, સારૂ બીછાનું, ચિંતારહિત શરીર, રોગરહિત અવસ્થા, એટલા વાનાંની અગત્યતા છે. ભોજન કર્યા બાદ તુરત પ્રાણાયામનીક્રિયા આરંભવી

નહીં, તેમજ મળમૂત્રની શંકા છતાં, પ્રાણાયામની ક્રિયા કરવી નહીં. સ્વસ્થ ચિત્તવાળા થઇ, તમે સારા આસન ઉપર બેસો, અને સિદ્ધાસન અથવા પદ્માસન વાળો. સિદ્ધા ટટાર બેસો. अर्हँ વા ૐ કાર વા ઈષ્ટગુરૂ દેવનું સ્મરણ પ્રારંભમાં કરો. પશ્ચાત્ એમ સંકલ્પ કરો કે-હું શરીરની શુદ્ધિ માટે પ્રાણાયામ કરૂં છું. પશ્ચાત્ પ્રાણાયામની ક્રિયા શરૂ કરવી. પ્રથમ ડાબી એટલે ઈડાથી ધીરે ધીરે ઉદરમાં પ્રાણવાયુ ભરવો, અને પશ્ચાત્ તેને સ્થિર કરવો, પશ્ચાત્ જમણી નાસિકાથી એટલે પિંગળાથી પ્રાણવાયુને હળવે હળવે બહાર કાઢવો. બે મીનીટનો કુંભક થાય, એટલે પ્રાણાયામની સિદ્ધિ થઇ ગણાશે, સવાર, સંધ્યા ને મધ્યાન્હ એમ ત્રણ કાલે એંશી એંશી પ્રાણાયામ કરો. આરંભમાં પ્રાણાયામ કેટલાક દિવસ કર્યા બાદ, સુષુમ્ણાનું ઉત્થાન થશે, અને સુષુમ્ણાના ઉત્થાનથી આત્મધ્યાન કરવાની યોગ્યતા સંપ્રાપ્ત થાય છે. બે માસ પર્યંત આમ પ્રાણાયામની ક્રિયા કરશો, એટલે તમારા મનની સ્થિરતામાં વૃદ્ધિ થશે. તથા શરીરમાં રહેલો પ્રાણવાયુબિલકુલ શુદ્ધ થઇ જશે. પ્રાણાયામની ક્રિયા કરનારને સૂચના કે, તેણે દુધ વિગેરે પદાર્થનું ભક્ષણ કરવું. કઠીન અને કઠોળ તથા પચે નહીં એવા પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. દારૂ અને માંસનું ભક્ષણ કરનારને તો પ્રાણાયામની સિદ્ધિ થતી નથી. પ્રાણાયામની ક્રિયા કરનારાએ નિયમિત ભોજન

તથા જલ વાપરવું જોઇએ, યોગનાં પુસ્તકોનું વિશેષતઃ વાચન તથા શ્રવણ કરવું. સંસારની ઉપાધિયોથી શોક ચિંતા થાય તેમ પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં. મનુષ્ય સંસર્ગ વાર્તાલાપ વિગેરે ઉપાધિસંયોગોથી બનતા પ્રયત્નથી દૂર રહેવું. બેમાસ પશ્ચાત્ કેવલકુંભકની ક્રિયા શરૂ કરવી. કેવલકુંભકથી ચિત્તની અપૂર્વ ઉત્સાહશક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે. પૂર્વોક્ત પ્રાણાયામ કરતાં પણ કેવલકુંભકથી ચિત્તની સ્થિરતા વિશેષ થાય છે. શરીરની નીરોગતા વૃદ્ધિ પૂર્વક, વાત પિત્ત કફની સામ્યતા પ્રગટે છે. વળી કેવળકુંભકથી છાતીના રોગ, ક્ષયરોગ, શ્વાસરોગ, વિગેરેનો ક્ષય થાય છે. કેવળકુંભકની ક્રિયાથી મનને શ્રમ લાગે છે, અને તેથી મનમાં અનેક પ્રકારના વિચાર ઉઠતા બંધ થઇ જાય છે. કેવળકુંભકની ક્રિયાથી શરીર હલકું થાય છે, અને ચાલતાં શ્રમ લાગતો નથી. શરીરમાં આહારનું પાચન કેવળકુંભકની ક્રિયાથી સારી રીતે થાય છે, વળી કેવળકુંભકની ક્રિયાથી સ્વપ્નમાં વીર્યનું સ્ખલન થતું હોય છે, તે બંધ પડે છે, અને ઉર્ધ્વરેતાપણું પ્રાપ્ત થાય છે. કેવળકુંભકની ક્રિયા, ગુરૂની પાસે રહી કરવી. પોતાની મેળે ડહાપણ વાપરી કેવલકુંભકની ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થવું નહિ. કહ્યું છે કે-દેખાદેખી સાધે જોગ, પડે પિણ્ડ કે વાધે રોગ. હવે કેવળકુંભકની ક્રિયામાં પ્રાણાયામની પેઠે સર્વ વિધિ સાચવી શુભ આસન

ઉપર બેસી નાસિકાથી પ્રાણુવાયુ લેવો, બંધ કરવો. યથા-શક્તિ ઉદરમાં તથા છાતીમાં વાયુ રોકવો. પશ્ચાત્ ધીરે-ધીરે પ્રાણુવાયુને નાસિકાદ્વારા નીકળવા દેવો. આમ સવાર, મધ્યાન્હ, અને સંધ્યા તથા મધ્ય રાત્રી એમ એકેક વખતે વીશ વીશ એને તેથી ઉપર ત્રીશ ત્રીશ પ્રાણાયામ કરવા. ઘી તથા દુધ વિશેષ વાપરવું. બે માસ પર્યંત આ પ્રમાણે સતત ક્રિયા કરવાથી, કેવળકુંભકની સામાન્યતઃ સિદ્ધિ થઇ ગણાય છે. આ ક્રિયામાં તે પ્રસંગે શરીરાદિકને અનુસરી, જે જે ફેરફાર કરવા પડે તે ગુરૂ કરાવી શકે છે. લોમ તથા વિલોમ એમ બે પ્રકારના પ્રાણાયામ કહ્યા છે, તથા શ્રી હેમચંદ્ર વિરચિત યોગશાસ્ત્રમાં સાત પ્રકારના પ્રાણાયામ કહ્યા છે. યથા—

શ્લોક.

प्राणायामो गतिच्छेदः, श्वासप्रश्वासयोर्मतः;
रेचकः पूरकश्चैव, कुंभकश्चेति स त्रिधा. १
प्रत्याहारस्ततः शांत, उत्तर श्चाधरस्तथा;
एभिर्भेदै श्चतुर्भिश्च, सप्तधा कीर्त्यते परैः २

રેચક, પુરક, કુંભક, પ્રત્યાહાર, શાંત, ઉત્તર, તથા અધર એ સાત પ્રકારના પ્રાણાયામ છે. રેચક પુરક વિગેરેનું ફળ દર્શાવે છે.

श्लोक.

रेचकादुदरव्याधेः कफस्य च परिक्षयः,
पुष्टिः पूरकयोगेन, व्याधिघातश्च जायते. १
प्राबल्यं जाठरस्याग्ने, दीर्घश्वासमरुज्जयो;
लाघवं च शरीरस्य, प्राणस्य विजये भवेत्. २
रोहणं क्षतभंगादे, रुदराग्नेः प्रदीपनम्;
वर्चोल्पत्वं व्याधिघातः समानापानयोर्जये. ३
उत्क्रान्तिर्वारिपंकाद्यै, श्चावाधोदाननिर्ज्जये;
जये व्यानस्य शीतोष्णा,-संगः कांतिररोगता. ४
यत्र यत्र भवेत्स्याने, जंतो रोगः प्रपीडकः
तत्शान्त्यै धारयेत्तत्र, प्राणादिमरुतः सदा. ५

રેચકથી ઉદરવ્યાધિનો તથા કફનો નાશ થાય છે. પૂરકથી શરીરની પુષ્ટિ થાય છે, તથા વ્યાધિનો નાશ થાય છે. પ્રાણવાયુનો વિજય કરે છ તે, જઠરાગ્નિનું પ્રાબલ્ય વૃદ્ધિ પામે છે, તથા દીર્ઘશ્વાસ લેઈ શકાય છે. શરીરની લાઘવતા થાય છે, તેમજ સમાનવાયુ તથા અપાનવાયુનો વિજય કરે છતે, ક્ષતભંગાદિકનું મળી જવું થાય છે. ઉદરાગ્નિનું પ્રદીપન થાય છે. અલ્પવિષ્ટા, વ્યાધિઘાત વિગેરે શારીરિકલાભની સંપ્રાપ્તિ થાય છે.

ઉદાનપ્રાણ વાયુના જયથી જલમાં ડૂબી શકતો નથી.

જલધિ વિગેરેમાં સુખે કરી તરી શકે છે, તથા જલની બાધા થતી નથી. વળી શાસ્ત્રમાં પંચ પ્રકારના પ્રાણવાયુના જય કરવા માટે બીજમંત્ર કહ્યા છે. પ્રાણવાયુનો જય કરવા માટે યૈં એ મંત્રનો હ્રદયમાં જાપ કરવો, તેથી હૃદયકમળની શુદ્ધિ થશે, અને રાજસ તથા તામસબુદ્ધિનો નાશ થશે. સાત્વિક બુદ્ધિનો પ્રાદુર્ભાવ થશે. અપાનવાયુનો જય કરવા રૈં મંત્રનો જાપ કરવો. ગુદાસ્થાનમાં ચિત્તવૃત્તિ રાખી બીજમંત્રનું સ્મરણ કરવું. સમાનવાયુનો જય કરવા નાભિકમલમાં પૈં બીજ મંત્રનું સ્થિર વૃત્તિ પૂર્વક સ્મરણ કરવું. ઉદાન વાયુનો જય કરવા કંઠ દેશમાં ક્લૈં બીજમંત્રનું સ્મરણ કરવું અને વૃત્તિનું સ્થાપન પણ ત્યાંજ કરવું. વ્યાનવાયુનો જય કરવા સર્વશરીરમાં ક્રૌં બીજ મંત્ર પૂર્વક વૃત્તિનું પ્રતિદિન એકેક કલાક સ્થાપન કરવું. જે જે સ્થાને મનુષ્યોને વિશેષ પીડાકારક રોગ થયો હોય, તે તે સ્થાને શાંતિને માટે સદા ત્યાં પ્રાણાદિપ્રાણવાયુ ધારણ કરવો. છાતીના રોગવાળા મનુષ્યોએ કેવળકુંભક કરી, સંકલ્પ કરવો કે હૃદયરોગ નાશ પામો. એમ કહી છાતી ઉપર હાથ ફેરવવો, એમ પ્રતિદિન અર્ધકલાક પર્યંત ક્રિયા કરવાથી, થોડા માસમાં રોગ નાશ પામે છે. આ સર્વ ક્રિયા ગુરૂની પાસે રહી કરવી. મલશોધક પ્રાણાયામ વિગેરે ઘણી પ્રકારના પ્રાણાયામ છે. વિસ્તારના ભયથી અત્ર વિશેષ વર્ણન કર્યું નથી.

બાહ્યપ્રાણાયામનું આ પ્રકારે સામાન્યસ્વરૂપ દર્શાવી, આભ્યંતર પ્રાણાયામનું વર્ણન કરે છે. આભ્યંતર પ્રાણાયામનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. બહિરાત્મભાવ જે શરીર, મન, વાણીમાં આત્મબુદ્ધિ, તથા પરવસ્તુમાં આત્મભાવ, જડ અને ચૈતન્યનો અવિવેક, પૌદ્ગલિકભાવમાં તન્મયપણું, તે રૂપ જે બહિરાત્મભાવ, તેનો ત્યાગ કરવો. અજ્ઞાનદશાથી ચેતન, પરવસ્તુમાં મોહથી લપટાયો, અને પરવસ્તુમાં અહંમમત્વ બુદ્ધિ ધારણ કરી તેમાં પરિણમી, પોતાનું ભાનભૂલ્યો અને જન્મજરાનાં દુઃખ પામ્યો. હવે ગુરૂના બોધથી ભેદ દૃષ્ટિ જાગતાં તેનો ત્યાગ ભાવ કરવો તેજ આભ્યંતર રેચક જાણવો, તથા આત્માને જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિ ગુણોથી પૂરવો તે પૂરક જાણવો. જો કે આત્માના જ્ઞાનાદિ અનંતગુણો આત્મામાંજ અનાદિકાળથી અસ્તિભાવે રહ્યા છે. તેનો નાશ નથી, પણ આત્માના અસંખ્યપ્રદેશે અનંતિ અનંતિ કર્મની વર્ગણાઓ લાગી છે, તેથી આત્માના ગુણોનું આચ્છાદન થયું છે, અને તે અનાદિકાળથી તિરોભાવે વર્તે છે, તે ગુણોને નિજગુણરમણતાથી આવિર્ભૂત કરવા, ઉપશમભાવ તથા ક્ષયોપશમભાવ તથા ક્ષાયિકભાવથી આત્મગુણોને પ્રગટાવવા, તથા જેથી તે ગુણો પ્રગટે, એવા હેતુઓનું સેવન કરવું, તેને આભ્યંતરપ્રાણાયામ કહે છે. તથા ઉપશમભાવે વા ક્ષયોપશમભાવે જે ગુણ પ્રાપ્ત થયા તેને સ્થિર કરવા તે આભ્યંતર કુંભક પ્રાણાયામ જાણવો. હવે

પ્રાણાયામનું સ્વરૂપ કહ્યા બાદ પ્રત્યાહારનું સ્વરૂપ કહે છે. પાંચ ઇન્દ્રિયોના શબ્દાદિક ત્રેવીશ વિષય છે તેની સાથે મન જોડે નહીં. બહિરાત્મભાવદૃષ્ટિને, પરિહરીને, અન્તર દૃષ્ટિથી લક્ષ્યભૂત સાધ્યને સાધે. અન્તર આત્મસ્વરૂપમાં એક સ્થિર વૃત્તિથી ઉપયોગ રાખે. અન્તરદૃષ્ટિથી આત્માસંખ્ય પ્રદેશમાં ઉપયોગ રાખે; તત્ત્વજ્ઞાનથી ઔદયિકભાવમાં રાચે-માચે નહિં, સંસાર વૃદ્ધિના ઉપયોગને અસાર જાણે, આશ્રવ હેતુઓના સેવનથી દૂર રહે. પુદ્‌ગલખેલમાં નિઃસારત્વ સમજી, તેમાં પ્રેમ ધારણ કરે નહીં. ઇત્યાદિ પ્રત્યાહારનાં લક્ષણ જાણવાં. પ્રત્યાહાર કરનાર પુરૂષ સ્વસ્વરૂપનો વિલાસી હોય છે. દર્શનચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષયોપશમ તથા ઉપશમ ભાવ પ્રત્યાહારથી વૃદ્ધિ પામે છે. આત્માના ગુણપર્યાયનો વિચાર કરવો. આત્માના સ્વરૂપને ઉપયોગ પૂર્વક હૃદયમાં ધારણ કરવું, તેને ધારણા કહે છે. ધારણામાં તત્ત્વનો સ્થિર વિચાર હોય છે, અને આત્માવિષે નિવિડ ધારણા હોય છે. સમ્યગ્ તત્ત્વવિના એકાંત શ્રુતશાસ્ત્ર ઉપર વાસના હોતી નથી. હજારો સંસારનાં કાર્ય કરતાં છતાં પણ વ્હાલા પતિનું સ્મરણ મનમાં સ્ત્રીને જેમ હોય છે, તેમ ધારણાના અભ્યાસી આત્માર્થિ જીવોનું સ્યાદ્વાદવાણીપ્રરૂપિત તત્ત્વસ્વરૂપમાં લક્ષ્ય વર્તે છે. ધારણાસાધકભવ્યજીવોને સંસારના હેતુઓ ઉપર રાગ તથાદ્વેષ થતો નથી. અર્થાત્ તેઓ સમભાવે વર્તે છે. ધારણાથી

આત્માની ઉન્નતિ થાય છે. તે બતાવે છે. માયા સમુદ્રને ધારણાવંત પુરૂષ ઓલંઘે છે, ધારણા ધારી ભવ્ય, અવિદ્યાના પ્રપંચોથી અન્તરમાં ન્યારો વર્તે છે. ધારણા સાધક ઇન્દ્રિયનાં સુખને દુઃખ કરી જાણે છે. હવે ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહે છે. સાલંબન અને નિરાલંબન એમ બે ભેદે ધ્યાન છે. નાભિ, હૃદય, કંઠ, નાસિકાગ્રભાગ, ભ્રકુટી, બ્રહ્મદ્વાર વિગેરેમાં ચિત્તવૃતિ ઠરાવી, આત્મસ્વરૂપનું જે ધ્યાન કરવું તેને સાલંબન ધ્યાન કહે છે. તથા સોऽहं, हंस, अर्हं, तत्त्वमसि આદિ પદથી તત્ત્વસ્વરૂપ વિચારવું, તેને પણ સાલંબન ધ્યાન કહે છે. તથા જીનેંદ્રભગવાન્‌ની પ્રતિમા આગળ બેસી. જીનેંદ્રના ગુણોનું એક સ્થિરચિત્તથી સ્મરણ કરવું, તેને પણ આલંબનધ્યાન કહે છે. બાહ્ય તથા અંતરનું અવલંબન કરી, આત્મગુણનો આવિર્ભાવ થાય, એવું જે ચિંતવવું તે સાલંબન ધ્યાન કહેવાય છે. નિરાલંબન ધ્યાનમાં ફકત આત્મદ્રવ્યનુંજ ચિંતવન હોય છે. વળી, પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત એમ ચાર ભેદ ધ્યાનના કહ્યા છે. તેનો વિસ્તાર અત્ર કર્યો નથી. ધ્યાનથી અનંતસુખનો અનુભવ થાય છે. ધ્યાનથી નિર્મળ બોધ પ્રગટે છે. પરવશતામાં દુઃખ, અને સ્વવશતામાં સુખ છે, એમ ધ્યાનથી પૂર્ણ વિશ્વાસ પ્રગટે છે. જેમ નાગરનું સુખ પામર જાણી શકતો નથી, તેમ અનુભવ

વિના ધ્યાનનું સુખ અજ્ઞાની પામર જનો, જાણી શકતા નથી. ધ્યાન પશ્ચાત્ સમાધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. આત્મસ્વભાવમાં પૂર્ણ પ્રવૃત્તિથી સમાધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. સમાધિની પ્રાપ્તિ થતાં, ચંદન સમાન શીતલ વચનની પ્રાપ્તિ થાય છે. પશ્ચાત્ ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ છે તે વિષયાદિકમાં રાગાદિકભાવે થતી નથી. નિર્વિકલ્પ સમાધિથી નિર્વિકલ્પ આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે. બહિરાત્મભાવનો સર્વથા પ્રકારે નાશ થતાં આત્મસ્વરૂપમાં સર્વથા પ્રકારે રમણતા થવાથી આત્મા અનંતસુખનો ભોક્તા થાય છે. નિર્વિકલ્પસમાધિના ભોક્તા યોગિયો અનંત અખંડ આનંદનો ભોગ કરે છે. સમાધિપ્રાપ્ત થતાં સર્વગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. અહો! ધન્ય છે સમાધિભાવ પામેલા યોગિઓને કે જેઓ સદાકાળ પૂર્ણાનંદને ભોગવે છે; આત્મભાવમાં રમણતા કરનારા જ્ઞાનધ્યાન સમાધિમંત મહાત્માઓની સંગતિથી આત્માભિમુખતાની અંશે અંશે પ્રાપ્તિ થાય છે, અને અનુક્રમે આત્મોન્નતિની શ્રેણિયે ચઢી, આત્મા પરમાત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. પૂર્વોક્ત યોગની રીતિથી આત્મા યોગાભ્યાસ કરી, આત્માનંદનો ભોગી બને છે, શ્રીચિદાનંદજી મહારાજ કહે છે કે—

थीरकरी पंचनिज वायुकुं प्रचार करे,
भेदे षट्चक्र अवक्रगति पाइके;

प्राणायामजोग सप्तभेदको स्वरूप लही.
रहत अडोल वंकनालमें समायके,
देहिको विचारभान दृढ अतिधार ज्ञान;
अनहदनाद सुनो अतिप्रीत लायके.
सुधासिंधुरुप पावे सुख होय जावे तत्र,
मुखथी बतावे कहा गुंगा गोल खायके.

વાયુના પંચભેદનો બીજમંત્રથી જય કરે, અને અવક્રગતિથી ષટ્ચક્રનું ભેદન કરે, સાત પ્રકારના પ્રાણાયામનો સ્વરૂપ પામીને વંકનાલ કે જેને મેરૂદંડ કહે છે, તેમાં વૃત્તિનો લય કરી સમાઇ રહે, આત્મસ્વરૂપનો દૃઢ અધ્યાસ ધારણ કરે, એમ કરતાં અનહદ ધ્વનિનું શ્રવણ થાય. સાકર સમુદ્રમાં ભળતાં, જેમ તદ્રૂપ બની જાય છે. અથવા જેમ લવણની પૂતલી સમુદ્રમાં ભળતાં તદ્રૂપ બની જાય છે, તેમ આત્મા પણ પરમાત્મસ્વરૂપ ચિંતવતો–ધ્યાવતો, તેમાં રમણ કરતો, પરમાત્મસ્વરૂપ બની જાય છે, સહજજ્ઞાનયોગ દ્વારા પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. આત્મા છે તેજ પરમાત્મારૂપ છે, આત્માના શુદ્ધપર્યાયનો યોગ, આત્માને થવો, તેજ વસ્તુતઃ યોગમાર્ગ છે. તેની પ્રાપ્તિમાટે ધ્યાનાદિકની અપેક્ષા છે. ક્રમનું ઉલ્લંઘન કરી, એકદમ પરમાત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી શકાતી નથી. માટે અનુક્રમે કારણ સામગ્રીને સેવ્યાથી, સાધ્યની સિદ્ધિ અનાયાસે થાય

છે. સોહંપદ એ શબ્દાલંબન છે, સોહંશબ્દદ્વારા આત્મસ્વરૂપમાં વૃત્તિ રમાડવાથી, વૃત્તિ નિર્વિષયી બની જાય છે, અને પશ્ચાત્ ઉદાસીનભાવ પ્રગટવાથી, સંસારની પ્રવૃત્તિમાં સ્વાદ પડતો નથી, અને સંસારની પ્રવૃત્તિમાં રાગદ્વેષથી પરિણમન થતું નથી, અને અન્તરથી આત્માના ગુણપર્યાયમાં રમણતા કરવાથી, અંશે અંશે પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રગટતું જાય છે, અને તેથી અન્તે સંપૂર્ણ પરમાત્માની સ્થિતિમય આત્મા બની રહે છે. હે ભવ્યો! જગત્માં પરમપ્રશસ્ય એવું ધ્યાનનું માહાત્મ્ય સમજીને, કાયા અને માયાની વાસના ભૂલીને ધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી ઉચિત છે. કાયામાં ઉત્પન્ન થતો અહંભાવનો વિલય કરવો યોગ્ય છે, તથા માયાની વાસના પણ ભૂલવી જોઇએ. જગત્માં માયાના જોરથી જગત્પ્રાણિયો સંસારરૂપ નગરીના ચોરાશી લાખ ચૌટાની અંદર, નાટકીયાની પેઠે અનેક પ્રકારના અવતારરૂપ વેષ લેઇ, જન્મમરણરૂપ નાચ નાચે છે. માયાની વાસનાનું ભાન ભૂલનાર મહાયોગી જાણવો. માયારૂપ મહાપ્રચંડરાક્ષસી, સર્વનું ભક્ષણ કરી જાય છે. જ્ઞાનિયે માયાની જાત પુછી, કે તું કોણ છે? શા માટે તું જગત્ના જીવોને ફસાવે છે? તું જગત્માં શું કાર્ય કરે છે? તેના ઉત્તરમાં જ્ઞાનીને ગુરૂ શબ્દથી સંબોધી માયા કહે છે કેઃ—

मत पूछो मेरी जात गुरुजी, मेंतो नागरब्राह्मणीयां.
हाथी खागइ घोडा खागइ, खागइ सारी फोजडीयां;
सवरे दलमें दोनंग छोडे, एक मेख दुजी मोगरीयां. मत० १
गाजर खागइ मूला खागइ, खागइ सारी लाकरीयां;
भरे खेतमें दोनं छोडे, एक कुइ दुजी ढेकरीयां. मत० २
लड्डु खागइ पेंडा खागइ, खागइ सारी रेवडीयां;
भरे हाटमें दोनंग छोडे, एकवाट दुजी ताखडीयां मत० ३

આ પ્રમાણે જગતમાં આત્માને પરિભ્રમણ કરાવનાર મહામાયાનું સ્વરૂપ સમજી તેથી દૂર રહી ભવ્યજીવોએ આકાશની પેઠે નિરાકાર એવા જ્ઞાનાદિકગુણમય આત્મસ્વરૂપમાં લીન થવું. અહંવૃત્તિનું ભાન જ્યારે આત્મા ભૂલે છે, ત્યારે આત્મા શિવસ્થાન પામે છે, એ સિદ્ધાંત વાત છે, તો પણ સૂચના કે પોતાના સ્વરૂપની શ્રદ્ધા અને તેમાંજ રમણતા થવાથી, અને આત્માવિનાની વસ્તુઓ જડ છે, તેથી તે મારી નથી, એવી બુદ્ધિ થવાથી સ્વતઃ અહંવૃત્તિનો નાશ થાય છે, અને અખંડ આનંદગૃહ ભૂતપરમાત્મ અવસ્થા સ્વતઃ પ્રગટે છે. હવે સત્યધર્મ શાથી હોય છે, તે દર્શાવે છેઃ—

दुहा.

आत्मोपयोगे धर्मछे. निजोपयोगे दान;
नीजोपयोगि ज्ञानी छे. शाश्वसुखनी खाण. १२४

वहे वृत्तिनी शून्यता, आतमस्वभावे लक्ष;
सार सार सहु ग्रन्थनुं, सत्यविकाशे दक्ष. १२५
मनन स्मरण शुद्धात्मनुं, अन्तरमां उपयोग;
राखी चाखो मुक्तिफळ, लहिए निजगुणभोग. १२६

આત્મદ્રવ્યના ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવના ઉપયોગે શુદ્ધધર્મનો પ્રાદુર્ભાવ જાણવો. તથા આત્મોપયોગે ભાવદાન જાણવું. આત્માનો ઉપયોગી ભવ્યજીવ જ્ઞાની જાણવો. આત્મજ્ઞાની સ્વધર્મના ઉપાદેયપણાથી, શાશ્વતસુખનું સ્થાન બને છે. બાહ્યભાવમાં ચિત્તવૃત્તિની શૂન્યતા વહે, અને આત્મસ્વભાવમાં લક્ષ વર્તે, તેજ સર્વગ્રન્થોનું સારમાં સાર કથન છે. એમ નિર્ભયપણે પંડિતપુરૂષ સત્ય પ્રકાશે છે. પરમપ્રેમથી આત્મસ્વરૂપમાં લક્ષ રાખવું, આત્મજ્ઞાનવિના આત્મસ્વરૂપમાં લક્ષ્ય અપાતું નથી. જ્ઞાનદૃષ્ટિથી ધર્મ પ્રગટે છે, અને પરમાં રમણતાબુદ્ધિ વર્તતી નથી. માટે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, અન્તરદૃષ્ટિથી પરમાત્મદેવનું આરાધન કરવું. કહ્યું છે કે–

पद राग मल्हार.

ज्ञानकी दृष्टि निहालो वालम, तुम अंतर दृष्टि निहालो. वालम०
बाह्यदृष्टि देखेसो मूढा, कार्य नहि निहालो;
धरम धरम कर घरघर भटके, नाहि धर्म दिखालो. वालम० १

वाहिर दृष्टियोग वियोगे, होत महामतवालो;
कायर नर जिम मदमत वालो,सुखविभाव निहालो· वालम०२
वाहिरदृष्टि योगे भविजन, संसृतिवास रहानो;
तिनतें नवनिधि चारित आदर, ज्ञानानन्द प्रमानो· वालम०३

પૂર્વોક્તપદથી સિદ્ધ થાય છે કે જ્ઞાનદષ્ટિ કરી, બહિરાત્મદષ્ટિ ત્યાગવી, અર્થાત્ બાહ્યભાવમાં વૃત્તિની શૂન્યતા વડે તેમ કરવું. બાહ્યદષ્ટિથી મહામતવાળા જીવ થાય છે. અનંતીવાર ચોરાશીલાખ જીવયોનિમાં આ જીવે પરિભ્રમણ કર્યું, તેનું કારણ બાહ્યદષ્ટિ છે. માટે જ્ઞાનદષ્ટિથી બાહ્યદષ્ટિનો પરિહાર કરી, અન્તરાત્મદેવનું શુદ્ધપ્રણિધાન પૂર્વક આરાધન કરવું. તે ઉપર કહ્યું છે કે

पद राग मल्हार.

ज्ञानकी दृष्टि विचारो, साधो भाइ, आतमदृष्टि संभारो०साधो०
अनुक्रमें शुद्धज्ञाने अनुभव, ज्ञेय सकल सुविचारो;
ज्ञाने ज्ञेयकी एकता आदर, वहिरातमथुं निवारो· साधो०१
ज्ञानदृष्टि जे अन्तर भावे, शुद्धरूचिरूप पहिचानो;
अन्तरातम ज्ञानातम भावे, होय परमातम जानो· साधु०२
परमातम ते निजगुण भोगी, चारित ज्ञान वखानो;
ज्ञानानंद चेतनमय मूर्ति, आनंदभाव सुजानो साधु० ३"

આ પદમાં પણ જ્ઞાનાત્મભાવે અન્તરાત્મદેવનું આરાધન કરતાં, અન્તરાત્મ તે પરમાત્મરૂપ થાય છે તેમ સ્પષ્ટપણે દર્શાવ્યું છે. સારાંશ કે અનંતજ્ઞાનાદિ શકિતનો આધારીભૂત આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાનધ્યાનથી સેવન કરવું. આત્માજ પ્રિય તથા શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ ગણીને, તેનું આરાધન કરવું. તેમાં તલ્લીન થવું. તેજ પરમ રહસ્ય છે. તે સંબંધી ઉપાધ્યાયશ્રી **યશોવિજયજી** પરમપ્રેમમાં વૃત્તિઓને લદબદ કરી, પદદ્વારા આત્મદેવનુ ગાન કરે છે કે—

पद.

ज्ञानादिक गुण तेरो, अनंत अपर अनेरो;
वाही कीरत सुन मेरो, चित्तहुं जस गायोहे. ज्ञाना०१
तेरो ज्ञान तेरो ध्यान, तेरो नाम मेरो प्रान;
कारण कारज सिद्धो, ध्याता ध्येय ठरायोहे. ज्ञाना०२
छूट गयो भ्रम मेरो, दर्शन पायो में तेरो;
चरण कमल तेरो, सुजस रंगायोहे. ज्ञाना० ३

જુઓ શ્રી ઉપાધ્યાયજી આત્મસ્વરૂપમાં પ્રેમથી લીન થઇ કહે છે કે तेरोज्ञान, तेरोध्यान, तेरोनाम, मेरोप्रान, હે આત્મા ! તારૂં જ્ઞાન તેજ જ્ઞાન છે. તારૂં ધ્યાન તેજ ધ્યાન છે. તારૂં નામ તે મારો પ્રાણ છે. અહો કેટલી આત્મપ્રેમ ભક્તિની સીમા ! વળી તેઓશ્રી કહે છે કે छूट गयो भ्रम

मेरो, दर्शन पायो मे तेरो. મારો ભ્રમ મટી ગયો, મેં હે આત્મા ! તારો દર્શન પાયો. અહીં ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે હે આત્મન્ ! મેં તારૂં દર્શન પામ્યું. આ વાક્ય ઉપરથી ઉપાધ્યાયજીની કેટલી ઉચ્ચદશા છે, તે ભવ્યજીવોએ સમજી લેવું. હે આત્મા ! તારા સ્વભાવરૂપ ચારિત્ર કમલમાં મારો સ્વભાવ રંગાયો છે. એમ અત્યંત પ્રેમથી તેઓ શ્રી ગાન કરે છે. તથા આત્મભાવમાં રમણતાજ સારમાં સાર છે, એમ આત્મનિષ્ઠ ઉપાધ્યાયજી આત્માનું ગાન કરતા છતા કહે છે, તે નીચે મુજબ.

पद शोनी राग.

चिदानंद अविनासी हो, मेरो चिदानंद अविनासी हो. टेक.
कोर मरोर करमकी मेटे, सहज स्वभाव विलासी हो. चि० १
पुद्गलमेल खेल जो जगको, सोतो सबहि विनासीहो;
पूरन गुन अध्यातम प्रगटे, जागो जोग उदासीहो; चि० २
नाम भेख किरियाकुं सबहि, देखे लोक तमासीहो;
चिन मूरत चेतन गुन चिने, साचो सोउ सन्यासीहो. चि० ३
दोरी देवारकी किति दोरे, मति व्यवहार प्रकाशीहो;
अगम अगोचर निश्चयनयकी, दोरी अनंत अगासीहो. चि० ४
नाना घटमें एक पिछाने, आतमराम उपासीहो;
भेदकल्पनामें जड भूल्यो, लुब्ध्यां तृष्णा दासीहो. चि० ५

धर्मसिद्धि नवनिधि है घटमें, कहा ढुंढत जइ काशी हो;
जश कहे शांत सुधारस चाख्यो, पूरन ब्रह्म अभ्यासी हो. चि०८

શ્રી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે પુદ્ગલથી ન્યારૂં ચૈતન્ય સ્વરૂપ મારૂં અવિનાશી છે. પુદ્ગલના મેલ સમાન ખેલ સર્વ વિનાશી છે, મારો જ્ઞાનઆનંદસ્વરૂપ આત્મા તો અવિનાશી છે. અનાદિકાળ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે તો પણ મારૂં જીવપણું નાશ પામ્યું નથી. અનંતકાળ જશે તો પણ જીવત્વપણું તેવું ને તેવું રહેવાનું. આત્મા દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, અને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. ગતિપર્યાયાદિક સર્વ અશુદ્ધ પર્યાય છે. રાગ દ્વેષ, અષ્ટકર્મની વર્ગણા, પંચ શરીર, આદિ સર્વ પર્યાય છે, તે પુદ્ગલ સંબંધે છે. અને પુદ્ગલના સંબંધ યોગે, આત્માનો જે વિભાવ પર્યાય બને છે, તેને અશુદ્ધ પર્યાય કહે છે. અભવ્ય જીવોને અશુદ્ધપર્યાયની સ્થિતિ અનાદિ અનંતમે ભાંગે છે. કારણ કે, અભવ્યજીવોનો અશુદ્ધપર્યાય નહીં બદલાવાનો સ્વભાવ હોવાથી, પર્યાયની શુદ્ધિ થતી નથી, અને પર્યાયની શુદ્ધિ થયા વિના મુક્તિ નથી. ભવ્યજીવોને અશુદ્ધપર્યાયની સ્થિતિ અનાદિસાંત ભાંગે હોય છે. શુદ્ધપર્યાયની સ્થિતિ પ્રવાહની અપેક્ષાએ સાદિ અનંત છે, અને સમયે સમયે શુદ્ધ પર્યાયનો પણ ઉત્પાદ વ્યય થાય છે, તેની અપેક્ષાએ સાદિ સાંત ભંગ જાણવો. આત્મા પરમાત્મસ્વરૂપ

સ્થાને અપ્રાપ્ત નથી, તેથી પ્રાપ્ત વ્યાપક આત્માને માનવાથી શરીરનો સંયોગ ઘટતો નથી, અને જ્યારે શરીરની સાથે આત્માનો સંયોગ સિદ્ધ થયો નથી. તો એકાંત નિત્યવાદમાં હિંસાદિકનીસિદ્ધિ શી રીતે ઘટે ? અપિ તુ ન ઘટે ! વાદી તેનું સમાધાન કરવા યુક્તિ કહે છે.

श्लोक.

अदृष्टाद्देहसंयोगः स्यादन्यतरकर्मजः
इत्थं जन्मोपपत्तिश्चे न्न तद्योगाविवेचनात् ॥ ४ ॥

પુણ્ય પાપરૂપ અદૃષ્ટથી અન્યતરકર્મજ એવો દેહ સંયોગ, આત્માની સાથે થાય છે. તાત્પર્યાર્થ કે આત્મા, વ્યાપક હોવાથી, તેમાં સંયોગજનક ક્રિયા ઉત્પન્ન થતી નથી. પરંતુ શરીરતો અવ્યાપક હોવાથી, તેમાં આત્માની સાથે એક દેશથી સંયોગજનકરૂપ ક્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે. પુણ્યપાપરૂપઅદૃષ્ટવશાત્ આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ બને છે, તેથી જન્મમરણની સંઘટના થઇ શકે છે, અને તદ્દ્વારા હિંસાદિકની સિદ્ધિ થાય છે.

હવે સિદ્ધાંતવાદી કહે છે કે તે પ્રમાણે માનવું યુક્તિ યુક્ત નથી, તથા અનુભવવિરૂદ્ધ છે, તે જણાવે છે. तद्योगाविवेचनात् તે સંબંધનું વિવેચન વિચારી જોતાં સિદ્ધ કરતું નથી. શરીરની સાથે આત્માનો સંબંધ છે, તે સંબધ

अस्य आत्मनो नित्यत्वे शरीरेणाऽपि सह संबंधो न संभवी (न घटते) दोषांतरमाह आत्मनो विभुत्वेन संसारश्च असंशयं (निश्चितं) कल्पितःस्यात्.

ભાવાર્થઃ— આત્માને એકાંત નિત્ય માનવાથી, શરીરની સાથે આત્માનો સંબંધ ઘટતો નથી. કારણકે, નિત્યવસ્તુ અપરિણામી હોય છે. વસ્તુમાં પરિણમન થયા વિના સંબંધ થતો નથી. જેમ બે હસ્તનો સંયોગ કરવો હોય છે, ત્યારે હસ્તદ્વયમાં સંયોગજનક વ્યાપાર કરવો પડે છે, તેમ અત્ર પણ નિત્ય આત્માનો શરીરની સાથે સંયોગ કરવા અર્થે અન્ય કોઇ ક્રિયા હોવી જોઈએ. આત્મા નિત્ય અપરિણામી માનેલો હોવાથી, આત્મામાં શરીરસંયોગજનક ક્રિયાનો સંભવ થશે નહીં, અને જો શરીરસંયોગજનક ક્રિયા ' આત્મામાં માનવામાં આવે, તો આત્મા પરિણામી થવાથી નિત્યત્વ નો વ્યાઘાત થાય છે. વળી બીજું દૂષણ કહે છે, આત્માને વ્યાપક માનવાથી, એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને જન્મ લેવો, તથા પરિભ્રમણ કરવું તે સર્વ કલ્પના માત્ર ઠરશે. કારણ કે, વ્યાપકઆત્મા સર્વત્ર એક સરખો હોવાથી, સંસાર (એકસ્થાનથી અન્યસ્થાને જવું.) સિદ્ધ થતો નથી. માટે શરીરની સાથે નિત્યવ્યાપક આત્માનો સંબંધ બનતો નથી. અપ્રાપ્ત બે વસ્તુનો સંબંધ તેને સંયોગ કહે છે. અને વ્યાપક આત્મા તો સર્વત્ર હોવાથી કોઇ

श्लोक.

मनोयोगविशेषस्य,–ध्वंसो मरणमाऽऽत्मनः,

हिंसा तच्चेन्न तत्त्वस्य, सिद्धेरर्थसमाजतः २

આત્માનો મનની સાથે સંબંધ છે, તે સંબંધનો નાશ થવો તેને મરણ કહે છે. તેજ મરણરૂપ હિંસા જાણવી. આવી હિંસા, આત્માને અવ્યય માનવાથી પણ ઘટેછે. વાદીનું આ પ્રમાણે કહેવું અયુક્ત છે, એમ સિદ્ધાંતી ઉત્તરમાં દર્શાવે છે. આત્માનો મનની સાથે જે સંયોગ, તે સંયોગનો ધ્વંસરૂપ જે મરણ છે, તેતો અર્થાત્ સિદ્ધ છે. સ્મૃતિઉદ્‌બોધકવિષયાદિકના અભાવથી, આત્મમન સંયોગ સ્વતઃ નષ્ટ થાય છે, અને સ્મૃતિ ઉદ્‌બોધકના સદ્‌ભાવે, આત્મમન સંયોગ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી આત્મમનસંયોગ નાશ કરનાર અન્ય પ્રાણી સિદ્ધ થતો નથી. માટે હિંસકની સિદ્ધિ થતી નથી, અને હિંસક સિદ્ધ થયા વિના દયાદિકની સિદ્ધિ થતી નથી. આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે આત્મમનસંયોગનાશને હિંસા માનવી યુક્તિ યુક્ત નથી. વળી આત્માને નિત્ય એકાંત માનનારના મતમાં આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ પણ ઘટતો નથી, તે શ્લોક દ્વારા દર્શાવે છે.

श्लोक.

शरीरेणापि संबंधो, नित्यत्वेऽस्य न संभवी;

विभुत्वेन च संसारः, कल्पितःस्यादसांप्रतम्. ३

થયો, તેમાં દ્રવ્યપણું તો પ્રથમ જેવું હતું, તેવું પરમાત્મદશા થતાં પણ છે, પણ પ્રથમ આત્માના જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપ પર્યાય કર્મયોગે અશુદ્ધ હતા, તે કર્મ ટળતાં શુદ્ધપર્યાય થયા તેજ વિશેષ પરમાત્મપણું જાણવું. આત્માને નિત્યપણે તથા અનિત્યપણે જાણ્યાવિના, તથા આત્માને એક પણે તથા અનેકપણે જાણ્યા વિના સમ્યક્ આત્મજ્ઞાન થતું નથી. હવે નિત્યાનિત્યત્વપણું દર્શાવે છે. પ્રથમ એકાંતપક્ષ દર્શાવે છે.

શ્લોક.

तत्राऽऽत्मा नित्य एवेति, येषामेकान्तदर्शनम्;
हिंसादयः कथं तेषां, कथमप्याऽऽत्मनोऽव्ययात्. १

ત્યાં આત્મા નિત્યજ એકાંતે છે, એવું જેઓનું એકાંત દર્શન છે, એવા સાંખ્ય, વેદાંતી, નૈયાયિક, મીમાંસકના મતમાં, હિંસાદિકની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી. કારણ તે તેમના મતાનુસારે આત્માનો નાશ નથી. માટે કથંચિત્ આત્માનો નાશ માનવામાં આવે તો હિંસાદિક થાય છે. પણ તેને તો આત્માને નિત્ય માનનારા માનતા નથી. માટે તેમના મતાનુસારે હિંસાદિક નહીં ઘટવાથી, દયાદિકની સિદ્ધિ થતી નથી. આત્માને માનનાર નિત્ય એકાંતવાદી હિંસાદિકની સિદ્ધિ અર્થે ઉત્તર આપે છે તે નીચે મુજબ.

આત્માથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન ? જો ભિન્ન સંબંધ માનશો તો જેવો આ આત્માથી શરીરનો સંબંધ ભિન્ન છે, તેવો સર્વ આત્માથી શરીરનો સંબંધ ભિન્ન છેજ. આત્માથી શરીરસંબંધ ભિન્ન છતાં, પણ આત્માની સાથે સંબંધ માનશો, તો આ શરીરથી સર્વ આત્માની સાથે સંબંધ થવો જોઈએ, અને તે પ્રમાણે આ યુક્તિથી નારકી શરીરની સાથે ઇન્દ્રના આત્માનો સંબંધ થવાથી, ઇન્દ્રપણ નારકી કહેવાય, અને જો તમે આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ અભિન્ન માનશો, તો આત્મા નિત્ય હોવાથી, શરીરનો સંબંધ પણ નિત્ય થશે, અને નિત્યશરીર સંબંધી, આત્મા મુક્ત થશે નહીં અને તેથી મોક્ષાભાવ થાય, અને મોક્ષાભાવ સિદ્ધ થતાં ત્યાગ, વૈરાગ્ય, તપ, જપની નિષ્ફલતા થાય, ઇત્યાદિ વિકલ્પથી આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ એકાંત નિત્યવાદમાં સિદ્ધ થતો નથી, વળી જો તમે એમ કહેશો કે–અદૃષ્ટનું એવું માહાત્મ્ય છે કે નારકીશરીરનો સંબંધ નારકીઆત્માની સાથે થાય છે, અને ઇન્દ્રના આત્માની સાથે નથી થતો, તેથી ઇન્દ્રમાં નારકીવ્યવહાર થતો નથી, એમ જો કહેશો તો અમે વિકલ્પ કરીએ છીએ કે अदृष्टजन्यमाहात्म्य છે, તે આત્માથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે ? જો માહાત્મ્ય, આત્માથી ભિન્ન માનશો તો આ આત્માની પેઠે ઇન્દ્રના આત્માથી પણ માહા-

ત્મ્ય ભિન્ન છે, તો ભિન્ન એવા માહાત્મ્યથી જેમ નારકી શરીરની સાથે સંબંધ થાય છે, તેમ ઈન્દ્રના આત્માનો પણ નારકીશરીરની સાથે સંબંધ થવો જોઇએ, અને જો એમ થાય તો પૂર્વોક્તદૂષણથી નારકીનું દુઃખ ઇન્દ્રને ભોગવવું પડશે, અને જો બીજા વિકલ્પ પ્રમાણે અદૃષ્ટજન્ય માહાત્મ્યને આત્માથી અભિન્ન માનશો, તો કોઇ પણ આત્મા મુક્તિ પામશે નહીં. ઇત્યાદિ વિચારતાં, એકાંત નિત્ય આત્માની સિદ્ધિ થતી નથી. વળી અદૃષ્ટદ્વારા શરીરમાં વ્યાપાર થતાં આત્માની સાથે સંબંધ થાય છે, એમ વાદીએ કહ્યું, તે પણ અપ્રમાણ છે. સર્વવ્યાપક આત્માની સાથે એક પ્રદેશથી સંબંધ થવાથી, પૂર્ણ આત્માની સાથે શરીરનો સંબંધ થયો નહીં. જે પ્રદેશાવચ્છિન્ન શરીર સંબંધ હશે, તેથી અદૃષ્ટ ભોગવાશે; તો સર્વ વ્યાપક આત્મા દુઃખાદિકનો ભોક્તા સિદ્ધ થશે નહીં. વળી બીજો નિયમ એ છે કે સર્વ વ્યાપક આત્મા એક દેશથી આકાશની પેઠે બંધાતો નથી. એ ઉપરથી એકાંત નિત્ય આત્માની સિદ્ધિ કોઈ પણ રીતે થતી નથી. હવે એકાંત અનિત્ય આત્મા માનનારના મતમાં હિંસાદિકની સિદ્ધિ થતી નથી તે દર્શાવે છે:—

શ્લોક.

अनित्यैकान्तपक्षेऽपि, हिंसादीनामसंभवः
नाशहेतोरयोगेन, क्षणिकत्वस्य साधनात् ॥ ५ ॥

આત્માને એકાંત અનિત્ય માનનારના પક્ષમાં પણ હિંસાદિકનો સંભવ થતો નથી. તેનું કારણ કહે છે. હિંસ્યની સાથે નાશનું જે નિમિત્ત દંડાદિક કારણ તેનો સંબંધ નહીં હોવાથી હિંસાદિકની ઉપપત્તિ સિદ્ધ થતી નથી. શા કારણથી સંબંધ થતો નથી તેનું સમાધાન કરે છે કે વસ્તુને ક્ષણિક માનવાના કારણથી.

ભાવાર્થઃ—બૌદ્ધમતાનુયાયી સર્વ વસ્તુને ક્ષણિક માને છે, તેમના મતમાં એક ક્ષણમાં વસ્તુ રહે છે, બીજા ક્ષણમાં વસ્તુનો નાશ થાય છે. જડ અને ચૈતન્ય વસ્તુ પણ એક ક્ષણમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને બીજા ક્ષણમાં (સમયમાં) નાશ પામે છે. જ્યારે આમ છે, ત્યારે હિંસનક્રિયા, હિંસ્ય અને હિંસકની સિદ્ધિ થતી નથી. જેમ ચૈત્રે એક સમયમાં મૈત્રને માર્યો. ચૈત્રનો તથા મૈત્રનો આત્મા બીજા સમયમાં નષ્ટ થયો. ત્યારે બીજા સમયમાં ઉત્પન્ન થએલા આત્માને પ્રથમ સમયમાં ચૈત્રે કરેલા પાપનું ફળ લાગી શકે નહીં, કારણ કે બીજા સમયમાં ચૈત્રનો આત્મા નષ્ટ થયો છે. જ્યારે આ પ્રમાણે હિંસક કોઇ ઠર્યો નહીં, તો હિંસા પણ સિદ્ધ થઇ નહિ, અને જ્યારે હિંસા સિદ્ધ થઇ નહીં, ત્યારે તેનું ફળ દુઃખ વિગેરે પણ સિદ્ધ થતું નથી. જો કહેશો કે પ્રથમના આત્માએ પાપ કર્યું, અને બીજા સમયના આત્માને તે લાગ્યું, તે પણ યુક્તિયુક્ત નથી. કારણકે બીજા

સમયમાં ઉત્પન્ન થએલા આત્માને હિંસાદિકની સાથે સંબંધ નથી. હિંસાનો હિંસકની સાથે સંબંધવિના પણ જો ફળ ભોક્તૃત્વ માનશો, તો હિંસા અને દયામાં ભેદ રહ્યો નહીં, વસ્ત્રની ગડીમાં જેમ નીચે કસ્તુરી ધરવાથી, તેની ગંધ ઉત્તરોત્તર ગડીમાં આવે છે, તેવી રીતે પ્રથમના આત્માની વાસનાનો સંક્રમ બીજા આત્માસાં માનતાં પણ દૂષણ આવે છે, તે બતાવે છે. માતાએ જે જે પદાર્થનો અનુભવ કરી, વાસના ધારણ કરી છે, તે વાસનાનો સંક્રમ ઉદરમાં રહેલા બાળકમાં થવાથી, બાળકને પણ માતાએ અનુભવેલા પદાર્થનું સ્મરણ થવું જોઇએ. પણ તે પ્રમાણે સ્મરણ થતું નથી. માટે વાસનાનો સંક્રમ પણ સિદ્ધ થતો નથી. અન્યપ્રકારે પણ હિંસાદિકની સાથે હેતુનો સંબંધ થતો નથી, તે બતાવે છે. જેમ દંડવડે કોઇએ દેવદત્તને માર્યો, ત્યારે હિંસા થઈ. તે હિંસા દંડથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે? જો ભિન્ન કહેશો, તો વિંધ્યાદ્રિની હિમાદ્રિની પેઠે હિંસાદિકની સાથે દંડાદિકનો સંબંધ ઘટશે નહીં. જો હિંસા દંડથી અભિન્ન માનશો તો, દંડરૂપ હિંસા થઈ, પણ ન્યારી હિંસા થઇ નહીં. વળી દૂષણ આપે છે કે જે સમયમાં ચૈત્રે દેવદત્તને મારવાને પરિણામ કર્યો તો તે પરિણામ કરવાવાળો આત્મા તો બીજા સમયમાં નષ્ટ થયો, અને દંડગ્રહણ કરનાર તથા મારનાર આત્મા તો અન્ય ઠર્યો. તો કારણવિના

કાર્યની ઉત્પત્તિ થઇ, એમ માનવું પડશે. અને એમ માનવું તે લોકવિરૂદ્ધ છે. પૂર્વોક્ત દૂષણોથી એકાંત અનિત્ય આત્મા માનતાં હિંસાદિકની સિદ્ધિ થતી નથી. એકાંત નિત્ય અને એકાંત અનિત્ય આત્મા માનતાં જે દૂષણો આવે છે, તે સર્વ દૂષણોનો પરિહાર, આત્માને નિત્યાનિત્ય માનતાં થાય છે.

श्लोक.

मौनीन्द्रे च प्रवचने, युज्यते सर्वमेवहि;
नित्यानित्ये स्फुटं देहा, द्भिन्नाभिन्ने तथाऽऽत्मनि ॥१॥

અનાદિકાળથીસિદ્ધ એવા જીનેન્દ્ર પ્રવચનમાં, આત્મામાં નિત્યાનિત્યપણું તથા દેહથી આત્માનું કથંચિત્ ભિન્નપણું અને કથંચિત્ અભિન્નપણું આદિ સર્વ યુક્તિયુક્ત ઘટે છે.

આત્માને દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ નિત્ય માનવાથી ત્રણે કાલમાં તેનું દ્રવ્યપણું એક સરખું રહે છે, તેથી જે જે કર્મ કરે છે; તે અન્યભવમાં ભોગવી શકે છે. નિત્ય આત્મા દ્રવ્યથી માનતાં પ્રત્યેક ભવમાં તેની હયાતિ હોયછે, તેથી જાતિસ્મરણજ્ઞાનાદિકની પણ ઉપપત્તિ સમ્યગ્રીત્યા ઘટે છે. આત્માને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ કથંચિત્ અનિત્ય માનવાથી, દેહમાં આત્મા પરિણમે છે, અને કર્મ સાથે પણ પરિણમે છે, તથા અન્ય ભવમાં કૃતકર્માનુસારે જુદા

જુદા શરીરમાં પરિણમી શકે છે. આત્માને પર્યાયનયાપેક્ષાએ અનિત્ય માનતાં, કર્મસાથે પરિણમન ઘટી શકે છે. એકાંત નિત્ય આત્મા માનતાં, કર્મસાથે પરિણમન થઇ શકતું ન હતું તે દોષનો કથંચિત્ અનિત્ય માનતાં સર્વથા પરિહાર થાય છે. વળી કથંચિત્ દ્રવ્યાપેક્ષયા નિત્ય માનતાં, એકાંતઅનિત્યપક્ષમાં આત્માની ક્ષણમાં નષ્ટતા સિદ્ધ થતાં, હિંસાદિકની અનુપપત્તિ વિગેરે જેજે દોષો લાગતા હતા, તે સર્વનો પરિહાર થાય છે. કારણ કે પર્યાયાર્થિકનયાપેક્ષાવડે આત્માનાં ક્ષણે ક્ષણે પર્યાયનો વ્યય થાય, અને અન્યપર્યાયનો ઉત્પાદ થાય, તોપણ દ્રવ્યરૂપે તો આત્મા નિત્ય હોવાથી, અને પર્યાયનું ભાજન હોવાથી, બીજા ક્ષણમાં આત્માની અસ્તિતા સિદ્ધ થાય છે અને હિંસાદિકની પણ ઉપપત્તિ થઇ શકે છે. કારણકે, કૃતકર્મ, તથા પરિણામનો કર્તા તથા ભોક્તા આત્મા, દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ, સદાકાળ વિદ્યમાન છે, કર્મની પ્રકૃતિયો આત્માના પ્રદેશો સાથે સંબંધ ધરાવે છે, અને આત્મપ્રદેશો તો ધ્રુવ છે. દ્રવ્યપણે નિત્ય છે, તેથી કર્મ લાગવામાં તથા અન્ય ક્ષણમાં તથા અન્યભવમાં કર્મ ભોગવવામાં કોઇ જાતનો દોષ આવતો નથી. એકાંતનિત્ય આત્મા માનતાં, દેહની સાથે આત્માનો સંબંધ થાય નહિ. એકાંતઅનિત્ય આત્મા માનતાં, બીજા ક્ષણમાં આત્મા નષ્ટ થાય, પણ અનાદિકાળ સિદ્ધ એવો નિત્યાનિત્ય પક્ષ આત્મામાં

સ્વીકારતાં આત્મા નિત્ય અને કથંચિત્ પર્યાયાપેક્ષયા અનિત્ય સ્વીકારતાં દેહમાં પરિણમેછે, અને પર્યાયથી અનિત્ય તથા દ્રવ્યથી નિત્ય માનતાં સદાકાળ આત્માની અસ્તિતા સિદ્ધ ઠરી, તેથી ક્ષણિકવાદ દોષનો પરિહાર થાય છે, જેમ સુવર્ણ એ દ્રવ્ય છે, અને હાર એ પર્યાય છે, સુવર્ણ દ્રવ્યરૂપ નિત્ય છે, અને પર્યાયથી અનિત્ય છે, સુવર્ણના હારનું કુંડલ બનાવ્યું, તથા કુંડલનું કટીભૂષણ બનાવ્યું એમ અનેક આકાર ભાગ્યા, અને અનેક બનાવ્યા, પણ સર્વ આકારમાં સુવર્ણદ્રવ્યની તો અસ્તિતા અને ધ્રુવતા વિદ્યમાનજ છે. સુવર્ણના નાના મોટા વિચિત્રપર્યાય (આકાર) ના નાશથી અને અન્યપર્યાય (આકાર) ના ઉત્પાદથી કંઇ સુવર્ણદ્રવ્યનો નાશ થતો નથી. તેમ આત્મા ચોરાશીલાખયોનિમાં અનેક શરીર ધારણ કરે છે, ચાર ગતિમાં અનેક શરીર ધારણ કરે છે, અને મૂકે છે, અને બીજાં શરીર ધારણ કરે છે, તોપણ આત્મદ્રવ્યપણું સદાકાળ એક સરખું ધ્રુવ વિદ્યમાનપણે વર્તે છે, તેમજ આત્માનો શુદ્ધપર્યાય આદિ અનંત ભાંગે થતાં પણ આત્મદ્રવ્યપણું ધ્રુવપણે વિદ્યમાન છે, ત્રણે કાલમાં આત્મદ્રવ્યપણું ધ્રુવપણે વર્તે છે, અને સુવર્ણના પર્યાયની પેઠે આત્માના અનેક પર્યાયો ચારગતિમાં અશુદ્ધ અને મોક્ષમાં શુદ્ધપણે ઉત્પન્ન થાય છે, તથા નષ્ટ થાય છે

રહેલું સુવર્ણહારથી સ્યાત્ ભિન્ન છે, અને

છે, કથંચિત્ ભિન્નપણું સ્વીકારતાં, સુવર્ણનો હાર એવો વ્યવહાર થાય છે, અને અન્યપર્યાયપણે સુવર્ણ પરિણમે છે. કથંચિત્ અભિન્નપણું સ્વીકારતાં સુવર્ણના પર્યાય અને સુવર્ણનો અભેદ દેખાય છે, આત્મા પણ કથંચિત્ દેહથી ભિન્ન છે, તેથી આત્માનો દેહ એવો વ્યવહાર થાય છે, તથા અન્યગતિમાં અન્યશરીરને આત્મા ધારણ કરી શકે છે, તથા ધારણ કરેલા શરીરમાંથી આત્મા જુદો થઈને અન્ય શરીર ધારણ કરે છે, કથંચિત્ આત્મા દેહથી અભિન્ન છે. કાર્મણ, તૈજસ, અને ઔદારિક શરીરમાં પરિણમેલ આત્મા સર્વ શરીરમાં રહે છે, અને તેનાથી અભિન્નપણે વર્તે છે. જો એકાંતે શરીરથી ભિન્ન આત્મા વર્તે તો શરીરથી થતાં પાપ પુણ્ય આત્માને લાગી શકે નહીં, અને કર્મની સાથે આત્માનો સંબંધ થાય નહીં. કથંચિત્ દેહની સાથે અભિન્ન આત્મસંબંધ માનતાં આત્માને યોગ સંબંધથી પુણ્ય પાપ લાગી શકે છે. અભિન્ન આત્મા માનતાં કર્મની સાથે આત્માનો સંબંધ થાય છે, અભિન્ન આત્મા માનતાં શરીરદ્વારા સુખ દુઃખનો ભોક્તા આત્મા સિદ્ધ થઈ શકે છે. કાર્મણશરીર અને તૈજસશરીરની સાથે તો, આત્મા જ્યાં સુધી મુક્તિપદ પામતો નથી, ત્યાં સુધી અભિન્નપણે વર્તે છે, તો પણ કાર્મણ અને તૈજસશરીરની સાથે પણ આત્માનો કથંચિત્ ભિન્ન સંબંધ છે, ભિન્નપણું રહેવાનું કારણ એ છે કે કાર્મણ અને તૈજસ

શરીર પણ એક સરખાં હોતાં નથી, અને તેમાં પણ સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થયા કરે છે. આત્માના શુભાશુભ વ્યાપારપ્રયોગે, તે પણ બદલાય છે. તથા આત્માનો કાર્મણ અને તૈજસની સાથે ભિન્ન સંબંધ કથંચિત્ માનતાં, તે બે શરીરથી પણ આત્મા છુટો થઇ મુક્તિપદ પામે છે. વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ શરીરની સાથે આત્માનો અભિન્ન સંબંધ અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ ભિન્ન સંબંધ છે. આત્મા મુક્તિપદ પામે છે ત્યારે દેહસંબંધ ટળ્યાથી, ભિન્નાભિન્ન સંબંધ પણ નષ્ટ થાય છે. મુક્તાવસ્થામાં પણ કથંચિત્ નિત્યાનિત્યપણું આત્માને વિષે દ્રવ્યપર્યાયાપેક્ષાએ વર્તે છે. આત્મામાં નિત્યાનિત્યત્વ જેમ વર્તે છે, તેમ સર્વજ્ઞે જ્ઞાનવડે પ્રરૂપણા કરી છે. આત્મદ્રવ્ય અનંત છે. સિદ્ધ અને સંસારી એ ભેદ આત્માના છે. સંસારી જીવ પણ એકેંદ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેંદ્રિયના ભેદથી પંચપ્રકારે છે. મિથ્યાત્વના નાશથી જીવ સમ્યક્ત્વ પામી ચોથે ગુણઠાણે આવે છે, અને ચોથા ગુણઠાણાથી દેશવિરતિપણું પામી પંચમગુણઠાણે આવે છે. તથા સર્વ વિરતિપણું પામી છઠ્ઠા ગુણઠાણે આવે છે. ત્યાંથી આગળ ચઢી આઠમા ગુણઠાણાથી ક્ષપકશ્રેણિ આરોહીને, બારમાના અન્તે ઘનઘાતીકર્મ ખપાવી, તેરમા ગુણઠાણે જીવ ક્ષાયિકભાવની નવ લબ્ધિ પામી, સયોગી પરમાત્મા બને છે. ત્યાં વેદનીય, આયુષ્ય, નામ, અને ગોત્ર, એ અઘાતીયાં

ચાર કર્મ બાકી રહે છે. સયોગી પરમાત્મા વેદનીયકર્મના ઉદયથી આહાર ગ્રહણ કરે છે. આહારસંજ્ઞાનો નાશ તો મુનિને પણ હોય છે. તેથી સયોગીકેવલીને આહારસંજ્ઞાનું દૂષણ આહાર કરતાં પ્રાપ્ત થતું નથી, તથા તેરમે ગુણઠાણે દગ્ધરજ્જુવત્ વેદનીયાદિ ચાર કર્મ કહ્યાં છે, તે સ્થિતિની અપેક્ષાએ છે. અર્થાત્ તે ચાર કર્મ છે, પણ તેથી સંસારબીજભૂત નવાં કર્મ બંધાતાં નથી. સયોગીકેવલીને નિદ્રાનું કારણ દર્શનાવરણીયકર્મ ખપવાથી આહાર કરતાં નિદ્રાદોષ, તથા મોહનીયકર્મ ખપવાથી પ્રમત્તદોષ લાગતો નથી. કેવલીને દેશનાદિ પ્રવૃત્તિ જેમ મોહજન્ય નથી, તેમ આહારાદિ પ્રવૃત્તિ પણ મોહજન્ય નથી. નામકર્મના ઉદયથી જેમ સયોગીકેવલીને દેશનાદિમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેમ વેદનીયોદયથી આહારાદિમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. સયોગી કેવલીને મિષ્ટાન્નાદિ આહાર કરતાં, રસ સંબંધી મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, જેમ સમવસરણમાં સુગંધિપુષ્પોની સુગંધ આવવાથી, ઘ્રાણ સંબંધી મતિજ્ઞાન કહેવાતું નથી, તેમ અત્રઆહારમાં પણ મતિજ્ઞાનનો દોષ સંપ્રાપ્ત થતો નથી. રસ અને ગંધનું જ્ઞાન તે કેવલજ્ઞાનથી જણાય છે.ઇન્દ્રિયોનું જ્ઞાન ક્ષયોપશમભાવે છે, ક્ષાયિકભાવે કેવલજ્ઞાન થતાં, ઇન્દ્રિયજ્ઞાન રહેતું નથી. ઇન્દ્રિયો ફક્ત શોભાર્થે છે. અઘાતી કર્મનો ક્ષય થતાં આત્મા પરમાત્મસ્વરૂપ થાય છે, અને એક સમયમાં લોકાંત-

સિદ્ધક્ષેત્રમાં સાદિ અનંતમાભાગે બીરાજમાન થાય છે, સર્વશુદ્ધ પર્યાયનો ઉત્પાદવ્યય, સિદ્ધાત્મામાં સમયે સમયે થયા કરે છે, અશુદ્ધતાનો અંશ માત્ર પણ રહેતો નથી. અ-શુદ્ધતાના યોગે જન્મમરણ થાય છે, અશુદ્ધતા ટળવાથી જન્મ જરા અને મરણનો ભય, સિદ્ધાત્માને હોતો નથી. આવી નિર્મલ શુદ્ધદશાની પ્રાપ્તિ કરવી, એજ વિવેકીભવ્ય જનોનું મુખ્યમાં મુખ કર્તવ્ય છે; પરમાત્મસ્વરૂપ આત્મામાં સત્તાએ રહેલું છે, તેથી આત્મા, નૈગમનયની અપેક્ષાએ સિદ્ધ કહેવાયછે,સંગ્રહનય સર્વ આત્માઓની એકસરખી સત્તા વર્ણવે છે. તે નયના અનુસારે સર્વ આત્મા સત્ છે. સર્વજીવોની ચૈતન્ય સત્તા એકસરખી હોવાથી, તેમાં ભેદભાવ વર્તતો નથી. એ-કાંત સંગ્રહનયથી આત્મસ્વરૂપ સ્વીકારતાં વેદાંતમતની ઘ-ટનાઃથઇ છે. વ્યવહારનયથી આત્માનું સ્વરૂપ ભિન્ન ભિન્ન કથવામાં આવે છે, ગતિની અપેક્ષાએ, ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ પ્રાણની અપેક્ષાએ, પર્યાપ્તિની તથા અપર્યાપ્તિની અપેક્ષાએ આત્માઓના અનેક પ્રકારે ભેદ પડે છે, જીવોના પાંચસે ત્રે-સઠ ભેદ થાય છે, રૂજુસૂત્રનય પરિણામગ્રાહી છે. શબ્દનય, ભેદજ્ઞાનથી આત્મસ્વરૂપ સ્વીકારે છે. સમકિતની પ્રાપ્તિ શ-બ્દનય અંગીકાર કરીને, અન્યનયથી પોતાની વિલક્ષણતા દર્શાવે છે. સિદ્ધાત્મા વિનાની સર્વ દશાને સમભિરૂઢનય સ્વી-કારે છે. એવંભૂતનય અષ્ટકર્મથી રહિત સિદ્ધાવસ્થા, આત્મા-

ની વર્ણવે છે. સાતનયો, સાપેક્ષપણે સાચા જાણવા, તે જો એક બીજાથી નિરપેક્ષપણે વર્તે તો, સુનય પણ કુનય કહેવાય છે. સાત નયથી આત્મસ્વરૂપ જાણી પર્યાયાર્થિક નયથી કહેવાતું એવું આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો, આત્માને પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિરકરી પરભાવમાં જતો અટકાવવો, વા ઉપશમભાવ તથા ક્ષયોપશમભાવદ્વારા ક્ષાયિકભાવની પ્રાપ્તિ કરવા નિમિત્તકારણની સાપેક્ષતાએ પ્રયત્ન કરેલો સફળ થાય છે. પોતાનું જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રમય શુદ્ધસ્વરૂપ છે, તેજ હું છું. અન્ય જડ વસ્તુમાં ત્રિકાલમાં પણ હું નથી. મોહમાયાની વાસનાથી પરમાં અહંત્વબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. પણ હવે જ્ઞાનયોગથી અન્તરમાં પ્રકાશ થવાથી મારૂં ચૈતન્ય સ્વરૂપ મેં જાણ્યું, હું આત્મા કેવો છું તે દર્શાવે છે,

श्लोक.

शुद्धाऽऽत्मद्रव्यमेवाहं, शुद्धज्ञानं गुणो मम ॥
नान्योऽहं न ममान्ये चे,-त्यदो मोहास्त्रमुल्बणम् ॥१॥

હું શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય છું. શુદ્ધજ્ઞાનગુણ મારો છે, ક્ષાયિકભાવે ઉત્પન્ન થતું કૈવલજ્ઞાન તેજ મારો મુખ્ય ગુણ છે. તેવિના શરીર, લેશ્યા, રાગ દ્વેષ, મન, વચન, ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, રાજ્ય, ક્ષેત્ર, પૃથ્વી, વગેરે હું નથી. આવી પૂર્ણશ્રદ્ધાથી તથા સંવેગથી ક્ષયોપશમભાવની તત્ત્વબુદ્ધિ, છે તે મોહનો ક્ષય કરવા સમર્થ શસ્ત્રજેવી છે, અર્થાત્ આવું આત્મિકસુજ્ઞાન

થતાં, મોહ નાશ થઇ શકે છે. આત્મજ્ઞાનદ્વારા આત્મામાં રમીને, ક્ષાયિકભાવનું કેવલજ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ઉત્પન્ન કરી, પરમ દશાની પ્રાપ્તિ કરવી. તેજ સર્વ કર્તવ્યમાં મુખ્ય કર્તવ્યને ગણતાં વાચકવર્યશ્રી યશોવિજયજી કહે છે કે—कोरमरोर करमको मेटे, सहजभाव विलासी हो–કર્મની સર્વ પ્રકૃતિનો ક્ષય કરનાર એવો મારો આત્મા સહજભાવમાં વિલાસ કરનારો છે. આત્મગુણમાં ઉપયોગ મૂકી આત્માને સ્તવનારા ઉપાધ્યાયજી જાણે ઔદયિક ભૂલ્યા હોય તેમ કહે છે કે—मेरो चिदानंद अविनाशी–વળી કહે છે કે-પુદ્ગલની રચના તે સર્વ મેલ સમાન છે, એવું આ બાહ્યજગત્ છે, તેમાં શો રાગભાવ કરવો ? મેલ સદશ જગત્માં આત્મજ્ઞાનીને ઉદાસભાવ વર્તે છે. તેથી જગત્ના પદાર્થોમાં જ્ઞાનિને રાગ અને દ્વેષબુદ્ધિ થતી નથી, અને તેથી જ્ઞાનિને ઉદાસીનતા જાગે છે, અને ઉદાસીનતાદ્વારા આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરતાં કર્મપડદો ચીરી નાંખીને આત્મા સૂર્યની પેઠે પ્રકાશે છે. નામ ભેખ પણ વા નામની માત્ર ક્રિયા કરનારા બાળજીવોના જ્ઞાનવિનાનો તમાસો આત્મજ્ઞાની દેખે છે, અને નામ માત્રથી સાધુ, ત્યાગી વા સંન્યાસી, કહેવરાવવાથી કંઇ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટતું નથી. જ્ઞાનસ્વરૂપ ચેતનના ગુણને ઓળખીને તેમાં રમે, તેજ નિશ્ચયથી સત્યસંન્યાસી કહેવાય છે. આવી નૈશ્ચયિક અધ્યાત્મદશાના રાગી ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે—

दोरी देवारकी क्रिति दोरे, मति व्यवहार प्रकाशी हो
अगम अगोचर निश्चयनयकी, दोरी अनंत अगासी हो.

વ્યવહારની મતિ દેવારની (પ્રાસાદની) દોરી સમાન છે અને અગમ અગોચર નિશ્ચયનયની દોરી અનંત છે. એમ સ્પષ્ટ કહી, ઉપાધ્યાયજી આત્મતત્ત્વ રમણુતાને અગ્રગણ્ય કથે છે. સર્વ દેહધારીઓમાં જ્ઞાનદર્શનચારિત્રમય આત્માઓ વાસ કરે છે. ગુણુની અપેક્ષાએ સર્વ આત્માઓ એક સરખા છે. સત્તાની અપેક્ષાએ સંગ્રહનય, સર્વ આત્માને એક કહે છે, પણુ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ આત્મા અનેક છે. અનંતગુણુમય આત્માનું ઐક્યસ્વરૂપ ભાવીને, આત્મજ્ઞાની ભેદ કલ્પનાને વિસારી મૂકે છે. પોતાના સ્વરૂપમાં અભેદપણે રમવાથી મુકિત છે. અભેદકલ્પના કરવાથી, જડમાં ચિત્તવૃત્તિનું પરિણુમન થવાથી અનેક પ્રકારની તૃષ્ણાનો ઉદ્ભવ થાય છે. માટે બાહ્યભાવની ભેદકલ્પના દૂર કરી, આત્માની અનન્યભાવે ઉપાસના કરવી. હે ભવ્યો ! ખરેખર તમે અન્તર્યામી આત્મપ્રભુનો વિશ્વાસ ધરી તેનું સેવન કરો. તમે જ્યાં જાઓ છો, ત્યાં અન્તર્યામી આત્મપ્રભુ સાથેને સાથે વર્તે છે. તમારા દેખાતા શરીરમાં સર્વત્ર વ્યાપીને અસંખ્યપ્રદેશી આત્મપ્રભુ રહ્યા છે. જ્ઞાનશકિતનો આધાર પ્રકાશક આત્મપ્રભુ તમારી પાસે છતાં ક્યાં બાહ્ય તેને પ્રાપ્ત કરવા ભટકો છો ? જરા તમે જ્ઞાનદ્વારા આત્મપ્રભુનું ધ્યાન કરશો તો તમે પોતે

આત્મપ્રભુ છો, અને આ દેખાતું શરીર તમારાથી ભિન્ન છે, એમ ભાસ્યા વિના રહેશે નહીં. શ્રી તીર્થંકર, ચક્રવર્તિ, મુનિવિગેરે જે અનંત સિદ્ધ થયા અને થશે, તે સર્વ આત્મપ્રભુની ઉપાસના કરવાથી સમજો. સૂર્ય, ઘનવાદળથી આચ્છાદિત હોય તોપણ દિવસ માલુમ પડે છે. તેમ આત્મા અષ્ટકર્મથી આચ્છાદિત છે, તોપણ જ્ઞાનથી તે પ્રકાશ કરે છે. હે ભવ્ય ! રત્નચિંતામણિ, કામધેનુ, કામકુંભ કલ્પવૃક્ષથી જે સુખ અપાય નહીં, તે સુખનો દાતા આત્મા પ્રભુ તમારા શરીરમાં જ્ઞાનજ્યોતિથી વિદ્યમાન છતાં કયાં તું બાહ્યપદાર્થોમાં સુખને શોધે છે ? હું ચૈત્ર, વા હું અમૃત, વા હું મણિલાલ, એવા શબ્દોમાં તમે આત્માને કયાં શોધોછો ? બાળ, યુવા, અને વૃદ્ધ એવા શરીરને આત્મામાની કેમ ભૂલ કરો છો ? તમો તે સર્વથી ન્યારા અંતરાત્મા પ્રભુછો, એમ દૃઢ વિશ્વાસ ધારણ કરો, અને સત્તાપેક્ષાએ તમે પરમાત્મા છો, માટે આત્માને સિદ્ધસમાન ભાવો, સિદ્ધસ્વરૂપ અન્તરાત્માથી ન્યારૂં નથી એમ અભેદભાવનાથી આત્મા, પરમાત્માનો ભેદ દૂર કરો. તમારી અનંતિશક્તિ છે. તમે આત્મા છો, પણ કાળું ગોરૂં દેખાતું શરીર તમે નથી, એમ અન્તરૂમાં ભાવ્યા કરો. સર્વ શરીર મન, વાણીમાં થતા અહંત્વઅધ્યાસને ભૂલી જાઓ. અન્તરૂમાં રમણતા કરો. આવી ધ્યાનશક્તિ સ્થિરપણે પ્રતિદિન વૃદ્ધિ કરતા રહો.

પછી જુઓ કે તમારી પ્રથમની પ્રવૃત્તિમાં અને હાલની પ્રવૃત્તિમાં કેટલો ફેરફાર લાગે છે; તે પ્રત્યક્ષ અનુભવશો. રંકસમાન એવા શરીરને તમે આત્મતરીકે સ્વીકારી, તેની જેટલી ચાકરી તથા સારસંભાળ રાખોછો, તેટલી આત્માને માટે રાખતા નથી, તેજ તમારૂં અજ્ઞાન છે. તે બાબત કહ્યું છે કે—राजाने तो रंक गणीने, करी नहीं सारवार, रंकने राजा मानी बेठो, धिक् पडयो अवतार–अन्तरधन खोयुंरे, मोटो प अन्यायछे. नेवानुं पाणी मोभेरे–व्हाला चाल्युं जाय छे. આત્મશકિતને જો ખીલવવી હોય, તો પ્રેમભકિતથી આત્મ પ્રભુની ઉપાસના કરો. આત્માનું સ્વરૂપ સમજાવનાર શ્રી સદ્દગુરૂ મહારાજની આજ્ઞા મસ્તકે ધારણ કરો. પુનઃ પુનઃ સદ્દગુરૂનો સમાગમ કરવો જોઇએ, શ્રીસદ્દગુરૂના ઉપદેશથી, જેવું આ- આત્મસ્વરૂપ સમજાય છે, તેવું પોતાનીમેળે પુસ્તકો વાંચવાથી કદી સમજાતું નથી. નાટક જોવામાં, હવાખાવામાં ખેલ જોવામાં, કમાવામાં, તમારી ચિત્તવૃત્તિ જેટલી ઉત્સુક થાય છે, તેટલી આત્મપ્રભુની ભકિતમાં ઉત્સુક થતી નથી, તેનું કારણ અજ્ઞાન મોહ છે શ્રી સદ્દગુરૂના સમાગમમાં આવતાં, સ્વયમેવ આત્મપ્રભુ જ્ઞાનદ્વારા પોતનું સ્વરૂપ પ્રકાશ કરશે, અનેક નામધારી એવો આત્મા અનેક નામથી પણ ભિન્ન છે, જે વાણી અગોચર છે, જે ઇન્દ્રયોથી અપ્રકાસ્ય છે, એવા આત્મપ્રભુની ઉપાસના કરવામાં, એકપલ પણ નકામી

ગાળવી યોગ્ય નથી મનમાં આત્મપ્રભુનું સ્મરણ કર્યા કરો. અનંતગુણાધાર શ્રી આત્મપ્રભુની જેવા ભાવથી સેવના કરશો તેવાં ફળ પામશો. સેવાકરનાર તથા ફળ આપનાર, તથા ફળ ભોગવનાર પણ સ્વયંએક આત્મા છે. અષ્ટસિદ્ધિ અને નવનિધિ પણ આત્મામાં છે, તેને પેદાકરનાર પણ આત્મા છે, ને તેને ભોગવનાર પણ આત્મા છે. શ્રી જીનેન્દ્રભગવાને અસંખ્ય યોગદ્વારાથી આત્મપ્રભુની ઉપાસના કરવાની કહી છે. તે સર્વથી પણ ઉપાદેય પ્રાપ્ય આત્મપ્રભુ છે. જે જે વિચારો તમે કરોછો, તે તે આત્મામાંથી થાય છે, માટે તમારી પાસેજ આત્મા છે. ગૌતમસ્વામીને અઠ્ઠાવીશ લબ્ધિયો ઉત્પન્ન થઇ હતી તે સર્વ લબ્ધિયો પણ આત્માનીજ જાણવી. શ્રી વિષ્ણુકુમારને આકાશગામિનીશક્તિ પ્રાપ્ત થઇ હતી, તે પણ આત્માનીજ શક્તિ જાણવી. અનંતધર્મધન તમારી પાસે છે, છતાં કયાં બાહ્ય કાશી વિગેરે જઇ ધર્મ શોધોછો ! તમારૂં ધન આત્મામાં રહ્યું છે. જેમ કોઇ મનુષ્યના ઘરમાં ઘણું ધન દાટેલું છે, અને તેના તાંબાપત્રના લેખો પણ ગૃહમાં મોજુદ છે, છતાં તે અજ્ઞાનથી પોતાને ભિખારી સમજીને અન્યની આગળ ભીખ માગે છે, પણ જ્યારે કોઇ ભેદુ પેલા મનુષ્યને સમજાવી તેના ઘરમાં દાટેલું ધન કાઢી બતાવે છે ત્યારે તેને કેટલો આનંદ થાય છે? તથા પોતાને ધનવાન્ માને છે, તેમ આત્મારૂપ ઘરની અંદર જ્ઞાનદર્શન, ચારિત્ર,

સુખ, વીર્યરૂપ અનંત ઘણું ધન કર્મરૂપ ધૂળથી દટાએલું છે, તેથી જીવ પોતાને નિર્ધન માને છે, અને પુદ્ગલ કે જે રૂપું, સોનું; મોતી, વિગેરે છે, તેને ધન સમજી પુદ્ગલ ભીક્ષા માગ્યા કરે છે, પણ જ્યારે પ્રાણીને શ્રી સદ્ગુરૂનો સમાગમ થાય છે, ત્યારે તેને, ગુરૂ આત્મિક ધન, જ્ઞાનચક્ષુ ઉઘાડી દેખાડે છે. તેથી આત્માને અનંત આનંદ સંપ્રાપ્ત થાય છે, અને પછી મનમાં વિચારે છે કે અહો !! સત્યધન તો મારા આત્મામાં છે. બાહ્યધન તો અનંત સિદ્ધજીવોની એંઠ છે. તે તો જડવસ્તુ છે. મારૂં ધન તો જડવસ્તુથી ભિન્ન છે, એમ ખરેખરો જ્ઞાનથી વિશ્વાસ થતાં જીવની ધનાર્થે સુખાર્થે બાહ્યભાવમાં થતી પ્રવૃત્તિ સહેજે ટળે છે, અને આત્મા નિવૃત્તિમય બને છે, અને આત્મા, ગુણ ભાવનાથી આત્માને ભાવતો ભેદજ્ઞાની આત્મા અનંતસુખનો ભોગી બને છે. આત્મા, શાંતભાવરૂપ અમૃતરસનું આસ્વાદન કરતો છતો, અંતર્માં પૂર્ણ બ્રહ્મસ્વરૂપનો અભ્યાસી બની, અનંત આનંદ રસનો સમયે સમયે આસ્વાદ લે છે. બ્રહ્મસ્વરૂપનો આનંદ ભોગવી, આત્મા સાંસારિકસુખને વિષ્ઠાસમાન લેખે છે, અને ઇંદ્ર, ચંદ્ર, નાગેન્દ્રની પદવીને પણ બાળચેષ્ટા સમાન ગણે છે. આત્મા, પ્રભુનું ધ્યાન કરતાં પરમાત્મસ્વરૂપે પ્રગટે છે તે ઉપર શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે—

जिन स्वरूप थइ जिन आराधे, ते सहि जिनवर होवे रे.
भृंगी इलिकाने चटकावे, ते भृंगी जग जोवे रे. ॥ पद ॥

વળી તે ઉપર શ્રી ચિદાનંદજીયોગીરાજ પણ કહે છે કે

सुणी भृंग केरो शब्द कीट फीट भृंग थयो, लोहाको विकार गयो पारस फरसथी; फूलके संयोग शील तेल भयो हे फूलेल, तरु भये चंदन सुवासके फरसथी; मुक्ताफल स्वातिको उदक भयो सीप संग, काष्ठ हुं पाषाणे ज्युं सीलोदक फरसथी, चिदानंद आतमा परमातमा सरूप भयो, अवसर पाय भेद ज्ञानके दरसथी.

પરમાત્મસ્વરૂપની ભાવના તથા અન્તરમાં સ્વસત્તાને એકત્વ તન્મયપણે ધ્યાવવાથી પૂર્ણજ્યોતિઃસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી આ મદ્રવ્યનું ભેદજ્ઞાનાર્થે વિશેષતઃ વર્ણન કરે છે.

दुहा.

द्रव्यादिकथी अस्तिता, अन्य नास्तिता पाय;
अन्यपणे सापेक्षथी,—समय समयनीमांय. १२७
क्षयोपशमनायोगथी, तुं कर निजगुण खोज;
चढते भावे जागशे, चिदानन्दनी मोज. १२८
अनुभवगम्यस्वरूप ज्यां, त्यां शो ? वादविवाद;
आतमने ते ओळखे, प्रगटे जेने नाद. १२९

ध्यान ध्यानमां भेदता, क्षयोपशमना भेद;
सम्यग्ज्ञानप्रभावथी, रहे न किंचित्खेद १३०

હવે દ્રવ્યમાં અસ્તિતાનું નાસ્તિતાનું સ્વરૂપ વર્ણન કરતાં પ્રથમ પ્રસંગોપાત્ત દ્રવ્યનું સામાન્યતઃ સ્વરૂપ વર્ણવે છે. ૧ ધર્માસ્તિકાય, ૨ અધર્માસ્તિકાય, ૩ આકાશાસ્તિકાય ૪ પુદ્ગલાસ્તિકાય, ૫ જીવ અને ૬ કાલ-એ છ દ્રવ્યમાં કાલદ્રવ્ય તે ઉપચારથી દ્રવ્ય છે, વસ્તુગત્યા દ્રવ્ય નથી. એ છ દ્રવ્ય શાશ્વત છે, એ છ દ્રવ્યમાં પાંચ અજીવદ્રવ્ય છે, અને જીવ તેજ જીવદ્રવ્ય છે.

ધર્માસ્તિકાયના ચાર ગુણ છે. ૧ અરૂપી, બીજો અચેતન, ત્રીજો અક્રિય; ચોથો ગતિસહાયગુણ. અધર્માસ્તિકાયના ચાર ગુણ છે. અરૂપી, અચેતન, અક્રિય અને સ્થિતિ સાહાયગુણ. આકાશાસ્તિકાયના ચાર ગુણ છે. અરૂપી, અચેતન, અક્રિય, અને અવગાહનાગુણ. કાલદ્રવ્યના ઉપચારે ચારગુણ છે. અરૂપી, અચેતન, અક્રિય, નવા પુરાણાવર્તના લક્ષણ. પુદ્ગલાસ્તિકાયના રૂપી, અચેતન, સક્રિય, અને ચોથો મિલનવિખરણપૂરણગલનગુણ છે. જીવદ્રવ્યના અનંતજ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંતચરિત્ર, અનંતવીર્યગુણ છે. એ છ દ્રવ્યના ગુણ અનાદિ અનંતમા ભાંગે છે. હવે છ દ્રવ્યના પર્યાય કહે છે. ધર્માસ્તિકાયના ચાર પર્યાય છે, એક ખંધ, બીજો દેશ, ત્રીજો પ્રદેશ, અને ચોથો અગુરૂલઘુ

બીજો અધર્માસ્તિકાયના ચાર પર્યાય છે. એક સ્કંધ બીજો દેશ, ત્રીજો પ્રદેશ, અને ચોથો અગુરૂલઘુ. પુદ્ગલ દ્રવ્યના ચાર પર્યાય છે. એક વર્ણ, બીજો ગંધ, ત્રીજો રસ, અને ચોથો સ્પર્શ અગુરૂલઘુસહિત. તથા આકાશાસ્તિકાયના ચાર પર્યાય છે. એક સ્કંધ, બીજો દેશ, ત્રીજો પ્રદેશ, અને ચોથો અગુરૂલઘુ, તથા કાલદ્રવ્યના ઉપચારે ચાર પર્યાય છે. એક અતીતકાલ, બીજો અનાગતકાલ, ત્રીજો વર્તમાન કાલ, ચોથો અગુરૂલઘુ. તેમજ જીવદ્રવ્યના ચાર પર્યાય છે. એક અવ્યાબાધ, બીજો અનવગાહ; ત્રીજો અમૂર્તિક, ચોથો અગુરૂલઘુ. એ છ દ્રવ્યના પર્યાયો પણ પ્રવાહની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંતમે ભાંગે જાણવા.

એ છ દ્રવ્યના ગુણપર્યાયનું સાધર્મ્યપણું કહે છે. અગુરૂલઘુપર્યાય ષડ્દ્રવ્યોમાં સરખો છે. અરૂપીગુણ પુદ્ગલદ્રવ્યને ટાળીને પંચદ્રવ્યમાં વર્તે છે. અચેતનગુણ પંચદ્રવ્યમાં વર્તે છે.સક્રિયગુણ પુદ્ગલ અને વ્યવહારથી જીવદ્રવ્યમાં વર્તે છે. નિશ્ચયથી ચલનરૂપ સક્રિયગુણ જીવદ્રવ્યમાં વર્તતો નથી. ચલનસાહાય્યગુણ એક ધર્માસ્તિકાયમાં છે. સ્થિરસાહાય્યગુણ એક અધર્માસ્તિકાયમાં વર્તે છે. અવગાહનાગુણ એક આકાશ દ્રવ્યમાં વર્તે છે, બાકીના પંચદ્રવ્યમાં નથી. વર્તનાગુણ તે એક કાળ દ્રવ્યમાં છે, તથા મિલનવિખરણગુણ તે એક પુદ્ગલદ્રવ્યમાં છે, અન્યદ્રવ્યમાં નથી. તથા જ્ઞાનચેતનાગુણ એક

જીવદ્રવ્યમાં છે, એ છ દ્રવ્યના મૂલ ગુણ જે દ્રવ્યના છે, તેમાંજ રહે છે. ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એ ત્રણ દ્રવ્યના ત્રણ ગુણ, તથા ચાર પર્યાય સરખા છે. ત્રણ ગુણથી કાલ-દ્રવ્ય પણ સાધર્મ્યતાને ભજે છે. ધર્માસ્તિકાય અસંખ્યપ્રદેશી અને લોકવ્યાપી છે. અધર્માસ્તિકાય અસંખ્યપ્રદેશી અને લોકવ્યાપી છે. આકાશાસ્તિકાય અનંતપ્રદેશી અને લોકાલોક વ્યાપી છે, પુદ્ગલદ્રવ્ય અનંત છે, અને તે પરમાણુરૂપદ્રવ્યમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ રહે છે. પુદ્ગલદ્રવ્ય લોકવ્યાપી છે. કાલદ્રવ્ય ઉપચારથી અઢીદ્વીપ વ્યાપી છે. બાહ્યકાળનો વ્યવહાર સૂર્યચંદ્રની ગતિઉપર આધાર રાખે છે. જીવદ્રવ્ય અનંત છે. પ્રત્યેક જીવના અસંખ્યાતપ્રદેશ છે, અને તે જીવદ્રવ્યો લોકમાં વ્યાપીને રહે છે. દેહધારી જીવોના પ્રદેશો જેટલું શરીરમાન હોય, તેટલામાં વ્યાપીને રહે છે. છએ દ્રવ્યમાં જીવના ગુણનો ઘાતક એક પુદ્ગલાસ્તિકાય છે. છ દ્રવ્ય નિશ્ચયનયથી પોતપોતાના સ્વરૂપમાં પરિણમે છે. દરેક દ્રવ્યનો પરિણમનધર્મ ભિન્ન ભિન્ન વર્તે છે, જો દરેક દ્રવ્યનો પરિણમનધર્મ એક સરખો હોય, તો પ્રત્યેકદ્રવ્યની પરિણમતા એક સરખી થઈ જાય, અને તેથી પ્રત્યેક દ્રવ્ય ભિન્ન ભિન્ન કહેવાય નહીં. વ્યવહારથી જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્યપરિણામી છે. રાગદ્વેષ સહિત જીવને પુદ્ગલની સાથે પરિણમવાનો સ્વભાવ છે. બે દ્રવ્યમાં પરિ

ણમવાની શક્તિ રહી છે, પણ તેમાં પરિણમનક્રિયાનો પ્રવર્તક અશુદ્ધપરિણુતિથી આત્મા ભાસે છે. આત્મા અશુદ્ધપરિણુતિથી પુદ્ગલદ્રવ્યને આકર્ષે છે, તેથી પરિણમનનો મુખ્ય પ્રવર્તક આત્મા બને છે. જો પરિણમનનું મુખ્ય પ્રવર્તક પુદ્ગલદ્રવ્ય હોય, તો જીવદ્રવ્ય પુદ્ગલદ્રવ્યથી છૂટો થઇ શકે નહીં. બેમાં પરિણમનસ્વભાવ રહ્યો છે, તેથી તે પરિણમે છે. પરિણમનના બે ભેદ છે. ૧ એક શુદ્ધપરિણમન અને બીજું અશુદ્ધપરિણમન. તેમાં ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાલ, એ ચારનું પરિણમન પોતાના સ્વરૂપમાં છે, તેથી તે શુદ્ધપરિણમન છે, જીવ અને પુદ્ગલદ્રવ્યનું બેના સંયોગથી વિભાવપરિણમન થયું છે, તેથી તે અશુદ્ધપરિણમન કહેવાય છે. અનાદિકાળથી જીવ અને પુદ્ગલનું અશુદ્ધપરિણમન વર્તે છે. સંસારીજીવ સમયે સમયે સાત આઠ કર્મવર્ગણા ગ્રહણ કરી અશુદ્ધતાની વૃદ્ધિ કરે છે. કેટલીક કર્મવર્ગણાઓ ખરે છે અને કેટલીક નવી આવે છે. હવે પ્રસંગોપાત્ત કર્મવર્ગણાનું કિંચિત્સ્વરૂપ કહે છે. બે પરમાણુ ભેગા થાય, ત્યારે દ્વયણુક, તથા ત્રણ પરમાણુ મળે ત્યારે ત્ર્યણુકસ્કંધ કહેવાય છે. એમ અસંખ્યતાપરમાણુ મળે, ત્યારે અસંખ્યાતાણુક કહેવાય છે. તથા અનંતપરમાણુઓ ભેગા થાય, ત્યારે અનંતાણુકસ્કંધ કહેવાય છે. એ સ્કંધ જીવ ગ્રહણ કરતો નથી. જ્યારે અભવ્યથી અનંતગુણું અધિક

પરમાણુ ભેળા થાય, ત્યારે ઔદારિકશરીરને લેવાયોગ્ય વ-
ર્ગણા થાય છે. એમ ઔદારિકથી અનંતગુણા પરમાણુ મળે,
ત્યારે વૈક્રિયવર્ગણા થાય છે, વૈક્રિયથી અનંતગુણાધિક પર-
માણુ દલ ભેગા થાય, ત્યારે આહારકવર્ગણા થાય છે. એમ
ઉત્તરોત્તર વર્ગણામાં, એકેકથી અધિક અનંતપરમાણુઓ મળે,
ત્યારે ઉત્તરોત્તર વર્ગણાઓ થાય છે, પહેલીથી બીજી, અને
બીજીથી ત્રીજી, અને ત્રીજીથી ચોથી તૈજસ, અને તૈજ-
સથી ભાષા, અને ભાષાથી શ્વાસોશ્વાસ અને શ્વાસોશ્વાસથી
મનોવર્ગણા, અને મનોવર્ગણાથી આઠમી કાર્મણવર્ગણામાં અ-
નંતગુણાધિક પરમાણુદલિક છે. ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક,
તૈજસ, એ ચાર વર્ગણા બાદર છે, તેમાં પાંચ વર્ણ, બે ગંધ,
પાંચ રસ, અને આઠ સ્પર્શ, એમ વીસ ગુણ રહ્યા છે.
તથા ભાષા, શ્વાસોશ્વાસ, મન અને કાર્મણ એ ચાર વર્ગણા
સૂક્ષ્મ છે. એ ચાર સુક્ષ્મવર્ગણામાં પાંચ વર્ણ, બે ગંધ;
પાંચ રસ, અને ચાર સ્પર્શ, એમ શોળ ગુણ રહ્યા છે, અને
એક પરમાણુમાં એક વર્ણ, એક ગંધ, એક રસ, બે સ્પર્શ
એમ પાંચ ગુણ રહ્યા છે. એમ આઠ વર્ગણાનાં દલિક પણ
આત્માસંખ્યપ્રદેશોની સાથે, ક્ષીરનીરવત્ પરિણમ્યાં છે.
પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપી છે, અને તે આત્માના ગુણોનું આચ્છાદન
(વિઘાત) કરે છે. પુદ્ગલદ્રવ્યના બે ભેદ છે. એક ચાર-
સ્પર્શીપુદ્ગલદ્રવ્ય, અને બીજું આઠ સ્પર્શીપુદ્ગલદ્રવ્ય

છે. તેમાં ચારસ્પર્શી પુદ્ગલદ્રવ્ય કેટલા છે, તે બતાવે છે. આઠ કર્મનાં પુદ્ગલસ્કંધપર્યાય, અઢાર પાપસ્થાનકના, કાર્મણશરીરના, મનોવર્ગણાનાં પુદ્ગલ, તથા વચનવર્ગણાનાં પુદ્ગલ, સર્વ પ્રયોગસા ચઉફરસીરૂપી પુદ્ગલ જાણવાં. આત્મવીર્યપ્રયોગદ્વારા જે પુદ્ગલો ગ્રહવામાં આવે છે, તે પ્રયોગસા કહેવાય છે. આઠ ફરશીરૂપી પુદ્ગલદ્રવ્ય છે, તેમાંનાં કેટલાંક ચક્ષુગોચર થાય છે, અને કેટલાંક થતાં નથી. વાયુકાયનાં પુદ્ગલ તથા આહારકશરીરનાં ધુંધલાં પુદ્ગલ, અને છ પ્રકારની દ્રવ્યલેશ્યાનાં, ઇત્યાદિ આઠસ્પર્શી પુદ્ગલ છે, તેમાંના જે પુદ્ગલના સ્કંધમાં કર્કશ અને ભારી સ્પર્શના પુદ્ગલ ઘણા હોય, તથા સુકુમાલ મૃદુ, અને હલકા પુદ્ગલ ઘણા હોય, તે ચક્ષુથી દેખાય નહીં. ઉપરાંત ઔદારિક, વૈક્રિયાદિકનાં જે પુદ્ગલો દેખવામાં આવે છે, આઠસ્પર્શીરૂપપુદ્ગલ દશ્ય પણ છે, અને અદશ્ય પણ છે. પુદ્ગલદ્રવ્યના છૂટા પરમાણુઓ પણ અનંત છે, અને તેના સ્કંધો પણ જીવોની સાથે મળેલા અનંત છે. પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપી છે, તોપણ અરૂપી એવા આત્મગુણોનો તેની સાથે પરિણમીને વિઘાત કરે છે. પુદ્ગલ અને જીવનું પરિમન પ્રવાહની અપેક્ષાએ અભવ્યજીવને અનાદિ અનંતમા ભાંગે, ચઉદરાજલોક ક્ષેત્રપ્રમાણમાં રાગદ્વેષભાવથી છે, તથા પ્રવાહની અપેક્ષાએ ભવ્યજીવોને આશ્રયી બેનું પરિ-

ણુમન અનાદિસાંત ભાંગે છે. ઔદારિક વૈક્રિયાદિ શરીરની સાથે જીવોનું પરિણુમન સાદિ સાંત ભાંગે છે. જીવોની સાથે પુદ્ગલનું પરિણુમન સાદિ અનંતમા ભાંગે થતું નથી. જીવોની સાથે કર્મરૂપ પુદ્ગલસ્કંધોનું પરિણુમન વિભાવથી છે, માટે પુદ્ગલથી છૂટો થઇ આત્મા મુક્તિ પામે છે. વિજાતીય બે દ્રવ્યનું પરિણુમન વિભાવથીજ હોય છે. પોતાના ગુણુ-પર્યાયમાં પ્રત્યેક દ્રવ્ય સ્વભાવથી પરિણુમે છે તેથી ગુણુ-પર્યાપરહિત કોઇ દ્રવ્ય હોતું નથી, યદ્યપિ જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્ય પરિણુમે છે, તે બે ભેગાં પોતાના મૂળ સ્વભાવથી પરિણુમતાં નથી. બે ભેગાં પરિણુમે છે ત્યારે વિભાવરૂપ વ્યહારનય કહેવાય છે. બે ભેગાં મળે છે, તોપણ પોતાનું મૂળસ્વરૂપ ત્યાગતાં નથી, તેથી તે નિશ્ચયની અપે-ક્ષાએ પોતપોતાનામાં પરિણામી હોઇ, અન્યમાં મૂળસ્વરૂપે અપરિણામી કહેવાય છે. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, કાલ, અને આકાશ એ ચાર, અપરિણામી છે. તે સંબંધી.

गाथा.

परिणामी जीव मुत्ता, सपएसा एगखित्त किरिआय; ॥
निच्चं कारण कत्ता, सव्वगय इयर अप्पवेसे. ॥ १ ॥

પરિણામનું સ્વરૂપ છ દ્રવ્યમાં કહ્યા બાદ જીવપણું કહે છે, છ દ્રવ્યમાં એક જીવદ્રવ્ય તે જીવ છે. અન્ય પંચદ્રવ્ય અજીવ

છે. છ દ્રવ્યમાં એક પુદ્ગલદ્રવ્ય મૂર્તિમાન્રૂપી છે. બાકીનાં પંચદ્રવ્ય અમૂર્તિમંત અરૂપીછે.છ દ્રવ્યમાં પંચ દ્રવ્ય સપ્રદેશી છે, અને કાલ અપ્રદેશી છે. કેટલાક આત્માના અસંખ્યપ્રદેશ સ્વીકારતા નથી, તેમના મતમાં આત્મા; અનેક શરીર ધારણ કરી, એકકાળમાં ભોગ ભોગવી શકે નહીં, તે દૂષણ આવે છે. અસંખ્યપ્રદેશ આત્માના માનવાથી, વૈક્રિયશરીર ધારણ કરતાં, વા આહારશરીર ધારણ કરતાં, દરેક શરીરમાં અસંખ્યપ્રદેશો ભળે છે, અને પરસ્પર શરીરની સાથે આત્મ પ્રદેશોનો સંબંધ વર્તે છે, અને તેમજ અંતરાલમાં પણ આત્મપ્રદેશોની તતિ વર્તે છે. તેમજ કર્મયોગે આત્મપ્રદેશો સંકોચ વિકાસ ધર્મવાળા વર્તે છે, તથા કર્મયોગે આત્મપ્રદેશોમાં ગમનાગમનવાળી શક્તિ વર્તે છે, તેથી આત્મા અનેક શરીર ધારણ કરે છે, તો પણ સર્વશરીરોમાં વર્તનાર અસંખ્યપ્રદેશોનો એક સમયમાં ભેગો એક ઉપયોગ થવાથી અનેક શરીર સાથે આત્મા સંબંધ ધરાવી ભોગ ભોગવી શકે છે. ઇન્દ્ર તથા ચક્રવર્તિની પેઠે આત્મા અસંખ્યપ્રદેશી છે, અને તે મધ્યમપરિણામી છે.

વેદાંતી—હે જૈન સિદ્ધાંતી ! તમે આત્માને સર્વવ્યાપક માનતા નથી, અને અસંખ્યપ્રદેશોથી શરીરવ્યાપક માનો છો, તો કોઇના આત્માએ પુણ્યકૃત્ય કર્યું; અને તે પુણ્યના યોગે દ્વીપાંતરમાં મોતી થયાં. તો તે મોતીની પ્રાપ્તિ

તમોએ માનેલા દેહવ્યાપી આત્માને થઇ શકશે નહીં, કારણ કે મોતીપ્રાપ્તિકારણ પુણ્ય તો શરીર સાથે છે, અને આત્મા પણ શરીરમાં છે, તો તે દ્વીપાંતરમાં ગયા વિના મોતિની પ્રાપ્તિ કરી શકે નહીં. અમારા મતમાં તો સર્વત્ર આત્મા વ્યાપક હોવાથી, દ્વીપાંતરમાં થનાર મોતિની સાથે પણ આત્મા તથા અદૃષ્ટનો સંબંધ છે, તેથી તે મોતિનો સંબંધ શરીરની સાથે અદૃષ્ટ કરાવશે, પણ જૈન સિદ્ધાંતિના મતમાં સર્વવ્યાપક આત્માના અભાવે, મોતિનો સંબંધ શરીરની સાથે થઇ શકે નહીં. કારણ કે દ્વીપાંતરથી મોતિ લાવનાર કોણ ?

જૈન સિદ્ધાંતી—હે ભવ્ય !! જરા સ્વસ્થ ચિત્તથી સાંભળો. સ્યાદ્વાદદર્શનમાં શરીરવ્યાપક આત્મા માનવાથી, તમોએ કહેલુ પૂર્વોક્ત દૂષણ આવતું નથી. જોકે આત્મા શરીરવ્યાપી છે, અને અદ્રષ્ટ પણ શરીર વ્યાપી આત્માને આશ્રયે રહે છે, તો પણ અદ્રષ્ટમાં એવી શક્તિ છે કે, દ્વીપાંતરમાં ઉત્પન્ન થયેલાં મોતિ અદ્રષ્ટ શક્તિથી શરીરાસન્ન અનેક કારણદ્વારા ખેંચાઈ આવે છે, અને તેનો ભોગ આત્મા અદ્રષ્ટયોગે કરે છે, અદ્રષ્ટ અત્રે છે, અને મોતિ દ્વીપાંતરમાં છે. તોપણ અદ્રષ્ટરૂપ કારણ મોતિથી દૂર રહીને, પણ મોતિની પ્રાપ્તિરૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન કરે છે. પાસે રહીનેજ કારણ કાર્યને ઉત્પન્ન કરે, એવો કંઇ નિયમ હોતો નથી.

લોહચુંબકથી સોય ઘણી દૂર હોય છે, તોપણ લોહચુંબક પોતાની શકિતથી સોયને ખેંચી પાસે આણે છે. વળી સ્યાદ્વાદી, સર્વવ્યાપક આત્મા માનનારાને કહે છે કે ભાવિવસ્તુ કે જે હાલ ઉત્પન્ન થઇ નથી પણ થશે, તેને પણ યુક્ત અને યુંજાન નામના બે યોગિયો જાણે છે. તો કહેવાનું કે—યુક્ત અને યુંજાનયોગીનું જ્ઞાન તો હાલ છે, પણ વસ્તુ તો હાલ થઇ નથી, તેથી જ્ઞાન અને વસ્તુનો સંબંધ શી રીતે થયો ! પ્રત્યુત્તરમાં તમે કહેશો કે, જ્ઞાનમાં એવા પ્રકારની શકિત છે કે તે સંબંધવિના પણ ભાવિવસ્તુને વિષયીભૂત કરે છે. તો અમે પણ કહીએ છીએ કે અત્ર બેઠાં આ શરીરધારી આત્મામાં રહેલું અદ્રષ્ટ છે. તેમાં એવી શકિત છે કે તે દ્વીપાંતરમાં ઉત્પન્ન થનાર મોતિને ખેંચી લાવશે. વળી અમો પુછીએ છીએ કે વર્તમાન જીવના અદ્રષ્ટથી, ભવિષ્ય વસ્તુ, સુખ દેવાવાળા વા દુઃખ દેવાવાળા પરિણામને પામે છે. તો કહેવાનું કે, ભાવિવસ્તુ તો હજી પેદા થઇ નથી, તો ભાવિવસ્તુની સાથે અદ્રષ્ટનો સંબંધ શી રીતે થયો ? પ્રત્યુત્તરમાં કહેશો કે—અદ્રષ્ટમાં એવી શક્તિ છે કે તેનો અવિદ્યમાન ઉત્પન્ન થવા વાળી વસ્તુની સાથે સંબંધ થાય છે. તો તેમ અમે પણ કહીએ છીએ કે, દ્વીપાંતરવર્તિ મોતિ વગેરે સુખ દુઃખ દેવાવાળી વસ્તુને દૂર છતાં, પણ અદ્રષ્ટ આકર્ષી શકે

છે, તેમાં કોઇ જાતનો દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી, માટે મધ્યમ પરિણામી આત્મા માનતાં કોઈજાતનો દોષ આવતો નથી. સાનુકુળ પ્રતિકુળ અનેક વસ્તુઓનો સંબંધ શુભાશુભ અદ્રષ્ટ કરે છે. વળી કહ્યું કે–આત્મા સર્વવ્યાપક આકાશની પેઠે છે, એ વચન એકાંતે અનુભવમાં આવતું નથી. દેહમાંજ સુખઃ–દુઃખના જ્ઞાતા તરીકે આત્માનો અનુભવ થાય છે, પણ દેહવિના દ્વીપાંતરમાં પોતાનો આત્મા છે. એવો અનુભવ થતો નથી. જ્ઞાનગુણ જ્યાં હોય છે, ત્યાં ગુણી આત્મા હોય છે. જ્ઞાનગુણ શરીરના સંબંધે આત્મામાં હોય છે, માટે જ્ઞાનગુણનો આધાર આત્મા પણ શરીરમાંજ રહે છે. જો શરીરવિના આત્મા અન્યત્ર રહેતો હોય તો દ્વીપાંતરનું પણ હાલ જ્ઞાન થવું જોઇએ. જો કહેશો કે બાહ્યજ્ઞાન તો ઇન્દ્રિયોદ્વારા તથા મનોદ્વારા થાય છે, અને દ્વીપાંતરમાં ઇન્દ્રિય તથા મનના અભાવે બાહ્યજ્ઞાન થતું નથી. ત્યારે અમો એમ કહીએ છીએ કે બાહ્ય જ્ઞાન ભલે ના થાય, પણ દ્વીપાંતરમાં આત્માના સદ્ભાવથી અંતર્જ્ઞાન થવું જોઇએ, પણ તે અનુભવમાં આવતું નથી. તમે કહેશો કે, દ્વીપાંતરના આત્માને અન્તર્જ્ઞાન છે, પણ આ શરીરમાં રહેલા આત્માને ઇન્દ્રિયકર્માવરણ છે, તેથી અન્તર્જ્ઞાનનો અનુભવ થતો નથી. આવું તમારૂં કહેવું યોગ્ય નથી. કારણ કે દ્વીપાંતરના આત્માને કર્માવરણ નથી, અને આ શરી-

રમાં રહેલા આત્માને કર્માવરણુ છે, ત્યારે તો એમ ઠર્યું કે સર્વવ્યાપક આત્માપણું એકદેશથી બંધાય છે, અને એક દેશથી મુક્ત રહે છે. આમ હોવાથી કદી આત્મા નિર્મલ થશે નહીં. વળી એવો ન્યાય છે કે, સર્વવ્યાપક આત્મા એક દેશથી- કર્મવડે બંધાય નહીં. વળી કહેશો કે આત્મા સર્વવ્યાપક હોવાથી, સર્વથી બંધાય છે, આ પણુ જ્ઞાન-શૂન્ય વચન છે. જો સર્વથી આત્મા બંધાય, તો સર્વત્ર વ્યાપક એવું મોટું શરીર પણુ આત્માએ ધારણુ કરવું જોઇએ. પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવે છે કે, સર્વ વ્યાપક કોઇનું શરીર દેખાતું નથી. જે શરીર દેખાય છે, તે મધ્યમ પરિણુામવાળાંજ હોય છે, તેથી આત્મા પણુ મધ્યમ પરિણુામવાળો છે. એમ સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે. વળી હે ભવ્ય ! સર્વત્રવ્યાપક એવો આત્મા માનીએ તો તે આકાશની પેઠે નિષ્ક્રિય ઠરે, નિષ્ક્રિય અને એકાંત નિત્ય આત્મા આકાશની પેઠે કર્મથી બંધાય નહીં. અને કર્મથી બંધાયા વિના શરીર, ઇન્દ્રિય, મન પણુ ઉત્પન્ન થાય નહિં, અને શરીર ઇન્દ્રિય મન તો પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવે છે, તેથી સર્વવ્યાપક આત્મા સિદ્ધ ઠરતો નથી. વળી તમે એમ કહેશો કે જ્ઞાન ગુણુ તે આત્માનો નથી, મનનો ધર્મ છે તેથી દ્વીપાંતરવર્તિ આત્માનો પ્રતિભાસ થતો નથી, એમ કહેવું તે પણુ અનુભવ વિ-

રદ છે. **ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि, भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन** તથા **विज्ञानमानन्दं ब्रह्म** આ વચનો તમો માંનો છો. તેમાં બ્રહ્મ એટલે આત્માનો જ્ઞાનગુણ કહ્યો છે, તેનો પોતેજ અપલાપ કરવો તે **वदतोव्याघात** સદૃશ છે. આત્માનો જ્ઞાનગુણ યદિ નહિ સ્વીકારવામાં આવે, તો ઘટપટ જેવો જડ આત્મા થયો અને એવો જડ આત્મા આનંદસુખને જ્ઞાનાભાવથી દંડની પેઠે જાણી શકે નહીં. વળી યદિ તમે કહેશો કે આત્માને કર્મ લાગતાંજ નથી. કર્મ વા માયા અસત્ છે, ત્યારે અમો પુછીએ છીએ કે તમે બોલો છો તે મુખ વા તમારૂં શરીર શાથી બન્યું ? જો કહેશો કે કર્મથી બન્યું, તો પુછવાનું કે કર્મનો કર્ત્તા કોણ ? જો કહેશો કે આત્મા, તો સિદ્ધાંતવાદમાં તમોએ પ્રવેશ કર્યો, જો કહેશો કે કર્મથી શરીર નથી બન્યું ત્યારે શાથી બન્યું ? જો કહેશો કે ભ્રાંતિથી શરીર બન્યું, તો તે ભ્રાંતિ આત્માથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન ? જો કહેશો કે ભિન્ન છે, તો આત્માથી ભિન્ન એવો ભ્રાંતિ પદાર્થ ઠરવાથી દ્વૈતતત્ત્વની સિદ્ધિ થવાથી અદ્વૈતતત્ત્વનું મૂળ ઉખડી ગયું, તમે કહેશો કે આત્માથી ભ્રાંતિ અભિન્ન છે, તો સિદ્ધ ઠર્યું કે આત્મા ભ્રાંતિથી ભિન્ન થવાનો નહીં માટે પૂર્વોક્ત વજ્રદૂષણ પિંજરમાંથી મુક્ત થવા અર્થે કર્મથી આત્મા બંધાય છે. એમ સ્વીકારવું જોઇએ. વળી તમો એમ કહેશો કે સ્વપ્ન સમાન કર્મ વા માયા છે, જેમ સ્વપ્ન જૂઠું છે,

તેમ કર્મ પણ અસત્ છે, તેથી અસત્થી આત્મા બંધાય નહીં, અમો વિકલ્પપક્ષથી પૂછીએ છીએ કે સ્વપ્ન, જ્ઞાનમાં ભાસે છે કે-અજ્ઞાનમાં ? તથા સ્વપ્નનો ભાસ સત્ છે કે અસત્ છે ? પ્રથમ વિકલ્પઅંગીકરી કહેશો કે સ્વપ્નનો જ્ઞાનમાં ભાસ થાય છે, તો તમારા સિદ્ધાંતનો પરિહાર થાય છે. જો કહેશો કે સ્વપ્નનો જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસ થાય છે, અને તે સત્ છે, તો બસ સિદ્ધાંતવાદને અંગીકાર કર્યો. જો કહેશો કે સ્વપ્ન અસત્ છે, અને તેનો જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસ થાય છે, તો અમારે કહેવાનું કે એકાંત અસત્વસ્તુ હોતી નથી, અને તેથી તેનો એકાંત અસત્ આકાશકુલની પેઠે જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસ થતો નથી. સ્વપ્નમાં પણ અલ્પજ્ઞાન હોય છે, અને તેમાં ભાસનારી વસ્તુ પોતાના સ્વરૂપે સત્ હોય છે, તોજ પ્રતિભાસ થાય છે. જગત્માં એકાંત અછતા પદાર્થો સ્વપ્નમાં પ્રતિભાસતા નથી.સ્વપ્ન જ્ઞાન પણ આત્મામાં ઉદ્ભવે છે, અને જાગૃદ્અવસ્થાનું જ્ઞાન પણ આત્મામાં હોય છે. સ્વપ્નાવસ્થા અને જાગૃદવસ્થામાં આત્મા ધ્રુવપણે હોય છે, તેથી જાગૃદવસ્થાના અનુભવેલા દેખેલા પદાર્થોનો પ્રતિભાસ, અલ્પજ્ઞાનભૂત સ્વપ્નાવસ્થામાં આત્માને મનોદ્વારા થાય છે, તેથી સ્વપ્ન પૂરૂં થતાં, જાગૃત્અવસ્થામાં આત્મા કહે છે કે, મેં આજ સ્વપ્નમાં હાથી દેખ્યો, તેમજ આત્માને જ્ઞાન થાય છે કે, દિવસમાં દીઠેલી અમુક સ્ત્રીનું મને સ્વપ્નમાં દર્શન થયું. જો બે અવસ્થામાં આત્માની હયાતી ન

હોત તો, પરસ્પર ભિન્ન અવસ્થાનો અનુભવ આત્માને થાત નહીં, અને થાય તો છે, માટે આત્મા બન્ને અવસ્થામાં વર્તે છે. સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ અલ્પજ્ઞાન હોય છે, સ્વપ્નમાં દેખેલા પદાર્થો ફક્ત મનમાં પ્રતિબિંબિત હોય છે, અને તે સત્ પણ વર્તનાર પદાર્થોનો પરિણામ આત્મામાં થયો હોય છે. જેમ દર્પણમાં મુખનું પ્રતિબિંબ ભાસ્યું. દર્પણમાં પ્રતિબિંબિત મુખ તે વિશ્રસાપુદ્ગલ પરિણામ છે, અને તે અસલના મુખની અપેક્ષાએ અસત્ છે, પણ વિસ્રસા પુદ્ગલ પરિણામની અપેક્ષાએ સત્ છે, તેમ અત્ર પણ મનોરૂપ દર્પણમાં ભાસનાર પદાર્થોનો પરિણામ હોવાથી, અસલ પદાર્થોથી ભાસમાન પરિણામાકૃતિયો ન્યારી છે તેથી તે ભાસક પદાર્થોની પેઠે જગત્ના વ્યવહારમાં અસમર્થ હોવાથી અસત્ છે, પણ ભાસમાનપરિણામની અપેક્ષાએ સત્ છે. સમજવાનું કે એકાંત અસત્ વસ્તુ સ્વપ્નમાં પ્રતિભાસતી નથી. માટે સ્વપ્ન સમાન કર્મ માનશો, તો પણ દ્વિતત્ત્વની સિદ્ધિ થશે. સ્વપ્ન પણ હર્ષ વિષાદનું કારણ થાય છે. તો કર્મ આત્માની સાથે લાગેલું હોવાથી સુખ દુઃખ આપવામાં વિશેષતઃ સમર્થ થાય છે. સ્વપ્ન સમાન કર્મ કહેવાથી કર્મની નાસ્તિતા સિદ્ધ થતી નથી. કર્મને સ્વપ્નની ઉપમા આપવાનું કારણ તો એ છે કે સ્વપ્નમાં ભાસેલા પદાર્થો જેમ પોતાના એટલે

આત્માના નથી; આત્માથી ન્યારા હોય છે;તેમ કર્મ પણ આત્માને લાગેલું છે, પણ આત્માનું નથી. તથા તે જડ હોવાથી, તથા કર્મ આત્માથી ભિન્ન જાતિ ધર્મવાળું હોવાથી ન્યારૂં છે, એમ જ્ઞાન કરાવી કર્મનો નાશ કરવામાટે એ વાક્યની પ્રેરણા છે. સ્વપ્ન પોતાની અપેક્ષાએ સત્ છે, અને આત્માની અપેક્ષાએ અસત્ છે, તેમ કર્મ પણ જડ પદાર્થની અપેક્ષાએ સત્ છે, પણ ચૈતન્યધર્મની અપેક્ષાએ અસત્ છે. કર્મનીઅસ્તિતા સિદ્ધ ઠરવાથી આત્મા કર્મથી બંધાય છે. વેદાંતગ્રંથોમાં લખેલું છે કે જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ સર્વ કર્મ બાળીને ભસ્મીભુત કરે છે. સર્વ કર્મ જો આત્માની સાથે બંધાય નહીં, તો ભસ્મીભૂત થવું કોનું બને ! વળી કહ્યું છે કેઃ—

कृतकर्मक्षयो नास्ति, कल्पकोटिशतैरपि ॥

अवश्यमेव भोक्तव्यं, कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥

તથા ભગવદ્ગીતામાં પણ પ્રારબ્ધકર્મ અને સંચિતકર્મ એમ બે પ્રકારનાં કર્મની ઘણી ચર્ચા છે. જો આત્માથી ભિન્ન કર્મ રહે તો કર્મનો ભોગ આત્માને થઈ શકે નહીં, અને આત્માની સાથે કથંચિત્ અભિન્નપણે કર્મ લાગે, તો સુખ દુઃખનો ભોગ, આત્મા કરી શકે છે. આત્માની સાથે કર્મનો બંધ સિદ્ધ ઠર્યો, તેમજ આત્મા મધ્યમપરિણામિ માનવાથી, કર્મબંધની ઉપપત્તિ યથાર્થ સિદ્ધ ઠરી શકે છે.

હવે આત્મા સપ્રદેશી છે તે કહ્યા બાદ એક, અનેક કહે છે. છ દ્રવ્યમાં એક ધર્માસ્તિકાય બીજું અધર્માસ્તિકાય, ત્રીજું આકાશાસ્તિકાય એ ત્રણ એકેક દ્રવ્ય છે. તથા જીવ, પુદ્‌ગલ અને કાલ એ ત્રણ દ્રવ્ય અનેક છે. છ દ્રવ્યમાં આકાશદ્રવ્ય ક્ષેત્ર છે, અને બીજાં પાંચ દ્રવ્ય ક્ષેત્રી છે. વ્યવહારથી જીવ અને પુદ્‌ગલ એ બે દ્રવ્ય સક્રિય છે, અને નિશ્ચયથી છએ દ્રવ્ય પોત પોતાના કાર્યમાં સદા પ્રવર્તે છે; માટે સક્રિય છે. જીવદ્રવ્ય, સંસારાવસ્થામાં સક્રિય છે અને સિદ્ધ થતાં સંસારી ક્રિયા કરતા નથી. માટે અક્રિય, બાકીનાં ચાર દ્રવ્ય, વ્યવહારથી અક્રિય છે, દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ છ દ્રવ્ય નિત્ય ધ્રુવ છે. અને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ સમયે સમયે ઉત્પાદ વ્યય થવાથી અનિત્ય છે, વ્યવહારનયથી જીવ અને પુદ્‌ગલ એ બે દ્રવ્ય અનિત્ય છે, અને બાકીનાં ચાર દ્રવ્ય નિત્ય છે.

છ દ્રવ્યમાં એક જીવદ્રવ્ય અકારણ છે, અને પાંચ દ્રવ્ય કારણ છે, કારણ કે પંચ દ્રવ્ય પણ જીવના ભોગમાં આવે છે; જેમકે ધર્માસ્તિકાય, જીવને ચાલવામાં સાહાય્ય કરે છે, અધર્માસ્તિકાય, સ્થિર રહેવામાં સાહાય્ય કરે છે. આકાશાસ્તિકાયદ્રવ્ય છે, તે જીવને અવકાશ લેવા રૂપ કાર્યમાં નિમિત્ત કારણરૂપે બને છે. પુદ્‌ગલાસ્તિકાય છે તે જીવને પંચેન્દ્રિયના ભોગમાં શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ તરીકે

સાહાય્ય કરે છે. કાલદ્રવ્ય છે, તે જીવને બાલ, તારૂણ્ય, વૃદ્ધાવસ્થા આપે છે. તથા અનાદિ સંસારીજીવ ભવસ્થિતિ પરિપકવ થતાં, એકઅન્તર્મુહૂર્તકાલમાં સકલ કર્મ ખેરવી, સિદ્ધસ્થાનમાં સાદિ અનંતકાલ રહે છે, અને ત્યાં જીવ પરમાત્મારૂપે થઇ, અનંતજ્ઞાનદર્શનચારિત્ર તથા દાનાદિ પંચલબ્ધિઆદિ અનંતગુણુનો ભોગ કરે છે, માટે કાલદ્રવ્ય પણ જીવને ભોગમાં સાહાય્યકારી છે, પણ એક જીવદ્રવ્ય કોઇના ભોગમાં આવતો નથી. જીવ પરમાત્માવસ્થા પામે છે, ત્યારે તેને પંચદ્રવ્યમાંથી એક આકાશદ્રવ્ય અવગાહના સાદિ અનંતમા ભાંગે આપે છે, તેથી તે વ્યવહારથી ઉપચારે સિદ્ધ જીવના ભોગમાં સાહાય્યકારી કહેવાય છે, પણ વસ્તુગત્યા સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયનોજ ભોગ સિદ્ધાત્માને છે, અન્યદ્રવ્યનો ભોગ સિદ્ધોને હોતો નથી. તેમ કાલદ્રવ્ય પણ ઉપચારથી દ્રવ્ય છે અને તે અઢીદ્વીપમાં કાલ વર્તે છે. સિદ્ધના જીવોને કાલદ્રવ્ય ભોગમાં કારણ કહેવું, તે ઉપચારથી છે, વસ્તુતઃ તે સ્વદ્રવ્ય ચતુષ્ટયના ભોગમાં કારણ નથી. તથા ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય પણ ઉપચારથી ભોગમાં સાહાય્યકારી સિદ્ધમાં ગણાય છે. વસ્તુસ્વરૂપે જોતાં, સિદ્ધભગવંતને પોતાના ગુણોના ભોગમાં અન્યની અપેક્ષા નથી. સિદ્ધના જીવોને પોતાનો ઉત્પાદવ્યયની વર્તનારૂપ કાળ છે, તે ભોગમાં આવે છે તેમાં ઉપચાર નથી તથા પક્ષાંતરે જીવ કારણ છે, અને

જાણવું. નિશ્ચયનયથી સર્વ જીવો સિદ્ધસમાન છે. શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે, જો સર્વ જીવો સિદ્ધ સમાન છે, તો અભવ્યજીવ ના સિદ્ધસમાન કેમ? તે તો મોક્ષે જતા નથી. તેનો ઉત્તર કે, અભવ્યને કર્મ ચીકણાં છે. અને અભવ્યમાં પરાવર્ત ધર્મ નથી. તેથી સિદ્ધ થતા નથી. ભવ્યજીવમાં તો મોક્ષગ-મનનો સ્વભાવ છે. ભવ્યજીવોના સર્વથા શુદ્ધ પર્યાય થઈ શકે છે, તેથી કારણ સામગ્રી પ્રાપ્ત થતાં પલટણ પામે છે. ગુણશ્રેણિ ચઢી મોક્ષ જાય છે.

હવે સત્ તથા અસત્ પક્ષ કહે છે. એ છ દ્રવ્ય છે તે પોતાના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવપણે સત્ છે, અને પ્રત્યેક દ્રવ્ય છે, તે પરદ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવથી અસત્ છે. ધર્માસ્તિકા-યનો મૂલ ગુણ ચલનસહાયપણાનો છે, તે સ્વદ્રવ્ય છે. અધ-ર્માસ્તિકાયનો મૂલગુણ સ્થિતિસહાયપણાનો છે, તે સ્વદ્રવ્ય છે. તથા આકાશાસ્તિકાયનો મૂલગુણ અવગાહપણાનો છે, તે સ્વદ્રવ્ય, તથા કાલનો મૂલગુણ વર્તનાલક્ષણ છે તે સ્વદ્રવ્ય જાણવો. તથા પુદ્ગલનો મૂલગુણ પૂરણગલનપણો, તેનો સ્વદ્રવ્ય, તથા જીવદ્રવ્યનો મૂલગુણ જ્ઞાન ચેતના-પણો તે સ્વદ્રવ્ય. એ છ દ્રવ્યનું દ્રવ્યપણું કહ્યું, હવે સ્વ-તે દ્રવ્યનું પ્રદેશપણું જાણવું. ધર્માસ્તિકાય તથા અધ-ાયનું ક્ષેત્ર અસંખ્યાત પ્રદેશ છે. આકાશનું સ્વક્ષેત્ર -શ છે. કાલદ્રવ્યનું સ્વક્ષેત્ર સમય છે. પુદ્ગલ-

દ્રવ્યનું સ્વક્ષેત્ર એક પરમાણુ છે. પરમાણુઓ અનંતા છે. જીવદ્રવ્યનો સ્વક્ષેત્ર એક જીવના અસંખ્યાતા પ્રદેશ છે.

એ છ દ્રવ્યમાં અગુરૂલઘુનો સ્વકાલ છે. છ દ્રવ્યના પોતપોતાના ગુણપર્યાય તે સર્વ દ્રવ્યનો ભાવ જાણવો તાત્પર્યાર્થ કે ધર્માસ્તિકાયમાં સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટય છે, અન્યના નથી. અન્યની નાસ્તિતા છે. અધર્માસ્તિકાયમાં સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટય છે, તેમાં અન્યની નાસ્તિતા છે. આ તેમજ કાલ અને જીવદ્રવ્યમાં સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયત્વ છે, અને તેમાં પરના ચતુષ્ટયત્વની નાસ્તિતા વર્તે છે. ગુણપર્યાયવત્ દ્રવ્યમ્ ગુણપર્યાયવંત તે દ્રવ્ય જાણવું. દ્રવ્યથી અભેદપર્યાયવાળું દ્રવ્ય જાણવું. સ્વધર્મનું આધારવંતપણું તેને ક્ષેત્ર કહે છે, તથા ઉત્પાદવ્યયની વર્તનાને કાલ કહે છે, તથા વિશેષ ગુણપરિણતિ, સ્વભાવપરિણતિ, પર્યાય પ્રમુખ, તે સ્વભાવ જાણવો. અત્ર ષડ્દ્રવ્યમાં ૧ ભેદસ્વભાવ. ૨ અભેદસ્વભાવ. ૩ ભવ્યસ્વભાવ. ૪ અભવ્યસ્વભાવ. ૫ પરમસ્વભાવ. એ પંચનું કિંચિત્ સ્વરૂપ કહે છે. પ્રત્યેક દ્રવ્યના સ્વધર્મો પોતપોતાનું ભિન્નભિન્ન કાર્ય કરે છે, તેની અપેક્ષાએ ભેદસ્વભાવ છે. અને અવસ્થાપણે અભેદસ્વભાવ છે. તથા પ્રત્યેક દ્રવ્યનું સ્વરૂપ પલટતું નથી, તેની અપેક્ષાએ અભવ્યસ્વભાવ છે. તથા પ્રત્યેકદ્રવ્યમાં પર્યાયોના ઉત્પાદ્વ્યયપણે પલટણપણું થાય છે, તેની અપેક્ષાએ ભવ્યસ્વભાવ છે, અને પ્રત્યેક

દ્રવ્યના સર્વધર્મ છે, તે વિશેષ ધર્મના અનુયાયીપણે પરિણમે છે, તેની અપેક્ષાએ પરમસ્વભાવ જાણવો. પૂર્વોક્ત સામાન્ય સ્વભાવ જાણવા. એ પ્રમાણે ષડ્દ્રવ્ય સ્વગુણે સત્ છે, અને પરગુણે અસત્ છે.

હવે વક્તવ્ય તથા અવક્તવ્યપક્ષ કહે છે. છ દ્રવ્યમાં અનંતાગુણ પર્યાય વક્તવ્ય એટલે વચને કહેવા યોગ્ય છે. અને છ દ્રવ્યમાં અનંતગુણ પર્યાય અવક્તવ્ય એટલે કહેવા યોગ્ય નથી. અર્થાત્ વચનથી કહી શકાતા નથી. શ્રી કેવલજ્ઞાની ભગવંતે સર્વ પદાર્થોનું યથાતથ્ય સ્વરૂપજ્ઞાનમાં દીઠું. તેના અનંતમા ભાગે જે વક્તવ્ય એટલે યોગ્ય હતું તે કહ્યું. વૈખરીવાણીથી દેશના દેતાં વક્તવ્યનો અનંતમો ભાગ ભાવાર્થપણે શ્રીગણધરદેવે ઝીલ્યો અને તેનો અનંતમો ભાગ શ્રીગણધરદેવે સૂત્રમાં ગુંથ્યો. તે સૂત્રમાં જે ભાવ પ્રરૂપ્યા, તેના અસંખ્યાતમા ભાગે હાલ આગમ વર્તે છે.

હવે નિત્ય અને અનિત્ય પક્ષમાંથી ઉત્પન્ન થતી ચતુર્ભંગી વિકલ્પવિચાર વર્ણવે છે. જેની આદિ અને અંત નથી, તેને અનાદિઅનંત કહે છે. એ પ્રથમ ભંગ જાણવો. જેની આદિ નથી અને અંત છે, ને અનાદિસાંત દ્વિતીય ભંગ સમજવો તથા જેની આદિ અને અંત છે. તે સાદિ સાંત તૃતીયભંગ સમજવો. જેની આદિ છે પણ અંત નથી તે આદિઅનંત નામક ચતુર્થ ભંગ સમજવો.

એ ચતુર્ભંગી વિકલ્પનો વિચાર, ષડ્દ્રવ્યમાં વર્ણવે છે. જીવદ્રવ્યમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, સુખાદિગુણ અનાદિઅનંત નિત્ય છે. ભવ્યજીવને કર્મ સંબંધ અનાદિસાંત ભાંગે છે, કારણ કે, કર્મની સાથે જીવનો સંબંધ અનાદિકાળથી છે, પણ સિદ્ધ થવાથી કર્માંત આવે છે. જીવને દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યગ્, નારકીની ગતિમાં જવું, શરીર ધારણ કરવાં, યોગ ધારણું કરવા, ઇત્યાદિ સાદિસાંત ભાંગે છે. જીવ કર્મક્ષય કરી સિદ્ધમાં ગયા ત્યાં સિદ્ધપણાની આદિ છે, પણ ત્યાંથી કદી સંસારમાં જન્મ ધારણ કરવાનો નથી, તેની અપેક્ષાએ સાદિ અનંતભંગ જાણવો. જીવદ્રવ્યમાં એમ ચતુર્ભંગી કથી. હવે ધર્માસ્તિકાયમાં ચતુર્ભંગી કથે છે. ધર્માસ્તિકાયમાં ચાર ગુણ તથા સ્કંધત્વ અનાદિ અનંત છે. ધર્માસ્તિકાયમાં અનાદિસાંત ભંગ નથી. તથા તેમાં દેશ, પ્રદેશ, અગુરૂલઘુ, સાદિસાંત ભાંગે છે. તથા સિદ્ધજીવોમાં ધર્માસ્તિકાયના જે પ્રદેશ રહ્યા છે તે પ્રદેશ આશ્રીને સાદિઅનંત ભંગ છે. કારણ કે ધર્માસ્તિકાયના તે પ્રદેશોની સાથે, સિદ્ધ થએલા જીવોનો સંબધ થયો, તેની આદિ છે; પણ પશ્ચાત્ અંત નથી. એ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાયમાં પણ ચતુર્ભંગી સમજવી. આકાશદ્રવ્યમાં ગુણ તથા સ્કંધ અનંત છે. આકાશદ્રવ્યનો સ્કંધ લોકાલોક પ્રમાણ છે, તેની કાલાપેક્ષાથી આદિ નથી, અને અંત પણ નથી, ક્ષેત્રાપેક્ષાએ, લોકાલોક પ્રમાણ મોટા સ્કં-

ધની આદિ નથી, અને અંત પણ નથી. લોકાકાશથી બહાર સર્વ દિશાએ અલોકાકાશની સ્થિતિ છે. તેનો અંત અર્થાત્ પાર મર્યાદા આવતી નથી. અલોકાકાશ એકલું લેઇએ, અને અપેક્ષાએ તેનો લોકાકાશથી પ્રારંભ અર્થાત્ આદિ લેઇએ પણ અંત નથી, માટે સાદિ અનંત ભાંગો અલોકાકાશમાં લાગે. તેમજ ચઉદરાજલોકનો સ્કંધ લોકાકાશ છે, તે સાદિસાંત છે, તે આ પ્રમાણે—લોકના મધ્યભાગે, આઠરૂચક પ્રદેશથી માંડીને સાદિ છે, અને જ્યાં ચઉદરાજલોકનો અંત આવે છે, ત્યાં સાંતપણું જાણવું. તથા આકાશદ્રવ્યના દેશ, પ્રદેશ, તથા અગુરૂલઘુ, સાદિસાંત છે. તથા સિદ્ધજીવોની સાથે આકાશનો સંબંધ સાદિઅનંતમે ભાંગે છે, કારણકે, આકાશપ્રદેશોની સાથે સિદ્ધિસ્થાનમાં સિદ્ધજીવોના સંબંધની આદિ છે, પણ તે સંબંધનો અંત આવવાનો નથી, માટે અનંતભંગ જાણવો.

પુદ્ગલદ્રવ્યમાં ગુણ અનાદિ અનંત છે. અભવ્યજીવ અને પુદ્ગલરૂપ કર્મનો સંબંધ અનાદિ અનંત છે, અને ભવ્યજીવને પુદ્ગલનો સંબંધ, અનાદિ સાંતભાંગે જાણવો, પુદ્ગલના સર્વ સ્કંધ સાદિસાંત છે. તથા પલટણ સ્વભાવે વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ પણ સાદિસાંત ભાંગે છે. સાદિ અનંતભંગ પુદ્ગલમાં વર્તતો નથી.

કાળદ્રવ્યમાં ચારગુણ અનાદિ અનંત છે, પર્યાયમાં

ભૂતકાલ અનાદિસાંત છે, અને વર્તમાનકાળ સાદિસાંત છે. ભવિષ્યકાળ સાદિઅનંત છે. ભવિષ્યકાળની વર્તમાનકાળની અપેક્ષાએ સાદિ છે, પણ તેનો અંત નથી. કાળનુંસ્વરૂપ ઉપચારથી સર્વ જાણવું.

હવે દ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટયમાં ચતુર્ભંગી કથે છે. જીવદ્રવ્યમાં દ્રવ્યથી જ્ઞાનાદિકગુણ અનાદિઅનંત છે. સ્વક્ષેત્રથી જીવના અસંખ્યાતા પ્રદેશ છે, તે સાદિસાંત છે. વસ્તુતઃ ક્ષેત્રથી જીવના અસંખ્યપ્રદેશ અનાદિઅનંતમા ભાંગે છે. કારણ કે આત્માના પ્રદેશોની આદિ નથી, નિત્ય છે, માટે તથા આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોનો અંત નથી, અવિનાશી છે, માટે, અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ સ્વક્ષેત્ર જીવનું છે, તે અનાદિઅનંત ભાંગે છે. પણ અસંખ્યાત પ્રદેશમય જીવદ્રવ્ય સંસારી દશામાં શરીરવ્યાપી હોય છે, અને જીવના પ્રદેશોનું ઉદ્વર્તન હોવાથી, તે ફરેછે તેથી આકાશપ્રદેશોની સાથે તેનો સંબંધ સાદિપણે વર્તે છે. બીજા આકાશપ્રદેશોની સાથે તેજ આત્મપ્રદેશોનો સંબંધ થાતાં, પ્રથમના સંબંધનો અંત આવે છે, માટે આકાશપ્રદેશોની સાથે જીવના પ્રદેશોનો સાદિસાંત સંબંધ જાણવો, તથા સિદ્ધજીવોના પ્રદેશોનો આકાશપ્રદેશોની સાથે સંબંધ સાદિ અનંતમા ભાંગે હોય છે. જીવનો સ્વકાલ અગુરૂલઘુ ગુણ અનાદિ અનંત છે તથા અગુરૂલઘુ ગુણનો ઉપજવો તથા વિણસવો સાદિસાંત

ભાંગે છે. તથા સ્વભાવગુણ પર્યાય છે, તે પોતાના સ્વરૂપની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંત છે.

ધર્માસ્તિકાયમાં સ્વદ્રવ્યચલન સહાયગુણ અનાદિઅનંત છે. સ્વક્ષેત્રકાલની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંત છે. તથા અવગાહનાપણે સાદિસાંત છે. સ્વકાલ જે અગુરૂલઘુગુણ છે, તે અનાદિઅનંત છે, તથા ઉત્પાદવ્યય સાદિસાંત છે. સ્વભાવ તે ચારગુણ—અગુરૂલઘુ અનાદિઅનંત છે. ૧ સ્કંધ. ૨ દેશ. ૩ પ્રદેશ તે અવગાહનાને પ્રમાણે સાદિસાંત છે. એમ અધર્માસ્તિકાયમાં પણ ચતુર્ભંગી જાણવી, તથા આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્યમાં સ્વદ્રવ્ય અવગાહનાદાનગુણ અનાદિઅનંત છે. સ્વક્ષેત્ર લોકાલોક પ્રમાણ અનંત પ્રદેશ અનાદિ અનંત છે. સ્વકાલ અગુરૂલઘુગુણ અનાદિ અનંત છે. તથા અગુરૂ લઘુથી ઉત્પાદવ્યય થાય છે, તે સાદિસાંત ભાંગે છે. તથા સ્વભાવ તે ચાર ગુણ તથા સ્કંધ અને અગુરૂલઘુ અનાદિ અનંત છે. તથા દેશપ્રદેશ સાદિસાંત છે.

કાલદ્રવ્યમાં સ્વદ્રવ્ય. નવા પુરાણા વર્તનાગુણ, અનાદિ અનંત છે. સ્વક્ષેત્ર સમયકાલ, સાદિસાંત છે. વર્તમાન સમય એક છે, માટે તથા સ્વકાલ તે અનાદિ અનંત છે, સ્વભાવ તે ચારગુણ અને અગુરૂલઘુ અનાદિ અનંત છે. વર્તમાન સાદિસાંત અને અનાગત, સાદિ અનંત છે.

પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સ્વદ્રવ્ય જે પુરણગલન ધર્મ છે, તે

અનાદિ અનંત છે. સ્વક્ષેત્ર પરમાણુ સાદિસાંત છે. સ્વકાલ અગુરૂલઘુ અનાદિ અનંત છે. અગુરૂલઘુનો ઉત્પાદવ્યય સાદિ સાંત છે. સ્વભાવ તે ગુણચાર અનાદિ અનંત છે. વર્ણગંધરસ અને સ્પર્શ પર્યાય સાદિસાંત છે. એમ સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયમાં ચતુર્ભંગી કહી.

છ દ્રવ્ય સંબંધમાં ચતુર્ભંગી અવતાર.

આકાશદ્રવ્યના બે ભેદ છે. ૧ લોકાકાશ, ૨ અલોકાકાશ; તેમાં અલોકાકાશમાં કોઇ દ્રવ્ય નથી, અને લોકાકાશમાં છ દ્રવ્ય છે. ત્યાં પ્રથમ લોકાકાશ, દ્વિતીયધર્માસ્તિકાય, તૃતીય અધર્માસ્તિકાય, તે અનાદિ અનંત સંબંધી છે, લોકાકાશના એકેક પ્રદેશમાં ધર્માસ્તિકાયનો તથા અધર્માસ્તિકાયનો એકેક પ્રદેશ રહ્યા છે. તે પણ કોઇ વખત વિનાશ પામશે નહીં. માટે અનાદિ અનંત સંબંધી છે. લોકાકાશક્ષેત્ર સર્વ અને જીવદ્રવ્યનો સંબંધ અનાદિકાળથી છે, અને તેનો અંત આવશે નહીં. લોકાકાશમાંજ સર્વજીવો વર્તે છે. માટે તેનો સંબંધ પણ અનંતકાળ સુધી છે. સંસારીજીવ કર્મસહિત અને લોકના પ્રદેશનો સંબંધ સાદિસાંત છે. કારણકે, કર્મ સહિત જીવ આકાશના એક પ્રદેશનો સંબંધ ત્યાગ કરી, બીજા પ્રદેશે સંબંધ કરે છે, વળી બીજા પ્રદેશનો સંબંધ કરી, ત્રીજા પ્રદેશનો સંબંધ કરે છે. પ્રદેશની સાથે સંબંધ કરતાં,

આદિ અને ત્યાગ કરતાં અંત થાય છે, પણ લોકાંત સિદ્ધ-ક્ષેત્રના સિદ્ધજીવોનો તત્રસ્થ આકાશપ્રદેશોની સાથે સંબંધ છે, તે આદિ અનંતમા ભાંગે જાણવો. લોકાકાશ અને પુદ્‌ગલ દ્રવ્યનો અનાદિ અનંત સંબંધ છે. આકાશપ્રદેશની સાથે પુદ્‌ગલ પરમાણુનો સાદિ સાંત સંબંધ છે. એમ આકાશની પેઠે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનો પણ સંબંધ જાણવો. જીવ અને પુદ્‌ગલ દ્રવ્યનો અનાદિ અનંત સંબંધ છે, ભવ્યને પુદ્‌ગલનો સંબંધ અનાદિ સાંત છે અને અભવ્ય ને અનાદિ અનંત સંબંધ છે. અત્ર સમજવું કે કર્મ જડ છે, તો પણ તે આત્માની અશુદ્ધપરિણતિયોગે આત્માને લાગે છે; અશુદ્ધ પરિણતિ અનાદિકાળથી છે, તેથી કર્મ પણ જીવને અનાદિકાળથી લાગ્યાં છે, અન્ય કોઇ કર્મ લગાડનાર નથી.

નિશ્ચયથી છએ દ્રવ્ય, સ્વભાવ પરિણામે પરિણમ્યાં છે, અને પ્રત્યેક દ્રવ્યનો સ્વભાવ પરિણામ શાસ્વત છે. તે પરિણામ અનાદિ અનંતમા ભાંગે છે, જીવ અને પુદ્‌ગલ દ્રવ્ય એ પરિણમ્યાં છે. તે વિભાવપરિણામ છે. પુદ્‌ગલનો પરિણામ, સત્તાએ અનાદિ અનંત છે. અને પુદ્‌ગલનું મિલવું વિખરવું સાદિસાંત છે, જીવદ્રવ્ય, પુદ્‌ગલ સાથે મળેલો હોય છે ત્યારે સક્રિય છે, અને કર્મરૂપ પુદ્‌ગલથી રહિત થાય છે ત્યારે અક્રિય છે. પુદ્‌ગલદ્રવ્ય સદા સક્રિય છે.

એક અનેકપક્ષથી નિશ્ચયજ્ઞાન માટે નયવિવેચન.

સર્વ દ્રવ્યમાં અનેક સ્વભાવ વર્તે છે. તે એકવચનથી કહી શકાય નહીં. અનેક ધર્મનો અપલાપ થાય નહીં, માટે સાપેક્ષપણે વચનવર્ગણાએ બોલવું તેને નય કહે છે. નયના મૂળ બે ભેદ છે. ૧ દ્રવ્યાર્થિકનય, ૨ પર્યાયાર્થિક નય.

૧ ઉત્પાદવ્યયપર્યાયને જે ગૌણપણે ગ્રહે છે, અને દ્રવ્યની ગુણસત્તાને મુખ્યપણે ગ્રહણ કરે છે, તેને દ્રવ્યાર્થિકનય કહે છે. તેના દશ ભેદ છે, ૧ સર્વ દ્રવ્ય નિત્ય છે, તેને નિત્યદ્રવ્યાર્થિક કહે છે, अप्रच्युतानुत्पन्न स्थिरैकरूपत्वं नित्यत्वं એમ નિત્યનું લક્ષણ જાણવું જે અગુરૂલઘુ ગુણ અને ક્ષેત્રની અપેક્ષા કર્યાવિના મૂલ ગુણને પિંડપણે ગ્રહે તેને એક દ્રવ્યાર્થિક કહે છે. જ્ઞાનાદિક ગુણે સર્વ જીવો, સત્તાથી એક સરખા છે. માટે સર્વ જીવોને એક જીવ કહે. સ્વદ્રવ્યાર્થિકને ગ્રહે તે સત્ દ્રવ્યાર્થિકનય જાણવો. જેમ सल्लक्षणं द्रव्यम् (સત્ છે તેજ દ્રવ્યનું લક્ષણ છે) એકાંતે સત્ દ્રવ્યાર્થિકનયને ગ્રહવાથી, સંગ્રહનયાભાસ કહેવાય છે, અને એમ એકાંતે સત દ્રવ્યાર્થિક નયનું અવલંબન કરનારથી અદ્વૈતમત નીકળ્યો છે. અદ્વૈતવાદનો સિદ્ધાંત એવો છે કે એક આત્મા સર્વ પ્રાણીનો છે. એક આત્મા પણ બહુ પ્રકારે થાય છે. કહ્યું છે કેઃ—

પડતું નથી. તેમ આત્માનું પ્રતિબિંબ પડતું નથી, તથા સર્વવ્યાપક બ્રહ્મનું અંશ અંશ જીવોરૂપ પ્રતિબિંબ પણ હોઇ શકે નહીં. વળી વિચારવાનું કે પ્રતિબિંબ સામી વસ્તુમાં પડે છે. જેમ મુખનું પ્રતિબિંબ સામી વસ્તુ દર્પણમાં પડે છે, તેમ અત્ર પણ બ્રહ્મના પ્રતિબિંબ માટે સામી વસ્તુ બીજી માનવી પડશે, અને સામિ વસ્તુ માનશો તો, અન્ય જડ પદાર્થની સિદ્ધિ થઇ. ત્યારે એક બ્રહ્મ અને બીજો જડ પદાર્થ, એમ બે પદાર્થની સિદ્ધિ થતાં, અદ્વૈતતત્ત્વનો મૂળથી નાશ થાય છે, માટે જલચંદ્રનું દ્રષ્ટાંત પણ અદ્વૈતતત્ત્વની સિદ્ધિમાં ઘટતું નથી. વળી સમજવાનું કે, જે વસ્તુ સત્ હોય છે, તેનો નિષેધ થાય છે. જે વસ્તુ નથી, તેનો નિષેધ ક્યાંથી હોય ! અદ્વૈત એમાં અ+દ્વૈત અ=નહીં =દ્વૈત=બે પણું, બે નહીં. આમાં અદ્વૈતત્વનો નિષેધ કરો છો, તે દ્વૈતત્વના જ્ઞાનથી કે અજ્ઞાનથી ? જો કહેશો કે દ્વૈતત્વના જ્ઞાનથી, તેમાં પ્રશ્ન કે બે પદાર્થ સત્ છે કે અસત્ છે ! જો કહેશો કે સત્ છે, તો સત્નો નિષેધ ત્રિકાલમાં થઇ શકે નહીં. જો કહેશો કે, બે પદાર્થ અસત્ છે, તો કહેવાનું કે આકાશ કુસુમની પેઠે જે એકાંત અસત્ વસ્તુ નથી, તો તેનો નિષેધ શી રીતે કરી શકાય ! બે અસત્ માનતાં બ્રહ્મ પણ અસત્ ઠર્યું, તેથી મૂલતો હાનિ દોષ પ્રાપ્ત થશે. વળી જડ પદાર્થ અસત્ અને બ્રહ્મ અસત નહીં, તેમાં

શું પ્રમાણ છે, તમે કહેશો કે બ્રહ્મમાં જ્ઞાન ગુણ છે, તેથી તે સત્ છે. તો કહેવાનું કે બ્રહ્મનો જ્ઞાનગુણ સ્વાભાવિક છે કે વિભાવિક છે ? જો કહેશો કે બ્રહ્મનો જ્ઞાનગુણ સ્વાભાવિક છે, તો તે જ્ઞાનગુણ મોક્ષમાં પણ રહેશે, અને તે જ્ઞાનગુણતો તમે મોક્ષમાં માનતા નથી. બીજા પક્ષમાં કહેશો કે જ્ઞાનગુણ આત્માનો (બ્રહ્મનો) નથી. વિભાવિક છે, તો સિદ્ધ ઠર્યું કે જ્ઞાનવિના મોક્ષદશામાં બ્રહ્મ જડ રહેશે, ત્યારે જડમાં અને બ્રહ્મમાં ભિન્નતા રહેશે નહીં. તમો કહેશો કે અમો દ્વૈતત્વના અજ્ઞાનથી દ્વૈતત્વનો નિષેધ કરીએ છીએ, આ પક્ષ પણ યુક્તિયુકત નથી, કારણ કે જ્યારે દ્વૈતત્વનું જ્ઞાન ન હોય, તો તેનો નિષેધ કેમ થઇ શકે ? સર્વત્ર વ્યાપક આત્મા ઠરતો નથી. સર્વત્ર વ્યાપક આત્મા માનતાં આત્માને કર્મ લાગી શકે નહીં. વગેરે દોષો પૂર્વે દર્શાવ્યા છે, સર્વ જીવનો એક આત્મા માનતાં, અનેક દોષતતિ આપત્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે, કારણ કે ચૈત્રના આત્માને દુઃખ પડે તો, તે દુઃખ મૈત્રને થવું જોઇએ. સર્વત્ર એક આત્મા વ્યાપક હોવાથી, ચૈત્રની મુક્તિ થતાં, મૈત્રની મુક્ત થવી જોઇએ. બેનો એક અનુસ્યુત આત્મા હોવાથી, કદાપિ તમો ચૈત્ર અને મૈત્રનો આત્મા એક નહીં માનો, તો બેના આત્મા ભિન્ન ભિન્ન માનવાથી, સ્યાદ્વાદદર્શનમાં તમારો પ્રવેશ થયો, વળી

સર્વજીવોનો એક વ્યાપક નિત્ય આત્મા માનવાથી, તે પ્રથમથીજ મુક્ત છે. કારણકે, એક પદાર્થ માનવાથી, કર્મરૂપ દ્વિતીય પદાર્થની સિદ્ધિ થઇ શકશે નહીં. અને તેથી તપ, તીર્થ, સંન્યાસ, ઉપદેશ, જ્ઞાનાભ્યાસની નિરર્થકતા પ્રાપ્ત થાય છે. જગત્માં એક મનુષ્ય ભોગી, એક જોગી, એક રાજા, એક રંક દેખવામાં આવે છે, તેનું કારણ પુણ્ય પાપ માન્યા વિના સિદ્ધિ નથી. અને જ્યારે પુણ્ય પાપરૂપ કર્મ માનવામાં આવે તો, જીવ અને અજીવ એમ બે પદાર્થની સિદ્ધિ ઠરી. તેમજ પુણ્ય પાપના વિચિત્ર ભેદોના ભોક્તા ભિન્ન ભિન્ન આત્મા દેખવામાં આવે છે, તેથી સર્વ જીવ વ્યકિત ભિન્ન ભિન્ન સિદ્ધ ઠરે છે, અને તેથી જીવો અનંત વ્યક્તિપણે અનાદિકાળથી છે. તેમજ સર્વજીવોનો સાધારણ ધર્મ એક સરખો હોવાથી સત્તાની અપેક્ષાએ સાપેક્ષપણે એક કહેવાય છે, પણ તેથી અનાદિકાળ સિદ્ધ અનેક પ્રતિ શરીર ભિન્ન ભિન્ન આત્મ વ્યક્તિયોનો નિષેધ થતો નથી. તેથી સમ્યગ્ નયનો સાપેક્ષપણે અવતાર થાય છે. આ સંબંધી વિશેષ વિવેચન કરતાં ગ્રંથ ગૌરવ થાય તેથી કર્યું નથી. વિશેષ સ્વરૂપના જીજ્ઞાસુઓએ સમ્મતિતર્ક, સ્યાદ્વાદમંજરી, શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય, અનેકાન્તજય પતાકા વિગેરે ગ્રંથો જોવા વા સાંભળવા. સ્યાદ્વાદદર્શનમાં પદાર્થસ્વરૂપ સાપેક્ષપણે માનતાં, દ્વૈતત્વની અને અદ્વૈતત્વની

પણ સિદ્ધિ થાય છે. જીવ અને અજીવ પદાર્થ બે ભિન્ન છે. તેની અપેક્ષાએ દ્વૈતત્વપણું છે. તથા આત્માને કર્મ લાગ્યાં છે, તેથી આત્મા અને કર્મ બે હોવાથી દ્વૈતત્વ સિદ્ધ ઠરે છે, તથા સંસારી આત્મામાં શુદ્ધપરિણામ અને અશુદ્ધપરિણામ હોવાથી દ્વૈતત્વ ઠરે છે, તથા આત્મા અને તેના પર્યાય એમ ભેદ પાડવાથી દ્વૈતત્વનો વ્યવહાર થાય છે. તેમજ આત્માને કર્મ લાગ્યાં છે, પણ કર્મ છે તે આત્માની અપેક્ષાએ અસત્ છે, તેથી એક આત્મા માનવાથી અદ્વૈતપણું એક જીવાપેક્ષાએ સિદ્ધ ઠરે છે. તથા આત્મા અને આત્માના પર્યાય છે, તે આત્માથી અભિન્ન છે, તેથી તેની અપેક્ષાએ એકપણું સિદ્ધ ઠરવાથી અદ્વૈતત્વની ઉપપત્તિ થાય છે. તથા આઠમા ગુણસ્થાનકથી ક્ષપકશ્રેણિ મંડાય છે, ત્યાં શુક્લધ્યાનના પ્રથમ પાયાની શરૂઆત થાય છે. દશમા ગુણઠાણે એકત્વવિતર્ક અપ્રવિચાર નામના દ્વિતીય પાયામાં ગુણ અને પર્યાયનો સમાસ આત્મામાં કરવામાં આવે છે, અને ત્યાં ઐક્યત્વપણે આત્મસ્વરૂપનો ક્ષયોપશમધ્યાને શ્રુતજ્ઞાનાલંબી ઉપયોગ વર્તે છે. ત્યાં એક આત્મસ્વરૂપવિના અન્યનો કિંચિત્ પણ ઉપયોગ નથી. તેથી તે પાયાની અપેક્ષાએ અદ્વૈતત્વ આત્માનું ઠરે છે. નિશ્ચયથી જડતત્વ છે, તે આત્મામાં નહિ વર્તવાથી આત્મામાં અદ્વૈતત્વ સ્વસ્વરૂપની અપેક્ષાએ વર્તે છે. તેથી જડતત્વપદાર્થનો નિષેધ ઠરતો નથી. તથા સત્તા

રૂપ સાધારણ ધર્મ કે જે સર્વ પદાર્થોમાં સત્ સત્ પ્રત્યયને ધારણ કરે છે, તે પણ કાયમ રહે છે. હવે મૂળ વિષય ઉપર આવીએ. દ્રવ્યમાં કહેવા યોગ્ય ગુણ અંગીકાર કરે છે, તેને वक्तव्यद्रव्यार्थिक કહે છે. આત્માને અજ્ઞાની કહેવો, તેને અશુદ્ધ द्रव्यार्थिकनय કહે છે. કારણ કે અજ્ઞાન એ અશુદ્ધતા છે, તેનો આત્મામાં આરોપ કર્યો. તથા ષડ્દ્રવ્ય છે, તે ગુણ પર્યાયસહિત છે, એમ કહેવું તેને अन्वय द्रव्यार्थिकनय કહે છે. સર્વ જીવ દ્રવ્યની મૂલ સત્તા એક છે. એમ કહેવું તેને परमद्रव्यार्थिकनय કહે છે. સર્વ જીવના આઠ રૂચક પ્રદેશ નિર્મલ છે. એમ કહેવું તેને शुद्ध द्रव्यार्थिकनय કહે છે–સર્વ જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ એક સરખા છે, તેમાં કિંચિત્ પણ ફેરફાર નથી એમ કહેવું તેને सत्ताद्रव्यार्थिकनय કહે છે. ગુણ અને ગુણી એક છે. જેમ જ્ઞાનરૂપ આત્મા છે, દર્શન આત્મા છે, ચારિત્ર આત્મા છે, એમ કહેવું તેને परमभाव ग्राहक द्रव्यार्थिकनय કહે છે, ઈત્યાદિ દ્રવ્યાર્થિકનયના દશ ભેદ કહ્યા.

હવે पर्यायार्थिकनयना षड्भेद કહે છે.

જે નય કથંચિત્ મુખ્યતાએ પર્યાયોનું ગ્રહણ કરે છે, અને ગૌણતાએ દ્રવ્યત્વનું ગ્રહણ કરે છે, તેને पर्यायार्थिकनय કહે છે.

જીવને ભવ્યપણું કહેવું તથા સિદ્ધપણું કથવું, તેને દ્રવ્યપર્યાય કહે છે. દ્રવ્યનું પ્રદેશમાન કરવું તેને દ્રવ્યવ્યંજનપર્યાય કહે છે. ગુણપર્યાય જે ગુણથી અનેકતા થાય. જેમ ધર્માસ્તિકાયદ્રવ્ય પોતાના ચલણ સાહાયકારાદિ ગુણથી અનેક જીવ તથા પુદ્ગલને સાહાય કરે છે, તથા જેમ કેવલ જ્ઞાન એક છે, તો પણ તે લોકાલોક અનંત જ્ઞેયને જ્ઞાનમાં વિષયીભૂત કરે છે, તે ગુણપર્યાય જાણવો. એક જ્ઞાન ગુણના મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન, તથા મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, તથા વિભંગજ્ઞાન, એમ ઘણા ભેદ પાડવા તથા એક દર્શનના ચક્ષુ દર્શન, અચક્ષુ દર્શન, અવધિદર્શન, અને કેવલદર્શન, એમ ઘણા ભેદ કરવા તેને ગુણવ્યંજનપર્યાય કહે છે. અગુરૂલઘુથી સ્વભાવપર્યાય છ દ્રવ્યોમાં રહેલો છે. એ પંચ પર્યાય ષડ્દ્રવ્યોમાં વર્તે છે, અને છઠ્ઠો વિભાવપર્યાય છે, તે જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્યમાં વર્તે છે. અને તે વિભાવ પર્યાયથી જીવ ચાર ગતિમાં નવનવા ભવ કરે છે. રાગદ્વેષ કરવો એ વિભાગ પર્યાય છે. આઠ કર્મની વર્ગણા ગ્રહવી, તથા પંચ પ્રકારનાં શરીર ગ્રહવાં, ઔદયિકભાવમાં રાચી માચીને રહેવું, ઇત્યાદિ સર્વ વિભાવપર્યાય છે. વિભાવ પર્યાયનો નાશ થવાથી સિદ્ધપણું પ્રગટે છે. પુદ્ગલ દ્રવ્યસ્કંધપણું તે પણ વિભાવ પર્યાય છે.

વળી પર્યાયના બીજા છ ભેદ કહે છે.

૧ પુદ્ગલદ્રવ્યનો મેરૂ પ્રમુખ તે અનાદિ નિત્ય પર્યાય છે. ૨ જીવદ્રવ્યનું સિદ્ધપણું છે, તે સાદિ નિત્ય પર્યાય જાણવો. સિદ્ધપણું પ્રગટયાની સાદિ છે. અને વળી તે સિદ્ધપર્યાય નિત્ય છે, તેનો કદાપિકાળે નાશ થવાનો નથી. ૩ સમય સમયમાં જીવ ઉપજે છે અને વિણસે છે, તેને અનિત્ય પર્યાય કહે છે. અનિત્યપર્યાય સાદિસાંત ભાંગે છે, અને તે ષડ્દ્રવ્યમાં સમયે સમયે વર્તે છે.

૪ જીવોનાં જન્મ મરણ થાય છે, તે કર્મથી થાય છે, અને કર્મથી આત્માનો અશુદ્ધ પર્યાય કહેવાય છે, અને જન્મ મરણરૂપ પયાર્ય છે, તે અનિત્ય છે, માટે જન્મ મરણાદિકને અશુદ્ધ અનિત્ય પર્યાય કહે છે.

૫ જડરૂપ કર્મનો સંબંધ છે, તે ઉપાધિ છે તેને ઉપાધિપર્યાય કહે છે. ૬ સર્વ દ્રવ્યના મૂલ પર્યાય એક સરખા છે, તેને શુદ્ધપર્યાય કહે છે.

હવે સપ્તનય સ્વરૂપ કહે છે.

સાત નયનાં નામ નીચે મુજબ છે. ૧ નૈગમ. ૨ સંગ્રહ. ૩ વ્યવહાર. ૪ ઋજુસૂત્ર. ૫ શબ્દ. ૬ સમભિરૂઢ. ૭ એવંભૂત

પ્રથમ નૈગમનયનું સ્વરૂપ કહે છે, વસ્તુના ધર્મના

એક અંશને ગ્રહણ કરે છે, તેને નૈગમ કહે છે. જેમ કોઇ દેવદત્ત મનુષ્ય સિદ્ધાચલ યાત્રા કરવા માટે ઘરમાંથી બ્હાર નીકળ્યો. લોકો તેને ગામની બ્હાર વળાવી આવ્યા. કોઇ મનુષ્યે પૂછયું કે દેવદત્ત કયાં ગયો ? ત્યારે એકે કહ્યું કે દેવદત્ત સિદ્ધાચળ ગયો. હજી દેવદત્ત ગામની બહાર છે, પણ ગમનનો એક અંશ ગ્રહી સિદ્ધાચલ ગયો એમ કહેવું, તે નૈગમનયની પ્રવૃત્તિ છે. તથા ગુરૂએ શિષ્યને કહ્યું, સંથારો કર. શિષ્ય સંથારો પાથરવાની પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યો. ગુરૂએ પૂછયું, સંથારો કર્યો કે; શિષ્યે કહ્યું કર્યો. આ વચન પણ નૈગમનયનું છે. કરવામાંડી વસ્તુ કરી કહેવાય, એમ આ નયનો અભિપ્રાય છે. યથા क्रियमाणं कृतं જમાલીએ કરવા માંડયું તે કર્યું ના કહેવાય, એમ કહી નૈગમનયના અભિપ્રાયનો અપલાપ કર્યો હતો, માટે તેને ઉત્સૂત્રભાષી છે એમ શ્રીવીર પ્રભુએ કહ્યો હતો. તથા જેમ કોઇ મનુષ્યને રૂપૈયો લેવાનું મન થયું. તેથી તે રૂપૈયા માટે માટી લેવા ગયો. માર્ગમાં કોઇએ પૃચ્છા કરી કે, હે ભવ્ય ! તું કયાં જાય છે ? ત્યારે તેણે ઉત્તર આપ્યો કે, હું રૂપૈયો લેવા જાઉં છું. હજી રૂપૈયો તો મળ્યો નથી, તોપણ માટીથી મળશે. માટી અર્થે ગમનના અભિપ્રાયમાં રૂપૈયાનો આરોપ કર્યો. માટે તેને નૈગમનય કહે છે. વસ્તુના એક અંશમાં વસ્તુનો આરોપ કરવો, તે નૈગમનું કાર્ય છે. તથા સર્વ જીવના

આઠરૂચક પ્રદેશ નિર્મલ છે, સિદ્ધસમાન છે, તેથી સર્વ જીવોને સિદ્ધ કહેવા, એ નૈગમનું વચન જાણવું. આઠરૂચકપ્રદેશ નિર્મળતારૂપ એક અંશથી સર્વ પરિપૂર્ણવસ્તુ ધર્મનો પદાર્થમાં આરોપ કર્યો. નૈગમનયના ત્રણ ભેદ છે. अतीतनैगम, अनागतनैगम, અને वर्तमाननैगम. વળી નૈગમનયના ત્રણ ભેદ છે–૧ ૧ आरोप ૨ अंश અને ૩ संकल्प તેમાં આરોપના ચાર ભેદ છે. ૧ द्रव्यारोप, ૨ गुणारोप, ૩ कालारोप અને ચોથો कारणाद्यारोप. તેમાં પ્રથમ દ્રવ્યારોપ છે તેને કહે છે. કાલદ્રવ્યરૂપ ભિન્ન વસ્તુ નથી. પંચાસ્તિકાયમાં સમયે સમયે ઉત્પાદવ્યયની વર્તનાને કાલ કથે છે. તે પંચદ્રવ્યમાં, સમયે સમયે વર્તી રહ્યો છે. તેવી વર્તના કંઈ છઠ્ઠુદ્રવ્ય નથી તેમ છતાં તેવી વર્તનામાં દ્રવ્યનો આરોપ કરી, વર્તનાને કાલદ્રવ્ય કહેવું, તે द्रव्यारोप જાણવો. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ગુણ છે, તે ગુણોનો આત્મદ્રવ્યમાં આરોપ કરવો અર્થાત્ દ્રવ્યને ગુણ કહેવો. જેમ आत्मा, ज्ञान, आत्मा, दर्शन, आत्मा, चारित्र ઇત્યાદિ દ્રવ્યમાં गुणारोप જાણવો. તથા વળી ચંચળતા, સ્ફૂર્તિ, વેગ, કીર્તિ, બળ, વિગેરે તથા મૂર્ખતા, નિંદા, અપકીર્તિનો જીવમાં આરોપ કરી જીવને ચંચળ કહેવો, મૂર્ખ કહેવો નિંદક કહેવો; બળવાન્ કહેવો, ઇત્યાદિ સર્વ गुणारोप જાણવો. પુણ્ય અને પાપની પ્રકૃતિયોથી કહેવાતા ગુણો તથા દુર્ગુણોનો

આરોપ જીવમાં કરવો, તે ગુણારોપ છે. પુણ્ય અને પાપની પ્રકૃતિયો જીવના ગુણ નથી તેમ છતાં તેમાં ઇષ્ટાનિષ્ટ બુદ્ધિથી જીવ રાગદ્વેષયોગે કર્મ બાંધે છે. કાલારોપના ત્રણ ભેદ છે. તેમાં રૂષભદેવનું નિર્વાણ થયાં ઘણો કાળવ્યતીત થયો, તેમ છતાં એમ કહેવું આજ મેરૂતેરસના રોજ શ્રી આદિનાથનું નિર્વાણ કલ્યાણક છે, તે વર્તમાનકાળમાં ભૂતકાલારોપ જાણવો. પદ્મનાભાદિ અનાગતકાળના તીર્થંકરોનો વર્તમાનકાળમાં આરોપ કરવો, જેમ કે આજ શ્રીપદ્મનાભનું જન્મકલ્યાણક છે. તે વર્તમાનકાલમાં અનાગતકાલારોપ જાણવો. એ પ્રમાણે વર્તમાનનો આરોપ અતીત અનાગતમાં કરવો. તથા શ્રીતીર્થંકર ભગવાન્‌ને તારયાણં (તારનારા) કહેવા, તે કારણમાં કર્ત્તાપણાનો આરોપ જાણવો, અજ્ઞાનભાવે ઔદયિક ભાવની બાહ્ય કષ્ટક્રિયામાં મુક્તિનું કારણ કલ્પવું, તે કારણાધારોપ છે. અંશનૈગમ નાબે ભેદ છે. એક ભિન્નાંશતે સ્કંધાદિકનો જાણવો, અને દ્વિતીય અભિન્નાંશ. તે આત્માના પ્રદેશ તથા ગુણનો અવિભાગ સમજવો. તથા નિગોદીયા વિગેરે જીવના આઠ રૂચક પ્રદેશ નિર્મલ સિદ્ધ સમાન છે તેથી સર્વ જીવોને સિદ્ધ કહેવા. તે અંશ નૈગમ છે, તથા વળી અયોગી કેવલી ચતુર્દશમા ગુણસ્થાનકે વર્તે છે. તે સિદ્ધથી અંશે ઓછા છે. સમભિરૂઢ નયની અપેક્ષાએ તે સિદ્ધ છે.

પણ મુક્તિ સ્થાન નથી પામ્યા, એટલી ઓછાશ છે, તેમને સંસારી કહેવા. તે અંશ નૈગમનું લક્ષણ છે.

સંકલ્પ નૈગમના બે ભેદ છે. સ્વપરિણામરૂપ વીર્ય ચેતનનો જે નવો નવો ક્ષયોપશમ લેવો તે. બીજો કાર્યાંતરે નવા નવા કાર્યે નવો નવો ઉપયોગ થાય, તે જાણવો, વસ્તુમાં ધર્મ અનેક છે, તે એકાંતે માને, પણ પરસ્પર સાપેક્ષપણે ન માને, એટલે વસ્તુના એક ધર્મને માને અને બીજા ધર્મને માને નહીં, તેને નૈગમાભાસ કહે છે. એ દુર્નય જાણવો. કારણકે તે અન્યનયની અપેક્ષા રાખે નહીં. જેમ આત્મામાં સત્વ તથા ચૈતન્ય એ બે ધર્મ ભિન્ન ભિન્ન છે. તેમાં ચૈતન્યપણું ન માને તેને નૈગમાભાસ કહે છે.

२ संग्रहनयनुं स्वरूप.

सामान्यवस्तु सत्ता संग्राहकः संग्रहःस द्विविधःसामान्य संग्रहो विशेष संग्रहश्च सामान्य संग्रहो, द्विविधःमूलत उत्तरतश्च मूलतोऽस्तित्वादिभेदतः षड्विधः उत्तरतो जातिसमुदायभेदरूपः जातितः गवि गोत्वं, घटे घटत्वं, वनस्पतौ वनस्पतित्वं, समुदयतो सहकारात्मके वने सहकारवनं, मनुष्यसमूहे मनुष्यवृंद इत्यादि समुदायरूपः अथवा द्रव्यमिति सामान्यसंग्रहः जीव इति विशेपसंग्रहः तथा विशेपावश्यके सगहणं संगिन्हइ संगिन्हं तेव तेण जंभेया तो संगहो संगिहिय पिंडियत्थं वयज्ज-

स्स संग्रहणं सामान्यरूपतया सर्ववस्तूनामाक्रोडनं संग्रहः अथवा सामान्यरूपतया सर्वं गृह्णातीति संग्रहः अथवा संगृहीतं पिंडितं तदेवार्थोऽभिधेयं यस्य तत् संगृहीत पिंडितार्थं एवंभूतं वचो यस्य संग्रहस्येति संगृहीत पिंडितं तत् किमुच्यते इत्याह संगहीय मागहीयं सपिंडिय मेगजाइ माणीयं संगहीय मणुगमो वा वइरे गोपिंडियं भणियं ॥ १ ॥ सामान्याभिमुख्येन ग्रहणं संगृहीत संग्रह उच्यते पिंडितं त्वेकजाति मानितमभिधीयते पिंडितसंग्रहः अथ सर्वव्यक्तिष्वनुगतस्य सामान्यंच प्रतिपादनमनुगमसंग्रहोभिधीयते व्यतिरेकस्तु तदितरधर्मनिषेधात् ग्राह्यधर्मसंग्राहकं व्यतिरेकसंग्रहो भण्यते यथा जीवो जीव इति निषेधे जीवसंग्रह एव जातः अतः १ संग्रह २ पिंडितार्थ ३ अनुगम ४ व्यतिरेकभेदाश्चतुर्विधः अथवा स्वसत्ताख्यं महासामान्यं संगृह्णाति इतरस्तु गोत्वादिकमवांतरसामान्यं पिंडितार्थमभिधीयते महासत्तारूपं अवांतरसत्तारूपं एगं निच्चं निरवयवमक्रियं सव्वगं च सामन्नं एतत् महासामान्यं गत्रि गोत्वादिकमवांतरसामान्यमिति संग्रहः ।।

ભાવાર્થ—સામાન્ય વસ્તુસત્તા જે નિત્યત્વાદિક ધર્મ સર્વ દ્રવ્યમાં વ્યાપક છે, તે ગ્રહણ કરે, તેને संग्रहनय કહે છે. સંગ્રહના બે ભેદ છે. १ सामान्य संग्रह २ पि-

શેષ સંગ્રહ તેમાં વળી સામાન્ય સંગ્રહના બે ભેદ છે. ૧ ૧ મૂલ સામાન્ય સંગ્રહ ૨ ઉત્તર સામાન્ય સંગ્રહ તેમાં મૂળ સામાન્ય સંગ્રહના ૭ ભેદ છે. ૧ અસ્તિત્વ ૨ વસ્તુત્વ, ૩ દ્રવ્યત્વ, ૪ પ્રમેયત્વ, ૬ સત્વ, ૬ અગુરુલઘુત્વ, તેમાં પ્રથમ અસ્તિત્વનું સ્વરૂપ કહે છે.

છ દ્રવ્ય પોત પોતાના ગુણ પર્યાય તથા પ્રદેશેકરી અસ્તિ છે, ધર્મ, અધર્મ, લોકાકાશ, અને જીવ, એ ચારનો અસંખ્યાત પ્રદેશમળી સ્કંધ થાય છે. પુદ્ગલદ્રવ્યમાં સ્કંધ થવાની શકિત છે. અલોકાકાશનો સ્કંધ અનંતપ્રદેશી છે. એ પંચ દ્રવ્ય અસ્તિકાય છે, છઠ્ઠા કાલદ્રવ્યનો સમય કોઇ કોઇથી મળતો નથી. કેમકે એક સમય નષ્ટ થયા પશ્ચાત્ દ્વિતીય સમય આવે છે. માટે કાલ અસ્તિકાય નથી.

વસ્તુત્વ—ષડ્દ્રવ્યમાં વસ્તુપણું સામાન્યપણે વ્યાપી રહ્યું છે. છદ્રવ્ય એક ક્ષેત્રમાં રહ્યા છે. એક આકાશ પ્રદેશમાં, ધર્માસ્તિકાયનો તથા અધર્માસ્તિકાયનો એકેક પ્રદેશ રહ્યો છે. અને અનંતાજીવના અનંતાપ્રદેશ રહ્યા છે. પુદ્ગલપરમાણુઓ અનંતા રહ્યા છે. તે સર્વે પોતાની સત્તાગ્રહીને રહ્યા છે. એક દુકાનમાં પંચનોકર રહે, પણ તેથી જેમ તે ભેગામળીજાય નહીં. અર્થાત્ તેમની ભિન્નભિન્ન વ્યકિત રહે, તેમ આકાશમાં પંચદ્રવ્ય રહ્યાં છે, પણ તે એક થઇજાય નહીં. ભિન્નવ્યકિત રહે.

૩ द्रव्यत्व—દ્રવ્યપણું. સર્વ દ્રવ્ય પોતપોતાની ક્રિયા કરે. ધર્માસ્તિકાયમાં ચલણ સહાયગુણ સર્વ પ્રદેશમાં છે, તે સદા જીવ પુદ્ગલને ચલાવવારૂપ ક્રિયા કરે છે.

પ્રશ્ન—લોકાંત સિદ્ધક્ષેત્રમાં ધર્માસ્તિકાય છે તે. સિદ્ધ જીવોને ચલાવવા રૂપક્રિયા કેમ કરતો નથી ?

ઉત્તર—સિદ્ધના જીવ અક્રિય છે, માટે ગમનાગમન કરી શકતા નથી. તેથી ધર્માસ્તિકાય ચાલવા સહાય આપી શકતું નથી. ધર્માસ્તિકાયનો ગુણ એ છે કે, જે ચાલતો હોય, તેને સહાય આપેઃપણ નહીં ગમન કરનારને ચલાવી શકે નહીં, સિદ્ધક્ષેત્રમાં નિગોદીયા સક્રિય જીવ રહ્યા છે. તથા પુદ્ગલ છે તેને ધર્માસ્તિકાય ચાલવામાં સહાય આપે છે, માટેતે પોતાની શક્તિ ફેરવે છે, તથા અધર્માસ્તિકાય જીવ પુદ્ગલને સ્થિર થવામાં સહાય આપે છે. તથા આકાશદ્રવ્ય સર્વ દ્રવ્ય અવગાહના દાનરૂપ કાર્ય કર્યા કરે છે.

પ્રશ્ન—અલોકાકાશમાં અન્ય કોઇ દ્રવ્ય નથી, તો અલોકાકાશ કયાદ્રવ્યને અવગાહના દાન આપે છે ?

ઉત્તર—અલોકાકાશમાં અવગાહના દાનગુણની શક્તિ તો લોકાકાશસદશ છે, કિંતુતત્ર અવગાહન દાન ગ્રહનાર અન્યકેચિત્ દ્રવ્ય નથી. અલોકાકાશના પ્રતિપ્રદેશે ઉત્પાદવ્યય સમયે સમયે થઇ રહ્યો છે, उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं द्रव्य જ્યાં ઉત્પાદ વ્યય ધ્રૌવ્યતા હોયછે, તે દ્રવ્ય કહેવાય છે. અલોકાકાશમાં

જો ઉત્પાદ વ્યય થાય નહીં, તો તે દ્રવ્ય કહેવાય નહીં, ત્યાં ઉત્પાદવ્યયનો સદ્ભાવ છે. માટે તે દ્રવ્ય કહેવાય છે. પુદ્ગલદ્રવ્ય મળવા વિખરવાની ક્રિયા કરેછે. કાલદ્રવ્ય વર્તનારૂપ ક્રિયા કરેછે, પણ તે ઉપચારથી છે. જીવદ્રવ્ય જ્ઞાનલક્ષણ ઉપયોગ રૂપક્રિયા કરે છે. એમ સર્વ દ્રવ્ય પોતપોતાની ક્રિયા કરે છે.

૪ प्रमेयत्वं–प्रमाविषयीभूतः प्रमेयः પ્રમા એટલે જ્ઞાનમાં જે ભાસે, તેને પ્રમેય કહેછે. છદ્રવ્ય છે, તે જ્ઞાનમાં ભાસે છે, માટે તે પ્રમેય છે, પ્રમેયનું પ્રમાણ કેવલી પોતાના જ્ઞાનથી કરે છે. ચઉદરાજલોકનું પ્રમાણ પણ જ્ઞાનથી થાયછે ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, એકેક દ્રવ્ય છે, જીવદ્રવ્ય અનંત છે. તેની ગણના નીચે મુજબ છે. સંજ્ઞીમનુષ્ય સંખ્યાતા છે, અસંજ્ઞી મનુષ્ય અસંખ્યાતા છે, નારકી અસંખ્યાતા છે. દેવતા અસંખ્યાતા છે. તિર્યક્ પંચેન્દ્રિય અસંખ્યાતા છે. દ્વીન્દ્રિય અસંખ્યાતા છે, ત્રીન્દ્રિય અસંખ્યાતા છે, ચતુરિન્દ્રિય અસંખ્યાતા છે. તેથી પૃથ્વીકાય અસંખ્યાતા છે. અપ્કાય અસંખ્યાતા છે, તૈજસકાય અસંખ્યાતા છે. વાયુકાય અસંખ્યાતા છે, પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવ અસંખ્યાતા છે, તેથી સિદ્ધના જીવ અનંતા છે, તેથી બાદરનિગોદીયા જીવ અનંત ગુણા છે. આદુ, મુલા, ગાજરીઆં, બટાટા, સૂરણ, પિંડાળુ, રતાળુ વિગેરે બાદરનિગોદજીવમય છે. બાદરનિગોદ કંદમૂલ છે. તે સુઇના અગ્રભાગમાં આવે તેટલા કંદમૂલમાં અનંતા-

જીવ છે, તે સિદ્ધના જીવથી અનંતગુણા છે. સૂક્ષ્મનિગોદના જીવો અનંતગુણા છે.

सूक्ष्मनिगोद्नोविचार.

જેટલા લોકાકાશના પ્રદેશ છે, તેટલા નિગોદીયા ગોળા છે. તેમાં એકેક ગોળામાં અસંખ્યાતી નિગોદ છે. અનંતજીવોનો પિંડભૂત એકશરીર, તેને નિગોદ કહેછે, એકેક નિગોદમધ્યે અનંતજીવો છે. અતીતકાલના સર્વસમય, તથા અનાગતકાલના સર્વસમય, તથા વર્તમાનકાલનો એક સમય તેને ભેળા કરી અનંતગુણા કરીએ તેટલાજીવ એક નિગોદમાં છે, સંસારીજીવ અનંતા છે. એકેકજીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે. એકેકા પ્રદેશે અનંતીકર્મની વર્ગણા લાગી છે, અને એકેક કર્મવર્ગણામાં અનંત પુદ્ગલ પરમાણુઓ છે, એમ અનંત પરમાણુ એકેક જીવને લાગ્યા છે. તથા એકેક પરમાણુમાં અનંત ગુણપર્યાયવ્યાપીને રહ્યા છે. અનંતગુણ પુદ્ગલપરમાણુ જીવથી છૂટા છે. અસંખ્યાતા ગોળામાટે શાસ્ત્રની સાક્ષી નીચે મુજબ છે.

गाथा.

गोलाय असंखिज्जा, असंखनिगोयओ हवइ गोलो;
इक्किक्कंमि निगोए, अणंत जीवा मुणेयव्वा. ॥ १ ॥

गाथा.

सत्तरस समहिया, किरइगाणु पाण मिहंति खुड्डभवा;
सगतिस सयतिहुत्तर, पाणु पुण इग मुहुत्तंमि 1

મનુષ્યના એક શ્વાસોશ્વાસમાં નિગોદીયા જીવ સત્તર-ભવ ઝાઝેરા કરેછે. એક મુહુર્તમાં ૩૭૭૩ ત્રણહજાર સાતસો તહોત્તેર શ્વાસોશ્વાસ થાય. તેટલામાં નિગોદીયા કેટલા ભવકરે તે કહે છે,

गाथा.

पणसट्ठि सहस्स पणसय–छतिस्सा इगमुहुत्त खड्डभवा;
आवलियाणां दोसय, छप्पन्ना एग खुड्डभवे 1

નિગોદિયાજીવ એક મુહૂર્તમાં ૬૫૫૩૬ ભવ કરે છે. અને નિગોદનો એક ભવ ૨૫૬ આવલીનો છે. એને ક્ષુલ્લક-ભવ કહે છે.

गाथा.

अथ्थि अणंता जीवा, जेहिं न पत्तो तसाइपरिणामो;
उवज्जंति चयंतिय, पुणोवि तत्थेव, उत्थेव, 1

નિગોદમાં અનંતાજીવ એવા છે કે, પ્રથમ કદાપિ ત્રસપણું પામ્યા નથી. અનંતકાળ ગયો, અને અનંતકાળ જશે, પણ તે જીવો વારંવાર ત્યાં ઉપજે છે, અને ત્યાં

ચવે છે, નિગોદના બે ભેદ છે. ૧ એક વ્યવહારરાશિનિગોદ અને બીજી અવ્યવહારરાશિનિગોદ. તેમાં બાદર એકેન્દ્રિયપણું ભાવેત્રસપણું પામીને પશ્ચાત્ નિગોદમાં ગયા છે, તેને વ્યવહાર રાશિયા કહે છે. જે જીવ કોઇપણ કાળે નિગોદમાંથી નીકળ્યા નથી, તેને અવ્યવહારરાશિયા નિગોદજીવ કહે છે. અત્ર મનુષ્યમાંથી કર્મ ખપાવીને જેટલા જીવ એક સમયમાં મુક્તિપામે છે. તેટલા જીવ તેજ સમયમાં અવ્યવહારરાશિસૂક્ષ્મનિગોદમાંથી નીકળી ઉંચા આવે છે. જો દશ જીવ મુક્તિ પામે તો દશજીવ નીકળે. કોઇવેળા ભવ્યજીવ ઓછા નીકળેતો, તે સ્થાને એક બે અભવ્ય નીકળે પણ વ્યવહારરાશિમાં જીવ વધે ઘટે નહિં.

લોકમધ્યના નિગોદીયા ગોલા, છદિશિના આવ્યા પુદ્ગલને, આહારપણે લે છે. તે सकलगोला કહેવાય છે. લોકાંતપ્રદેશમાં રહેલા નિગોદીયા ગોળાને ત્રણદિક્ના આહારની સ્પર્શના છે. માટે તેને વિકલગોળા કહે છે. પંચસ્થાવર સૂક્ષ્મજીવ, ચઉદ રાજલોકમાં વ્યાપીને રહ્યા છે. સાધારણપણું માત્ર એક વનસ્પતિમાં છે, પણ ચારમાં નથી. નિગોદીયાજીવ અનંત દુઃખ ભોગવે છે, જીવ, અજીવ, પુણ્ય પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, અને મોક્ષ - એ નવ તત્ત્વપણ જ્ઞાનમાં વિષયીભૂત થાય છે. ઇત્યાદિ સર્વ પ્રમેયનો પ્રમાતા આત્મા છે, સર્વપદાર્થોમાં પ્રમેયત્વરૂપ સાધા

રણ ધર્મ રહ્યો છે, તેનું પ્રમાણ, જ્ઞાનગુણથી આત્મા કરેછે.

૫ સત્ત્વ (સત્પણું)સત્વરૂપ સાધારણ ધર્મ છે, તે ષટ્દ્રવ્યોમાં વ્યાપીને રહ્યો છે. ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્યયુક્તંસત્ ઇતિ તત્ત્વાર્થવચનાત્. ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે, ત્યાં એક પ્રદેશમાં અગુરૂલઘુ અસંખ્યાતો છે, અને દ્વિતીય પ્રદેશમાં અનંત અગુરૂલઘુ છે. તૃતીય પ્રદેશમાં સંખ્યાત અગુરૂલઘુ છે. એમ અસંખ્યાતા પ્રદેશમાં અગુરૂલઘુ પર્યાય ઘટતો વધતો રહે છે. અગુરૂલઘુપર્યાય ચલ છે. જે પ્રદેશમાં અસંખ્ય છે, તે પ્રદેશમાં અનંત થાય છે. અને અનંતાને સ્થાને અસંખ્યાત થાય છે. એમ લોકપ્રમાણ અસંખ્યાત પ્રદેશમાં સરખો સમકાલે અગુરૂલઘુપર્યાય ફરે છે. તે જે પ્રદેશમાં અસંખ્યાતો ટળીને અનંત થાય છે, તે પ્રદેશમાં અસંખ્યાતપણાનો વિનાશ છે અને અનંતપણાનો ઉત્પાદ છે, અને અગુરૂલઘુપણે ધ્રુવ છે. એમ ઉત્પાદવ્યય અને ધ્રુવ એ ત્રણ પરિણામથી સત્વપણું જાણવું.

અધર્માસ્તિકાયમાં પણ એ ત્રણ પરિણામ અસંખ્યાત પ્રદેશે સમયે સમયે પરિણમી રહ્યા છે, એમ આકાશના અનંત પ્રદેશમાં પણ એક સમયે ત્રણ પરિણામ પરિણમે છે. જીવનાઅસંખ્યાત પ્રદેશ છે. તેમાં પણ ઉત્પાદ,વ્યય, ધ્રૌવ્યત્વપણું રહ્યુંછે. તથા પુદ્ગલ પરમાણુમાં પણ સમયે સમયે થાય ઉત્પાદવ્યય છે, અને કાલનો વર્તમાન સમય ફરીને અતીત-

કાલ થાય છે, તે સમયમાં વર્તમાનપણાનો વિનાશ છે. અને અતીતત્વનો ઉત્પાદ છે. અને કાલપણે ધ્રુવ છે, એમ સ્થૂલથી ઉત્પાદવ્યય ધ્રુવત્વ કહ્યો, અને વસ્તુગત્યા મૂલપણે જ્ઞેયને પલટવે જ્ઞાનનું પણ તે ભાસનપણે પરિણમવું થાય છે તેથી પૂર્વપર્યાયના ભાસનનો વ્યય, અને અભિનવજ્ઞેય પર્યાય ભાસનનો ઉત્પાદ, તથા જ્ઞાનપણે ધ્રૌવ્યતા, એવી રીતે સર્વગુણ ધર્મપ્રવૃત્તિરૂપ પર્યાયનો ઉત્પાદવ્યય શ્રી સિદ્ધભગવંતમાં પણ થઇ રહ્યો છે. કાલદ્રવ્યમાં ઉપચારથી સર્વ કહેવું. એવી રીતે સર્વ દ્રવ્યમાં ઉત્પાદવ્યય ધ્રૌવ્યતા વર્તીરહી છે. એમ સર્વદ્રવ્યમાં સત્વસ્વરૂપ કહ્યું, જો અગુરૂલઘુનો ભેદ ન થાય તો પછી પ્રદેશોનાં પરસ્પર ભેદ કેમ થાય? અર્થાત્ થાય નહીં. માટે અગુરૂલઘુનો ભેદ સર્વમાં છે. અને જેનું ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્યરૂપ સત્પણું એક છે, તે દ્રવ્ય એક છે, અને જેનું, ઉત્પાદધ્રૌવ્યરૂપ સત્પણું જુદું છે તે દ્રવ્યપણ જુદું છે. इतिसत्वव्याख्या.

૬ ઠ્ઠો अगुरुलघुत्व- જે દ્રવ્યનો અગુરૂલઘુ પર્યાય છે, તે છ પ્રકારની હાનિ વૃદ્ધિ કરે છે. તેમાં છ પ્રકારનીહાનિ १अनंतभागहानि; २असंख्यातभागहानि,३संख्यातभागहानि ४संख्यातगुणहानि, ५असंख्यात गुणहानि,६अनंतगुणहानि તથા છ પ્રકારનીવૃદ્ધિ. १अनंतभागवृद्धि २असंख्यातभागवृद्धि ३संख्यातभागवृद्धि,४संख्यातगुणवृद्धि,५असंख्यातगुणवृद्धि,

૬ અનંતગુણવૃદ્ધિએ ૭ પ્રકારની હાનિ તથા ૭ પ્રકારની વૃદ્ધિ, સર્વ દ્રવ્યમાં સદા સમયે સમયે પરિણમી રહી છે. અગુરૂલઘુ સ્વભાવને આવરણ નથી, તથા આત્મામાં જે અગુરૂલઘુગુણ છે, તે આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશે ક્ષાયિકભાવ થયે છતે સર્વ-ગુણોમાં સામાન્યપણે પરિણમે છે, પણ અધિક ન્યૂન પરિ-ણમતા નથી. તે અગુરૂલઘુગુણનું પ્રવર્તન જાણવું. અગુરૂલઘુ-ગુણને ગોત્રકર્મ રૂંધે છે. अगुरुलघुस्वरूपमिति એ પ્રમાણે મૂળ સામાન્ય સંગ્રહના अस्तित्वादिक ૭ ભેદ જાણવા.

તથા उत्तरसामान्यના બે ભેદ છે. ૧ जातिसामान्य ૨ समुदायसामान्य તેમાં ગાયના સમુદાયમાં ગોત્વરૂપ જાતિ છે તથા ઘટ સમુદાયમાં ઘટત્વ, તથા વૃક્ષ સમુદાયમાં વૃક્ષત્વરૂપ સામાન્યધર્મ. તથા મનુષ્યના સમુદાયમાં મનુષ્યત્વ સામાન્ય ધર્મ તે જાતિ સામાન્યસંગ્રહ જાણવો. તથા આંબાના સમૂહને આમ્રવન કહેવું, તથા મનુષ્યના સમૂહને મનુષ્ય-વૃન્દ કહેવું. તે સમુદાય સામાન્ય છે. ઉત્તરસામાન્ય છે, તે ચક્ષુદર્શન તથા અચક્ષુદર્શનથી ગ્રહાય છે, અને મૂલસા-માન્ય છે, તે अवधिदर्शन તથા केवलदर्शनથી ગ્રહાય છે. તથા વળી સંગ્રહનયના બે ભેદ છે. ૧ सामान्यसंग्रह. ૨ विशेषसंग्रह. ત્યાં ૭ દ્રવ્યના સમુદાયને દ્રવ્ય એવું કહેવું, તે સામાન્ય સંગ્રહ છે. દ્રવ્યત્વ કહેવાથી સર્વ દ્રવ્યનું ગ્રહણ થાય છે, અને જીવને જીવ કહી અજીવથી જુદો પાડવો તે

વિશેષ સંગ્રહ છે. વિશેષ સંગ્રહનો વિસ્તાર ઘણો છે. તથા વિશેષાવસ્યકમાં સંગ્રહનયના ચાર ભેદ કહ્યા છે. સામાન્યપણે સર્વ વસ્તુનો ગ્રહણ કરવો. અથવા સામાન્યરૂપપણે સર્વનો સંગ્રહ કરે તેને संग्रहनय કહે છે, તેના ચારભેદ છે. १ संगृहीतसंग्रह, २ पिंडितसंग्रह, ३ अनुगमसंग्रह, ४ व्यतिरेकसंग्रह

૧ સામાન્યપણે વહેંચણવિના એવો ઉપયોગ અથવા એવું વચન અથવા એવો ધર્મ કોઇપણ વસ્તુમાં હોય તેને ગ્રહે, તે संगृहीत संग्रहनय કહેવાય છે.

૨ એક જાતિમાટે એકત્વ માનીને, એકમાંજ સર્વનું ગ્રહણ કરવું, તેને पिण्डित संग्रहनय કહે છે.જેમ एगे आया, एगे पुग्गले ઇત્યાદિ અનંતિવસ્તુ પણ એકજાતિથી ગ્રહણ થાયછે. घटत्व જાતિથી અતીતકાલ, અનાગતકાળ અને વર્તમાનકાલના સર્વ ઘટોનું ગ્રહણ થાય છે.

૩ અનેક જીવરૂપ અનેક વ્યક્તિમાં જે અનુગમધર્મ વર્તેછે, તેને अनुगमसंग्रह કહેછે. જેમ सच्चिन्मय आत्मा. સત્પણું સર્વજીવમાં સરખું છે.

૪ જેના ના કહેવાથી ઇતર સર્વનો જ્ઞાનથી સંગ્રહ થાય. અજીવ છે એમ કહેતાં, જીવ નથી તે અજીવ કહેવાય. અર્થાત્ કોઈક જીવછે એમ કર્યું. તથા ઉપયોગે જીવનું ગ્રહણ થાય છે, માટે તેને व्यतिरेक संग्रह કહેછે.

અથવા સંગ્રહનયના બે ભેદ છે. ૧ મહાસત્તારૂપ ૨ અવાંતરસત્તારૂપ ત્રણ ભુવનની સર્વ વસ્તુઓનું સ્વરૂપ સંગ્રહ નય ગ્રહણ કરેછે. તત્ત્વાર્થાધિગમભાષ્યમાં अर्थानांसर्वैकदेश-संग्रहणं संग्रहः પદાર્થોના સર્વેક દેશનું સંગ્રહણ કરે, તેને સંગ્રહનય કહ્યોછે.

३. व्यवहारनय स्वरूपम्.

संग्रहगृहीतवस्तुभेदांतरेण विभजनंव्यवहरणं प्रवर्तनंवा व्यवहारःसद्विविधःशुद्धोऽशुद्धश्च, शुद्धो द्विविधः वस्तुगतव्यवहारः धर्मास्तिकायादिद्रव्याणांस्वस्वचलनसहकारादिःजीवस्य लोकालोकादिज्ञानादिरूपःस्वसंपूर्णपरमात्मभावसाधनरूपोगुणसाधकावस्थारूपःगुणश्रेण्यारोहादिसाधनशुद्धव्यवहारःअशुद्धोऽपि द्विविधःसद्भूतासद्भूतभेदात्सद्भूतव्यवहारोज्ञानादिगुणः परस्परंभिन्नःअसद्भूतव्यवहारःकपायात्मादिमनुष्योऽहं,देवोऽहं,सोऽपि द्विविधःसंश्लेषिताऽशुद्धव्यवहारःशरीरं मम अहं शरीरी असंश्लेषितासद्भूतव्यवहारःपुत्रकलत्रादिःतौ च उपचरितानुपचरितव्यवहारभेदात् द्विविधौ तथा च। विशेषावश्यके व्यवहरणं व्यवहारःएसतेण व्यवहारएवसामन्नं व्यवहारपरोव्व जओ विसेसओतेणव्यवहारा।व्यवहरणंव्यवहारः व्यवहरति स इति वा व्यवहारः विशेषतो व्यवह्रियते निराक्रियते सामान्यं

तेनेति व्यवहारःलोकव्यवहारपरो वा विशेषतोयस्मात्तेन व्यवहारः न व्यवहारः स्वस्वधर्मप्रवर्तित्वेन ऋते सामान्यमिति स्वगुणप्रवृत्तिरूपव्यवहारस्यैव वस्तुत्वंमंतरेण तदभावात् स द्विविधःविभजनप्रवृत्तिभेदात्प्रवृत्तिव्यवहारस्त्रिविधः १ वस्तुप्रवृत्तिः २साधनप्रवृत्तिः १लौकिकप्रवृत्तिश्चसाधनप्रवृत्तिस्त्रेधा लोकोत्तर लौकिककुप्रावचनिकभेदात् इतिव्यवहारनयःश्रीविशेषावश्यके.

ભાવાર્થ—સંગ્રહનયે ગ્રહણ કરેલી વસ્તુને ભેદાંતરે વહેંચે, તેને વ્યવહારનય કહેછે. જેમ દ્રવ્ય એવું સામાન્ય નામ છે, તેની વ્હેંચણ કરીને દ્રવ્યના બે ભેદ પાડે, જેમ દ્રવ્યના બે ભેદ ૧ જીવદ્રવ્ય બીજું અજીવદ્રવ્ય. તેમાં વળી જીવદ્રવ્યના બે ભેદ પાડે ૧ સિદ્ધ બીજા સંસારી. તેમાં સંસારીજીવના બે ભેદ છે ૧ સ્થાવર અને ત્રસ. તેમાં સ્થાવરના પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિ કાય એ પંચભેદ છે. અને ત્રસના દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિય, એ ચાર ભેદ છે. તેમાં પંચેન્દ્રિયના ચારભેદ છે, દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યંચ, અને નારકી. વળી સંસારીજીવના બે ભેદ છે, એક અયોગી ચઉદમા ગુણઠાણાવાળા, અને બીજા સયોગી. તે સયોગીના બે ભેદ, એક કેવલી અને બીજા છદ્મસ્થ. તે છદ્મસ્થના બે ભેદ છે, એક ક્ષીણમોહી બારમાગુણઠાણે વર્તતા, કે જેણે મોહનીયકર્મ ખપાવ્યું તે.

બીજા ઉપશાંતમોહી. તેના બે ભેદ છે; એક અકષાયી અગ્યારમાગુણઠાણે વર્તતાજીવ, અને બીજા સકષાયી, સકષાયીના બેભેદ છે; એક સૂક્ષ્મકષાયી દશમાગુણઠાણાનાજીવ, બીજા બાદરકષાયી. તેના બે ભેદ છે; એક શ્રેણિપ્રતિપન્ન, બીજા શ્રેણિરહિત, તેમાં શ્રેણિરહિતના બેભેદ છે. એક અપ્રમાદી, બીજા પ્રમાદી, વળી પ્રમાદીના બે ભેદ છે; એક સર્વ વિરતિ બીજા દેશવિરતિ. દેશવિરતિના બે ભેદ છે, એક અવિરતિપરિણામી, બીજા વિરતિપરિણામી. અવિરતિના બેભેદ છે, એક અવિરતિસમકિતી, બીજા અવિરતિમિથ્યાત્વી. મિથ્યાત્વીના બે ભેદ છે, એક ભવ્ય, બીજા અભવ્ય. ભવ્યના બે ભેદ છે, એક ગ્રંથીભેદી બીજા અગ્રંથીભેદી. એ પ્રકારે જીવ જેવો દેખાય તેને તેવો વ્યવહારનય માને છે. તથા અજીવ દ્રવ્યના બેભેદ કરવા. એકરૂપી અને બીજા અરૂપી. રૂપીપુદ્ગલ દ્રવ્ય છે, અને અરૂપી અજીવના ચાર ભેદ કરવા. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, અને કાલ.

વ્યવહરણ એટલે પ્રવર્તન તેને વ્યવહાર કહે છે. તેના બે ભેદ છે. ૧ शुद्धव्यवहार. अशुद्धव्यवहार. તેમાં શુદ્ધ વ્યવહારના બે ભેદ છે; ૧ સર્વ દ્રવ્યની સ્વરૂપરૂપ શુદ્ધપ્રવૃત્તિ. જેમકે ધર્માસ્તિકાયની ચલન સહાયતા; અધર્માસ્તિકાયની સ્થિરસહાયતા, જીવનીજ્ઞાયકતા. ઇત્યાદિને વસ્તુગત शुद्धव्यवहार કહેછે. દ્રવ્યનો ઉત્સર્ગસ્વભાવ ઉત્પન્ન

થવામાટે, રત્નત્રયીની શુદ્ધતા, ગુણસ્થાન શ્રેણિ આરોહણરૂપ છે, તેને સાધનશુદ્ધ વ્યવહારનય કહે છે. ચારિત્ર અંગીકાર કરવું, પંચમહાવ્રત પાળવાં, જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ વિગેરેનો આ વ્યવહારમાં સાપેક્ષપણે સમાવેશ થાય છે.

વળી અશુદ્ધવ્યવહારના બે ભેદ છે. ૧ સદ્ભૂત ૨ અસદ્ભૂત. તેમાં જે ક્ષેત્રે અવસ્થાને અભેદપણે રહ્યા જે જ્ઞાનાદિગુણ, તેને પરસ્પર ભેદથી કહેવા તે સદ્ભૂતવ્યવહાર. તથા જેમ ક્રોધી હું, માની હું, દેવતા હું, મનુષ્ય હું, ઇત્યાદિ દેવતાપણો તે હેતુપણે પરિણમતાં ગ્રહ્યા જે દેવગતિ વિપાકીકર્મ, તેનો ઉદયરૂપ પરભાવ છે. તે પણ યથાર્થ જ્ઞાનવિના ભેદજ્ઞાન શૂન્યજીવ એક કરી માને છે. તેનેઅશુદ્ધ અસદ્ભૂત વ્યવહાર કહે છે. તેના બે ભેદ છે. ૧ સંશ્લેષિત અશુદ્ધ વ્યવહાર. તે જેમ, શરીર મારૂં, હું શરીરી ઈત્યાદિ અને અસંશ્લેષિત અશુદ્ધ અસદ્ભૂત વ્યવહાર તે, આ પુત્ર પુત્રી સ્ત્રી મારાં તથા ધનાદિક મારાં વિગેરે માનવું તે સમજવું. તથા ઉપચરિત અને અનુપચરિત એ બે ભેદે વ્યવહાર જાણવો.

તથા વિશેષાવશ્યકમહાભાષ્યમાં વ્યવહારનયના મૂળ બે ભેદ કહ્યા છે. એક વહેંચણરૂપ વ્યવહાર. દ્વિતીય પ્રવૃત્તિરૂપ વ્યવહાર. તેમાં પ્રવૃત્તિરૂપ વ્યવહારના ત્રણ ભેદ છે. ૧ વસ્તુપ્રવૃત્તિ ૨ સાધનપ્રવૃત્તિ ૩ લૌકિકપ્રવૃત્તિ, તેમાં પણ સાધ-

નપ્રવૃત્તિના ત્રણ ભેદ છે. ઈહ પરલોક પુદ્ગલસુખ આશા રહિત શુદ્ધસાધનમાર્ગે અરિહંતની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી, તેને ૧ લોકોત્તરસાધનપ્રવૃત્તિ કહે છે. સ્યાદ્વાદજ્ઞાન વિના મિથ્યાભિનિવેશ સહિત સાધનપ્રવૃત્તિ છે, તેને ૨ કુપ્રાવચનિક સાધનપ્રવૃત્તિ કહે છે, અને લોકના દેશ, કુળ, વંશ, રૂઢીની ચાલે જે પ્રવર્તવું, તેને લોક વ્યવહારપ્રવૃત્તિ કહે છે. લોકવ્યવહાર પ્રવૃત્તિના પણ આર્ય અને અનાર્ય એ બે ભેદ છે. આર્યમાં પણ સમકિતી ગૃહસ્થોના કુળ, રીત; રીવાજ, આચારની પ્રવૃત્તિ અને બીજી મિથ્યાત્વીઓના કુળ, રીત; રીવાજ, આચારની પ્રવૃત્તિ.

વળી ભેદાંતરે વ્યવહારના છ ભેદ કહ્યા છે. ૧ શુદ્ધવ્યવહાર. ઉપરના ગુણસ્થાનકનું ગ્રહણ કરવું, અને પાછલા ગુણઠાણાનું છોડવું. અથવા રત્નત્રયી આત્માથી ભિન્ન નથી તો પણ સમજાવવા ભેદ કરવા, તે શુદ્ધવ્યવહાર છે. જીવમાં અજ્ઞાન, રાગ, દ્વેષરૂપ અશુદ્ધપણું છે. તેને અશુદ્ધવ્યવહાર કહે છે. જીવ અને પુદ્ગલના સંબંધે અશુદ્ધવ્યવહાર છે, એ બે દ્રવ્યવિના બાકીના દ્રવ્યમાં અશુદ્ધવ્યવહાર નથી. ૩ પુણ્યક્રિયાપ્રવૃત્તિને શુભવ્યવહાર કહે છે. ૪ પાપની ક્રિયાને અશુભ વ્યવહાર કહે છે. પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી માત, પિતાદિક કુટુંબ તથા ધન ઘર વિગેરે આત્માથી ભિન્ન છે, પણ અજ્ઞાનથી જીવે પોતાનું કરી જાણ્યું છે. તે ઉપચ-

રિત વ્યવહાર છે. શરીરાદિ પુદ્‌ગલવસ્તુ યદ્યપિજીવથી જુદી છે; તો પણ પારિણામિકભાવે લોલીપણે એકઠી મળી રહી છે. તેને જીવ અજ્ઞાનયોગથી પોતાની માને છે, તેને અનુપચરિતવ્યવહાર કહે છે.

તથા વળી વ્યવહારના બે ભેદ કહ્યા છે. ૧ સદ્‌ભૂતવ્યવહાર ૨ અસદ્‌ભૂતવ્યવહાર તેમાં પણ સદ્‌ભૂતવ્યવહારના ભેદ છે. એક શુદ્ધસદ્‌ભૂતવ્યવહાર, તે જેમ આત્માનું કેવલજ્ઞાન. અત્ર કેવલજ્ઞાન ક્ષાયિકભાવીય છે, તેમાં કોઇ જાતની અશુદ્ધતા નથી બીજા ભેદમાં મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાનાદિક આત્મદ્રવ્યના ગુણ છે, પણ તે ક્ષયોપશમભાવે છે. માટે અશુદ્ધતા છે, તે અશુદ્ધસદ્‌ભૂતવ્યવહાર જાણવો.

પરપરિણુતિ ભળતાં દ્રવ્યાદિકઉપચારથી નવ પ્રકારે અસદ્‌ભૂતવ્યવહાર છે.

૧ દ્રવ્યેદ્રવ્યોપચારઃ જીનાગમમાં ક્ષીરનીર ન્યાયે, જીવ પુદ્‌ગલ સાથે મળ્યાં છે. માટે જીવ દ્રવ્યમાં પુદ્‌ગલ દ્રવ્યનો ઉપચાર જાણવો.

૨ ગુણેગુણોપચારઃ ભાવલેશ્યા આત્માનો અરૂપી ગુણ છે, તેને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોતાદિ લેશ્યા કહીએ છીએ. પુદ્‌ગલ દ્રવ્યના કૃષ્ણાદિ ગુણુનો ઉપચાર આત્મ ગુણમાં કરીએ છીએ. તે ગુણે ગુણોપચાર જાણવો.

૩ પર્યાયે પર્યાયોપચારઃ અશ્વ, હાથી, પ્રમુખ આત્મ-

દ્રવ્યના અસમાન જાતીય પુદ્ગલદ્રવ્ય પર્યાયનો આત્મદ્રવ્ય પર્યાય ઉપચાર કરીએ છીએ. તે પર્યાયે પર્યાયોપચાર નામનો ત્રીજો ભેદ જાણવો.

૪ द्रव्ये गुणोपचारः હું ગૌરવર્ણ છું, એમ કહેતાં હું એટલે આત્મદ્રવ્ય અને ગૌરવર્ણ એ પુદ્ગલનો ગુણ છે. આત્મદ્રવ્યમાં ગૌરવર્ણ જે પુદ્ગલ ગુણ છે તેનો ઉપચાર થયો, માટે તેને દ્રવ્યે ગુણોપચાર કહે છે.

૫ द्रव्ये पर्यायोचारः જેમ હું દેહ છું, તેમાં હું એ આત્મદ્રવ્ય અને દેહ છે, તે પુદ્ગલ સ્કંધ પર્યાય છે. માટે આત્મદ્રવ્યમાં દેહરૂપ પર્યાયનો ઉપચાર કર્યો જાણવો.

૬ गुणे द्रव्योपचारः ગુણમાં દ્રવ્યનો ઉપચાર. જેમ તે ગોરો દેખાય છે, ગૌરપણું પુદ્ગલગુણ છે, તેમાં તે એટલે આત્મ દ્રવ્ય તેનો ઉપચાર જાણવો.

૭ पर्याये द्रव्योपचारः પર્યાયમાં દ્રવ્યનો ઉપચાર. જેમ દેહ છે, તે આત્મા છે. અત્ર દેહરૂપ પુદ્ગલપર્યાયમાં આત્મદ્રવ્યનો ઉપચાર કર્યો.

૮ गुणे पर्यायोपचारः ગુણમાં પર્યાયનો ઉપચાર. જેમ મતિજ્ઞાન છે, તે શરીર જન્ય છે, માટે તેને શરીરજ કહેવું. અત્રમતિજ્ઞાન રૂપ આત્મગુણમાં શરીરરૂપ પુદ્ગલ પર્યાયનો ઉપચાર જાણવો.

૯ पर्याये गुणोपचारः તે પૂર્વ પ્રયોગને વિપરીત

કરવાથી થાય છે. જેમ શરીર તે મતિજ્ઞાન છે; અત્ર શરીરરૂપ પર્યાયમાં મતિજ્ઞાનરૂપગુણુનો ઉપચાર કર્યો કહેવાય છે.

એમ ઉપચારથી અસદ્‌ભૂત વ્યવહાર નય પ્રકારનો કહ્યો. તથા એના ત્રણ ભેદ છે.

૧ સ્વજાતિ અસદ્‌ભૂત વ્યવહાર તે જેમ પરમાણુમાં બહુપ્રદેશી થવાની જાતિ છે. માટે તેને બહુપ્રદેશી કહેવો. તથા વળી મતિજ્ઞાનને મૂર્તિમત્ કહેવું. મૂર્ત જે વિષય આલોક નમસ્કાર છે તેથી તે ગુણ ઉત્પન્ન થયો અત્ર મતિજ્ઞાન આત્મગુણ છે. તેમાં મૂર્તત્વ જે પુદ્‌ગલ તેનો ઉપચાર કર્યો. માટે તેને વિજાતીય અસદ્‌ભૂત વ્યવહાર કહે છે. એ બીજો ભેદ કહ્યો. ત્રીજા સ્વજાતિવિજાતિ અસદ્‌ભૂતવ્યવહાર સ્વરૂપ દર્શાવે છે. જેમ જીવાજીવ વિષયજ્ઞાન, અત્ર જીવ તે જ્ઞાનની સ્વજાતિ છે, અને અજીવ તે જ્ઞાનની વિજાતિ છે. એમ બેનો વિષય વિષય ભાવ નામે ઉપચરિત સંબંધ છે. માટે તેને સ્વજાતિવિજાતિ અસદ્‌ભૂત વ્યવહાર કહે છે. ઇતિવ્યવહાર નય સ્વરૂપ..

૪ ઋજુસૂત્રનય.

ૠજુ–સરલ, શ્રુત કહેતાં બોધ એટલે, જે નયનો સરલ બોધ છે, તેને ૠજુસૂત્રનય કહે છે. આ નય છે તે અતીતકાલ અને અનાગતકાલની અપેક્ષા કરતો નથી, અને

વર્તમાનકાલે જે વસ્તુ જેવા ગુણે પરિણમે છે, વર્તે છે. તે વસ્તુને તે પ્રમાણે કહે છે, તે માટે આ નય પરિણામગ્રાહી છે. જેમ કોઇ સાધુ થયો છે, પણ, તેના પરિણામ ગૃહસ્થના વર્તે છે. તો આ નયના અનુસારે તે ગૃહસ્થ છે. તથા કોઇ જીવ ગૃહસ્થ છે, પણ તેના અંતરંગ પરિણામ સાધુ જેવા વર્તે છે, તો તેને આ નય સાધુ કહે છે. રૂજુસૂત્રનયના બે ભેદ છે. એક સૂક્ષ્મ ઋજુસૂત્રનય છે, તે એમ કહે છે કે, સદાકાલ સર્વવસ્તુમાં એક વર્તમાન સમય વર્તે છે. એટલે જે જીવ ભૂતકાલે અજ્ઞાની હતો, અને ભવિષ્યકાળે અજ્ઞાની થશે, પણ વર્તમાનકાલે જ્ઞાની છે, તો તેને જ્ઞાની કહે છે. તે સૂક્ષ્મઋજુસૂત્રનય જાણવો. બાહ્ય મોટા પરિણામને ગ્રહે છે, તેને સ્થૂલરૂજુસૂત્રનય કહે છે. એક પરમાણુ ભૂતકાલે કૃષ્ણ હતો, વર્તમાનકાલે લાલ છે, અને ભવિષ્યકાલે પીત થશે, તેમાં બે કાલનો ત્યાગ કરીને પરમાણુને વર્તમાનકાલમાં લાલ દેખી લાલ કહેવો,તે આ નયનું લક્ષણ છે.અતીત અનાગતકાલ છે તે, રૂજુસૂત્રનયની અપેક્ષાએ અછતો છે. કારણ કે અતીતપણો વિણશી ગયો છે, અને અનાગતકાલ આવ્યો નથી. માટે અતીત અનાગત બે અવસ્તુ છે. અને જે વર્તમાન પર્યાયે વર્તે છે, તે ઋજુસૂત્રનયની અપેક્ષાએ વસ્તુપણું છે, પૂર્વકાલ પશ્ચાતકાલ ગ્રહીને વસ્તુ કહેવી, તે નૈગમનય છે. આરોપરૂપ તે છે. કોઇ કહેછે કે નૈગમનય, સંસારી

સકર્મીજીવને સિદ્ધ સમાન કહે છે, અને સંસારીજીવ ભવિષ્યકાલમાં સિદ્ધ થશે, તો રૂજુસૂત્રનય છે તે અનાગતને કેમ અવસ્તુ કહે છે તેનો પ્રત્યુત્તર કે, હે ભવ્ય ! એતો અનાગત ભાવી છે માટે કહેતા નથી. વર્તમાન સર્વગુણની છતિ આત્મપ્રદેશે છે, પણ તે આવરણદોષથી પ્રવર્તતી નથી. વર્તમાનકાલમાં સિદ્ધપણાનો આવિર્ભાવ નથી. વર્તમાનકાલમાં આત્મગુણોનો તિરોભાવ છે. માટે સંગ્રહનયે કહીએ. આત્મામાં સર્વ કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણ છતા પણે વર્તે છે. તે માટે સિદ્ધ કહેવાય છે. નામાદિક નિક્ષેપા તે સર્વે, રૂજુ સૂત્રનયના ભેદ છે. નામાદિક ત્રણ નિક્ષેપા દ્રવ્ય છે, અને ભાવ તે ભાવ છે.

૫ शब्दनयस्वरूपं लिख्यते.

शप आक्रोशेशपनमाव्हानमिति शब्दःशपतीति वा आव्हानयतीति शब्दः शप्यते आहूयते वस्तु अनेनेति शब्दःतस्य शब्दस्य यो वाच्योर्थःतत् परिग्रहात् तत् प्रधानत्वात् नयशब्दः यथाकृतकत्वादि इत्यादिकपंचम्यंतः शब्दोऽपिहेतुःअर्थरूपंकृतकत्वमनित्यत्वगमकत्वात् मुख्यतया हेतुरुच्यते उपचारवस्तु तद्वाचककृतकत्वाच्छब्दो हेतुरभिधीयते एवमिहापि शब्दवाच्यार्थ परिग्रहादुपचारेण नयोपि शब्दो व्यपदिश्यते इतिभावः अथवा ऋजुसूत्रनयस्याभाष्टं प्रत्युत्पन्नं वर्तमानं तथैव इच्छत्यसौ शब्द-

તે સર્વગુણપર્યાયને કાર્યધર્મ છે. તત્ર જીવદ્રવ્યનું સ્વદ્રવ્ય પ્રદેશ ગુણને સમુદાય દ્રવ્ય છે. જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે, તે ક્ષેત્ર છે. તથા જીવના પર્યાય મધ્યે કારણ કાર્યાદિને જે ઉત્પાદવ્યય છે તે સ્વકાલ છે. તથા આત્માના ગુણપર્યાયને કાર્ય ધર્મ તે સ્વભાવ છે. એમ સ્વદ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટયપણે જે પરિણમે છે, તે દ્રવ્યની અસ્તિતા જાણવી. દ્રવ્યને અસ્તિ સ્વભાવ છે, તે અન્યધર્મપણે પરિણમતે નથી. સર્વ દ્રવ્ય સ્વદ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ अस्तित्वभाव છે તેથી જીવદ્રવ્ય છે. તે અજીવપણે પરિણમતું નથી. તથા એક જીવ છે, તે અન્યજીવપણે પરિણમતે નથી. તેમ ધર્મ દ્રવ્ય, તે અધર્મરૂપે પરિણમતું નથી, અને અધર્મદ્રવ્ય, તે ધર્મ દ્રવ્યપણે પરિણમતું નથી. તથા જીવને એક ગુણ છે, તે અન્યગુણપણે પરિણમતે નથી. જ્ઞાનગુણમાં જ્ઞાનની અસ્તિતા છે, અને જ્ઞાનમાં દર્શનાદિક ગુણોની નાસ્તિતા છે. ચક્ષુ દર્શનમાં અચક્ષુ દર્શની નાસ્તિ છે, અને ચક્ષુદર્શનની અસ્તિતા છે. તથા એક ગુણના પર્યાય અનંતા છે, અને સર્વ પર્યાય, ધર્મે સરખા છે, પણ એક પર્યાયના ધર્મ બીજા પર્યાયમાં નથી, અને બીજા પર્યાયના ધર્મ છે, તે પ્રથમ-પર્યાયમાં નથી. માટે સર્વદ્રવ્ય પોતાના ધર્મે અસ્તિ છે. इति अस्तित्वभाव स्वरूपम्.

अन्यजातीयद्रव्यादीनां स्वीयद्रव्यादिचतुष्टयतया व्यव-

स्थितानां विवक्षिते परद्रव्यादिके सर्वदैवाभावाविच्छिन्नानां अन्यधर्माणां व्यावृत्तिरूपो भावः नास्तिस्वभावः यथा जीवे स्वीयाः ज्ञानदर्शनादयो भावाः अस्तित्वे परद्रव्यास्थिताः अचेतनादयो भावा नास्तित्वे सा च नास्तिता द्रव्ये अस्तित्वेन वर्तते घटे घटधर्माणां अस्तित्वं पटादिसर्वपरद्रव्याणां नास्तित्वं एवं सर्वत्र तथाहि स्वपर्यायैः परपर्यायैः उभयपर्यायैः सद्भावेनासद्भावेनोभयेन चार्पितो विशेषतः कुंभः अकुंभः कुंभाकुंभौ वा अवक्तव्योभयरूपादिभेदो भवति सप्तभंगी प्रतिपाद्यते इत्यर्थः ओष्टग्रीवाकपोलकुक्षिबुध्नादिभिः स्वपर्यायैः सद्भावेनार्पितः विशेषतः कुंभः कुंभो भण्यते सन् घटः इति प्रथमभंगो भवति एवं जीवः स्वपर्यायैः ज्ञानादिभिः अर्पितः सन् जीवः तथा पटादिगतैः त्वक्त्राणादिभिः परपर्यायैरसद्भावेनार्पितः अविशेपितः अकुंभो भवति सर्वस्यापि घटस्य परपर्यायैरसत्वविवक्षायामसन् घटः एवं जीवोपि मूर्त्तत्वादिपर्यायैः असत्जीवः इति द्वितीयो भंगः

हवे द्वितीय नास्तिस्वभावनुं स्वरूप लखे छे. अन्य जे द्रव्यादिक द्रव्यगुण पर्याय, तेना पोताना जे द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव छे, ते तेज द्रव्यमां सदा अवर्णभपणे परिणमे छे. विवक्षित द्रव्यादिकथी पर जे बीजा द्रव्यादि-

કના ધર્મની વ્યાવૃત્તિતાત્વરૂપ પરધર્મ છે, તે વિવક્ષિત દ્રવ્યમાં નથી, અર્થાત્ તેની નાસ્તિતા આવી, માટે નાસ્તિસ્વભાવ જાણવો. જેમ જીવમાં જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર સુખ વીર્યાદિગુણની અસ્તિતા છે, અને પર દ્રવ્યસ્થિત અચેતનાદિક ભાવની નાસ્તિતા છે. અર્થાત્ અજીવના ધર્મો છે, તે જીવદ્રવ્યમાં નથી. માટે પરધર્મની નાસ્તિતા છે. પણ તે નાસ્તિતા તે અજીવ દ્રવ્યમધ્યે અસ્તિપણે રહી છે. જેમ ઘટના ધર્મ ઘટમાં છે, તેથી ઘટમાં ઘટધર્મનું અસ્તિત્વ છે. અને પટાદિધર્મોનું ઘટમાં નાસ્તિત્વ વર્તે છે. તથા જીવમાં જ્ઞાનાદિક ગુણનું અસ્તિત્વ છે અને પુદ્ગલાદિકની નાસ્તિતા છે. શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં કહ્યું છે કે હે ગૌતમ ! अथ्थित्तं अथ्थित्ते परिणमइ, नथ्थित्तं नथ्थित्ते परिणमइ, તથા ઠાણાંગ સૂત્રે પણ કહ્યું છે કે ૧ सियअथ्थि ૨ सियनथ्थि ૩ सियअथ्थिनथ्थि ૪ सियअवतव्वं-એ ચતુર્ભંગી કહી છે. શ્રી વિશેષાવશ્યક મધ્યે કહ્યું છે કે, જે વસ્તુનો અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ ધર્મ જાણે છે, તે સમ્યગ્જ્ઞાની છે. અને જે અસ્તિ નાસ્તિ સ્વરૂપ નથી જાણતો, તેને મિથ્યાત્વી જાણવો, અથવા અયથાર્થપણે જાણે છે, તેને મિથ્યાત્વી કહે છે. उक्तंच.

गाथा.

सदसदविसेसणाओ, भवहेउ जहद्दिओवलंभाओ ॥
नाणफलाभावाओ, मिच्छादिठ्ठिस्स अन्नाणं ॥१॥

एकैकस्मिन् द्रव्ये गुणे पर्याय च सप्तसप्तभंगा भवंत्येव अतः अनंतपर्यायपरिणते वस्तुनि अनंताः सप्तभंग्यो भवंति इति रत्नाकरावतारिकायां.

દ્રવ્યમાં, ગુણમાં, પર્યાયમાં, સાત સાત સપ્તભંગી લાગે છે. એ સપ્તભંગીના પરિણામને સ્યાદ્વાદપણું કહે છે; સ્વધર્મમાં પરિણમવું, તે અસ્તિધર્મ છે. અને પરધર્મમાં પરિણમવું, તે નાસ્તિ ધર્મ છે, એ સપ્તભંગી વસ્તુ ધર્મમાં છે. વસ્તુ પોતાના પર્યાયે છતાપણે છે, અને પરપર્યાયે જે અન્યદ્રવ્યમાં પરિણમે છે, તેનો અસદ્ભાવ છે. તે નાસ્તિ ધર્મ છે. એકજ વસ્તુમાં અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ એક સમયમાં વર્તે છે. વસ્તુમાં રહેલા અનંત અસ્તિ ધર્મ અને અનંત નાસ્તિ ધર્મ, કેવલજ્ઞાનીને એક સમયમાં સમકાલે ભાસે છે. તે અનંત ધર્મને શ્રી કેવલજ્ઞાની ભંગાંતર વચનથી કહી શકે છે, અને છદ્મસ્થ તે ધર્મને શ્રદ્ધામાં એક કાળમાં સદ્દહે છે અને કેવલીના ભાસનમાં સમકાલે છે, અને વસ્તુના અનંતધર્મનું ભાસન શ્રી શ્રુત જ્ઞાનીને ક્રમપૂર્વક થાય છે, કારણકે, ભાષાથી સર્વ ધર્મ અનુક્રમે કહેવાય છે. તેથી એક કાળમાં સર્વ ધર્મો, કહ્યા જાય નહીં. તેથી અસત્ય થાય માટે જો સ્યાત્ પદે પ્રરૂપીએ, તો સત્ય થાય છે. માટે સ્યાત્ પૂર્વક સપ્તભંગી કહેવામાં આવે છે. દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય, સ્વભાવ, છે તે સર્વ

દ્રવ્યમાં છે, તે તથારીત્યા સદ્દહવા. તે દૃષ્ટાંત દ્વારા સમજાવે છે. ઓષ્ઠ હોઠ, ગાબડ, કાંઠો, કપાલ, તલો, કુક્ષિપેટો, બુધ્ન-પહોળો ઇત્યાદિ સ્વપર્યાયથી ઘટ સત્ છે. તે ઘટને સ્વ પર્યાયે છતાપણે અર્પિત કરીએ ત્યારે કુંભ કુંભ ધર્મે સત્ કહેવાય. પણ અછતાદિક ધર્મની સાપેક્ષ રાખવાને સ્યાત્ પૂર્વક અસ્તિ ભંગ કહેવો. સ્યાત્ અસ્તિઘટઃ એ પ્રથમ ભંગ જાણવો. તથા જીવ જ્ઞાનાદિક ગુણે કરી અસ્તિ છે. માટે જીવમાં સ્યાતઅસ્તિ-જીવઃ એ પ્રથમ ભંગ જાણવો. પટમાં રહેલા ત્વક્ જે શરીરની ચામડીને ઢાંકે, લાંબો પથરાય, ઇત્યાદિ પર્યાય તે ઘટના પર્યાય નથી, પટના પર્યાય છે. ઘટમાં પટના પર્યાયની નાસ્તિ છે. તેથી એ પર્યાયનો અસદ્ભાવ છે. તે ઘટના પર્યાય નથી. પર-પર્યાયની અપેક્ષાએ ઘટ અસત્ છે. એમ જીવમાં પણ અચેતન દ્રવ્ય મૂર્ત્ત પર્યાયની નાસ્તિ છે. તેથી સ્યાત્નાસ્તિ એ બીજો ભંગ જાણવો. કેમકે પરપર્યાયની નાસ્તિતાનું પરિણમન દ્રવ્ય મધ્યે છે. બીજા ભંગમાં છતાં ધર્મની સાપેક્ષતા રાખવા માટે સ્યાત્ પદ કહ્યું છે ઇતિદ્વિતીય ભંગ.

तथा सर्वो घटः स्वपरोभयपर्यायैः सद्भावासद्भावाभ्यां सत्त्वासत्त्वाभ्यामर्पितो युगपद् वक्तुमिष्टो अवक्तव्यो भवति स्वपरपर्यायसत्त्वासत्त्वाभ्यांएकैकेनाप्यसांकेतिकेन शब्देन सर्वस्यापि तस्य वक्तुमशक्यत्वादिति एवं जीवस्यापि

सत्त्वासत्त्वाभ्यामेकसमयेन वक्तुमशक्यत्वात् स्यादवक्तव्यो जीव इति तृतीय भंगः एते त्रयः सकलादेशाः सकलं जीवादिकं वस्तुग्रहणपरत्वात् ॥

ભાવાર્થઃ—સર્વ ઘટાદિ વસ્તુ પોતાના સદ્‌ભાવ પર્યાયથી છતાપણે છે, અને પરપર્યાયથી અસત્ કહેવાય છે. એમ એક વસ્તુમાં સત્વ અને અસત્વ બે ધર્મ સમકાલે છે, પણ વાણીથી એક સમયમાં કહી શકાય નહીં. સ્વપર્યાયથી સત્વ અને પરપર્યાયથી અસત્વ તે બે ધર્મ કોઇપણ સાંકેતિક શબ્દથી કહેવામાં સમર્થપણું નથી. એ પ્રમાણે જીવમાં પણ જ્ઞાનાદિક પર્યાયથી સત્વપણું અને અચેતન પર્યાયથી અસત્વપણું એમ બે ધર્મ રહ્યા છે. પણ એક સમયમાં કહી શકાય નહીં. માટે સ્યાદ્ અવક્તવ્ય નામે એ ત્રીજો ભાંગો જાણવો. કોઇને એવો બોધ થાય કે વસ્તુધર્મ સર્વથા વચન અગોચર છે. એમ એકાંતમતનું ખંડન કરવા માટે સ્યાત્ એ પદ મૂક્યું. કથંચિત્પણે એક સમયે ન કહેવાય.

अथ चत्वारो विकलादेशाः ॥ तत्र एकस्मिन्देशे स्वपर्यायसत्त्वेन अन्यत्र तु परपर्यायासत्त्वेन संश्च असंश्च भवति घटोऽघटश्च एवंजीवोऽपि स्वपर्यायैः सन् परपर्यायैः असन् इति चतुर्थभंगः

હવે ચાર ભાંગા વિકલાદેશી કહેછે, વસ્તુના એકદેશમાં

સ્વપર્યાયના સત્ત્વપણાથી, અને અન્યત્ર પરપર્યાયના અસત્ત્વપણાથી, સત્ત્વ અને અસત્ત્વ એમ બે ધર્મ રહે છે. જેમ ઘટ સ્વપર્યાયે સત્ છે, પરપર્યાયે અસત્ છે, પોતાના પર્યાયથી ઘટ અને પરપર્યાયની અપેક્ષાએ અઘટ છે. એમ જીવમાં સ્વપર્યાયની અસ્તિતા, અને પરપર્યાયની નાસ્તિતા એક સમયમાં છે. પણ કહેવામાં અસંખ્યાતા સમય લાગે છે. સ્યાત્ અસ્તિ નાસ્તિ એ ચતુર્થભંગ કહ્યો.

तथा एकस्मिन् देशे स्वपर्यायैः सद्भावेन विवक्षितः अन्यत्र तु देशे स्वपरोभयपर्यायैः सत्त्वासत्त्वाभ्यां युगपद्सांकेतिकेन शब्देन वक्तुं विवक्षितः सन् अवक्तव्यरूपः पंचमो भंगो भवति एवं जीवोऽपि चेतनत्वादिपर्यायैः सन् शेषैः अवक्तव्य इति ॥

ભાવાર્થઃ—તથા એક દેશમાં પોતાના પર્યાયોથી છતાપણે વિવક્ષા કરીએ અને બીજા દેશમાં સ્વપર ઉભયપર્યાયોથી સત્ત્વ તે છતાપણે અને અસત્ત્વ તે અછતાપણે સમકાલે વિવક્ષા કરીએ ત્યારે સત્ત્વાસત્ત્વરૂપ ઉભયનો સાંકેતિક એક શબ્દ નહીં હોવાથી ઉભયનું સ્વરૂપ કહી શકાય નહીં—માટે સ્યાત્અસ્તિઅવક્તવ્ય રૂપ પંચમો ભંગ જાણવો.

तथा एकदेशे परपर्यायैरसद्भावेनार्पितो विशेषतः अन्यैस्तु स्वपरोभयपर्यायैः सद्भावासद्भावाभ्यां सत्त्वासत्त्वाभ्यां युगपदसांकेतिकेन वक्तुं विवक्षितः कुंभोऽसन् अव-

क्तव्यश्च भवति अकुंभो अवक्तव्यश्च भवतीत्यर्थः देशे तस्याकुंभत्वात् देशे अवक्तव्यत्वादिति षष्ठो भंगः ।

તથા એકદેશે પરપર્યાય જે નાસ્તિપર્યાય છે, તેનો અસદ્ભાવ (असत्त्व) અર્પિત કરીને મુખ્યપણે વિવક્ષા કરીએ, પશ્ચાત્ બીજા સ્વપર્યાયે અસ્તિપણું તથા પરપર્યાયે નાસ્તિત્વ એમ સ્વપરરૂપ ઉભયપર્યાયોથી સત્ત્વાસત્ત્વવડે સમકાલે સાંકેતિક શબ્દના અભાવે ઉભયનું સ્વરૂપ કહી શકાય નહીં, અને કહ્યા વિના શ્રોતાને શી રીતે જ્ઞાન થાય, માટે અન્યભાંગાની સાપેક્ષતા અર્થે स्यात् પદજોડીને स्यात्नास्तिअवक्तव्य રૂપ છઠ્ઠો ભંગ કહ્યો. પરપર્યાયથી કુંભ છે. તે અકુંભ છે, અને તે અવક્તવ્ય છે. સાપેક્ષા માટે स्यात् પદની યોજના છે.—

इति षष्ठभंगः

॥ सप्तमभंगस्वरूपम्. ॥

तथा एकदेशे स्वपर्यायैः सद्भावेनार्पितः एकस्मिन् देशे परपर्यायैरसद्भावेनार्पितः अन्यस्मिंस्तु देशे स्वपरोभयपर्यायैः सद्भावासद्भावाभ्यां युगपदेकेन शब्देन वक्तुं विवक्षितः सन् असन् अवक्तव्यश्च भवति इति सप्तमो भंगः एतेन एकस्मिन् वस्तुन्यर्पितानर्पितेन सप्तभंगी उक्ता ॥

ભાવાર્થ—તથા એકદેશે સ્વપર્યાયનું છતાપણું અર્પિત

કરીએ અને એકદેશે પરપર્યાયનું અછતાપણું અર્પિત કરીએ. અને અન્યદેશમાં સ્વપરરૂપ ઉભયપર્યાયોથી સત્વાસત્વવડે સમકાલમાં અસાંકેતિક અવક્તવ્યરૂપ એકશબ્દથી ઉભયની વિવક્ષા કરતાં, स्यात् अस्ति नास्ति युगपद् अवक्तव्य રૂપ સાતમો ભંગથાય છે. એમ એક ધર્મમાં સપ્તભંગી કહી. નયચક્રમાં ત્રીજોભંગ स्यात् अवक्तव्य લખ્યો છે. તથા સંમતિતર્કના દ્વિતીયકાંડમાં પ્રાંતે સપ્તભંગીનું સ્વરૂપ લખ્યું છે. તેમાંપણ स्याद् अवक्तव्य રૂપ ત્રીજોભંગ કહ્યો છે. એક અનેકના ઉપર સપ્તભંગી લખી છે. યથા

सामान्यविशेषात्मकत्वात् वस्तुनः चास्य सामान्यस्यैकत्वात् तद्विवक्षायां यदेव घटादिद्रव्यं स्यादेकमिति प्रथमभङ्गविषयः तदेव देशकालप्रयोजनभेदात् नानात्वं प्रतिपद्यमानं तद्विवक्षया स्यादनेकमिति द्वितीयभंगविषयः तदेवोभयात्मकमेकशब्देन यदाभिधातुं न शक्यते तदा स्यादवक्तव्यमिति तृतीय भंगविषयः इत्यादि.

स्याद् अवक्तव्य એ ત્રીજોભંગ ટીકાકારે કહ્યો છે. એમ એ પુસ્તકમાં આ પ્રમાણે ત્રીજોભંગ કહ્યોછે. નયચક્ર તથા સંમતિ તર્ક ટીકામાં स्याद् अवक्तव्य ભંગને સકલાદેશમાં ગણ્યો છે, પણ સ્યાદ્વાદમંજરી, રત્નાકરાવતારિકા, આગમસાર, તથા શ્રી આત્મારામજી મહારાજકૃત તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદ વિગેરે ઘણા

ગ્રંથોમાં સ્યાત્ અવક્તવ્ય ને ચોથા ભંગમાં ગણ્યો છે. ઠાણુંગ-સૂત્રમાં પણ સિય અવક્તવ્યં એટલે સ્યાત્ અવક્તવ્યને ચોથા-ભંગમાં ગણ્યો છે. તથા રાજવાર્તિક, શ્લોકવાર્તિક, અષ્ટસહ શ્રી વિગેરે દિગંબરી ગ્રંથોમાં સ્યાત્ અવક્તવ્યને ચોથાભંગમાં ગણ્યો છે, અને તેને વિકલાદેશી કહ્યો છે. સત્ય તત્ત્વ કેવલીભગવાન્ જાણે, વા બહુશ્રુત જાણે, આગમસાર પ્રમાણે સપ્તભંગીસ્વરૂપ—૧ સ્યાત્ અસ્તિ, ૨ સ્યાત્ નાસ્તિ ૩ સ્યાત્ અસ્તિ નાસ્તિ, ૪ સ્યાત્ અવક્તવ્ય ૫ સ્યાત્ અસ્તિ અવક્તવ્યં ૬ સ્યાત્ નાસ્તિ અવક્તવ્યં ૭ સ્યાત્ અસ્તિ નાસ્તિ યુગપત્ અવક્તવ્યમ્.

૧ સ્યાત્-એકાંતપણે સર્વ અપેક્ષાલઇ જીવમાં સ્વદ્રવ્ય; સ્વક્ષેત્ર; સ્વકાલ, સ્વભાવ એમ પોતાના ગુણ પર્યાયે જીવ-અસ્તિ છે—ષટ્દ્રવ્યપણ સ્વદ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અસ્તિ છે-સ્યાત્ એ પદથી ગૌણભાવે નાસ્તિભાવપણ બન્યો રહે છે-સ્યાત્ એટલે કથંચિત્ સાપેક્ષપણે અસ્તિ પણું છે.

૨ પરદ્રવ્યના દ્રવ્યાદિક ચતુષ્ટય છે તે જીવદ્રવ્યમાં નથી. અર્થાત પર દ્રવ્યની નાસ્તિતા જીવમાં વર્તે છે. માટે સ્યાતનાસ્તિ [illegible] ગ જાણવો. સ્યાત્ શબ્દથી અસ્તિતા ગૌણ ભાવે [illegible]

૩. જ [illegible] ત ગુણપર્યાયની અસ્તિ છે. અ

પરદ્રવ્યના અનંતગુણ પર્યાયની નાસ્તિ રહી છે. અસ્તિ અને નાસ્તિ સમકાલે રહી છે. માટે अस्तिनास्ति એ ત્રીજો ભંગ જાણવો.

૪. અસ્તિ અને નાસ્તિ એ બે ભંગ એક સમયમાં છે, પણ વાણીથી अस्ति શબ્દોચ્ચારણ કરતાં અસંખ્યાત સમય લાગે છે. તેથી નાસ્તિભંગ તે સમયે કહેવાયો નહીં. નાસ્તિભંગ કહેવાના કાલમાં अस्तिभंग કહી શકાતો નથી. अस्तिનું ઉચ્ચારણ કરતાં તે સમયે નાસ્તિભંગ નહિં કહેવાથી નાસ્તિનો મૃષાવાદ લાગે. તેમ નાસ્તિ કહેતાં अस्तिનો મૃષાવાદ લાગે. માટે આ બે ભંગ એક વા બે સમય, વિગેરે માં કહ્યા જાય નહીં, વચન અગોચર છે માટે ચોથો स्यात् अस्ति अवक्तव्य ભંગ જાણવો.

૫. વસ્તુમાં अस्तिધર્મનું પણ અવક્તવ્યત્વ છે. માટે स्यात् अस्ति अवक्तव्य નામનો પંચમ ભંગ જાણવો.

૬. તથા વસ્તુમાં નાસ્તિ ધર્મ પણ अवक्तव्य છે માટે स्यात्नास्ति अवक्तव्य છઠ્ઠો ભંગ છે.

૭. अस्तित्व તથા नास्तित्व એ બે ધર્મ છે, તે એક સમયમાં વસ્તુમાં વર્તે છે. પણ તે अवक्तव्य છે માટે स्यात् अस्तिनास्तियुगपत् अवक्तव्य નામે સાતમો ભંગ જાણવો.

એ સાત ભંગ એક તથા અનેકમાં પણ લાગે છે. જેમ ૧ स्यात् एकं ૨ स्यात् अनेकं ૩ स्यात् एकानेकं ૪ ॥ ॥

स्यात् अवक्तव्यं ॥६॥ स्यात् एकं अवक्तव्यं ॥६॥ स्यात् अनेकं अवक्तव्यं ॥ ७ ॥ स्यात् एकानेकं युगपत् अवक्तव्यं ॥ તથા નિત્ય અનિત્યમાં સપ્તભંગી યથા.

१ स्यात् नित्यं २ स्यात् अनित्यं ३ स्यात् नित्यानित्यं ४ स्यात् अवक्तव्यं ५ स्यात् नित्यं अवक्तव्यं ६ स्यात् अनित्यं अवक्तव्यं ७ स्यात् नित्यानित्यं युगपत् अवक्तव्यम्.

એમ ભેદાભેદ વિગેરેની અનંતી સપ્તભંગી થાય છે. એમ શબ્દનયનું પ્રસંગોપાત્ત વર્ણન કરતાં સપ્તભંગીનું સ્વરૂપ કહ્યું છે, શબ્દનય છે, તે ભાવનિક્ષેપાયુક્ત વસ્તુનું ગ્રહણ કરે છે. ઋજુસૂત્ર નયથી સામાન્યપણે ઘટનું ગ્રહણ કર્યું, અને શબ્દનયથી સદ્ભાવ વિગેરે અનેક ધર્મ વિશિષ્ટ ઘટનું ગ્રહણ થાય છે. આગમસારમાં નામ, સ્થાપના, દ્રવ્યભાવ એ ચાર નિક્ષેપા શબ્દનયના કહ્યા છે અને નયચક્રમાં ભાવનિક્ષેપાનું ગ્રહણ કર્યું છે. પ્રસંગોપાત્ત ભાવનિક્ષેપાનું સ્વરૂપ જણાવતાં ચાર નિક્ષેપાનું કિંચિત્ સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે. વસ્તુનું કોઇ પણ સંકેતિક નામ પાડવું તે નામનિક્ષેપો છે. કોઇ પણ વસ્તુની તેના જેવા આકારપણે વા જુદી રીતે પણ કોઇ પણ વસ્તુમાં સ્થાપના કરવી તે સ્થાપના નિક્ષેપો જાણવો. નામ નિક્ષેપયુક્ત સ્થાપનાનિક્ષેપ હોય છે. સ્થાપનાના બે ભેદ છે. १ सद्भावस्थापना २ असद्भावस्थापना તથા નામ આકારે સહિત હોય, તથા.

લક્ષણપણ હોય, પણ ભાવપણું ન હોય તે દ્રવ્યનિક્ષેપો છે. જેમ અજ્ઞાની જીવ છે તે જીવના ઉપયોગાદિ ભાવવિના દ્રવ્ય જીવ છે. अणुवओगो दव्वं ઉપયોગવિના દ્રવ્ય એમ શ્રી અનુયોગદ્વારા સૂત્રમાં કહ્યું છે. તથા વસ્તુ છે, તે ભાવ-ગુણ સહિત હોય, ત્યારે भावनिक्षेपो કહેવાય છે. શ્રી ચૈત્ય-વંદન ભાષ્યમાં જીનના ઉપર ચાર નિક્ષેપા ઉતાર્યા છે यथा.

गाथा.

नाम जिणा जिणनामा, ठवणजिणा पुण जिणंद पडिमाओ ॥
दव्वजिणा जिणजीवा, भावजिणा समवसरणतथा ॥ १ ॥

શ્રીજીનેશ્વરનાં નામો તે નામજિનો છે. ચોવીસ તીર્થંકર વિગેરે. અને શ્રીજીનેન્દ્રની પ્રતિમા તે સ્થાપનાજિન છે. જીનના જીવતે द्रव्यजिन છે. જ્યારથી તીર્થંકર નામકર્મનાં દલીકસમુપાર્જન કર્યાં, ત્યારથી તે છેક ઘાતીકર્મ ખપાવી સમવસરણમાં બેઠા નથી, ત્યાંસુધી द्रव्यजिन કહેવાય છે, અને સમવસરણમાં બેઠેલા સર્વજ્ઞ ભાવજીન કહેવાય છે. જ્ઞાનના ઉપર ચાર નિક્ષેપા લગાડે છે, કોઇનું જ્ઞાન નામ પાડયું, તે नामज्ञान તથા જ્ઞાનની અક્ષરરૂપે પુસ્તકમાં સ્થાપના કરવી તે સ્થાપનાજ્ઞાન કહેવાય છે, અને ઉપયોગવિના સિદ્ધાંત પઠન, તથા અન્યદર્શનનાં શાસ્ત્ર ભણવાં ઇત્યાદિ द्रव्यज्ञान છે. તથા

ગ્ર શરીરાદિકનો પણ દ્રવ્યજ્ઞાન માં સમાવેશ પામે છે, અને નવતત્ત્વ તથા ષડ્ દ્રવ્યસ્વરૂપ જાણી શ્રદ્ધા કરી આત્મોપયોગ સન્મુખ પ્રવર્તવું તે ભાવજ્ઞાન છે. તપના ઉપર ચાર નિક્ષેપા લખે છે. કોઇનું તપ એવું નામ તે નામતપ જાણવું તથા પુસ્તકમાં તપની વિધિનું લેખન વિગેરે સ્થાપનાતપ છે. તથા પુણ્યરૂપ માસખમણાદિક તપ કરવું, તે દ્રવ્યતપ છે, અને પરવસ્તુ ત્યાગ પરિણામ છે, તે ભાવતપ કહેવાય છે. એમ ધર્માસ્તિકાયાદિક ષડ્ દ્રવ્ય નવતત્ત્વ વિગેરે દરેક વસ્તુઓમાં ચાર નિક્ષેપા લગાડવા. શ્રી અનુયોગ દ્વાર સૂત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

ગાથા.

जत्थय जं जाणिज्जा, निखेवं निखिवे निरवसेसं,
जत्थ वि यन जाणिज्जा, चोक्कयं निक्खिवे तत्थ ॥१॥
इति शब्दनयस्वरूपम्–

अथ समभिरूढनय स्वरूपम्

गाथा.

जंजं सणं भासइ, तंतं चिय समभिरोहइ जम्हा ॥
सणंतरथ्थविमुहो, तओ नओ समभिरूढोत्ति ॥ १ ॥
यां यां संज्ञां घटादिलक्षणां भापते वदति तां तामेव

न्मस्तकारूढस्य जलाहरणादिक्रियारूपा न तु स्थानतरण- क्रियात्मिका इत्येवमर्थं शब्देन नैयत्ये स्थापयतीत्यर्थः इत्येवमुभयं विशेपयति शब्दार्थौ नार्थः शब्देन नैयत्ये स्थापयनीत्यर्थः एतदेवाह।।यदा योषिन्मस्तकारूढचेष्टावानर्थो घटशब्देनोच्यते स घट लक्षणोर्थः स च तद्वाचको घटशब्दः अन्यदा तु वस्त्वंतरस्यैव तच्चेष्टाभावादघटत्वं घटध्वनेश्चा- वाचकत्वमित्येवमुभयविशेषकः एवंभूतनय इति ॥

ભાવર્થ;— એવંભૂતનયનું સ્વરૂપ કહે છે. જેમ ઘટ્ ધાતુનો અર્થ ચેષ્ટા છે, અને ચેષ્ટા જેમાં પામીએ તેને ઘટ કહેવાય છે. ઇત્યાદિરૂપે શબ્દનયનો અર્થ કહ્યો છે. જે વિદ્યમાનપણે શબ્દના અર્થને ઉલ્લંઘીને વર્તે તે તે શબ્દનો વાચ્ય નથી, અને જેમાં શબ્દાર્થત્વ પમાય નહીં, તે વસ્તુ કહેવાય નહીં. માટે જો શબ્દાર્થમાંથી એક પર્યાય- પણ ન્યૂન હોયતો એવંભૂતનય તેને ગ્રહે નહીં. માટે શબ્દનય, તથા સમભિરૂઢનયથી, એવંભૂત તે વિશેષાંતર છે'

એવંભૂતનયાનુસારે લલનામસ્તકે ચઢયો હોય, તથા જલ આણવાની ક્રિયાનો નિમિત્ત, માર્ગે આવતાં ઘટચેષ્ટા કરતો હોય, તે ઘટ કહેવાય છે. પણ ઘરના ખૂણામાં પડેલા ઘટને એવંભૂતનય ઘટ કહે નહીં, કેમકે તે જલાહરણાદિ ક્રિયાને કરતો નથી. તથા અર્થને પ્રગટ કરે તેને વ્યંજન

કહે છે. વ્યંજન તે વાચક શબ્દ છે. શબ્દ અર્થને કહે, સંપૂર્ણ અર્થ પામે, તેને વસ્તુ કહે, પણ ન્યૂનપર્યાયવાળી વસ્તુને વસ્તુ કહે નહીં. એમ એવંભૂતનયનો મત છે. જેમ સામાન્યકેવલી છે, તે ગુણોથી તીર્થંકર સમાન છે, માટે સમભિરૂઢનય સામાન્યકેવલીને તીર્થંકર કહે છે, પણ એવંભૂતનય તો સમવસરણમાં બેઠેલા હોય, ચોત્રીશ અતિશય હોય, દેશના દેતા હોય, ચોસઠ ઇન્દ્ર પૂજતા હોય, તેને તીર્થંકર કહે છે. ઈત્યાદિ એવંભૂતનય સ્વરૂપમ્ ॥

એ સાત નયનું સ્વરૂપ કહ્યું, તેમાં નૈગમના દશભેદ, તથા સંગ્રહના છ અથવા બારભેદ, તથા વ્યવહારના આઠ ભેદ, અથવા ચઉદ ભેદ છે. ઋજુસૂત્રના ચાર અથવા છ ભેદ છે. શબ્દના સાત ભેદ, તથા સમભિરૂઢના બે ભેદ, અને એવંભૂતનો એક ભેદ, એમ સાતનયના ભેદ જાણવા. વળી એકેક નયના સો સોભેદ ગણતાં સાતસો ભેદ થાય છે.

મુખ્યપણે નયના બે ભેદ છે. ૧ ૧ દ્રવ્યાર્થિક અને ૨ પર્યાયાર્થિકનય, તેમાં દ્રવ્યાર્થિકના નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર એ ચાર ભેદ છે. કેટલાક આચાર્ય વિકલ્પરૂપ ઋજુસૂત્રનય છે, માટે તેને ભાવનય કહે છે. તે મત પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થિકના ત્રણ ભેદ થાય છે. શબ્દનય, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત એ ત્રણ નય છે, તે પર્યાયાર્થિકના ભેદ સમજવા. મતાંતરે ઋજુસૂત્ર પણ પર્યાયાર્થિકનો ભેદ છે. એ સાત

નયમાં આદ્યના ચાર નય છે, તે અવિશુદ્ધ છે. અને શબ્દનય, સમભિરૂઢ, અને એવંભૂત એ ત્રણ શુદ્ધ નય કહેવાય છે.

એ સાતનયમાં નૈગમ, સામાન્ય વિશેષ બેને માને છે.તથા સંગ્રહનય સામાન્યને માને છે. તથા વ્યવહારનય વિશેષને માને છે, અને ઋજુસૂત્ર વિશેષ ગ્રાહક છે. એ ચાર નય દ્રવ્યાર્થાવલંબી છે. અને શબ્દાદિક ત્રણ નય વિશેષના ગ્રહણ કરનાર પર્યાયાર્થિકભાવનય કહેવાય છે. શબ્દાદિક ત્રણ નય છે, તે પ્રત્યેક વસ્તુના નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, એ ત્રણ નિક્ષેપાને માનતા નથી. એક ભાવનિક્ષેપાનેજ માને છે. तिन्हं सद्दनयाणं अवथ्थु શબ્દાદિક ત્રણ નયમાં ત્રણ નિક્ષેપા અવસ્તુરૂપ છે, એમ શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં કહ્યું છે, એ સાત નયને પરસ્પર સાપેક્ષપણે ગ્રહે, તે સમકિતી જાણવા, અને એકાંત નયે ગ્રહણ કરે, તે મિથ્યાત્વી જાણવા.

पूर्वपूर्वनयः प्रचुरगोचरः परास्तु परिमितविषयाः सन्मात्रगोचरात संग्रहात् नैगमोभावाभावभूमित्वात् भूरिविषयः वर्तमानविषयात् ऋजुसूत्रात् व्यवहारः त्रिकालविषयत्वात् वहुविषयः कालादिभेदेन भिन्नार्थोपदर्शनात् भिन्नात ऋजुसूत्रविपर्रातत्वात् महार्थः प्रतिपर्यायमशब्दमर्थभेदमभीप्सितः समभिरूढात शब्दप्रभूतविषयः प्रतिक्रियां भिन्नमर्थं प्रतिजानात् एवंभूतात समभिरूढः महान् गोचरः नयवा-

थयमपि स्वविषये प्रवर्तमानं विधिप्रतिषेधाभ्यां सप्तभंगीमनुव्रजति ॥ अंशग्राही नैगमः सत्ताग्राही संग्रहः गुणप्रवृत्ति लोकप्रवृत्तिग्राही व्यवहारः कारणपरिणामग्राही ऋजुसूत्रः व्यक्तकार्यग्राही शब्दः पर्यायांतरभिन्नकार्यग्राही समभिरूढः ततुपरिणमनमुख्यकार्यग्राही एवंभूतः इत्याद्यनेकरूपो नयप्रचारः जावंतिया वयणप्पहा, तावंतिया चेव हुंति नयवाया ॥ इति वचनात् ॥

ભાવાર્થ—પૂર્વપૂર્વના નય પ્રચુરગોચર છે, ઉપર ઉપરના નય અલ્પ વસ્તુગોચર વિષયવાળા છે. સત્તા માત્રગ્રાહક સંગ્રહનય કરતાં, નૈગમનયનો વિષય ઘણો છે. નૈગમના કરતાં, સંગ્રહનો અલ્પવિષય છે, કારણ કે સંગ્રહનય તો સત્તાનેજ ગ્રહણ કરે છે, અને નૈગમનયતો છતાભાવ અને સંકલ્પપણે અછતા સર્વ ભાવને ગ્રહણ કરે છે. અથવા નૈગમનય છે તે સામાન્ય અને વિશેષ એ બે ધર્મને ગ્રહે છે, અને સંગ્રહ તો સામાન્યને ગ્રહે છે, અને વ્યવહારનય એક વિશેષને ગ્રહે છે, માટે સંગ્રહથી વ્યવહારનો વિષય અલ્પ છે. વ્યવહાર આકૃતિભેદે ભેદ માને છે, પણ સંગ્રહનય માને નહીં. માટે વ્યવહારથી સંગ્રહનય બહુવિષયી છે, ઘટ થવાની માટીમાં ઘટસત્તા રહી છે, તેથી સંગ્રહનય મૃત્તિકાને ગ્રહે, અને વ્યવહારનય આકૃતિમાન્ ઘટ ગ્રહે. તેથી

તેના કરતાં વ્યવહાર અલ્પવિષયી છે. ઋજુસૂત્ર વર્તમાન વિ-
શેષધર્મનો ગ્રાહક છે. માટે તે અલ્પવિષયી છે, અને વ્ય-
વહાર બહુવિષયી છે. કારણ કે ઋજુસૂત્રથી વ્યવહાર ત્રિ-
કાલ વિષયી છે. ઋજુસૂત્ર વર્તમાન વિશેષધર્મને ગ્રહે છે,
અને શબ્દનય કાલાદિવચન લિંગથી વહેચતા અર્થને ગ્રહે
છે, અને ઋજુસૂત્રનય વચનલિંગને ભિન્ન પાડતો નથી. તે
માટે ઋજુસૂત્રથી શબ્દ અલ્પવિષયી છે. શબ્દ કરતાં ઋજુ-
સૂત્ર બહુવિષયી છે, શબ્દનય ઈન્દ્રરૂપ એક પર્યાયને ગ્રહતાં,
શક્ર, વજ્રી, પુરંદર, શચીપતિ વિગેરે ઇન્દ્રવ્યક્તિબોધક
સર્વપર્યાયને ગ્રહે છે, અને સમભિરૂઢનય જે ધર્મ વ્યક્ત
છે, તેજ વાચક પર્યાયને ગ્રહે છે. માટે શબ્દનયથી સમભિરૂ-
ઢનય અલ્પવિષયી છે. એવંભૂતનય પ્રતિસમયે ક્રિયાભેદે
ભિન્નાર્થપણો માનતો અલ્પ વિષયી છે, માટે એવંભૂતથી સ
મભિરૂઢ બહુવિષયી છે. જે નયવચન છે, તે પોતાના ન-
યના સ્વરૂપે અસ્તિ છે, અને તેમાં પરનયના સ્વરૂપની ના-
સ્તિ છે. સર્વ નયમાં સ્વનયસ્વરૂપ અસ્તિતા, અને પરનય
સ્વરૂપની નાસ્તિતા વર્તી રહે છે. તેથી ભિન્ન ભિન્ન નય વર્તે
છે. જો એવંભૂતનયમાં સમભિરૂઢનયની નાસ્તિતા નહીં
માનવામાં આવે,તો એવંભૂતનય તે સમભિરૂઢનય કહેવાય.એ
દોષ લાગે, તથા એવંભૂતથી સમભિરૂઢનું સ્વરૂપ ભિન્ન ઠરે
નહીં, ઇત્યાદિ દોષો આવે, માટે વિધિપ્રતિષેધે કરી ન-

ચોમાં સપ્તભંગી માનતાં, સર્વ દોષ પરિહારપૂર્વક પ્રત્યેક નયની સિદ્ધિ થાય છે, પણ નયની જે સપ્તભંગી તે વિકલાદેશીજ હોય છે, અને જે સકલાદેશી સપ્તભંગી છે તે પ્રમાણ છે, શ્રી રત્નાકરાવતારિકામાં કહ્યું છે કે विकलादेशस्वभावा हि नयसप्तभंगी वस्त्वंसमात्रप्ररूपकत्वात् सकलादेशस्वभावानुप्रमाणसप्तभंगीसंपूर्णवस्तुस्वरूपप्ररूपकत्वात एसात नय એક બીજાની અપેક્ષા ન રાખે તો દુર્નય કહેવાય છે. અને એકાંતનય ગ્રહણ કરવાથી મિથ્યાદષ્ટિપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

तम्हा सव्वेवि नया मिच्छादिट्ठी दिट्ठा सपक्खपडिवद्धा
अण्णेण्ण णिम्मिआ उण हवंति सम्मंत्तसम्भावा ॥ ? ॥
सम्मति तर्कवृत्तौ ॥

હવે ધર્મ ઉપર સાતનય ઉતારે છે.

નૈગમનયથી સર્વ ધર્મ છે, કારણ કે સર્વ પ્રાણી, ધર્મને ઇચ્છે છે, એ નય અંશરૂપ ધર્મને ધર્મ એમ કહે છે. સંગ્રહનય કહે છે કે, વડેરાએ આદર્યો તે ધર્મ છે, એ નયે અનાચાર ત્યાગ્યો, પણ કુલાચારને ધર્મ કહ્યો, વ્યવહારનય કહે છે કે સુખનું કારણ તે ધર્મ છે, પણ એ નયે પુણ્યકરણીને ધર્મ માન્યો. ઋજુસૂત્રને મતે ઉપયોગ સહિત વૈરાગ્ય પરિણામને ધર્મ કહે છે, એ નયમાં યથાપ્રવૃત્તિકરણના પરિણામ પ્રમુખ સર્વ ધર્મમાં ગણ્યા. યથાપ્રવૃત્તિકરણ મિ-

થ્યાત્વીને પણ હોય છે. શબ્દનય કહે છે કે, ધર્મનું મૂળ સમકિત છે. માટે સમકિત તેજ ધર્મ કહેવાય છે, અને સમભિરૂઢનય કહે છે કે, જીવઅજીવાદિ નવ તત્ત્વ તથા છ દ્રવ્યને ઓળખીને જીવસત્તા ધ્યાવે, અજીવનો ત્યાગ કરે, એવો જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો શુદ્ધ નિશ્ચય પરિણામ તેજ ધર્મ છે. એ નયે, સાધક સિદ્ધના પરિણામ તેને ધર્મપણે લીધા. એવંભૂતના મતે શુકલધ્યાન રૂપાતીતના પરિણામ, ક્ષપકશ્રેણિ કર્મક્ષયનો કારણ તે ધર્મ. મોક્ષરૂપ કાર્ય ને કરે તે ધર્મ. એમ સાતનયથી ધર્મ જાણવો.

હવે સાતનયે સિદ્ધપણું કહે છે. સર્વ જીવના આઠ રૂચકપ્રદેશ સિદ્ધ સમાન નિર્મળ હોવાથી સર્વ જીવો, સિદ્ધસમાન છે.

સંગ્રહનય કહે છે કે સર્વ જીવની સત્તા સિદ્ધ સમાન હોવાથી સર્વ જીવ સિદ્ધ છે, એ સંગ્રહનયે પર્યાયાર્થિક નયે કરી કર્મ સહિત અવસ્થાને ટાળીને દ્રવ્યાર્થિકનયે કરી સિદ્ધ સમાન અવસ્થા સર્વજીવોની અંગીકાર કરી.

વ્યવહારનય કહે છે કે, વિદ્યાલબ્ધિ પ્રમુખગુણથી સિદ્ધ થયા તે સિદ્ધ. આ નયે બાહ્ય વેષજપ આદિ ધર્મ અંગીકાર કર્યો. ઋજુસૂત્રના મતે જેણે પોતાના આત્માની સિદ્ધપણાની સત્તા ઓળખી, અને ધ્યાનના ઉપયોગમાં વર્તે છે, તે સમયે તે સિદ્ધ જાણવો. એ નયે સમકિતી જીવ

સિદ્ધ સમાન છે, એમ કહ્યું. શબ્દનયના મતે શુદ્ધ શુકલ ધ્યાન નામાદિક નિક્ષેપા સહિત તે સિદ્ધ છે. ત્યારે સમભિરૂઢનય કહે છે કે, કેવલજ્ઞાન, કેવલ દર્શન, યથાખ્યાત ચારિત્ર, ઇત્યાદિ ગુણ સહિત તેરમા ગુણઠાણે વર્તનારા કેવલી સિદ્ધ જાણવા, તેરમા ચઉદમા ગુણ ઠાણાના કેવલીને આ નય સિદ્ધ કહે છે, અને એવંભૂતનયના અભિપ્રાયથી સકલ કર્મ ક્ષય કર્તા, લોકના અંતે બિરાજમાન, અષ્ટગુણસંપન્ન તે સિદ્ધ જાણવા. એમ સિદ્ધ ઉપર સાત નયનો અવતાર કહ્યો.

પ્રશ્ન—એક વસ્તુમાં ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાય વાળા સાત નય શી રીતે લાગી શકે ?

ઉત્તર—ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયથી એક વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેવામાં કોઇ જાતનો વિવાદ પ્રાપ્ત થતો નથી. સમ્મતિતર્ક-વૃત્તિમાં તે ઉપર દૃષ્ટાંત આપ્યું છે, જેમ—

गाथा.

पिउ पुत्तणत्तु भगणय, भाउण एगपुरिस संबंधो ॥
णयसो एगस्सत्ति णथ्यि, सेसयाणंपि यो होइ ॥१॥

ભાવર્થઃ—એક પુરૂષ છે તે પુત્રની અપેક્ષાએ પિતા કહેવાય છે અને તે બાપની અપેક્ષાએ પુત્ર કહેવાય છે, અને તે માતાના પિતાની અપેક્ષાએ નપ્તા કહેવાય છે અને તે મામાની અપેક્ષાએ ભાણેજ કહેવાય છે. અને તે ભાઇની

અપેક્ષાએ ભ્રાતા કહેવાય છે. એમ અપેક્ષા બુદ્ધિથી એક પુરૂષમાં પૂર્વોક્ત સંબંધ લાગે છે, પણ એમ નથી કે તે પુત્રની અપેક્ષાએ પિતા કહેવાયો, એટલે તે સર્વનો પણ પિતા કહેવાય. કિંતુ કહેવાય નહીં, તથા તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં લખ્યું છે કે—

यथा सर्वमेकं सदविशेषात् सर्वं द्वित्वं जीवाजीवात्मकत्वात् सर्वं त्रित्वं द्रव्यगुणपर्यायावरोधात्, सर्वं चतुष्टं चतुर्दर्शनविषयावरोधात्, सर्वं पंचत्वं अस्तिकायावरोधात्, सर्वं षट्त्वं षड्द्रव्यावरोधादिति यथैता न विप्रतिपत्तयो अथ च अध्यवसायस्थानांतराण्येतानि तद्वन् नयवादा इति ॥

ભાવર્થઃ—જેમ સર્વ વસ્તુ એક છે, સત્ત્વપણાના સરખાથી. તથા જીવ અને અજીવના ભેદથી, સર્વ વસ્તુ બે પ્રકારે છે. તથા દ્રવ્ય ગુણ અને પર્યાયથી, સર્વવસ્તુ ત્રણ પ્રકારે છે. તથા ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન, કેવલદર્શન, એ ચાર દર્શનમાં સર્વવસ્તુ ભાસે છે, માટે વિષયીની અપેક્ષાથી સર્વના ચાર પ્રકાર છે. તથા પંચાસ્તિકાયની અપેક્ષાએ સર્વવસ્તુ પંચપ્રકારની કહેવાય છે, તથા ષડ્દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સર્વવસ્તુ છ પ્રકારની કહેવાય છે. જેમ એ સર્વ વ્યવહાર, વિવાદને ધારણ કરતો નથી. કિંતુ તે સાપેક્ષવ્યવહાર છે, તે સમ્યગ્જ્ઞાનનું કારણ છે. તેમ સાતનયોને

વાદ પણ જાણવો; તથા ઘટરૂપ એક વસ્તુ છે, તે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, અને કેવલજ્ઞાનનો વિષય છે. પંચજ્ઞાનથી એક ઘટરૂપ વસ્તુ ભાસે છે, તેથી પંચજ્ઞાનમાં વિવાદ થતો નથી. પણ ઉલટું ઉત્તરોત્તરજ્ઞાનમાં પર્યાયની વિશુદ્ધતા ભાસે છે. તેમ નયોમાં પણ પરસ્પરસાપેક્ષબુદ્ધિથી વિવાદ થતો નથી. પ્રત્યુત સમ્યગ્જ્ઞાનનું કારણ થાય છે, તથા જેમ અગ્નિ પ્રત્યક્ષથી દેખાય છે, અને તેજ અગ્નિ અનુમાનથી અનુમેય છે. અને તેજ અગ્નિ સાદૃશ્યજ્ઞાનથી ઉપમેય છે, અને તેજ અગ્નિ, આપ્તવચનથી શબ્દનો વિષય છે. એમ ચાર પ્રમાણથી અગ્નિની સિદ્ધતા થાય છે. પરંતુ ચાર પ્રમાણમાં પરસ્પર વિવાદ નથી. પ્રત્યુત અગ્નિનો નિશ્ચય થાય છે. તેમ સાતનયમાં સાપેક્ષપણે પરસ્પર વિવાદ નથી, પરંતુ તે સમ્યગ્જ્ઞાનમાં કારણીભૂત થાય છે.

શંકા—હે ગુરૂ મહારાજ ! એક શંકા ઉત્પન્ન થાય છે કે, એક વસ્તુમાં સાતનયથી ભિન્ન ભિન્ન વ્યવહાર કરવાથી મૂળ એક વસ્તુ રહી શકશે નહીં તેનું કેમ ?

સમાધાન—હે ભવ્ય ! એકાગ્રચિત્તથી શ્રવણ કર—એકજીવ દેવશરીરને ધારણ કરે છે, ત્યારે તે દેવ કહેવાય છે, અને જ્યારે મનુષ્યપર્યાય ધારણ કરે છે, ત્યારે મનુષ્ય કહેવાય છે, અને તેજ જીવ જ્યારે નારકીપર્યાયને ધારણ

કરે છે, ત્યારે નારકી કહેવાય છે, અને તેજ જીવ જ્યારે તિર્યગ્યોનિમાં જાય છે, ત્યારે તિર્યગ્ કહેવાય છે. એમ ચારગતિની અપેક્ષાએ ચાર પ્રકારના વ્યવહારને તે જીવ પામે છે, પણ તેથી તે જીવ નષ્ટ થતો નથી. તેમ સાતનયથી એકવસ્તુ સ્વરૂપ કહેવાય છે, પણ તેથી તે વસ્તુની નષ્ટતા થતી નથી. તે સંબંધી સમ્મતિતર્કમાં નીચે મુજબ કહ્યું છે.

ગાથા.

जह संबंधविसिट्ठो, सो पुरिसमाव णिरइ सओ ॥
तहदव्वमिंदियगयं, रूवाइ विसेसणं लहइ ॥ १ ॥

જેમ એક પુરૂષ છે તે પુત્રાદિકના સંબંધથી જુદા જુદા પિતાદિવ્યવહારને ધારણ કરે છે, પણ તેથી તે નષ્ટ થતો નથી. તેમ એક કેરી (આમ્રફળમાં) ચક્ષુસંબંધથી રૂપવાન્ કેરી કહેવાય છે, અને તેજ કેરીને જીભનો સંબંધ થવાથી, રસવાળી કહેવાય છે, અને તે કેરીને નાસિકાનો સંબંધ થવાથી સુગંધાદિવાળી કહેવાય છે, અને તેજ કેરીને ત્વક્ ઇન્દ્રિયનો સંબંધ થવાથી, સુકોમળાદિ વ્યવહારવાળી કહેવાય છે, અને શ્રોતેન્દ્રિયનો સંબંધ થવાથી પિચપિચાદિ શબ્દ વ્યવહારને પામે છે, એમ પંચઇન્દ્રિઓનો કેરીમાં સંબંધ થવાથી તે જુદા જુદા વ્યવહારને પામે છે પણ તેથી કેરી વસ્તુ

નષ્ટ થતી નથી, તેમ ભિન્ન ભિન્ન વિષયવાળા સાત નયથી એક વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેતાં, વસ્તુ નષ્ટ થતી નથી. આ સત્ય વાત છે—કેમકે એક દેવ વજ્રને ધારણ કરે છે, ત્યારે વજ્રી કહેવાય છે, અને જ્યારે પરમૈશ્વર્યને ધારણ કરે છે, ત્યારે ઇન્દ્ર કહેવાય છે, અને જ્યારે પુરને દારણ કરે છે, ત્યારે પુરંદર કહેવાય છે. ઇત્યાદિ એક દેવવ્યક્તિને ' ધારણ કરે છે, ત્યારે શક કહેવાય છે. ઈત્યાદિ.એક દેવવ્યક્તિમાં જુદો જુદો વ્યવહાર થવાથી જેમ દેવપણું નષ્ટ થતું નથી, તેમ ભિન્ન ભિન્ન વિષયવાળા સાતનયથી, એક વસ્તુનું સ્વરૂપ કહેવાથી, વસ્તુની નષ્ટતા થતી નથી, પરંતુ વિશેષતઃ સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે. શ્રી તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં પંચજ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન એ આઠમાં કોણ જ્ઞાન કયા નયનો વિષય છે ? તે બતાવ્યું છે તે નીચે મુજબ—

नैगमाद्यस्त्रयः सर्वाण्यष्टौ श्रयंते,ऋजुसूत्रनयो मतिज्ञानमत्यज्ञानवर्जानि षट् ॥ अत्राह कस्मान् मतिं सविपर्ययां न श्रयत इति । अत्रोच्यते श्रुतस्य सविपर्ययस्योपग्रहत्वात् । शब्दनयस्तु द्वे एव श्रुतज्ञानकेवलज्ञाने श्रयते अत्राह । कस्मान्नेतराणि श्रयत इति । अत्रोच्यते । मत्यवधिमनःपर्यायाणां श्रुतस्यैवोपग्राहकत्वात् । चेतनाज्ञस्वाभाव्याच्च सर्वजीवानां नास्य कश्चित् मिथ्यादृष्टिरज्ञो वा जीवो विद्यते

तस्मादपि विपर्ययान्न श्रयते इति । अतश्च प्रत्यक्षानुमानोपमानाप्तवचनानामपि प्रामाण्यमभ्यनुज्ञायते इति ॥

ભાવાર્થ—નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, એ ત્રણ નય પંચજ્ઞાન તથા ત્રણ અજ્ઞાનને ગ્રહે છે, અને ચોથો ઋજુસૂત્રનય, મતિજ્ઞાન અને મતિઅજ્ઞાનને વર્જીને છને ગ્રહણ કરે છે. અત્ર પ્રશ્ન કરે છે કે ઋજુસૂત્રનય મતિજ્ઞાન અને મતિઅજ્ઞાનને કેમ ગ્રહણ કરતો નથી ? અત્ર ઉત્તર કે, મતિજ્ઞાન છે, તે શ્રુતજ્ઞાનનું કારણ છે, અને મતિજ્ઞાન શ્રતઅજ્ઞાનનું ઉપકારક એટલે કારણ છે, માટે સારાંશ કે શ્રુતજ્ઞાન અને શ્રતઅજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરીને, મતિજ્ઞાન અને મતિઅજ્ઞાન નષ્ટ થઈ જાય છે. શબ્દનય, શ્રુતજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન એ બેને અંગીકાર કરે છે. અત્ર પ્રશ્ન કે, બાકીનાં ત્રણ જ્ઞાન તથા ત્રણ અજ્ઞાનને કેમ શબ્દનય વિષય કરતો નથી ? પ્રત્યુત્તરમાં જાણવાનું કે મતિ, અવધિ અને મનઃપર્યવ, એ ત્રણ જ્ઞાનતો શ્રુતજ્ઞાનનાં ઉપકારક છે, અર્થાત્ કારણીભૂત છે. તેથી તેનું ગ્રહણ કર્યું નથી, અને ત્રણ અજ્ઞાનતો મિથ્યાદૃષ્ટિને હોય છે, અને શબ્દનય તો સમકિતને ગ્રહણ કરે છે. તેથી ત્રણ અજ્ઞાનને શબ્દનય ગ્રહણ કરતો નથી. શબ્દનયના પ્રતાપથીજ પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, અને આપ્તવચનમાં પ્રામાણ્ય આવે છે. ઇત્યાદિ સ્વરૂપ જાણવું.

श्लोक.

इति नयवादाश्चित्राः क्वचिद्विरुद्धा इवाथ च विशुद्धाः ॥
लौकिकविषयातीता स्तत्त्वज्ञानार्थमधिगम्याः ॥ १ ॥

ઇત્યાદિ નયવાદ વિચિત્ર એટલે અનેક પ્રકારે છે. ક્યાંક વિરૂદ્ધની પેઠે જણાય છે, પરંતુ વસ્તુતઃવિશુદ્ધ છે. તે નય-વાદ લૌકિકવિષયાતીત છે. કારણકે નયવાદમાં બુદ્ધિમાન્ પુરૂષો પણ મુંઝાય છે. એ નયવાદ તત્ત્વજ્ઞાનને માટે જાણવા યોગ્ય છે, इतिसप्तनयस्वरूपम्.

એમ દ્રવ્યાદિકની સ્વદ્રવ્યમાં અસ્તિતા અને પરદ્રવ્યની સ્વદ્રવ્યમાં નાસ્તિતાનું સાપેક્ષપણે વર્ણન કરતાં પ્રસંગોપાત્ત નયાદિકનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે મૂળ વિષયને કહે છે. દરેક દ્રવ્યમાં સમયે સમયે સ્વદ્રવ્યાદિકની અનંતી અસ્તિતા વર્તે છે, અને પરદ્રવ્યાદિકની અનંતી નાસ્તિતા વર્તે છે. જો પરદ્રવ્યની નાસ્તિતા આત્મામાં ના આવે તો પરદ્રવ્યની અસ્તિતાનો નાશ થાય. વા આત્મદ્રવ્ય તે પરદ્રવ્યમાં અસ્તિરૂપે પરિણમવાથી સર્વ દ્રવ્ય એકરૂપ થઇ જાય. માટે પરદ્રવ્યની નાસ્તિતા આત્મદ્રવ્યમાં વર્તે છે અને આત્મદ્રવ્યની નાસ્તિતા પરદ્રવ્યમાં વર્તે છે. તેથી પ્રત્યેક દ્રવ્ય વ્યક્તિરૂપે ભિન્ન ભિન્ન વર્તે છે.

હવે આ પ્રમાણે ષડ્દ્રવ્યનું સ્વરૂપ જાણી આત્મદ્રવ્ય

ઉપાદેય સમજી આત્મા પોતાનેજ કહે છે કે, તું જ્ઞાનના- ક્ષયોપશમભાવથી, પોતાના ગુણની શોધ કર !!! ગુણનું ધ્યાન કર !!! અત્રજ્ઞાનની ક્ષયોપશમતા લેવાનું કારણ એ છે કે, જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ક્ષયોપશમભાવે અને ક્ષાયિકભાવે છે. સાધક અવસ્થામાં બારમા ગુણ સ્થાનક સુધી જ્ઞાનનો ક્ષયોપશભાવ વર્તે છે, અને તેરમા ગુણઠાણે ક્ષાયિકભાવે કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્યાંસુધી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ નથી ત્યાંસુધી જ્ઞાનના ક્ષયોપશમભાવે આત્મગુણની શોધ કરવાની છે. હે ચેતન !! પંચ ઇન્દ્રિયો દ્વારા બહિર વિષયને ગ્રહણ કરવાથી, પોતાના સ્વરૂપનું ભાન તારાથી ભૂલાય છે. જ્યારે બહિર પદા- ર્થોમાં જ્ઞાનનો ઉપયોગ ભળે છે; ત્યારે પોતાના સ્વરૂપનું ધ્યાન તથા સ્મરણ થતું નથી, અને જ્યારે આત્મસ્વરૂપમાં ચેત- ના ભળે છે, ત્યારે બાહ્યપદાર્થોનું વિસ્મરણ થવાથી આપો- આપ રાગદ્વેષ થતા નથી, અને ભૂતકાળનાં લાગેલાં કર્મ આત્મપ્રદેશોથી ખરવા માંડે છે, અને વર્તમાનકાલમાં આત્મ- ધ્યાનથી સંવર વર્તે છે. ટીપે ટીપે જેમ સરોવર ભરાય છે, અને કાંકરે કાંકરે જેમ પાળ બંધાય છે, તેમ અલ્પ અલ્પ પણ પ્રતિદિન આત્માનો ઉપયોગ રાખી ગુણોનું ધ્યાન કર- વાથી તે તે ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે જે ગુણોને ખી- લવવા હોય, તે તે ગુણોનું એક સ્થિર ઉપયોગથી ચિંતન કરવું, અને તેતે ગુણોને માટે સંયમ કરવો. તેથી તે ગુ-

ણોને આચ્છાદન કરનાર કર્મ ખરી જવાથી ગુણો પ્રકાશે છે. આત્મગુણના ઉપયોગમાં એવા સ્થિર થઇ જવું કે, પંચેન્દ્રિયો બાહ્યના વિષયને ગ્રહે છે કે નહિ તેની ખબર પણ રહે નહીં. જેમ એક સોની દુકાને બેસી સુવર્ણનો સૂક્ષ્મ ઘાટ ઘડતો હતો. તેની આગળ થઇને રાજાની સેના ચાલી ગઇ. તોપણ તેણે દેખી નહિ—જાણી નહીં, તેમ આત્મોપયોગમાં એવા સ્થિર થઇ જવું કે, બાહ્યના વિષયોનું બિલકુલ ભાન ભૂલાય, એમ પ્રતિદિન સ્વગુણોના ધ્યાનમાં ઉપયોગ લાગતાં (ચઢતે ભાવે જાગશે; चिदानंदकी मोज) ચઢતે ભાવે ચિદાનંદની મોજ પ્રગટ થશે. અન્તરમાં આનંદની લહેરીયો પ્રગટ થશે. જેમ કૂપ ખોદતાં, તળીયે જલની શેરો પ્રગટે છે, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે, હવે જલ આવ્યું, તેમ અત્ર પણ આત્મગુણનું ધ્યાન કરતાં અનુભવ યોગે આનંદની લહેરીયો પ્રગટે છે, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે એ આનંદની ખુમારી આત્મના ઘરની છે, આત્મા વિના આનંદની મોજ અન્યદ્રવ્યમાં નથી. જે યોગી મુનિવર ધ્યાન કરે છે, તેમને આત્માના આનંદની ખુમારી પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તેમના ચહેરા ઉપર પણ આનંદની છાયા છવાઇ જાય છે. તેથી તેવા ધ્યાનીયોગિયો દુનિયાના સંબંધથી ન્યારા રહી આત્મધ્યાન કરી અન્તરનું સુખ ભોગવે છે. દુનિયાના સંબંધમાં આવતાં બાહ્યવિષયમાં ચિત્ત ભળવાથી, આત્મિક આ-

નંદ ભોગવાતો નથી. જ્યારે આત્મધ્યાન કરતાં આવી અન્તરમાંથી આનંદની ખુમારીઓ ઉછળે છે, ત્યારે યોગિલોકો, મોક્ષના સુખનો અત્ર ભોગ કરે છે. મોક્ષના સુખનો અનુભવ જેને અત્ર થતો નથી, તે ભવ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. કહ્યું છે કે જ્ઞાનસારમાં—

॥ श्लोक ॥

निर्विकारं निरावाधं, ज्ञानसारमुपेयुषाम् ॥
विनिवृत्तपराशानां, मोक्षोऽत्रैव महात्मनाम् ॥ १ ॥

અનેકપ્રકારના વિષયવિકારરહિત અને આબાધારહિત તથા દૂર કરી છે પરપૌદ્ગલિક આશાઓ જેમણે, અને જેઓએ જ્ઞાનનું સાર પ્રાપ્ત કર્યું છે, એવા યોગિયોને આત્માનુભવમાં રમણતા કરતાં અત્રજ મોક્ષ છે. અર્થાત્ આત્મધ્યાનાનુભવથી અત્ર મોક્ષનાં સુખ મહાત્માઓ અનુભવે છે. બાહ્યવિષયમાં મહાત્માઓ કિંચિત્ પણ સુખની આશા રાખતા નથી. ઇન્દ્રનાં સુખ પણ દુઃખ કરી જાણે છે. જ્યારે કીર્તિ માન, પૂજા, તથા જગત્માં સારા કહેવરાવાના સંસ્કારો બિલકુલ ક્ષય થઇ જાય છે, ત્યારે આત્માનુભવમાં ચિત્તવૃત્તિ સ્થિર થાય છે અને આત્માનુભવમાં વર્તતાં વિકલ્પ સંકલ્પદશા બિલકુલ નષ્ટ થતાં આત્મ સુખનો પોતાના આત્માને સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે, આવી દશાને પ્રાપ્ત

કરવા ભવ્યજીવો, એકાંત જંગલમાં ધ્યાન કરે છે. નિર્જન-સ્થાનમાં કોઇ આત્મધ્યાન કરે છે. કોઈ આત્મસુખને માટે સદ્ગુરૂદ્વારા તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે છે, કોઇ પરમાત્માની ભક્તિ કરે છે. કોઇ આત્મસુખાર્થે આત્માના અસંખ્યાતપ્રદેશમાં દ્રષ્ટિ વાળીને હું પોતાના સ્વરૂપમાં છું. એમ દ્રઢ સ્થિર ઉપયોગ રાખીને વિચરે છે. આ જગતમાં હું કોણ છુ ? શરીર નથી, મન નથી, વાણી નથી, ઇન્દ્રિયો નથી, કુટુંબ નથી, ત્યારે અહો આજદિન પર્યંત ફોગટ અહંત્વ, પરવસ્તુમાં મેં ધારણ કર્યું, હવે તો હું બાહ્ય દેખાતા પદાર્થોમાં નથી, એમ નિશ્ચય થયો. હું તો અસંખ્યાતપ્રદેશરૂપ આત્મવ્યક્તિ છું, એમ વિચારતાં માયા વાસના છૂટી જાય છે. આ યુક્તિનો ભવ્યજીવોએ અનુભવ કરવો. અનેકાંત આત્મસ્વરૂપ અનુભવજ્ઞાનગમ્ય છે. એવા આત્મસ્વરૂપમાં કંઇ પણ વાદવિવાદ રહેતો નથી. જેને આત્માની રૂચિ પ્રગટી છે, તથા જે આત્મજિજ્ઞાસુ પક્કો થયો છે, તે આત્માને ઓળખે છે, નાસ્તિક વિનાનાં સર્વ દર્શન આત્માને સ્વીકારે છે. આત્મજ્ઞાનની અંદર સર્વ જ્ઞાન સમાય છે. આત્મા માટે કંઇ પણ વિવાદ સ્થાન નથી. જેઓની મિથ્યાબુદ્ધિ છે, તેવા જીવોને એકાંતદષ્ટિથી વાદવિવાદ પ્રગટે છે. અનેકાંતદષ્ટિથી આત્મસ્વરૂપ જાણતાં, માધ્યસ્થભાવના પ્રગટે છે, અને તેથી ભવ્ય મ-

હાત્માઓ આત્મધ્યાનમાં તલ્લીન થાય છે. ધ્યાન ધ્યાનમાં ભેદતા, ક્ષયોપશમના ભેદ પ્રત્યેક જીવોને વિચિત્ર પ્રકારનો જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ પ્રગટે છે, તેથી સર્વ જીવો પોતાને જેવું જેવું ક્ષયોપશમ જ્ઞાન હોય, તદનુસારે ધ્યાન કરી શકે છે. સમ્યગ્જ્ઞાનના પ્રભાવથી ધ્યાનમાં આનંદ પ્રગટે છે, અને તેથી વિકલ્પ સંકલ્પજનિત ખેદ રહેતો નથી. જે સમ્યગ્જ્ઞાન વિના એકાંત ક્રિયાકાંડથી મુક્તિ માને છે, તેને હિતશિક્ષા આપે છે.

॥ दुहा ॥

सम्यग्ज्ञान विना मुधा, क्रियाकाण्डनुं कष्ट ॥
सहेतो तत्त्व न पामतो, धर्म विना ते भ्रष्ट ॥ १३१ ॥

ભાવાર્થઃ—સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિવિના, ફોગટ ક્રિયાકાંડનું કષ્ટ છે. અજ્ઞાની કષ્ટક્રિયાથી અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગ સહન કરે છે. તોપણ તે આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી. કારણકે જ્ઞાનવિના તે આત્મિકધર્મ ઓળખી શકતો નથી, અને આત્મિકધર્મ વિના તે ભ્રષ્ટ જાણવો. જ્ઞાનીની ક્રિયા સવિ લેખે થાય છે એમ કહ્યું છે. વળી કહ્યું છે કે— नाणेण य मुणी होइ, न मुणी अरण्णवासेण--ज्ञानेन च मुनिर्भवति न मुनिः अरण्यवासेन। જ્ઞાનથી મુનિપણું પ્રાપ્ત થાય છે, પણ કંઈ અરણ્યમાં વાસ કરવાથી મુનિપણું પ્રાપ્ત થતું

નથી. શ્રી સમાધિશતકમાં પણ ઉપાધ્યાયજીએ કહ્યું છે કે—

ज्ञानविना व्यवहारको, कहा बनावत नाच ॥
रत्न कहो को काचकुं, अंत काच सो काच ॥

તથા દશવૈકાલિકમાં પણ કહ્યું છે કે—पढमं नाणं तओ दया--प्रथमं ज्ञानं ततः दया પ્રથમ જ્ઞાન અને પશ્ચાત્ દયા હોય છે. તથા દ્રવ્યગુણપર્યાયના રાસમાં પણ કહ્યું છે કે-बहुविध बाह्यक्रिया करे, ज्ञानरहित जे टोलेरे—शत जिम अंध अदेखता, तेतो पडियाछे भोलेरे. श्रीजिन ॥ તથા કહ્યું છે કે—

॥ गाथा ॥

गीयत्थस्स वयणेणं, विसं हालाहलं पिवे
अगीयथ्थस्स वयणेणं, अमयंपि न घुट्टए ॥

ગીતાર્થ જ્ઞાનીના વચનથી હલાહલ વિષ પણ પીવું, પણ અજ્ઞાનીના વચનથી અમૃત પણ પીવું યોગ્ય નથી. તથા કહ્યું છે કે—बाहिर बकपरे चालता, अंतरआकरी कातीरे, तेहने जेह भला कहे—मति नवि जाणे ते जातीरे—श्रीजिन०॥ नाणरहित हित परिहरी—अज्ञानज इठरातारे—कपटक्रिया करता यति, न हुये निजमति मातारे. તથા યોગ્યદૃષ્ટિ સમુચ્ચય ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—

॥ श्लोक ॥

तात्त्विकः पक्षपातश्च, भावशून्या च या क्रिया
अनयोरंतरं ज्ञेयं, भानुखद्योतयोरिव ॥ १ ॥

જ્ઞાનરહિત જે શુભક્રિયા અને ક્રિયા રહિત જે શુભ જ્ઞાન એ બેનું અંતર સૂર્ય અને ખદ્યોત (આગીયો) જેટલું છે. જ્ઞાન તે સૂર્યસમાન અને ક્રિયા તે ખદ્યોતસમાન છે. તથા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—યથા

॥ गाथा ॥

सूइ जहाससुत्ता, ण णस्सइ कयवरंमि पडिआणि
इय जीवोवि ससुत्तो, ण णस्सइ गओवि संसारे ॥ १ ॥

સૂત્રમાં પરોવેલી સોય કચરામાં પડેલી હોય તો પણ નષ્ટ થતી નથી; અર્થાત્ જડે છે. તેમ જ્ઞાન સહિત જીવ પણ સંસારમાં જાય તોપણ નષ્ટ થતો નથી. અર્થાત્ મુક્તિ સન્મુખ થઇ મુક્તિપદ પામે છે. જ્ઞાન છે તે સમકિત સહિત પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તે પામ્યાબાદ મિથ્યાત્વમાં આવે તોપણ એક કોડા કોડી સાગરોપમ ઉપરાંત કર્મબંધ જીવ કરતો નથી. તથા મહાનિશીથમાં જ્ઞાનગુણને અપ્રતિપાતિ કહ્યો છે, તથા બૃહત્ કલ્પભાષ્યમાં શ્રુતજ્ઞાની અને કેવળજ્ઞાનીને સરખા કહ્યા છે. તેની ગાથા—

किं गीयत्थो केवली, चउव्विहे जाणणे य कहणेय तुल्ल रागरोसे अणंतकायस्स वज्जणवा इत्यादि જે દ્રવ્યગુણુ પર્યાયને જાણે છે, તેને જ્ઞાની કહે છે. દરેક દ્રવ્યમાં સામાન્ય અને વિશેષ સ્વભાવ રહ્યા છે, તેને જે જાણે છે, તેને જ્ઞાની કહે છે. તથા પ્રત્યેક વસ્તુમાં દ્રવ્યાર્થિકનય અને પર્યાયાર્થિકનય લગાડે છે, અને તેનો સમ્યગ્ બોધ કરે છે, તેને જ્ઞાની કહે છે, દ્રવ્યાર્થિકનય એમ કહે છે કે હું મુખ્યતાએ દ્રવ્યનું ગ્રહણ કરૂં છું, પણ તેથી પર્યાયનો નિષેધ કરતો નથી. જેમ સુવર્ણનાં પચાસ જુદાં જુદાં આભૂષણ બનાવ્યાં હોય છે, ત્યાં હું સુવર્ણથી સર્વ આકૃતિયોમાં વ્યાપી રહેલા સુવર્ણને ગ્રહું છું. ત્યારે પર્યાયાર્થિક નય કહે છે કે, સુવર્ણની પચાસ આકૃતિયો કે જે કટક કુંડલ કટિબદ્ધ વિગેરે છે તેને હું ગ્રહણ કરૂં છું, પણ તેથી પચ્ચાસ આકૃતિયોમાં વ્યાપી રહેલા સુવર્ણરૂપ દ્રવ્યનો નિષેધ કરતો નથી, એમ કથંચિત્ જુદાં જુદાપણે બે નય, એક વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે, પર્યાયાર્થિકનય કહે છે કે જો હું દ્રવ્યાર્થિકનયનો નિષેધ કરૂં તો મૂલ દ્રવ્ય સુવર્ણ નહીં હોવાથી આકૃતિરૂપ પર્યાય પણ મારો નાશ થાય. દ્રવ્યાર્થિક નય કહે છે કે, જો હું પર્યાયાર્થિક નયનો નિષેધ કરૂં તો કટક, કુંડલ, કેયુરાદિક આકૃતિરૂપ પર્યાયનો નાશ થવાથી જગતના વ્યવહારનો લોપ થઇ જાય. કારણ કે

વ્યવહારમાં પર્યાયરૂપ આકૃતિયોની જરૂર પડે છે. દુનિયાનો વ્યવહાર છે, તે વસ્તુના પર્યાયથી છે, પણ દ્રવ્યથી નથી, માટે બેનય સાપેક્ષપણે મળવાથી એક વસ્તુની સિદ્ધિ થાય છે, પર્યાયથી દ્રવ્ય ભિન્ન નથી, અને દ્રવ્યથી પર્યાય ભિન્ન નથી. उक्तंच सम्मतितर्के,

॥ गाथा ॥

दव्वं पज्जवविउयं, दव्वविउत्ता य पज्जवा णत्थि ।
उप्पाय ठिइ भंगा, हंदि दविय लख्खणं एयं ॥ १ ॥

ભાવાર્થઃ—પર્યાયરહિત દ્રવ્ય નથી, અને દ્રવ્યથી રહિત પર્યાય નથી. ઉત્પાદ સ્થિતિ અને વ્યય છે લક્ષણ જેનું, એવું દ્રવ્ય જાણવું. સુવર્ણનું કટક એટલે કડું બનાવ્યું, અને કડું ભાગીને હાર બનાવ્યો, તેમાં કટકનો વ્યય અને હારનો ઉત્પાદ અને સુવર્ણની ધ્રુવતા એમ એ ત્રણ લક્ષણ એક સુવર્ણરૂપ દ્રવ્યમાં વ્યાપી રહ્યાં છે, ઉત્પાદ છે તે કથંચિત્ સ્થિતિ વિનાશ રૂપ છે અને વિનાશ પણ સ્થિતિ ઉત્પત્તિરૂપ છે. અને સ્થિતિ પણ ઉત્પાદવ્યય રૂપ છે. उक्तं च सम्मतितर्कवृत्तौ यथा—

भावस्योत्पादः स्थितिविनाशरूपः विनाशोऽपि स्थित्युत्पत्तिरूपःस्थितिरपि विगमोत्पादात्मिका कथंचिदभ्युपगंतव्या ।

ઉત્પાદ વ્યય એ દ્રવ્યનું લક્ષણ કહેતાં પણ દ્રવ્યની સિદ્ધિ

થતી નથી કારણ કે સ્થિતિ વિના કટક, અને કુંડલરૂપ પર્યાયનીજ સિદ્ધિ થતી નથી. કોઇ કહેશે કે, સ્થિતિરૂપ દ્રવ્ય માનીશું તો તે પણ અનુભવ વિરૂદ્ધ છે. કારણ કે એક આત્મા, દેવતા, મનુષ્ય તિર્યંક્નારકી વગેરે પર્યાયોને ધારણ કરે છે, તો તે આત્માને એકાંત ધ્રુવ માનતાં સિદ્ધ થશે નહીં, તથા એકજ મૃત્તિકા, ઘટ, કોઠી, સરાવળાંરૂપ અનેક આકારને ધારણ કરે છે, તેથી મૃત્તિકાને એકાંત ધ્રુવ માનતાં પર્યાયની સિદ્ધિ થશે નહીં માટે ઉત્પાદ વ્યય, ધ્રૌવ્ય યુક્ત દ્રવ્ય કહેવાય છે, છ દ્રવ્યમાં સમયે સમયે ઉત્પાદ, વ્યય, વતા વ્યાપી રહી છે. ષડદ્રવ્ય, નવતત્ત્વ વિગેરેના જ્ઞાન વિના સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી, અને જ્ઞાન વિના અજ્ઞાનીનું ક્રિયાકાંડ કષ્ટ નિષ્ફળ જાય છે, તથા પ્રવચન સારોદ્ધારમાં કહ્યું છે કે—

॥ गाथा ॥

जो जाणइ अरिहंते, दव्वगुणपज्जवंतेहिं ।
सो जाणइ अप्पाणं, मोहो खलु जाहि तस्स लयम् ॥१॥

ભાવાર્થઃ—જે ભવ્યદ્રવ્યગુણ પર્યાયથી અરિહંતને જાણે છે, તે ભવ્ય પોતાના આત્માને જાણે છે, અને તેનો મોહ ક્ષય થાય છે, ઇત્યાદિ જ્ઞાનમાહાત્મ્ય જાણીને સમ્યગ્જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે બહુ પ્રયત્ન કરવો. ગીતાર્થ ગુરૂની

ઉપાસના કરવી. જ્ઞાનનું કારણ જે શ્રુતજ્ઞાન, તેનો બહુ ભાવ ધારણ કરશો, શ્રી ઠાણાંગસૂત્ર તથા ભગવતી સૂત્રમાં ૧ વાંચના, ૨ પૃચ્છના, ૩ પરાવર્તના, ૪ અનુપ્રેક્ષા, ૫ ધર્મકથા ઇત્યાદિનું ફળ મોક્ષ કહ્યું છે, સ્વાધ્યાયથી જીવ જ્ઞાનાવરણીયકર્મનો નાશ કરે છે, અને વાચનાથી તીર્થ ધર્મ પ્રવર્તે છે, અને મહાનિર્જરા થાય છે, પૃચ્છાથી સૂત્ર તથા અર્થની શુદ્ધિ થાય છે, અને તેથી મિથ્યાત્વમોહનીયનો નાશ થાય છે, અનુપ્રેક્ષા એટલે અર્થ વિચારતાં સાત કર્મની સ્થિતિના રસ પાતળા કરે, અનંત સંસાર ખપાવીને અલ્પભવ બાકી રાખે. શ્રુતજ્ઞાનના આરાધનથી અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે. ભવ્યજીવોને જ્ઞાનનોજ આધાર મોટો છે. કહ્યું છે કે—

॥ गाथा ॥

कत्थ अम्हारिसा पाणी, दुसमा दोस दूसिया ।
हाय णाहा कहं हुंता, न हुंतो जइ जिणागमो ॥१॥

હે ભગવંત !!! જો તમારાં કહેલાં સ્યાદ્વાદ આગમ ન હોત તો દુઃષમ દોષથી દૂષિત એવા અમારા સરખા પામર અનાથ જીવોની શી ગતિ થાત ? જો જીનાગમ નહોત તો ખરાબ ગતિ થાત, પંચમકાલમાં આગમનો આધાર છે, માટે શ્રુત અને શ્રુતજ્ઞાનીનો બહુ વિનય કરવો. અજ્ઞાનના

જેવા કોઈ મહા શત્રુ નથી, માટે અજ્ઞાનનો નાશ કરી સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ધર્મક્રિયા કરવાથી કર્મનો નાશ થાય છે. દુર્લભ વસ્તુ જ્ઞાન છે, તો તે જ્ઞાન જ્ઞાનીવિના પ્રાપ્ત થતું નથી. પંચમકાળમાં પ્રસંગોપાત્ત દુર્લભ અને દુસ્ત્યાજ્ય વસ્તુ કઈ છે, તે દુહાથી બતાવે છે.

॥ દુહા ॥

सम्यग् ज्ञानी दोहिला, दुर्गम ज्ञानी पन्थ;
दृष्टिराग दुःत्याज्यछे, दुर्गम ज्ञानी ग्रन्थ ॥१२२॥
श्रद्धा सद्गुरु दुर्लभा, दुर्लभ सत्य विवेक;
अगम्य वाणी ज्ञानिनी, समजे विरला छेक ॥१२३॥

ભાવાર્થ—સમ્યગ્જ્ઞાનિમહાત્માઓ દુર્લભ છે. જ્ઞાની-સદ્ગુરૂ વિના તત્ત્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી. શ્રી સર્વજ્ઞે કહેલો મોક્ષમાર્ગ પણ દુઃખેકરી જણાય એવો છે. તેમ દૃષ્ટિરાગનો ત્યાગ કરવો દુઃત્યાજ્ય છે, જગત્માં અજ્ઞાનતઃ સર્વત્ર દૃષ્ટિરાગનું સામ્રાજ્ય અખંડ પંચમકાલમાં પ્રવૃત્તિ રહ્યું છે. અહો દૃષ્ટિરાગ રૂપવિષધર એવો તો બળવાન્ છે કે, જેને તે કરડે છે, તેને કશું સત્ય સૂઝતું નથી, ધત્તુરભક્ષકને જેમ સર્વત્ર પીળું દેખાય છે, તેમ દૃષ્ટિરાગીને પોતે જે માન્યું તે સારૂં દેખાય છે. પોતાની બુદ્ધિથી સત્ય જાણ્યા વિના જે ઉપર રાગ થઇ ગયો, તે પ્રાણાંતે પણ

છૂટતો નથી. જગત્માં કોઇને ધનનો રાગ હોય છે, કોઇને સ્ત્રીના ઉપર રાગ હોય છે. કોઈને કામ રાગ છે કોઇને સ્નેહરાગ હોય છે. કોઇને શરીર ઉપર રાગ હોય છે. ઇત્યાદિ સર્વ રાગનો નાશ શ્રી સદ્ગુરૂના ઉપદેશ વિગેરેથી થઇ શકે છે, પણ દૃષ્ટિરાગતો એવો પાપી છે કે તે મહાત્માઓને પણ દુસ્ત્યાજ્ય છે, કહ્યું છે કે—

॥ श्लोक ॥

कामराग स्नेहरागा,-विपत्करनिवारणौ ॥
दृष्टिरागस्तु पापीयान्, दुस्त्याज्यः महतामपि ॥ १ ॥

દૃષ્ટિરાગથી મણિને બદલે કાચનું ગ્રહણ થાય છે. દૃષ્ટિરાગી પુરૂષ કપટીઓની કપટ જાળમાં ફસાઇ જાય છે, અને દૃષ્ટિરાગીથી સત્યાસત્ય ધર્મનો નિર્ણય થતો નથી. દૃષ્ટિરાગીનાં સત્યચક્ષુ મીંચાઈ જાય છે. દૃષ્ટિરાગી પુરૂષ, વિષને અમૃત માની પાન કરે છે. દૃષ્ટિરાગી પુરૂષ ધોળા દિવસે આંધળો થઇ ચાલે છે. સત્ય ધર્મરૂપ સૂર્યને દેખવા દૃષ્ટિરાગી ઘુવડની આચરણા કરે છે. વિવેકરૂપ મિત્રને દૃષ્ટિરાગી ધક્કો મારી કાઢી મૂકે છે-મિથ્યાત્વરૂપ કુમિત્રને દૃષ્ટિરાગી પુરૂષ પ્રેમથી બોલાવે છે. કુમતિનો સંગ કરી સુમતિને દૃષ્ટિરાગી દૂર કરે છે. દૃષ્ટિરાગી ભાંગ પીધેલાની પેઠે વા દારૂ પીધેલાની પેઠે આચરણા કરે છે. હારિલ નામનું પંખી કોઇ

પણ લાકડાના કકડાને પકડેછે,તો તેને તે કદી મૂકતું નથી.તેમ દષ્ટિરાગીનો રાગ જ્યાં લાગ્યો હોય છે, ત્યાંથી છૂટતો નથી. દષ્ટિરાગી પુરૂષથી સત્યદેવ, સત્યગુરૂ, અને સત્યધર્મ રાગ કરી શકાતો નથી. કોઇએ ગદ્ધાનું પુચ્છ પકડયું તેને લાતો વાગે તો પણ તે મૂર્ખ મૂકતો નથી, તેમ દષ્ટિરાગીએ જે અંગીકાર કર્યું તે તેનાથી મૂકાતું નથી. દષ્ટિરાગી પુરૂષ, ન્યાયથી સત્ય-પરીક્ષક બનતો નથી. વથ્થુસહાવો ધમ્મો વસ્તુનો સ્વભાવ છે તેજ ધર્મ છે, અર્થાત્ આત્માનો સ્વભાવ છે તે ધર્મ છે. આત્માનો ધર્મ અરૂપી છે, તેમ જે જાણે નહીં, તથા જે જાણે અને જડમાં ધર્મની બુદ્ધિ એકાંતે રાગથી રાખે તે પણ દષ્ટિરાગી છે. સદ્દગુરૂ, સત્ય વસ્તુ સમજાવે, પણ તેનો કુગુરૂના દષ્ટિરાગથી વિશ્વાસ બેસે નહીં. હલાહલવિષના સમાન દષ્ટિરાગ છે. સત્યતત્ત્વોપદેશક શ્રી સદ્દગુરૂ ઉપર પ્રેમ, ભક્તિ, સુરાગવિના તથા પકકી શ્રદ્ધા વિના તેમનાં ઉપદેશ વચનો શ્રોતાને બીલકુલ અસર કરી શકતાં નથી.માટે અવશ્ય સદ્દગુરૂ ઉપર રાગ ધારણ કરવો. સુરાગ પણ ગુણ ઠાણાની હદે નાશ પામે છે, જ્ઞાનિયોના ગ્રન્થોમાં કથિત સૂક્ષ્મ તત્ત્વસ્વરૂપ પણ દુઃખેકરી જાણી શકાય છે. સદ્દ-ગુરૂ વિના સૂક્ષ્મતત્ત્વની ગમ યથાર્થ પડતી નથી. જ્ઞાનિગી-તાર્થ સદ્દગુરૂના વચનામૃતપાનથી, સત્યમાર્ગમાં સૂર્યના જેવો પ્રકાશ પડે છે. એક ગામથી બીજે ગામ જવું હોય

છે, તો પણ મનુષ્યોને માર્ગ પુછવો પડે છે, ત્યારે મુક્તિનગરીના માર્ગમાં ચાલતાં, સદ્‌ગુરૂરૂપ વળાવા વિના અભીષ્ટનગરે પહોંચી શકાય નહીં. જ્ઞાનિયોના ગ્રંથોમાં તીવ્ર સૂક્ષ્મબુદ્ધિ વિના પ્રવેશ થતો નથી, અને સૂક્ષ્મજ્ઞાન તે વિના થતું નથી. દ્રવ્યાનુયોગના સૂક્ષ્મજ્ઞાન વિના શ્રદ્ધા તથા સમકિતની પ્રાપ્તિ થતી નથી. માટે સૂક્ષ્મ દ્રવ્યાનુયોગનું જ્ઞાન કરવા સદ્‌ગુરૂની ઉપાસના કરવી. સદ્‌ગુરૂવિના તત્ત્વમાર્ગની ગમ પડતી નથી. તથા પંચમકાળમાં સદ્‌ગુરૂની શ્રદ્ધા થવી દુર્લભ છે. ગુરૂના દોષબુદ્ધિથી દોષ દેખનારાઓને કાગડાના જેવી દૃષ્ટિ હોવાથી તેઓને તો સત્ય લાભ પ્રાપ્ત થતો નથી. કેટલાક કૂળગુરૂની પેઠે સદ્‌ગુરૂને માનનારાઓ પણ ગુરૂની શ્રદ્ધા યથાર્થ કરી શકતા નથી, અને નિંદક કુપાત્ર જીવોના સહવાસથી, કેટલાકોને સત્યગુરૂની શ્રદ્ધા રહેતી નથી. કેટલાક તો ગુરૂના ઉપકારને જાણી શકતા નથી. તો તેને શ્રદ્ધા શી રીતે થઇ શકે? કેટલાક તો ધોળું તેટલું દૂધ, એવી બુદ્ધિથી સત્યગુરૂ શરણ અંગીકાર કરી શકતા નથી. જેના માથે સદ્‌ગુરૂ એક સાચા નથી, તે નગુરાઓ ભવમાં ભટકયા કરેછે. કેટલાક ભોળા મૂર્ખ જાડીબુદ્ધિવાળા મનુષ્યો તો ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે ગુરૂને માન્યા કરે છે. કેટલાક તો સ્વાર્થ હોય, ત્યાં સુધી ગુર અને પશ્ચાત્ ગુરૂનું પણ બૂરૂ કરવાને ચૂકતા નથી, દુનિયાની વિદ્યા;

હુન્નર; યુદ્ધાદિ કળા શીખવાને માટે લૌકિકગુરુની જરૂર છે, અને આત્મધર્મની પ્રાપ્તિ માટે લોકોત્તર પંચ-મહાવ્રતધારક સદુપદેશક ગુરૂની જરૂર છે. માટે એવા સદ્ગુરૂની શ્રદ્ધા જે ભવ્યો કરે છે, તે પરમાત્મપદને પામે છે. દુનિયામાં ચિંતામણિ રત્ન કરતાં પણ મનુષ્યભવ અનંતગણો અમૂલ્ય છે તેવો મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરીને વિવેક દષ્ટિની જાગૃતિ કરવી. વિવેકના બે ભેદ છે. લૌકિક વિવેક અને લોકોત્તર વિવેક તેમાં લોકોત્તર વિવેક દુર્લભ છે. નવતત્ત્વ તથા ષડ્દ્રવ્યનું સ્વરૂપ જાણીને, ઉપાદેય આત્મસ્વરૂપનો સ્વીકાર કરે, અને જડદ્રવ્યનો ત્યાગ કરે, આવી વિવેકબુદ્ધિ પ્રગટવાથી, સમકિતરત્નની પ્રાપ્તિ થાય છે. વિવેકદષ્ટિ થતાં, ભવ્ય જીવ સત્યને જાણી અસત્યને પરિહરે છે. પદાર્થોનું સ્વરૂપ બતાવવા વિવેક સૂર્ય સમાન છે. દૂધ અને જલની પેઠે પુદ્ગલ અને આત્માને ભિન્ન કરવા હંસની ચંચુ સમાન વિવેકદષ્ટિ છે. વિવેક ચક્ષુથી અંધમનુષ્યો સત્યપદાર્થસ્વરૂપ ઓળખી શકતા નથી. વિવેક દષ્ટિહીન મનુષ્યો આત્માને પરમાત્મરૂપ જાણી શકતા નથી. વિવેક દષ્ટિહીન પુરૂષો અસત્યને સત્ય માને છે, અને સત્યને અસત્ય માને છે. વિવેક દષ્ટિ વિના આત્મારૂપ હીરો પારખી શકાતો નથી. વિવેક દષ્ટિથી આત્મા, મોક્ષ માર્ગમાં ગમન કરી શકે છે. વિવેકદષ્ટિ, ચિંતા

મણિ રત્ન કરતાં અધિક છે, તત્ત્વવિવેકદૃષ્ટિથી સર્વ મ-તોમાં માધ્યસ્થ ભાવના પ્રગટે છે, અને કદાગ્રહ ગ્રહ છે, તે આત્મારૂપ સૂર્યથી છૂટી જાય છે. અગમ્ય જ્ઞાનિની વાણીને સમજનારા ચતુર પુરૂષોને વિવેકદૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ થાય છે, માટે શ્રી સર્વજ્ઞની વાણીનો અભ્યાસ કરવો; વારંવાર શ્રી સર્વજ્ઞની વાણી સદ્ગુરૂ પાસેથી સાંભળવી, તેનો વિચાર કરવો, હૃદયમાં શ્રદ્ધા કરવી. તેથી દુર્લભ વસ્તુની પણ પ્રાપ્તિ થતાં અનંત સુખ ભોક્તા આત્મા બનશે. હવે માન વાસના વિગેરેથી આત્મધર્મ ન્યારો છે, તેવું સમજાવી શુદ્ધ ધર્મનો આદર કરાવવા ઉપદેશ કથે છે.

॥ दुहा ॥

मान वासना मन वसे । कीर्तिमाटे धर्म ॥
बहिरातमपद प्राणिया । बांधे उलटां कर्म ॥१३४॥
आत्मिकशुद्धस्वभावना । उपयोगे छे धर्म ॥
समज समज भव्यातमा । जेथी नासे कर्म ॥१३५॥
ध्यावो अन्तर्दृष्टिथी । चिद्घन तत्त्वप्रकाश ॥
असंख्यप्रदेशी आतमा । ते तुं अविचल खास ॥१३६॥
ते तुं अविचल खास छे । विमलेश्वर विख्यात ।
अवर न तुं त्रिकालमां । याद करी ले वात ॥१३७॥

ભાવાર્થઃ—જેને માનની વાસના મનમાં વ્યાપી રહી છે, અને જે કીર્તિની આશાએ ધર્મનું સેવન કરે છે તે બહિરાત્મા પ્રાણી ઉલટું કર્મ બાંધે છે. તે જે ધર્મકૃત્ય કરે છે, તેમાં તેને માનપૂજાની લાલચ રહી છે એવાં ધર્મકૃત્યો બહિર્મુખતાને લીધે સફળ થતાં નથી. માન કીર્તિ નામ નાની આશાઓથી જીવ, અનંત ઘણી ધર્મસેવા કરે છે, તો પણ કોડી જેટલું ફળ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત કહે છે. એક મનઃપુર નામનું નગર હતું, તેમાં ચેતનલાલ નામનો એક ગૃહસ્થ રહેતો હતો, તેની પાસે અલ્પ ધન હતું પણ ઉદ્યમથી પ્રતિદિન નવીન ધન સમુપાર્જન કરી પોતાની આજીવિકા ચલાવતો હતો, મનોવૃત્તિ નામની સ્ત્રીના સંબંધથી તેને કંઇક સુખાનુભવ થતો હતો, એક દિવસ ચેતનલાલના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો. કે, અરે મારે પુત્રાદિક પરિવાર થયો છે; તેથી પુત્રોને ઉમર લાયક થતાં પરણાવવા પડશે. માટે હવે પુષ્કળ ધન પેદા કર્યાવિના છુટકો નથી, દુનિયામાં ધન તેજ સારભૂત છે; વિદ્યાબળીને પણ અંતે ધન કમાવું પડે છે. વિદ્વાન્ પુરૂષોપણ લક્ષ્મીમંતના ઘરે દાસત્વ કરે છે. લક્ષ્મીમંતને રાજાઓ પણ આવકાર આપે છે, લક્ષ્મીવિના ગૃહસંસાર સ્મશાન તુલ્ય છે લક્ષ્મીવિના દાન પુણ્યાદિક ક્રિયાઓ પણ થઇ શકતી નથી. લક્ષ્મીમંતના ચાગુ ત્યાગી મહાત્માઓને

પણ જોવું પડે છે. લક્ષ્મીનાલીધે ગૃહસ્થોના અનેક દોષો ઢંકાઇ જાય છે. ભાટ, ચારણ, છાપાવાળાઓ પણ લક્ષ્મી-મંતને, જી રાવ સાહેબ, મહેરબાન, વિગેરે શબ્દોથી બોલાવે છે, તથા છાપાઓમાં લક્ષ્મીમંત પુરૂષ તો પહેલો ચડે છે. લક્ષ્મીથી અનેક પ્રકારનાં ભોજન પ્રાપ્ત થાય છે. અહો ! લક્ષ્મી તારો અદ્‌ભુત મહિમા છે. તારા વિના મનુષ્યોને સંસારવ્યવહાર ચલાવવામાં અનેક જાતની આપત્તિયો તથા સંકલ્પ વિકલ્પ થયા કરે છે. એ પ્રમાણે ચેતનલાલ શેઠે લક્ષ્મીનો વિચાર કરી નિશ્ચય કર્યો કે—કોઇ તપ, જપ કરીને દેવતા પ્રસન્ન કરી વરદાન મેળવી ધનવાન્ થાઉં. શુભ શકુને ચંદ્રસ્વર વહેતાં પરદેશ ગમન કર્યું. ગામો ગામ ગમન કરતો ચેતનલાલ, સાબરમતીના કાંઠે આવી પહોંચ્યો. પ્રભાતનો સમય થયો છે. આકાશમાં પક્ષીયો ઉડાઉડ કરી રહ્યાં છે. વિદેશી પુરૂષો એક સ્થાનથી અન્યત્ર ગમન કરે છે. ચેતનલાલ સાબરમતીમાં સ્નાન કરી આગળ ચાલ્યો તો એક ઉચ્ચ શિખર તેની નજરે પડ્યું તેની તરફ શુભાશાથી ગમન કર્યું દેવાલયમાં પ્રવેશતાં, આસ-પાસ વૃક્ષની ઘટા દેખાઇ, નદીનાં નાળાં પણ પાસે દેખાયાં, અનેકપક્ષીઓ કલ્લોલ કરતાં દેખાયાં. નાના નાની પ્રાચીન દેરીઓ દેખી અનેક પ્રકારના તર્ક વિતર્ક કરતો ચેતનલાલ, દેવાલય નજીક આવ્યો, ગગનને ચુંબન કરતી અંદરના દેવ-

ની ધ્વજા કીર્તિને ફરકાવી રહીછે. દેવાલયનો ગોળ ઘુમટ અ-દ્ભૂત શોભાને આપતો દેવત્વની ખ્યાતિ કરે છે. ઘનન ઘનન ઘંટ વાગીને દેવ માહાત્મ્યનું ગુણગાન કરે છે. દેવળની છેક નજીક આવતાં, અદ્દ્ભૂત આકારવાળી એક વિશાળ ચમત્કારી મૂર્તિ દેખાઈ. કોની મૂર્તિ હશે એમ વિચાર કરતાં તેને પૂર્વની વાતનું સ્મરણ થતાં નિશ્ચય થયો કે આ તો माणिभद्रवीरની प्रतिकृतिछे. प्राभाविक मूर्तिને નમસ્કાર કર્યો, મનમાં અનેક આશાઓ હતી, તેની સિદ્ધિઅર્થે સ્તવના કરીને ઓટલા આગળ બેસી કંઇક મનમાં ચિંતવે છે, એટલામાં તેની પાસે माणिभद्रवीरનો પૂજારો આવ્યો, તેણે શેઠનું નામ પુછ્યું. શેઠે નામ જણાવ્યું. પૂજારીએ શેઠની આગળ વીરનો મહિમા ગાવા માંડયો. હે શેઠ ! ! આ વીરનું પૂરેપૂરૂં સાચ છે. અમુકમનુષ્યને સર્પ કરડયો હતો, પણ તેમના ઓટલા આગળ લાવીને વીરની જય બોલાવી કે તુરત ઉતરી ગયો. ઘણા યતિયો વીરની આરાધનામાટે અત્રે આવે છે. અનેક પ્રકારના રોગીઓના રોગ પણ ખરી શ્રદ્ધાથી સ્તુતિ કરતાં નાશ પામે છે. કોઇને તો વીર આરાધતાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે, અને તેનાં કાર્ય કરે છે. એટલું કહી પૂજારી મૌન રહ્યો. શેઠના મુખ ઉપર નવું નૂર આવ્યું. શરીરમાં બળ આવ્યું હોય, તેમ પૂજારીને જણાયું, અને શેઠ ઉઠયા. माणिभद्रની સામા ઉભા

રહી કેટલુંક બોલ્યા, અને ત્યાં રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને સંકલ્પ કર્યો કે જ્યારે માણિભદ્રવીર પ્રસન્ન થશે ત્યારે અન્ન જલ ગ્રહણ કરીશ. તેમની આગળ એક ધ્યાનથી બેસીને તે જાપ કરવા લાગ્યો. એક દિવસ, બે દિવસ કરતાં કરતાં, એકવીશ દિવસ પૂરા થઇ ગયા. ચેતનલાલનું શરીર પાતળુ થઈ ગયું, આંખોમાં ખાડા, દેહ લોહી સુકાઈ ગયું, હાલવા ચાલવાની શક્તિ રહી નહીં, મુખથી જાપ પણ થઇ શકતો નહોતો. શેઠની પૂર્ણ ટેક શ્રદ્ધાથી માણિભદ્રવીરે સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યાં, અને કહ્યું હે શેઠ ! ! તારે જે જોઇએ તે માગ ! ! શેઠે નમસ્કાર કરી કહ્યું કે, હે દયાલો ! આપ જો મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા તો સ્પર્શમણિ આપો. વીરે તુરત સ્પર્શમણિ આપ્યો. શેઠની સર્વ આશાઓ ફળીભૂત થઈ. ચેતનલાલ ત્યાંથી પોતાને ઘેર આવ્યા. સ્પર્શમણિના યોગે પુષ્કળ સુવર્ણ કર્યું. શેઠ અબ્જાધિપતિ બની ગયા. મોટા મોટા મહેલ બંધાવ્યા, અનેક રમણીય આરામ કરાવ્યા. ઘોડા ગાડી વિના તો શેઠ પગલું પણ ચાલી શકતા નહોતા. પાણીને ઠેકાણે દૂધના પ્યાલા નોકરો આપવા લાગ્યા. શેઠે ચારે ખંડમાં મોટી મોટી પેઢીઓ સ્થાપન કરી. શેઠનું નામ ચારે ખંડમાં ફેલાયું. શેઠના પુત્રને ઘેર પુત્ર થયા. શેઠની આટલાથીજ આશાઓ તૃપ્ત થઇ નહીં-તેમની આશા ઇન્દ્રનું ઇન્દ્રાસન લેવાની થઇ.

એક મનુષ્ય કે જે ધર્માત્મા હતો, તેને શેઠે પૂછયું કે, હે ભાઇ ! ઇન્દ્રની પદવી શાથી મળી શકે ! ત્યારે તેણે કહ્યું કે જે ભવ્ય, સર્વ સાધુ સંતને ઇચ્છિતદાન આપે અને ધર્મનું આરાધન કરનાર શ્રાવકવર્ગને નવકારશી કરી જમાડે, મુનિરાજોને આહાર પાણી વહોરાવે, દુઃખી રોગીઓને સ્હાય કરે, તે ઇન્દ્ર થાય છે. એવું સાંભળી શેઠને ઘણો આનંદ થયો. ચેતનલાલના મનમાં ઇન્દ્રપદવી આદિ બીજી પણ અનેક આશાઓ સદાકાલ થયા કરતી હતી. મનમાં એમ વિચારતો હતો કે, મારૂં નામ જગતમાં યાવત્ દિવાકરચંદ્ર પર્યંત અમર રહે. સર્વ કોઇ સવારમાં ઉઠતાંજ મારા ગુણ ગાય તથા જ્યાં ત્યાં મારા નામની કીર્તિ, પુસ્તકોમાં પ્રભુના નામના સ્થાને ગવાય, મારી કીર્તિ ત્રણ ભુવનમાં ફેલાય, તથા એવો ઉપાય કરૂં કે, જેથી મોટા મોટા દાનેશ્વરને દુનિયા ભૂલી જાય. ઇત્યાદિ આશાના અંકુરો તેના હૃદયમાં મક્કમપણે વાસ કરી રહ્યા હતા. શેઠ પોતાની આશાની પૂર્ણતાનેમાટે અનેક નવકારશીઓ કરવા લાગ્યા, ગગનતલને ચુંબન કરે એવાં તેમણે હજારો જીનાલય તથા ઉપાશ્રય બંધાવ્યા. કરોડો રૂપૈયા ખર્ચી પોતાના નામની ધર્મશાળાઓ બંધાવી. કરોડો રૂપૈયા ખર્ચી પાંજરાપોળો બંધાવી. કીર્તિની તથા ઇન્દ્ર પદવીની આશાએ દવાખાનાં, તથા તળાવો કરાવ્યાં. જે કોઇ સાધુ સન્યાસી જે

માગે તે તુરત પ્રેમથી આપતા. જેટલું ધન ઓછું થતું તેટલું નવું બનાવી લેતા. ધનનો તો ગણતાં પણ પાર આવતો નહોતો. મોટાં મોટાં ધર્મનાં સ્થાનકો કરી, પોતાના નામનાં પત્થરનાં પાટીયાં પૃથ્વીમાં ઘલાવ્યાં કે જેથી બીજાઓ પોતાના નામની યાદી કરે. જૈન શાળાઓમાં અને કન્યાશાળાઓમાં પણ કરોડો રૂપૈયા ખરચી અંતરની આશાઓની સાફલ્યતા કરવા પ્રયત્ન કરતા હતા. એક દિવસ તેમણે કોઈ મહાત્માના મુખમાંથી સાંભળ્યું કે કાર્તિક શુદિ પૂર્ણિમાના દિવસે, શ્રી સિદ્ધાચલ તીર્થની યાત્રા કરનાર શ્રાવકોને તથા શ્રાવિકાઓને એકમના દિવસે જમાડે, તેને અનંતગણું ફળ થાય છે. જે શ્રી સિદ્ધાચલ તીર્થે ગમન કરી સાધુ સાધ્વીને આહાર પાણી ભાવથી વહોરાવે છે, તેને અનંત ઘણું ફળ થાય છે, જેણે શ્રી શત્રુંજયતીર્થની યાત્રા કરી નથી તે માતાના પેટમાં છે. સર્વ તીર્થનો રાજા શ્રી શત્રુંજય તીર્થ છે. આવી વાત સાંભળી, ચેતનલાલ તેજ દિવસે ત્યાં ગયા અને પૂર્ણભાવથી તીર્થની યાત્રા કરી. તેમણે કાર્તિક વદિ એકમના દિવસે લાખો શ્રાવક શ્રાવિકાઓને નવકારશી કરી જમાડયાં. લાખો ગરીબલોકોને અન્નદાન, વસ્ત્રદાન, પાત્રદાન, દીધું. સાધુઓને તથા સાધ્વીઓને પોતે હાથે પ્રેમથી વહોરાવવા લાગ્યા, આગળ પાછળના ગામોમાં રહેલા સાધુઓને ત્યાં જઈને વિધિ પૂર્વક દર્શનાદિક કરી આહાર તથા

અચિત્ત જલ વહોરાવ્યું. હવે શેઠ, છગાઉની પ્રદક્ષિણા દેવા ગયા, ત્યાં સિદ્ધશિલાના નજીક પર્વતના કોટમાં કોઇ ધ્યાની મુનિ હોય તો તેનાં દર્શન થાય એવી બુદ્ધિથી ત્યાં ગયા. ત્યાં એક મુનિવર ધ્યાનમાં તલ્લીન થએલા દીઠા કે જેની દૃષ્ટિ નાસિકાના અગ્ર ભાગ ઉપર રહી છે, પણ જગત્‌ના પદાર્થને દેખતી નથી. બાહ્યના પદાર્થોનું બિલકુલ ભાન ભૂલી ગયા હોય, એવી જેની આકૃતિ હતી. અલ્પવસ્ત્ર વિના વિશેષ ઉપાધિ દેખાતી નહોતી, પદ્માસન વાળેલી શાંત મૂર્તિ અલૌકિક આનંદ ભોગવતી હોય, એવો દેખતાંજ ભાસ થતો હતો, ધ્યાનની અડગ સ્થિતિ યોગેન્દ્રનાં લક્ષણ સૂચવતી હતી. એવા મુનિની સમાધિસ્થિતિ જોઇને શેઠે વિચાર કર્યો કે, અહો ! આ કોઇ ચમત્કારી વિલક્ષણ યોગી જણાય છે. આવા મહાત્માઓને અન્નાદિકનું દાન કર્યું હોય તો સર્વાશાઓની સિદ્ધિ થાય. મુનિરાજ ધ્યાનમાં હતા, ત્યાંસુધી શેઠ ત્યાં બેઠા. ધ્યાન પૂર્ણ થતાં યોગેન્દ્રમુનિએ શેઠ પ્રતિ દૃષ્ટિ કરી. શેઠે બે હાથ જોડી પંચાંગ પ્રણિપાત પૂર્વક વંદન કરીને સુખશાતા પુછી, શેઠ વિનયથી યોગેન્દ્રને કહેવા લાગ્યા કે, આપ જેવા સંત પુરૂષનો સમાગમ થયો માટે મારા આત્માને ધન્ય માનું છું. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

साधूनां दर्शनं पुण्यं, तीर्थभूता हि साधवः
तीर्थः फलति कालेन, सद्यः साधुसमागमः ॥ १ ॥

તીર્થરૂપ સાધુઓ છે. સાધુઓના દર્શનથી પુણ્ય થાય છે, સ્થાવર તીર્થ તો કાળે ફળ આપે છે, અને સાધુની સંગતિ તુરત ફળ આપે છે. મુનિરાજે કહ્યું કે--હા સાધુના દર્શનથી અપૂર્વ લાભ થાય છે. ચેતનલાલે કહ્યું કે, હે પરમકૃપાળુ મુનીન્દ્ર ! ! આપ મારા ઉપર કૃપા કરી અન્નદાનાદિક ગ્રહણ કરીને સેવકની આશા પૂર્ણ કરશો. મુનિરાજે કહ્યું કે, હાલ મારે આહારાદિકની ઇચ્છા નથી, ત્યારે શેઠે કહ્યું કે, હે પરમકૃપાલો ! ! દયા લાવી મારી આશા પૂર્ણ કરો. અત્ર સર્વ સાધુ સાધ્વી કે જે મારી દૃષ્ટિએ પડયાં, તેમને અન્નદાનાદિક આપીને હું અત્ર આવ્યો છું. આપ પણ મહાપુણ્યથી દેખાયા તો હવે આપને હું છોડીશ નહીં. મુનિમહારાજ મહાજ્ઞાની હતા. તેમણે શેઠના સર્વમનોભાવ જાણી લીધા. કંઇક વિચાર કરી, હસતે મુખે યોગિરાજમુનિએ કહ્યું કે,—હે ભવ્ય ! જો તારે ભૂખ્યાને ખવરાવવું હોય, તો અત્ર નજીક ખાણમાં એક ભિક્ષુકી પડી પડી બૂમો પાડે છે, તેની ઇચ્છા પૂર્ણ કર ! ! ચેતનલાલ વિનયપૂર્વક વંદન કરી હર્ષથી ત્યાં ગયો, તો જેના શરીર ઉપર એક પણ વસ્ત્ર નથી, અને જેના પેટમાં મોટો ખાડો પડેલો છે; એવી કંગાલ ભિક્ષુકીને દીઠી. શેઠે કહ્યુ હે ભિક્ષુકી ! કેમ ટળવળે છે. ભિક્ષુકીએ દીનવચને કહ્યું કે—મને બહુ ભૂખ લાગી છે, તેથી ટળવળું છું. શેઠે કહ્યું કે તારેમાટે ભોજન મંગાવું ત્યારે

ભિક્ષુકીએ કહ્યું, શેઠ ! મારી કોઇ ભૂખ ભાગનાર નથી. મારે બહુ ખાવાં જોઇએ છીએ. જો ખાતાં બીજું ભોજન ન મળે તો મહાદુઃખ થાય છે. માટે મારૂં દુઃખ મને ભોગવવા દ્યો. શેઠે કહ્યું કે,—તારે જેટલું જોઇશે, તેટલું પૂર્ણ કરીશ. ભિક્ષુકીએ કહ્યું ! જો મારૂં પેટ નહીં ભરાશે તો હું તને ખાઈ જઇશ. જો તું આ પ્રતિજ્ઞા કબૂલ કરતો હોય તો ભલે તારી ઇચ્છા પૂર્ણ કર ! ! શેઠે પ્રતિજ્ઞા કબૂલ કરી મનમાં વિચાર્યું કે, બિચારી ભૂખી છે, તેથી તેને એમ લાગે છે કે, હું સર્વ ખાઇ જઇશ, જોઇએ તો ખરા તે ખાઇને કેટલું ખાય છે ? મેં સર્વની આશાઓ પૂર્ણ થાય તેટલું દાન આપ્યું છે તો આ બિચારી ભિક્ષુકીના શા ભાર. ભિક્ષુકીએ કહ્યું, હે શેઠ ઉતાવળ કર ! ! લાવ ભોજન, મરી જાઉ છું. શેઠે નોકરો મારફતે ત્રણ મણ ચાર મણ લાડુ મંગાવ્યા. શેઠ જેમ જેમ આપવા માંડયા, તેમ તેમ તે વિશેષ ખાવા માંડી. ૫ા કલાકમાં એટલા બધા લાડુ ખાઇ ગઇ, પછી કહેવા માંડી કે, અરે શેઠ લાવ ખાવાનું, મને ભૂખના ભડકા વેઠાતા નથી. શેઠે પચ્ચાશ મણ બીજા લાડુ મંગાવ્યા. તે એક તરફ ખાતી જાય છે, અને બીજી તરફ હજારો નોકરો મિષ્ટ લાડુ લાવતા જાય છે. દશમિનિટમાં તો તે એટલા લાડુ ખાઇ ગઇ, અને પછી શેઠને ખાડાવાળું પેટ દેખાડવા માંડી. એટલામાં બસે મણ લાડુ આવી પહોંચ્યા

તે ભિક્ષુકીના આગળ ધર્યા. શેઠે હજારો નોકર સેવકોને હુકમ કર્યો કે–ગામમાં તથા આસપાસના ગામમાં જેટલું અન્ન મળે, તેટલું રંધાવો. લાખો મનુષ્યોને આ કામમાં રોકી દો. શેઠની આજ્ઞા થતાં, લાખો મણ અન્ન રંધાઇ ગયું. ભિક્ષુકી ઝડપથી જેટલું ધરે, તેટલું ખાઇને માગવા લાગી. લાખો મણ અન્ન પણ તે જોતા જોતામાં ખાઇ ગઇ. લાખો મણ બીજુ અન્ન મંગાવ્યું તે પણ ખાઇ ગઇ. શેઠ મનમાં ગભરાવા લાગ્યો. મનમાં વિચારે છે કે, અરે આ તે કોઇ વિકાળ પિશાચી છે કે કાળ છે? એટલામાં તો બોલી ઉઠી કે, અરે પાપી લાવ અન્ન, અન્ન વિના મારા પ્રાણ જાય છે. હું જેમ જેમ ખાઉં છું, તેમ તેમ મારા પેટમાં દાવાનળ અગ્નિ સળગે છે. માટે અન્ન આપવાની ઉતાવળ કર ! ! સેવકો વચ્ચમાં બોલી ઉઠયા,–શેઠ સાહેબ ! હજારો ગરીબ મનુષ્યો ટળવળે છે, તે બિચારા ભૂખથી મરી જાય છે. માટે શું કરીએ ? અન્ન ખૂટયું છે. આ રાંડ ભિક્ષુકી તો કદિ ધરાવાની નથી. શેઠે નોકરોને કહ્યું. આખી દુનિયામાંથી અનાજ દૂધ, ઘી વિગેરે સર્વ ભોજય પદાર્થ મંગાવો. અરેરે હવે તો મારી ફજેતીનો વખત આવ્યો, જો આને ભૂખી રાખીશ તો મને ખાઇ જશે, અને ખવરાવું છું, તો સમુદ્રની પેઠે ધરાતી નથી. હવે કેમ કરવું. સુડી વચ્ચે સોપારીના જેવો સમય આવ્યો, ભિક્ષુકીએ કહ્યું, હું સર્વ ખાઈ

ગઇ, લાવ અન્ન, અરે પાપી કેમ વાર કરે છે ! મારાથી અન્ન વિના શ્વાસ પણ લેવાતો નથી. અન્ન નહિ આપે, તો તને ખાઈ જઇશ. શેઠે કહ્યું તારૂં નામ શું છે ? અને તને આટલી બધી કેમ ભૂખ લાગી છે ? ભિક્ષુકીએ કહ્યું અરે તું મને ઓળખતો નથી. હું આશા નામની ભિક્ષુકી છું. અનાદિકાળથી આ દુનિયામાં મારો વાસ છે. હજી સુધી હું ધરાણી નથી. શેઠે કહ્યું, તું શું શું ખાય છે ? આશા ભિક્ષુકીએ કહ્યું, હું સર્વને હું ખાઇ જાઉં છું. શેઠે કહ્યું, આજ સુધી તેં શું શું ખાધું. આશાએ કહ્યું હે શેઠ ! શ્રવણ કર ! હું દરેક પ્રાણીયોના દિલમાં વાસ કરૂં છું, ત્રણ ભુવનમાં જે જે જીવો વર્તે છે, તેના હૃદયમાં હું અનાદિકળથી વસુ છું. હું પ્રાણીયોને ખાઇ ગઇ. રામ રાવણની લડાઇમાં કરોડો જીવોનાં મેં લોહી પીધાં. ઉદાયી અને ચેડા મહારાજની લડાઇમાં પણ મેં સર્વમનુષ્યોના હૃદયમાં વાસ કરીને સર્વનું ભક્ષણ કીધું. મહાભારતની લડાઇમાં અક્ષોહિણી સૈન્યની ભક્ષણ કરનારી હું હતી. ટ્રાન્સવાલ અને જાપાનની લડાઇમાં પણ મેં લાખો મનુષ્યનું રક્ત પીધું. દુનિયાના સર્વ ભોગ્ય પદાર્થોને ભોગવ્યા અને ભોજ્ય પદાર્થોને ખાધા તો પણ હજી વિશેષતઃ ભૂખી છું. એમ તે બોલે છે એવામાં તો એક પાછળથી ઘરડી બુઢ્ઢી કંગાલ ભિક્ષુકી ત્રણ ડિંભને લેઇને આવતી જણાઇ. ચેતનલાલે

પૂછયું. આ વળી કોણ છે ? આશાએ કહ્યું કે એ ઘરડી આવે છે, તે અહંવૃત્તિ નામની મારી મા છે. જગત્માં તેનો પણ અનાદિકાળથી વાસ છે. મારા કરતાં એતો વળી વધારે ભૂખી છે. શેઠે કહ્યું કે, ત્રણ ડિંભનાં નામ શું શું છે ? આશા ભિક્ષુકી બોલી એકનું નામ કીર્તિછે, બીજાનું નામ મહત્વાકાંક્ષા છે. ત્રીજાનું નામ માનપૂજા છે, આ ત્રણ બાલિકાઓ મારી છે. એ પણ કદી ખાતાં ધરાતી નથી. મારી પુત્રીઓ મારા જેવી હોય. કહેવત છે કે, બાપ તેવા બેટા વડ તેવા ટેટા; મા જેવી દીકરી, હાંલ્લા જેવી ઠીકરીઆમ વાતો કરે છે, એટલામાં અન્ન આવી પહોંચ્યું. ભિક્ષુકી ચડપોચડપ અન્નના કોળીયા હજાર હજારમણના મુખમાં ઉતારવા લાગી. તેણીએ જોત જોતામાં સર્વ સ્વાહા કરી દીધું. શેઠે વિચાર્યું કે, જો આ ભિક્ષુકીઓ ભૂખી જશે તો, સારૂં નામ દાતા તરીકે છે તે ચાલ્યું જશે, અને કોઇ પણ રીતે તૃપ્ત થાય તો, મારૂં નામ સદાકાળ અમર રહેશે, એટલામાં તો ભિક્ષુકી બોલી કે, અરે શેઠ ! ! લાવ અન્ન, દુનિયામાંથી છેલ્લીવારનું મંગાવેલું સર્વ અન્ન ખાધું, તો પણ રાંડ ધરાતી નથી. હવે શું કરવું ? ભિક્ષુકી બોલી અરે પાપી ! મારા પેટનો ખાડો પૂર, નહિં તો તને ખાઇ જઈશ. શેઠ ધ્રુજવા લાગ્યા, સેવક વિગેરે સર્વ લોક નાસી ગયા, અને દિગ્મૂઢ બની ગયા. એટલામાં તો આશા ભિક્ષુકીએ,વિકરાળરૂપ ધારણ કર્યું, ગુફાના જેવું પહોળું

મુખ કરી, શેઠને ખાવા દોડી.શેઠ નાસવા માંડયા, તેને મહાભય વ્યાપ્યો. મહા આપત્તિનું વાદળું આવી પડયું, અરિહંત અરિહંત એમ મંત્રનો જાપ કરવા લાગ્યા, સંકટ સમયમાં મહામંત્ર નવકાર ગણવાથી સંકટ નાશ થાય છે, એમ તે જાણતા હતા. મંત્રપ્રતાપે તેને એવો વિચાર સૂજ્યો કે,–જેણે આ ભિક્ષુકીને બતાવી, તે મુનીન્દ્રના પાસે જાઉં તો બચી શકું, તુરત તે ગુફા તરફ મૂઠી વાળી દોડયો. તે હાંફતો હાંફતો મુનીન્દ્રના ચરણકમળમાં ત્રાહિ માં ત્રાહિ માં શબ્દોચ્ચાર કરતો આવી પડયો. મુનીન્દ્રે તેના મસ્તક ઉપર હાથ ફેરવી ઉઠાડયો, અને કહ્યું કે અત્ર લેશ પણ આ ભિક્ષુકીનો ભય રાખીશ નહીં. આશા ભિક્ષુકી રાંકજેવી દૂર ઉભી રહી હતી. શેઠ તેને દેખી ધ્રુજતો હતો, મુનીન્દ્રે મંત્ર ભણીને તેણીને દૂર ખસેડી. ભિક્ષુકી ચાલતી થઇ.શેઠે કહ્યું હે પ્રભો !! આ પાપિણી કેવી ખરાબ. કે જે મને મારી નાંખવાને તત્પર થઈ. મેં આપનું શરણ કર્યું તેથી ઉગર્યો. જાણે એતો સાક્ષાત્ કાત્યા જેવી જણાય છે. મુનિવરે કહ્યું તું એનો સંગી થયો, અને એને તારીપાસે રાખે છે, ત્યારે તને એ દુઃખદેવા આવી. શેઠે કહ્યું ના બાપજી, હું તો એને કદિ પાસે રાખતો નથી. હું તો એનો કદિ સંગી થયો નથી. અત્રજ મેં એને દીઠી. મેં એની દયા કરી, ત્યારે તેણે ઉલટી દયા ડાકણને ખાય એવું કર્યું, એમાં મારો શો દોષ ? મુનિરાજ ઉપદેશ આપે છે કે, હે શેઠ ? હજી તારામાં અજ્ઞાન

છે, જેથી તું એનું સ્વરૂપ સમજી શકતો નથી. અનાદિકાળથી એ તારી સંગી છે. અનેકપ્રકારની આશાઓ કરવી; તેજ આશા છે. તેં ધનની આશા કરીને, પુત્રની આશા કરીને, તારા દિલમાં આશાભિક્ષુકીનો વાસ કરાવ્યો છે, અને એ આશાથીજ, તેં માણિભદ્ર વીરનું આરાધન કર્યું હતું. તને સ્પર્શમણિ મળ્યો, અને તેથી તને સંતોષ થયો નહીં. કીર્તિની, માનપૂજાની; ઇન્દ્રાસન લેવાની, અને અમરનામ રાખવાની આશાને તેં આજસુધી સેવી છે, તેમજ દાન, તપ, જપ,નવકારશીઓ વિગેરેથી કીર્તિઆશા,પુણ્યાશા, નામનાની આશા, અને ઈંદ્રપદવી લેવાની આશાઓને તેં કરી છે. તારી અખંડ નામ રાખવાની આશા તો પ્રબલપણે વર્તતી હતી,અને તું કહે છે કે, મેં આશાનો સંગ કર્યો નથી,એ કેટલું બધું અજ્ઞાન? હે ભવ્ય! કલ્પિત આશાઓનો કદાપિકાળે અંત આવતો નથી. જો તેં આશાને પૂર્ણ કરવા કેટલો બધો પ્રયત્ન કર્યો? આશાને આપ્યું તેટલું ખાઇગઇ. તોપણ આશાની શાંતિ થઇ નથી,અને કદિ થવાની પણ નથી. कीर्तिनी आशा, इन्द्रासननी આશા, અમર નામની આશાઓ કરી, પણ તેથી તને શાંતિ-થવાની નથી, તેથી ઉત્તરોત્તર અન્ય આશાઓ પાછી પ્રગટશે, પણ તેનો અંત આવશે નહીં. વડનું બીજ નાનું હોય છે, તેમાંથી મહદ્‌વટવૃક્ષ થાય છે. તેમ એક આશાના અંકુરોમાંથી અનેક મહાઆશાઓ પ્રગટ થાય છે અને તેના

ફળમાં લાલચુઓ, મધનાં ટીપાંના સ્વાદકની પેઠે સંસારમાં મહા દુઃખ ભોગવે છે. વિષય વૃક્ષ વાવ્યાથી વિષ ફળનીજ પ્રાપ્તિ થાય છે.તેમ સાંસારિક અનેક આશાઓથી જીવો મહાદુઃખ પામે છે. હે ચેતનલાલ !! તારૂં નામતો સારૂં છે, પણ તું માયિક પદાર્થોની મિથ્યા આશામાં લપટાયો. દુનિયામાં નામરૂપનો નાશ છે. કોઇનું નામ દુનિયામાં સદાકાળ અમર રહ્યું નથી, અને રહેવાનું નથી. નામથી આત્મા ભિન્ન છે તો નામ અમર રહેવાથી પણ આત્માને કિંચિત્ સુખ નથી. તેં કીર્તિની આશામાં દાનાદિકથી જે ઉત્તમોત્તમ ફળ થવાનું હતું, તે ખોયું. કીર્તિ અને અપકીર્તિ એ બે નામકર્મની પ્રકૃતિ છે, તેમાં ઇષ્ટપણું કંઇ નથી. અહંવૃત્તિથી તેમાં ઇષ્ટા-નિષ્ટપણું બંધાય છે,આશાની મા અહંવૃત્તિની પૂર્ણતા કદિ થઇ નથી, અને થવાની નથી. તારૂં અમૂલ્ય જીવન આજ પર્યંત ફોગટ ગયું. શેઠ કહે છે કે, હે યોગેન્દ્ર !! કૃપાકરીને સમજાવો કે. હું તે કોણ ?

॥ हुं कोण ? ॥

મહા યોગેન્દ્ર કહે છે કે, હે ભવ્ય ! હુંનું સત્ય જ્ઞાન થવાથી અહંત્વવૃત્તિનો સર્વથા નાશ થાય છે. શરીર તે તું નથી. કારણકે, શરીરતો પુદ્ગલનું બનેલું છે. તું મન તથા વાણીરૂપ નથી. કર્મથી શરીરમાં વસેલો પણ

કર્મથી તથા શરીરથી ન્યારો, તું આત્મા છે. તારી ગતિ ન્યારી છે. તું જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિ અનંતગુણમય આત્મા છે, તેજ આત્મા સત્ય હું છું. આત્માના અસંખ્યાતપ્રદેશ છે. અનાદિકાળથી અશુદ્ધ પરિણતિના યોગે આત્મા પરવસ્તુને પોતાની માની બેઠો છે, અને પરવસ્તુમાં અહંત્વ બુદ્ધિનાયોગે, આત્મસ્વરૂપ ભૂલી ગયો છે. તારો આત્મા, અનંત સૂર્યકરતાં પણ અધિક જ્ઞાનથી પ્રકાશે છે. તારા આત્માની અનંતિ શકિત છે. જયાંસુધી તારા આત્માની શક્તિ પ્રગટ કરવામાટે તેં પ્રયત્ન કર્યો નથી, ત્યાંસુધી તું કંગાલ છે. પુદ્‌ગલની લાલચથી તું પોતાની શક્તિની રૂચિ ધરાવતો નથી. હે ચેતનલાલ !!! આનંદ, સુખ, શાંતિ, જ્ઞાન, દર્શનાદિગુણ આત્મામાં છે, અને આત્મા અરૂપી છે. એવા આત્માના ગુણો પ્રગટ કરવા તેજ સત્ય ધર્મ છે. આત્માના ગુણોનું આચ્છાદન કર્મથી થયું છે. જયારે સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે, જયારે પરવસ્તુમાં થતી મોહબુદ્ધિ નાશ થવાથી આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે, અને પોતાના સ્વભાવમાં રમતો એવો આત્મા સમભાવી બને છે, ત્યારે ઇચ્છા કીર્તિ, માનપૂજા, તથા આશાભિક્ષુકીનું કંઇ જોર ચાલતું નથી. પરમાં અહંત્વ બુદ્ધિ થતાંજ આશાની ઉત્પત્તિ થાય છે. જ્ઞાનથી અજ્ઞાન નષ્ટ થતાં અહંત્વ બુદ્ધિનું જોર નાશ પામે છે. હે ચેતનલાલ !! તું ચેતન છે; માટે હવે આત્મસ્વરૂ-

ભાવે જાગ. જો આ સિદ્ધાચલ તીર્થના રમણીય પ્રદેશોમાં દૃષ્ટિ નાંખીને વિચાર કે આજ પ્રદેશ પ્રાપ્ત કરી અનેક જીવ પરમપદ પામ્યા અને અનંત સુખના ભોગી થયા. ચેતનલાલ કહેછે કે હે સ્વામી, મેં કરોડો સોનૈયાનાં દાન કર્યાં, તે શું નિષ્ફળ જશે? અને ઇંદ્રાસન મળશે કે નહીં? હે ભવ્ય !! હજી તારૂં અજ્ઞાન નષ્ટ થયું નથી. ઇંદ્રાસન લેવાની તારી બુદ્ધિ છે, તેજ ખોટી છે, અને તેપણ મહા આશા છે, તેનાથી તને કાંઈ સુખ મળવાનું નથી, ઇન્દ્રને જન્મ જરા અને મરણ ટળ્યાં નથી, અને ત્યાંથી પણ ક્ષીણ પુણ્ય થતાં અને આયુષ્ય મર્યાદા અવધિ પૂર્ણ થતાં, મનુષ્ય વિગેરે ગતિમાં આવવું પડે છે. ઇન્દ્રને પણ અનેક વિકલ્પ સંકલ્પ થયા કરે છે. શેઠ કહેછે, હાય ! હાય ! ત્યારે હવે મારે શું કરવું ? હે કૃપાનિધિ ! એવો કંઇ ધર્મ બતાવો કે જેથી જ્યાં જન્મ જરા અને મરણ હોય નહીં, અને અનંતાં સુખ મળેજ. મુનિવરે કહ્યું કે, ज्ञानदर्शनचारित्राणि मोक्ष मार्गः જ્ઞાનદર્શનચારિત્રથી મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થતાં, પ્રાંતે શિવપુરની પ્રાપ્તિ થાય છે, મોક્ષ પામ્યા બાદ જન્મ જરા અને મરણના ફેરા કરવા પડતા નથી, અને આત્મા અનંતસુખ ભોગવે છે, ઇત્યાદિ વિસ્તારથી યોગેન્દ્રે મોક્ષસ્વરૂપ સમજાવ્યું, અને આત્મ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા કરાવી. શેઠે કહ્યું કે, હે કૃપાનાથ ! આજસુધી મારી આધ્યદૃષ્ટિ પ્રગટી નહોતી, હવે તો આધ્ય-

દૃષ્ટિ આપના સદ્દુપદેશથી પ્રગટી, માટે આપનો ઉપકાર માનું છું, પણ એક પ્રશ્ન છે કે, આ સંસારમાં મનુષ્યો જીનાલય, ઉપાશ્રય, જૈનશાળા પૌષધશાળા, પુસ્તકલેખન, નવકારશી, સાધુ સાધ્વીને દાન કરે છે, તે સારીપેઠે આશાથીજ કરતાં હશે કે કેમ ? યોગિરાજે કહ્યું, હે ભવ્ય ! સર્વ મનુષ્યો તારા જેવી આશાને ધરાવતાં હોય, એવો નિશ્ચય નથી. કેટલાક શ્રાવક ને શ્રાવિકાઓ સદ્દગુરૂના સેવક હોય છે, તેમને તત્ત્વાદિકના જ્ઞાનથી હેય, જ્ઞેય, ઉપાદેય બુદ્ધિ પ્રગટે છે, તેથી તે સમકિતને પામેલાં હોય છે. શ્રદ્ધાળુ શ્રાવક શ્રાવિકાઓ, દાન, પુણ્ય, જીનાલયબંધન, આદિ વ્યવહારની સર્વ ક્રિયાઓ વિધિપૂર્વક પરમાત્મપદ (મોક્ષપદ) પ્રાપ્તિને માટે કરે છે. એમને માનપૂજા, ઇન્દ્રાસન આશા તથા અમર નામનાની બીલકુલ આશા હોતી નથી, તેથી તે દાન, પુણ્યાદિક ક્રિયાઓથી પ્રાંતે મુક્તિનેજ પામે છે. મોક્ષને ઉદ્દેશી તેં સર્વ ક્રિયાઓ કરી નહીં, તેથી તું આશાના પંઝામાં સંપડાઇ દુઃખ પામ્યો. કેટલાક અજ્ઞાન જનો સારી પેઠે દેવલોકાદિની પદવી તથા કીર્તિને માટે દાન પુણ્ય, નવકારશીઓ કરીને, મોક્ષસુખ હારી જાય છે. દાન-પુણ્ય, જીનાલયબંધન, વગેરે ક્રિયાઓ મહાગુણકારી છે, તેમાં દોષ નથી, પણ તે ક્રિયાઓ કરનારની બુદ્ધિભેદે ફળભેદ પ્રાપ્ત થાય છે. અને પૌદ્ગલિક આશારહિત જે જે

યવહારધર્મ ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે, તે તે ક્રિયાઓ મુકત્યર્થે ફળ થાય છે, કેટલાક મનુષ્યો સત્યસ્વરૂપ સમજી શકતા નથી. અને ધનાશા, પુત્રાશા, કીર્તિઆશામાં પોતાનું જીવન પૂર્ણ કરે છે. વ્યવહારક્રિયા કે જે ધર્મરૂપ છે, તેનો ત્યાગ ગૃહસ્થાશ્રમમાં શ્રાવકોએ કરવો યોગ્ય નથી. ગૃહસ્થાશ્રમમાં દાનાદિક સર્વ પુણ્યક્રિયાઓ કરવી પણ સાંસારિક પદાર્થોની આશારહિત કરવી જોઇએ. ચેતનલાલ કહે છે, કે, હે સદ્ગુરો યોગેન્દ્ર ! ! ! આપે જે જે વચનામૃત કહ્યાં તે સર્વે યથાર્થ કહ્યાં છે. આપના વચનામૃતથી હવે સાંસારિક કલ્પનેક આશાઓ હૃદયમાંથી નાશ પામી. સૂર્ય ઉગ્યાંથી જેમ અન્ધકાર નાશ પામેછે, તેમ આપના સદુપદેશરૂપસૂર્યથી આશાદિક અંધકાર નષ્ટ થયું. હવે મને આત્મસુખની પ્રાપ્તિ થઇ. આત્મામાંજ ઉપાસવા યોગ્ય છે. આત્માજ સર્વ ઋદ્ધિ છે; શ્રી યોગેન્દ્રે કહ્યું કે, હે ભવ્ય ! તું આશાનો વિશ્વાસ કરીશ નહીં—પુનઃ પુનઃ તેથી સંભાળ રાખજે. કારણ કે, મુનિરાજોના હૃદયમાં પણ કેટલીક વખતે લાગ જોઇને, પ્રમાદદશા વર્તતાં આશાભિક્ષુકી પ્રવેશ કરે છે. માટે આત્માના ઉપયોગરૂપમંત્રનું વારંવાર સ્મરણ કરજે. વારૂ તને તારી પાસે રહેલા સ્પર્શમણિ ઉપર હવે મોહ વર્તે છે કે નહીં ? ચેતનલાલે કહ્યું કે, એ હોવાથી પણ હવે તેના ઉપર મને મોહ નથી; અને તે દૂર થવાથી શોકબુદ્ધિ

નથી. આપના સદ્ઉપદેશથી જાણ્યું કે, મનુષ્યભવથી મોક્ષ થાય છે. માટે મોક્ષરૂપ ઇષ્ટફળની પ્રાપ્તિ માટે શરીર તે અમૂલ્ય સ્પર્શમણિ છે. મુનિરાજે કહ્યું કે, ભવ્ય ! જીવો સંસારની ઉપાધિનો ત્યાગ કરી નિરાશાએ સાધુવ્રત અંગીકાર કરી આત્મધ્યાન કરે છે તો અલ્પકાળમાં મુક્તિપદ પામે છે. ચેતનલાલને સાંસારિકવાસના ઉપરથી સદાકાળને માટે ચિત્ત ઉઠી જવાથી અને સાંસારિક આશાઓ વિલય થવાથી તેણે યોગેન્દ્રની પાસે મુનિવ્રત અંગીકાર કર્યું. પર્યંકાસન તથા પદ્માસનવાળી જીનાજ્ઞાપૂર્વક આત્મધ્યાન કરવા લાગ્યા, અને કોઇ વખત આનંદમાં આવી ગાતા કે.

आशा ओरनकी क्या कीजे, ज्ञान सुधारस पीजे; आशा.
भटकत द्वार द्वार लोकनके-कुकर आशा धारी.
आतम अनुभवरसके रसिया, उतरे न कबहु खुमारी. आशा. १

आशा दासीके जे जाया, ते जन जगके दासा;
आशा दासी करे जे नायक, लायक अनुभव प्यासा. आशा. २

ઇત્યાદિ ગાઇને પુનઃ આત્મધ્યાનમાં લીન થયા. અધ્યાત્મ સુખનો અનુભવ કરી અંતર્મુખ ચેતના કરી અને જગતનું સ્વરૂપ ભૂલી ગયા. તેનું આત્મ વિના અન્ય વિષયમાં ચિત્ત ઠરવા લાગ્યું નહીં. તે અખંડ ધ્યાન કરતાં કરતાં કેવલ જ્ઞાન પામી સાદિ અનંતમે ભાંગે મુકિતપદ પામ્યા. ધન્ય છે તેવા સાચા ચે-

તન નામ ધારકને !!! આત્મ શુદ્ધ સ્વભાવના ઉપયોગે ધર્મ છે, એમ હે ભવ્ય ! ! પૂર્વોક્ત દૃષ્ટાંતથી સમજ. વથ્થુ સહાવો ધમ્મો આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ તેજ ધર્મ છે; તેની પ્રાપ્તિ માટે નિમિત્ત કારણોમાં પણ ધર્મ છે; એમ માની પ્રવર્તવું. દેવ ગુરૂ પુજા-દાનાદિક નિમિત્તકારણોને ઉત્થાપતાં; કદાપિ કોઇનો આત્મા પરમાત્માપદ પામશે નહિ ! એ વાત પુનઃ પુનઃ લક્ષ્યમાં લેઇ ને, વસ્તુસ્વભાવરૂપ ધર્મના ઉપયોગમાં રહેજો. એમ સમજતાં, શ્રદ્ધા કરતાં, અને આત્મસ્વભાવમાં રમણતા કરતાં સર્વ કર્મનો નાશ થાય છે.

હે ભવ્ય ! તું બાહ્યપદાર્થોમાં ચિત્તવૃત્તિ વાળી સુખ ક્યાંથી પામીશ ? શરીરમાં રહેલા જ્ઞાનવાન્ આત્માને અન્તરદૃષ્ટિથી દેખ !! અસંખ્યપ્રદેશી આત્મા તેજ તું ખાસ છે. ત્રણે કાળમાં તું જડ રૂપ નથી એવો નિશ્ચય કર !! અનંતા તીર્થંકર; તથા અનંતા મુનિયો અન્તરાત્મપ્રભુનું ધ્યાન કરી પરમાત્મ પદ પામ્યા, અને અનંત પામશે. તેજ નિર્મલ આત્મા પ્રભુ તું છે. જડરૂપ તું નથી. હે ચેતન ! તારૂં સ્વરૂપ તું સંભારી લે ! હવે ભૂલીશ નહીં; તું સ્વપર પ્રકાશક ચેતન છે. ક્યાં જડ પુદ્‌ગલમાં અહંત્વબુદ્ધિથી પોતાને ઓળખે છે, પણ તું તારા સ્વરૂપમાં છે. એમ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જાણ !! હવે તેજ આત્મસ્વરૂપનું વિશેષતઃ વિવેચન કરે છે.

॥ दुहा. ॥

त्रिभुवनपति आ देहमां, छे तुं पोते खोज ॥
अन्तर्दृष्टि विना भवी । छे तुं रणनुं रोज ॥ १३८ ॥
अन्तर्दृष्टि देखीए । असंख्यप्रदेशी भूप ॥
आपोआप प्रकाशतां । मटे अनादि धूप ॥ १३९ ॥
पोते तुं परमातमा । धर निश्चय विश्वास ॥
शुद्ध स्वभावे लक्ष्य तो । परमातम तुं खास ॥ १४० ॥
शुद्धचेतना संगी तुं । जडनो संग निवार ॥
परसंगी भवमां भमे । पामे दुःख अपार ॥ १४१ ॥
शुद्धस्वरूपी तुं सदा । रत्नत्रयी भण्डार ॥
वाणी अगोचर तुं सहि । अकम्प सत्याधार ॥ १४२ ॥
चिद्घन ज्ञेय प्रकाशी तुं । पोताने नहीं भूल ॥
बाजी दुनीया जालनी । अन्त धूलनी धूल ॥ १४३ ॥
तिमिरारि तुं चन्द्रमा । पञ्चभूतथी भिन्न ॥
निर्लेपी निःस्पर्शी तुं । धर तारुं आकीन ॥ १४४ ॥

ભાવાર્થ—ત્રણ ભુવનનો સ્વામી એવો આત્મા આ દેખાતા શરીરમાં વ્યાપી રહ્યો છે; તેની હે ભવ્ય ખોજના કર !! તેનાથી હે ભવ્ય તું ભિન્ન નથી, પણ શુદ્ધબુદ્ધ પરમાત્માસ્વરૂપ એવો આત્મા અન્તરદૃષ્ટિ પ્રગટ્યા વિના દેખાતો

નથી; અને અન્તરદૃષ્ટિ જ્યાં સુધી પ્રગટી નથી, ત્યાં સુધી તું રણના રોઝ સમાન છે. આત્મદર્શન વિના ખરી શાંતિનો અનુભવ થતો નથી. શ્રી આનંદઘનજી કહે છે કે—

दर्शन दर्शन करतो जो फिरू, तो रणरोझ समान;
जेनेपिपासाहो अमृतपाननी, किम भाजे विषपान०
॥ अभिनन्दन० ॥

આત્મદર્શનનો જો અનુભવ થાય તો, અનંતસુખની ખુમારીનો સ્વાદ મળ્યા વગર રહેતો નથી. બહિરાત્મ જીવો જડમાં અહંત્વબુદ્ધિ ધારણ કરે છે, તેથી આત્માનુભવજન્ય-સુખસ્વાદ કરી શકતા નથી. માટે જ્ઞાનદ્વારા અન્તરદૃષ્ટિથી અસંખ્યપ્રદેશીભૂપનું દર્શન કરતાં, સ્વસ્વરૂપનો પ્રકાશ થશે, અને તેથી અનાદિકાળની ધૂપ કે જે જન્મ જરામરણરૂપ દુઃખરૂપ છે, તેનો નાશ થશે. બાહ્યના પદાર્થોની ખૂબી દેખવા તમે મુંબઇ કલકત્તા વગેરે જાઓ છો, અને તેને દેખીને મનમાં આશ્ચર્ય માનો છો, પણ તે આશ્ચર્ય કશા કામનું નથી. તમે આત્મામાં રહેલા અનંતગુણોને દેખશો તો તમને જે આનંદ થશે, તેનો કદિ અંત આવશે નહીં. તમે જગતના મોટા મોટા બાગો દેખી, ખુશ ખુશ થઈ જાઓ છો; પણ આત્માના આનંદાદિ ગુણોનો બાગ દેખ્યા પછી બાહિરનો બાગ એક સામાન્ય દેખાશે. બાહિરદૃષ્ટિની લીલા નિહાળી, અનંત અખંડ આનંદ પામશો, એમાં કિંચિત્ પણ શંકા નથી. બાહ્યજગતના મીઠા મેવા

આઇને, તમે જે આનંદ પામો છો તેના કરતાં આત્માનુભવ-જન્ય સુખનો અનુભવ થશે, તેથી અખંડ અનંત આનંદની પ્રાપ્તિ થશે. બાહ્ય જળથી જે આનંદ મળે છે, તે આનંદ તો સમતારૂપ જલના આનંદ આગળ હિસાબમાં નથી. બાહ્ય પદાર્થોમાં ઇષ્ટાનિષ્ટબુદ્ધિથી તેમાં પોતાની મેળે તમે બંધાયા છો, અને કહો છો કે, અમને આત્માનંદની ખુમારી આવે; વાતોના તડાકા મારતાં, કંઈ તમને આત્માનંદ સ્વાદ મળવાનો નથી. દુનીઆની ખટપટમાં તમે આખો દિવસ રાચીમાચી રહો છો. એક ઘડી પણ આત્માનાસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે વિચાર કરતા નથી, અને તમારે આત્માનો આનંદ જોઇએ છીએ, તે શી રીતે મળશે ? અધ્યાત્મનાં પુસ્તક વાંચી તેનું મનન કરવું. આત્માનંદી મુનિવરોની સંગતિ કરવી. અધ્યાત્મજ્ઞાનની હૃદયમાં ભાવના કરવી એમ પ્રતિદિન આત્મસ્વરૂપ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતાં, આત્મરૂચિ પ્રગટશે, અને આત્મજ્ઞાનનો સતત અભ્યાસ રાખીને, આત્મધ્યાન કરવાથી, કેટલેક કાળે અધ્યાત્મજ્ઞાનની પરિપકવ અવસ્થા થશે.પશ્ચાત્ અધ્યાત્મશબ્દોનો ભાવનાથી અને નિદિધ્યાસનથી, આત્મામાં રસ ઉતરશે. અર્થાત્ શબ્દ અધ્યાત્મથી ભાવ અધ્યાત્મની પ્રાપ્તિ થશે. પશ્ચાત્ તેથી ખરેખર આનંદની ખુમારી પ્રગટશે. અધ્યાત્મનાં પુસ્તક વાંચ્યાં, અને ફક્ત આત્મા છે તે જ આનંદરૂપ છે. એટલું જાણ્યું, એટલે આત્મા-

નો આનંદ પ્રગટવો જોઇએ, એમ માની બેસશો નહીં. શેલડી વાવી અને એક બે હાથની મોટી થઈ એટલે મીઠો રસ થવો જોઇએ એવો વિચાર કરશો નહીં, શેલડી મોટી થશે, અને તેનો કાળ પહોંચશે, એટલે શેલડીમાં સ્વયં મિષ્ટરસ પ્રગટશે. તેમ આત્માનો આનંદ પણ પરિપકવ જ્ઞાનાવસ્થા તથા કાળની અપેક્ષા રાખે છે.

શિષ્યપ્રશ્ન—હે કૃપાળુ સદ્ગુરૂ !!!. આત્માનો આનંદ અમને પ્રત્યક્ષ ઇન્દ્રિયોથી દેખાડો તો અમે આત્માના આનંદને સત્ય માનીએ.

ગુરુ-ઉત્તર—હે વિનેયશિષ્ય!!! આત્માનો આનંદ અરૂપી છે. તેથી ઇન્દ્રિયો તેનું ગ્રહણ કરી શકતી નથી, તેથી તેનું ઇન્દ્રિયોદ્વારા ભાન થતું નથી. જે જીવો ઇન્દ્રિયોદ્વારા આત્માનો આનંદ જાણવા ઈચ્છે છે, તે અજ્ઞાની છે, તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત હું તને આપું છું. ગંગાનદીના કાંઠે એક યોગી રહેતો હતો. તેની પાસે યોગાભ્યાસ કરવામાટે અનેક જીજ્ઞાસુ ભવ્યો આવતા હતા. યોગી પણ સર્વભવ્યોને બાહ્ય પદાર્થાનંદના કરતાં આત્માનો આનંદ અખંડ અને નિત્ય છે, એમ અનેક સુક્તિ પ્રયુક્તિથી સમજાવતા હતા. એક નાસ્તિક શિષ્યે કહ્યું, કે-હે યોગીરાજ !!! જે આનંદ ઇન્દ્રિયગોચર નથી, તે આનંદ આત્માનો છે, તેનો મને અનુભવ આવતો નથી, તેથી મને આત્માના આનંદની શ્રદ્ધા

થતી નથી. એમ વિનયથી જ્યારે નાસ્તિક શિષ્યે કહ્યું, ત્યારે પરમશાંતાવસ્થાધારક યોગિરાજે ઉત્તર આપ્યો કે આત્માનો આનંદ અતીન્દ્રિય છે, તેથી તે ઇન્દ્રિયોથી જાણી શકાય નહીં. આત્મજ્ઞાનનાં પુસ્તકો વાંચવાથી, તથા તેનો અનુભવ કરવાથી તથા યથાવિધિ આત્મધ્યાન કરવાથી, આત્માનો આનંદ, જ્ઞાનથી આત્મા સ્વયં જાણી શકે છે. આત્માનંદનો અનુભવ થતાં, પૂર્ણ શ્રદ્ધા પ્રગટે છે અને જ્યાં સુધી આત્માનંદ પ્રગટ્યો નથી, ત્યાં સુધી ગુરૂના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી પ્રવર્તવું જોઇએ. યોગિરાજે આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો, ત્યારે શિષ્યે કહ્યું કે—મને તો પ્રથમથી આત્માનો આનંદ ભાસે તો, તમારૂં વચન ખરૂં માનું, મને કોઇ પણ યુકિતથી આત્માનંદની સિદ્ધિ કરી આપો. યોગિરાજે અલ્પસમય સુધી વિચાર કરીને, શિષ્યને પાસે બોલાવી, તેના કપાળમાં જોરથી પત્થર માર્યો. તેથી શિષ્યના કપાળમાંથી દડદડ લોહી નીકળવા માંડયું, અને તેથી શિષ્યને ઘણું દુઃખ થયું.શિષ્યે કહ્યું, અરે યોગી!! તેં તો મારૂં મસ્તક ફોડી નાંખ્યું, અરે ! મને મહાદુઃખ થાય છે, તારા બ્રહ્માનંદમાં બળતો પૂળો મૂક!! આવું કરે છે કે !! યોગિરાજે કહ્યું—અરે શિષ્ય ! તને શું થાય છે કે આટલો બધો તપી જાય છે ? શિષ્યે કહ્યું, અરે મને મહા દુઃખ થયું તે તમારા ધ્યાનમાં નથી ? યોગિરાજે કહ્યું જરા તારૂં દુઃખ મને નાકથી

સુંઘવા દે, શિષ્યે કહ્યું, દુઃખ તે વળી સુંઘે જણાતું હશે ! યોગીએ કહ્યું, તારૂં દુઃખ મને આંખે દેખવા દે, શિષ્યે કહ્યું, દુઃખ તે વળી આંખથી દેખાતું હશે ! યોગીએ કહ્યું. તને જે દુઃખ થાય છે તેનો સ્વાદ જીભથી ચાખવા દે. શિષ્યે કહ્યું, જીહ્વાથી દુઃખનો સ્વાદ જાણી શકાતો નથી. યોગિરાજે કહ્યું, તારૂં દુઃખ કાનથી સાંભળવા દે. શિષ્યે કહ્યું. કાનથી તે જાણી શકાતું નથી, તેમ સ્પર્શેન્દ્રિયથી સ્પર્શી પણ શકાતું નથી. ત્યારે યોગિરાજે કહ્યું કે હે મૂર્ખ !! હવે સમજ્યો, જેમ તને થતું દુઃખ ઇન્દ્રિયોથી જાણી શકાતું નથી, તેમ આત્માનો આનંદ પણ પંચઇન્દ્રિયો જાણી શકતી નથી. તને થતા દુઃખનો અનુભવ હું જાણી શકતો નથી—વેદી શકતો નથી, તેમ મને થતો આત્માના આનંદનો અનુભવ છે તેને તું જાણી શકતો નથી. જેને ધ્યાનમાં આત્મસુખ પ્રગટે છે, તેને તેજ વેદે છે, અને જાણે છે, પણ બીજા જાણી શકતા નથી. તારા કપાળમાં જેમ પત્થર વાગ્યો, અને દુઃખ થયું, તેવીજ રીતે મારા કપાળમાં તે પત્થર વાગ્યો હોત તો મને પણ દુઃખ થાત. તથા આત્માનો આનંદ જ્ઞાનધ્યાનથી જેવો હું ભોગવું છું, તેવી જ્ઞાનધ્યાનની જો તને પ્રાપ્તિ થાય તો તું પણ આત્માનંદને વેદે—જાણે. એવી આત્મ દશા થયા વિના સુખ-આનંદનો વેદક આત્મા બનતો નથી, આ પ્રમાણે યોગિરાજની યુક્તિથી તથા બોધથી, નાસ્તિક શિષ્યની નાસ્તિકતા ટળી ગઇ, અને

તે આત્માના આનંદનો પરમ શ્રદ્ધાળુ થયો. આ દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ થાય છે કે, આત્માના આનંદને આત્માજ જાણી શકે છે. આત્માની જ્ઞાનશક્તિ પ્રગટવાથી મુક્તિ થાય છે.આત્મજ્ઞાન વિના કોઈની અન્તર્દૃષ્ટિ થઈ નથી, અને થવાની પણ નથી. તે સંબંધી કહ્યું છે કે—

॥ श्लोक ॥

ज्ञानेन भिद्यते कर्म, छिद्यन्ते सर्वसंशयाः ।
आत्मीयध्यानतो मुक्ति रित्येवं कथितं जिनैः॥ १ ॥

જ્ઞાનથી કર્મનો ભેદ અર્થાત્ નાશ થાય છે. માટે અનેક વિચારો કરીને પણ મૂળ તત્ત્વ ઉપર આવ્યા વિના છૂટકો નથી. અનેક પ્રકારની શક્તિનું મૂળ આત્મા છે. ક્યાંથી વિચાર થાય છે? તેનું જ્ઞાન કર!!! જળનો ખજાનો જેમ દરિયો છે, તેમ જ્ઞાનશક્તિનો ખજાનો આત્મા છે અને તે આત્મા, પંચભૂતમય શરીરથી ન્યારો છે. જ્ઞાનશક્તિ, અનંત-પદાર્થનો જ્ઞાનમાં ભાસ કરે તોપણ ખૂટે તેમ નથી. જ્ઞાન-શક્તિ અરૂપી છે અને તે આત્માનો ગુણ છે, અને તે મતિજ્ઞાનાદિક પંચભેદે છે સૂર્યના ઉપર જેમ મેઘનું આવરણ આવે છે, તેમ જ્ઞાનના ઉપર જ્ઞાનને આચ્છાદન કરનારૂં આવરણ છે. આ આવરણ ક્ષીરનીરની પેઠે આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોની સાથે પરિણમ્યું છે. જે જે અંશે જ્ઞાનાવરણ

ખસે છે, તે તે અંશે આત્મામાંથી જ્ઞાનશકિતનો પ્રકાશ પડે છે. જ્ઞાનશક્તિ આત્માના પ્રદેશોનો ત્યાગ કરી, અન્યત્ર જતી નથી. દરેકના આત્મામાં જ્ઞાન રહ્યું છે. છદ્મસ્થદૃષ્ટિથી તમે તમારા જ્ઞાનનું રૂપ દેખવા જશો તો દેખાશે નહીં. માટે જ્ઞાનને અરૂપી કહ્યું છે. તથા વળી વર્ણગંધરસ સ્પર્શવાળી વસ્તુ રૂપી હોય છે. જ્ઞાનમાં તેમાંનું કશું નથી, માટે જ્ઞાનને અરૂપી કહે છે. આત્માની જ્ઞાનશકિત જ્ઞેયપદાર્થોની પાસે જઈ જ્ઞેયનો પ્રકાશ કરતી નથી. તેમ જ્ઞેય સર્વ પદાર્થો જ્ઞાનમાં આવીને પડતા નથી, ત્યારે જ્ઞાનશક્તિ જ્ઞેયપદાર્થનો પ્રકાશ શી રીતે કરતી હશે ? પ્રત્યુત્તરમાં સમજવાનું કે જ્ઞાનમાં એવા પ્રકારની શકિત છે કે લાખો ગાઉ દૂર રહેલા પદાર્થોનો પણ પોતાનામાં ત્યાં ગયા વિના ભાસ કરી શકે છે. ત્રણભુવનના પ્રત્યેક પદાર્થનું સૂક્ષ્મસ્વરૂપ જ્ઞાનશકિતથી જાણી શકાય છે. આવી અનંતજ્ઞાનશકિત દરેકના આત્મામાં રહેલી છે, પણ જ્ઞાનાવરણને દૂર કરે, તો પૂર્વોક્ત જ્ઞાનશક્તિનો પ્રકાશ થાય. જ્ઞાનગુણશકિતનો આધારીભૂત આત્મા આખા શરીરમાં વ્યાપી રહ્યો છે, તેજ આત્મા જ્ઞાનશક્તિથી ઇન્દ્રિયોદ્વારા ભિન્ન ભિન્ન વિષયને જાણી શકે છે. આત્મા જ્યારે જ્ઞાનથી પોતાના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે છે, અને એકાગ્રચિત્તથી ધ્યાન કરતાં સ્થિરતા પામે છે. ત્યારે આત્માના પ્રદેશોને લાગેલાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ ખરી જાય છે, અને તેને અંશે જ્ઞા-

નશકિત પ્રગટે છે. ચિત્તવૃત્તિની એકાગ્રતા થતાં, પંચેન્દ્રિય-વિષયમાં ઉપયોગ જોડાતો નથી. ત્યારે બહિર્મુખતાને પામતી જ્ઞાનશકિત અન્તર્મુખ કરે છે, અને પોતાના સ્વરૂપમાં વળેલી જ્ઞાનચેતનાથી આત્મગુણ સ્મરણ–ધ્યાનરૂપ કાર્ય થાય છે. તેના પ્રતાપે ચીકણાં કર્મ પણ ભેદાય છે, અને જ્ઞાનના પ્રતાપે આત્મામાં થતા અનેક પ્રકારના સંશયો પણ છેદાય છે- અન્તર્મુખ પામેલી ચેતનાથી પોતાનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ અનુભવાય છે, અને તેથી અન્તરના સત્યાનંદનો ઝરો વહેવા માંડે છે, અને તેથી આનંદની છાયા મુખ ઉપર છવાય છે. અન્તર્મુખજ્ઞાનોપયોગથી સર્વ બાહ્યના વેપારોની મારામારી શાંત થઇ જાય છે, અને તેથી આત્મા દુનિયાના વૈષયિક સુખ કરતાં, અન્તર્ના અપૂર્વ સુખનો ભોગ કરે છે. આવી આત્માની સ્થિતિમાં નામાદિક સંજ્ઞામાં અહંવૃત્તિપણું કલ્પેલું હતું, તે ટળી જવાથી, હું મણિલાલછું કે હું વર્ધમાનછું તેનું ભાન રહેતું નથી. તેમજ જાતિ, કુળ, વંશ, કુટુંબ, શરીર, ધન વિગેરે બાહ્યવસ્તુનું ભાન ભૂલવાથી જાણે આત્મા વિના કશું નથી, એવું અદ્વૈત ભાન થાય છે. આવી ધ્યાનદશામાં કરોડોભવ સુધી ચારિત્ર, તપ, જપ કરવાથી જે કર્મનો ક્ષય થાય, તેવાં કર્મનો ક્ષણમાં ક્ષય થઇ જાય છે. આવી દશામાં આત્મપ્રભુની પરાભક્તિ થાય છે, અને એવી પરાભક્તિથી રીઝીને આત્મપ્રભુ અનંત-

ઋદ્ધિનો વર આપે છે; ત્યારે આત્મા અખંડસુખનો પાત્ર બને છે. વર આપનાર અને વરનો ભોક્તા પણ આત્માજ છે. આવી ધ્યાનદશાથી ઉત્થાન થતાં આત્માને બાહ્ય સંબંધમાં રૂચિ થતી નથી. તેથી તે પાછો પોતાના અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ મૂળ સ્થાનમાં ધ્યાનદ્વારા બેસે છે, અને ત્યાં સત્યાનંદ ભાસવાથી બાહ્યવસ્તુમાં લેશમાત્ર પણ તેને મમત્વભાવ રહેતો નથી. આવું શુદ્ધ આત્મિકધ્યાન ધરતાં સકલ કર્મરહિત આત્મા પરમાત્માવસ્થાને પામે છે, અને સાદિ અનંતમા ભાંગે મુક્તિનાં સુખ ભોગવે છે. હે આત્મા ! ખરેખર તારૂં એજ સ્વરૂપ છે; અને તું એ હું, હું અને તું એવી ભાવના પણ શુદ્ધ આત્મા થતાં, નિશ્ચયથી રહેતી નથી. એમાંજ જન્મ હો એમાંજ લય હો એ હું, તું, તેનું વિસ્મરણ શુદ્ધદશામાં છે. શુદ્ધસ્વરૂપથી હું ભિન્ન નથી, એજ ઉપયોગ અન્તરમાં વર્તો એજ આનંદનિધિ, એજ સુખનિધિ, તમે પોતાના આત્માને પરમાત્મારૂપ માનીને તેનું સેવન કરો. અરે હું દીન છું. હું તો પામર છું, હું તો નિર્ધન છું હું તો ચોલાક છું. આવા શબ્દો તમારા આત્માને ઉદ્દેશી કહો છો, તેથી તમારામાં અજ્ઞાન સ્પષ્ટ જણાય છે. તમારા આત્માની અંદર જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ અનંતઋદ્ધિ ભરી છે. તેમ છતાં કેમ તમે પોતાને ગરીબ માનો છો ? આત્માની સત્તા તો તમારી સિદ્ધાત્મા જેવી છે, અને

તેવી સત્તા પ્રગટ કરનાર પણ પોતે તમો છો; તેમ છતાં તમે કેમ પોતાને નિર્ધન માનો છો ? એ તમારી ભૂલ છે. મહાત્માઓ सोऽहं सोऽहं શબ્દનું સ્મરણ કરવાને માટે કહે છે. स એટલે પરમાત્મા તેજ अहं એટલે હું અર્થાત્ હું પરમાત્મા છું. જે સત્તાથી પરમાત્મા છે; તે વ્યક્તિથી પણ પરમાત્મા થાય છે. જેમ મૃત્તિકામાં સત્તાએ ઘટ રહ્યો છે તો તેજ મૃત્તિકા ઘટરૂપવ્યક્તિપણાને પામે છે. तत्त्वमसि એ મહાવાક્ય પણ આત્મા પરમાત્મરૂપ છે, એમ બોધન કરે છે. तत् એટલે પરમાત્મા; અને त्वं એટલે તું, असि એટલે એટલે છે. સારાંશ કે તું પરમાત્મા છે. તું શબ્દથી આત્મા લેવો. હે આત્મા તું પરમાત્મારૂપ છે. સત્તાની અપેક્ષાએ આત્મા છે તે પરમાત્મ સ્વરૂપથી અભિન્ન છે, અને જ્યાં સુધી આત્માના સર્વ ગુણોનો ક્ષાયિકભાવે આવિર્ભાવ થયો નથી, ત્યાં સુધી વ્યક્તિભાવ આત્માનો પૂર્ણ નથી. તેથી વ્યક્તિભાવની અપેક્ષાએ આત્મા તે કથંચિત્ પરમાત્મદશાથી ભિન્ન છે. सोऽहंમાં स શબ્દથી દ્રવ્ય અને પર્યાય એમ બેનું ગ્રહણ કરવું. દ્રવ્યમાં આત્મદ્રવ્ય અને પર્યાયમાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર, વીર્યાદિકનું ગ્રહણ કરવું, અનંતગુણપર્યાયનું ભાજન હોય, તેને દ્રવ્ય કહે છે. એવો દ્રવ્યગુણપર્યાયમય; પરમાત્મા સત્તામય હું છું. આત્મા અને પરમાત્મદશાનું અંતર કર્મથી છે, અને એ કર્મનું અંતર નાશ કરનાર सोऽहं છે.

આત્મા અને પરમાત્માની ઐકયતા વા સંપ કરાવનાર સોઽહં છે, અને તે સોઽહં થી આત્મભાવના પક્વ થયાથી આનંદ આનંદ વ્યાપી રહે છે, અને તેથી દીનત્વના અને યાચકત્વના વિચારોને સદાને માટે જલાંજલિ મળે છે. નિયમ પણ એવો છે કે,—જેવી ભાવના કરશો, તેવા તમે દેખાશો, થશો. કોઇ પુરૂષ પોતાને એમ માનશે કે, હું દરરોજ ક્ષીણ થતો જાઉં છું, એમ પ્રતિદિન ભાવના કરશે, તો તે કેટલેક કાળે ક્ષીણ શરીરવાળો થશે. એક દુશ્મને પોતાના વૈરીને એક દિવસે જરા શોકમુદ્રાથી કહ્યું કે—તમારા શરીરમાં કંઇક રોગ થયો લાગે છે. પેલો પુરૂષ પોતાને રોગી માની કેટલેક દિવસે બહુ માંદો પડયો, અને તેવી રોગની ભાવનામાં મૃત્યુ પામ્યો. મનમાં આંબલીની ભાવના કરવાથી મુખમાં પાણી છૂટશે. સારી ભાવનામાં સારી શક્તિ રહી છે, અને નઠારી ભાવનામાં નઠારી શકિતની વૃદ્ધિ થાય છે. ક્રોધ, માન, માયા લોભ, હિંસા, વ્યભિચાર, વિશ્વાસઘાત, પ્રપંચ, આદિના વિચારો કરવા તે નઠારી ભાવના છે. તેવીજ રીતે આત્માને પોતાના સ્વરૂપે સિદ્ધ સમાન માનવો. દયા, દાન, ક્ષમા, સમતા, સમભાવ, ધ્યાન, લય આદિના જે વિચારો કરવા, તે સારી ભાવના છે. નઠારી ભાવનાથી આત્માની અવનતિ થાય છે, અને તેથી નીચ યોનિમાં અવતાર ધારણ કરવા પડે છે. તેમજ સારી ભાવનાથી આત્માની ઉન્નતિ થાય છે,

અને તેથી આત્મા, ઉત્તમ દેવાદિક ગતિ પામે છે. જો તમારા હૃદયમાં કોઇની નિંદાની ભાવના થશે, વા અમુક વ્યભિચારી છે, અમુક ઢોંગી છે, અમુક કપટી છે, અમુક ચોર છે, એવી ભાવનાની સ્ફુરણા થશે, તો અલ્પ એવી પણ ખરાબ ભાવનાના સંસ્કારો પડવાથી, વારંવાર તમારા હૃદયમાં ખરાબ ભાવનાના વિચારો ઉત્પન્ન થશે. જેમ કોઇ મનુષ્યને અફીણનું વ્યસન લાગે છે, તો તે જેમ છૂટતું નથી, તેમ તમે પણ જો હૃદયમાં નઠારી ભાવાનાના વિચારો કરશો, તો પછી તે નઠારા વિચારો તમને બનતા પ્રયત્ને છોડશે નહીં. તમારા આત્માને નઠારી ભાવનાના વિચારોથી બચાવીને સારી ભાવનાના વિચારોમાં મૂકવો, એ રાધાવેધ કરતાં પણ મોટું કામ છે.જેમ નઠારાં બીજ અને સારાં બીજ ઉગીને,સારાં તેમજ નઠારાં ફળને આપે છે, તેમ તમારા હૃદયમાં ઉઠેલી નઠારી અગર સારી ભાવનાઓ નઠારા તેમજ સારા ફળને આપ્યા વિના રહેશે નહિ. હવે મૂળ વિષય ઉપર આવીને કહેવાનું કે, સોऽहं ઇત્યાદિ શબ્દથી પોતાના આત્માને પરમાત્મરૂપ માનવો અને પરમાત્મામય થવા ધ્યાન કરવું; એ ઉત્તમોત્તમ ભાવનાછે, અને એવી ઉત્તમોત્તમ ભાવનાથી, પોતાનું ઉત્તમોત્તમ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તમારા આત્માને ઉત્તમ ભાવનાથી પરમાત્મા સ્વરૂપ માનો કે, જેથી તમે પરમાત્મમય થાઓ. ખરેખર આત્મા પરમાત્મા છે. ધ્યાનસંધિ પણ આત્મા

અને પરમાત્માની ઐકયતા કરાવી આપશે. સ્યાદ્વાદભાવે અન્તરૂમાં શુદ્ધપરમાત્મભાવના ભાવો !! આગમસારમાં કહ્યું છે કે—

एहिज अप्पा सो परमप्पा कम्मविसेसोइ ॥
जायोजप्पाइयमे देवज्जाजुसो परमप्पा वहुतुम्हे अप्पोअप्पा॥१॥

આજ આત્મા તેજ પરમાત્મા છે. તેજ શુદ્ધ બ્રહ્મ છે. કિંતુ કર્મસંબંધથી જન્મ મરણ કરે છે, પણ આ શરીરમાં જે જીવ છે તેજ દેવ છે, તેજ પરમાત્મા છે, માટે હે ભવ્યો ! તમે પોતાના આત્માનું ધ્યાન કરો. તરણુતારણહાર આગબોટ સમાન આત્મા છે. તથા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય શ્રી વીતરાગ સ્તોત્રમાં કહે છે કે—

॥ श्लोक ॥

यः परमाऽऽत्मा परं ज्योतिः परमः परमेष्ठिनाम् ॥
आदित्यवर्णस्तमसः परस्तादामनन्ति यम् ॥ १ ॥

જે આત્મા પરમાત્મરૂપ છે, અને તે પરમજ્યોતિ છે, પંચપરમેષ્ઠીથી પણ અધિકપૂજ્ય છે. કારણ કે પંચપરમેષ્ઠી તો મોક્ષ માર્ગના દર્શાવનાર છે, પણ મોક્ષમાં જનાર તો આત્માજ છે, આત્માજ અજ્ઞાનનો નાશ કરનાર છે, સર્વ કર્મકલેશનો ક્ષય કરનાર પણ આત્મા છે. આત્માજ પરમશ્રેયઃનું કારણ છે. એવા ઉપાદેય આત્માની શ્રદ્ધા કરવી અને શરીર, ધન વિગેરે પરવસ્તુ સમજીને તેમાં થતો મમત્વ-

ભાવ ત્યાગવો. ઇન્દ્રિયના વિકારોને કર્મબંધહેતુ જાણી તેનાથી દૂર રહો. પોતાના આત્માને ભવ્ય કહે કે છે, હે આત્મા! તું તો નિશ્ચયનયથી શુદ્ધ ચેતનાસંગી છે. માટે અન્તર્થી પરમાં ભળવાનો સંગ દૂર કર! રાગદ્વેષમય ચિત્તવૃત્તિથી પરમાં પરિણમવું, એ તારો ધર્મ નથી. જેમ હંસ મોતીનો ચારો ચરે છે, તેમ તું પણ તારા શુદ્ધધર્મનો ભોગી છે, માટે પરવસ્તુમાં અહંત્વ, સુખત્વબુદ્ધિથી પરિણમવું યોગ્ય નથી. હે ચેતન! તું પરસંગી થવાથી અનાદિકાળથી ભવમાં ભમે છે અને અપાર દુઃખ પામે છે. અરેરે! ચેતન!! આવું સાંભળતાં સમજતાં છતાં પણ હજી સુધી તને વૈરાગ્ય કેમ આવતો નથી! હજી તારી કેમ પ્રથમના જેવી પ્રવૃત્તિ દેખાય છે? અરેરે! તારી કેવી દશા થશે! મળેલી સારાથી હારીશ નહિ. પોતાના સ્વરૂપમાં રમણતા કર!! શુદ્ધસ્વરૂપી તું સદા છે, એમ અન્તર્ ઉપયોગથી ધ્યાન કર!!! જ્ઞાનદર્શનરૂપ રત્નત્રયીનો ભંડાર તું છે, બાહ્યરત્નોથી ક્ષણિકસુખ મળે છે, અને આત્માની રત્નત્રયીથી તો અખંડ અનંત નિત્ય આત્મિકસુખ મળે છે, અર્થાત્ તું રત્નત્રયીનો ભંડાર છે. તારામાં એ ઋદ્ધિ છે, તો કેમ હવે તેને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરતો નથી!! પ્રયત્ન કરીને રત્નત્રયીને મેળવ. વચનઅગોચર આત્મા છે, તેથી વાણીથી તારું શી રીતે વર્ણન કરી શકીએ! હે ચેતન! તું અકમ્પ છે.

તો કેમ સાત પ્રકારના ભયથી ત્રાસ પામે છે? સત્યનો આધાર પણ તું છે. તેમજ સત્યજ્ઞેયનો તથા સત્યજ્ઞાનનો પ્રકાશક પણ તું જ્ઞાનથી છે. હે ચિદ્દઘન આત્મા! પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલ નહિ. અનંતજ્ઞેય વસ્તુના પ્રકાશ કરનાર તારામાં અનંતજ્ઞાન છે. તું છે તે તુંજ છે. બાકી દુનિયાદારીની માયાની બાજી તો ધૂળજ છે. માયામાં તારૂં કશું નથી. જડ પદાર્થો ત્રિકાલમાં કોઈના થયા નથી અને થશે પણ નહીં. તો હવે ચેતન! વિચાર કે, ધનાદિક વસ્તુ તારી કોઇ કાળે થઇ નથી તો હવે કેમ થશે? તું જે શરીરમાં રહ્યો છે તે શરીરના ભૂતકાળમાં અનંત આકાર બની ગયા અને તે જ શરીરના ભવિષ્યકાળમાં અનંત આકાર બનશે. વસ્તુના ભૂતકાળમાં અનંતપર્યાય થઈ ગયા અને ભવિષ્યકાળમાં પણ અનંતપર્યાય થશે. દુનિયામાંની અનંતવસ્તુઓના ભૂતકાળમાં અનંતપર્યાય થયા અને ભવિષ્યકાળમાં પણ અનંતપર્યાય થશેજ. જે શબ્દ બોલે છે, તે શબ્દોના પુદ્ગલોએ ભૂતકાળમાં અનંત જુદા જુદા પર્યાયને ધારણ કર્યા હતા, અને તેજ શબ્દોનાં પુદ્ગલો ભવિષ્યકાળમાં અનંત ભિન્ન ભિન્ન પરિણામને ધારણ કરશે. સમ્મતિતર્કના દ્વિતીયકાંડની વૃત્તિમાં ૩૯ ઓગણચાલીસમે પાને લખ્યું છે કે, અન્યપુદ્ગલો જ્યારે શબ્દપરિણામને પામે છે ત્યારે શ્રવણેન્દ્રિયથી સાંભળી શકાય છે. યથા પરિમિતસંખ્યાનાં પુદ્ગલદ્રવ્યોપાદાનાપરિત્યાગેનૈવ

परिणतानामपि श्रावणस्वभावपरित्यागाद्वाऽस्रश्रावणस्वभावानां विशिष्टानुक्रमयुक्तानां वर्णानां वाचकत्वात् शब्दत्वमन्यथोक्तदोषानतिवृत्तेः ।

ઇત્યાદિ વસ્તુના અનંતપર્યાયો થયા અને થશે. ષડ્દ્રવ્યના અનંતપર્યાય થયા અને થશે, અર્થપર્યાયની અનંતતાને વ્યંજક એવા શબ્દરૂપ વ્યંજનપર્યાયો પણ અનંત થયા અને થશે. દ્રવ્યપણે વસ્તુ નિત્ય છે, અને પર્યાયપણે વસ્તુ અનિત્ય છે. હવે ચેતન તું વિચાર કે જડ દ્રવ્યમાં તારૂં શું છે? વા જેનામાં સુખ આનંદ સ્વભાવ નથી. એવી જડવસ્તુથી તને કદિ સત્યસુખ મળ્યું નથી, અને મળનાર નથી, અને હે આત્મા! તું તારા ચૈતન્યધર્મને ત્રિકાલમાં પણ ત્યાગનાર નથી; માટે શુદ્ધ એવા ધર્મને પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન કર!! તિમિરનો નાશ જેમ ચંદ્ર કરે છે,તેમ તું અજ્ઞાનઅંધકારનો નાશ કરવા ચંદ્રસમાન છે, તું પંચભૂતથી ભિન્ન છે. તું નિશ્ચયથી નિર્લેપી છે, તો હવે નિર્લેપપણું પ્રગટ કર!! નિશ્ચયનયથી તું નિઃસ્પર્શી છે, તો હવે તું પુદ્ગલના સંબંધરહિત તારૂં સ્વરૂપ પ્રગટ કર. તારૂં આદીન તું ધારણ કર. તારી અનંતશક્તિનો ભોક્તા તું છે, પણ જડની શક્તિનો ભોક્તા તું નથી. તારા ધર્મનો તું ભોકતા છે, પણ પરના ધર્મને ભોગવવામાં કદિ સત્યશાંતિ તને

મળી નથી, અને મળનાર પણ નથી. માટે હવે ચેતન, આત્માને પુનઃચેતવાનો ઉપદેશ આપે છે.

॥ दुहा ॥

पुनः पुनः पस्ताय शुं ? छेल्ली बाजी जीत; ॥
स्याद्वादी सर्वज्ञनी, आणो मनमां रीत. ॥ १४५ ॥
थया अनन्ता थाय छे, थाशे जेह अनन्त, ॥
तत्त्वमसिना ध्यानथी, चिदानन्द भगवंत.॥ १४६ ॥
प्रति शरीरे भिन्न छे, आत्मतत्त्व मन धार;
कर्माच्छादित जीवनी, विचित्रता बहुसार.॥ १४७ ॥
सत्ताए सहु जीवनी, शक्ति अनन्ति सत्य; ॥
तेनी आविर्भावता, तत्त्वथकी ए कृत्य. ॥ १४८ ॥
शक्ति अनंति शाश्वती, वर्ते शुद्ध स्वभाव; ॥
भूली कृत्य शुद्धात्मनुं, शुं वर्ते परभाव. ॥ १४९ ॥
सत्य सत्य तुं एक छे, तारूं नहि छे कोइ; ॥
पर पोतानुं मानी तें, सत्यवातने खोइ. ॥ १५० ॥
चेतेतो अब चेत तुं, पछ्या रहेगा सब; ॥
आवेगा जब काळ तो, धर्म करेगा कब, ॥ १५१ ॥
निर्भय देशी तुं सदा, त्हारो नहि आ देश; ॥
देश वेष द्वेषे करी, पामे मिथ्या क्लेश. ॥ १५२ ॥

ભાવાર્થ—હે જીવ! જો મનુષ્યજન્મ પામીને સ્યાદ્વાદતત્ત્વમય ધર્મની આરાધના કરી નહીં તો નીચગતિમાં અવતાર ધારણ કરીશ, અને વારંવાર પશ્ચાત્તાપ કરીશ-આ છેલ્લી બાજી અપ્રમત્ત ભાવથી જીતીલે. નાણું મળશે, પણ ટાણું નહિ મળે,-એ અમૂલ્ય કહેવતને ભૂલી જઇશ નહિ સ્યાદ્વાદધર્મોપદેષ્ટા શ્રી સર્વજ્ઞની મનમાં રીતિ લાવીને તું પણ ચૈતન્યધર્મનું સાધન કરીલે. આત્મધર્મની આરાધનાથી અનંતજીવો ભૂતકાળે સિદ્ધ થયા; થાય છે. અને ભવિષ્યકાળમાં પણ અનંતજીવો સિદ્ધભગવંત થશે. तत्त्वमसि ના ધ્યાનથી ચિદાનન્દભગવંતપણું પ્રાપ્ત થાય છે, એમાં કિંચિત્પણ સંશય નથી. तत्त्वमसि એમ શબ્દોચ્ચારણ માત્રથી તો કંઇ આત્મહિત થતું નથી. तत्त्वमसि વાકયનું યથાર્થજ્ઞાન થવું જોઇએ. तस्य परमात्मनः त्वं जीवोसि તે પરમાત્માનો તું જીવ છે. પરમાત્માનો તું જીવ સેવક છે, અને પરમાત્મા સ્વામી છે. એ રીતે કેટલાક મતવાદી અર્થ કરે છે, અને કહે છે કે જીવ તે પરમાત્મા રૂપ થતો નથી-માટે આપણે તો સેવકપણું સ્વીકારી, ફક્ત પરમાત્માની ભક્તિ કરવી જોઇએ. એમ તેમનું એકાંતવચન મિથ્યા છે, અનેકાંતવાદમાં કથંચિત સ્વામીસેવકભાવ માનવાથી કોઇ જાતનો દોષ આવતો નથી, તે બતાવે છે. અષ્ટકર્મ સહિત જીવ છે તે, સિદ્ધ પરમાત્મા જે થયા, તેની સેવા કરે છે,

માટે સેવક પણ કહેવાય છે, અને જ્યારે જીવ અષ્ટકર્મથી રહિત થઇ સિદ્ધ બુદ્ધઅવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે સ્વામી પણ કહેવાય છે. તેમજ પોતાનો આત્મા, સત્તાની અપેક્ષાએ પરમાત્મા છે, અને તે સત્તાથી પરમાત્મા સ્વામી છે, અને તેનો ધ્યાતા આત્મા સેવક છે, તે અપેક્ષાએ પણ સ્વામી સેવકભાવ ઘટે છે પણ જ્યારે આત્મા પરમાત્મ અવસ્થા પોતાની પ્રગટ કરે છે; ત્યારે તેમાં સ્વામી સેવકભાવ રહેતો નથી. જે જીવો એકાંતથી આત્માને સેવક માને છે, અને અન્યપરમાત્માને સ્વામી માને છે, તેઓ ભૂલ કરે છે. કારણ કે પરમાત્મામાં જેવો જ્ઞાનાદિક ધર્મ રહ્યો છે, તેવોજ સ્વાત્મામાં જ્ઞાનાદિક ધર્મ રહ્યો છે, પણ યાવત્ કર્માવરણથી આત્માનો ધર્મ પ્રગટ થયો નથી, ત્યાં સુધી તે આત્મા આવિર્ભાવની અપેક્ષાએ પરમાત્મા કહેવાય નહીં પણ જ્યારે કર્માવરણનો સર્વથા ક્ષય થઇ જાય છે, ત્યારે આત્મા તે જ પરમાત્મા બને છે. કહ્યું છે કે

आतम सो परमातमा, परमातम सो सिद्ध,
बीचकी दुविधा मिट गइ, प्रगट भई निज ऋद्ध. ॥१॥

એકાંતસ્વામી સેવકભાવ માનનારને પુછીશું કે, તમો આત્મા તે પરમાત્મા થતો નથી એમ માનો છો, એમાં શું કારણ બતાવો છો? તમે એમ કહેશો કે, આત્મામાં પરમાત્મ થવાની શક્તિ નથી, ત્યારે અમો કહીશું કે, આત્મામાં પરમાત્મ થવાની કેમ શક્તિ નથી?–શું જીવને કર્મ નડે છે। વા ઇશ્વર જી-

વને પરમાત્મ થવાદેતો નથી ? પ્રથમ પક્ષ લેશો તો તે કર્મનો નાશ કરવાથી પરમાત્મા થવામાં બાધ આવતો નથી, અને બીજો પક્ષ લઇ કહેશો કે ઇશ્વર, જીવને પરમાત્મા થવા દેતો નથી, ત્યારે અમો પુછીએ છીએકે, જીવને પરમાત્મા થવામાં ઇશ્વરને શું ગમતું નથી ? વા અદેખાઇ આવે છે ? બે પક્ષમાંથી એકનો પણ તમારાથી ઉત્તર આપી શકાશે નહીં. તમો એમ કહેશો કે ઇશ્વર જીવોને બનાવે છે, તેથી જીવોમાં અલ્પ-શક્તિ મૂકે છે, ત્યારે કહેવાનું કે, એવું કહેવું પણ તમારૂં યોગ્ય નથી. કારણ કે ઇશ્વર જો જીવોને બનાવે તો, જીવનું ઉપાદાન કારણ કોણ ? અને નિમિત્ત કારણ કોણ ? જો જીવોનું ઉપાદાન કારણ ઈશ્વર કહેશો તો સર્વ જીવો ઈશ્વરરૂપ બની ગયા અને ત્યારે સ્વામી સેવકભાવ બીલકૂલ રહ્યો નહી. જેમ ઘટનું ઉપાદાન કારણ માટી છે તો માટીથી ભિન્ન ઘટ હોતો નથી. માટી તેજ ઘટરૂપે બનેલી છે. તેથી ઘટ, માટીથી અ-ભિન્ન છે. તથા પટનું ઉપાદાન કારણ તંતુઓ છે તે પટથી અભિન્ન છે, તેમ જીવોનું ઉપાદાન કારણ ઇશ્વર પણ જીવોથી અભિન્ન ઠર્યો. તેથી સર્વ જીવમય ઇશ્વર થયો. તેથી સર્વ જીવો પરમાત્મા કહેવાશે. વળી એવો નિયમ છે કે, જે વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે, તે અનિત્ય કહેવાય છે. કાર્યત્વપણાથી, જેમ ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે અનિત્ય છે, એમ જીવો પણ ઉત્પન્ન થવાથી અનિત્ય ઠર્યો. અનિત્ય વસ્તુ નાશ પામે છે. તેમ

જીવો પણ વિનાશી ઠર્યો. તેથી જીવોનું ઉપાદાન કારણ ઈશ્વર પણ વિનાશી ઠરશે, અને તેથી સ્વામી સેવકભાવ મૂળમાંથી નાશ પામશે. માટે ઈશ્વરે જીવોને ઉત્પન્ન કર્યા એમ તો માની શકાયજ નહીં, તથા એમ માનવામાં અનેક દૂષણો પ્રાપ્ત થાય છે, અને કોઇપણ પ્રમાણથી તે વાત સિદ્ધ થતી નથી. તમે એમ કહેશો કે, ઈશ્વર, જીવોને બનાવતો નથી, જીવો નિત્ય છે, અને પરમાત્મા પણ નિત્ય છે. ત્યારે અમો કહીશું કે, જીવોને કોઇએ ઉત્પન્ન કર્યા નથી, તો તે જીવો સ્વતંત્ર ઠર્યા. તેથી પરમાત્મા સ્વામી અને જીવો સેવક છે, એમ કદાપિ કાળે માની શકાય નહીં. તમો એમ કહેશો કે પરમાત્મામાં અનંતશક્તિ છે, અને જીવોમાં સ્વલ્પ શક્તિ છે તેથી જીવોએ પ્રભુની આજ્ઞા માનવી જોઇએ, ત્યારે અમો તમને પુછીએ છીએ કે, પરમાત્માને અનંત શક્તિવાળા તમો જે માનો છો તે તમો જ્ઞાનથી માનો છો કે અજ્ઞાનથી ? તમો કહેશો કે અમો જ્ઞાનથી માનીએ છીએ, તો પુછવાનું કે, અલ્પજ્ઞાનથી માનો છો ? કે સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી માનો છો ! જો કહેશો કે અમો પરમાત્માને અનંત શક્તિવાળા અલ્પ જ્ઞાનથી માનીએ છીએ, તો તે પણ મિથ્યા છે, કારણ કે અલ્પજ્ઞાનથી અનંતશક્તિ પરમાત્માની જાણી શકાતી નથી. જુઓ તમે અલ્પજ્ઞાનથી ઉત્તર ધ્રુવની પેલી તરફ શું છે તે જાણી શકતા નથી તો પરમાત્માની અનંતશક્તિ શી રીતે

જાણી શકશો ? તે જરા આંખ મીંચીને વિચારશો તો સમજણમાં આવશે. બીજો પક્ષ અંગીકાર કરીને કહેશો કે, અમો સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી અનંતશક્તિવાળા પરમાત્માને જાણીએ છીએ ત્યારે બસ સિદ્ધ ઠર્યું કે, તમો પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનશકિતથી પરમાત્મા ઠર્યા, કારણ કે જેનામાં સંપૂર્ણ જ્ઞાનશકિત છે, તે જ પરમાત્મા છે, ત્યારે તમારો માનેલો સ્વામી સેવકભાવ નષ્ટ થયો. કદાચ તમો અજ્ઞાનથી અનંત શકિતવાળા પરમાત્માને માનો છો એમ કહેશો તો તે પણ મનુષ્યના શીંગડાની પેઠે અસત્ય ઠરે છે. કારણ કે, અજ્ઞાનથી સામાન્ય એક વસ્તુને પણ જાણી શકાતી નથી, તો અનંત શકિતવાળા પરમાત્માને શી રીતે જાણી શકાય ? તમો એમ કહેશોકે, પમાત્માની સેવા કરતાં જીવોને પરમાત્મા, અનંત સુખ આપે છે, ત્યારે અમો તમને પુછીએ છીએ કે; પરમાત્મા અનંત સુખ!! જીવોને આપે છે તે પોતાનામાંથી અનંત સુખ કાઢીને આપે છે કે જીવોના આત્મામાંથી અનંત સુખ પ્રગટ કરે છે ? પ્રથમ પક્ષ અંગીકાર કરી તમો કહેશો કે, પરમાત્મા પોતાનામાંથી અનંત સુખ કાઢીને જીવોને આપે છે, ત્યારે અમો પુછીએ છીએ કે, પરમાત્મામાં અનંત સુખ છે તે પરમાત્માથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન ? તમો કહેશો કે, પરમાત્માનું અનંત સુખ પરમાત્માથીજ ભિન્ન છે, એ પણ અસત્ય છે, કારણ કે પરમાત્માનું સુખ કંઇ પરમાત્માથી ભિન્ન નથી

અને અનંત સુખ પરમાત્માનું જો જીવોમાં જાય તો જીવો પણ પરમાત્માસ્વરૂપ ઠર્યા. કારણ કે અનંત સુખ જેનામાં હોય. છે, તે પરમાત્મા કહેવાય છે, તેથી સ્વામી સેવકભાવને જલાંજલિ મળે છે, વળી કહેવાનું કે ગુણીને છોડીને ગુણ અન્યત્ર જતા નથી, તો પરમાત્માનું અનંતસુખ જીવોમાં જઇ શકે નહીં. માટે પ્રથમ પક્ષ પણ તમારાથી માની શકાશે નહીં. બીજો પક્ષ અંગીકાર કરીને કહેશો કે, અનંત સુખ છે, તે પરમાત્માથી અભિન્ન છે, તો તે સુખ, જીવોને કદિ પ્રાપ્ત થનાર નથી. તેથી જીવો, પરમાત્માની સેવા કરવાથી સુખી થશે નહીં. તેથી પરમાત્માને સ્વામી માનવાથી જીવોને કંઇ લાભ નહીં મળવાથી, સ્વામી સેવકભાવ કલ્પવો વ્યર્થ ઠરે છે. બીજો પક્ષ અંગીકાર કરીને તમો કહેશો કે, પરમાત્મા જીવોના આત્મામાંથી અનંતસુખ પ્રકટાવે છે, ત્યારે અમો પૂછીએ છીએકે, પરમાત્માએ પ્રથમથીજ જીવોનાઆત્મામાંથી સુખ કેમ પ્રગટાવ્યું નહિ? તમો કહેશોકે, જ્યારે જીવો, પરમાત્માનું ધ્યાન ધરે છે ત્યારે કર્મનો ક્ષય થઇ જાય છે, તેથી તેમના આત્મામાંથી અનંતસુખ પ્રકટાવે છે, ત્યારે અમો કહીશું કે જ્યાં સુધી જીવોને કર્મ છે, અને પોતે પરમાત્માનું ધ્યાન કરતા નથી; ત્યાં સુધી પરમાત્મા, જીવોના આત્મામાંથી અનંત સુખ પ્રગટાવી શકતો નથી, તેનું કારણ શું છે ? તમો કહેશો કે; કર્મ હોય ત્યાં સુધી પરમાત્મા જીવોના આત્મા-

નું અનંતસુખ પ્રગટાવી શકતો નથી, જ્યારે કર્મ નાશ પામે છે, ત્યારે પરમાત્મા, જીવોમાં રહેલું અનંતસુખ પ્રગટાવી શકેછે, જ્યારે કર્મનો નાશ થાય છે કે તુરત તેમના આત્માનું અનંતસુખ પ્રગટ કરેછે. જો એમ કહેશો તો અમો કહીએ છીએ કે, કર્મનો નાશ થતાં, સ્વતઃ આત્મામાં રહેલ અનંતસુખ પ્રકટી નીકળે છે, તેમાં પરમાત્માએ સુખ પ્રગટાવ્યું એમ કહેવું તે વ્યર્થ ઠરે છે, જેમ સૂર્યની ઉપર રહેલું વાદળાંનું આવરણ નાશ પામતાં, સ્વતઃપ્રકાશ પ્રગટે છે, તે પ્રકાશને અન્ય કોઇએ પ્રગટાવ્યો એમ માનીએ તો તે વ્યર્થ ઠરે છે, તેમ અત્ર પણ આત્માઓને લાગેલાં કર્મ નાશ પામવાથી સ્વતઃ અનંતસુખ આત્માઓનું પ્રકાશી નીકળ્યું, એમ સિદ્ધ થયું, તેથી ઇશ્વરે જીવોના આત્મામાં રહેલું અનંતસુખ પ્રગટાવ્યું, એમ માનવું વ્યર્થ ઠર્યું, અને જ્યારે ધ્યાનથી કર્મ નાશ પામતાં, આત્મામાંજ આત્માનું અનંત સુખ પ્રકાશી નીકળ્યું, ત્યારે આત્મા પરમાત્મારૂપ થયો, તેથી સ્વામી સેવકભાવ રહ્યો નહીં, અનેકાન્તવાદમાં તો પરમાત્મા છે તે આત્માને ધ્યાન કરવામાં પુષ્ટઆલંબનરૂપ નિમિત્ત કારણ હોવાથી નિમિત્ત કારણની અપેક્ષાએ આત્મામાં અનંતસુખ પ્રગટાવે છે, એમ કહી શકાય છે, પણ ઉપાદાન કારણની અપેક્ષાએ કારણીભૂત પરમાત્મા નથી. જેમ ઘટનું ઉપાદાન કારણ માટી છે, અને નિમિત્ત કારણ કુંભકાર

શસભ વિગેરે છે. તેમ આત્માની પરમાત્મદશા થવામાં ઉપાદાન કારણ તો જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર છે, અને નિમિત્ત કારણ દેવ, ગુરૂ આદિ છે. સિદ્ધ પરમાત્માનું ધ્યાન કરતાં આત્મામાં રહેલી પરમાત્માની સત્તા પ્રગટ થાય છે. તેથી તે નિમિત્તકારણ કહેવાય છે, અને તે અપેક્ષાએ સિદ્ધ પરમાત્મા સ્વામી અને ધ્યાન કરનાર આત્મા સેવક કહેવાય છે.

શંકા=જૈન ! ! સિદ્ધ પરમાત્મા સમાન સત્તાથી પોતાનો આત્મા છે; એમ આત્મા અલ્પજ્ઞાનથી જાણે છે કે સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી ? અલ્પજ્ઞપક્ષ લેશો, તો યુક્તિહીન છે. બીજો પક્ષ લેશો, તો હાલ કોઇ સિદ્ધાંતી સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાળો જણાતો નથી. તેથી તમારૂં વચન સિદ્ધ થતું નથી તેનું કેમ ?

સિદ્ધાંતી—હે પ્રિય ભવ્ય ! સાંભળો, સ્યાદ્વાદતત્ત્વોપાસકો, પોતાના અલ્પજ્ઞાનથી આત્મા પરમાત્મસમાન છે, એમ માનતા નથી. તથા સંપૂર્ણજ્ઞાન કે જે કેવલજ્ઞાન કહેવાય છે, તે તો હાલ નથી તેથી બીજો પક્ષ પણ અમો સ્વીકારતા નથી પણ આજથી બે હજાર ચારસો તેત્રીસ વર્ષ ઉપર ચોવીસમા તીર્થંકર શ્રી વીરપ્રભુ કેવલજ્ઞાની થયા, તે લોકાલોકની સંપૂર્ણ વસ્તુઓના જ્ઞાતા હતા, તેમની ઉપદેશવાણી સૂત્રરૂપ છે. તે વાંચીને વા સાંભળીને જાણીએ છીએ. જેમ હાલ અમેરીકાનો નકશો જોઇને કહીએ છીએ કે અમુક ઠેકાણે પર્વત આવ્યો છે, અમુક સ્થાને નદી છે, પોતે

ત્યાં ગયા નથી, તો પણ એ વાત આપ્ત પુરૂષોએ શોધેલી હોવાથી સત્ય પડે છે, તેમ શ્રી કેવલજ્ઞાની વીર પ્રભુએ પણ કેવલજ્ઞાનથી જેવી જે વસ્તુ હતી, તેને તેવી કહી, તેથી તેમની વાણીથી અમો સત્યવાત માનીએ છીએ, અને તેમનાં વચન અનુભવમાં આવે છે. તેથી અનેકાન્ત વાદમાં કોઇ જાતનો દોષ આવતો નથી.

પ્રશ્ન—આત્માની પરમાત્માવસ્થા સતી ઉત્પન્ન થાય છે કે અસતી ઉત્પન્ન થાય છે? પ્રથમ પક્ષગ્રહી સતી ઉત્પન્ન થાયછે, એમ માનશોતો સતી વસ્તુનો ઉત્પાદ સંભવતો નથી જેમ આકાશ. અને અસતી માનશો તો, આકાશ કુસુમની પેઠે અસત્ વસ્તુની ઉત્પત્તિ સંભવતી નથી, તેથી બે પક્ષ માંથી એક પક્ષ પણ સિદ્ધ ન થતાં આત્માની પરમાત્મા અવસ્થા શી રીતે બનશે?

ઉત્તર—હે ભવ્યો! જરા લક્ષ રાખીને સાંભળો! એકાંતે સત તથા અસત્ વસ્તુની પણ ઉત્પત્તિ થઇ શકતી નથી. ત્યારે કેવી વસ્તુની ઉત્પત્તિ થાય છે? તે બતાવે છે. કથંચિત્ સત્ અને કથંચિત્ અસત્ એવી વસ્તુની ઉત્પત્તિ થાય છે, જેમ ઘટ છે, તે પૂર્વે માટીમાં હતો, માટીમાં ઘટની સત્તા રહી છે, માટી તેજ ઘટરૂપે બને છે, માટે માટી પણ સત્તાની અપેક્ષાએ ઘટ કહેવાય છે દંડાદિક સામગ્રી મળતાં ઘટનો આકાર મૃત્તિકા ધારણ કરે છે. મૃત્તિકારૂપ સત્તાની અપે-

ક્ષાએ ઘટસત્ એવો ઉત્પન્ન થયો કહેવાય છે, અને ઘટાકાર વ્યક્તિપૂર્વે નહોતી તેથી ઘટાકાર વ્યક્તિની અપેક્ષાએ અસત્ એવો ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ અત્ર પણ આત્મામાં પરમાત્માવસ્થા સત્તાએ રહેલી છે, તેની અપેક્ષાએ સતી એવી પરમાત્માવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે, અને કર્મ સંબંધ છતાં, પરમાત્માવસ્થા પ્રગટ થઇ નથી. તેથી પરમાત્માવસ્થાનો વ્યક્તિભાવ નથી. માટે અસતી એવી પરમાત્માવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે. એમ કથંચિત્ સત્ અને કથંચિત્ અસત્ એવી વસ્તુ માનતાં તેની ઉત્પત્તિની સિદ્ધિ અનેકાન્તવાદમાં થાય છે. અનેકાન્તવાદ કથંચિત વસ્તુને સત્ માને છે, અને કથંચિત્ વસ્તુને અસત્ માને છે.

પ્રશ્ન—તમે જ્યારે સર્વ વસ્તુને સત્ અને અસત્ રૂપે માનો છો. તો દરેક વસ્તુમાં સત્ અને અસત્ એમ બે ધર્મ રહેશે, તેમ જ દરેક વસ્તુમાં પરસ્પર વિરોધી એવા ધર્મ રહેશે તો મુક્તિ પામેલા સિદ્ધ ભગવન્ત પણ મુક્ત કહેવાશે અને અમુક્ત કહેવાશે. તો મુક્તજીવો અમુક્ત ઠર્યા તેનું કેમ ?

ઉત્તર—તમારૂં કહેવું ઠીક છે. પ્રત્યેક વસ્તુમાં પરસ્પર વિરોધી એવા ધર્મો સાપેક્ષપણે માનવાથી કોઇ જાતનો દોષ આવતો નથી. સિદ્ધ પરમાત્મામાં મુક્તપણું અને અમુક્તપણું ઠરશે એમ તમે કહ્યું, પણ તેમાં તમને સમજવું

પડી નથી તેથી એમ કહો છો. સિદ્ધ પરમાત્મા સ્વસત્તા પેક્ષાએ મુક્ત છે; અને પરસત્તાપેક્ષાએ અમુક્ત છે. જો પરસત્તાની અપેક્ષાએ મુક્ત કહેવાય, તો એકની મુક્તિ થવાથી સર્વ જીવોની મુક્તિ થવી જોઇએ. કારણ કે, જેમ સિદ્ધાત્માની સત્તા મુક્તિરૂપ પરિણામને પામી, તેમ પરજીવોની સત્તા પણ મુક્તિરૂપ પરિણામને પામે, તો સંસાર પરિણતિરૂપ સત્તાનો અભાવ થાય, માટે પરજીવોની સત્તાપેક્ષાએ સિદ્ધાત્માઓ અમુક્ત જ છે, વળી સ્વસત્તાની અપેક્ષાએ, મુક્તિ ન હોય, તો કોઇ જીવની મુક્તિ નહીં થવાથી કોઇ સિદ્ધ ન થવાથી તપ, જપ, વ્રત, ધર્મ ક્રિયા નિષ્ફળ થાય. માટે સ્વસત્તાપેક્ષાએ મુક્ત અને પરસત્તાપેક્ષાએ અમુક્ત, એ બે ધર્મ સિદ્ધજીવોમાં માનવા જોઇએ. અને તે તેમ જ છે. આ સંબંધી વિશેષ ચર્ચા શ્રી સમ્મતિ તર્કના પ્રથમ કાંડની વૃત્તિમાં છે, ત્યાંથી જાણી લેવી. એ પ્રમાણે તત્ત્વમસિ વાક્યથી એકાંતે જીવ પરમાત્માનો સ્વામી સેવક ભાવ સ્વીકારે છે તેને યથાર્થ સમજાવીને પુનઃ તત્त्वमसि મહાવાક્યનું વર્ણન કરે છે. तच्छब्देन परमात्मा वाच्यः परमात्मैव त्वं जीवोऽसि–હે જીવ !! તું પરમાત્મા જ છે. પરમાત્માથી તું ભિન્ન નથી એમ અદ્વૈતવાદી સ્વીકારે છે. અમો અદ્વૈતવાદીને પુછીએ છીએ કે સર્વ જીવોમાં સત્તાએ પરમાત્મા સ્વરૂપ રહ્યું છે, તેનાથી જીવ ભિન્ન નથી,

એમ માનો છો કે જીવોની પરમાત્મસત્તાથી ભિન્ન એવા અન્ય કોઇ પરમાત્મા છે, અને તેનાથી જીવો ભિન્ન નથી, એમ માનો છો ? પ્રથમ પક્ષ ગ્રહી એમ માનશો કે સત્તાની અપેક્ષાએ જીવોમાં પરમાત્માસ્વરૂપ રહ્યું છે, તેનાથી જીવો ભિન્ન નથી. એમ માનતાં અનેકાન્ત જૈન માર્ગમાં પ્રવેશ તમારા મતનો થશે. કારણ કે સર્વ જીવોમાં સત્તાએ પરમાત્મત્વ રહ્યું છે, તેનાથી જીવો ભિન્ન નથી, પણ એટલું વિશેષ છે કે કર્મસહિત જીવોને સત્તાની અપેક્ષાએ પરમાત્મપણું છે, પણ વ્યક્તિભાવે પ્રગટભાવ, અર્થાત્ જેને આવિર્ભાવ કહે છે, તેની અપેક્ષાએ પરમાત્મત્વ નથી તેથી સંસારી જીવો સત્તાની અપેક્ષાએ પરમાત્મ રૂપ છે. તેનાથી અભિન્ન છે, અને વ્યક્તિભાવીય પરમાત્માની અપેક્ષાથી, સંસારી જીવો કથંચિત્ ભિન્ન છે, અને જ્યારે સર્વથા પ્રકારે કર્મનો નાશ થાય છે, ત્યારે જીવમાં અનંત ગુણનો આવિર્ભાવ થવાથી, વ્યક્તિભાવે સત્તામાં રહેલું પરમાત્મપણું પ્રગટે છે. તેથી આત્મા પરમાત્મરૂપ બને છે, પશ્ચાત્ સ્વામી સેવકભાવ રહેતો નથી. અદ્વૈતવાદમાં સ્વામિ સેવકભાવ બિલકુલ માન્યો નથી ત્યારે કેટલાક એકાન્ત સ્વામી સેવકભાવ સ્વીકારે છે ત્યારે અનેકાન્તવાદી જૈન, સ્વામીસેવકભાવ કથંચિત્ સ્વીકારે છે. એકાન્ત સ્વામીસેવકભાવ નહીં માનનાર એવા અદ્વૈતવાદીને કહીએ છે કે, તમો જીવોને કર્મ

માનો છો કે નથી માનતા ? જો જીવોને કર્મ માનશો, તો કર્મથી રહિત થયેલા જીવો કે જે પરમાત્માઓ થયા છે, તેના કર્મસહિત જીવો સેવક, વા ધ્યાતા, વા પૂજક ગણાશે, અને જો અનાદિકાળથી જીવોને કર્મ લાગ્યાં નથી, અર્થાત કર્મ-રહિત જીવો છે એમ માનશો તો તમે અનાદિકાળથી પોતે પરમાત્મા ઠર્યા, તો શામાટે શાસ્ત્રાભ્યાસ, તપ, જપ, ધ્યાન, વિગેરે કરો છો ? ધર્મક્રિયાની નિષ્ફળતા થશે, તથા વળી તમો અનાદિકાળથી શુદ્ધબ્રહ્મરૂપ પોતાને માનો છો તો શ-રીર મન વાણીને શા કારણથી ધારણ કર્યાં છે ? શરીર ધારણ-કરવાનું કારણ માયા માનશો, તો માયા, બ્રહ્મથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે ? જો માયાને બ્રહ્મથી ભિન્ન માનશો તો હિમાચલ, વિંધ્યાચલની પેઠે બે ભિન્ન રહેવાથી, માયાથી શરીર ધારણ કરાશે નહીં, અને જો બ્રહ્મ અને માયાનો અભિન્ન સંબંધ માનશો તો, માયાથી બ્રહ્મ ભિન્ન થશે નહીં—અને તેથી સદાકાળ બ્રહ્મની સાથે માયા લાગવાથી શરીર રહિત બ્રહ્મ થશે નહીં, તેથી અનાદિકાળથી હું શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ છું, એવું તમારૂં મન્તવ્ય અસિદ્ધ ઠર્યું. તથા વળી માયાના સંબંધથી બ્રહ્મ વિકારી માનો છો, એમ કે-હેશો તો સ્યાદ્વાદીવીતરાગ મત તે પ્રમાણે માને છે, માટે સ્યાદ્વાદદર્શનમાં તમારો પ્રવેશ થવાથી ભેદભાવ રહેતો નથી, પણ બ્રહ્મને તો તમે વિકારી માનતા નથી. તેથી પ્રથમ પક્ષ તો

અહી શકાશે નહીં. દ્વિતીય પક્ષ લેઇ બ્રહ્મને અવિકારી માનશોતો—શરીરાદિકની ઉત્પત્તિ થઇ શકશે નહીં—અને શરીરાદિકતો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, માટે માયાના સંબંધથી બ્રહ્મમાં વિકાર થાય છે, તેમ માનવું જોઇએ. તથા વળી તમો બ્રહ્મને સર્વદેશવ્યાપક આકાશની પેઠે માનો છો કે એકદેશવ્યાપક શરીરાવચ્છેદેન માનો છો? તમો કહેશો કે, સર્વત્ર વ્યાપક બ્રહ્મને માનીએ છીએ, તો પુછવાનું કે, સર્વત્રનું જ્ઞાન થવાથી સર્વત્ર વ્યાપક બ્રહ્મને માનો છો કે એક દેશના જ્ઞાનથી સર્વત્રવ્યાપક બ્રહ્મ માનો છો? તથા વળી માયાના સંબંધથી જ્ઞાન હોય છે કે કેવળ શુદ્ધ બ્રહ્મમાં જ્ઞાન હોય છે? એ ચાર વિકલ્પમાંથી એક વિકલ્પનો ઉત્તર આપી શકશો નહીં. જુઓ, પ્રથમ વિકલ્પ લેઇ તમો કહેશો કે, સર્વત્રનું જ્ઞાન થવાથી સર્વત્ર વ્યાપક બ્રહ્મને માનીએ છીએ, એ પણ અસત્ય છે, અહીં બેઠાં અમેરિકાખંડને પણ જાણી શકતા નથી તો, સર્વ દેશને જાણ્યા વિના સર્વત્ર વ્યાપક બ્રહ્મ છે, એવું જ્ઞાન પણ થશે નહીં, અને સર્વત્ર દેશનું જ્ઞાન તો તમને નથી, તેથી સર્વત્રનું જ્ઞાન થયા વિના સર્વત્રવ્યાપક બ્રહ્મ છે, એવું તમારાથી કહી શકાશે નહીં—તમો કહેશો કે પૂર્વે મોટા મહાત્માઓ થઇ ગયા તે તો જાણતા હતા, તેથી અમો સર્વવ્યાપક બ્રહ્મ માનીએ છીએ. આ પણ તમારૂં

કહેવું વિચારશૂન્ય છે. કારણકે, અનુભવથી તે વાત વિ-રૂદ્ધ છે—"તમો કહોછો કે- પ્રથમ મોટા મહાત્માઓ થઇ ગયા, તે સર્વ દેશને જાણતા હતા, તો તે શરીરના સંબંધ વડે સર્વ દેશને જાણતા હતા કે, શરીરના સંબંધ વિના ? તમો કહેશો કે શરીરના સંબંધથી જાણતા હતા—ત્યારે અમો પુછીએ છીએ કે શરીરના સંબંધ વડે શુદ્ધ બ્રહ્મથી જાણતા હતા કે—અશુદ્ધ બ્રહ્મથી ? તમો કહેશો કે શરીરના સંબંધ વડે શુદ્ધ બ્રહ્મથી સર્વ જાણતા હતા, ત્યારે પુછવાનું કે અનાદિ કાળથી શરીરના સંબંધ વડે શુદ્ધબ્રહ્મથી સર્વને કેમ નહોતા જાણતા ? તમે કહેશો કે પ્રથમ માયા નડતી હતી—અને માયાનો નાશ થાય છે ત્યારે સર્વને જાણે છે-ત્યારે બસ સિદ્ધ ઠર્યું કે, માયા કહો કે કર્મ કહો, તે જ્યાં સુધી નડે, ત્યાં સુધી સર્વ જ્ઞાન થતું નથી, એમ જૈનદર્શન માને છે, અને જ્યારે માયા યાને કર્મનો નાશ થાય છે, ત્યારે કેવલજ્ઞાન થાય છે એમ અમારા મતનો આશ્રય લેવાથી અનાદિ કાળથી બ્રહ્મ નિર્લેપ છે, અને માયા નડતી નથી, આવો તમારો સિદ્ધાંત મૂળથી ઉડી ગયો. તમે કહેશો કે શરીર સંબંધ છૂટયા બાદ શુદ્ધબ્રહ્મ, સર્વદેશને જાણે છે, તો સમજવું કે, શરીર સંબંધ છૂટયાથી મુખ વિના કોની આગળ સર્વત્રવ્યાપક બ્રહ્મ છે એમ કહી શકશો ! કારણ કે મુખ વિના શબ્દનું ઉચ્ચારણ થતું નથી, અને શ-

બ્દ શ્રવણ કર્યા વિના તમોં સર્વત્ર વ્યાપક બ્રહ્મ છે, એવું જાણી શકશો નહીં. માટે પ્રથમ બ્રહ્મ, માયાના સંબંધથી અશુદ્ધ હતું અને પશ્ચાત્ કારણ સામગ્રી પામી શુદ્ધ થયું. અને શુદ્ધ બ્રહ્મથી સર્વવસ્તુનું શરીરાવચ્છેદેન જ્ઞાન થતાં તેરમા ગુણઠાણે સયોગી કેવળજ્ઞાનીની પદવી પમાય છે, તો તેથી સિદ્ધ ઠર્યું કે, જ્યારે અશુદ્ધ બ્રહ્મ વા અશુદ્ધ આત્મા હતો, ત્યારે શુદ્ધ બ્રહ્મ વા શુદ્ધ કેવળજ્ઞાની આત્મા કરતાં મલીન હોવાથી તે શુદ્ધ બ્રહ્મજ્ઞાનીનો સેવક કહેવાય તેમાં જરા માત્ર દોષ આવતો નથી, અને આ સિદ્ધાંત સર્વ પ્રમાણથી સિદ્ધ ઠરે છે, અને જો આ પ્રમાણે માનશો તો ભેદભાવ ટળી જશે—અને એ પ્રમાણે માને તે જૈનનો સિદ્ધાંત માને છે એમજ સમજવું. તથા બીજો પક્ષ લેઇ કહેશોકે, એક દેશના જ્ઞાનથી સર્વત્રવ્યાપક બ્રહ્મ માનીએ છીએ, તો આ વાતતો અલ્પજ્ઞાની પણ પ્રમાણ માનશે નહીં. જેને ગુજરાતદેશ કેવડો મોટો છે, તેનું તો જ્ઞાન નથી, તે એમ કહેશે હું અનંત બ્રહ્માંડને જાણું છું, તો તે વાત કોણ માને ? અલબત્ત કોઇ માને નહીં, ત્રીજો પક્ષ તમે લેઇ કહેશો કે, માયાના સંબંધથી જ્ઞાન હોય છે, અને તેથી સર્વત્ર વ્યાપક બ્રહ્મ જાણી શકાય છે. આ વાત પણ અનુભવ વિરૂદ્ધ છે. માયાના સંબંધથી તો સર્વજ્ઞાન થવું જોઇએ, પણ તે તો આંખની પાંપણના વાળ કેટલા છે,

તે પણ બરાબર જાણી શકતા નથી, માટે ત્રીજો પક્ષ પણ માની શકાશે-નહીં. ચોથો પક્ષ લેઇ કહેશો કે, કેવળ શુદ્ધ-બ્રહ્મમાં જ્ઞાન હોય છે ને તેથી સર્વજ્ઞાન થાય છે તો તમારા કહેવાથી સિદ્ધ ઠર્યું કે શુદ્ધ બ્રહ્મમાં જ્ઞાન હોય છે, ત્યારે તેથી વ્યતિરેક દૃષ્ટાંતેકરી અશુદ્ધ બ્રહ્મમાં જ્ઞાન નથી. અશુદ્ધ બ્રહ્મ તે શુદ્ધ બ્રહ્મ થાય છે, તો સિદ્ધ ઠર્યું કે-બ્રહ્મની અશુદ્ધતા માયાના સંબંધથી થાય છે, અને જ્યાં સુધી માયાનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી તે શુદ્ધ બ્રહ્મજ્ઞાનિયોનો અશુદ્ધ બ્રહ્મ સેવક ઠર્યો, અને જ્યારે શુદ્ધ બ્રહ્મદશા થશે, તતઃ પશ્ચાત્ સેવકપણું રહેશે નહીં, એ વાત સિદ્ધ ઠરી. તથા અશુદ્ધ બ્રહ્મ સિદ્ધ ઠરવાથી, અશુદ્ધ આત્મા, કર્મના સંબંધથી અને શુદ્ધ આત્મા, કર્મના નાશથી થાય છે, એમ વીતરાગનાં વચન છે, તેની સિદ્ધિ થઇ. હવે આદ્યમાં કરેલા બીજા પક્ષને તમે અંગીકાર કરીને કહેશો તો તે પણ વિચારશૂન્ય છે, તે બતાવે છે. જીવોની પરમાત્મસત્તાથી ભિન્ન એવા અન્ય કોઇ પરમાત્મા છે અને તેનાથી જીવો ભિન્ન નથી, એમ માનશો તો અમો કહીશું કે જીવોની સત્તાથી ભિન્ન વ્યક્તિ તરીકે અન્ય કોઇ પરમાત્મા માનવાથી જીવોની સત્તાથી પરમાત્માની સત્તા ભિન્ન ઠરશે, અને તેથી સર્વ જીવોનો એક આત્મા માનવાનો સિદ્ધાંત શશશૃંગની પેઠે અસત્ય ઠરે છે; કારણ કે, જીવોની સત્તા ભિન્ન હોવાથી,

અને પરમાત્માની સત્તા જુદી હોવાથી વ્યક્તિ ભિન્ન ભિન્ન ઠરવાથી, પરમાત્મા તે હું એમ કહી શકાશે નહીં. ઇત્યાદિ ઘણા દોષો આવે છે. તેનું વર્ણન કરતાં ઘણો વિસ્તાર થઇ જાય, માટે વિશેષ વર્ણન કર્યું નથી. આત્મા પ્રતિ શરીરે ભિન્ન છે, અને આત્મા સર્વવ્યાપક નથી, એનું વિશેષ વર્ણન સમ્મતિતર્ક, ષડ્દર્શનસમુચ્ચય, શાસ્ત્રવાર્તા-સમુચ્ચય, અષ્ટસહસ્રી વિગેરે ગ્રંથમાંથી જોઇ લેવું. આત્મા સર્વવ્યાપક નથી. એની સિદ્ધિ પૂર્વે કરી છે, તેથી અત્ર વિસ્તાર કર્યો નથી. એ પ્રમાણે અદ્વૈતવાદમાં પણ તત્ત્વમસિ ની યથાર્થ સત્ય ઉપપત્તિ થતી નથી, અનેકાન્તમતમાં તો યથાર્થ સત્ય ઉપપત્તિ તત્ત્વમસિ મહાવાક્ય ની થાય છે. વૈશેષિક તો દ્રવ્ય, ગુણ, કર્મ, સામાન્ય, વિશેષ, સમવાય એ છ પદાર્થ અને નવીન અભાવ સહિત સાત પદાર્થ માને છે. તે સાત પદાર્થનો અન્તર્ભાવ, જીવ અને અજીવ પદાર્થમાં થાય છે. તેથી અત્ર વિવેચન કર્યું નથી. તે મતમાં તત્ત્વમસિ મહા વાક્યાર્થની યાથાતથ્ય ઉપપત્તિ થતી નથી. બૌદ્ધમતમાં તો, આત્માને ક્ષણ ક્ષણમાં નાશવંત માનવાથી તત્ત્વમસિ ની સાફલ્યતા થતી નથી. જૈનદર્શન અનેકાન્ત છે, તેથી તેમાં બરાબર તત્ત્વમસિ મહાવાક્ય ઘટે છે. ચોથા ગુણઠાણાથી જ્ઞાની તત્ત્વમસિ એમ પોતાના આત્માને જાણે છે. તત્ત્વમસિ ની ભાવના કરતાં, સહજ સમા-

ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તેથી સર્વકર્મનો ક્ષય થતાં મુક્તિ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે વારંવાર તત્ત્વમસિનું ધ્યાન કરવું. તત્ત્વમસિ નું ધ્યાન કરનાર જીવો પ્રતિ શરીર ભિન્ન ભિન્ન છે, અને કર્માવરણથી વિચિત્ર જીવો બન્યા, બને છે, અને બનશે. ચોરાશીલાખ જીવયોનિમાં અનેક પ્રકારનાં શરીર કર્મથી ધારણ કરાય છે તોપણ સત્તાએ સર્વ જીવોને અનંત શક્તિ છે. તેનો આવિર્ભાવ સંપૂર્ણપણે થાય તેને પરમાત્મપદ કહે છે. હે ચેતન ! આ પ્રમાણે તારામાં અનંત શક્તિ છે; તું અનંત ગુણનો સ્વામી છે, ત્યારે કેમ પોતાના સ્વરૂપમાં રમણતા ન કરતાં પરભાવમાં રમણતા કરે છે ? માટે હવે વિચાર !! પોતાના સ્વરૂપમાં રમણતા કર !! હે ચેતન ! સત્ય તું એક છે, અને તારૂં અન્ય કોઇ નથી. પરવસ્તુને પોતાની માની તેં તારા સ્વરૂપને ખોયું છે. કહ્યું છે કેઃ—

गाथा.

एगोहं नथ्थि मे कोइ, नाहमन्नस्स कस्सइ, ॥
एवं अदीणमणसो, अप्पाणमणुसासइ. ॥ १ ॥
एगो मे सासओ अप्पा, नाणदंसणसंजुओ; ॥
सेसा मे बाहिरा भावा, सव्वे संजोग लख्खणा. ॥ २ ॥

ભાવાર્થઃ—એક જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમય આત્મા હું

છું અન્ય મારૂં કોઇ નથી. એ પ્રમાણે અદીન મનવાળો થઈ આત્માને ભાવ !! એક મારો આત્મા શાશ્વત છે, અને તે રત્નત્રયી સમેત છે. બાકી શરીરાદિક બાહ્યભાવ પ્રપંચ છે, સર્વ સંયોગ લક્ષણરૂપ બાહ્યભાવોમાં થનાર અહંત્વ મમત્વ ભાવ ત્યાગીને એક સ્વસ્વરૂપના ઉપયોગમાં રમણતા કરવી. આત્મસ્વભાવ સન્મુખ થતી ચેતનાથી અનેક ભવનાં કરેલ કર્મનો નાશ થાય છે. માટે રાગ દ્વેષ રહિત ચેતનાથી સ્થિર સમ ભાવથી આત્માને ક્ષણે ક્ષણે ભાવવો. તે સંબંધી યોગનિર્ણય નામના ગ્રંથમાં કહ્યું છે કેઃ—

॥ श्लोक ॥

दीपिका खलु निर्वाणे, निर्वाणपथदर्शिनी; ॥
शुद्धाऽऽत्मा चेतना या च, साधूनामक्षयो निधिः ॥१॥

એ પ્રમાણે શુદ્ધાત્મ ચેતનાનું અપૂર્વ માહાત્મ્ય જાણી, તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો, શુદ્ધ આત્મસ્વભાવરૂપ પોતાનું શુદ્ધ ચરણ છે. તથા પોતાના સ્વભાવમાં આવ્યા વિના ત્રણ લોકમાં કોઇ પણ ઠેકાણે તથા કોઇ પણ કાળે સુખ નથી. પોતાના સ્વરૂપમય થવું, એજ પરમ કર્તવ્ય છે એમ મહાત્માઓ જાણે છે. પોતાના સ્વરૂપનું શુદ્ધજ્ઞાન, નિશ્ચય નયથી જાણીને આત્મામાં રમણતા કરવી. જગત્માં હે ચેતન !! તેં અનેક જીવોનાં અનંત ભવમાં અનંત સગપણ કર્યો. અનંતવાર તું જન્મ્યો અને મર્યો, પણ તેથી જન્મ

જરાના દુઃખની ઉપાધિ ટળી નહીં. મોહ માયામાં અંધ બનીને, તેં પોતાના હિતનો જરામાત્ર પણ વિચાર કર્યો નહીં. જરા મનમાં ભવ્ય વિચાર તો ખરો કે આ દેખાતી દુનિયાની બાજીમાંથી તારી સાથે કોણ આવનાર છે? હે ચેતન! તારી પરભવમાં શી ગતિ થશે? અશુદ્ધ પર્યાયના સંબંધથી કદિ સત્ય સુખનો અનુભવ થયો નથી. તેથી તને ધર્મરાગ ચોલ મજીઠના જેવો લાગ્યો નથી. પંચેન્દ્રિયની પ્રાપ્તિ થઇ છે, નિમિત્તાદિક સામગ્રી પામીને પણ વિષયકષાયના વશ થઇ, હે ચેતન! તું અમૂલ્ય આયુષ્ય નકામું કેમ ગુમાવે છે? હજી ચેત! ચેત! માથે કાળ ઝપાટા દે છે. તારા જેવા દુનિયામાં કરોડો મનુષ્યો ચાલ્યા ગયા; અને તું પણ ચાલશે. માટે જરા મનમાં વિચાર કર!! માયાનું કરોડો મણનું ગોદડું ઓઢીને, અજ્ઞાનાવસ્થામાં સૂઇ રહ્યો છે? તને ધર્મ ઉપર કેમ રાગ થતો નથી? તેનું કારણ પુણ્યની ખામી છે. તારી પ્રમાદ દશાને લીધે પરભવમાં તારો ક્યાં જન્મ થશે? તે તું વિચાર!! સદ્ગુરૂનું તથા સદ્દેવનું શરણ કર! કરેલા પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કર! દુનિયાની ઉપાધિની ખટપટમાંથી તને નવરાશ મળશે નહીં; માટે તેના ઉપરથી પ્રેમ દૂર કરી હે ચેતન! ચેતવું હોય તો ચેત!! સર્વ વસ્તુ પડી રહેશે. જો એકદમ કાળ આવશે, તો ક્યારે ધર્મ કરીશ. ધર્મની વાટે વળ!! ભૂલ્યો ત્યાંથી

ફરીથી ગણુ !! ધર્મરૂપ લક્ષ્મી સત્ય જાણી તેનો આદર કર. જગતની મોહમાયાથી આત્મા બંધાયો છે, એમ ખરેખર હે ચેતન ! જાણ !! મનુષ્ય જન્મને હારીશ નહીં. શ્રી શ્રુતકૃતાંગસૂત્રમાં કહ્યું છે કે, (અધ્યયન સાતમું-બીજું શ્રુત સ્કંધ.

संवुज्जहा जंतवो माणुसत्तं, दट्ठुंभयं बालिसेणं अलंभो;॥
एगंत दुख्खे जरिएव्व लोह, सकम्मणाविप्परिया सुवेइ.॥२

હે પ્રાણિયો ! તમે બોધ પામો. મનુષ્યત્વ દુર્લભ છે. જન્મ જરા મરણના ભય દેખીને બોધ પામો. બોધ પામો. અજ્ઞાન જીવવડે સદ્વિવેક પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી.

સંસારી જીવ ગણુ જ્વરવાળાની પેઠે એકાંત દુઃખી છે-કહ્યું છે કેઃ—

गाथा.

जम्म दुःखं जरा दुःखं, रोगा य मरणाणि अ ॥
अहो दुरको हु संसारो, जत्थ कीसंति पाणिणो. ॥१॥

જન્મ દુઃખ, જરાનાં દુઃખ, રોગ, મરણ, જેમાં છે, એવો અહો આ સંસાર છે. જેમાં અજ્ઞાની પ્રાણિયો પરિભ્રમણ કરતા, અનેક પ્રકારના કલેશ પામે છે. સુખાર્થી પ્રાણી પણ અજ્ઞાન યોગે પ્રાણિઓનું ઉપમર્દન કરતો છતો દુઃખ પામે છે, તથા સૂયગડાંગ સૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના દ્વિતીય અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે-જેમ-

संबुज्झह किं न बुज्झह, संबोही खलु पेच्च दुल्लहा ॥
णो हू वणमति राया, नो सुलभ पुणरवि जीवियं ॥१॥

डहरा वुड्ढाय पासह, गब्भथ्थात्ति चयंति माणवा ॥
सेणे जह वट्टयं हरे, एव्र माऊरकखयंमि तुट्टइ ॥ २ ॥

તમે બોધ પામો. ધર્મમાં બુદ્ધિ કરો. કેમ બોધ પામતા નથી ? મનુષ્યભવાદિ સામગ્રી પામીને પણ ધર્મબોધ કેમ કરતા નથી ? જેઓ ધર્મ કરતા નથી, તેમને પરભવમાં બોધિની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. નિશ્ચયથી સમજોકે ગઈ રાત્રિયો પાછી આવતી નથી. તથા ગએલો યૌવન કાલ કદિ પાછો આવતો નથી. પુનઃસંયમ જીવિત સુલભ નથી. આયુષ્યની અનિત્યતા બતાવે છે કે, ડહરા એટલે બાળ તથા બુઢ્ઢાઓ જીવિતવ્યનો ત્યાગ કરે છે. તે જુઓ. કેટલાક તો ગર્ભમાંજ નાશ પામે છે. એમ સર્વ અવસ્થામાં મૃત્યુ રૂપ કાળ જીવિતવ્યનો નાશ કરે છે. જેમ સીંચાણો તેતર પંખીનો ઝપટ મારી નાશ કરે છે, તેમ તમારા જીવનનો પણ મૃત્યુ નાશ કરશે. બોધ પામો. બોધ પામો. તથા તેજ અધ્યયનમાં કહે છે.

मायाहिं पियाहिं लुप्पइ, नो सुलहा सुगईय पेच्चओ ॥
एयाइं भयाइं पेहिया, आरंभो विरमेज्ज सुव्वए ॥ ३ ॥

जमिणं जगती पुढो जगा, कम्मेहिं लुप्पंति पाणिणो ।
सयमेव कडेहिं गाहइ, णो तस्स मुच्चेज्ज पुट्ठयं ॥ ४ ॥

જે માતા પિતાના મોહથી ધર્મમાં ઉદ્યમ કરતો નથી, તેનું માતા પિતાદિ વડે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાય છે. અર્થાત્ તે માતા પિતાદિથી સંસારમાં બંધાય છે, તેને જન્માંતરમાં સુગતિ સુલભ નથી. એવું જાણી મોહાદિક ભયને દેખીને શુભવ્રત અંગીકાર કરનાર થા !! અવિરતિ જીવને સંસારનાં દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. અવિરતિ જીવો જગત્માં ભિન્ન ભિન્ન નરકાદિ સ્થાનકોમાં પોતાનાં ઉપાર્જેલાં કર્મોથી પીડાય છે. તે પ્રાણી પોતાના કરેલ કર્મથી નરકાદિ સ્થાનકોને પામે છે. બાંધેલાં કર્મ ભોગવ્યાવિના અશુભ વિપાકોથી મૂકાતો નથી. માટે ભવ્ય પુરૂષે કર્માષ્ટકનો નાશ કરવા માટે જ્ઞાન ધ્યાન વૈરાગ્યથી આત્માને ભાવવો. પોતાના સ્વરૂપથી જે જન્મ્યો, તેને સંસારનાં જન્મ નથી. જેણે આત્માના પૂર્ણ શુદ્ધપર્યાયની પ્રાપ્તિથી પ્રાણ છોડયા; તે કદિ પુનઃ મરતો નથી. હે આત્મા ! તારા સ્વરૂપમાંજ સ્થિરતાથી રમણતા કર ! અસંખ્યપ્રદેશરૂપ તારા દેશનું સ્વરૂપ નિહાળ ! તારા દેશમાં સાત ભયમાંનો કોઇ પણ ભય નથી. માટે તારો અસંખ્યાતપ્રદેશરૂપ દેશ નિર્ભય છે. માટે તું વસ્તુતઃ નિર્ભય દેશી છે. આ બાહ્ય જગતનો દેશ તે તારો દેશ નથી. બાહ્ય દેશને પોતાનો માની,

મિથ્યા તું ક્લેશ પામે છે. શા માટે બાહ્ય દેશના મમત્વથી મનમાં વિકલ્પ સંકલ્પ કરે છે! બાહ્યદેશ ત્રણે કાળમાં ત્હારો થનાર નથી, અને તું એનો થનાર નથી. મનમાં પુનઃ પુનઃ જીવ વિચાર !!! દેશ વેશના દ્વેષથી ફોગટ હે ભવ્ય ક્લેશ પામે છે. અનેક પ્રકારના ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ વેષોમાં પણ રાગ અને દ્વેષબુદ્ધિથી પોતાની મેળે તું બંધાયો છે, તેનો મનમાં વિવેકથી વિચાર કરીને આત્મરૂપનો સત્ય માર્ગ અંગીકાર કરી, શુદ્ધપરિણતિનું સેવન કર, કે જેથી અનંત સુખ પામે. હવે સત્ય એક આત્મસ્વરૂપ જાણીને તેની પ્રાપ્તિ માટે એકાંત નિરૂપાધિસ્થાનનું સેવન કરવું જોઇએ તે બતાવે છે.

॥ दुहा. ॥

त्यागी सहु व्यवहारने, निर्जन जंगल सेव ॥
निरुपाधिपद पामवा, त्यागो मिथ्या टेव ॥ १५३ ॥
द्रव्य क्षेत्रने काल भाव,—सामग्री सद्भाव ॥
सानुकूळता योगथी, वनशे शुद्ध बनाव ॥ १५४ ॥
कथनी कथतां शुं थयुं, जो नहि तत्त्व पमाय ॥
रख तुं रहेणी आतमनी, थावे चिन्मयराय ॥ १५५
ध्यावो अन्त[illegible]धणी, पामो शाश्वतमेव ॥
सत्य सत्य पद पामवा, सेवो आतम देव ॥ १५६॥

गच्छ गच्छमा भिन्नता, बाह्यक्रियामा फेर ॥
आत्मज्ञाननी लोपना, अरे महा अन्धेर ॥ १८७ ॥
ज्ञानीजन तो अल्पछे, कल्पवृक्षसम क्यांय ॥
अज्ञानी अथडायछे, पग पग ज्यांना त्यांय ॥ १८८ ॥
अहो विषम कलि कालमां, समजे नहि जन थोक ॥
यादृशी भवितव्यता, घटे न करवो शोक ॥ १८९ ॥
सर्वांशे परिपूर्णछे, जिन दर्शन स्याद्वाद ॥
ज्ञान विना जे साध्यता, निजबुद्धि उन्माद ॥ १९० ॥

ભાવાર્થ—શ્રમણ માર્ગને ઉદ્દેશીને કહે છે. લેખક પોતાના આત્માને પણ બોધાર્થમ્ કહે છે કે હે આત્મન્ !! તું જગત્‌ના સંકલ્પવિકલ્પકારક, તથા રાગદ્વેષમય એવા સર્વ વ્યવહારને ત્યાગીને, આત્મજ્ઞાનવડે સહિત તું નિર્જન જંગલમાં વાસ કરીને આત્મધ્યાન કર! મનુષ્યોના સંસર્ગથી અનેક પ્રકારની ઉપાધિયોનો સંસર્ગ થાય છે અને તેથી મનની ચંચળતા વૃદ્ધિ પામે છે, માટે પ્રથમ દ્રવ્યાનુયોગવડે આત્મતત્ત્વનું સમ્યગ જ્ઞાન કરીને પશ્ચાત્ મનુષ્ય સંસર્ગ રહિત સ્થળોમાં ધર્મધ્યાન કરવું શ્રેયસ્કર છે. શ્રી સમ્મતિતર્ક દ્વિતીયકાંડની વૃત્તિમાં પણ ધ્યાનનું વર્ણન કરતાં પ્રથમ નીચે મુજબ કહ્યું છે. પત્ર ૨૭૨

यथा—पापध्यानद्वयमपि हेय मुपादेयं तु प्रशस्तं धर्म्म-

शुक्लध्यानद्वयं तत्र पर्वतगुहाजीर्णोद्यानशून्यागारादौ मनुष्यापातविकले अवकाशे मनोविक्षेपनिमित्तशून्ये सत्त्वोपघात रहिते उचिते शिलातलादौ यथासमाधानं विहितपर्यंकासन ऊर्ध्वस्थानस्थो वा मन्दमन्दप्राणापानप्रचारो अतिप्राणनिरोधे चेतसो व्याकुलत्वेनैकाग्रतानुपपत्ते निरुद्ध लोचनादिकरणप्रचारो हृदि ललाटे मस्तकेऽन्यत्र वा यथा परिचयं मनोवृत्तिं प्रणिधाय मुमुक्षु ध्यायेत् प्रशस्तं ध्यानं तत्र बाह्याध्यात्मिकभावानां याथात्म्यं धर्मः तस्मादनपेतं धर्म्यं तच्च द्विविधं बाह्य माध्यात्मिकं च सूत्रार्थपर्यालोचनं दृढव्रतता शीलगुणानुरागो निभृतकायवाग्व्यापारादिरूपं बाह्यमात्मनः स्वसंवेदनग्राह्यमन्येषा मनुमेय माध्यात्मिक तत्त्वार्थसंग्रहादौ चातुर्विध्येन ध्यानं प्रदर्शितम् ।

ભાવાર્થ—આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન એ બે પાપધ્યાન ત્યાજ્ય છે. આર્તધ્યાનના ૧ ઈષ્ટવિયોગ. ૨ અનિષ્ટસંયોગ. ૩ રોગચિંતા. ૪ અગ્રશૌચ એ ચાર પાયા છે, તથા રૌદ્રધ્યાનના હિંસાનુબંધિ, મૃષાનુબંધી, સ્તેયાનુબંધી, અને પરિગ્રહાનુબંધી એ ચાર પાયા છે. એ બે તિર્યંચ અને નરકગતિ અર્પનાર છે, માટે એ બેદુર્ધ્યાનના વિચારોની સાથે બહાદુરીથી લડવું અને ધર્મધ્યાનનો અને શુકલધ્યાનનો આદર કરવો. ચાર ધ્યાનનું વિશેષ વર્ણન અસ્મદીયકૃત્ત ધ્યાનવિચાર નામના ગ્રંથમાં કર્યું છે. ધ્યાન માટે એકાંત સ્થાન જોઈએ. તેમાં

પણ પર્વતની ગુફાઓ, જીર્ણ ઉદ્યાન, શૂન્ય ઘર વિગેરે જાણવાં. ત્યાં ધ્યાન કરવું તેમાં પણ મનુષ્યોનો જ્યાં બહુ સંચાર ન હોય, તથા મનમાં વિક્ષેપ થવાનાં નિમિત્ત કારણથી શૂન્ય, અને જ્યાં વાઘસર્પઆદિ પ્રાણથી ઘાત ન થાય એવા સ્થાનમાં યોગ્ય એવી શિલા ઉપર જેવી રીતે ચિત્ત સમાધિ ભાવને પામે, તેમ પર્યંકાસન વાળીને, વા ઉંચા આસન ઉપર બેસીને મન્દ મન્દ પ્રાણાપાનવાયુનો વેગ કરતો છતો, મુમુક્ષુ ધ્યાન કરે, પણ પ્રાણનો અતિનિરોધ કરે નહીં. કારણ કે અતિપ્રાણનો નિરોધ કરે, તો ચિત્તની વ્યાકૂળતા થાય, અને એકાગ્રતા થાય નહીં. આસનાદિકનું વિધાન કરીને લોચન વિગેરે ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરે, હૃદયમાં, લલાટમાં, વા મસ્તક વિગેરે સ્થાને, જ્યાં ચિત્તવૃત્તિની સ્થિરતા વિશેષ રહેતી હોય, ત્યાં મનોવૃત્તિ ધારણ કરીને, મુનિરાજ પ્રશસ્ત ધ્યાન કરે. ત્યાં બાહ્ય અને આધ્યાત્મિક ભાવે યાથાતથ્ય ધર્માનુકુળ ધ્યાન કરવું. બાહ્ય અને આધ્યાત્મિક એમ બે પ્રકારે ધ્યાન છે. સૂત્રાર્થનું વિચારવું, વ્રતનું દૃઢપણું, શીલગુણાનુરાગ, તથા કાયા, વાણીના વ્યાપારને રોકવા તેને બાહ્ય ધ્યાન કહે છે. આત્માને સ્વસંવેદનથી ગ્રહણ કરવો, અને અન્યપદાર્થોને અનુમાનથી જાણવા, તેને આધ્યાત્મિક ધ્યાન કહે છે. તત્ત્વાર્થસંગ્રહાદિમાં ચાર પ્રકારે ધ્યાન બતાવ્યું છે. ધ્યાનાભ્યાસ

થી નિરૂપાધિપદનું સુખ આત્મા અનુભવે છે. અહો ! એવી ધ્યાનદશામાં ક્યારે જીવન જશે ! ક્યારે પર્વતની ગુફાઓમાં ધ્યાનારૂઢ થઇ અવધૂત દશાનો આત્મા અનુભવ કરશે ! ક્યારે પરપરિણતિ રમણતા રૂપ મિથ્યા ટેવને ત્યાગી, ચેતન, સ્થિર ઉપયોગ દ્વારા યોગારૂઢ થશે ! રાગદ્વેષવડે અનુભવતા બાહ્ય સંયોગોમાં ક્યારે સમભાવ થશે ! ક્યારે સમતારૂપ ગંગાનદીમાં સંસારતાપ નિવારણ કરવામાટે ઝીલાશે !! અન્તર્મુખચેતનાથી ક્યારે આત્મ પ્રભુનું સેવન થશે !! ક્યારે સર્વ પૌદ્ગલિક ભાવોપરથી અહંત્વબુદ્ધિ છૂટશે !! ક્યારે જગત્‌ના પદાર્થોમાંથી ઇષ્ટબુદ્ધિ છૂટશે !! હે ચેતન ! હજી તું આત્મપરાક્રમ ફોરવે તો રાગાદિક શત્રુઓને જીતી પરમ પદની પ્રાપ્તિ કરે—અન્તર્‌ના વિકારોને જીતવા માટે બને તેટલો પ્રયત્નકર !! દેવગુરૂ ધર્મની આસ્તિકતા ધારણ કર.

પ્રશ્ન—હે સદ્‌ગુરો ! કેટલાક લોકો કહે છે કે, જૈન ધર્મ છે તે નાસ્તિક ધર્મ છે, અને તે વેદબાહ્ય છે, તેનું કેમ ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! જે લોકો જૈન ધર્મને નાસ્તિક કહે છે, તે લોકો જૈન ધર્મનું બરાબર સ્વરૂપ સમજતા નથી, તેથી એમ કહે છે, જૈન ધર્મ છે તે પ્રત્યેક મનુષ્યનો ધર્મ છે, અને તે દરેક મનુષ્યના આત્માની ઉન્નતિનું સ્વરૂપ બતાવે છે. નાત જાતના ભેદમાં જૈન ધર્મ સમાતો નથી. જે રાગ દ્વેષને જીતે તે જિન કહેવાય છે. એવા જી-

નોએ કહેલો જે ધર્મ તેને જૈન ધર્મ કહે છે. વેદબાહ્ય જૈન ધર્મને કેટલાક કહે છે, તે પોતાની મતિથી કહે છે. વેદનો વેદ પણ જૈનસૂત્ર છે. જૈન સૂત્રો તે સત્ય વેદ છે. માધ્યસ્થ બુદ્ધિથી વિચારવામાં આવે, તો આસ્તિકયતાનો અગ્રેશ્વર જૈનધર્મ છે.

પ્રશ્નઃ—હે સદ્‌ગુરૂ ! આસ્તિક અને નાસ્તિકનું શું લક્ષણ છે ?

ઉત્તરઃ—હે ભવ્ય ! જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષને જે માને છે તેને આસ્તિક કહે છે. પુનર્જન્મ, પરમાત્મા, કર્મ વિગેરે માને છે તેને આસ્તિક કહે છે, અને જે એવાં તત્ત્વોને માને નહીં, તે નાસ્તિક છે.

પ્રશ્નઃ—જૈનો ઇશ્વરને માનતા નથી, એમ અન્નલોક કહે છે, તે ખરી વાત કે ?

ઉત્તરઃ—હે ભવ્ય ! એ વાત સત્ય નથી, જૈનો અષ્ટાદશ દોષ રહિત જેઓ હોય એવા તીર્થંકર દેવોને ઇશ્વર માને છે, જે અઢાર દોષ રહિત હોય છે, તે દેવાધિદેવ ઇશ્વર કહેવાય છે. માટે એવા સત્ય ઇશ્વરને જૈનો સ્વીકારે છે, માટે તે પરમ આસ્તિક જાણવા.

પ્રશ્નઃ—જૈન ધર્મ કયારે નીકળ્યો તે કહેશો ?

ઉત્તરઃ—હે ભવ્ય ! પ્રવાહની અપેક્ષાએ જૈન ધર્મ

અનાદિકાળથી ચાલતો આવે છે. તેમ મિથ્યાત્વ પણ અનાદિકાળથી છે. જે જે તીર્થંકરો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ પૂર્ણ જૈનધર્મ સ્વરૂપનો ઉપદેશ ભવ્ય જીવોની આગળ કરે છે.

પ્રશ્નઃ—જૈન ધર્મને તમે સત્ય તથા મોટો ધર્મ શાથી માનો છો ?

ઉત્તરઃ—દુનિયામાં ચાલતા જે જે ધર્મના પન્થો છે; તેમાં જે જે સત્યતાનો અંશ રહ્યો છે, તે સર્વ સત્ય અંશોને જૈનધર્મ સાપેક્ષદૃષ્ટિથી ગ્રહે છે, અર્થાત્ દુનિયાના સર્વ ધર્મનો સત્ય ભાગ, જૈન ધર્મમાં સમાય છે. તેથી દુનિયાના અનેક ધર્મોનો સમાવેશ જૈન ધર્મમાં થાય છે માટે જૈનધર્મ મોટો ધર્મ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—હરેક ધર્મની સત્યતાનો જૈન ધર્મમાં સમાવેશ થાય છે. તે દૃષ્ટાંત પૂર્વક સમજાવશો ?

ઉત્તર—હે પ્રિય ભવ્ય ! સાંભળો મહાયોગિરાજ અધ્યાત્મજ્ઞાન શિરોમણિ શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે કે, जिनवरमां सघळां दर्शन छे, दर्शने जिनवर भजनारे; सागरमां सघळी तटिनी सहि. तटिनीमां सागर भजनारे. षट्दर्शन जिनअंग भणीजे ॥ જૈનદર્શનમાં સઘળાં દર્શન અર્થાત્ દુનિયાના સર્વ ધર્મ પન્થનો સ્યાદ્વાદદૃષ્ટિસાપેક્ષતાએ જોતાં સમાવેશ થાય છે, જેમ સાગર એટલે સમુદ્રમાં સર્વ નદીયો ભળે છે, પણ નદીયોમાં સમુદ્રની ભજના છે. ભરતીઓટ

હોય તો કોઇ નદીમાં સમુદ્રનું પાણી જાય છે, પણ તે અંશે કવચિત્કાળે એમ બને છે. તેમ અત્ર સર્વધર્મ સત્યનો પણ જૈનધર્મમાં સમાવેશ થાય છે, અને અન્યમાં જૈનધર્મની ભજના છે. માટે જૈનધર્મનું આરાધન કરતાં સર્વ ધર્મનું આરાધન થાય છે.

પ્રશ્ન--જૈનધર્મને કોણ પાળી શકવાને સમર્થ છે?

ઉત્તર--જે જે મનુષ્યો પોતાના આત્માની ઉન્નતિ ઇચ્છે છે, તે સર્વ લોકો, જૈનધર્મ પાળી શકવાને સમર્થ છે.

પ્રશ્ન--જૈનધર્મ પાળવાથી આ ભવમાં તથા પરભવમાં શા શા ફાયદા થાય છે?

ઉત્તર--જૈનધર્મ પાળવાથી આ ભવમાં દયાની બુદ્ધિ થાય છે. પરોપકાર, સત્ય બોલવું, ચોરીનો ત્યાગ, મૈથુનનો ત્યાગ, સંતોષ, સમતા, ગંભીરતા, ક્ષમા, સરળતા, વૈરાગ્ય કામવિકારોનો જય, દુર્વ્યસનનો ત્યાગ, ભ્રાતૃભાવ, નિઃસ્પૃહતા વિગેરે અનેક સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ આ ભવમાં થાય છે, તથા શ્રમણવ્રતની, તથા શ્રાવકવ્રતોની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે. આ ભવમાં કામવિકાર, રાગદ્વેષાદિક અન્તરના શત્રુઓ ઉપર જય મેળવવાથી, આત્મા નિર્મળ થાય છે, અને તેથી આત્મિકસુખનો અનુભવ થાય છે, અને પરભવમાં તેથી દેવયોનિના ભોગપદ મળે છે.

પ્રશ્ન—જૈનધર્મમાં સર્વ ધર્મનો સમાવેશ થાય છે,

તો કહો કે અદ્વૈતવાદી (વેદાંતી) આત્માને સર્વવ્યાપક માને છે, અને એક આત્મા સર્વનો માને છે, તેનો સમાવેશ જૈનધર્મમાં શી રીતે થાય છે?

ઉત્તર—હે ભવ્ય! સાપેક્ષનય બુદ્ધિથી જોતાં જૈન-દર્શનમાં એ વાત ઘટે છે. જ્યારે આત્મામાં જ્ઞાનધ્યાનાદિથી ચારિત્ર પાળતાં કેવળજ્ઞાન થાય છે, ત્યારે આત્મા લોકાલોકનો જાણનાર કેવલજ્ઞાની થાય છે. કેવલજ્ઞાનની અપેક્ષાએ આત્મા વિભુ અર્થાત્ સર્વ વ્યાપક છે એમ જૈનો કહે છે, અને આત્માની અસંખ્યપ્રદેશરૂપ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ અવ્યાપક છે, મધ્યમ પરિણામી છે; અસંખ્યપ્રદેશરૂપ આત્માનો કદાપિકાળે નાશ થયો નથી, અને થવાનો નથી. કોઇ કહેશે કે, ઘટપટની પેઠે મધ્યમ પરિમાણવાળો આત્મા છે, તો તેનો નાશ થવો જોઇએ? ત્યારે તેના ઉત્તરમાં સમજવાનું કે, આકાશની પેઠે અરૂપી એવા મધ્યમપરિમાણવાળા આત્માનો અરૂપીપણાથી ત્રિકાલમાં નાશ થતો નથી, માટે કથંચિત્ આત્મા, જ્ઞાનાપેક્ષાએ વિભુ છે, એમ સિદ્ધ ઠર્યું, તથા સંગ્રહનયસત્તાથી સર્વ આત્માઓ એક આત્મા કહેવામાં આવે છે. જેમ માટીના હજાર ઘડા છે, જો કે તે પોતપોતાની વ્યકિતથી ભિન્ન ભિન્ન છે, તેથી વ્યકિત એટલે આકારની અપેક્ષાએ હજાર કહેવાય છે, પણ તે સર્વ ઘડાઓમાં મૃત્તિકાની સત્તા વ્યાપી રહી છે; માટીમાટી એવો વ્ય-

વહાર સર્વ ઘડાઓમાં થાય છે, તેથી માટી–મૃત્તિકારૂપ સામાન્ય સત્તાની અપેક્ષાએ સર્વ ઘડાઓ એક કહેવાય છે, તેમ જૈનો વ્યક્તિની અપેક્ષાએ અનંત આત્માઓ સ્વીકારે છે, અને અનંત આત્માઓમાં જ્ઞાનાદિક ધર્મ સરખા રહ્યા છે. જ્ઞાનગુણાદિકથી સર્વથા રહિત કોઈ આત્મા નથી, તેથી આત્મ ધર્મની અપેક્ષાએ અનંત આત્માઓ એક સરખા છે, માટે તે કથંચિત્ એક કહેવાય છે, પણ તેથી અનંત આત્માવ્યક્તિઓની નાસ્તિતા સિદ્ધ ઠરતી નથી, અર્થાત્ આત્મા અનંત છે, તેમ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ સિદ્ધ ઠરે છે. સર્વ આત્માઓનું જ્ઞાનાદિક ગુણથી એકત્વપણું જૈનદર્શન સ્વીકારે છે, તેથી વેદાંત દર્શનનો પણ જૈન દર્શનમાં સમાવેશ થાય છે પણ અદ્વૈત વેદાંત, આત્માની સત્તાનેજ સ્વીકારી, અનંત આત્મા વ્યક્તિથી ભિન્ન ભિન્ન છે, એમ બીજી બાજી બાજુ તરફ નહીં જોતાં તેનો અપલાપ કરે છે, માટે તે સર્વ દેશી નથી, પણ તે એક દેશી હોવાથી મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિ કરેછે, આ વાતથી પણ સિદ્ધ થયું કે, જૈનદર્શન સર્વ દેશી છે, તેથી તેમાં વેદાંત દર્શનનો સમાવેશ થાય છે. માટે જૈન દર્શન સત્ય દર્શન છે.

પ્રશ્નઃ--વૈષ્ણવ ધર્મનો જૈન ધર્મમાં કેવી રીતે સમાવેશ થાય છે?

ઉત્તર—વૈષ્ણવ ધર્મમાં કૃષ્ણની ઉપાસના થાય છે,

અને કૃષ્ણને પ્રભુ તરીકે માને છે. ત્યારે જૈન દર્શન કહે છે, કે શ્રી બાવીસમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથ ભગવાન્‌ના કૃષ્ણ શ્રાવક હતા, અને તે સમકિતી હતા, અને તે આવતી ચોવીશીમાં તીર્થંકર થવાના છે. તેથી તે ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ તીર્થંકર થવાથી જનો તેને અપેક્ષાએ ભગવાન્ માને છે, તેથી સત્ય કૃષ્ણનો જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે. તેથી જેણે જૈન ધર્મ પાળ્યો, તેણે કૃષ્ણનું આરાધન કર્યું કહેવાય છે. શક્રસ્તવ એટલે નમુથ્થુણંમાં કહ્યું છે કેઃ—

जेअ अइया सिद्धा ' जअ भविस्संतिणागएकाले ' संपइय वट्टमाणा सव्वे तिविहेण वंदामि ॥

ભાવાર્થઃ—જે આત્માઓ, ભૂતકાળમાં કર્મનો ક્ષય કરીને સિદ્ધ થયા, અને જે ભવિષ્ય કાળમાં કર્મનો ક્ષય કરીને મુક્તિ પદ પામશે, અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં હાલ વર્તમાનકાળે જે સિદ્ધ થાય છે, તે સર્વને મન વચન અને કાયા વડે હું વાંદું છું. આ સૂત્રના પાઠથી પણ ભવિષ્ય કાળમાં શ્રી કૃષ્ણ તીર્થંકર થઇને સિદ્ધ થશે. માટે શ્રી કૃષ્ણની ભવિષ્ય કાળમાં તીર્થંકરની અવસ્થા તથા સિદ્ધાવસ્થા થવાની છે, તે વાંદવા પૂજવા યોગ્ય છે. પદ્મનાભ તીર્થંકરની પેઠે તેમની તે અવસ્થાની પ્રતિમા વર્તમાન કાળમાં પણ ભરાવીને માનવા પૂજવાથી ફાયદો થાય છે. માટે તે અપેક્ષાએ જૈન દર્શન, કૃષ્ણને ભગવાન્ માને છે,

પણ કૃષ્ણે જગતને બનાવ્યું, તથા લીલાઓ કરી, તેને જૈનદર્શન સ્વીકારતું નથી. કૃષ્ણ સંબંધી વિશેષ હકીકત જાણવી હોય તો શ્રી નેમિનાથનું ચરિત્ર વાંચવું. માટે એવી રીતે સાપેક્ષપણે કૃષ્ણનો પણ જૈન દર્શનમાં સમાવેશ થાય છે. વૈષ્ણવ ધર્મી. વિષ્ણુને સર્વવ્યાપક માને છે, અને કૃષ્ણને તેનો અવતાર ગણે છે. હે ભવ્ય ! જૈન દર્શન આત્માને વિષ્ણુ કહે છે. ज्ञानेन सर्वत्र व्याप्नोति इति विष्णुः જ્ઞાનથી સર્વત્ર આત્મા પ્રકાશ કરે છે, માટે આત્મા જ્ઞાનથી વ્યાપક વિષ્ણુ ગણાય છે, અને તે આત્મામાં જ્યાં સુધી કર્મ છે ત્યાં સુધી સત્તાએ કેવલજ્ઞાન રહ્યું છે, અને એવો વિષ્ણુરૂપ આત્મા કર્મ વડે અવતાર ધારણ કરે છે, તે પ્રમાણે કૃષ્ણનો આત્મા, સર્વ આત્માઓની પેઠે જ્ઞાનથી વિષ્ણુ છે, અને તે કર્મવડે અવતાર ધારણ કરે છે, અને કર્મનો નાશ થતાં, અવતાર ધારણ કરતો નથી. એમ વિષ્ણુનું સ્વરૂપ જૈન દર્શન સ્વીકારે છે, તેથી વિષ્ણુનો સમાવેશ પણ જૈનદર્શનમાં થાય છે, પણ તે અપેક્ષાને જેઓ નથી સમજતા, અને વિષ્ણુને માને છે, તેઓ અજ્ઞાનથી ભૂલે છે. જેઓ વિષ્ણુને જગતકર્તા તરીકે સ્વીકારે છે, તેઓ ભૂલ કરે છે. જો વિષ્ણુને કર્મ રહિત નિર્મલ પરમાત્મા સ્વીકારો, તો તેમના અવતાર થઇ શકે નહીં, કારણકે કર્મ સહિતમાં અવતાર થાય છે. તેમ સર્વત્ર વ્યાપક એવી

વ્યકિતથી એક વિષ્ણુ છે, એમ માનતાં ઘણા દોષો આવે છે. આત્મા મધ્યમ પરિણામવાળો હોવાથી, સર્વ વ્યાપક હોઇ શકતો નથી. એવી આત્માની સ્થિતિ છે. સર્વત્ર વ્યાપક જો વિષ્ણુ માનશો તો આકાશની પેઠે નિષ્ક્રિય ઠરવાથી, તેથી તે અવતારાદિકને ધારણ કરી શકે નહીં. ઇત્યાદિ ખંડન સમ્મતિતર્ક, શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય; ધર્મસંગ્રહણી વિગેરે ગ્રંથોથી જોઇ લેવું. તથા ઇશ્વર જગત્‌નો કર્ત્તા સિદ્ધ થતો નથી, તેનું વિવેચન તત્વાદર્શ, અજ્ઞાનતિમિર ભાસ્કર, તથા સ્યાદ્વાદમંજરી, સમ્મતિતર્ક, તથા અસ્મદીયકૃત જૈન ધર્મ અને ખ્રીસ્તિધર્મના મુકાબલો વિગેરે ગ્રંથોમાંથી જોઇ લેવું.

પ્રશ્નઃ—જૈનો ઇશ્વરને જગત્‌ના કર્ત્તા તરીકે સ્વીકારતા નથી, ત્યારે ઇશ્વર કર્ત્તા વાદીનો જૈન ધર્મમાં સમાવેશ થશે નહીં, તેનું કેમ ?

ઉત્તરઃ—હે ભવ્ય ! જે સત્ય હોય છે, તેને જૈનો સ્વીકારે છે. જગત્‌નો કર્તા ઇશ્વર કોઇ પણ પ્રમાણુથી સિદ્ધ ઠરતો નથી. પ્રથમ અમો તમને પુછીએ છીએ કે, ઇશ્વર સાકાર છે કે નિરાકાર છે ? જો ઇશ્વર સાકાર છે, તો તે શરીરથી એક દેશ વ્યાપી છે ? કે સર્વ દેશ વ્યાપી છે ? જો કહેશો કે, ઇશ્વર સાકાર છે, અને તે એક દેશ વ્યાપી છે. વા તે પ્રત્યક્ષ આંખે સાકાર હોવાથી

કેમ દેખાતો નથી ? તમો કહેશો કે ભૂતવ્યંતરની પેઠે અદૃશ્ય રહે છે, તો કહો કે તેને પ્રત્યક્ષ થવામાં કંઇ શરમ આવે છે ? તમો કહેશો કે શરમ તો આવતી નથી, પણ જે જીવના શુભ કર્મ હોય તેને દેખાય છે ત્યારે પુછવાનું કે શુભકર્મ છે, તે સ્વતંત્ર છે કે તે ઇશ્વરના તાબામાં છે ? જો કહેશો કે કર્મ સ્વતંત્ર છે, તો બસ સિદ્ધ ઠર્યું કે શુભકર્મની પ્રેરણાથી ઇશ્વર દર્શન દે છે. ત્યારે ઇશ્વર પણ કર્મની પ્રેરણાથી પરતંત્ર થયો. તમો કહેશો કે કર્મ, ઇશ્વરના તાબામાં છે, તો પુછવાનું કે શુભ વા અશુભ કર્મ, જીવને ઇશ્વરની પ્રેરણાથી લાગે છે કે જીવના શુભાશુભ પ્રયત્નથી ? જો કહેશો કે ઇશ્વરની પ્રેરણાથી કર્મ જીવને લાગે છે, તો બસ સિદ્ધ ઠર્યું કે, કોઇને પુણ્યકર્મ લગાડવાથી ઇશ્વર રાગી ઠર્યો, અને કોઇને અશુભકર્મ લગાડવાથી ઇશ્વર દ્વેષી ઠર્યો. અને જે રાગીદ્વેષી હોય તો તે કદાપિકાળે ઇશ્વર કહેવાય નહીં. તમો કહેશો કે પોતાના શુભાશુભ મનોવાક્કાય પ્રયત્નથી જીવને કર્મ લાગે છે, તો સિદ્ધ ઠર્યું કે ઇશ્વરના તાબામાં કર્મ નથી તેમ જીવ પણ નથી. જીવ જેવાં કર્મ કરે છે, તેવાં તે કર્મ ભોગવે છે, તમો કહેશો કે કર્મનો કર્તા તથા ભોક્તા તો જીવ છે, પણ કર્માનુસારે સુખદુઃખ આપવું તે તો ઇશ્વરનું કામ છે. આમ પણ તમારૂં કહેવું અસત્ય ઠરે છે, કારણ કે પોતે કર્મ, જીવ કરે છે, ત્યારે સુખદુઃખ ઇશ્વર

આપે છે, એમ કહેવું તે અજ્ઞાનમૂલક છે, કેમકે જુઓ આપણે હાથમાં અગ્નિ ગ્રહણ કરીએ અને કહીએ કે મને ઇશ્વર બાળે છે, એ કેવું ખોટું છે? પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે હાથમાં અગ્નિ ગ્રહણ કરતાં દાહકત્વગુણ અગ્નિનો છે, તેથી અગ્નિ બાળે છે. તથા પોતાના પેટમાં છરી મારીએ અને કહીએ કે મને ઇશ્વરે વેદના કરી, આ કેવી ભૂલ ભરેલી વાત છે? અંધજડ વિના આમ કોઇ માની શકે નહીં. જ્ઞાની તો કહેશે કે સારા હાથે છરી પેટમાં મારી તો વેદનાનું કારણ છરી ઠરી તેમાં ઇશ્વરની કલ્પના જૂઠી ઠરે છે, તેમ અત્ર પણ જ્યારે જીવ પોતે કર્મનો કર્તા છે ત્યારે તે કર્મથી થતા સુખદુઃખનો ભોક્તા પોતે કેમ કહેવાય નહીં? સુખદુઃખ આપનાર અલબત્ત. કર્મસિદ્ધ ઠરે છે, અને તે કર્મનો કર્તા આત્મા છે, એમ સિદ્ધ ઠરે છે, સમજવાનું કે ઈશ્વર, જીવોને બનાવનાર નથી. તે જીવોને સુખદુઃખ આપનાર નથી, તેથી તમારો માનેલો જીવોને સુખદુઃખને આપનાર ઇશ્વર સિદ્ધ ઠરતો નથી. તથા વળી કહેવાનું કે એક દેશી સાકાર ઇશ્વર સિદ્ધજ ઠરતો નથી, જો ઇશ્વરને દેહવાળો માનશો તો કર્મવિના દેહ હોય નહીં, અને રાગદ્વેષ વિના કર્મ લાગે નહીં. તેથી ઇશ્વર પણ રાગીદ્વેષી સિદ્ધ ઠર્યો, તેથી તમોએ માનેલું, ઇશ્વરપણું ગયું, કોઇ પણ પ્રમાણથી તમારૂં માનેલું ઇશ્વરપણું સિદ્ધ ઠરતું નથી. જો તમે ઇશ્વર

ને સદેહી અને આકાશની પેઠે સર્વત્ર વ્યાપક માનશો તો એવો ઇશ્વર સર્વત્ર વ્યાપક હોવાથી, અને તે મૂર્તિમાન્ હોવાથી, આંખે દેખાવો જોઇએ, અને તે દેખાતો તો નથી, માટે તેવો ઇશ્વર તમારાથી માની શકાયજ નહીં, તથા સાકાર ઇશ્વર માનતાં રાગદ્વેષાદિકવાળો ઇશ્વર પૂર્વોક્ત યુક્તિ પ્રમાણે સિદ્ધ ઠરશે, તથા તમો બીજો પક્ષ લેઇને કહેશો કે, ઇશ્વર નિરાકાર છે, તો કહેવાનું કે નિરાકાર એવા ઇશ્વરથી સાકારની ઉત્પત્તિ આકાશની પેઠે થઇ શકે નહીં. જે જે શરીરરૂપ આકારવાન્ હોય છે, તે કુંભકાર જેમ ઘટને બનાવે છે, તેમ અન્ય વસ્તુને બનાવી શકે છે, માટે નિરાકાર ઇશ્વર માનતાં ઇશ્વર જગતકર્તા સિદ્ધ ઠરતો નથી. તથા વેદમાં પણ કહ્યું છે કે न तस्य प्रतिमास्ति ઇશ્વરનો આકાર નથી. જૈનો તો સિદ્ધ પરમાત્મારૂપ જે ઇશ્વર છે તે નિરાકાર છે, અને તે જગત્કર્ત્તા નથી, અને તે પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપમાંજ આનંદ ભોગવે છે એમ માને છે. તેથી તેવો ઇશ્વર માનતાં કોઇ જાતનો દોષ સંભવતો નથી. કોઇ પણ પ્રમાણથી ઇશ્વર જગત્કર્ત્તા સિદ્ધ ઠરતો નથી. તથા વળી પુછવાનું કે, જે જે કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, તેનાં બે કારણો હોય છે: જેમ કુંભકાર ઘટ બનાવે છે, તે ઘટ, મૃત્તિકા (માટી) વિના બનતો નથી; માટે માટી તે ઘટનું ઉપાદાન કારણ છે, અને કુંભકાર, ચક્ર, દંડ વિના માટીનો પ-

ણ ઘટ બનતો નથી, તેથી કુંભાર વિગેરે નિમિત્ત કારણ છે, માટી રૂપ ઉપાદાન કારણથી, ઘટ ભિન્ન નથી, તે સહજે સમજાશે, તેમ અત્ર પણ સમજવાનું કે, ઇશ્વર જગત્કર્તા માનો છો, તો તે ઇશ્વર જગત્નું ઉપાદાન કારણ છે ? કે નિમિત્ત કારણ છે ? જો ઇશ્વરને જગત્નું ઉપાદાન કારણ કહેશો તો જગત પણ ઇશ્વરરૂપ થઇ ગયું, ત્યારે પાપી, ધર્મી, હિંસક, વ્યભિચારી વિગેરે સર્વરૂપે તે ઇશ્વર હોવાથી ઇશ્વર પોતેજ બંધાયો, નરકમાં જનાર તથા મોક્ષમાં જનાર પણ ઇશ્વર ઠર્યો, પુણ્ય પાપ બંધન તથા મુક્તરૂપ પણ ઇશ્વર ઠરવાથી, તપ, જપ, બંધ, મોક્ષ વિગેરેની વ્યવસ્થા સિદ્ધ ઠરશે નહિં. આ પ્રમાણે ઇશ્વરને માને છે, તેના મતમાં ચોર, વ્યભિચારી, ગૌહત્યા કરનાર સર્વ ઇશ્વર છે, તો તેને પણ નમસ્કાર કરી લેવા જોઇએ, તથા સર્વે ઇશ્વરરૂપ હોવાથી સન્ન્યાસ લેવો, દયા દાન કરવાં, ઇશ્વરપૂજન કરવું, તે સર્વ અસત્ય ઠરે છે. માટે તે પક્ષ પણ તમારાથી માની શકાશે નહીં. તમો કહેશો કે, ઇશ્વર જગત્નું નિમિત્ત કારણ છે, ત્યારે અમો પુછીએ છીએ કે, જગત્ એકાંતે સત્ છે કે અસત્ છે ? તથા ઇશ્વર, જગત્માં છે કે જગત્ની બહાર છે ? જો તમે કહેશો કે, જગત્ એકાંત સત્ છે, ત્યારે સમજો કે જે સત્ વસ્તુ હોય છે, તેત્રિકા-

લમાં વર્તે છે, તેથી જગત્ સત્ માનવાથી અનાદિકાળથી જગત્ છે, અને તેનો અંત આવશે નહીં. માટે જગતને એકાંત સત્ માનવાથી તેનો કર્ત્તા ઇશ્વર કહેવાયજ નહીં. જગત્‌ને એકાંત અસત્ માનશો, તો આકાશ કુલ જેમ એકાંત અસત્ છે, તેનો કોઇ ઉત્પન્ન કર્ત્તા નથી, તથા તે આકાશકુસુમવત્ અસત્ હોવાથી ત્રિકાલમાં ઉત્પન્ન થતું નથી. તેમ જગત્ પણ એકાંત અસત્ હોવાથી તેની ત્રિકાલમાં ઉત્પત્તિ થઇ શકે નહીં. તો તેનો કર્ત્તા ઇશ્વર કેમ કહેવાય ? અપિતુ કદાપિ કાળે કહેવાય નહીં, માટે એ બે પક્ષથી પણ ઇશ્વર જગતકર્તા સિદ્ધ ઠર્યો નહીં. તથા વળી રાગદ્વેષ રહિત એવો ઇશ્વર તેને જગત્ રચવાનું કંઇ પણ પ્રયોજન નથી. ખ્રીસ્તિયો કહે છે કે, દુનિયાનો બનાવનાર ઇશ્વર તેમના ઇશ્વરથી જુદો છે અને તેણે છ દિવસમાં દુનિયા બનાવી, અને રવિવારના દિવસે થાક લીધો, અને દુનિયાને બનાવ્યા-ને લગભગ છ હજાર વર્ષ થઇ ગયાં. બ્રહ્માવાદી કહે છે કે, જગતનો કર્ત્તા બ્રહ્મા છે, અને વિષ્ણુધર્મવાળા કહે છે કે, જગત્‌નો બનાવનાર વિષ્ણુ છે. આ સર્વમાંથી એક પણ જગત્‌નો કર્તા પૂર્વોક્ત દૂષણયુક્ત હોવાથી સિદ્ધ ઠરતો નથી. ત્યારે કોઇ કહેશે કે, જગત્ એકાંત કાર્યરૂપ નથી. જગત્‌ની અંદર નવતત્ત્વનો સમાવેશ થાય છે. આ-

ત્માઓ, પંચભૂત વિગેરે પ્રકારાંતરે જગત્ કહેવાય છે. તેમાં આત્મા તથા, પંચભૂત પણ અનાદિકાળથી છે, તેથી તેનો બનાવનાર કોઇ સિદ્ધ થતો નથી. પરકર્તૃત્વ સ્વભાવનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરનાર અને આત્મસ્વરૂપને સંપૂર્ણ પ્રગટ કરનારને ઇશ્વર કહેવામાં આવે છે. માટે એવા ઇશ્વરમાં જરા માત્ર પણ કર્મની ઉપાધિ તથા જગતકર્તૃત્વની ઉપાધિનો સંભવ નથી. जीवरूप इश्वर शरीररूप जगत्नो कर्त्ता कथंचित् छे. અનેકાન્ત જૈનદર્શન કથંચિત્ નયની અપેક્ષાએ જીવને ઇશ્વર માનીને કર્મકર્તૃત્વની સિદ્ધિ કરે છે. અનાદિકાળથી જીવને કર્મ લાગ્યાં છે, અને તેથી જીવ, સંસારી કહેવાય છે. જગત્માં અનંતજીવો વર્તે છે. તેઓ રાગદ્વેષથી કર્મગ્રહણ કરે છે, અને તેથી તે કર્મનો કર્ત્તા તથા ભોક્તા કહેવાય છે અને તેથી જીવ અનેક પ્રકારનાં શરીરોને ચારગતિમાં ધારણ કરે છે, જીવ તે કર્મસહિત હોય છે ત્યાં સુધી કર્મસહિત ઇશ્વર કહેવાય છે, અને જેનાં કર્મ નાશ પામ્યાં છે, તે કર્મરહિત ઇશ્વર અનંતસિદ્ધ કહેવાય છે. જેમ મલીન સુવર્ણ અને નિર્મલ સુવર્ણ એમ સુવર્ણના બે ભાગ પડે છે, તેમ અત્રપણ કર્મ સહિત ઇશ્વર રૂપ જીવો અને જેઓએ કર્મનો સંપૂર્ણ નાશ કર્યો છે, એવા સિદ્ધ જીવો, એમ જીવોના બે ભેદ પડે છે. સિદ્ધજીવોને કદિ કર્મ લાગતાં નથી. કારણ કે કર્મ લાગવાનું કારણ રાગ-

દ્વેષાદિ છે. તેનો નાશ થતાં, દ્રવ્ય કર્મનું ગ્રહણ થતું નથી, માટે તેથી તે કદાપિકાળે પરના કર્તા થતો નથી.

હવે સંસારી જીવરૂપ ઇશ્વર કર્મ સહિત છે, તે કર્મનો કર્ત્તા છે, અને તે કર્મથી શરીરને ધારણ કરે છે, માટે શરીરરૂપ જગત્ તેનો કર્ત્તા પોતાનો આત્મા અનાદિકાળથી છે એમ સર્વ જીવો છે તે પણ અપેક્ષાએ ઇશ્વરો કહેવાય છે, તે પોતપોતાના શરીરરૂપ જગત્‌ના કર્ત્તા, મકડીના જાળાની પેઠે જાણવા. એમ સકર્મ ઇશ્વરરૂપઆત્મા અપેક્ષાએ શરીરરૂપ જગત્‌નો કર્ત્તા સિદ્ધ ઠર્યો, તો તે કર્મ સહિત આત્માને વિષ્ણુ કહો, રામ કહો, બ્રહ્મા કહો, ખુદા કહો, ઇશ્વર કહો, કૃષ્ણ કહો, તેને અનેક નામથી બોલાવો, સકર્માવસ્થામાં તે શરીરરૂપ જગત્‌નો કર્ત્તા છે અને તે આત્મારૂપ કૃષ્ણ, રામ, બ્રહ્મા, ખુદા, મહાદેવને ઓળખીએ, અને તેનું પૂજન ધ્યાન વીતરાગની આજ્ઞા પ્રમાણે કરીએ, તો કર્મનો નાશ થતાં આત્મા તેજ પરમાત્મારૂપ થાય. કર્મનો નાશ થયાબાદ રાગદ્વેષના નાશથી, શરીરરૂપ જગત્ કર્તૃત્વનો નાશ થાય છે. માટે કથંચિત્ દેહરૂપજગત્ કર્તૃત્વ આત્માને છે, તે આત્મારૂપ કૃષ્ણ વિષ્ણુ, ખુદા, ઇશ્વર, બ્રહ્માદિકમાં સકર્માવસ્થામાં વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ, જૈનદર્શન સ્વીકારે છે. માટે તે અપેક્ષાએ પૂર્વોક્ત બ્રહ્માદિકનો જૈનદર્શનમાં અનેકાન્તપણે સમાવેશ થાય છે. માટે જૈનદર્શન સર્વાંશી છે અને પૂર્વોક્ત વાદિયો

નિરપેક્ષ એકાંતપણે એકેક અંશને સ્વીકારે છે, માટે તે અજ્ઞાની છે, તે અપેક્ષાએ તેમનો મત ત્યાજ્ય છે. એ પ્રમાણે સત્ય ઇશ્વરની સિદ્ધિ કર્યાબાદ, નિત્યાનિત્ય વાદીયોનો પણ જૈન દર્શનમાં સમાવેશ થાય છે તે બતાવે છે.

સાંખ્યો આત્માને નિત્ય માને છે તથા નૈયાયિકો તથા વેદાંતીઓ પણ જ્યારે આત્માને નિત્ય માનીને એકાંતે અનિત્ય આત્મા માનનાર બૌદ્ધદર્શનનું ખંડન કરે છે. ત્યારે બૌદ્ધદર્શન પણ એકાંત ક્ષણિક આત્મા સ્વીકારી, વેદાંત, સાંખ્ય, નૈયાયિકોનું ખંડન કરે છે, ત્યારે તે બે વાદીયો લડતા શ્રી વીરપ્રભુની પાસે આવ્યા. શ્રીસર્વજ્ઞ વીરપ્રભુએ બે વાદીઓને કહ્યું કે, તમે શા માટે એક બીજાની અપેક્ષા સમજ્યાવિના, વાદ કરી દુનિયામાં અશાંતિ ફેલાવો છો ? ધ્યાન રાખો. જુઓ, દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આત્મા નિત્ય છે; અને તેથી આત્મા ત્રિકાલમાં વર્તે છે, અને પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ, અશુદ્ધ વા શુદ્ધપર્યાયોને ધારણ કરે છે. દેવતા થઇને, મનુષ્ય થાય છે, અને મનુષ્ય પર્યાયનો નાશ થતાં નારકી પર્યાય અર્થાત્ (આકૃતિ) ને ધારણ કરે છે તેથી કથંચિત્ આત્મા દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે અને કથંચિત્ આત્મા પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. માટે આત્માને નિત્યાનિત્ય માનવો જોઇએ. એમ જૈનદર્શન બે પક્ષને સ્વીકારે છે તેથી, બે દર્શનોના અંશને સાપેક્ષપણે

થકે છે, તેથી તે દર્શનોનો પણ જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે. તથા જ્ઞાનવાદી અને ક્રિયાવાદી પોતાના તત્ત્વને ઇષ્ટ માનતા શ્રી વીરપ્રભુની પાસે ન્યાય મેળવવા આવ્યા ત્યારે શ્રી વીરપ્રભુએ કહ્યું કે, તમો નિરપેક્ષપણાથી વાદ કરો છો. એકલા જ્ઞાનથી પણ મુક્તિ થતી નથી, તેમ એકલી ક્રિયાથી પણ મુક્તિ થતી નથી, બેનો સંગમ થતાં મુક્તિ થાય છે. ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः જ્ઞાન અને ક્રિયા બે માનવાથી મુક્તિ થાય છે. જેમ કોઇ માણસ ઇષ્ટ નગરનો રસ્તો જાણતો હોય પણ ચાલવાની ક્રિયા કરે નહીં તો ઇષ્ટનગરમાં પહોંચતો નથી. તથા કોઇ ઇષ્ટનગરનો રસ્તો જાણતો નથી, અને ગમન કરે, તો ભૂલો ભમે, માટે જ્ઞાન અને ક્રિયા બે સાથે હોય તો ઇષ્ટનગરમાં પહોંચે છે. કહ્યું છે કેઃ—

गाथा.

हयं नाणं क्रियाहीणं, हया अन्नाणओ किया ।
पासंतो पंगुलो दड्ढो, धावमाणो अ अंधओ ॥ १ ॥

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યાથી બે વાદીઓ એક બીજાની સાપેક્ષતા સમજ્યા, તેથી જ્ઞાનવાદી અને ક્રિયાવાદી, જૈનદર્શનમાં ભળ્યા. કેટલાક એકાન્ત યોગથી મુક્તિ માને છે તથા કેટલાક એકાંત ભક્તિથીજ મુક્તિ માને છે. તથા કેટલાક એકાંત બ્રહ્મથીજ મુક્તિ માને છે, અને પરસ્પર એક બીજાનું ખં-

હન કરી વૈર, ઝેર, કુસંપથી દુનિયામાં અશાંતિ ફેલાવે છે. ત્યારે તે સર્વવાદીઓને સાપેક્ષપણે સમજાવીને, જૈનદર્શન કહે છે કે કથંચિત્ ભક્તિથી પણ મુક્તિ છે, પણ ભક્તિ દોષરહિત એવા પરમાત્માની હોવી જોઇએ અને તેમના ગુણોને સ્મરી પોતાના હૃદયમાં પ્રકાશ કરવો જોઇએ, તથા આત્માનું ધ્યાન કરવું. આત્માનું શબ્દવડે ગાન કરવું તે પણ આત્મ પ્રભુની ભક્તિ છે. કથંચિત્ આત્માની યોગથી પણ મુક્તિ થાય છે, તથા બ્રહ્મજ્ઞાનથી પણ મુક્તિ થાય છે. એમ સર્વદર્શનોના અંશને સાપેક્ષદૃષ્ટિથી જૈનદર્શન માને છે. તેથી જૈનનધર્મ દુનિયામાં મોટામાં મોટો અને શાંતિ ફેલાવનાર તથા ભ્રાતૃભાવ વધારનાર ધર્મ છે. જૈન ધર્મમાં સર્વ ધર્મ ભળે છે, તેથી જૈનધર્મ આરાધવાથી સર્વ ધર્મનું આરાધન થાય છે. જેમ એક મનુષ્ય છે, તેનો કોઇ હાથ પકડીને કહે કે, હાથ તે મનુષ્ય છે, કોઇ પગ પકડીને કહે કે, પગ તે મનુષ્ય છે. કોઇ મસ્તક પકડીને કહે કે મસ્તક તે પુરૂષ છે; કોઇ પેટ ઉપર હાથ ફેરવીને કહે કે પેટ તે પુરૂષ છે, એમ અકેક જુદાં જુદાં અંગ માનવાથી અને બીજા અંગનો નિષેધ કરવાથી, પુરૂષ માન્યો સિદ્ધ થતો નથી. પણ હાથ, પગ, મસ્તક, પેટ, વિગેરે સર્વ અંગને ભેગાં કરીને માને તો પુરૂષ માન્યો કહેવાય છે. તેમ અત્રપણ સાંખ્ય, મીમાંસક, વેદાંત, બૌદ્ધ, એ વાદીયો

ધર્મરૂપી પુરૂષનું એકેક અંગ માનીને, બીજા અંગનું ખંડન કરે છે, અને પુરૂષનો નાશ કરે છે ત્યારે જૈનદર્શન સર્વ ધર્મ અંગને સાપેક્ષતાએ, ભેગાં મેળવીને ધર્મરૂપી પુરૂષનું પ્રતિપાદન કરે છે, માટે જૈનધર્મ તે સર્વાંગી છે, અને બીજા દર્શન અંગ છે. માટે અંગીભૂત જૈનધર્મનું આરાધન કરવાથી, સર્વ ધર્મરૂપ અંગનું આરાધન થઇ શકે છે. માટે દુનિયામાં સાપેક્ષબુદ્ધિથી સર્વધર્મનો સાર ગ્રહણ કરનાર અને શાંતિ તથા ભ્રાતૃભાવ, સંપ ફેલાવનાર જૈનધર્મ છે અને જૈનધર્મના આરાધનથી મુક્તિ મળે છે, જૈનધર્મરૂપ મહાસમુદ્ર છે. તેમાંથી ઉછળેલા બિંદુસમાન દુનિયાના અન્યધર્મો છે. ષડ્દર્શન છે, તે જીનકથિત ધર્મનાં અંગ છે, અને જૈનધર્મ તે અંગી છે તે ઉપરશ્રી આનંદઘનજી મહારાજશ્રી કહેછે કે—

नमिनाथ स्तवनम्.

॥ यथा. ॥

षड् दर्शन जिनअंग भणीजे, न्यायपडंगजो साधेरे, नमि
जिनवरना चरण उपासक, षड्दर्शन आराधेरे० षट्० ॥१॥
जिन सुर पादप पाय वखाणुं, सांख्य योग दोय भेदेरे, आतमसत्ता विवरण करता, लहो दुग अंग अखेदेरे. षट्० ॥२॥
भेद अभेद सुगत मीमांसक, जिनवर दोयकर भारीरे, लोकालोक अवलंबन भजीए, गुरुगमथी अवधारीरे. षट्० ॥३॥

लोकायतिक कूख जिनवरनी, अंश विचारी जो कीजेरे.तत्त्व-
विचार सुधारसधारा, गुरुगमविण केम पीजेरे. षट्० ॥४॥
जैन जिनेश्वर वर उत्तम अंग;अंतरंगबहिरंगेरे,अक्षर न्यासधरा
आधारक, आराधे धरी संगेरे. षट्०॥५॥ जिनवरमां सघळां
दर्शनछे. दर्शने जिनवर भजनारे,सागरमां सघळी तटिनी सही,
तटिनीमां सागर भजनारे, षट्० ॥६॥ जिनस्वरूप थइ
जिन आराधे, ते सहि जिनवर होवेरे, भृंगी इलीकाने चट-
कावे, ते भृंगी जग जोवेरे. षट्० ॥ ७ ॥ चूरण भाष्य सूत्र
निर्युक्ति, वृत्ति परंपर अनुभवरे, समयपुरूषनां अंग
कह्यांए, छेदे ते दूरभव्यरे. षट्० ॥ ८ ॥ मुद्रा बीज
धारणा अक्षर, न्यास अर्थविनियोगेरे । जे ध्यावे ते नवि
वंचीजे, क्रिया अवंचक भोगेरे. षट्० ॥ ९ ॥ श्रुत अनुसार
विचारी बोलुं, सुगुरु तथाविधि न मिलेरे, किरिया करी
नवी साधी शकीए, ए विषवाद मन सघलेरे. षट्० ॥१०॥
ते माटे ऊभो करजोडी. जिनवर आगळ कहीएरे, समयच-
रण सेवा शुद्ध देजो, जेम आनंदघन लहीएरे षट्. ११

આ સ્તવનનો અર્થ કરતાં ઘણો વિસ્તાર થઈ જાય, માટે અત્ર અર્થ કર્યો નથી. ભવ્યજીવોએ ગુરૂગમથી ધારી લેવો. તાત્પર્યાર્થ એ છે કે, ષડ્દર્શન પણ જૈનધર્મનાં અંગ

છે. તે અંગસાપેક્ષતાએ ગ્રહવાથી સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને નિરપેક્ષતાએ ગ્રહણ કરવાથી મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. સમકિતી જીવ, સમ્યગ્જ્ઞાનથી સર્વત્ર માધ્યસ્થભાવ ધારણ કરી શકે છે, અને તેથી ઉપશમાદિભાવની પ્રાપ્તિ થાયછે.બીજા ધર્મવાળાઓ જ્યારે તરવારની ધારથી અને બંદુક તથા તોપના ગોળાથી ધર્મોન્નતિ માટે લડે છે, અને લાખો મનુષ્યોનો સંહાર કરે છે,ત્યારે સમુદ્ર સમાન ગંભીર જૈનધર્મ વિવેકરૂપ તરવારની ધારાથી, અને જ્ઞાન ધ્યાનરૂપ બંદુક અને ધ્યાનરૂપ તોપના ગોળાથી,મોહમાયા કામ ક્રોધાદિક અંતરના શત્રુઓને સંહારી, આત્માની ઉન્નતિ ઇચ્છે છે, ધર્મમાટે કોઇ જીવનો સંહાર કરવો એને જૈન ધર્મ સ્વીકારતો નથી દુનિયામાં મનુષ્યોના હૃદયમાં રહેલા ક્રોધ, માયા, માન; લોભાદિક દોષોને ટાળવા, મનથી પણ કોઇ જીવને મારવો નહીં, સત્યવચન બોલવું. ચોરી કરવી નહીં. પરસ્ત્રી, મા બેન સમાન સમજવી, લોભથી ધનવૃદ્ધિમાં આસકત થવું નહીં. સંતોષ રાખવો, સર્વજીવોની સાથે ભ્રાતૃભાવ રાખવો. સંપ કરવો, પરોપકાર કરવો, દેવગુરૂનું પૂજન કરવું, માતપિતા તથા વડીલની સેવા કરવી. એવા ઉત્તમગુણોનો બોધ આપી નાત જાતનો ભેદ રાખ્યા વિના, સર્વ મનુષ્યોને જૈનધર્મ, મુક્તિની યોગ્યતા બતાવે છે.જૈનધર્મ પાળનારાઓ દારૂમાંસનું કદાપિકાળે ભક્ષણ કરતા નથી, સુધારાથી સુધરેલો, પ્રાચી-

નમાં પ્રાચીન અને સર્વજ્ઞપ્રભુએ કહેલો જૈન ધર્મ પાળવાથી સર્વ મનુષ્યોનું કલ્યાણ થાય છે. જૈનધર્મ પાળવાથી સર્વ કર્મનો નાશ થાય છે. કર્મને વેદાન્તીઓ અવિદ્યા કહે છે. સાંખ્યો કર્મને કલેશ વા પ્રકૃતિ કહે છે. બૌદ્ધો કર્મને વાસના કહે છે.અને શૈવો કર્મને પાશ તથા પશુ કહે છે.કર્મ છે તે ભવનું કારણ છે, તેનો નાશ થતાં, જન્મ જરા મરણનાં દુઃખ નાશ પામે છે, માટે જૈનદર્શનની આરાધના કરવામાં પ્રમાદ કરવો નહીં. આત્માનો ધર્મ જૈન છે; અને રાગદ્વેષ જીતવાથી,આત્મા જિન કહેવાય છે. જૈનધર્મ ચાર સંજીવિની ઔષધી સમાન છે, તેનું દૃષ્ટાંત નીચે પ્રમાણેછે. એક ગામમાં એક બ્રાહ્મણની પુત્રીને એક બહેનપણી હતી. તે પરણવાથી જુદી પડી, અને બ્રાહ્મણીનો પતિ તેને તેની બહેનપણી પાસે જવા દેતો નહોતો તેથી તે ઉદાસ થઇ ગઇ. એવામાં બ્રાહ્મણીને ઘેર પરોણા આવ્યા. તેમણે તેને ઉદાસ દેખી કારણ પૂછયું અને એક ઔષધિ આપીને કહ્યું કે,-આ ઔષધિથી તારો પતિ બળદ થઇ જશે. બ્રાહ્મણીએ પતિને ઔષધી ખવરાવવાથી તે બળદ બની ગયો. પછી તે ઘણો પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગી. બળદને ચારે અને ફરે, પણ તેના હાથમાં કોઇ ઉપાય આવ્યો નહીં. તે વડવૃક્ષ નીચે બેઠી હતી. એવામાં ત્યાં દિવ્યપક્ષીનું જોડું આવ્યું. તેણે સ્રીને રૂદન કરતી દેખીને જ્ઞાનથી પરસ્પર વાત કરી કે, આ વ-

ડની હેઠળ સંજીવિની ઔષધિ છે. તે જો આ બળદને ખવરાવવામાં આવે તો બળદ પુરૂષ થાય. સ્ત્રીએ આ વાત સાંભળી. સંજીવિની ઔષધિ અમુક છે,એમ તે જાણીતી નહોતી. ત્યારે તેણીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, સંજીવિની એકલી ઔષધી પારખ્યા વિના શી રીતે ખવરાવું ? માટે વડ હેઠળ ઉગેલું સર્વ ઘાસ ખવરાવું, તો તે પણ ભેગી આવશે, એમ નિશ્ચય કરીને તેણે સર્વ વનસ્પતિ કાપીને ખવરાવી. તેથી બળદ પાછો પુરૂષ થઇ ગયો. કથાંતરે પ્રાયઃ સાંભળવા પ્રમાણે વિદ્યાધરનું જોડલું કહ્યું છે. તાત્પર્યાર્થમાં ફેર નથી. તેમ અત્ર પણ ગુરૂ છે તે, બળદ જેવા સંસારના મનુષ્યોને ચાર સંજીવિની ઔષધી સમાન જૈનધર્મ પળાવીને પરમાત્મસ્વરૂપ બનાવી દે છે. દ્દષ્ટાંત એકદેશી હોય છે. જેમ પેલી સ્ત્રીએ સર્વ વનસ્પતિ ખવરાવી; તેમ અત્ર પણ ગુરૂ મહારાજ સર્વ ધર્મનો જેમાં સમાવેશ થાય છે, એવા જૈન ધર્મનું ચારસંજીવિનીના ન્યાયથી સેવન કરાવે છે, અને સર્વ જીવોને મોક્ષસુખ આપે છે. માટે જૈનધર્મનું ભવ્યજીવોએ જ્ઞાનગ્રહણ કરવું. જીવાદિક નવ પદાર્થ જાણવા. જીવાદિક નવ પદાર્થ જાણવાથી સમકિતની પ્રાપ્ત થાય છે. કે,

गाथा.

जीवाइ नव पयत्थे, जो जाणइ तस्स होइ सम्मत्तं;
भावेण सद्दहंतो, अयाणमाणेवि सम्मत्तं ॥ १ ॥

જીવાદિક નવ પદાર્થને જે રૂડી રીતે જાણે છે, તેને સમ્યક્ત્વ પ્રગટે છે. અજાણતાં પણ જે નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધા રાખે છે તેને નિશ્ચલ સમકિત છે એમ કેવલી ભગવાને કહ્યું છે, તે સત્ય છે. એમ ભાવવડે પણ સમકિત પ્રગટે છે. સાતનયોથી નવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ જાણતાં શ્રદ્ધા કરતાં નિશ્ચયથી સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે. ભવ્યજીવોએ નિરપેક્ષપણે થતો વાદવિવાદ આગ્રહ છોડીને સાપેક્ષનયે વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજવું, સાતનયોની સાપેક્ષતા સમજ્યા વિના હઠ, કદાગ્રહ, વિવાદની હયાતી છે, જેમ કોઇ નગરની બહાર એક જ્ઞાની ઉદ્યાનમાં રહેતા હતા.ત્યાં કેટલાક મૂર્ખાઓ આવ્યા.તે મૂર્ખાઓ ઘીની વાત જ્ઞાનીને પુછવાના હતા. તેમાંથી એક મૂર્ખે ખાનગીમાં પૂચ્છ્યું. ઘૃતનું કારણ શું છે ? જ્ઞાનીએ કહ્યું ઘાસ છે. બીજા મૂર્ખાએ ખાનગીમાં ઘૃતનું કારણ પુચ્છ્યું. જ્ઞાનીએ કહ્યું, ગાય છે, ત્રીજાને ખાનગીમાં આંચળ બતાવ્યા, ચોથાને દોહન બતાવ્યું. પાંચમાને દુધ બતાવ્યું. છઠ્ઠાને દહિ બતાવ્યું, સાતમાને માખણ બતાવ્યું. તે મૂર્ખાઓ આ પ્રમાણે ખાનગીમાં પુછીને ગુપચુપ ત્યાંથી નીકળી ગયા, પશ્ચાત્ એક સરોવરની તીરે બેઠા પછી તેમાંથી એકે કહ્યું ભાઇઓ જુઓ, ઘીનું કારણ ગાય છે, ત્યારે ત્રીજાએ કહ્યું ઘીનું કારણ આંચળ છે, બીજી બધી વાત ખોટી છે, ચોથાએ ઘૃતનું કારણ દૂધ કહી બીજી

વાતોનું ખંડન કર્યું. પાંચમાએ ઘૃતનું કારણ દહી બતાવી બીજા કારણોનું ખંડન કર્યું. છઠ્ઠાએ ઘૃતનું કારણ માખણ બતાવી, બીજાઓએ માનેલાં કારણોનું ખંડન કર્યું, અને પરસ્પર વાદવિવાદ કરવા લાગ્યા, અને લઢવા લાગ્યા, પોતપોતાનાં માનેલાં કારણોને જ તેઓ સત્ય માનવા લાગ્યા.એવામાં પેલા જ્ઞાની પુરૂષ આવી પહોંચ્યા,અને સર્વેએ તેમને નમસ્કાર કર્યો. જ્યારે જ્ઞાનીએ મૂર્ખાઓને વાદવિવાદનું કારણ પુચ્છયું ત્યારે તેઓએ પોતપોતાની સર્વ હકીકત જણાવી. ત્યારે સર્વને શાંત કરી જ્ઞાની કહેવા લાગ્યા કે, હે ભવ્યો ! તમો સર્વને મેં જુદાં જુદાં કારણ કહ્યાં છે. તમારી પરીક્ષા જોવાને જુદી જુદી વાત કહી છે, પણ તમે સમજ્યા નહીં. એકેકને એક એક કારણ બતાવ્યું, પણ તેટલાથી ઘૃત બનતું નથી, પણ સાતે કારણોને ભેગાં કરી માનીએ તો ઘી થાય. જુઓ તે હું તમને સમજાવું. પ્રથમ ઘાસ ખાધા વિના ગાય દૂધ આપે નહીં. માટે ઘાસ પણ ઘૃતનું કારણ છે. તથા ગાય અગર ભેંસ વિગેરે વિના દૂધ થતું નથી. માટે ગાય વિગેરે પણ ઘૃતનું કારણ છે, તથા આંચળ વિના દૂધ નીકળે નહીં, તથા આંચળાને પણ દોહ્યા વિના દૂધ નીકળે નહીં માટે દોહન પણ દૂધપ્રતિ કારણ છે, અને દૂધ વિના દહી થાય નહીં, અને દહી વિના માખણ થાય નહીં, અને માખણ વિના ઘૃત થાય નહીં, માટે દૂધ, દહી અને મા-

ખણુ પણ ઘી થવામાં કારણુ છે. તેમજ વલોવનાર તથા ગોળો વિગેરે પણ ઘૃતમાં નિમિત્ત કારણ છે. ઘીનું કારણુ માખણુ માને અને બીજું માને નહીં તો, દહી વિના માખણુ બની શકનાર નથી. માટે દહી પણ ઘીનું કારણ માનવું જોઇએ. તથા દૂધનું કારણુ ઘાસ, ગાય વિગેરે છે અને આસન્ન કારણ દહી માખણુ છે પણ આસન્ન કારણુ દહી અને માખણ એ બે માને, અને બીજાં માને નહીં, તે પણ યોગ્ય નથી, કારણુકે દહીનું કારણુ દૂધ છે. દૂધવિના દહી થાય નહીં, માટે દૂધ પણ માનવું જોઇએ. દૂધ, દહી, અને માખણુ એ ત્રણુવિના અન્ય ઘીનાં કારણ નથી એમ કહેવું તે પણ યોગ્ય નથી. કારણુ કે દૂધ પણ આંચળવિના નીકળે નહીં, માટે આંચળ પણ કારણુ માનવું, અને ભેંસ તથા ગાય વિગેરે વિના આંચળ હોય નહીં, માટે ગાય વિગેરેને પણ કારણ માનવાં જોઇએ, અને ગાય પણ ઘાસ વિગેરે ભક્ષ્યવિના દૂધ આપે નહીં, માટે તે પણ કારણુ માનવાં જોઇએ. એમ આસન્ન સાપેક્ષદૃષ્ટિથી સર્વ માનતાં, ઘી (ઘૃત) ની ઉત્પત્તિ બને છે. તેમ અત્ર પણ નૈગમ વિગેરે સાતનયથી એક ધર્મરૂપ વસ્તુની સિદ્ધિ થાય છે. સાતનયોની સાપેક્ષતાએ ધર્મવસ્તુનું પૂર્ણસ્વરૂપ સિદ્ધ થાય છે. માટે ભવ્યપુરૂષોએ સાતનયોથી સત્યધર્મસ્વરૂપ સમજી હઠ કદાગ્રહ દૂર કરી જૈનદર્શનનો સ્વીકાર કરવો. કાળથી કાર્યની ઉત્પત્તિ કાલવાદી માને છે, તથા સ્વભાવવાદી સ્વ-

ભાવથી કાર્યની ઉત્પત્તિ એકાંતે સ્વીકારે છે-નિયતિવાદી નિયતિથી કાર્યસિદ્ધ માને છે. કર્મવાદી કર્મથી એકાંતે કાર્યની ઉત્પત્તિ માને છે, અને ઉદ્યમવાદી એકાંતે ઉદ્યમથી કાર્યસિદ્ધિ માને છે. એમ પાંચ વાદીઓ એકેક કારણ માની અન્યનો નિષેધ કરી પરસ્પરદ્વેષ કરે છે; તેઓ વાદ વિવાદ કરતા; શ્રી વીરપ્રભુની પાસે ન્યાય મેળવવા ગયા. ત્યારે શ્રી વીરપ્રભુએ કહ્યું કે-પાંચ કારણો મળેથી, કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે-જુઓ એક મનુષ્યની ઉત્પત્તિ ઉપર ઘટાડીએ, ગર્ભ ધારણ કરવાનો કાળ આવે છે, ત્યારે સ્ત્રી ગર્ભને ધારણ કરે છે. કંઇ તે બાલ્યાવસ્થામાં ગર્ભ ધારણ કરતી નથી. તેમજ મનુષ્યની ઉપત્તિ સ્ત્રીથી થાય છે. લીંબડાથી લીંબડો થાય છે, આંબાને કેરી થાય છે, ગધેડીથી ગધેડાં થાય છે. મનુષ્યોત્પત્તિ સ્વભાવ, સ્ત્રીમાં છે. માટે સ્વભાવ પણ કારણ છે. સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો, પણ નિયતિ હોય તો જીવી શકે છે, નહીંતો ગર્ભમાં પણ કેટલાક મરી જાય છે, માટે મનુષ્યોત્પત્તિપ્રતિ નિયતિ પણ કારણ છે. તથા પૂર્વભવમાં મનુષ્ય ગતિ કર્મ બાંધ્યું ન હોત, તો મનુષ્યાવતાર આવત નહીં, માટે કર્મ પણ કારણ છે. તથા ગર્ભમાં ઓજાહાર લોમાહાર, વિગેરે આહાર ગ્રહણ કરવાનો પ્રયત્ન રાખ્યો નહોત, તો તે વૃદ્ધિ પામત નહીં માટે; પુરૂષાર્થ પણ કારણ છે. એમ કાલ, સ્વભાવ, નિયતિ. કર્મ અને ઉદ્યમ એ પાંચ પણ મનુષ્યપ્રતિ કારણ છે. એમ

હરેક કાર્યસિદ્ધિમાં પાંચ કારણના સમવાયની જરૂર છે. આ પ્રમાણે શ્રી વીરપ્રભુના ઉપદેશથી અજ્ઞાન નષ્ટ થવાથી, પાંચ વાદીઓ પણ જૈનદર્શનમાં ભળ્યા. આ પ્રમાણે પ્રસંગોપાત્ત અત્ર વર્ણન કરી મૂળ વિષય ઉપર આવીને કહેવામાં આવે છે કે આત્માની પરમાત્મદશા પ્રાપ્તિ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ, ભાવ પામીને બનશે. કાલાદિક સામગ્રી પામતાં મોક્ષરૂપ સંપૂર્ણ કાર્યની સિદ્ધિ થશે. શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ પણ અજીતનાથના સ્તવનમાં કહે છે કે—

काल लब्धि लही पंथ नीहाळशुंरे, ए आशा अविलंब;
ए जन जीवेरे जिनजीजाणजोरे, आनन्दघनमत अंब=पन्थडो॥

સાનુકૂળ સામગ્રીની સંપૂર્ણતાએ ક્ષાયિકભાવે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થશે. કથની કથતાં, જો તત્ત્વની પ્રાપ્તિ ન થાય, તો કથનીથી પણ આત્મહિત નથી, માટે આત્મસ્વભાવમાં રમણતા કર !! તેથી તું પરમાત્મપદ પામીશ. અન્તરમાં વર્તનાર ત્રણ ભુવનનાનાથ એવા આત્માનું ધ્યાન કરો, તેથી શાશ્વત સુખરૂપ સેવા પામશો. સત્ય શાશ્વતપદપામવા આત્મદેવનું આરાધન કરો. નિશ્ચયથી આત્માજ દેવ છે, તથા આત્માજ ગુરૂ છે, અને નિશ્ચયથી જોતાં આત્મામાંજ ધર્મ છે, અને વ્યવહારથી પૂજ્ય અરિહંત દેવ, સુસાધુ ગુરૂ અને તીર્થંકરે કહેલો ધર્મ જાણવો. ગચ્છ ગચ્છની ભિન્નતા, તથા ગચ્છની બાહ્યક્રિયામાં ફેર છે તેમાં એકાંત જે રાગી થઇ, સત્યતત્ત્વ જોતો નથી,

તે આત્મહિતકરતા નથી.બાહ્ય ગચ્છાદિકમાં એકાંત ધર્મ માની જીવો અનેકાંત ધર્મનું સેવન કરી શકતા નથી. વ્યવહારમાં ગચ્છ માનવો જોઇએ. શ્રી વીરપ્રભુની પરંપરાએ સુવિહિતગચ્છ ચાલ્યો આવે છે. સાધુએ ગચ્છમાં વાસ કરવો જોઇએ. એમ ઉપદેશમાળામાં કહ્યું છે. ગચ્છથી વીરપ્રભુનું શાસન ચાલે છે. આત્મજ્ઞાનની પ્રાયઃ લોપતા થઇ છે. અહો જગત્માં જ્ઞાનવિના મહા અન્ધેર ચાલી રહ્યું છે. તેમજ અનેકાંત ધર્મના જ્ઞાતા મુનિવર્યો તો અલ્પ છે, અને અજ્ઞાની જીવો તો જ્યાં ત્યાં અથડાય છે, વિષમ કલિકાલમાં મનુષ્યનો સમુદાય પ્રાયઃ આત્મજ્ઞાન પ્રતિ લક્ષવાળો નથી. તથા જનસમુદાયની પ્રાયઃ આત્મજ્ઞાન પ્રતિ ભાવના થતી નથી અને તે વાત સમજી પણ શકતો નથી. તેમની જેવી ભવિતવ્યતા, તે બાબતનો શોક કરવો યોગ્ય નથી. સર્વાંશે જિનકથિત સ્યાદ્વાદ દર્શન પરિપૂર્ણ છે, એમ નિશ્ચય છે. સ્યાદાદજ્ઞાનવિના મોક્ષની સાધના કરવી, તે પોતાની મતિનો ઉન્માદ જાણવો, તત્ત્વની પરીક્ષા કરી તત્ત્વની શ્રદ્ધા કરવી અને તેનો આદર કરવો બતાવવામાં આવે છે.

दुहा.

करो परीक्षा तत्त्वनी, गुरुगम धारी ज्ञान ॥
पंडित पुरुषो पारखे, त्यजी कदाग्रह मान ॥ १६१ ॥
वीर वीर श्री वीरनी, वाणीनो उपकार ॥
गुरुकृपाए जाणीयो, कहेतां नावे पार ॥ १६२ ॥

मयगलसागरऋषिणा, तस्यशिष्यत्वमनन्तरं विहितम् ॥
तदनन्तरमनुभविता पद्मसागराख्यमुनिवर्य्यः ॥ ४ ॥

सुज्ञानसागरमुनिः प्रथयाञ्चकार ॥
गुर्वीं गुरोः सरलभक्तिमसौ ततोऽग्रे ॥
सुज्ञानसागरमुनेरभवत्सुशिष्यः ॥
रूपेण यः सहित आत्मन इत्यभिख्यः ॥ ५ ॥

सरूपसागरो यस्य, नाममात्रं हि सुश्रवम् ॥
तच्छिष्योऽजनि धर्मात्मा, निधानसागरो मुनिः ॥६॥
निधानसागरस्यापि, शिष्योऽभून्मुनिसत्तमः ॥
मयासागर इत्येवं,–संज्ञया ख्यातकीर्तिकः ॥ ७ ॥
मयासागर शिष्योऽस्ति, नेमिसागर साधुराट् ॥
यतीनां शिथिलाचारो, वारितो येन सर्वथा ॥ ८ ॥
प्रख्यातः सर्व संघे यः, क्रियोद्धारकयोगिराट् ॥
गुर्जरत्रादिदेशेषु जैनधर्मप्रचारकः ॥ ९ ॥

धर्मात्मा खलु नेमिसागरमुनिः संवेगपक्षोद्धरन् ॥
सच्चारित्रजुषां पथः शिथिलतां मूलोपघातं नयन् ॥
निस्तन्द्रं क्रियया कुठारसमया कर्माटवीं छेदयन् ॥
भव्यान् देशनया सुधामधुरयामोक्षोपयोग्यान् दिशन्॥१०॥
तच्छिष्यो रविसागरो रविरिवाऽज्ञानान्धकारान्तकः ॥
श्रीमत्सागरगच्छपुष्करतले शीतत्विषां संचयः

सच्चारित्रपरायणात्मनिरतः शान्तः प्रतापी मुनिः ॥
तच्छिष्यः सुखसागरो विजयते शिष्यप्रशिष्यावृतः॥११
भवेच्चेत् कोऽपि पापीयान् दृष्ट्वा तं सुखसागरम् ॥
सुखस्य सागरे मग्नो, जायते नात्र संशयः ॥ १२ ॥
श्रीवचोवर्गणा यस्य, यादृशी तोषदायिनी ॥
वक्तुं नो शक्यते यैस्ते, भुक्त्वा जानन्ति तद्रसम् ॥१३॥
शैथिल्येऽपीन्द्रियादीनां, चारित्रे शूरताधरः ॥
अहो चेतस ऐकाग्र्यं मुनेरेकान्तवासिनः ॥ १४ ॥
तच्छिष्याग्रणिबुद्धिसागरमुनेः सत्त्वानुकम्पार्थिनः ॥
जीवो मोक्षपथं कथं सुलभतामित्याशयेयं कृतिः ॥
यावच्चन्द्रदिवाकरौ प्रभवतां श्रेयोऽर्थिनां श्रेयसे ॥
ग्रन्थः श्रेष्ठजनादृतः सविवृतिः पूर्तिं गतो भावतः॥१५॥
कृष्णश्रेष्ठिसुपुत्राय माणसाग्रामवासिने ॥
श्रावकवीरचन्द्राय, चात्मार्थं विवृतिः कृता ॥ १६॥
पावकाङ्काङ्कचन्द्राब्दे (१९६३) वैक्रमे पूर्णिमातिथौ।
पूर्णतामगमद्ग्रन्थः श्रावणे भृगुवासरे ॥ १७ ॥
सानन्दसङ्घविज्ञप्त्या चातुर्मास्यं कृतं मुदा ॥
सुखाब्धिगुरुणा सार्धं, समाधिसुखपूर्वकम् ॥ १८ ॥
ॐ ह्रीँ श्रीँ धरणेन्द्रपद्मावतीसहिताय संखेश्वरपार्श्वनाथाय
शांतिं तुष्टिं पुष्टिं कुरु २ स्वाहा॥ ॐ शांतिः शांतिः शांतिः३

ભલેવ, ૧૯૬૩.

पद (भजन)

ओधवजी संदेशो कहेजो श्यामने. ए राग.

अपूर्व अवसर समकित श्रद्धाथी लही,
वैरी वामीश कर्म मर्म जंजाळजा.
सादि अनंति स्थिति भांगो ए कह्यो,
टळे अनादि शांतपणे निरधारजो. अ—१
दुःख सुख समभावे वेदु हुं आतममां,
शत्रुमित्र पुत्रादिकपर समचित्त जो.
चउगति छेदक चोथुं गुणठाणुं लही,
दर्शनमोहनी टळतां थाउं पवित्रजो अ—२
अनंतभव कारक क्रोधादिक चउ हणी,
आतमभावे थाउ हुं सम स्थिरजो.
अंतर्दृष्टिथी आतमने देखतां,
टळे अनादिपरपरिणतिभव पीडजो. अ—३
आत्मासंख्यप्रदेशे दृष्टि जोडतां,
संयम हेतु पामी थाउं फकीरजो.
बार कषायने टाळी गुणश्रेणि चढे.
धर्मध्यान वेगेथी संयत वीर जा. अ—४
रोगशोकवियोगादिक दूरे टळ्या.
निरागी निःस्नेही अप्रतिबद्धजो.
निर्लेपी आकाशनी पेरे तत्त्वथी,
क्षपक श्रेणि शुकल परिणामे लद्धजो. अ—५
भिन्न भिन्न स्वरूप आतमनुं ओळख्युं,

दुःखकारक टळियो परपुद्गल संगजो. ,
आत्मानुभवसागर कल्लोले चढयो,
उछळी समता आतमज्ञान तरंगजो. अ—६
आतमस्वरूपे आरोहण गुणठाणनुं,
कर्म प्रकृति विचित्र खरती जोयजो
सोऽहं सोऽहं लागी ताळी ध्याननी,
तत्त्वमसिपद सम्यक् त्यां अवलोयजो. अ—७
धर्मास्तिकायादिक पांचे द्रव्यनुं,
भिन्नपणुं त्यां आतमद्रव्यथी होयजो.
तेना गुण पर्यायादिक पण भिन्न छे.
अस्तिपणे वसिया स्वद्रव्यमां जोयजो. अ—८
नास्तिकता तेनी छे आतमद्रव्यमां,
स्वगुणनी अस्तिता आत्म अनंतजो.
अस्तिता नास्तिता समकाले रही,
वाच्याऽवाच्यपणे भाखे भगवंतजो. अ—९
द्रव्य गुण पर्याय स्वरूपनी चिन्तना,
पुद्गलथी न्यारो मुज आतमद्रव्यजो.
स्वपर प्रकाशक भोक्ता छे निजऋद्धिनो,
करे प्रवृत्ति तत्त्वविवेचक भव्यजो. अ—१०
काल अनादिथी लाग्यां जे घातियां,
कर्मतणो गुणठाणे बारमे अन्तजो.
केवलज्ञानी क्षायिकवीर्य धरी वरे,
सयोगी गुणस्थानक तेरमुं कन्तजो. अ—११
दग्धरज्जुवत् वेदनीयादिक चारनो,

स्थितिनुं होवे ज्यांहि जेटलुं मानजो.
भोगवी ''चउदसुं गुणठाणुं उल्लंघतां,
सिद्ध बुद्ध परमातम श्री भगवानजो. अ—१२
मनवच कायाकर्माष्टकनी वर्गणा,
पुद्गलसंगनो जरा नहि संबंधजो.
जन्म जरा मरणादिक सहु दूरे गयुं,
लह्यो अपूर्व आतम कर्मअबंधजो. अ—१३
आविर्भावे भासी गुणनी संतति,
सहजानन्दे विचरे आतम भूपजो.
पूर्वप्रयोगे गतिपरिणामे सिद्धमां,
पहोच्यो चेतन टळी अनादिधूपजो. अ—१४
सादि अनन्ति स्थिति शाश्वतपदतणी,
षट्कारक परिणमतां तत्त्वस्वरूपजो.
निराकार साकाररूप दो चेतना,
चिदानन्द गुणधारक श्रीचिद्रूपजो. अ—१५
सहस्र जिव्हा आयुष्य पूर्वकरोडनुं,
केवलज्ञानी कहेतां न लहे पारजो
व्यवहार निश्चय नयवेने अवलंबतां,
बुद्धिसागर शाश्वतपद निर्धारजोः अ—१६

ॐ अर्हं महावीर शान्तिः शान्तिः शान्तिः

